

VI xx xiv: 1.

KAS 65 ALLAVTUD KAP
Sveinbjörninn þessi
Júní 1982 XII

ARCHÆOLOGIAI
ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XXII. KÖTET.

NÉGY KÉPES MELLÉKLETTEL, HETVENHÁROM KÉPES TÁBLÁVAL ÉS HUSZ ÁBRÁVAL.

SZINES ABLAK A ZÜRICH MÚZEUMBAN, MAGYAR ÉS OSZTRÁK CZÍMERREL.
 FÖLIRATA: SANCTA MARIA SANCTA MARGARETA 1438.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

- BELLA LAJOS. Az éjszaki bronzkor ré-
gibb szakaszának chronológiája 160—
174.
- BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Népvándorláskori
takácseszközökről 408—410.
- BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a ré-
gibb középkorból. I. 12—24. — II.
128—143.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai őstelep-
ről (Arad m.) származó öntőminták-
ról 271—274.
- DUDÁS GYULA. A begecsi ásatásokról
350.
- Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György sir-
emléke 97—113. — Abonyi sírleletek
a régi középkorból 241—263. — XVI.
századi magyar festő műve a kassai
székesegyházban 382—395.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. Dr. Cserni Béla :
Alsófehérvármegye története a római
korban 178—183. — A sárvári föld-
várról (Szolnok-Doboka m.) 266—
271. — Egy szamosujvári római fel-
íratról 336—338. — Római út kereszt-
metszete 381—382.
- GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti
Pálos-monostor 1—7. — A bodrogh-
monostori sírleletekről 338—342.
- GOHL ÖDÖN. A m. n. múzeum érem-
tárának 1901. évi gyarapodása. I. rész
186—191. — A nádasdi éremlelet
322—331.
- HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai
evangelikus református templom 74—
76.
- HAMPEL JÓZSEF. Császári (Komárom m.)
sírleletek 38—47. — A m. n. múzeumi
régiségtár gyarapodása az 1901. év
második felében 85—87. — Londoni
múzeumok 89—96. — Régiségek a
honfoglalás korából 296—316. —
Ókori lexikon. Szerkeszti : Pecz Vil-
mos 357—360. — A szegzárdi mú-
zeum 363—364. — A germán mú-
zeum Nürnbergben 379—380. — Az
idamajorbeli felíratos tábla 381. —
A nemzeti múzeumi régiségtár gya-
rapodása 1902-ben 419—448.
- HAUGH BÉLA. A szegzárdi múzeum
újabb szerzeményei 364—370.
- HIDVÉGHY SÁNDOR. Bakony-Tamási-
leletekről 406—408.
- HINTZE ERVIN. Szt. Dorottya hermája
a boroszlói iparművészeti múzeum-
ban 193—201.
- HÜBNER EMIL. Őskori régiségekről
Czeglédén 401—402.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronz-
leletről (Szabolcs megye) 274—280.
- KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség tör-
tétéhez 69—74. — Felsőmagyar-
országi képfaragókról 332—336. —
A kassai képiró czéhről 410—412.
- KUBINYI MIKLÓS. Az isztebnei bronz-
leletről 342—345.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Császári (Ko-
márom m.) sírleletek 28—38.
- LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi pénz-
verde 316—322.
- Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattai test-
halmi őstelepről (Borsod m.) 345—350.
- Dr. MAHLER EDE. Császári (Komárom
megye) sírleletek 24—28. — Főíratos
agyagtábla Babylonból 78—79. —
Nestanuter koporsója a n. múzeum-
ban 144—160. — Kőkori zsugorított
csontvázakról 264—266. — A régibb
bronzkor chronológiájához 293—296.

a*

- MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 376—377.
- MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben 191—192.
- Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető ki-ráltságunk első századából 210—241. — A pilinvárhegyi konyhahulla-dék helyről 350—356.
- ORNSTEIN JÓZSEF: Ásatásáról a Szamos-ujvár melletti római castellumban 76—78.
- OROSZ ENDRE. Szamosujvár-petrisi ős-leletek 83. — Herepey Károly: Alsó-fehér vármegye monografiája 175—178. — Ősrégészeti leletekről Apa-hidán (Kolos m.) 402—405.
- Dr. PAP KÁROLY. Egy XVII. századbeli ravatalterítő 113—122. — Szilassy Já-nos ötvös életrajzához 283—288.
- REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyara-podása 87—89.
- SENNOVITZ GYULA. Geszti leletekről (Borsod megye) 281—283.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és embert. társulat november és de-cemberi ülése 84—85. — Januáriusi ülése 184. — Februáriusi ülése 184—186. — Márcziusi ülése 186. — Májusi ülése 362. — Szeptemberi ülése 362—363. — Római síremlékek Aquincum-ból 382—383. — Román épít. emlék a Svábhegyen 384. — A budavári Domokos-templom kiásatása 395—400. — Októberi ülése 415—416. — Decemberi ülése 416—418.
- Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. — Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210. — Donner szobrászról és a süttöi márványról 412—414.
- TÉGLÁS GÁBOR. Jupiter és Fortuna Sa-lutaris szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalalnán 7—12.
- TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdúlása és a közelebb Tordán talált római feliratokról 79—83. — Őskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406.
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Szegedi múzeum 372—376.
- ab. A miskolci múzeumról 89. — Vi-déki múzeumok 370—372. — A ma-gyar nemzeti múzeum 100 éves fenn-állásának emlékére rendezett ünne-pélyről 418—419.
- M. J. A magyar történet kútfőinek kézi-könyve. Szerkesztette: dr. Marczali Henrik 360—361.
- r. Új régészeti gyűjtemény 378.
- x. Az alsófehérmegyei tört. régészeti és természettudományi egylet 378—379.
- Domján István † 381.
- Fölirat Valerius Dalmatius tiszteletére. Mommsen Tivadar jul. 10-én Berlin-ben tartott előadása 289—293.
- Steindl Imre † 381.
- Új vidéki múzeum-egyesület 448.
- Virchow Rudolf † 381.

B/ ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

- BELLA LAJOS. Az éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronológiája 160—174.
- DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai őstelepről (Arad m.) származó öntőminták-ról 271—274.
- DUDÁS GYULA. A begecsi ásatásokról 350.
- Dr. FINÁLY GÁBOR. A sárvári földvár-ról (Szolnok-Doboka m.) 266—271.
- HÜBNER EMIL. Őskori régiségekről Czegléden 401—402.
- Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronz-leletről (Szabolcs megye) 274—280.
- KUBINYI MIKLÓS. Az isztobnei bronz-leletről 342—345.
- Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattai testhalmi őstelepről. (Borsod megye) 345—350.
- Dr. MAHLER EDE. Kőkori zsugorított csontvázakról 264—266. — A régibb bronzkor chronológiájához 293—296.
- Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. A pilinvárhegyi konyhahulladék helyről 350—356.
- OROSZ ENDRE. Szamosujvár-petrisi ős-leletek 83. — Herepey Károly: Alsó-fehér vármegye monografiája 175—178. — Ősrégészeti leletekről Apa-hidán (Kolos m.) 402—405.

SENNOVITZ GYULA. Geszti leletekről (Borsod megye) 281—283.
 TÉGLÁS ISTVÁN. Óskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406.

II. Ókor és régibb középkor.

BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Népvándorláskori takácseszközökről 408—410.
 BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a régibb középkorból I. 12—24. — II. 128—143.
 Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Abonyi sírleletek a régi középkorból 241—263.
 Dr. FINÁLY GÁBOR. Dr. Cserni Béla: Alsófehér vármegye története a római korban 178—183. — Egy szamosújvári római feliratról 336—338. — Római út keresztmetszete 381—382.
 GUBITZA KÁLMÁN. A bodroghmonostori sírleletekről 338—342.
 HAMPEL JÓZSEF. Császári (Komárom m.) sírleletek 38—47. — Ókori lexikon. Szerkeszti: Pecz Vilmos 357. — Az idamajorbeli feliratos tábla 381.
 HIDVÉGHY SÁNDOR. Bakony-Tamási leletekről 406—408.
 Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Császári (Komárom m.) sírleletek 28—38.
 Dr. MAHLER EDE. Császári (Komárom megye) sírleletek 24—28. — Föliratos agyagtábla Babylonból 78—79. — Nestanuter koporsója a n. múzeumban 144—160.
 ORNSTEIN JÓZSEF: Ásatásáról a Szamosújvár melletti római castellumban 76—78.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. Római síremlékek Aquincumból 382—383.
 TÉGLÁS GÁBOR. Fortuna Salutaris és Jupiter szentélye Ámpelumban vagyis a mai Zalatnán 7—12.
 TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdúlása és a közelebb Tordán talált római feliratokról 79—83.
 Fölirat Valerius Dalmatius tiszteletére. Mommsen Tivadar jul. 10-én Berlinben tartott előadása 289—293.

III. Középkor és Újkor.

Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György síremléke 97—113. — XVI. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban 385—395.

GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor 1—7.

HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai evangélikus református templom 74—76.

HAMPEL JÓZSEF. Régiségek a honfoglalás korából 296—316.

HINTZE ERVIN. Szt. Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban 193—201.

KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség történetéhez 69—74. — Felsőmagyarországi képfaragókról 332—336. — A kassai képipró czéhről 410—412.

Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető királyságunk első századából 210—241.

Dr. PAP KÁROLY. Egy XVII. századbéli ravatalterítő 113—122. — Szilassy János ötvös életrajzához 283—288.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Román épít. emlék a Svábhegyen 384. — A budavári Domokos-templom kiásatása 395—400.

Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. — Absternius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210. — Donner szobrászról és a süttői márványról 412—414.

M. J. A magyar történet kútfoínak kézikönyve. Szerkesztette: dr. Marczali Henrik 360—361.

IV. Numismatika.

GOHL ÖDÖN. A m. n. múzeum éremtárának 1901. évi gyarapodása. I. rész. 186—191. — A nádasdi éremlelet 322—331.

LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi pénzverde 316—322.

V. Vegyes közlemények.

HAMPEL JÓZSEF. A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1901. év második felében 85—87. — Londoni múzeumok 89—96. — Ókori lexikon. Szerkeszti: Pecz Vilmos 357—360. — A szegzárdi múzeum 363—364. — A germán múzeum Nürnbergben 379—380. — A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben 419—448.

HAUGH BÉLA. A szegzárdi múzeum újabb szerzeményei 364—370.

MILESZ BÉLA. A tiszafüredi múzeum 376—377.

MILLEKER BÓDOG. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben 191—192.

REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 87—89.

Dr. SZENDREI JÁNOS. Az országos rég. és embert. társulat november és deczemberi ülése 84—85. — Januáriusi ülése 184. — Februáriusi ülése 184—186. — Márcziusi ülése 186. — Májusi ülése 362. — Szeptemberi ülése 362—363. — Októberi ülése 415—416. — Deczemberi ülése 416—418.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Szegedi múzeum 372—376.

ab. A miskolci múzeumról 89. — Vidéki múzeumok 370—372. — A magyar nemzeti múzeum 100 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepélyről 418—419.

—*r.* Új régészeti gyűjtemény 378.

x. Az alsófehérmegyei tört. régészeti és természettudományi egylet 378—379.

Domján István † 381.

Steindl Imre † 381.

Új vidéki múzeum-egyesület 448.

Virchow Rudolf † 381.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. (*Megjelent 1902 február 15-ikén.*)

EMLEKEK ÉS LELETEK.

I. GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor. (Két ábrával) 1—7. l.

II. TÉGLÁS GÁBOR. Fortuna Salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalalnán. (Egy ábrával) 7—12. l.

III. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető a régibb középkorból. (15 ábrával)

12—24. l.

IV. Császári (Komárom m.) sírleletek.

I. Dr. MAHLER EDE. II. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. III. HAMPEL. (Tizenöt ábrával) 24—47. l.

V. MILLEKER BÓDOG. Ujabb vattinai leletek. (Három képes táblával)

48—68. l.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS. Adatok az ötvösség történetéhez ... 69—74. l.

II. HALAVÁTS GYULA. Mikor épült a dévai ev. reform. templom? 74—76. l.

III. ORNSTEIN JÓZSEF ásátásáról a Szamosújvár melletti római castellumban. (Ábrával) ... 76—78. l.

IV. Dr. MAHLER EDE. Föliíratos agyagtábla Babylonból. (Ábrával) 78—79. l.

V. TÉGLÁS ISTVÁN. A mikesi római romok szétdulása és a közelebből Tordán talált római föliíratokról 79—83. l.

VI. OROSZ ENDRE. Szamosújvár-petrisi ősrétek ... 83. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az országos rég. és embert. társulat novemberi és deczemberi ülése. *Dr. Szendrei János* ... 84—85. l.

II. A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása az 1901-ik év második felében. *Hpl.* ... 85—87. l.

III. A szegedvárosi múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása. *Reizner János* ... 87—89. l.

IV. A miskolci múzeumról. *ab.* 89. l.

V. Londoni múzeumok. *Hpl.* 89—96. l.

MÁSODIK FÜZET. (Megjelent 1902 április 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Apaffi György síremléke. (Öt ábrával) --- 97—113. l.	a régibb középkorból. (II. befejező közlemény.) (18 ábrával) --- 128—143. l.
II. Dr. PAP KÁROLY. Egy XVII. századbeli ravatalterítő. (Képes melléklettel) 113—122. l.	V. Dr. MAHLER EDE. Nestanuter kopersója a n. múzeumban. (Tizenhárom ábrával) --- 144—160. l.
III. Dr. TAKÁTS SÁNDOR. Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127. l.	VI. BELLA LAJOS. Az éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronológiája 160—174. l.
IV. BÖRZSÖNYI ARNOLD. Győri temető Ábra: Czimereket ábrázoló festett üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban --- 174. l.	

IRODALOM.

I. HEREPEY KÁROLY. Alsófehér vármegye monografiája, ism. <i>Orosz Endre</i> 175—178. l.	II. Dr. CSERNI BÉLA. Alsófehér vármegye története a római korban, ism. <i>dr. Findly Gábor</i> --- 178—183. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat januáriusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 184. l.	márcziusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 186. l.
II. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i> 184—186. l.	IV. A m. n. múzeum éremtárának 1901. évi gyarapodása. I. rész. <i>Gohl Ödön</i> --- 186—191. l.
III. Az orsz. rég. és embert. társulat	V. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1901-ben. <i>Milleker Bódog</i> 191—192. l.

HARMADIK FÜZET. (Megjelent 1902 június 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. HINTZE ERVIN. Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban. (Színes képmelléklettel) 193—201. l.	III. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. Temető királyságunk első századából. (112 ábrával) --- 210—241. l.
II. TAKÁTS SÁNDOR. Abstemius (Bor-nemissza) Pál püspök végrendelete 202—210. l.	IV. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. Abonyi sírleletek a régi középkorból. (244 ábrával) 241—263. l.
Ábra: Színes ablak a zürichi múzeumban 1438-ból --- 263. l.	

LEVELEZÉS.

I. Dr. MAHLER EDE. Kőkori zsugorított csontvázakról --- 264—266. l.	telepről (Arad m.) származó öntőmintákról. (Tíz ábrával) --- 271—274. l.
II. Dr. FINÁLY GÁBOR. A sárvári földvarról (Szolnok-Doboka m.) (Hat ábrával) --- 266—271. l.	IV. Dr. JÓSA ANDRÁS. A takta-kenézi bronzleletről (Szabolcs m.) (Négy képes táblával) --- 274—280. l.
III. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ. A pécskai őss-	V. SENNOVITZ GYULA. Geszti leletek-

- ról (Borsod m.) (Egy képes táblával) 281—283. l. VI. PAP KÁROLY. Szilassy János ötvös életrajzához. (Három ábrával) 283—288. l.
Ábra: Ónkorsó a XVII. századból, találták a kapornaki várban (Vas m.) 288. l.

NEGVEDIK FÜZET. (Megjelent 1902 október 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. Fölirat Valerius Dalmatius tiszteletére, MOMMSEN TIVADAR jul. 10-ikén Berlinben tartott előadása. (Fénynyomatoss melléklettel) --- 289—293. l.
 II. Dr. MAHLER EDE. A régibb bronzkor chronológiájához --- 293—296. l.
Ábra: Rejtélyes bélyegű cserépedény a szegzárdi múzeumban --- 331. l.
 III. HAMPEL JÓZSEF. Régiségek a honfoglalás korából. (86 ábrával) 296—316. l.
 IV. LEHÓCZKY TIVADAR. A munkácsi pénzverde --- 316—322. l.
 V. GOHL ÖDÖN. A nádasdi éremlelet. (11 ábrával) --- 322—331. l.

LEVELEZÉS.

- I. KEMÉNY LAJOS. Felsőmagyarországi kőpfaragókról --- 332—336. l.
 II. FINÁLY GÁBOR. Egy szamosujvári római feliratról --- 336—338. l.
 III. GUBITZA KÁLMÁN. A bodrogh-monostorszegi sírleletekről. (17 ábrával) 338—342. l.
 IV. KUBINYI MIKLÓS. Az isztebnei bronzleletről. (Két ábrával) 342—345. l.
 V. Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN. A vattaitesthalmi őstelepről (Borsod m.) 345—350. l.
 VI. DUDÁS GYULA. A begecsi ásátásokról --- 350. l.
 VII. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ. A pilinvárhegyi konyhahulladék helyről 350—356. l.

IRODALOM.

- I. Ókori Lexikon, szerkeszti Petz Vilmos dr., ism. *Hpl.* --- 357—360. l.
 II. A magyar történet kútfőinek kézikönyve, szerkesztette dr. Marczali Henrik, ism. *M. J.* --- 360—361. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. és embert. társulat májusi ülése, dr. Szendrei János 362. l.
 II. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptemberi ülése, dr. Szendrei János 362—363. l.
 III. A szegzárdi múzeum *H. J.* 363—364. l.
 IV. A szegzárdi múzeum újabb szerzeményei. (Négy ábrával). *Haugh Béla* 364—370. l.
 V. Vidéki múzeumok, *ab.* 370—372. l.
 VI. Szegedi múzeum, *Tömörkény István* --- 372—376. l.
 VII. A tiszafüredi múzeum, *Milesz Béla* --- 376—377. l.
 VIII. Új régészeti gyűjtemény, ---r. 378. l.
 IX. Az alsófehérmegyei tört. régészeti és természettudom. egyesület, *x.* 378—379. l.
 X. A germán múzeum Nürnbergben, *Hpl.* --- 379—380. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Virchow Rudolf † --- 381. l.
 II. Steindl Imre † --- 381. l.
 III. Domján István † --- 381. l.
 IV. Az idamajorbéli fölírtos tábla, *Hampel* --- 381. l.
 V. Római út keresztmetszete, dr. *Finály Gábor*. (Két ábrával) --- 381—382. l.
 VI. Római síremlék Aquincumból, dr. *Szendrei János*. (Ábrával) 382—383. l.
 VII. Római épít. emlék a Svábhegyen, dr. *Szendrei János* --- 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET. (Megjelent 1902 december 15-ikén.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Dr. ÉBER LÁSZLÓ. XVI. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban. (Fénynyomatú melléklettel)

385—395. l.

Ábra: Őskori rézbalt a Czoborhegyről (Nyitra m.) $\frac{1}{3}$ n. Dókus Gyula gyűjteményében --- 400. l.

II. Dr. SZENDREI JÁNOS. A budavári Domokos-templom kiásatása. (Alaprajzzal) --- 395—400. l.

LEVELEZÉS.

I. HÜBNER EMIL: Őskori régiségekről Czepléden --- 401—402. l.

II. OROSZ ENDRE. Ősrégészeti leletekről Apahidán (Kolos m.) --- 402—405. l.

III. TÉGLÁS ISTYÁN: Őskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében --- 405—406. l.

IV. HIDVÉGHY SÁNDOR: Bakonytamási leletekről. (Képes táblával) 406—408. l.

Ábra: Tágfalváról való bronzcsákány $\frac{1}{2}$ n. (Szolnok-Doboka m.) gróf Teleky Domokos gyűjteményében --- 414. l.

V. BIBÓ-BIGE GYÖRGY. Népvándorláskori takácseszközökről. (Képes táblával) --- 408—410. l.

VI. KEMÉNY LAJOS. A kassai képiró czéhről --- 410—412. l.

VII. TAKÁTS SÁNDOR: Donner szobrászról és a süttöi márványról

412—414. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat októberi ülése. Dr. Szendrei János

415—418. l.

II. Az orsz. rég. és embert. társulat deczemberi ülése. Dr. Szendrei János

416—418. l.

Ábra: Őskori rézbalt ($\frac{1}{3}$ n.) lelték a Nagyerdő-pusztán «Bendvés-Homok» (Zemplén m.) Dókus Gyula gyűjteményében --- 448. l.

III. A magyar n. múzeum jubileuma 418—419. l.

IV. A n. múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben. (19 ábrával és 12 képes táblával.) Hpl. --- 419—448. l.

V. Új vidéki múzeum-egyesület 448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

2. A bodrogh-szigeti Pálos-monostor alaprajza.

2. Sokáczi sírláda.

9. Edények Ampelumból vagyis a mai Zalánról.

14—24. A győri temető 16., 20., 27., 35., 36., 58., 59., 63., 66., 71., 72., 74., 84., 94. sírjában lelt régiségek.

25. A császári ásatások tervrajza.

26. A császári sírokból való régiségek.

27. A császári sírokból való üvegedények.

29. Síremlék Császárról.

30. Római síremlék Császárról.

34. Síremlék Császárról.

37. Síremlék Császárról.

39. Bronzlemez az első császári sírból.

41. Az első császári sírban lelt bronzlemez, valószínűleg a láda fedelének a homlokáról.

Faláda födelének bronzlemezekkel borított homloka a második császári sírből.

43. Töredék az első császári sírban volt ládácska bronzlemezéből.

45. Bronzlemezekkel borított faláda eleje a második császári sírból.
49. Vattinai régiségek. I. tábla.
53. Vattinai régiségek. II. tábla.
57. Vattinai régiségek. III. tábla.
76. A Szamosujvár melletti ásatás tervrajza.
78. Fölratos agyagtábla Babylonból.
99. Apaffi György síremlékének fedőlapja.
105. Apaffi György síremlékének hosszú oldala.
107. Apaffi György síremlékének keskeny oldala.
109. Charitas Apaffi György síremlékén. Justitia Apaffi György síremlékén.
113. oldalhoz melléklet: Képek egy xvii. századbéli ravatalterítőről.
- 128—142. A győri temető 106., 107., 119., 120., 148., 156., 157., 160., 163., 176., 188., 194., 204., 208., 209. sírjában lelt régiségek.
145. Nestanuter koporsója a Nemzeti Múzeumban.
- 151—159. Részletek Nestanuter koporsójáról.
174. Czimereket ábrázoló festett üveglablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban.
193. oldalhoz színes melléklet: Szent Dorottya hermája Boroszlóban.
211. A Sirmány távlati képe.
212. A sirmányi temető térképe.
- 228—241. A sirmányi temető 2., 5., 17., 37., 42., 45., 48., 49., 51., 54., 56., 57., 58., 59., 61., 63., 64., 65., 69., 71., 72., 73., 74., 75., 78. sírjában talált régiségek.
242. Az abonyi ásatások térképe.
- 244—260. Az abonyi temető 20., 21., 28., 30., 33., 36., 38., 45., 70., 72., 78., 80., 81., 82., 88., 90., 92., 96., 97., 99., 101., 109., 112., 113., 116., 124., 128., 129., 130., 132. sírjából való régiségek.
- 261., 262. Agyagedények az abonyi temetőből.
263. Színes ablak a zürichi múzeumban magyar és osztrák czimmerrel.
- 268., 269. A sárvári földvár tervrajza és képe.
273. A pécskai őstelepről származó öntőminták.
- 275., 276. Takta-kenézi bronzlelet.
277. A sényői bronzedény.
279. Két őskori bronzbogrács Mária-Pócsról.
282. Geszti bronzlelet.
287. Szilassy János névaláírása, mesterjegye és pecsétje. Kreichl mester pecsétje.
288. Czinkorsó a xvii. századból.
289. oldalhoz melléklet: Verses feliratú bronztábla Valerius Dalmatius tiszteletére.
297. Anarcsi diszkorong a szabolcsmegeyi múzeumban.
298. Két kard Demecserről.
299. Vasbalta Demecserről.
300. Kotaji lelet (Szabolcs megye).
301. Domaházi lelet.
302. Esztergomi lelet.
304. Pusztaszilasi lelet.
305. Kis-kun-halasi lelet. Balotai és Bodoglári pusztáról.
306. Inokai pusztáról.
307. Rekettyei pusztáról.
308. Zsandi pusztáról.
309. Kecskeméti sammanida érmek. Pusztaszti-imrei kengyelvasak.
310. Pusztaszti-Imréről ásó vasalására szolgáló lemez.
- 311., 312. Csontlemezek Pusztaszti-Imréről (Pest megye).
313. A szabad-szállási nyereg oldalról tekintve.
314. A szabad-szállási nyereg felülről és előlről tekintve.
315. Török-kanizsai régiségek. Sammanida [dirhem Székesfehérvárról. Duna-szekcsői lelet.
329. Kagylótipusú pénzek.
331. Rejtélyes bélyegű edény a szegzárdi múzeumban.
337. Egy szamosujvári római felirat.
341. Bodrogh-monostorszegi sírleletek.
343. Az isztebnei bronzleletből.
365. Dombormíves ólomlap Tüske-pusztáról (Tolna megye).
366. Dombormíves ólomlap Öcsényről a Szigeth-pusztáról.
382. Római út keresztmetszete.
383. Római síremlék Aquincumból.
384. Római építészeti emlék a Svábhegyen.
385. laphoz fénynyomatú melléklet: A kassai Mettersia kép.
397. A Domokosiak régi budai templomának alaprajza.

400. Óskori rézbalt a Czoborhegyről (Nyitra m.) $\frac{1}{3}$ n. Dókus Gyula gyűjteményében.
407. Bakonytamási sirleletek $\frac{1}{3}$ n.
409. Népvándorláskori takácseszközök Szabadkáról $\frac{1}{2}$ n.
414. Óskori bronzcsákány ($\frac{1}{2}$ n.) Tágfalváról (Szolnok-Doboka m.) gróf Teleky Domokos gyűjteményében.
420. Ócsai bronzlelet (Pest m.).
421. Ócsai urna.
422. Domanizsi bronzlelet.
423. *a)* Battai agyagrégiségek, *b)* battai cserépedények, *c)* battai bélyegző, *d)* battai cserépedények.
425. I. Battai bronzrégiségek. II. Battai lelet. III. Battai csüngődísz.
426. Bakonyvidéki leletek. Battai bronzfibula.
427. Regölyi bronzrégiségek.
428. Simunoveci lelet *1a)* *b)* *c)* 2. ábrák.
429. Simunoveci lelet 3—6. ábra.
430. Battai bronzfibulatöredék.
432. Arany nyakperecz Szamos-Újlakról.
433. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *A*).
434. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *B*).
435. Vörösmarti lelet (Baranya m.) *C*).
437. Vasszerszámok a Mihálydy-féle gyűjteményből 1. és 2. ábra. Karolingi izlésű kard és hüvelypánt 1. és 2 *a)* *b)* ábrák.
439. A hajdú-böszörményi lovas-sir I. és II.
440. Budapesti (lipótmezei) sirlelet.
441. Esztergomi lelet I. és II.
443. A radnai kincsből 1. és 3. ábra. A régi Jankovich-féle gyűjteményből 2. ábra.
444. A radnai kincsből 4. ábra.
445. A radnai kincsből 5. és 6. ábra.
446. A radnai kincsből 7. ábra.
447. A radnai kincsből 8. ábra.
448. Óskori rézbalt ($\frac{1}{3}$ n.) lelték a Nagy-Erdő-pusztán «Bendvés-homok» (Zemplén m.) Dókus Gyula gyűjteményében.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

- Aachen 75.
 Abarán (Zemplén m.) lelt római aranygyűrű 86.
 Abaujból származó cserépedények 419.
 Abonyi sírleletek a régibb középkorból 241—263.
 Abroncs 344.
 Absolut chronologia 166.
 Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete 202—210.
 Abundantia 44.
 Abtu «kelet» 156.
 Abydos 147, 149, 150, 152, 159.
 Achtzernicht Hannes 335.
 Ackner-Müller 181.
 Acta Sanctorum 201.
 Acus tremula 125.
 Adatok az ötvösség történetéhez 69—74.
 Adler Miksa 192.
 Adlerberg 264.
 Adria 165.
 Aelia Mog. 38; — Mursa 38; — Statuta 34.
 Aelius Carus 34.
 Aesculapius 9.
 Afganisztán 169.
 Afrika 165.
 Agancstárgyak 21, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 63, 65, 192, 245, 249, 346, 347, 377.
 Agapetus, II. 187.
 Agyag bögre 401, 402; — cső Ampelumban 10; — edények 13, 48, 165, 192; — golyó 48, 50, 51; — kancsó 401; — korong 51, 63; — orsók 16, 243, 248, 254, 255, 260; — tál 401, 402; — tárgyak 55, 56, 58, 59, 63, 65, 346, 347, 348, 356, 374, 377; — urna 401, 420, 424.
 AIIP bélyegű téglá 78.
 Ajtay Mihály 318.
 Ajtózárr 77.
 Akademia milleniumi műve 296.
 Alabastrom relief 123.
 Alagi pusztá 86.
 Alamizsnás szent János tiszteletére emelt kápolna 413.
 Albert and Victoria Museum 94; — görzi gróf 189.
 Alcsúth 134.
 Alexander Schnitzer 412.
 Alexandriai szent Katalin 393.
 Almakerék 97.
 Almásfüzitőn előkerült urnák 420.
 Almásy György 192; — István 71.
 Alpári lelet 217.
 Alsó-Egyiptom 150.
 Alsófehér vármegye monografiája 175—183; — vármegyei leletek 175—183; — megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület 378—379.
 Alsó-Szentmihályfalva 406.
 Altdorfer 120.
 Alvilág daemonjai 144, 146.
 Alvincz-csőrai határ 177; — -kavicsbánya 177; — -La Csirez 177.
 Amachu «tiszteletreméltó» 155.
 Ambrosy Caspar 335.
 Ambrus János ajándéka 186.
 Amenemhat, I. 295; — II. 295; — III. 295; — IV. 295.
 Amentu «nyugat» 156.
 Amélineau 266.
 Ammianus Marcellinus 291.
 Amon-Ra 147, 148, 149, 150.
 Amosis király 144.
 Ampelumi emlékek 7—12.
 Amulett 144.
 Anarcsi lelet 297—298.
 Anastasius arany triense 188.
 András ötvösmester 69.
 Andrassy Géza gróf 274.
 Anepu 150, 154.
 Angol játszópénz 187.
 Angol-szász gyűjtemény 93.
 Angolország 162.
 Angyal Dávid 360.
 Anjou királyi ház 74, 75; — lilimok 75.
 Anna, Nicolai Elias neje 111.
 Annamatia 358.
 Anti-alkoholista kongressus 187.
 Antimonbronz 174.
 Antiochia 188.
 Antiochus, VII. 188.
 Antoninus Pius 180, 187; — Saturninus 8.
 Antonio da Murano 200.
 Antos János 86.
 Anubis 147, 148, 151.
 Anuria 33.
 Apaffi Gergely 98, 104; — György síremléke 97—113, 440; — Mihály 98, 100; — Miklós 98.
 Apaffiak címere 101.
 Apahida 83.
 Apahidai római lelet 185, 402—405.
 Apáczai Antal 83.
 Apor P.: Metamorphosis Transylvaniae 117.
 Appenini félsziget 162.
 Appony Sándor gróf 363.
 Apollonia 188.
 Apulum 179, 358.
 Apulumi ásatások 378.
 Aquileia 189.
 Aquincum (Ó-Buda) 28, 291, 358.
 Aquincumi síremlék 383—384.
 Aquitania 291.
 Aradföldvári lelet 217.
 Aradi múzeum 370, 426.
 Arany balta 165; — bányák 9; — érmek 188, 189, 205, 322—331; — fülönfüggők 26, 86; — gyöngy 17, 26, 85, 434; — gyűrű 85, 86, 87, 208; — karika 17, 85; — karperecz 429, 430; — kehely 205, 208, 209; — kincs 421; — lemezek 12; — nyakperecz 432; — pénz 188; — pléhes gyöngy 85; — tárgyak 124—127; — tű 86.
 Aranyos-maróthi múzeum 370.
 Aranyozott gomb 303, 304.
 Aravisci nép 359.
 Arcidava nevű római castellum 191.

Architectural Court 94.
 Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde 111.
 Ariosti gróf 8, 10.
 Ariostus 182.
 Arlongus 189.
 Armenia 167.
 Arrabona 13, 28.
 Aschbach 201.
 Assyr bronzfejsze 166.
 Aszárról származó vas sarló 429.
 Atef-korona 149.
 Athenei múzeum 91.
 Athéni tetradrachmon 187.
 Audoleon-féle tetradrachmon 328.
 Augsburg 11.
 Augsburgi Galeria 114.
 Augusta Vindelicorum 11.
 Aurelia Januaria 33; — Napoca 38.
 Aurelius Januarius 33; — Maternus 33.
 Aurifaber Gergely 72.
 Ausonius 292.
 Auvenier 264.
 Ávarkori leletek 13, 436; — tetemek 12.
 Ábrahám 40.
 Ábrányi Kornél emléktárgyai 448.
 Ácsi sírkő 38.
 Ácskapocs 14, 143.
 Ágoston István 420.
 Ágyúgolyó 399.
 Aldoziati adományok 148, 149, 150; — oltár I.O.M.C.APIT felirattal 81.
 Ámort ábrázoló római kőszobor töredéke 86.
 Árapatak 177.
 Ároktói lelet 419.
 Árpád-házi királyok kora 361.
 Árpád-királyok korából való épületmaradványok 4.
 Árpád-kori IV. Béla-féle ólomtyparium 431; — denárok 189; — ékszerek 217; — lelet 87, 367—369; — lovassír Esztergomban 438, 441; — temető 186.
 Árva-krasznahorkai lelet 345.
 Ásatások: Ároktón 419; — budavári 395—400; — Demkőhegyén 438; — Észak-Egyiptomban 91; — gerendási 212; — Kahun mellett 167; — Nagy-Abonyban 86; — Pápdombon 419; — Perecsényen 419; — sírmányi 210—241; — Szamosujvár mellett 76—78; — taktaföldvári 185; — tőszegi Laposhalomban 419.
 Ásott halom 376.

B

Ba-bi-i-lu 78.
 Baboccai János 334, 394.
 Babylonli föliratos agyagtábla 78—79.
 Bachkay Miklós 72.
 Bachus 6; — diadalmenete 126.
 Bactria-persepolis művészet 91.
 Bajtay József báró 417.
 Bakacs Tamás 187.
 Bakay István 332.
 Bakony-tamási sírleletek 406—408.
 Balassa Zsigmondné Fanchy Borbálya 210.
 Balaton-Henyén (Zala m.) lelt Amor-szobor 86.
 Balásffy Tamás pécsi püspök hagyatéka 205.
 Balbinus 325.
 Balkán félsziget 165.
 Ballas 264.
 Ballasi lelet 294.
 Balling János 316, 317.
 Balotai puszta 304.
 Balta 162, 163, 176, 274, 275, 295, 298, 400, 420, 448.
 Balti-tenger 165.
 Baracsi régiségek 430.
 Baranya megye 1361-ben; — Pál ajándéka 186; — sziget 2.
 Barbár pénz 186.
 Bardóczy lelet 278.
 Bargello 95.
 Barkóczy László 127.
 Baross Gábor 189.
 Barth Keresztély 112.
 Bartos József ajándéka 186.
 Basztarnok-nép 22.
 Bato 358.
 Battai lelet 423—426, 430.
 Batthyány-család 127.
 Batthyányi Ádám 127; — Kristóf 210.
 Bay László 318.
 Baynai Both István 72.
 Bács-bodrogmegyei rég. társulat 1, 87, 338.
 Bács és Bodrogh megyék határpöre 1.
 Bácsi káptalan 3.
 Bácskereszturi lelet 217—218.
 Bálinth G. 215.
 Bánhida 24.
 Bánhidai lelet 85.
 Bányay István 70.
 Bárczy Zsigmond 318.
 Bárdok 399.
 Bártfai székesegyház 398.
 Báthory-czímerrel ellátott aranygyűrű 87; — Gábor 127; — Gábor pecsétgyűrűje 125; — István lengyel király 123, 203; — István pecsétes gyűrűje 203; — István (Rudolf királynak országbirája) végrendelete 202, 203; — Zsigmond 127.
 Bátky Zsigmond 419.
 Beatrix 95, 396.
 Becskereki Ötvös Ferencz 70.
 Becziskala-barlang 278.
 Bedelői lelet 176.
 Beigler János 74.
 Begecsi ásatások 350.
 Beiruti tör 167.
 Bella Lajos 85, 222, 293, 372; — Lajos: Az éjszaki bronzkor régebbi szakaszának chronológiája 160—174.
 Benczúr Gyula ajándéka 426.
 Bendis 358.
 Bercsényi Miklós gróf 317.
 Bereg megyei Beszkid hegy 317; — pusztai lelet 369.
 Beregszászi Mihály 322.
 Berek 89.
 Bergstatter György 72.
 Berlin 91.
 Bernini 102.
 Berve 177.
 Besenyő 89.
 Besztercebánya 73.
 Besztercebányai Königsberger-kápolna 333; — múzeum 370.
 Besztercebányát ábrázoló ezüstkép 87.
 Bethlen Bálint gróf 382; — Gábor 98, 127, 316; — Gábor kardja 123.
 Betlehemi véső 167.
 Bezdédi lelet 232, 299.
 Bezenyei lelet 133.
 Bezold 379.
 Bécs 10; — hódolatának 1790. évi ezüst emlékérmé 186.
 Bécsi cs. és k. éremtár 325; — cs. kir. múzeum 326, 327; — Numism. Gesellschaft 189; — pénzverde 189.
 Békeffy Remig 184.
 Békeffy Ötvös János 74.
 Békéscsabai múzeum 370.

- Békésgyulai múzeum 370.
 Békésmegyei gazd. egyesület 189; — őskori tárgyak 85.
 Béla, IV., király 395; — IV., denárai 399; — király kútja 384.
 Bély Mihály 186.
 Bélyeges téglá 86; — téglák 7, 78, 80.
 Bélyegjegyek 10.
 Bélyegző 423.
 Biatic-féle pénz 331.
 Bibó Bige György 184; — György: Népvándorfáskori takácseszközökről 408—410.
 Bicskei Földes Mihály 441.
 Biefel dr. 216.
 Bihar-félegyházai részlet 420.
 Bilisitsi pusztá 372.
 Billegi sírkő 38.
 Bitnitz Lajos 419.
 Bizanczi régi súlymértékek 185.
 Blaskovich Sándor 309.
 Boccattius 71.
 Bod Péter 97, 102.
 Bodoglári lelet 305.
 Bodó Lipót 421.
 Bodrogh-monostori apátság 1.
 Bodrogh-monostorszegi sírleletek 338—342; — monostorszegi éremlelet 186; — -szigeti pálos-monostor 1—7; — -zsadányi éremlelet 186.
 Bogics Vazul 48, 55, 66.
 Boglár 14, 124, 130, 139, 245, 247, 250, 254, 257, 258, 304, 305, 306, 307, 436.
 Bogrács guzs 277.
 Bohus János 446.
 Bojár-halom 222.
 Boji nép 358.
 Boldog Margit 396.
 Boldogságos Szűz halála 114.
 Bollandus 201.
 Boncz Odön 186, 416, 418.
 Boncziday Dorottya 71; — Imre 70, 74; — István 70.
 Bononia (Bánostor, Szerém m.) 350.
 Bornemissza Pál végrendelete 202—210.
 Boroszlói iparművészeti múzeum 193—201.
 Borsippa 79.
 Borsodmegyei ebbárcza 187.
 Borsod-miskolci közművelődési és múzeum-egyesület 89; — miskolci múzeum 281.
 Borzsova pusztá 298.
 Bos Taurus 349.
 Bosco Reale 92.
 Botár-féle gyűjtemény 81.
 Bögrék 13, 18, 401, 402, 406.
 Bölsz Leó 224, 361.
 Börzsönyi Arnold 184, 185; — Arnold: Győri temető a régibb középkorból 12—24, 128—143.
 Bösörményi bronzlelet 277.
 Brandenburg Katalin 98, 317.
 Brassó 73.
 Brassói lelet 328.
 Brecaza nevű hegy 8, 9.
 Bregetióból való római bronzfibula 86.
 Brescia 168.
 Bretagne 291.
 Bretonnei lelet 327.
 Bretra 118.
 Brezovics 350.
 Brigetio 28, 358.
 Brigitta 74.
 Brit szigetek 165.
 Britanniai sírmlékek 90.
 British and Mediaeval Antiquities and Ethnography 90; — museum 89.
 Britzinger Anna 69; — Dániel 69, 73; — Katalin 69.
 Bronz abroncs 344; — balták 274, 275, 295; — boglár 14, 87, 130, 245, 247, 250, 436; — bogrács 277—279; — csatt 13, 14, 16, 18, 22, 24, 86, 131, 134, 245, 247, 250, 257, 306, 339, 344; — csákány 424; — csörgők 220; — diszitmény 86, 339; — edény 277; — érmek 186, 187, 188, 189, 245, 406; — fejsze 81, 166; — fibula 86, 161, 339, 424, 430, 431, 432; — fülönfüggők 233, 243, 247, 252—256; — fűrés 280; — gyöngy 16; — gyűrű 15, 86, 164, 232, 252, 255, 373; — hajgyűrű 406; — halántékgyűrű 373; — horog 86, 426; — húzal 15, 16, 131; — kapocs 15, 20; — kard 85, 164, 426; — karka 134, 246, 248, 251, 344, 369, 373; — karperecz 85—87, 164, 231, 234, 251, 276, 280, 282, 298, 343, 373, 424; — kés 406; — készítésének módja 170—174; — -kor régibb szakaszának chronológiája 160—174; — korong 254—255; — kulcs 424—426; — kultúra bölcsője 169; — lánsa 85, 274; — lelet 84, 85, 86, 91, 160—174, 274—280, 420, 421—422, 424, 427; — lemez 12, 20, 39, 42, 43, 45, 134, 138, 251; — mécs 432; — nyakperez 295; — öv 14, 20, 246, 247, 250, 251; — penge 373; — pénz 80, 186—189, 245; — pitykék 129, 130, 132, 135, 139, 250, 252, 298, 307, 314; — rozetta 15, 20; — sarlók 173, 280, 282; — serpenyő 86; — sisak 85; — szekrény 414; — szíjvég 15—17, 130, 139, 243, 249, 250, 257; — szobrocska 431, 432; — tábla fölíráttal Valerius Dalmatius tisztetére 289—293; — tekercs 344; — torquesek 217, 232; — török 163, 167, 173; — tű 344, 373, 431; — vésők 163, 167, 169, 281—282, 426.
 Brugsch: Das Osiris-Mysterium von Tentyra 152.
 Bryz Hans 333.
 Bubics Zsigmond 385.
 Buccharii tárház 122.
 Buczum 9.
 Budai billikom 124.
 Budai főtanoda 396.
 Budapest régiségei 30.
 Budapesti agancskiállítás 188; — amateur-photographiai kiállítás 188; — 1901-ik évi anyagvizsgáló kongresszus jelvénye 187; — iparegyesületi műtárlat pecsétlője 1846-ból 442; — Kalvin-téren előkerült cserapedény 448; — 1901-ik évi kath. nagygyűlés tagsági jelvénye 188; — korcsolyázó egyesület 186; — lipótmezei sírlelet 438, 440; — 1901-ik évi Morzsányi-párti választói jelvény 187; — művészestély 188; — országgyűlés 1865-ben 188; — pléh zsetón 187; — 1901-ik évi statisztikai kongresszus 187; — 1901-ik évi tornaverseny jelvénye 186; — tud. egyetem százéves jubileuma 189.
 Budavári Domokos-templom kiásatása 395—400.
 Buday István 316.
 Burgstaller-Klobusiczky-féle házassági érem 187.
 Burgus 358.
 Burnótszelencze a XVIII. századból 87.
 Busbak Ádám hagyatéka 186; — Péter bronz érme 186.
 Busiris 148, 150, 152.
 Butykay Gyula ajándéka 186.
 Buzd 177.
 Buzogányfő 50, 67.
 Byzanczi fémkereszt 86; — rekeszes zománczú ékszer 94.

C

C. Cassius Karinus 36.
 C. Jusus 38.
 Caesarea 188.
 Caffagioli 95.
 Campona 358.
 Canabae 358.
 Candellaberek 125.
 Caria 91.
 Carnarium 5.
 Carnuntum 10, 358.
 Cassay István 74.
 Castaldo olasz tábornok 417.
 Castra 358.
 Catzianer hadvezér 206.
 Celeia 10.
 Celestin 187.
 Celták 358.
 Cervus Capreolus 349; — Elaphus 349.
 Chamblandesi sírok 264.
 Chanas-tó 2.
 Chaourse 91.
 Caritas 109.
 Chatillon-család czímerével ellátott sírkő 400.
 Cheper cheperui 147.
 Chlamys 30, 32.
 Choiak 152.
 Christy gyűjtemény 92.
 Chronologia 293—296.
 Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien 160.
 Chufu 167.
 Cipia-féle dénár 188.
 Cippus 358.
 Klassikai kor művészete 242.
 Claudius Lupicinus 291; — mons 359.
 Clodius Albinus 180.
 Cohortes 359.
 Collegium 359.
 Conradus Schoffeldir 410.
 Constans rézpénze 187.
 Constantin-féle rézérme 60.
 Constantius, II. 143, 187; — II. bronzérme 406; — II. -féle rézérme 13; — Gallus rézpénze 186.
 Constitutiones Ecclesiae Jauriensis 205.
 Contynit 403.
 Corona aperta 194.
 Corpus inscriptionum latinarum 359.
 Csaba János ajándéka 447.
 Csallány Gábor 372.
 Csapó Géza 61.
 Csara Vetye 403.
 Csattok 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 221, 236—237, 238, 243, 245, 247, 249, 250, 251, 257, 306, 339, 399, 430.
 Csák Árpád 371.
 Csákány 407, 420, 421, 424.
 Csákyai lelet 177.
 Csáky Miklós 116.
 Csákvári római téglá 431.
 Császári (Komárom m.) sírletek 24—47, 86, 185, 431.
 Cseh oroszlán 75.
 Csele gyűrűje 210.
 Csepe-újfalusi cserépedény 420.
 Cserépedények 81, 405, 419, 420, 436, 448.
 Cserni Béla 358, 371; — Béla: Alsófehér vármegye története a római korban (ismertetés) 178—183.
 Cserépkorsó 1746-ból 447.
 Csicseri lelet 54.
 Csiholó vas 342.
 Csik-szentmiklósi fölírat 416.

Csincse patak 345.
 Csiszár László 69; — Lőrincz 70; — Sámuel 70.
 Csizi éremlelet 186.
 Csobánkáról (Zala m.) származó római emlékek 86.
 Csonka János ajándéka 187; — kúpidomú orsó 17.
 Csont ár 48; — dárdák 164; — fésű 243; — henger 260—261; — hajtűk 265; — lemezek 14, 17, 20, 21, 310, 311.
 Csonnacsatári lelet 217, 222.
 Csörgők 339.
 Csuha nevű magaslat 402.
 Csupor 77.
 Csuzy Gizella 144.
 Csúnyi sírlelet 251, 256.
 Csüngők 424, 426.
 Cyprus 91, 162.
 Czeplédi lelet 401—402.
 Czíkói sírlelet 132, 253, 366.
 Czimereket ábrázoló festett üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban 174.
 Cziráki Gyula 372.
 Csizmadiaczéh bemonddó táblája 1730-ból 446.
 Czobor Béla 4, 74, 84, 184, 185, 362, 437.
 Czoborhegyi rézbaltá 400.
 Czottmann Bertalan 387.
 Czófalvi aranylelet 165.
 Czölöppéítmények 168.
 Czymerman János 334.

D

Dacia 9, 179, 359.
 Dad község (Komárom m.) 25.
 Damaszkén Arzén ajándéka 426.
 Daniel próféta 40.
 Darholcz Katalin 71.
 Darnay Kálmán 185; — -féle múzeum 278.
 Darányi Ignác 431, 332.
 Dánia 162.
 Dárda 22.
 Dárius kincse 80.
 Darvashegy 403.
 Dávid és Abigál találkozása 125.
 De la Tour 326, 327.
 Dealu Spanului 79; — turdi 81.
 Debreczen 73.
 Debreczeni múzeum 370.
 Ded-oszlop 148, 150, 154, 156.
 Deési múzeum 267, 370.
 Delhaes István hagyatéka 419, 448.
 Delhaes-féle gyűjtemény 191.
 Deli Vidnek 126.
 Delphiben lelt szobrok 90.
 Demecseri lelet 297, 298—299.
 Demetrykievicz Vladimir 278.
 Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről 116.
 Demkóhegyi lelet 217, 438.
 Dendely Mihály 70.
 Deschman Károly 278.
 Detkovich Miklós 207—208.
 Dettai lelet 192.
 Dél-Babylonia 294.
 Dél-Magyarország régiségleletei 62.
 Déva városa czímere 75; — pecsétje 75.
 Dévai evangélikus református templom 74—76; — múzeum 370; — templom építésének kora 84.
 Diana 8, 44, 47.
 Diatretum 359.
 Dies 359.
 Dinnyés-hegy 298.

Diocletianus 291.
 Diószegi Péter 111.
 Diploma militare 359.
 Diptychon 359.
 Divald Kornél 440.
 Díszkorong Anarcsról 297.
 Ditsch Péter 192.
 Doberna-retyei lelet 326.
 Dobronyi Tamás 316.
 Doebryczer Jakob 334.
 Dohány Magyarországba hozatala 206.
 Dokus Gyula 440, 448.
 Dolnja-miolácsi bronzkard 85.
 Dolyáni Majorhegy 85.
 Domanizsi bronzlelet 421—422.
 Domaházi lelet 300—301.
 Domaszewsky 358.
 Domaszéki lelet 88.
 Dombhát Sziga-szigeten 1.
 Domitianus denára 187.
 Domján István halála 381.
 Domokos-templom 395—400.
 Domonkosok kincstára 72.
 Donebauer 327.
 Donner szobrász és a süttői márvány 412—414.
 Dömjén Ötvös 73.
 Dömötör László 370, 378, 426; — László: A pécskai őstelepről származó öntőmintákról 271—274.
 Döröcskei éremlelet 186.
 Dörpfeld 168.
 Drahtemail 196.
 Draskovics János nádor 127.
 Draskovits grófné 127.
 Drángiána 169.
 Drezda 91.
 Drezdai történelmi múzeum 196.
 Drusus bronzpénze 188.
 Du Puy Péter 417.
 Dubecz Péterné 86.
 Dubovácsi lelet 192.
 Duchalus 325.
 Ducher Hans 446.
 Dudás Gyula 1; — Gyula: A begecsi ásatásokról 350.
 Duna-Földvár régiségei 358.
 Dunaföldvári lelet 87.
 Dunakeszi lelet 86.
 Dunamenti alakok 165.
 Dunapenteléről származó római sírkövek 86.
 Dunapenteléri fölírtas római emlékek 430.
 Duna-szekcsői lelet 314—315, 434.
 Dunasziget 2.

E

East-India-Office 79.
 Ebbárczák: borsodmegyei 187; — vágbesztercei 187.
 Eberstein 10.
 Ecce homo 123.
 Ecsedi tárház 203.
 Edények 261—263.
 Effipiumok 126.
 Eger 73.
 Egri káptalan 71; — Ö. Mátyás 70.
 Egy XVII. századbeli ravatalterítő 113—122.
 Egyházi ruhák 126.
 Egyiptom bronzkora 296.
 Egyiptomban lelt kőkori zsugorított csontvázak 264—266.
 Egyiptomi alvilág 144; — ásatások 91; — XII. dynastia 295; — emlékek 184, 185; — koporsó a n. múzeumban 144—160.
 Egyiptomiak rézkora 167.
 Eheje aser eheje 147.

Ehrenthal M. 196.
 Ehrmann Georg 111.
 Eitel Adolf 436.
 Elbe 165.
 Elefántcsontból készült fésűk 265.
 Elek László 298.
 Elgin-marbles 90.
 Eliber Eberhard 201.
 Elischer Gyula 187.
 Emerico de Thwys 209.
 Emlékek: Csákvárról 431; — Dunapentelén 430; — népvándorláskori 366—367; — római 289, 350, 364—366, 381, 382—383; — román építészeti 384.
 Emlékermek: Anti-alkoholista kongresszus 187; — anyagvizsgáló kongresszus 187; — Bécs hódolatának 1790. évi 186; — Buda visszavételére 188; — budapesti agancskiállításra 188; — amatőr fotogr. kiállításra 188; — kath. nagygyűlésre 188; — 1865-iki országgyűlésre 188; — statisztikai kongresszusra 187; — tanuló-tornaversenyre 186; — tud. egyetem százéves jubileumára 189; — Burgstaller-Klobusiczky-féle 187; — I. Ferdinánd nagy arany 205; — I. Ferencz József érmei 188; — Frigyes Vilmos érme Hamburg megvédelmézésére 188; — III. György angol király trónraléptére 187; — Hármasszövetség emlékére 188; — 1867. évi honvéd-egyletekre 188; — I. József koronázására 188; — Károly főherczeg érme az asperni csatára 188; — Mária Terézia-féle 188; — Korányi-féle 187; — Kossuth Lajos-féle 189; — kölni dóm felépítésére 187; — köszegi 1893. évi hadgyakorlatokra 189; — Krisztus-érem 187; — I. Lipót érme Buda visszavételére 188; — lovasberényi tűzoltó-jubileumra 189; — magyar kereszténység 900 éves jubileumára 187; — Mária Ludovika-féle 188; — Mária Terézia-féle 188; — milleniumi 187, 189; — Morzsányi-párti választói jelvény 187; — I. Napoleon-féle 187, 188; — nemzetközi korcsolyaversenyre 186; — III. országos gazdaságkongresszus 187; — Ó Felsége Magyarhonban való tartózkodása emlékére 1889-ben 187; — párisi világiállításra 189; — pécsi hadgyakorlatokra 1901-ben 187; — pécsi szénbányák-féle 187; — II. Rudolf ezüst-érme a török emlékére 188; — schönbrunni békére 188; — soproni kath. legényegylet 1866-iki jutalomérme 187; — Szavójai Jenő herczeg diadalaira 188; — székesfehérvári 1879. évi kiállításra 189; — temesmegyei gazdasági egylet 189; — vacsi templomszentelésre 189; — vajdahunyadi 1895. évi bányász-gyűlésre 189; — Viktor Manó gúnyérme 187.
 Emmona 10.
 Enyedy Dániel 319.
 Eötvös Jakab 74; — János 321.
 Eperjes 71, 72.
 Ephesosi emlékek 90.
 Equus Caballus 349.
 Eraviscus denár 187; — nőviselet 32.
 Erdély aranyban való gazdagsága 165; — építészeti emlékei 98.
 Erdélyi Mihály 88; — múzeum 11, 320, 372; — ősbronzkori sírmezők 176.
 Erdődi Gábor 71.
 Erdődy Imre gróf 421.
 Erdődy György 127; — Miklós gróf 122.
 Erech 167.
 Erekytartók 193.
 Erhart Jakab 70.
 Ernő főherczeg 205.

Ernszt Lajos ajándéka 442.
 Erzsébetváros 97.
 Essenwein 379.
 Eszék 290.
 Eszéki múzeum 365.
 Esztergomban lelt ezüstsészék 86.
 Esztergomi asztalosok pecsétnyomója 442; — bazilika fém érme 187; — ezüstérem a magyar kereszténység 900 éves jubileumára 187; — lelet 297, 301—303.
 Eszterházy Imre esztergomi primás 412; — Dániel 127; — László 127; — Miklós gróf 316.
 Etruszkok föllépése 166.
 Etyeken lelt mellképek 430.
 Eusebius Michael 285.
 Evanglikus reform. templom Déván 74—76.
 Exodus 147.
 Ezechiel 103.
 Ezüst boglár 304, 305, 306, 307; — csatt 342, 430; — csegely 187, 189; — csésze 86, 207; — érem 87, 186—189; — fibula 85; — fogvájó 87; — fülbevalók 86, 247; — gombok 220, 303, 304, 369, 445; — gyertyatartók 207; — gyűrűk 6, 87; — karika 308; — karperecz 87, 234, 240, 438; — kehely 208; — kép 87; — korong 297, 307; — lemez 20; — pálcza 87; — pénz 6, 81, 186—189, 318; — pitykék 308; — pohár 87, 442—447; — serleg 207; — sodrony 15, 87; — torques 229—230.
 Éber Antalné ajándéka 187; — László 84, 86, 184, 186, 193, 362, 416, 418, 419, 430; — László: Abonyi sírleletek a régibb középkorból 241—263; — László: Apaffi György síremléke 97—113; — xvi. századi magyar festő műve a kassai székesegyházban 385—395.
 Ékirásos kard 167.
 Ékszerék 77.
 Ékszerszekrény 26.
 Erdy János 419.
 Erdűhelyi Menyhért 1.
 Éremleret: bakony-tamási 399; — bodrog-monostorszegi 186; — bodrog-zsadányi 186; — brassói 328; — bretonnei 327; — budavári 399; — csizi 186; — doberna-retyei 326; — döröcskei 186; — gagersi 328; — galamboki 186; — geletneki 186; — jahrendorfi 326; — kecskeméti 309; — kerülősi 186; — lágymányosi 186, 188; — nádasi 322—331; — nyerges-ujfalusi 187; — péczeli 186, 188; — Podmoklban 325, 327; — pozsonyi 186; — sajó-vámosi 89; — somogyi 186; — Stradonitzben 325, 327; — Szilasi pusztáról 303; — tövisi 188, 190; — utrechti 327; — üzbeigi 187; — velem-szentvidi 190, 327.
 Érmek: Agapetus, II. 187; — Anastasius-féle 188; — antik 190—191; — Antoninus Pius 187, 188; — aranysztaterek 327; — Augustus-féle 188; — Árpád-kori 189; — Bakacs Tamás-féle 187; — barbár 87, 186—187; — békésmegyei gazdasági egyesület 189; — IV. Béla-féle 399; — bronz 87, 186—187, 406; — Busbák Péter bronzérme 186; — Celestin pápa 187; — Constantin-féle 60; — II. Constantius-féle 13, 143, 187, 406; — Csegely 1555-ből Krisztus feltámadásával 187; — eraviscus 186, 187; — esztergomi bazilika-féle 187; — I. Ferdinánd tallérja 186; — félstaterek 327; — földmiv. minister által kiadott 189; — frisachi 186; — Gratianus-féle 13, 143; — gúnyérmek 187, 188; — Hadrianus-féle 188; — Henrik Gyula, halberstadti püspök 187; — Hora-

tius Fuscus 1589. évi 187; — Imre dénárai 399; — XII. Incze pápa 187; — János Ernő salzburgi érsege 1694. évi érmei 186; — kegyeleti 186; — X. Kelemen pápa 187; — kelta 322—331; — képzőművészeti 189; — XI. Leo pápa 187; — M. Aurelius-féle 186, 188; — magyar 87, 187; — Mátyás király-féle 399; — II. Miksa-féle 186; — millenniumi 187; — Nagy Lajos dénárai 399; — Nagy Theodosius-féle 13, 131, 143; — ó-kori és bizánczi 186; — római 13, 87, 186—188; — Rudnai S. primás ón érme 187; — II. Rudolf-féle 93, 186; — Sammanida 303, 309, 314; — szabadkőmiveses 189; — Szent György-féle 187; — tanulók díjérme 189; — Titus-féle 188; — Traianus-féle 188, 189; — I. Valens-féle 13; — I. Valentinianus-féle 13; — vallásos tárgyú 189; — vasmegyei gazd. egyesület 189; — Viktor Manó gúnyérme 187; — Wahrmann Mór-féle jutalomérem 189; — zsidó felirátú Krisztus-érem 187; — Zsigmond dénárai 399.

Értekezés az érmekről 190—191.

Éjszak-egyiptomi ásatások 91.

Éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronologiája 160—174.

F

F. X. ajándéka 187.
 Fad lallallah el Heddad Mihály 434.
 Falke, a kölni múzeum igazgatója 95.
 Fanchy Borbálya 210.
 Fatia Merezis 403.
 Faustina sen. denára 188.
 Favödör 253.
 Fazekas Szaniszló 71.
 Fazekak 261—263.
 Fehértemplomi lelet 192.
 Fejér József ajándéka 426.
 Fejér-Kőrös 9.
 Fejérváry István veszprémi püspök 207.
 Fejérvári Jenő 271.
 Fejszék 81, 166, 167.
 Fekete János 319.
 Feledi Euszták 209.
 Feliratos emlékek: Ampelumban 8, 10; — Apaffi György síremléke 97—113; — Alsófehér vármegyében 178—183; — budavári 399—400; — Csákvárról 431; — Császáról 28—38; — Csobánkáról 86; — Duna-Penteléről 86, 430; — ezüst csésze Esztergomból 86; — ékirásos kard 167; — föliratos agyagtábla Babylonból 78—79; — Jutasról 86; — Nagy-Szebenben 112; — Nestanuter koporsója 144—160; — petrozsányi gör. kel. templomban 8; — római 8, 10, 13, 28—38, 79—83, 86, 192, 350; — sárisápi sírkövek 86; — Szamosújvár mellett római castelumban 77; — Szigá-Szigeten 6; — színes ablak a zürichi múzeumban 263; — Tordán 79—83; — Zalatnán 8.
 Felkai múzeum 370.
 Felsőmagyarországi képfaragó iskola 336; — képfaragók 332—336, 412; — viselet 118.
 Felső-Egyiptom 144.
 Felső-Moesia 10.
 Felső-Pannonia 33.
 Fenéki lelet 172.
 Fenichel Sámuel 176.
 Ferber Farkas 73, — János 73.
 Ferencz, I., osztrák császár 188; — II., vitézségi érme 188; — József, I., emlékérmek 188.

- Ferdinánd, I., 202; — I., nagy arany emlékérmé 205; — I., féle tallér 186; — II., 203; — III., 126.
 Fericsel 9.
 Festmény a kassai székesegyházban a xvi. századból 385—395.
 Fetzner János Ferencz ajándéka 445.
 Fémek korszaka 175.
 Fémekkel való megismerkedés Északon 165.
 Fémgyöngyök 16.
 Féműkör 408.
 Fésű 339.
 Fibula 13, 77, 85, 161, 221, 339, 421—422, 431, 432.
 Ficker 358.
 Fidler Salamon 320.
 Finály Gábor 84, 184, 185, 186, 362, 363, 371, 415, 416; — Gábor: A sárvári földváról 266—271; — Gábor: Alsófehér vármegye története a római korban. Irta: Cserni Béla (ism.) 178—183; — Gábor: Egy szamosújvári római feliratról 336—338; — Gábor: Római út keresztmetszete 381—383.
 Finck Daniel 285.
 Fiorapass v. Parr 189.
 Firenzei museo egizio-etrusco antik edénysorozatai 91.
 Fischer Károly 7.
 Flinders Petrie 167, 264, 294.
 Flomborn 264.
 Flórenczi Benedek fia sírköve 400.
 Florentia (Duna-Szekcső) 365.
 Floriana 359.
 Flott Adolf 267.
 Fokos 85.
 Forgách Ádám 127; — László 127.
 Forrer R. 264.
 Forrer-féle gyűjtemény 322.
 Forster Gyula 84, 184, 186, 362.
 Fortuna salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban, vagyis a mai Zalatnán 7—12.
 Fődeles ezüstpoharak 443.
 Földközi-tenger 165.
 Földművelési minister 189.
 Földvárhalom 376.
 Fölirat Valerius Dalmatius tiszteletére 289—293.
 Fölíratos agyagtábla Babylonból 78—79; — emléktábla 381; — színes ablak 263.
 Főnlaki (Torontál m.) lelet 86.
 Fraknó 316.
 Fraknói Vilmos 84.
 Francz Mëyron, Comorn 87.
 Francia forradalom 193.
 Franciaország 162, 165.
 Frangepan György 127.
 Frank Bálint 112; — képek 200.
 Franks-féle gyűjtemény 91.
 Friesach 10.
 Frigyes szász herceg, meissenai örgróf 197; — Vilmos érme Hamburg megvédelmezése és Buda visszavétele emlékére 188.
 Friuli-i sodronyzománcz 195.
 Fröhlich Róbert 350.
 Frumentatio 359.
 Fülönfüggők 16, 17, 19, 22, 26, 135, 137, 141, 192, 220, 233, 238, 239, 243, 247, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 339, 340, 434, 438.
 Fűrész 280.
 Fürstenberg K. herceg 328.
- G**
- Gagersi lelet 328.
 Galamboki éremlelet 186.
 Galgóczi tarsolylemez 297.
 Gallen János 73.
 Gan-UI 79.
 Garay Alajos ajándéka 442.
 Gaul Ferencz ajándéka 448.
 Gálffy Ignác 89, 345.
 Gáti hegyfok 405.
 Gelei Katona István 416.
 Geletneki éremlelet 186.
 Gellérthegy oltárkö 360.
 Gellhorn-család 198.
 Georgus Swarcz 411.
 Gerecse Péter 84, 184, 362, 415, 416.
 Gerely 299.
 Gerendási ásatások 212; — lelet 217.
 Gerendorf Gottfrid 74.
 Gergely kassai ötvös 69, 73.
 Germán múzeum Nürnbergben 379—380.
 Gerulata 359.
 Geszti lelet 281—283.
 Gibbs collection 93.
 Giovanandrea 417.
 Gírla patak 404.
 Glisi sírok 265.
 Gocsál Kálmán 187.
 Gohl Ödön 185, 186, 362, 363, 415, 416, 419, 440; — Ödön ajándéka 187; — Ödön: A nádasi éremlelet 322—331; — Ödön: Bizanczi régi súlymértékek 185.
 Gombár György 440.
 Gombok 220, 303, 304, 369, 445.
 Gonzaga Ferdinánd 71.
 Gordianus, III. 188.
 Gordon Sándor 74.
 Gömörmegyei régi falképek 185.
 Göncz (Abauj vm.) 73.
 Gönczi Ö. István 71.
 Gömböcsös bronz karperecz 85.
 Görgey Márton 123, 127.
 Görög rézpenz 188; — szobrok 90.
 Gratianus 143; — -féle rézérem 13.
 Gráci regiségek kereskedők 81.
 Greek and Roman Antiquities 90.
 Gregorius 189.
 Griffek 17.
 Griffes csattok 88.
 Gross Pál 336.
 Gróh István 185.
 Gruterus 9.
 Gubitz Kálmán 184, 372; — Kálmán: A bodrog-monostorszegi sírletekről 338—342; — Kálmán: A bodrog-szigeti pálos-monostor 1—7.
 Guggoló csontvázak 264—266.
 Gungeria 166.
 Gurdezi 214.
 Gurobi lelet 294.
 Gúnyérem 188.
 Güntert Mihály 334, 387, 412.
 Gyapoly-pusztai lelet 420.
 Gyámkö 440.
 Gyertyatartók 207.
 Gyertyánosi lelet 176.
 Gyógyvíz 9.
 Gyöngy 13, 15, 16, 19, 26, 93, 132, 134, 135, 142, 192, 219, 234, 243, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 309, 339, 340.
 György apát 3; — III., angol király 187.
 Győri lelet 85; — temető a régibb középkorból 12—24, 128—143.
 Gyulafehérvár 7, 177.
 Gyulaféjérvári egyház kincsei 208, 209; — múzeum 370; — székesegyház 75.
 Gyulay Pál 415.
 Gyűjtemények: Almássy György-féle 192; — Apponyi Sándor gróf-féle 363; — Bács-Bodrogh várm. tört. társulat-féle 338; —

Botár-féle 81; — Christy-féle 92; — Delhaes-féle 191; — Dókus Gyula-féle 400, 448; — Forrer-féle 322; — Franks-féle 91, 92, 94; — Gibbs collection 93; — Karász-féle 92; — Lehóczky-féle 278; — Majláth Béla-féle 191, 446; — Meyrick-féle 96; — Mihály János-féle 426, 436; — Nádasdy Ferencz-féle 122—127; — Pierpont-Morgan-féle 95; — Spitzer-féle 96; — Strassburgi egyetemi 327; — Szirmay gróf-féle 89; — Teleky Domokos-féle 414; — Vásárhelyi Géza-féle 84; — Wallace collection 94, 96; — Windischgrätzi 326; — Wosinszky Mór-féle 363.
Gyűrűk 85, 125, 134, 164, 192, 208, 210, 218, 232, 252, 255, 257, 339, 340, 373, 445.
Gyűszű völgy 367.

H

Hadadi lelet 87.
Hadanich Endre 338.
Hadrianus 38.
Hajdu-böszörményi sírlelet 186, 439.
Hajgyűrűk 215—217, 220, 406.
Hajtű 344.
Halasi múzeum 304, 371.
Halassy György 70.
Halaváts Gyula 84, 184, 186, 362, 363, 415, 416; — Gyula: Mikor épült a dévai evang. reform. templom? 74—76.
Halántékgyűrűk 215—216, 369, 373.
Halász András 316, 317.
Halász-bástya 398.
Halászszerű építkezés 4.
Halottak könyve 144; — napja 152.
Halottas lepel 87.
Halotti szertartás 159; — ünnep 152.
Hallstatti cultura 277.
Hallstattkori leletek 48.
Hammurabi 79.
Hampel Gábor ajándéka 187; — József 15, 54, 84, 130, 132, 161, 173, 184, 185, 186, 193, 195, 196, 216, 219, 220, 223, 246, 249, 251, 253, 255, 256, 277, 294, 295, 358, 418, 419; — József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 348; — József: A germán múzeum Nürnbergben 379—380; — József: A m. nemz. múzeum régiségtár gyarapodása 87, 419—448; — József: Az idamajorbéli fölíratos tábla 381; — József: Császári (Komárom m.) sírlelet 38—47, 341; — József: Londoni múzeumok 89—96; — József: Okori lexikon (ism.) 357—360; — József: Régiségek a honfoglalás korából 296—315; — József: Virchow Rudolf 381.
Hanns Oppiczter 412.
Hapi 156.
Harangalakú poharak 168.
Harczias Fridrik magyar kardja 195.
Haslinger 48, 67.
Hasoló szíj 118.
Hattyas-tó 2.
Hatz József 446.
Haugh Béla 363—370.
Hawara-i lelet 294.
Hazai középkori szentségházak 185.
Háji káptalan 2.
Hálósúlyok 424.
Háromszék 177.
Hátszegi (Hunyad m.) lelet 85—86.
Hegyesch Andreae 111.
Hegyi Lajos 86.
Helbig 176.
Heltner György 111.
Hencse pusztai lelet 369.

Hendel Johann David 286.
Hengeres edény 16.
Henrik Gyula, halberstadti püspök 187.
Henszlman Imre 333.
Heraclius Constantinus arany solidusa 188.
Herakles 47.
Herczeg-mároki aranykarperecz 429.
Herdemechet 2.
Herepey Károly 371; — Károly: Alsófehér vármegye monográfiája (ism.) 175—178.
Heresinczy Péter győri püspök végrendelete 205.
Herkules 125.
Herman liflandi ötvös 74.
Herman Ottó 415.
Hermák 193.
Hermonthis 149, 150.
Hertford-palota 96.
Hettya Abel 80, 81; — Ilyés 80.
Hidvéghi Sándor: Bakony-tamási-i leletekről 406—408.
Hinkelstein 264.
Hintze Ervin: Szent Dorottya hermája a bozslói iparművészeti múzeumban 193—201.
Hiob 102.
Hoernes: Urgeschichte des Menschen 294.
Holbein 114.
Homicskó Athanáz ajándéka 187.
Homonnay Drugeth család 125; — Drugeth György 69.
Honfoglalási kor növény-ornamentikája 298.
Honfoglaláskori lelet 86; — régiségek 296—315; — sírok 222.
Horatius Cocles-féle pénzek 190; — Fuscus 187.
Horgos 88.
Horgosi lelet 299; — sírlelet 253.
Horgoson (Csongrád m.) előfordult kulacs 134.
Horog 426.
Horus 147, 150.
Horváth Géza ajándéka 187.
Hörnes 278.
Hővezető cső 77.
Hradok 342.
Hrobony János 343.
Hun-szekely írás 415.
Hungarus Tymbaules 97.
Hunok ruházata 215.
Hunyadi János 74; — János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei 75.
Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat 74.
Hunyady-féle síremlékek 362, 416—418.
Hunyady O. János 71.
Huszka József 84, 184, 186, 416.
Hübner Emil: Oskori régiségekről Czepléden 401—402.
Hüttenberg 10.
Hygia 9.

I

Idahof 293, 431.
Idamajorbéli fölíratos tábla 381.
Ikeredény 50.
Illésházy István nádor 127.
Illustrirtes archäolog. Wörterbuch 118.
Illyricum 291.
Ilm 175.
Imhoof-Blumer 180.
Imre ezüst denárai 399.
Incze, XII., 187.
Indiai rézkor 166.
Ingaórák 445.
Ingás álló óra a XIX. századból 87.
Inoka pusztai 306.
Institutum Karácsonyánium 76.
Interglacial időszak 176.

Inventarium clenodiorum Sárvárién 122; —
super rebus Rev. Dom Pauli de Warda in
domo eius Posoniensi repestis 1549., 204.
Iparművészeti múzeum 78.
Ipolyi Arnold 333.
Ipolysági múzeum 371.
Írland 165.
Isac. Angel., II, pénze 188.
Isis 147, 150, 151, 152, 157; — csomója 152.
Ismael ben Achmed 309.
Ismertetések: A magyar történet kútfőinek
kézikönyve 360–361; — Alsófehér vm.
monografiája 175–183; — Okori lexikon
357–360.
Istvánfalvi lelet 426.
Istvánffy 73.
Isztebnei bronzlelet 342–345.
Itinerarium 28.
Iványi: Helynévtár 2.
Izsák 40.
Ikua 79.
I-sag-lla 78, 79.
I-zi-da 78, 79.

J

Jagelló-ház 75.
Jagicza György 87.
Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunst-
gewerbe und Alterthümer 103, 195.
Jahrendorfi lelet 326.
Jakobus Cejt 316, 317.
Janus Pannonius 417.
János Ernő salzburgi érsek 1694. évi tallérja
186; — képirő 410; — magyar királynak
és nejeének olajfestésű arcképe 123; — öt-
vös 69.
Jánosi Menyhért 73.
Jászenovai lelet 192.
Jägerhaus 4.
Jeszenszky Alajos ajándéka 187, 446.
Johannes de Allemagna 200.
Johannes Schnyczer 412.
Jones John 95.
Jó pásztor 39.
Jókai-plakett 187.
Jónás ötvös 69.
Jósa András 217, 297, 371; — András: A takta-
kenézi bronzleletről 274–280.
József, I., m. kir. koronázási érmei 188; —
II., emlékérméi 188.
Juenna-Jaunthen 10.
Juhász Antal 371.
Juhász László 431.
Julián Domokos 395.
Julius-féle naptár 152.
Jung-Cseke Lajos 448.
Junó 8.
Jupiter 8, 41; — Dolichenus 162; — szentélye
Ampelumban 7–12.
Jus civile 292; — praetorium 292.
Justinianus-féle institutiók 292.
Justitia 109.
Jutasról (Veszprém m.) származó római bé-
lyeges téglá 86.

K

Ka 158.
Kada Elek 371.
Kagylótípusú pénzek 325.
Kahun melletti ásátások 167.

Kahuni papyrusleletek 293.
Kaindorf 10.
Kajászó-szentpéter-i lelet 430.
Kalah 167.
Kalapos-süveg 118.
Kalocsai érsek 3.
Kalpag 118.
Kammerer Ernő 84, 184, 363.
Kammer Márton 73.
Kamper Ferencz és neje 189.
Kampók 248.
Kancsók 7, 8, 401, 420.
Kanizsai Orsola 124.
Kapa 77.
Kapocs 136, 137, 143.
Kapornoki vár 288.
Kaposvári múzeum 365.
Kappadociai Dorottya 197.
Karala 62.
Kara-Enyuk praehistorikus romjai 163.
Karácsonyi János 266.
Kard 12, 21, 22, 123, 163, 164, 167, 177, 192,
195, 197, 224, 298, 301–303, 399, 407, 426,
429, 436, 437.
Karikák 14, 18, 24, 129, 134, 138, 139, 141, 142,
218, 243, 246, 248, 251, 308, 344, 369, 373,
429.
Karo Imre ajándéka 187.
Karolingi izlésű kard 437.
Karpereczek 13, 125, 141, 164, 217, 231, 234,
235, 240, 246, 248, 251, 357, 259, 265, 276,
280, 282, 298, 343, 373, 421, 424, 429, 430,
432.
Karszalag 1848. évből 87.
Kassa város ötvösségének története 69.
Kassai képirők 410–412; — múzeum 280,
371; — Szent Erzsébet-egyház 333; — Szent
Mihály-kápolna 332; — székesegyház 385–
395.
Kastanum 169.
Katalin 124.
Katholikus Szemle 266.
Kattner Keresztély 73.
Katzenhal 264.
Kaukázus 167.
Kaynar Johann 285.
Kádasy György 123.
Kállay O. Mihály 71.
Kálmán Ferencz 192.
Kálnássy János 320.
Kálozi sírok 430.
Kántor-János 280.
Kár Katalin 69.
Káráz gyűjtemény 92.
Kárázsi sírmező 217.
Károly főherczeg érme az asperni csatára 188;
— III., 7; — IV., 201; — VI., érmei 188.
Károlyi-nemzettség levéltára 202.
Károlyi Sándor 319.
Károssy-féle hagyaték 378.
Kecskeméti evang. collegium 309; — éremlelet
297, 309; — múzeum 309, 371.
Kecskés András 205.
Kegyérmek 186, 188–189.
Kehely 205, 208, 209.
Kehelyalakú rézüst 7.
Kelcz Gyula és Klobusiczky Livia 189.
Kelemen, X., 187.
Keleti eredetű cseréptöredékek 399.
Kellermann 359.
Kelta aranypénz 322–331; — ezüstpénz 187.
Kemény István ajándéka 187; — János 117;
— Kálmán ajándéka 433; — Lajos: A kassai
képirőcztéhről 410–412; — Lajos: A kassai
szent Erzsébet-egyház történetéhez 387;
— Lajos: Adatok az ötvösség történetéhez

- 69—74: — Lajos: Felsőmagyarországi képfaragókról 332—336.
 Kengyel 223, 236—237, 299—301, 309, 399, 436, 438.
 Kenner 325, 358.
 Kent 94.
 Kentelke község 270.
 Kerepesi rézcsákány 421.
 Keresztelő-kápolna 116.
 Kerlés község 266.
 Kerülősi emléket 186.
 Keskeny János 69.
 Keszthelyi múzeum 371: — sírlelet 134, 223, 250; — sírmező 15, 22.
 Kékedy János 71.
 Kémeri Mikó Gyula 187.
 Képfaragók 332—336.
 Képirók 410—412.
 Képzőművészeti nagy érem 189.
 Kéry János 127: — Pál 87.
 Kés 14, 15, 20, 77, 129, 134, 135, 138, 246, 249, 252—253, 406, 424.
 Késő római korszak 242, 246.
 Késmárk 72.
 Khaldea 167.
 Király Dezső ajándéka 187.
 Király Pál 415.
 Királykori magyar sírok 215.
 Királpataki lelet 177.
 Kis Sándor 440.
 Kis Báthori János 74.
 Kis-Azsia 168.
 Kis-Cserged 177.
 Kis-Köszeg (Baranya m.) 2.
 Kis-kun-halasi lelet 297, 304—309.
 Kis-Küküllő 177.
 Kispesti lelet 436.
 Kiss Ferenc 89, 372; — Margit 187.
 Kittlich Hanns 334, 412.
 Kivik 164.
 Klagenfurti régiségkereskedők 81.
 Kliener Kristóf 70.
 Klobusiczky János 187.
 Klose 201.
 Klotild főhercegnő 134.
 Knackfuss: Holbein der Jüngere 121.
 Knittelfeld 10.
 Knöbl Károly 420.
 Koehl dr. 264.
 Koloni Mihály nyitrai plébános 210.
 Kolozsvár 74.
 Kolozsvári Ferenc 69; — múzeum 81.
 Kolosvári Márton 440.
 Komáromi múzeum 371.
 Kongó-pénz 318.
 Konrád ötvösmester 72.
 Kont nádor 3.
 Konyhahulladékok 349—350, 350—353, 404.
 Koporsószegek 23.
 Korabia hegy 9.
 Korányi-emlékérem 187.
 Korcsolyaverseny jutalomsegelye 186.
 Kornis Emil gróf 372.
 Korong 254—255, 297, 307.
 Korongos tekerics 344.
 Koske 66.
 Kossuth Lajos érmei 189.
 Kossuth-bankjegyek 321.
 Kotaji lelet 297, 299—301.
 Kovács István 270; — József 189.
 Kovaszinczi (Arad m.) lelet 86.
 Kovászna 177.
 Kowassy László 209.
 Kóródy Péter 378.
 Kóry Miklós 61, 64.
 Köcsög 8.
 Kölcsey-egyesület 378.
 Kölesdi lelet 349.
 Kölni dóm 187; — képek 200.
 Kömlőd 8.
 Könyöki József 371.
 Kőrmöcsbányai pénzverde 189.
 Köszörűkő 51.
 Kövesdi András veszprémi püspök 209.
 Középkorbeli temető 12—24.
 Középkori sírkövek 399.
 Középvaskori lelet 283.
 Közös pénzügyi levéltár 122, 123, 202.
 Kódárdák 164.
 Kőszeközök 346.
 Kőgolyó 62.
 Kőkalapács 48, 419.
 Kőkori zsugorított csontvázakról 264—266.
 Köszegi 1893. évi hadgyakorlatok 189.
 Kővári László 98, 417.
 Krakai Tamás 69.
 Krakkó 69.
 Krasznai aranyrudak 92.
 Králicza 54, 59.
 Kreckwitz György 417.
 Kreichel Friedrich Hiob 286.
 Kreuchl Elias Bernhard 285, 286.
 Krisán Petru 81.
 Kristóf ötvös 69.
 Krisztus az olajfák hegyén 332; — keresztelőtallér 189; — születése 189.
 Kronstadti lelet 92.
 Kubinyi Miklós: Az isztobnei bronzleletről 342—345.
 Kugler Alajos 322, 369.
 Kulcs 17, 426.
 Kunéry József Kálmán 187.
 Kunvári Fülöp 84, 184, 186, 363, 415, 416.
 Kurschwert Friedrichs des Streitbaren 195, 196.
 Kutassy János 205, 206.
 Kutovszky Zsigmond 7.
 Kutyafalva 177.
 Kuva nevű terület 350.
 Kuzsinszky Bálint 84, 86, 180, 430; — Bálint: Császári sírleletek 28—38, 431.
 Kún sírhalmok 270.
 Kürmessenger Péter 70.
 Kwieciszewo 162.
 Kwncz Ambroschin 411.

L

- La Caramida 79.
 La Civilisation en Italie 171.
 La mare Cociului 382.
 La Tène ízlésű tárgyak 85, 86, 429; — korurna 289; — kultúra 177.
 Lackhner Ádám 74.
 Laczkovich István 436.
 Lajos, II., király 72, 76.
 Lambert 325.
 Lang Elias 284.
 Lapos orsó 15, 16, 17, 18, 19.
 Lapujtó 188.
 Larsa 167.
 Lausitz 54.
 Lágymányosi emléket 186.
 Lánicz 18.
 Lándsá 173, 274, 275, 301, 314.
 Lándsacsúcs 77, 85, 424, 429.
 Láng Nándor 84.
 Lányi Pál 319.
 Lázár Miklós gróf 98.
 Lázi kanonok 75.
 Lechner Antal 381.

Legio VI. Herculea készítményei 350.

Lehóczky T. 278.

Leib Henrik 88.

Leibnitz 10.

Leking 96.

Leletek: Abarán 86; — Alagi pusztáról 86; — Almásfüzitőn 420; — alpári 217; — Alsófehér vármegyei 175—183; — apahidai 185, 402—405; — aradföldvári 217; — avarkori 13—24; — ároktői 419; — árpádkori 367—369; — árva-krasznahorkai 345; — Balaton-Henyén 86; — Ballasban 294; — bardóci 278; — battai 423—426, 430; — bácskeresz-turi 217—218; — bányhidai 85; — bedelői 176; — begecsi 350; — Bereg-pusztai 369; — bezdédi 232; — bezenyei 133; — Bihar-Félegyházáról 420; — Bojárhalmon 222; — böszörményi 277; — bregetői 86; — budavári 395—400; — csákyai 177; — császári 24—47, 86, 185, 431; — Csepel-Újfaluról 420; — Csicseren 54; — csornacsatári 217, 222; — czeglédi 401—402; — czikói 366; — czófalvi 165; — demkőhegyi 217, 220, 438; — dettai 192; — dolnya-miolácsi 85; — Dolyáni Majorhegyről 85; — Domanizson 421—422; — domaszéki 88; — dubováci 192; — dunaföldvári 87; — dunakeszi 86; — dunapentelei 430; — Egyiptomban 264—266; — Esztergomban 86; — fehértemplomi 192; — fenéki 172; — főnlaki 86; — gerendási 217; — geszti 281—283; — Gurob-ban 294; — gyertyánosi 176; — győri 85; — hadadi 87; — hajduböszörményi 186; — hallstattkori 48; — Hawaraban 294; — hátszegi 85—86; — Hencse pusztáról 369; — horgosi 134; — idahofi 289—293, 431; — Istvánfalváról 426; — isztebnei 342—345; — jaszenovai 192; — kahuni 293, 294; — Kajászó-Szt.-Péterről 430; — kántor-jánosii 280; — kerepesi 421; — keszthelyi 223; — királypataki 177; — kispesti 436; — kovaszinczi 86; — kölesdi 349; — krasznai 92; — kronstadti 92; — lengyeli 168, 293, 294, 349; — lucskai 168, 293; — makói 420; — Mária-pócsi 278—279; — mihaloveczi 92; — mikesi 79—83; — mitroviczai 85, 86; — Nagada-ban 294; — nagyabonyi 85; — nemesócsai 215; — némedi 185; — népvándorláskori 366—367; — ordasi 223; — ócsai 420, 424; — ószönyi 92, 431; — öcsényi 366; — Papdombon 419; — Pánpást pusztai 86; — perecsényi 419; — perjámosi 133; — petrisi 83; — pécsi 431; — pécskai 84, 85, 271—274, 426; — péczeli 87; — pilini 350—353; — pilinyi 210—241; — praemykenei 168; — püspök-szent-erzsébi 223; — regölyi 85, 255, 366, 424, 427; — sajóúdvahelyi 268; — sajóvamosi 89 424; — sárisápi 86; — schoneni 162; — sényői 277; — simonoveci 428—429; — sirmiumi 86; — sokácsi 7; — szabadkai 408—410; — szamosujvári 76—78, 246; — szatmármegyei 420; — szárazdi 85; — szegedi határban 372—376; — szécsényi 133; — székesfehérvári 87; — szigaszigeti 6; — Szigeth pusztai 364, 366; — szihalmi 346; — szirma-bessenyei 346; — sziszeki 431; — szombathelyi 86, 87; — szurduki 85; — takta-kenézi 274—280; — Tata-Tóváros-i 431; — tellői 167; — tiszta-tarjáni 86; — titeli 85; — tordai 432; — toroczkói 176; — tószegi 419; — Tüske pusztáról 365; — ugrai 85; — ulmai 192; — Új-Mindszenten 426; — vattai testhalmi 345—350; — vat-tinai 48—68; — váci 220; — veleimi 174; — vingai 420; — vladházi 168, 293; —

Vörösmarti 433—436; — Wesikonban 175; — zalatnai 7—12; — závodi 366.

Lemezek 12, 13, 128, 129, 134, 138, 421, 424.

Lenau Miklós 448.

Lengyel 264; — sas 75.

Lengyeli lelet 293, 349; — sáncz rézkori lele-

tek 168.

Lehóczky Tivadar: A munkácsi pénzverde 316—322.

Lenormant Fr. 325.

Leo, XI. 187; — XIII. bronzérme 187; — és Constantinus ezüst pénze 188.

Lepszy Lénárt 332.

Leszih Andor 184.

Libertások 318.

Lichtneckert József 438.

Liedemann Johann Bernhard 287.

Lifland 74.

Ligur Pál moneliai püspök 396.

Limoges mesterek 93.

Linck György 71.

Lipcsey József 84, 184, 186, 362, 363, 415, 416.

Lipiczky Paul 334.

Lipót császár 127; — I, érme Buda vissza-vételére 188; — I., tallérai 188; — II., em-lékérmei 188.

Lippay Gáspár 127; — János 332.

Lipphart Tóbiás 73.

Lissauer: Szlav halántékgyűrűk idomairól 215.

Literáriai Csarnok 98, 101.

LITOGENES bélyeg 192.

Livia bronzpénze 188.

Loftus 167.

Londoni East India-Office 79; — múzeumok 89—96.

Lord Elgin 90.

Losonczy timárczéh pecsétnyomója 441.

Lossonczy István 84, 362; — István: A vattai testhalmi őstelepről 345—350.

Lotosvirágok 144.

Louvre 91.

Lovas besenyő sereg 268.

Lovasberényi tüzlőtő-jubileum 189.

Lovassy Sándor 371.

Löffelholz, császári generális 321.

Lőcse 72.

Lőcsei «arany-ezüst-műves czéh» iratai 283—288; — ravatalterítő a XVII. századból 84, 113—122, 185; — Szent Jakab-egyház 334; — tűzvész 284; — Zsófia 69.

Löw Paul 285, 286.

Löwinger Vilmos 420.

Lucskai lelet 168, 293.

Lueger Vilmos 127.

Lugdunensis tertia 250; — Senonia 291.

Luitprand, cremonai püspök 225.

Lukács Béla 7; — Béla arczképes plakettje 187; — László pénzügyminiszter 7; — Mi-hály 11.

Lukács pictor 410.

LVM bélyegű téglá 80.

Luna-Diana 41.

Lussonium 8.

Lutsch Mihály 74.

Lübker-féle Lexikon 357.

Lysikrates-emlék 90.

Lythwa 73.

M

M. Antoninus Saturninus 11; — Aurelius bronz pénze 186; — Aurelius Neratius 38; — Aurelius Oneratus 38; — F. ajándéka 187; — F.: A magyar történet kütfőinek kézikönyve (ism.) 360—361.

- Maāt 146.
Macedoniai Fülöp 188.
Macsolay Mihály 317.
Macedón tetradrachmonok 330.
Madáridomú bronzedény 54.
Madonnák 200.
Magyar bronz sarlók 173; — családélet és háztartás a xvi. és xvii. században 118; — ekék 119; — festő műve a kassai székesegyházban a xvi. századból 385—395; — honfoglalás kútfői 214; — Igenről származó római szulpturák 8; — ing 117; — Julia 445; — Lapád 177; — nemzet története 75; — nemzeti múzeum 8, 10, 24, 78, 85—87, 90, 93, 97—113, 113—122, 144—160, 162, 186—191, 192, 199, 218, 241, 303, 313, 314, 322, 326, 327, 365, 378, 418—448; — nemzeti múzeum multja és jelenje (ism. ab.) 419; — nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 85—87, 419—448; — ötvösség virágzása 201; — Pécskáról származó öntöminták 426; — pólák 75; — tanulók tornaversenyeinek díj-érmei 189; — történet kútfőinek kézikönyve (ism.) 360—361; — Tudományos Akadémia 84, 381; — és osztrák címerrel ellátott színes ablak 263.
Magyarok hegye 9.
Magyarország történeti emlékei 198.
Magyarországi és a keleti leletek analogiája 295; — szent Erzsébet 393.
Magyaróvári múzeum 371.
Mahler Ede 184, 185, 362, 363, 415, 419; — Ede: A régibb bronzkor chronológiájához 293—296; — Ede: Császári (Komárom m.) sírleletek 24—28, 431; — Ede: Fölirotas agyagtábla Babylonból 78—79; — Ede: Kőkori zsugorított csontvázakról 264—266; — Ede: Nestanuter koporsója a nemzeti múzeumban 144—160; — Ede: Zur Geschichte des mittleren Reiches der Aegypter 295; — Friga ajándéka 187.
Majláth Béla 191; — gyűjteménye 446.
Majolika gyűjtemény 95.
Majos János 317.
Makói lelet 420.
Mammuth kora 176.
Man István 112.
Mandl J. 24.
Mannheimer 95.
Mantuai Ghisi mester 93.
Manuel Comnen pénze 188.
Manzin Lajos 51.
Marczali Henrik 360.
Marczián Julián 416.
Marduk 79.
Margaretha, Nicolai Elias neje 111.
Márci község (Szerém m.) 441.
Markoman háborúk 9.
Maronea 188.
Maros 10.
Maros-Bogát 405.
Maros-Csúcs 177.
Maros-Szt. Király 177.
Maros-Portus 177.
Maros-Torda 177.
Mars 41.
Marsigli 358.
Martinuzzi György 417.
Masculinus Surus 10.
Master Simon 411.
Mágóchy Ferencz 316.
Mária 124; — Antoinette 95; — látogatása 389; — Ludovika érmei 188; — Terézia 7; — Terézia-féle emlékérmek 188—189; — és Szent János 124.
Máriapócsi bográcsok 278—279.
Márk ötvösmester 69.
Márkovics Manó 192.
Mártélyi lelet 249.
Márton, bodroghmonostori apát 3; — Lajos 86, 363, 415, 419.
Mártonffy Ignác 98.
Mártonyos 88.
Mátyás, I., 396; — I., király 95, 124; — — rály denárai 399; — I., korabeli címeres sírkő 400; — mester 411.
Medici Cosmus 189.
Mednyánszky Pál 123.
Medusa 30.
Medvefog 51.
Megalith építmények 176.
Megetiana 28.
Meklenburg 54.
Meklenburgi lovak 11.
Melegvölgy 405.
Memphis 152.
Menapii 326.
Menes 266.
Mercurius 41.
Mesopotamiai izlés 91.
Mesterjegyek 287.
Metamorphosis Transylvaniae 117.
Mettertia-oltár 387, 412.
Mexikó 171.
Meyrick gyűjteménye 96.
Meyster Matis 411.
Mezőgazdasági jutalom-érem 188.
Mécs 426, 432.
Ménеспatak 210.
Mérlegsúlyok 364.
Mértöldmutató oszlop 83.
Mészáros Károly 419.
Mészárosné Koós Ilona 88.
Mészöly Pál 86.
Micia 11.
Migazzi Irma 421.
Mihalik József 336, 371; — József: Kassa város ötvösségének története 69; — József: A kassai dóm régi sírlelékei 386.
Mihalovecz aranylelet 92.
Mihály János 426, 436.
Mihály ötvös 69.
Mika Sándor 360.
Mikesi római romok szétválása 79—83.
Miklós kassai ötvös 69.
Miklós mester leányának sírköve 400.
Miksa, II., -féle tallér 186.
Mikulics Tamás 127.
Milesz Béla 372; — Béla: A tiszafüredi múzeum 376—377.
Milleker Bódog 191—192, 372; — Bódog: Dél-Magyarország régiségleletei 62; — Bódog: Újabb vattinai leletek 48—68.
Millenniumi érem 187.
Minerva 44.
Mionnet 325.
Miseruhák 87.
Miske Kálmán báró 85, 187, 327, 372, 426.
Miskolcz 73.
Miskolcz múzeum 89, 345, 371.
Miss Turner 91.
Mitroviczai lelet 85, 86, 431.
Mocsolyás 89.
Mogetiana 38.
Mogontiacum 34, 38.
Mohácsi vész 3, 202, 361.
Moldva 165.
Molnár József 277; — Viktor ajándéka 446.
Mommson 181, 183, 325, 358, 381; — Tivadar: Fölirot Valerius Dalmatius tiszteletére 289—293, 431.
Monasteria 79.

Mondovics István 12.
 Mondsee czölöpéptményei 168.
 Montelius: Die Chronologie d. ältesten Bronzezeit 293; — Oszkár 160, 161, 162.
 Moravicza-patak 66.
 Morgan 266.
 Mortillet G.: Musée préhistorique 347.
 Morva 165.
 Morzsányi-párt 187.
 Morzsólókő 50, 51.
 Mosóczy Zacharias nyitrai püspök végrendelete 205.
 Mózes 40.
 Möller István 74, 362, 416, 418.
 Much 162.
 Mugem 264.
 Mugheir 167.
 Municipium 9; — Aelium Augustum 38; — Flavius Neviodunum 38.
 Munkácsi pénzverde 316—322.
 Muravölgy 10.
 Muret Chabouillet 190, 326.
 Murray A. S. 90.
 Mursa (Eszék) 290.
 Mut neter 152.
 Múzeum: Albert and Victoria-féle 94; — aradi 370, 426; — aranyos-maróthi 370; — athenei 91; — besztercebányai 370; — bécsi cs. k. udvari 172, 278, 326, 327; — békéscsabai 370; — békésgyulai 370; — boroszlói iparművészeti 193—201; — borsod-miskolczi 281; — British 89; — debreczeni 370; — deési 267, 370; — dévai 370; — drezdai 91, 196; — erdélyi 11, 267—268, 270, 320, 372; — eszéki 365; — felkai 370; — firenzei 91; — győri 22; — gyulafehérvári 370; — halasi 304, 371; — iparművészeti 78; — ipoly-sági 371; — kaposvári 365; — kassai 280, 371; — kecskeméti 309, 371; — keszthelyi 371; — kolozsvári 81; — komáromi 371; — kölni 95; — londoni 89—96; — Magyar Nemzeti 8, 10, 24, 78, 85—87, 90, 93, 97—122, 144—160, 162, 186—191, 192, 199, 218, 241, 303, 313, 314, 322, 326, 327, 365, 378, 418—448; — magyaróvári 371; — miskolczi 89, 345, 371; — müncheni 91, 379; — nagybányai 184, 371; — nagyenyedi 176, 371; — nagyvárad 371; — nápolyi 91; — nürnbergi germanisches 114, 379; — nyíregyházi 371; — pécsi 371; — pozsonyi 371; — selmeczbányai 372; — sepsi-szentgyörgyi 372; — soproni 322, 372; — South Kensington 94; — sümeghi 278; — szabadkai 372; — szabolcsmegyei 297, 299; — szegedi 87—89, 372—376; — szegzárdi 331, 363—370, 372; — szentesi 372; — sziléziai 193; — szombathelyi 162, 365, 372; — temesvári 372; — tiszafüredi 372, 376—377; — turóc-szentmártoni 343; — vatikáni 91; — váci 372; — verseczi 48, 52, 61, 67, 191—192, 322, 372; — vidéki 370—372; — zágrábi 365; — zombori 372; — zürichi 174, 263.
 Múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége 85.
 Muzsnay Károly 271.
 Müller Christoph 284; — Sophus 216; — Sophus: Nordische Alterthumskunde 347; — Mothes: Illustriertes archæolog. Wörterbuch des german. Alterthums 118.
 München 91.
 Münchener bajor nemzeti múzeum 379.
 Művelődési elemek 294.
 Művészeti stíl 121.
 Művészi ipar fejlődése a régibb középkorban 242—243.

Mykenei kor 91.
 Myskovszky Viktor 336.

N

Nabopolassar 78.
 Nabû-abil-u-su-ur 78.
 Nabû-ku-dur-ri-u-su-ur 78.
 Nagadai lelet 294.
 Nagy Alfréd angolszász király 94; — Balázs 412; — Constantinus 242; — Géza 184, 185, 186, 195, 216, 223, 225, 362, 363; — Géza: A hun-székely írás 415—416, 419; — Imre 71; — József 187; — Károly 242; — Lajos denárai 396, 399; — Lajos király 3; — Sándor-féle drachma 187; — Sándor, mérnök 405; — Theodosius 143; — Theodosius-féle rézérem 13.
 Nagy-abonyi ásatás 86; — lelet 85.
 Nagyajtai Kovács István 270.
 Nagy-Almás 9.
 Nagybánya 72.
 Nagybányai múzeum 184, 371.
 Nagy-Cserged 177.
 Nagy-Dorogh 369.
 Nagy-Enyed 173, 426.
 Nagyenyedi Bethlen-főiskola 175; — múzeum 371.
 Nagyiday Sámuel 320.
 Nagy-Küküllő 177.
 Nagy-loóki sírlelet 430.
 Nagy-Margita 59.
 Nagyszeben 73.
 Nagysziget 2.
 Nagyvárad 73.
 Nagyvárad béke 361; — múzeum 371.
 Napkorong 144, 146, 152, 154.
 Napisten symboluma 162.
 Napoleon, I., emlékérméi 188; — szent-ilonai kísérlőinek bronz emlékljévénye 187.
 Napóra 87.
 Naronna 9.
 Naschitz 48.
 Nádaskay Béla dr. 354.
 Nádasdi éremlelet 322—331.
 Nádasdy család jegygyűrűje 125; — Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127; — Ferenczné 202; — Tamás 124, 127.
 Nápolyi múzeum 91.
 Násfák 93.
 Náray Alajos kerek arczképes plakettje 187.
 Nebo 79.
 Nebukadneczar, II. 78.
 Nemes Antal apát 398.
 Nemes-ócsai lelet 215.
 Nemesvölgyi lelet 249.
 «Nemzeti társalkodó» 97, 108.
 Nemzetközi korcsolyaverseny jutalomcsegelye 186.
 Nemzetőri karszalag 87.
 Neolith korszak 175.
 Neolithkori guggoló sírok 264—266.
 Nephthis 150.
 Neppel Ferencz 86.
 Neptun gyözelme 125.
 Neptunalis 180.
 Nereidák emléke 90.
 Nespaneter 149.
 Nestanefert 149.
 Nestanuter koporsója a nemzeti múzeumban 144—160.
 Neuhauser Ferencz 98, 102.
 Neumann F. 442.
 New-yorki zsetón 187.
 Newton 90.

Négyesy László 415.
 Némédi népvándorláskori lelet 185.
 Német János 401.
 Némethy Lajos 301.
 Németország 162.
 Népvándorlási urnatemető 60.
 Népvándorláskori aranyékszerek 185; — emlékek 366—367; — takácseszközök 408—410; — temető 13.
 Nicolai Elias 108; — Illés 440.
 Niger Péter 396.
 Nikolics Józsa 192.
 Nilus 159.
 Nimrud 167.
 Nonner Pál 70.
 Noricum 9.
 Noricum kelta pénz 328.
 Notitia Dignitatum Occidentis 291.
 Novák József 89.
 Nucleus 419.
 Numismat. megbeszélés 190—191.
 Nuter nofer 147.
 Nürnberg 74.
 Nürnbergeri Germanisches Museum 114.
 Nyakgyöngyök 16, 19, 22.
 Nyakpérecz 217, 295, 432.
 Nyáry Albert báró 186, 363, 415, 416; — Albert báró: A pilin-várhegyi konyhahulladékhegyről 350—357; — Albert báró: Temető királyságunk első századából 210—241; — Jenő br. 184, 186, 187, 210, 223, 351, 362, 416.
 Nyárad-Szt. Benedek 177.
 Nyergek 313, 314.
 Nyerges-ujfalusi lelet 187.
 Nyílcsúcs 14, 15, 20, 128, 129, 135, 136, 143, 176, 222, 232, 236, 237, 238, 239, 243, 374, 375.
 Nyílköptüs fejszék 167.
 Nyíregyházi múzeum 371.
 Nyirő Jakab 70.
 Nyugat-Európa 165.

O

Ocsavay Dániel 318, 319.
 Odera 165.
 Okolicsnói templom 185.
 Olasz penge 163.
 Oláh Miklós érsek 206, 417.
 Omharus-kincs lelhelye 404.
 Ompoly völgye 11.
 On 149, 150.
 Onagrinum nevű castellum 350.
 Opalizáló gyöngyök 134.
 Oppiczner Hanns 412.
 Opitz Márton 9, 11.
 Orbai Margit 98.
 Ordasi lelet 223.
 Orgon Sándor 86.
 Ornstein József 267, 336; — József ásatásáról a Szamosujvár melletti római castellumban 76—78.
 Orosz Endre 371; — Endre: Alsófehér vármegye monografiája, írta Herepey Károly 175—178; — Endre: Szamosujvár-petrisi őseletek 83; — Endre: Ősrégészeti leletekről Apahidán 402—405.
 Oroszlámosi sírlelet 88.
 Orsók 15, 16, 17, 18, 19, 23, 134, 137, 138, 139, 243, 254, 255, 260, 339, 340.
 Ország Lajos ajándéka 426.
 Országos gazdakongresszus, III., jelvénye 187; — régészeti és embertani társulat 84—85, 184—186, 362, 363, 415—418.

Orthodox egyházi medaillon 87.
 Osiris 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 159.
 Ostyasütő-vas 1563-ból 87.
 Osztrák pénz 186, 188.
 Osztrák-magyar monarchia 165; — monarchia írásban és képen 74.
 Osztrocsics Mátyás 127.
 Oszusky 48.
 Oxus 91.
 Óbudai egyház fakeresztje 207.
 Ócsai lelet 420, 424.
 Ófalu (Bács-Bodrogh m.) 1.
 Ókori és bizánczi érmek 186—191; — Lexikon 357—360.
 Ólomszobrocskák 431.
 Őn érem 187; — talizmán 187.
 Őnbronztólaláltatása 169.
 Őnkancsó 446.
 Őnkorsó a XVII. századból 288.
 Őszönyi lelet 92, 431.
 Őblös üst 8.
 Őcsényi lelet 366.
 Őntőminták 86, 271—274, 420.
 Őrdőgh György 374.
 Őrlőkö 77, 353, 424.
 Őtödik macedonai legió 80.
 Ötvös Ambrus 70; — András 71; — Balázs 70; — Balázsné, Kata 71; — Benedek 73; — Boldizsár 73; — Gergely 70; — János 70; — Lázár 69; — Lőrincz 73; — Máté 69; — Menyhért 70; — Mihály 70; — Miklós 73.
 Ötvösség története 69—74.
 Őv 139, 245, 246.
 Ővpánt 14.
 Ő felsége által adományozott érmek 189; — nagy bronz plakettje 189.
 Őrlőkö Török-Kanizsáról 88.
 Őskori régiségek 85, 401—402; — bronzszekrény Táglaváról (Szolnok-Doboka m.) 414; — rézbalt a Czoborhegyről 400, 448; — sírokban talált edények Torda-Aranyos vármegyében 405—406.
 Ősrégészeti leletek Apahidán 402—405.

P

P. Celsemus Constans 9; — Clodius Severus 8.
 Paionios Nikéje 90.
 Paizsgyártó Sebestyén 70.
 Palaeolith korszak 175.
 Pallas 47.
 Palágyi Ferencz, a munkácsi vargaczeh mestere 1708-ban 322.
 Palmyra romjaiból származó régiségek 434.
 Paloznakról származó bronzszobrocska 432.
 Palócz nép 219.
 Pannonhalmi apátság 184, 185.
 Pannonia 10; — secunda 291.
 Pannoniai emlékek 84; — kelta pénz 328; — ókori emlékek 185.
 Paolo Uccello 120.
 Pap Károly 84, 184, 185, 415; — Károly: Egy XVII. századbeli ravatalterítő 113—122; — Károly: Szilassy János ötvös életrajzához 283—288.
 Papdombon rendezett ásatás 419.
 Papp Albert 405.
 Papp Ernő ajándéka 187.
 Paradeiser János, sichelbergi főkapitány 122.
 Parakku 79.
 Parcu fagului 81.

- Parittyakő 358.
 Parthenon 90.
 Passuth Ödön 184; — ajándéka 187.
 Patibulum 77.
 Patkók 310.
 Paulus Hungarus 395.
 Páduai Szent Antal 124.
 Pál Mária 405.
 Pálffy Pál nádor 127.
 Pálos-monostor Bodrogh-Szigeten 1—7.
 Pálos-rend 127.
 Pálos-szerzetesek 2.
 Pánczél 224.
 Pánpást pusztai lelet 86.
 Pántok 14, 20, 246, 247, 250, 251.
 Pápa 24.
 Párhuzamosak az egyiptomi és európai sírok közt 264—266.
 Páris 91; — ítélete 125.
 Párisi kiállítás 95; — világkiállítás 189.
 Pátkai ásóvas 436.
 Pecsestőlők 87, 442.
 Pejér József 87.
 Pendiculum pectorale 124.
 Penge 373, 375.
 Pepy király 167.
 Per anch «az élet háza» 147; — duat «alvilág kapuja» 152, 158; — hotep «a béke háza» 158; — neter «isten háza, templom» 156.
 Percsóra 89.
 Perecsényi lelet 419.
 Peremes vésők 166.
 Perinthus 188.
 Perjámosi lelet 133.
 Peru 171.
 Perzsia 167.
 Pescennius Niger 180.
 Pesti festészeti akadémiát gyámolító társulat pecsétnyomója 442.
 Petki Borbála 98, 104.
 Petrisi őstelep 83.
 Petrozsány 7.
 Petró József 345.
 Petschi O. Demeter 70.
 Pettau 73.
 Petz Vilmos: Ókori Lexikon 357—360.
 Petzolt Hans 93.
 Pécsi hadgyakorlatok 1901-ben 187; — lelet 431; — múzeum 371; — szénbányák 187.
 Pécskai bronzlelet 84, 85; — őstelep 271—274.
 Péczeli árpádkori lelet 87; — éremlelet 186, 188.
 Pénz: Anastasius arany triense 188; — angol játszópénz 187; — Antonius Pius-féle 187; — aranystarek 327; — athéni tetradrachmon 187; — Audoleon-féle tetradrachmon 328; — Augustus-féle 188; — árpádházi 225; — barbárpénz 186, 187; — Biátec-féle 331; — Cipia-féle denár 188; — Constans-féle 187; — Constantius Gallus rézpénze 186; — Domitianus-féle 187; — I. Endré-től 225; — eraviscus denár 187, 188; — Faustina sen. denára 188; — I. Ferdinánd tallérja 186; — I. Ferencz-féle 188; — félstaterek 327; — frisachi 187, 188; — görög 188; — Heraclius Constantinus arany solidusa 188; — Horatius Cocles-féle 190; — II. Isac. Angel. 188; — I. Istvántól 225; — János Ernő érsek 1694. évi tallérjai 186; — kagylótipusú 325; — VI. Károly talléra 188; — kelta 187, 188, 322—331; — Konyók 318, 320; — Kossuth-bankjegyek 321; — I. Lászlótól 225; — Leo és Constantinus-féle 188; — Libertások 318, 322; — I. Lipót tallérjai 188; — M. Aurelius bronzpénze 186; — Macedonai Fülöp-féle 188; — maczedón tetradrachmonok 328; — Manuel Comnen-féle 188; — II. Miksa tallérja 186; — Nagy Sándor-féle 187, 189; — noricum 328; — osztrák 186, 188; — pannoniai 328; — Pertinax denár 187; — Péter-től 225; — rézpénz 318; — római 13, 80, 81, 131, 143, 186, 187, 188, 189, 245; — II. Rudolf tallérjai 186; — Salamon királytól 225; — sammanida 303, 309, 314; — Séver Alexander-féle 187; — stayer 186; — Syria 188; — thasosi tetradrachmon 187; — Zsigmond tirolai denára 187.
 Pénzeszláda a XVII. századból 446.
 Pénzverők 321.
 Péter Lipót főherczeg 188; — Pál bányászat 9.
 Péterfalva 177.
 Phigaliai templom zophorosó 90.
 Philip Thamas de Myskolcz 411.
 Pichler 325.
 Pierpont Morgan gyűjteménye 95.
 Pilin-várhegyi leletek 350—357.
 Pilinyi árpádkori temető 186; — leletek 210—241; — leletek részletes leírása 227—241.
 Pintér Sándor 85, 86.
 Pirovics Aladár 448.
 Pitykék 20, 129, 130, 132, 135, 139, 220, 250, 252, 254, 257, 258, 298, 307, 308, 314, 424.
 Pius, II., pápa Agnus Dei-je 194.
 Plehek 308.
 Plutarch 151.
 Podmokli éremlelet 325.
 Pogánykor szokásai 213.
 Pogoriczky Mihály 71.
 Poharak 13, 14.
 Pokorny Péter 420.
 Polemius Silvius 291.
 Ponczoló eszköz 140.
 Porcellángyűjtemény 95.
 Portoréi tárház 122.
 Posch Lipót 7.
 Posen 54.
 Potaissai castrum 81.
 Pottendorfi és sárvári kincsek 122.
 Pozsgay Zsigmond 207.
 Pozsony 73.
 Pozsonyi lelet 186; — múzeum 371.
 Póka Mihály 411.
 Pókafalvi őstelep 177.
 Praeglacial időszak 176.
 Praetura peregrina 292.
 Prahova (Szerbia) 426.
 Prossy Ferencz 445.
 Ptah-Sokar-Osiris 150, 151.
 Pully 264.
 Pulszky F. 54, 162, 214, 294, 295, 334, 429; — Károly 74.
 Pulszky-Radisics: Az ötvösség remekei 198.
 Purgstall figurális edényei 164.
 Puskazávár 399.
 Puspángból készült szelencze 447.
 Pusztarábolyi telep 376.
 Püspök-Bogádról való ezüstcsat 430.
 Pusztaszentimrei régiségek 297, 309—313.
 Püspök-szenterzsébeti lelet 223.
 Pyrenai félsziget 162.

Q

- Quadriburgium 358.
 Quatuorvirek 10.
 Quibell J. E. 264.

R

R. L. ajándéka 187.
 Ra 149, 150.
 Rabbilincs 399.
 Radácsi Emrisko 70; — Mátyás 69; — Simon 70.
 Radetius egri püspök javainak összeírása 204.
 Radimsky: Die neolithische Station von Butmir 346, 348.
 Radisics Jenő 193, 195.
 Radlinszky Ignác 343.
 Radloff 416.
 Radnai erdőben előkerült kincs 442—447.
 Radulovics Riszta 68.
 Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a xvi. és xvii. században 118.
 Raetin 10.
 Ramses, III. 167.
 Rascher János 127.
 Ravatalterítő a xvii. századból 84, 113—122.
 Rába-Pordány 22.
 Rácz Géza 431.
 Rákóczy Ferencz, II. 317; — I. György 98, 127, 317.
 Rákóczy-féle pénzverde 321.
 Ráth-Róth Gyula 187.
 Read Ch. H. 90.
 «Reform» 98.
 Regölyi lelet 85, 255, 366, 424, 427.
 Reinach S. 169.
 Reinecke Pál 173, 177, 293.
 Reizner János 89, 222, 372.
 Rejtélyes bélyegű edény 369—370; — bélyegű edény a szegzárdi múzeumban 331.
 Rekettye 307.
 Relativ chronologia 166.
 Remedellói rézkori temető 168.
 Remete Szent Antal 392.
 Renaissance 95.
 Rencsisovszky Ferencz 436.
 Rendőrpálcza 1848-ból 87.
 Renouf, P. Le Page 156.
 Respublica Splonestarium 11.
 Rettegi kert 404.
 Récsy Viktor 185.
 Régészeti gyűjtemény Aradon 378.
 Régibb bronzkor chronológiája 293—296; — középkor emlékei Magyarhonban 15; — középkori emlékek 93; — középkori sírleletek 241—263; — középkori temető 12—24.
 Régiségek: Beiruti 167; — betlehem 167; — békésmegyei 85; — Csobánkáról 86; — Czepléden 401—402; — dolnja-miolácz 85; — Duna-Penteléről 86; — győri 12—24, 128—143; — honfoglaláskori 296—315; — Jutasról 86; — Kara-Enyuk romjai 163; — lengyeli 168; — lucskai 168; — mikesi 79—83; — nagy-abonyi 86; — őskori 85; — pécskai 85; — Pusztá-Szentimréről 309—313; — remedellói 168; — sarmata-jazyg eredetű 1; — Tabagdról 86; — titeli 85; — vattinai 48—68; — vladházi 168; — Zalatnán 7—12.
 Rékási (Heves m.) sírlelet 19.
 Réthy László 84, 368, 415, 419; — Viktor 187.
 Révay Ferencz báró 93; — László 127.
 Réz aknáztatása az egyiptomiaknál 167; — balta 400, 448; — csákány 85, 421; — edények 7; — érmek 13, 18, 131, 186—189; — fejszék 166; — fokos 85; — gyűrűk 6; — használata Cyprus szigetén 167; — kancsó 7, 8; — kehely 87; — kor 162; — köcsög 8; — pecsétlő 87; — pénz 13, 18, 131, 186—189, 318; — tör 166; — üst 7; — vésők 165.

Rhodos 91.
 Richter Sigmund 335.
 Riegl A.: Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn 242, 256.
 Riemenschneider 332.
 Rigó Menyhért ajándéka 442.
 Rimaszombat 74.
 Robert Ch. 324, 326, 327.
 Roggendorf Vilmos 206.
 Rolwagen Gergely 69.
 Román építészeti emlék a Svábhegyen 384.
 Rosenfeld Bernát ajándéka 447.
 Roszmanthordin 74.
 Roth Péter 334.
 Rothschild 92.
 Rozetta 129, 134.
 Rozsnyó 73.
 Római aranygyűrű 86; — bélyegtégla 86; — bronzkulcs 426; — castellum 76; — császárkori arany 87; — csészék 86; — emlékek 350, 364—366; — érmek 186—189; — feliratos emlékek 8, 10, 13, 28—38, 79—83, 86, 178—183, 190, 192, 289—293, 336—338; — kulcs 17; — limes 359; — magánjog 292; — mellképek 90; — mértföldmutató 83; — oltárkövek 80—83; — pénz 13, 18, 186—189; — romok szétdulása 79—83; — síremlék Aquincumban 383—384; — sírok 24—47; — szent Hubert 396; — szobor 86; — temető 13; — téglá LÉGVII bélyeggel 6; — út keresztmetszete 381—383; — üvegpálcza 86; — vámoló ólom 86.
 Rómer Flóris 74, 218, 358, 419; — szobra 185.
 Rudnai S. primás 187, 446.
 Rudolf király 202; — trónörökös 278; — II., emlékérmek 93; — II., ezüstérme a török háborúk emlékére 188; — tallérja 186.
 Rufius Sextus 291.
 Rupp Jakab: Budapest helyrajzi története 398.
 Rusz Ilia 80.

S

Sajóudvarhelyi lelet 268.
 Sajóvámosi éremlelet 89, 424.
 Salamis 91.
 Salamon 358.
 Salamon Ferencz: Budapest története 396.
 Salomvári János 440.
 Salona 9.
 Salting George 95.
 Salvator mundi 123.
 Sammanida pénz 303, 309, 314.
 San Jago di Compostellai templom 94.
 Sargou, I. 167.
 Sarkantyú 399.
 Sarlók 173, 280, 282, 429.
 Sarmata-jazyg eredetű régiségek Bodrogh-Monostorszezen 1; — sírmező 338.
 Sarmiregetusa 9.
 Sartor János 72.
 Sarvári földvár 266—271.
 Saturnus 41.
 Saussaye 325.
 Savaria 10, 28.
 Sámson szétveri a filiszteusokat 125.
 Sándor, I., orosz császár kerek vas plakettje 187.
 Sándor, VI., pápa 396.
 Sárissápi lelet 86.
 Sárospatak 73, 440.
 Sárszentmiklósi bronzfejek 430.
 Sárvári kincstár 122—127.
 Sbornik 344.

- Schäffer Vilmos 420.
 Schaeufelein Hans Leonhard 114.
 Schaffhausen közelében fekvő thayngeni odor 175.
 Schaumburg-Lippe herczeg dárdai uradalma 381; — herczegi uradalom 289.
 Schliemann 176; — ásatásai 168; — H. 349.
 Schneider Imre 187.
 Schnell Elek 411.
 Schniczter György 334; — István 334.
 Schnitzter Hans 335.
 Schnytzer Alexander 333, 335.
 Schoneni lelet 162.
 Schönberger Sámson 187.
 Schönborn család 321; — gróf 318.
 Schönwisner 358.
 Schulz Alwin: Deutsches Leben im xiv. und xv. Jahrhundert 114.
 Schussenquell 175.
 Schwab György 73.
 Schwarcz Mihály 334.
 Schwarcztyschler Hannes 335.
 Schwarz báró 123; — Martin 114.
 Schwertstab 163.
 Sebeknofer 295.
 Sebestyén Gyula 415, 416.
 Seckendorf Herman br. 345.
 Seiffner Franz 446.
 Seger dr. 195.
 Segesvár 97.
 Sekkan 10.
 Selmezbányai múzeum 372.
 Senkerek 167.
 Sennovitz Gyula: Geszti leletekről 281—283.
 Seps-szentgyörgyi múzeum 372.
 Seres János 418.
 Serleg 124, 125, 207.
 Serpentin balta 48, 50; — kalapács 50, 67.
 Sesto ötvöscsalád 195.
 Set 151; — Typhon 152, 158.
 Sever. Alexander 187.
 Sényői bronzedény 277.
 Sibrik György 203.
 Sichelbergi főkapitány 122.
 Sift Tóbiás 112.
 Sigismundi Jakab 72.
 Silvanus 11.
 Simon mester 411.
 Simonyi Zsigmond 415.
 Simunoveci (Szerém m.) lelet 428—429.
 Sinai-félsziget 167.
 Singer Miksa 187.
 Siret L. 173.
 Siria 167.
 Sírlelet: Abonyi 241—263; — adlerbergi 264; — alpári 217; — anarcsi 297—298; — Auvénir mellett 264; — avarkori 13—24, 128—143; — bakony-tamási 406—408; — bezdedi 299; — bezenei 133; — bodrogh-monostorszegi 338—342; — budapest-lipótmezei 438; — chamblandesi 264; — császári 24—47, 86; — csornacsatári 217; — csúnyi 251, 256; — czikói 132, 253; — Demecserről 298—299; — demkőhegyi 217; — domaházi 300—301; — Duna-Szekcsőről 314; — Egyiptomban 264—266; — esztergomi 297, 301—303, 438; — flomborni 264; — gerendási 217; — glisi 265; — győri 12—24, 128—143; — hadadi 87; — hajduböszörményi 186, 439; — hinkelsteini 264; — honfoglaláskori 296—315; — horgosi 253, 299; — katzenthali 264; — kárászi 217; — keszthelyi 15, 22, 134, 250; — kis-kunhalasi 304—309; — Kotajról 299—301; — lengyeli 264; — mártélyi 249; — Mugem mellett 264; — nagy-loóki 430; — nemesvölgyi 249; — oroszlamosi 88; — perjámosi 133; — pilinyi 210—241; — Pully mellett 264; — pusztaszentimrei 309—313; — rába-pordányi 22; — regölyi 255; — rékási 19; — sár-szentmiklósi 430; — somodori 430; — szabolcsmegyei 297—301; — szamosujvár-németi 246; — szegedi határban 375; — szécsényi 133; — Szilasi pusztáról 297, 303—304; — sziráki 251, 256; — tarczali 297, 303; — temes-kubini 192; — temes-váraljai 192; — tétényi 430; — tordai 405—406; — Török-Kanizsáról 314—316; — vattinai 48—68; — versecz-lugosi 50; — vörömarti avarkori 433—436; — Wachenheim mellett 264; — Wales mellett 264; — Worms mellett 264; — Zalaszentőrtől 299.
 Sirmányi temető 210—241.
 Sirmium (Mitrovicza) 291.
 Sirmiumi leletek 86.
 Sisak 85.
 Sitte Alfred 122.
 Skytha izlés 91; — kultura 178.
 Sodrorytekeres 85.
 Sokácok 1, 7.
 Sol 41, 47.
 Solna 10.
 Solti Zoltán ajándéka 446.
 Solymosi várban előkerült ötvösművek 442.
 Somlyai Báthory Gábor 203; — Báthory István 417.
 Somodori mellkép 430.
 Somogyi éremlelet 186.
 Somos 73.
 Sopianae 28, 290.
 Sopron 74.
 Soproni kath. legényegylet 187; — múzeum 322, 372.
 Sorg Kálmán 70.
 Sothis 152.
 South Kensington 91; — múzeum 94.
 Södermanland 164.
 Sötér Ágost 371.
 Spanyolország 165.
 Spirális gyűrűk 164.
 Spitzer Mór ajándéka 448.
 Spitzer-féle gyűjtemény 96.
 Spornig-család 121.
 Sréter János kuruczbandár 320.
 Stanczel Theophil 334.
 Stájer ezüstpénz 186.
 Steindl Imre halála 381.
 Steinzeit-Hockergräber 264—266.
 Stenczel Schneyder 411.
 Stieber 82.
 Stöckl Jakab 74.
 Strabó 169.
 Stradonitze 325.
 Stradonitzai Kekulé István 289.
 Streber 328.
 Strobl Alajos 416, 418.
 Stromsky Sándor 432.
 Stuoss Veit 332.
 Sturmb Dániel 73.
 Succinit 164.
 Sumerek 294.
 Surus-család tagjai 10.
 Sus Scrofa 349.
 Süttöi márvány 413.
 Süveg 118.
 Svájc 162.
 Svédország 162.
 Sydenhami palota 91.
 Syenitbalta 63.
 Syria pénz 188.

- Sz. Erzsébet-egyház 72; — György-érem 187.
Szabadkai lelet 408—410; — múzeum 372; —
rendőrpálcza 87.
Szabakkőműves-érmek 189.
Szabadszállási nyereg 313—314.
Szabolcsmegyei múzeum 297, 299; — sírlelet
597—301.
Szabó Tamás 69.
Szaffka Anna 187.
Szakmári Ö. Gáspár 71.
Szakmáry Johann Daniel 286.
Szalatornyai pusztá 88.
Szalay Imre 187, 418.
Szamos-újlaki arany nyakperecz 432.
Szamosujvár melletti római castellum 76.
Szamosujvári római castrum 267; — római
felirat 336—338.
Szamosujvár- németi lelet 246.
Szamosujvár-petrisi őseletek 83.
Szapolyai János 417.
Szarmata jellegű sírok 13.
Szarvas Sándor 24.
Szatmármegyei lelet 420.
Szatmáry Károly 417.
Szavójai Jenő herceg 188.
Szántó 74.
Szárzdi (Tolna m.) bronzlelet 85.
Szász-Czegő 270.
Szászsebesi szász templom 75.
Szeben 74.
Szeg 14, 23.
Szeged-alsótanyai bilisitsi erdő 89.
Szegedi múzeum 372—376.
Szegedvárosi határban lelt régiségek 372—376;
— múzeum érem- és régiségosztályának gya-
rapodása 87—89.
Szegezdi vas diatretum 359.
Szegezdi múzeum 331, 363—370, 372.
Szekcsői Herczegh László 3.
Szele Zsigmond 358.
Szelőczy Géza 274.
Személyesítője a hét napjainak 41.
Személyi érmek 189.
Szemián János 60.
Szendrei János 84, 85, 184—186, 362, 363, 416
—418; — János: A budai Domokos-tem-
plom kiásatása 395—400; — János: Román
építészeti emlék a Svábhegyen 384; — Já-
nos: Római síremlék Aquincumból 383—
384.
Szent Anna 389; — Ágotáról való edény 436;
— Barnabás aranyozott ezüst feje 204; —
Bálint 391; — Borbála 393; — Demjén, a
gyógyszereszek védőszentje 390—412; —
Dorottya hermája a boroszlói iparművé-
szeti múzeumban 193—201; — Erzsébet
393; — Fabianus 391; — Gerlicze 177; —
György lovas-szobra 440; — Hedvig 392;
— Ilona 392; — István 210; — Jobon (Bi-
har m.) 85; — Jodocus 392; — Jób 391; —
Kozma, az orvosok védőszentje 390—412;
— Kristóf 391; — László 210; — hermája
199; — kora 270; — Lénárt-egyház 411; —
Margit 393; — Miklós 392; — Ottilia 392;
— Pongrácz 391; — Rókus 392; — Sebes-
tyén 391; — Sír-kápolna 116; — Veronika
392; — Volfgangus 391.
Szenteltvíztartó 1786-ból 446.
Szentendrei sírkő 30.
Szentesi múzeum 372.
Szentkereszt apátság 2, 3.
Szentkirályi Ö. Márton 71.
Szentmágocsi András 2; — Simon 2.
Szepes-szombati r. k. templom 336.
Szepesi városok történelmi multja 114.
Szepesváralja 73.
Szerdahelyi Dersffy Orsolya 316.
Szeredai Antal 417.
Szerencsi templomból származó ravatalterítő
84.
Szernyéről való fibula 431.
Széchenyi István 189; — Sándor gr. 369.
Szécsényi Ötvös Boldizsár 70.
Szécsényi (Nógrád m.) cserépkancsó 85; —
lelet 133.
Széchy Dénes 127; — István 127; — László
127.
Székely Dénes 82.
Székesfehérvári 1879-ik évi kiállítás 189; —
(demkóhegyi) kard 303; — lelet 87.
Széky Péter 376.
Széll Gergely 375.
Szibéria 91.
Szicília 168.
Szigá-szigeti dombház 1.
Szigeth-pusztai leletek 364, 366.
Szigetvár őstroma 126.
Szihalmi Árpád vára 346.
Szilasi pusztai lelet 297, 303—304.
Szilassy János ötvös élettrajza 283—288.
Szilády Aron 309.
Szilágyi Erzsébet 74; — Sándor 180.
Szilézia 54.
Sziléziai régiségmúzeum 193.
Szily Dezső 288; — Kálmán 415.
Szines ablak a zürichi múzeumban magyar és
osztrák czímerrel 263.
Szinyey József 415.
Sziráki sírlelet 251, 256.
Szirma-bessenői «Berek» nevű halomból szár-
mazó agancsszörkök 346.
Szirmay Alfréd gróf 89; — Tony 187.
Sizségi lelet 431.
Sziggyártók magyar köriratú pecsétje 441.
Szióvég 129, 130, 132, 136, 139, 243, 247, 249,
250, 257.
Szivalakú kapocs 14.
Szláv nemzeti viselet 216; — sírok 138.
Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és
ethnographiai társulat 76.
Szombathely 10.
Szombathelyen előkerült római üvegpalcák
86.
Szombathelyi fibulák 432; — múzeum 162,
365, 372.
Szóts Sándor 74.
Szt. Antal 124; — Bálint 194; — Erzsébet-
egyház Kassán 333; — István 124; — Ja-
kab 124; — János 124; — Lázár 194; —
Lőrincz 194; — Mártha 194; — Mihály-
kápolna Kassán 332; — Scholastica 194;
— Tamás 194.
Sztára-széla 1, 4.
Sztéhló Ottó 84, 184, 186.
Sztójka Zsigmond br. 417.
Szumrák Pál 84, 184, 186, 362, 363.
Szurdokon (Vác mellett) lelt bronzkperecz 85.
Szűnyogh Gáspár 127.

T

- T alakú fibula 13.
T. Aurelius Afer 11; — Flavius Surus 10.
Tabajdról (Fejér m.) való római síremlék 86.
Tajtpipa Stóla-cséből 447.
Takácseszközök 408—410.
Takáts Sándor: Abstemius (Bornemissza) Pál
püspök végrendelete 202—210; — Donner
szobrászról és a süttői márványról 412—

- 414, 418; — Nádasdy Ferencz gróf sárvári kincstára 122—127.
 Takátsy Sándor ajándéka 378.
 Takta-földvári ásatások 185; — telep 84.
 Takta-kenézi bronzlelet 274—280.
 Talismanok 144.
 Tallián Béla 88, 314.
 Talpas ezüstpoharak a radnai kincsből 442, 445.
 Tamás bibornok 209; — képfaragó 335; — mester sírköve 399.
 Tar Mihály 415.
 Tarczal 69.
 Tarczali tarsolylemez 297; — kard 303.
 Tarnovszky János 69.
 Tata-tóvárosi lelet 431.
 Tatár Miklós 320.
 Tatárrév 6.
 Taubach 175.
 Tágfalváról való bronzszekrény 414.
 Tál 401, 402.
 Teczel Herman 335.
 Tekercs 344.
 Telegdi János 189.
 Telegdy Miklós pécsi püspök végrendelete 205.
 Telekesy István 123.
 Teleki Domokos gr. 97, 110, 414.
 Tell-Sifr 167.
 Telloi lelet 167.
 Temes-Kubin 85, 192.
 Temesmegyei gazdasági egyesület 18.
 Temes-váraljai urnasír 192.
 Temesvári múzeum 372.
 Temető királyságunk első századából 210—241.
 Templomszentelés Vacs községben 189.
 Temps Préhistoriques en Suède 161.
 Tentyra 152.
 Terra mater 11.
 Testvértársulatok 117.
 Deutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen 111; — Gyula 419.
 Téglabélyeg 10.
 Téglalapalakú griffek 16.
 Téglavetői dűlő 12.
 Téglás Gábor 74, 350; — Az Apafy-síremlék Almakeréken 98; — Fortuna salutaris és Jupiter szentélye Ampelumban, vagyis a mai Zalánán 7—12; — István: A mikesi római romok szétdulása és a közelebbiről Tordán talált római fölíratokról 79—83; — István: Óskori sírokban talált edényekről Torda-Aranyos vármegyében 405—406; — Károly 7.
 Tétényi bronzfejek 430.
 Thaly Kálmán 186, 318, 416.
 Thasosi tetradrachmon 187.
 Theilesius György 112.
 Thessalonica rézpénze 188.
 Théba (Felső-Egyptom) 144.
 Thorma Pál 209.
 Thot isten 146.
 Thuróczi János 415.
 Thurzó család 116; — Elek 206; — György 71, 72.
 Thüringen 175.
 Tiele C. P. 79.
 Tisza Kálmán 189.
 Tisza-Beőrről származó tárgyak 419.
 Tisza-Buráról származó edények 419.
 Tiszafüredi múzeum 372, 376—377.
 Tisza-nagyrévi fülönfüggő 434.
 Tisza-tarjáni lelet 86.
 Tiszántúli districtualis tábla 87.
 Titelről (Bács m.) származó bronz sisak 85.
 Titus 188.
 Tojásdad orsógomb 18, 23.
 Tolna vármegye története 346, 347, 349.
 Tordai sírlelet 405—406, 432.
 Tordán talált római fölíratok 79—83.
 Torma Károly 11, 180, 267; — Zsófia 358.
 Tornosi György 320; — János 321.
 Torques 217.
 Toróczkói medencze 176.
 Tószegi lelet 419.
 Tóth Béla 415; — Ferencz 332; — István 416, 418; — Kázmér 86, 187.
 Tótság beözönlése a Szepességre 120.
 Tömörkény István 372—376.
 Török Aurél 226; — Géza 187; — János 367; — konyha alapfala 398; — pipa 399.
 Török-Kanizsa 88.
 Török-kanizsai lelet 297, 314—316.
 Török-szentmiklósi középkori ajtókulcs 446.
 Törökök betörése 3.
 Történeti tár 204.
 Tővisi lelet 188.
 Tör 163, 166, 167, 173.
 Törös János 127.
 Traianus 9, 34; — oszlopa 94.
 Trebics Zakár 320.
 Treftler János György 445.
 Tum 149, 150.
 Tumbák 98.
 Tuna 164.
 Turkesztán 167.
 Turócz-szentmártoni múzeum 343.
 Túry Gyula 363.
 Tú 20, 373, 424, 431.
 Tüske-pusztai lelet 365.
 Tűzikutyák 50.
 Tűzkő 20.

U

- Uda-szem 152, 154, 158.
 Ugráról (Bihar m.) való régiségek 85.
 Újabb vattinai leletek 48—68.
 Új-Dombovár 188.
 Újfalusi József 378.
 Új-Guinea 176.
 Új-Mindszenten lelt mécs 426.
 Új vidéki múzeum-egyesület 448.
 Újj György 187.
 Ulászló, I., 74, 75; — II., 76.
 Ulmai lelet 192.
 Ulpius Domitianus 182; — Surus 10.
 Undset: Erstes Auftreten des Eisens 54.
 Ungvár 188.
 Unnofer 150.
 Ur 167.
 Uraeus kigyó 144, 152, 154.
 Urbanovitz Márton 334.
 Usertesén, I., 295; — II., 295; — III., 295.
 Utrechti lelet 327.
 Úr keze 40.
 Úlő tetemek 14, 16; — helyzetben való eltemetés 338—339.
 Üvegablak I. Ferdinánd korából a zürichi múzeumban 174.
 Üvegedények 13, 27.
 Üvegyöngyök 251, 309, 339.
 Üvegpalczk 86.
 Üzbégi lelet 187.

V

- Vajdahunyadi 1895. évi bányászgyűlés 189; — vár 75.
 Valens-féle, I., rézérem 13.

Valentinianus-féle, I., rézérem 13.
 Valeria (Aquincum fővárossal) 291.
 Valerius Dalmatius 289—293, 431.
 Vallásos tárgyú érmek 189.
 Varju Elemér 1, 362.
 Varka 167.
 Vas abróncs 253; — balta 177, 298; — csat
 14, 17, 18, 20, 21, 23, 129, 136, 138, 139, 236,
 237, 238, 243, 248, 249, 251, 342; — csákány
 407; — diatretum 359; — gerely 299; —
 kampók 248; — kapocs 14; — kard 21, 22,
 85, 177, 298, 301, 302, 303, 407, 429; —
 karika 14, 17, 18, 20, 24, 129, 134, 138, 139,
 142, 224, 243, 251, 429; — karperecz 141,
 248; — kengyel 86, 236, 237, 299—301, 436,
 438; — kés 14, 15, 20, 134, 135, 138, 246,
 248, 249, 252, 253, 375; — kor 177; —
 kulcs 17; — láncz 18, 20, 243; — lándsá
 85, 301, 314, 429; — nyíl 14, 15, 135, 143,
 177, 236, 237, 238, 239, 243; — nyilcsúcs
 374, 375; — patkók 310; — pánt 138; —
 sarló 85, 429; — szeg 14; — véső 407; —
 zabla 299—300, 310, 375, 399, 436, 438.
 Vasmegyei gazd. egyesület 189.
 Vatikáni múzeum 91.
 Vattai Testhalom 89; — testhalmi őstelep
 345—350.
 Vattinai leletek 48—68.
 Váci lelet 220; — múzeum 372.
 Vágbesztercei ebbárca 187.
 Vámoló ólom 86.
 Váraday Pál esztergomi érsek hagyatékának
 lajstroma 204.
 Vásárhelyi Géza 84, 184, 186, 416.
 Velem bronzai 174.
 Velem-szent-vidi lelet 190, 327.
 Velencei sodronyzománcz 195.
 Velics Antal 85.
 Venus 41; — diadala 125.
 Vercundusok 9, 10.
 Verancsics Antal 1.
 Veress Endre 417.
 Versecz-ludosi urnatemető 50.
 Verseczi múzeum 322, 372; — gyarapodása
 1901-ben 191—192.
 Vestfálai képek 200.
 Vetera 34.
 Vezérkori ruházat 214.
 Végh Adorján 222.
 Vésők 163, 165, 167, 169, 192, 281, 282, 407, 426.
 Via Appia 381.
 Victoria 46, 47.
 Victoria-Street 92.
 Vidéki múzeumok 370—372.
 Viktor Manó gúnyérme 187.
 Villa 77.
 Vilonyai ev. ref. templom famennyezete 440.
 Viminacium 10.
 Vingai lelet 420.
 Vingárd 177.
 Virchow Rudolf 175, 266; — halála 381.
 Visoli ötves András 73.
 Vitruvius 77.
 Vizakna 177.
 Vizsoly (Abauj vm.) 73.
 Vizucsányi Abstemius Sándor 207.
 Vláházi 168; — leletek 176, 293.
 Voigt A.: Beschreibung böhm. Münzen 325.
 Volricus 189.
 Vorlesungen über Ursprung u. Entwicklung
 der Religion der alten Ägypter 146.
 Vörös Benő 87.
 Vörösmarti lelet 433.
 Vulkoji bányászat 9.

W

Wachenheim 264.
 Waddesdon bequest 93.
 Wahrmann Mór-féle jutalomérem 189.
 Wales 264.
 Wallace-collection 94, 96.
 Wallbaum 93.
 Warkucs Tamás egri kapitány 209.
 Waron Dániel 320.
 Wartha Vincze 219.
 Wárday Mihály 207.
 Weikhart Erasmus 335.
 Weisz János 335; — hagyatéki tárgyalása 335.
 Wellesz Gyula 363.
 Wenrich W. 111.
 Wentzel György 73.
 Weres Judit 71.
 Wesikoni lelet 175.
 Wesselényi-féle szövetkezés 122.
 Westdeutsche Zeitschrift 41.
 Weszelovszky 371.
 Wiczay-féle katalógus 321.
 Wille Lajos 424.
 Willfarahögen 164.
 Windisch-Grätz 4.
 Windischgrätz Ernő herczeg 325.
 Withalm Lipót 445.
 Woeber Anton 446.
 Wohlgemuth 114.
 Wolfgangus bildenschnyczer 336.
 Woltmann: Holbein und seine Zeit 121.
 Worms 264.
 Wosinszky 176, 281; — Mór 363, 370, 408; —
 Tolna vármegye története 346, 347, 349.
 Wretaklosteri bronzkard 164.
 Wurzbach-féle Biograph. Lexikon 111.
 Wylna 73.

X

Xanten 34.

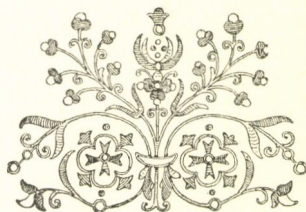
Z

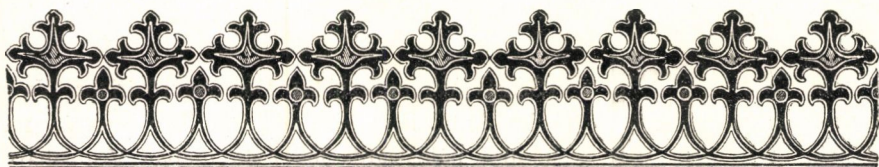
Zabla 222, 236—237, 299—300, 310, 375, 399,
 436, 438.
 Zabner Johannes 121.
 Zacharias filius de Sancillai sírköve a XIV. szá-
 zad elejéről 399.
 Zagmuku 79.
 Zaitz József 383.
 Zalasántói lelet 299.
 Zalatnai aranybányák 9; — leletek 7—12.
 Zalavári apátság 205.
 Zarpanitu 79.
 Zatkalik János 432, 446.
 Zavatka 317.
 Zayol nevű birtok 2.
 Zágonyi István ajándéka 446.
 Zágrábi gazdasági jutalomérem 189; — mú-
 zeum 365.
 Zámori Magdolna 440.
 Zápolyai család czímere 75; — János, magyar
 király 75.
 Závodi lelet 366.
 Zeitschrift für aegypt. Sprache 149; — für
 Assyriologie 79; — für histor. Waffen-
 kunde 195, 380.
 Zepogya hegy 403.
 Zichy-féle expeditio 367; — Jenő gróf 314.
 Zierotin Előd gróf 343.
 Zikúrat 79.

Zilahi István ötvös 69.
 Zimmer Adam 187.
 Zimmermann Ferencz III; — János 412; —
 Lajos 188.
 Zink kapocs 16.
 Zinser Antal 192.
 Zitsi Imre János 440.
 Zitternadt 125.
 Zoffmann János 192.
 Zolnai Gyula 415.
 Zombori múzeum 372.
 Zongó István 71.
 Zöröktetőn lelt véső 429.
 Zrinyi-emlékek 185.

Zrinyi György gróf 127; — Miklós 127; —
 Pál gróf 127; — Péter 127; — Péter buc-
 charii és portoréi tárházai 122.
 Zsandi puszta 308.
 Zsetonok 186, 187, 188—189.
 Zsidó feliratú ezüst Krisztus-érem 187.
 Zsigmond ajándéka 201; — ezüstdenárjai 399;
 — király 396; — ötvös 69; — tiroli ezüst
 denára 187.
 Zsilinszky Mihály 186.
 Zsugorított csontvázakról 264—266.
 Zsiros János 401.
 Zubereyter Albert 333.
 Zyma Hannsz 334.

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A BODROGH-SZIGETI PÁLOS-MONOSTOR.¹

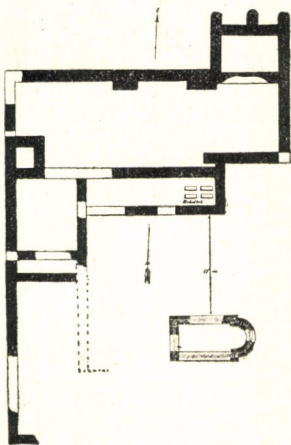
Bodrogh-Monostorszegen (Bács-Bodrogh m.) pár év előtt érdekes sarmata-jazyg eredetű régiségekre akadtak,² Ez a körülmény a «Bács-Bodrogh vm. Történelmi Társulat» akkori vezetőit arra indította, hogy e helyen próba-ásatásokat végeztesse, s a kutatásokat a község határában levő egyéb nevezetes pontokra is kiterjesszék. Ilyen érdekes helynek ígérkezett a Duna egyik szigetén, az u. n. «Sziga-sziget»-en elterülő dombhát is, melyet a helybeliek közönségesen csak «Sztára-szela» (Ó-Falu) néven ismernek. Annyit tudtunk, hogy e helyen valamikor — mielőtt sokáczaink ott megtelepültek — szerzetesek éltek, mert egyes feljegyzések templom- és kolostor-romokról beszélnek. Ezek a romok azonban idők múltán eltűntek, s az egész domb — mint ármentes terület — a kincstári erdővéd részére illetményföldképen kihalásztatott. Így azután a szántó-vető ekéje, kapája a romokat lassan-lassan teljesen elegyengette úgy, hogy az utóbbi időkben már csak a széthordott kő- és téglatörmelék jelölte, hogy e helyen valaha nagyobb szerű épületek állhattak; de már az egykori templom és rendház fekvését vagy helyét nem lehetett megállapítani.

A próba-ásás alkalmával e helyen egy feliratos emlékkövet találtunk, melynek történelmi jelentőségét annak idején Varju Elemér és dr. Dudás Gyula az «Arch. Értesítő»-ben is ismertették.³ Arról volt szó, hogy nem-e ez az a vörös márványkőlap, mely egykoron Bodrogh-vára falába volt beillesztve, a melyet — a Bács- és Bodrogh megyék határpere alkalmával — Bácsmegye ellenesei a Dunába vetettek. Ennek nyomán különféle feltevések kezdtek szárnyra kelni, melyekkel szemben, az akkortájt megkezdett ásatások egyéb pozitív eredménye híján, csak tartózkodva nyilatkozhattam. Ma már azonban kétségtelen, hogy sem Bodroghváranál nem vagyunk, sem — mint egyesek állították — a bodrogh-monostori apátságánál, hanem — a mint azt dr. Dudás Gyula ez előtt három évvel a helyszínén történt vizsgálata alkalmával előre is véleményezte — a *bodrogh-szigeti pálosok* telepével van dolgunk. Ezzel egyetért Érdűhelyi Menyhért is, a ki a bodrogh-szigeti pálosokról szólván azt mondja, hogy kolostoruk azon a szigeten feküdt, melyet ma a sokácok

¹ E monostor a mohácsi vész előtt a régi *Bodrogh megyéhez* tartozott.

² «Arch. Értesítő» 1899. évf. 3. sz.

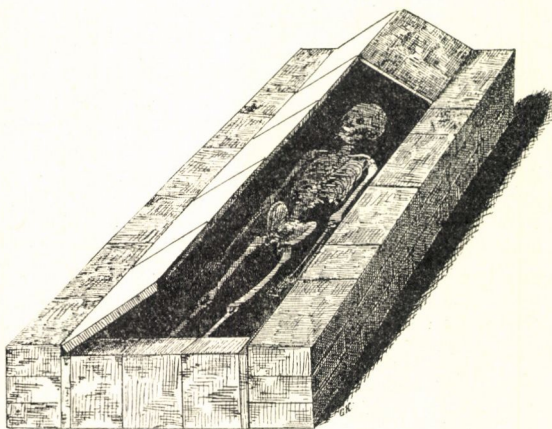
³ U. o. 1898. évf.

«Szigá»-nak neveznek.¹ De megerősíti ezt Verancsics Antal is, a ki emlékirataiban szintén megjelöli a pálos-zárda fekvését, melyet Vörösmarttól nem messze levőnek jelez. Az eddigi kutatások e megjelöléseket beigazolták, a mennyiben e helyen csakugyan olyan alapokra bukkantunk, melyekből kétségtelenül megállapítható az egykori templom és rendház fekvése.

A «Bács-B. vm. Történelmi Társulat» tehát nem végzett felesleges munkát, midőn e romok megásatását elrendelte. Fontosnak tartom ezen ásatásokat nemcsak a geographiai meghatározás, hanem műtörténeti szempontból is, mert bár kolostorunk egyéb viszonyairól elég szép számú írott emlékkal rendelkezünk, annak építészeti történetét homály fedte.

A pálos-szerzetesek történetéből tudjuk, hogy ez a rend az 1220-as évek után alakult Baranya megyében. Egyik kolostoruk itt volt a szomszéd baranyai Kis-Kőszegen; a mienk pedig a mai Bodrogh-Monostorszeg közelében, a haj-

dani bodrogh-monostori apátság szomszédságában, az u. n. «Bodrogh - sziget»-en (ma : «Szigá-sziget») feküdt. E szigettől nyerte a nevét is, bár egyes okmányok «dunaszigeti»-, «baranyaszigeti» és «nagyszigeti» jelzővel is említik.²

A kolostor temploma a szent keresztről volt elnevezve, ennek folytán egyes okiratok «szentkereszti apátság»-nak is nevezik.³ Alapításáról nem

maradt fenn írott adat, mind ez által fel kell tennünk, hogy kolostorunk az első alapítások közül való, mert létezését már 1231-ből bizonyíthatni. Említetik u. i. hogy a kolostor akkoriban itt a környéken valami «Zayol» nevű birtokot bírt részben. Ez az első említés. 1282-ben három halastavat is bírt, u. m. a Hattyas, Chanalas és a Herdemechet. A klastrom feje ez időben bizonyos István volt. A Hattyas-tavat 1282-ben nyerték zálogba, a Szentmágocsi nemzetségből való Simon fia Andrásztól, a ki e tónak azt a részét, a mely szintén a szigeten terült el, de még mindig nem volt a szerzet tulajdona, 1320-ban, a háji káptalan előtt, végrendeletileg a dunaszigeti pálos-szerzeteseknek aján-

¹ Érdűhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 215. l.

² Érdűhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 316. l.

³ Iványi: Helynévtár II. köt.

dékozta. Ezt az oklevelet a bácsi káptalan 1360-ban átírta.¹ 1327-ben a kalocsai érsek helytartója ítéletet hozott a bodroghi apát és a «szomszédos» szentkeresztii pálosok közt fenforgó pörben, melynek tárgyát szintén halastavak képezték, melyeket György, paulinus prior jogtalanul el akart venni Márton bodroghmonostori apáttól.² Említetik e monostor még 1332. és 1360-ban is. 1360-ban Bodrogh megye bizonyítványt adott arról, hogy a monostornak miféle birtoka van.

1361-ben Baranya megye elperelte a Hattyas-halastavat a Szentmágocsi utódok részére, de 1365-ben Kont nádor ismét visszaitélte azt a monostornak, melynek feje akkor is bizonyos György prior volt. Ezt az ítéletet Nagy Lajos király 1379-ben megerősítette.³ 1380-ban és 1459-ben is említetik a kolostor. 1490-ben szekcsői Herczegh László és Bernárd a bodrogh-szigeti pálosok jobbágyainak bizonyos szabadalmakat adtak.⁴ Az eddig ismert okmányok szerint monostorunk 1497-ben említetik utoljára. Kétségtelen azonban, hogy az a török betöréseig fennállott. Elpusztulását az 1529—1530. évekre tehetjük, a mikor a kiméletlen török nemcsak a templomokat, hanem a rendházakat is kirabolta és legtöbbnyire felégette. Verancsics beszéli, hogy midőn 1553-ban a Dunán béke ügyben Konstantinápolyba utazott, a szomszéd baranyai Kőszeg és Vörösmartot teljesen feldúlva találta, s az innen nem messze levő pálos-zárda is el volt már akkor pusztítva.⁵ A kolostor birtokviszonyairól annyit tudunk, hogy volt több halászhelyük, Baranyában (Vörösmarton) szőleik, Monyoróson szántóföldek és a Dunán vízi malmaik.⁶ A mohácsi vész után beállott változások a feledés örvényébe sodorták nemcsak a pálos-kolostort, hanem a községünk határában létezett egyéb történelmi emlékeinket is. De hát ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy milyen pusztítás színtere volt a Duna- és a Tisza köze, úgy szólván két emberöltőn keresztül. E hosszú idő alatt — mint tudva van — még Bodrogh-várának is nyoma veszett.

A mohácsi csatát követő években a lakosság vagy megöletett, vagy elmenekült. Kétségtelen, hogy ez időben a pálosok telepe is, hosszabb időn keresztül elhagyott hely volt. Az előzőtt lakosság helyét később a Boszniából beözönlő szláv nép foglalta el. Ezek első tanyájukat a pálos-monostor helyén üttették fel, a mennyiben a mocsaras vidék kiválóan alkalmasnak kínálkozott a jószágartásra. E monostortól nevezték el telepüket is. A bevándorolt, s itt letelepült sokácainkban azonban nem volt meg a multak iránti kegyelet, s ez az oka, hogy vidékünk emlékeit, sőt még azok nevét sem őrizték meg. A pálos-kolostor épületanyagát is elhordották, hogy építkezéseiknél felhasználják. Még akkor sem szűnt meg a meggondolatlan pusztítás, mikor első

¹ Irányi: Helynévtár II. köt.

² Bács-B. m. Egyet. Monograph. I. k. 164. l. II. k. 163. és 190. l.

³ Irányi: Helynévtár II. köt.

⁴ Érdűhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 216. l.

⁵ Irányi: Helynévtár II. k.

⁶ Érdűhelyi: «A kalocsai érsekség a renaissance korban» 216. l. (O. L. Dipl. 5238., 9570., 1546 és 19696.)

telepükről jelenlegi lakóhelyükre áthurczolkodtak. A lakosság nagy része itt is a templom és a kolostor tégláiból és köveiből építette házat és pinczejét. Ez az oka, hogy a kolostor épületmaradványai a földszínéről eltűntek; sőt a mint az ásások megmutatták, az alapfalak sok helyen, s legnagyobb részt még a föld gyomrából is elhordattak.

A bodrogh-szigeti pálosok monostora, a mai Bodrogh-Monostorszeztől délnyugotra (Vörösmart irányában) azon a helyen feküdt, melyet a katonai térkép «Sztára-széla», illetve «Jägerhaus» névvel jelöl. Ugyane helyen áll Windisch-Grätz herczeg vadászlakása és a kincstári erdővéd is. A dombhátnak — melyen a romok hevernek — mai nap még számbavehető területe mintegy 80 ezer m². Ebbe azután bele van számítva az a rész is, melyen a vadászházak fekszenek. 8—10 évvel ezelőtt, a mikor még a Duna vagy 4—5 száz méternyiivel beljebb folyt, ott, a hol ma a gőzhajók járnak, még egy dombhát emelkedett. E dombon szintén voltak épületmaradványok, s egy nagyobb temető is. A temetőre én is emlékezem. A sírok közül fel is tártam néhányat, s azok, valamint a partból előkerült edények, a középkorból származóknak bizonyultak. A telep körül egy mélyebb árok húzódik; távolabb pedig gyűrű alakban egy nagyobb sáncz kanyarodik. Ezeket első tekintetre védelmi vonalaknak nézhetné az ember, de ha tüzetes vizsgálat alá vesszük, azt látjuk, hogy azok inkább természetes alakulások, melyek vízmosásból eredhettek. A domb keleti és déli oldalának merész hajlása szintén erre enged következtetni. Így állván a dolog, bátran konstatalhatom, hogy a kolostor közvetlen a Duna egyik ága mellett épült. Különben, hogy a kolostort a Dunáról látni lehetett, arra ismét Verancsicsnak fennebb idézett elbeszélése enged következtetni.

Ma a Duna az északi oldalt mossa, s heves árja a partot, közvetlen a romok mellett, föltűnő arányokban szakgatja. Ideje volt tehát az ásásokat megkezdeni, mert ilyen körülmények között, rövid idő múlván még a monostor helyének is nyoma veszett volna.

Az eddig elért eredményekből konstatalhatom, hogy a bodrogh-szigeti pálosok épületmaradványai az Árpád-királyok korából valók; hogy nagy, s elég díszes épületek lehettek, hogy részben újraépültek.

Épületeink maradványaiban az Árpád-királyok-korabeli építészeti modor, az u. n. «opus spicatum» (halászszerű építkezés) sajátossága első tekintetre szembeötlök. E jelleget dr. Czobor Béla a helyszínén megejtett szemléje alkalomával, az akkortájt kiásott romokban feltalálta, s teljes határozottsággal konstatalta is.

Az eddig kinyomozott épületek közül első sorban is a kápolna érdemel említést. E kápolna belső területének hossza, bele számítván a félkörben hajló szentélyt is: 6.6 m; szélessége: 3.85 m. Az alap itt-ott megszakad, s így a teljes alaprajz csak combinatio útján egészíthető ki. Az alapot két oldalról durva, koczka alakú homokkő alkotja, melynek közét élére állított téglá tölti ki. A téglák sorai, egymást felváltva, egészükben az «opus spicatum» jellegét mutatják. Tekintve ezen jelleget, s azon körülményt, hogy a kápolna apsisa a román stílt tükrözi vissza, az minden kétséget kizárólag, az Árpád-

királyok korából származik. A kötő-anyag mész- és homokból készült vakolat. A falazat vastagsága 0·8 m. A kockakövek mérete = $0\cdot30 \times 0\cdot17 \times 0\cdot14$; a téglák-é = $0\cdot28 \times 0\cdot17 \times 0\cdot05$ m.

«Az ilyen kisebb, kápolnaszerű épületeknek temetkezési céljuk volt. S mert a templom előtti temetőhelyen állt, magába foglalva egyes holttesteket, vagy a temetőhelyen időnkint kiásott csontokat, ezért «carnarium»-nak (csontház) is neveztettek.» Feltűnő azonban, hogy a mi kápolnáinkban, mely a templom és a rendház előtti téren, a többi épülettől teljesen függetlenül állt, se' hire, se' hamva a régi síroknak. Egészben öt sokáczsírt találtunk benne. A mint már említettem, a régi temető nem ezen a tájon, hanem ott feküdt, a hol ma a Duna medre húzódik. A szerzetesek a templom mellékhajóját használták temetkezési célokra; itt akadtunk sírboltjaikra, melyekről alább még szólni fogok. E tényekből kiindulván azt merem hinni, hogy e kápolnácskának más rendeltetése volt.

Sokkal nagyobb méretű épület lehetett a templom és a hozzá ragasztott rendház. A templom egy hajós. Hajója és szentélye hosszukás négyszög. Szentélye a templom $\frac{1}{3}$ -át teszi. Apsisa egyenes vonalban záródó. A torony a hajó nyugoti oldalának jobb sarkán emelkedett. Alapterve, mely a templom hajójába benyúlt, négyzet alakú és tömör kő alappal bír. Déli és nyugoti oldala a templom falával egybevág, s a templommal szerves összefüggésben áll. A templomot a déli oldalhoz ragasztott melléképület és az északi oldalon látható sekrestye egészíti ki. A melléképület temetkezési vagy más templomi célra szolgálhatott, de valójában nem tekinthető a templom mellékhajójának, mert attól teljesen el van különítve.

A templom méretei: a szentély hossza 8 m; a hajó hossza 20 m; belső világossága tehát összesen 28 méter.

A szentély szélessége 7 m; a hajó szélessége 9 m. A falak átlagos vastagsága 1 méter. Az alapok egyes helyeken rendszeren kimunkált kövek. De maga, a templomnak elég szép nagy mérete is arra enged következtetni, hogy templomunk, abban az időben, a környékbeli falusi egyházak között előkelő helyet foglalt el. Az oldalfalak mellett levő támaszok után indulván felteszem, hogy templomunk boltozva volt; a törmelék között feltalált peremes téglák, csiszolt- és faragott kövek pedig azt bizonyítják, hogy a műizlés nemcsak az épületek külső csínja, hanem azok belső díszítésében is nyilvánult. A templom déli oldalfalához ragasztott melléképület hossza 14 m; szélessége 3 m. Ebben a helyiségben helyezték el a szerzetesek a rend tagjainak sírboltjait és a különféle egyházi szereket és eszközöket. A feltárt négy kriptá közül három már fel volt dülva. Az oldalfalak igen nagy téglákkal, koporsó formára voltak kirakva, melyek felett a boltozat helyett egymásnak támasztott két sor erős téglá állott.

A sekrestye hossza 6 m; szélessége 4 m. Északi oldalát három oszlop támogatta.

A rendház mintegy 28 m. hosszú és 9 m. széles lehetett, mely a templomhoz volt ragasztva. Helyiségeinek a számát egész biztosan meg sem állapíthatjuk. Nehezítő körülmény, hogy úgy itt, mint a kápolnánál is, a kőből

való alkotó részeket a későbbi építkezéseknél fenéig kiaknázták, s elhordták. Ma már csak az árok és az abban fekvő-kultur-réteg jelöli a fal irányát.

Az épületek a román és csúcsíves jelleg keverékét képviselik; azok tehát az átmeneti styl termékei, a XIII. század végső évtizedeiből.

Míg egyes helyeken az alapzat hasított terméskő, másutt kalászszerűen épített téglá. A hasított terméskő szomszédságában egyes darabokon olyan fundamentumot is találtunk, mely valamely *lerombolt épület* tégláiból való. Ez utóbbi különösen a templom alapzatát jellemzi. Az épület-anyag ezen különféleségéből, de különösen abból, hogy az alapok olyan dirib-darab téglákkal vannak kiegészítve, melyeken szembetűnően észrevehető az a mészhabarcs, a mit az első használás alkalmával rájuk kentek: azt következtetem, hogy a templomot később újra építették. Mikor és mily körülmények hatása alatt történhetett ez a második építkezés, erre a történeti tények összehasonlításából levonható következtetésekkel felelhetünk. Történeti tény u. i., hogy a tatár sereg egyik része itt — ezen a tájon — kelt át a Dunán, Baranya m. pusztítására. Ezt a helyett a régebbi okmányok «Tatárrev»-nek is nevezik, s mint ilyent, még a mohácsi vész előtt is említik. Ha ez így van, akkor kétségtelen, hogy a tatárscorda nem kimélte az útbá eső pálos-kolostort sem; tehát bizonyosnak tartom, hogy ez az újraépítés a tatárjárás lezajlása után történt.

Érdekes, hogy miként jutnak egyes római emlékek olyan helyekre, a hol római telep sohasem létezett. Így jutott — mint épület-anyag — a bodrogh-szigeti pálos-templom falába egy római kőkoporsó darab, melyen szép domborműben Bachus alakja látható. Kár, hogy a felső testrészt le van csonkitva. Ugyanitt találtunk egy római téglát is, LEGVIH bélyeggel. Ezeken kívül számos nagyobb kimunkált kő volt még befalazva, a melyeknek eredetileg más volt a rendeltetésük; talán szintén valamely római építkezés maradványai. Mind ezek vagy Vörösmartról, vagy Kis-Köszegről kerültek ide.

A most folyó ásások színhelyétől észak-nyugati irányban feküdt az itt lakók telepe, kiknek földbevéjlt gunyhóik és tűzhelyük még ma is látható a part mentén.

Leletekben is elég gazdag e hely. E helyről való egy nagyobb (15.6 cm. magas és 15.6 cm. öblös) fekete, vonaldiszes edény és egy kisebb (7.2 cm. magas, 15.7 cm. öblös) fekete, keskeny aljú tál. Egyéb leletünk: egy feszület töredéke; a középkori egyházi szerelvények között számos analógiáját találjuk. Maga a Krisztus-kép rézből való. Lába hiányzik. A sírokból előkerült leletek közül említést érdemel az az 5 drb gyűrű, melyek a toronyalap mellett, egy férfi csontváz kezén találtattak. Ezek közül 3 drb silány ezüstből, 2 pedig rézből való. Ez utóbbiak közül az egyik pecsétgyűrű. Az ezüst gyűrűk betétje kvarcz, ametiszt, gránát. E gyűrűk is Árpád-királyok korabelieknek konstaltattak.

Az újabbkori (mohácsi vész utáni) leleteink közül említést érdemel a fennebb már említett feliratos emlékkő és egy kincslelet, mely a Duna által kimosott és leszakadt partban találtatott. A lelet 40 drb ezüstpénzt tartalmazott, mely egy 14.6 cm. magas és 10.5 cm. öblös, veres éremborító edénykében volt elrejtve. A pénzek egyházi- és világi fejedelmektől valók, s mind

a mohácsi vész utáni időből származnak. A többi lelet legtöbbször sokácz eredetű. Ezek habár csak néhány századra vezetnek is vissza bennünket: a sokácz népviselet tanulmányozása szempontjából kétségkívül érdekeseeknek mondhatók.

Gubitz Kálmán.

FORTUNA SALUTARIS ÉS JUPITER SZENTÉLYE AMPELUMBAN, VAGYIS A MAI ZALATNÁN.

Az 1900-ik esztendőben a zalatnai m. kir. kohó területén Lukács László pénzügyminiszter úr rendeletéből fogantatott rendezési és terjeszkedési munkálatok olyan leleteket derítettek napfényre, melyek a rómaiak idejében éppen azon a területen virágzott *Ampelum* bányaváros történetéhez is új adalékkal szolgálnak.

Tudvalevőleg a m. kir. aranyolvasztó kohótól lefelé keletnek *Petrozsány* mai község felé terült el a rómaiak *Ampelumja* * s a legtöbb felirati emléket éppen a kohó újraépítése derítette volt napfényre, a XVIII. század elején III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt. Most is minden kiemelkedés, domborulat római épületromokat jelez erre felé s így nem csoda, hogy a mikor a megelőző esztendőben a *kohó* előtt Gyulafehérvárra vezető országút felé eső telek felé tovább kezdték egyengetni a kohó határos területét, a nagymennyiségű téglas és cseréptörmelék eltakarítása után előbukkant épületfalmaradványok között tömérdek vasszeg, üvegdarab, vakolatfalrészecskék mellett öt diszesebb rézedény, pár bélyeges téglas és két felirat lepte meg rendre-rendre a munkásokat.

A régészetiileg oly érdekes leleteket maga Lukács László pénzügyminiszter is figyelmére méltatá s intézkedésére Kutovszky Zsigmond m. kir. kohóigazgató azokat az irodában biztonságba helyezé. A pénzügyminiszter által figyelmessé tett *Lukács Béla* is, a párisi világkiállítás kormánybiztosa, rövid nyári pihenője alatt Zalatra utazva, szintén intézkedett, hogy az általa is nagy előszeretettel tanulmányozott római bányászat emez újabb ereklyéi a tudomány javára biztosítást nyerjenek. Az ő környezetéből értesített engem Téglás Károly brassói erdőmester s 1900. évi szeptember hó 7-én magam is Zalatra látogatva, ott Fischer Károly kohómérnök és Posch Lipót gyakornok kalauzoslása mellett a lelőhelyet bejárva, az irodában őrzött tárgyakat átvizsgáltam.

A szóban forgó leletek a következők:

1. Rézkancsó kiöntő csurtatóval, díszes füllel s gondosan kialakított talappal. Magassága 0.26, alapátmérője 0.16 m. Kissé nehézkes, erősen kiszélesedő alakja dacára ügyes kézre valló munka. A szájjazat és a fül különösen jó izléssel készült. Erős patina réteg fedí.

2. Kehelyalaku kisebb rézüst, emelő füllel. Magassága 0.15, felső szélessége 0.16 m. Az emelő fogantyut két oldalt benoszlán (*Syringa*) alakra kivet

* *Téglás Gábor*. Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. A bányászat örvidéke, annak térképével. Értekezések a történettud. köréből. 1889. VI. sz. Tüzetesebb a rómaiak aranybányászatának örvidéke Daciában. Földrajzi közlemények. 1890. VII. füzet.

pánttal erősítették az üst széléhez. Az egésznek kinézése emlékeztet ama használatban levő pezsgő- vagy borhűtőkére. Ezt is erős patina fedi.

3. Öblös üst, szintén emelő füllel. Magassága 0.2, öblőszélessége 0.27 m. Erősen meg van rongálva.

4. Diszesebb rézkancsó füllel, csinos csurtatóval. Az első számunál jóval kisebb; de sokkal tetszetősebb is.

5. Csinos rézköcsög, egy levélalakzattal, gondosan odapántolt füllel. Magassága 0.2 m. Patinája mindannyi közt legszebb, haragos zöld.

6. Még egy kisebb üstszerű edény is volt a leletben, mely azonban a fényképen feltüntetve nincs. A 3. szám alattihoz hasonló. Magassága 0.2, felső öblőnyisélessége 0.25 m.

Mindezen edények a bányászat változó szerencséjének istennője *Fortuna* istenasszony oltárához szolgálhattak annak idején, miután ezekkel egyidejűleg napfényre került a szentély egyik oltárköve is.

A fényképen látható oltárkövet a Zalatnától éjszaknyugatra emelkedő *Brecaza* nevű hegy andesittufájából faragták, a minthogy *Ampelum* többi feliratai és római eredetű skulpturái is, a Magyar-Igenről származók leszámításával, túlnyomólag ebből a kőzetből készültek. A palmetta díszszel ékített oltárkő magassága 0.8 m., szélessége 0.4 m. A hét sornyi felirat a következő:

DÆEE FORTVNE sic!
SALVTARIM
N · R · VERECVN
DVS D · M · APVL
PRO SALVTESVA
ET SVORVMQVE sic!
OMNIVM V · L · M · P

Fortuna salutarisnak Pannonia infereirből a tolnamegyei *Kömlöd* helyen állott *Lussonium*-ból áldozott P. Clodius *Severus* a Cohors I Alpinorum equitativel.¹

Az ampelumi Fortuna salutaris azonban nem a harci szerencse-kereket igazgatta a hozzá fohászkodókra nézve; hanem az annyira változó és csalóka bányaáldás istennőjeként részesült a bányamívelők és bányatulajdonosok tiszteletében. Az Ampelumtól 38 km. keletebbre fekvő Apulum (Gyulafehérvár) színe-java részes vala, úgy látszik a Zalatna körül több órányi távolságban mai napig jövedelmező aranybányák művelésében. Antoninus Saturninus decurio coloniae egymaga négy oltárkővel örökölte meg az istenek kegyeiért esengő vallási buzgalmat. Így az állami fő istenség Jupiter² mellett, Junónak,³ Dianá-

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 3315. sz. feliratot most a N. Múzeumban, Budapestben őrzik.

² Corp. Inscript. Laten. III. 1282. és 1283. gróf Ariosti által a bécsi csász. udvari könyvtárba küldött s ott bepalazva látható oltárkő.

³ Corp. Inscript. Laten. III. Supplementum 7838. a Téglás Gábor által a petrozsanyi gör. kel. templomban felfedezett felirat.

nak,¹ sőt a bányászokra nézve a földalattiaknak veszélyei, gyakori szerencsétlenségei miatt szintén igen fontos Aesculapius és Hygiának² is áldozatokat mutatott be.

Minthogy pedig Apulumnak Kr. u. 142-től vált feliratilag ismeretessé s addig a XIII. *legio Canabek*ként említik a ceratak datumai s minthogy a Canabéból lassankint kialakult municipium is a markoman háborúk után szükségessé vált újjászervezéstől és telepítéstől vagyis 180-tól jelentkezik először s a 192-ben feliratilag kimutatható colonia mellett is 238-ig állandóan ott szerepel, mindebből következtethetőleg *Apulum* virágzási korára utal a most bemutatott felirat.

De már Traianus idejéből kimutathatjuk a zalatnai aranybányák után Dacia egész területén a vagyonosabb s főleg a hivatalnoki osztály részéről kifejtett nagy versengést, mert P. Celsenus Constans³ mint a kétségen kívül épen a bányászat szakszerűbb művelésére betelepített delmaták decuriója, egyúttal decuriója vala az akkor még egyetlen daciai coloniának: Sarmiregetusának

is, melyet épen azért csupán *colonia Daciá*-nak említi az Opitz Márton buzgalma által megörökített sírfelirat.

Az állami bányászat mellett, úgy látszik, veteranusok, állami hivatalnokok s más szerencse vadászok is siettek a Zalatnától nyugat és dél felé öt órai távolságnyra el a Fejér-Körös és Gyógyvíz választójába eső Fericsele tetőig, Magyarok hegyéig, Nagy-Almás felett, a Breaza hegyig, hol *Face baja* nevű, tankönyveinkben is emlegetett híres bányászat virágzott korunkig s el a vulkói bányászat néven emlegetett *Korabia* hegyéig Buczum felé, hol a Lukács László pénzügyminiszter tulajdonát képező Péter Pál bányászat közelében terjedelmes római sírmezőket ásattam fel.⁴

A Verecundusok szintén a Daciával épen bányászati érdekből szoros kapcsolatban állott tartományokból ismeretesek. Így Dalmatiában (Salona 140, Naronna 1823 Verecundus sacerdos stationis) Noricumban (Loncium-Lienz

¹ Corp. Inscript. Latén. III. 1281. Opitz Márton feljegyzése 1620 körül.

² U. o. 1279. és 1280. kettős felirat Opitz Márton feljegyzése szerint.

³ Corp. Inscript. Latin. III. 1323. Gruterus olvasása helyesebb és teliesebb, mint az Opitzé.

⁴ Téglás Gábor, «A Korabia hegy római bányászata kettős sírmezejével Zalatna közelében» 41 rajzzal. Archæologiai közlemények 1890. I—44.

4721 J. Julius Verecundus, Juenna-Jaunthen 5431), Pannoniában (Emmona 3889 Hel. Verec. sirtione) Carnunthum, hol 6010. sz. 227 bélyeggyár jegyeit ismerjük: a) I · VERECVN FR — b) VERECVNDVS F/, Felső-Mæsiából (1653 Viminaciumban Valerius *Verecundus* lib.) nevei vannak megörökítve.

Ampelumi feliratunkra térve vissza, itt meg kell még jegyeznünk, hogy az oltárkö kiállításáról, szövegezéséről ítélve a latin nyelvben kevésbé járatos, tehát idegen származású lapidarius vésője alól kerülhetett ki. Erre vallanak a szövegbeli tévedések, különösen az et és que pleonasmusa s még inkább a D · Æ · E alak használata.

Ezzel az oltárkövel együtt az itt egyenkint felemlítést nem érdemlő, nyilván az épület farészeinek összeillesztésére használt vasszegeken, pántokon kívül egy csatornaszerű agyagsó töredéket találtak a következő téglabélyeggel együtt:

M	O	AD
---	---	----

A több példányban előfordult s általam épen egy fedélcserépről lemásolt bélyeg betűi minden példányon tisztán megmaradtak s olvasásuk nehézséget nem okozott. Jelentése azonban ez idő szerint ismeretlen.

Az 1901 husvétja táján, tehát április hóban a kohó körül tovább folytatott munkálatok még egy feliratot eredményeztek. Ezt a *Jupiternek* szentelt oltárkövet is breazai trachyttufából készítették s ennek betűi is azt mutatják, hogy egyszerű, tán a latin nyelvben is járatlan munkás vésője alól kerültek ki:

I · O · M
OPELLVS
SVRVS
V · S · L · M

Az oltár megrendelője is apulumi illetőségű lehetett, mint a honnan a gróf Ariosti által Bécsbe szállíttatott, de útközben a hajósoktól a *Marosba* sülyesztettekkel eltűnt egyik felirat (C. 1. LIII. 1189) a XIII. legio törzséből Ulpius Surus S (valószínűleg signifer) van megörökítve. A *Surus*-család tagjaival Dalmatiában, Naronában Metkovic találkozunk, hol T. Flavius Surus a quatuorvirek egyike (C. 1. L III. 1800), Pannoniából a budapesti N. Múzeumba is jutott egy *Surus* nevű egyesre vonatkozó síremlék, ki fivéréivel együtt sírkövet állított. (C. 1. L III. 3687). Egyik Surus sírkövét ismerjük Savariából (Szombathely) (C. 1. L III. 4305). Noricumban Friesach épen a híres noricum-i vasat szolgáltató *Hüttenberg* közelében egy Surus sírkövét mutatja. Celeiában (Cilly) a procurator aug(usti) beneficiarius: *Surus*, a ki Jupiternek áldozott (C. 1. L III. 5179).

★

Ugyanott Masculinus *Surus* sírköve került napfényre (C. 1. L III. 5229), Ebersteinban egy *Surus* állított síremléket (C. 1. L III. 6513), Solnából (Sekkan Leibnitz mellett 5368), a szomszéd *Kaindorf*-ról (5383), a felső *Mura*-völgyből (Knittelfeld mellett, Kobenz 5467) ismerjük *Surusok* síremlékét. Raetin-

ből Augusta Vindelicorum (Augsburg) egy oltárkövet állított egy Surus (C. I. L. III. 5809) Daciából és pedig épen az aranyvidék s részben magának Ampelumnak űrvidékéhez tartozó Miciából (Maros-Németi-Veczel között, mint miles numeri militum végezte életét, azon érdekes felirat szerint, melyet Torma Károly mentett volt meg 1863 tavaszán a pusztulástól.¹ Mindezekből észrevehetőleg azon delmata és alpesvidéki, főleg noricum családok egyikéhez tartozhatott a fenn bemutatott oltárköv áldozója is, a kiket mindjárt Traianus idejében törzsenkint siettek Daciába áttelepíteni, mint a bányászat terén ki próbált ügyes szakavatott munkásokat. T. Aurelius Afernek,² a Dalmatiából, a municipium Splonumból (respublica Splonestarum) átvezényelt delmata törzsfőnök (princeps) sírköve maig látható Zalatnán a Lukács Mihály háza falában. A Dalmatiában s az alpesi tartományok erdős vidékein kedvelt *Diana* cultus is ezek révén terjedhetett el a szirtes hegyes tájaival, erdőségeivel Dalmatiára és az Alpesekre emlékeztető Ompoly völgyén. Ezért találkozunk *Ampelumban* is *Diana* oltárokkal.³ Hasonló módon származhatott ide át *Silvanus*⁴ és *Silvanus domesticus*⁵ tisztelete, melyre szintén bő felirati igazolást szolgáltatott Ampelum.

De a *Terra mater* tiszteletet már kiválóképen a bányászattal hozhatjuk kapcsolatba. A «jóságos anyaföld» nem aranykalászsza, hanem «arany-áldással» kecsgettette időtlen időktől kezdve azokat, a kik boldogulásukat ezen a vidéken keresték. A «vágás» meddősége vagy gazdagsága körül foroghatott akkor is ezen vidék boldogulásának fontos kérdése s azért méltán fohászkodtak *Terra mater*hez, mint jólétük kútfejéhez. A kerekén körül feltornyosuló hegyóriások aranyereket rejtenek méhükben s az alásiető vizezekből is aranyport moshattak a rómaiak, miután a szegény néposztály s főleg a cigányság mind e mai napig folytatja, habár mindig csökkenő és silányuló eredménnyel ezt a kezdetleges bányai part. Az a *Terra mater* tehát, melynek M. Antoninus Saturninus az ampelumi aranybányászok testületének (collegium aurariarum) decuriója,⁶ Ampelumban oltárt szentelt az aranyér, a *vena* jövedelmezőségét képviselhette a bányászok szemeiben. Hasonló jelentőséggel birhatott *Fortuna*⁷ is, sőt a most bemutatott felirat *Fortuna salutaris-a* egyenesen azt a ritka szerencsét biztosíthatá, mely az aranytelérek kereszteződésénél nem egyszer több kilónyi tömegben fellépő termés-arany tömzsszel, fészekkel, lencsésedéssel, igazi áldását

¹ Torma Károly, Tizenkét római felirat. Erdélyi Múzeum II. 130. I. C. I. L. III. II. r. 6267.

² C. I. L. III. 1322. T. Aurelius Afer Delmata princ(eps) adsignatus ex m(unicipio) Splono.

³ C. I. L. III. 1281. Dianæ, 1288. Dianæ Sacrum.

⁴ C. I. L. III. 1305. felirat SILVANO SAC(rum).

⁵ C. I. L. 1306. DEO | SILVANO D | OMESTICO gróf Ariosti Bécsbe vitette s a császári udvari könyvtárban befalazva látható. U. arra C. I. L. III. Supplementum 7840. Torma Károly által a gyulaféhevári püspöki könyvtárban talált felirat, mely valaha Kendi János házat díszítette SILVANO | DOMESTICO | SAC(rum) 7841. általam Rosko Istvánnál talált felirat SILVANO | DOMESTIC | SACRVM.

⁶ Corpus Inscript. Latin. III. 1284. és 1285. Opitz Márton által Zalatnán látott, gróf Ariosti által Gyulaféhevárra vitetett, de elveszett felirat.

⁷ C. I. L. III. 1290. Fortunæ Opitz Márton feljegyzése 1291. maig meglevő oltár FORTVNAE AVG.

képezi a bányászatnak. Nem lehetetlen tehát, hogy a bányászat körében a munka megkezdésénél vagy találkozásnál a világszerte elmaradhatatlanul felhangzó *Szerencse fel! Glück auf!* üdvözetet a rómaiaknál éppen Fortuna salutaris képviselte. Bányászarchaologiailag és culturtörténelmileg tehát egyaránt becsesnek mondhatjuk fenn bemutatott újabb daciai adalékunkat.

Déva, 1901 október 31.

Téglás Gábor.

GYŐRI TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(I. közlemény).

Sírmezőnk Győr déli határában, Téglavetőnek nevezett dűlőben, Mondovics István, győr-szabadhegyi polgárnak birtokán terül el, s homokásás vezetett a külsőleg semmivel sem jelzett, majdnem teljesen róna területen fekvő soros sírok felfödözésére. A mint erről a mezei őr útján tudomást szereztem, rögtön intézkedtem, hogy a sírok érdekes mellékletei, Győrből elsők, el ne kallódjanak. Hír szerint megsemmisült addig vagy 30—40 sír tartalma, köztük egy érdekes görbe (?) erős kard is, melynek fogantyúja a munkások elbeszélése szerint csontlemezekkel volt burkolva. A föld tulajdonosa kérésünkre a legnagyobb készséggel engedé át a tárgyakat s egyuttal megengedé, hogy szabad időmben a helyszínén saját embereimmel ásathassak. Fogadja érte leghálásabb köszönetemet!

A sírmezőn majd fél évig folyt a munka, a homokásás, s ezen idő alatt 226 sírt ástunk föl, a melyek elég rendes sorban voltak, a tetemek különböző mélységben heverték; a legnagyobb mélység, melyben még sírok előfordultak, két méter volt, s ezek voltak rendesen a leggazdagabbak is. Általában itt is hasonló viszonyokat, temetkezési szokásokat találtam, mint e korban másutt az országban. Csak egy tüneményt kívánok kiemelni, a mit sírmezőnk egy részében, annak közepe táján tapasztaltam s a mit homokgödrünk szabad oldalfalain nagyon jól láthattam. Nevezetesen azt vettem észre, hogy sírmezőnk természetes rétegei: fölül 25—30 cm. vastag humusz, alatta két méter mélységig terjedő tiszta homokréteg a temető közepetáján, éjszaknyugat-délkeleti irányban húzódó összefüggő szalagidomú sávban, 10—14 m. szélesen erősen föl vannak dülva. A talajt a sáv szélén 80, közepén 100—110 cm. mélységig kiásták s utána kevert agyagos földdel töltötték meg, még pedig a környezetnél valamivel magasabbra, a mely kis mértékben ma is észrevehető, bár a terület emberemlékezet óta szántóföld levén, az eső és vihar mellett maga az ekevas is sokat lehordott belőle. Ez még magában nem volna különös és figyelemre méltó, ha azt nem tapasztaltam volna, hogy ezen vastag agyagréteg alatt voltak legnevezetesebb avar kori tetemeink, többnyire ezüst- vagy aranylemezzel bevont ezüst- vagy aranyozott bronzmellékletekkel együtt. Így tehát a kettő között

szoros kapcsolatot látok, és ez az avarok sajátyszerű temetkezési szokásával függ össze, kik gyakran ülve temették ide halottaikat, fejjel kelet felé fordulva.

A sírok rendszeren három méter távolságra voltak egymástól, ritkán közelebb vagy kissé távolabb. Ezen eltérés leginkább a temető szélén mutatkozott, a hová rendszeren a szegényeket temették sűrűen, továbbá ott, a hol a későbbi időben újra temetkeztek a régi sírok fölé vagy mellé. Ebből magyarázható meg azon tünemény, hogy közvetlen avarkori sírok mellett szarmata jellegű emlékek fordulnak elő a temetőben.

A sírok mellékletei különböző korúak; vannak szarmata jellegűek, s nevezetes, hogy három darab ép s jól olvasható római rézpénzzel talált szarmata tárgyaink csak néhány évvel fiatalabbak, mint pénzekkel datált római emlékeink: lemezes karpereczek, T alakú fibula, nagyon elterjedt forma a római korban, bronzcsatok, üveg- és agyagedények stb., melyeket Arrabona (Győr) nádorvárosi késő római temetőjéből 1886-ban szereztem. Ezen római emlékekkel I. Valentinianus-, I. Valens- és Gratianus-féle, a népvándorláskori temető egyik sírjában II. Constantius-, Gratianus- és Nagy Theodosius-féle rézérem fordult elő; amazok tehát a római uralomnak vidékünkön való gyászos bukását, ezek pedig a mozgalmas népvándorlás kezdetét s vele különféle barbároknek nevezett népeknek uralmát jelzik vidékünkön.

Tárgyainknak nagyobb része azonban a harmadfél száz éves avar uralomnak megfelelőleg az avar korszakból származik, s miként az ország egyéb helyein talált avarkori leletek, ezek is változatosak, több új mustrát tüntetnek föl s így bővítik ismereteinket azon homályos korról, a melyből származnak.

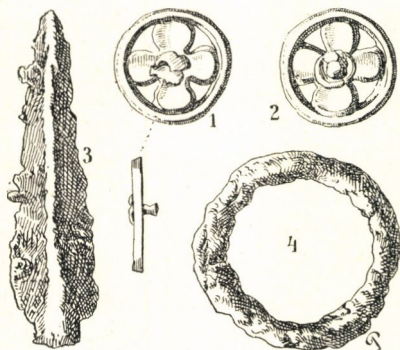
1. sír üres, s a 2. sírban is csak kis kupaidomú, négyszögletes szájú ólomtárgy volt, mely valami eszköznek végét burkolhatta. 3. sír gyermeké, üres. A gyermeksírok általában nagyon szegények voltak temetőnkben, edényen kívül más ritkán fordult elő bennük, s érdekes, hogy az edények nagyjában arányosak szoktak lenni a halott korával; kis gyermekeknél poharak, nagyoknál bögrék szoktak előfordulni. 4. sír tartalma 2 darab (egyik törött) rozetta, rajtuk a középen kidomborodó félgömb körül körös gyöngysor, a tetem ágyékán fordultak elő s az ágyékövet díszítették. 5—7. gyermek-sírok, üresek. 8. sír 157 cm. mély. Bal kezefejénél kés, lába előtt durvaművű pohár volt, dísz nélkül. 9. sír 130 cm. mély. Halántékán körös fülönfüggő bronzhuzalból, alsó szára végén sima gyűrűpánt, felső legmagasabb hajlásán kiálló peczek, az üveggyöngy róla elveszett, legalsó hajlásán felálló és lecsüngő bronzhuzalon egy-egy gömbölyű kék üveggyöngy, áttetszők s az alsó gyöngy fölött rovátkás karikák között még bronzhenger is, törött. 10. sír. Ágyéka mellett kés; a koponya halántékai zöldes-foltosak, látszik, hogy fülönfüggők voltak rajtuk, de megsemmisültek. 11. sír gyermeké, üres. 12. sír öreg emberé, 169 cm. mély. Lábai előtt a sír szögletein 1—1 ácskapocs széles, hosszúkás vaslemezből, rajta két

végéhez közel egy-egy erős szeg, ezek pótolták a behajló kampókat s ezekkel kapcsolták össze a koporsó deszkáit, melyben a tetem feküdt. A koporsónak előfordulása mindig kedvező jel volt gazdagabb mellékletekre, mert csak a vagyonosabbakat temették fakoporsókba. Reményünk nem csalt meg, bár ágyékán csak négyszögkeretű vascsatot, nőstény kapocsféle vastárgyat, mellette kést és tűzkövet találtunk; a szép csinos tárgy a tetem bal vállán hevert. A két darabból álló fibula hosszúkás négyszögletű bronzlemez, hosszoldalai a szarmata-kori tárgyakhoz hasonlóan közepén behajlók, végei felé szélesbülők, rövid oldalai egyenesek; a sima szegélykerettel és mély barázdával határolt mezőn félívben ötször hajló indadisz van kétfelé hasadt levelekkel; ezek félkör- és hegyes háromszögű dárdaformában végződnek, a levelek hónaljában bimbódisz. A tárgy alsó lapján, két végéhez közel, forrasztási nyomok látszanak, ide volt erősítve a tű vagy huzal, mely azt helyettesítette. Az egész tárgy díszítése vésett munka s kellően meg van aranyozva, hossza 5 cm., szélessége végén 1.4 cm. A sírban törött bögére.

13. sír földült. A sírban a lábak mellett kést, háromtaréjú nyílcsúcsot és négyszöges keretű vascsatot, a fej fölött törött szeges ácskapcsot találtunk; a sír töltött földjében madárcontok voltak.

14. sír 120 cm. mély. A gyermektetem ágyékán háromnyílású bronz övpánt, szára a nyílások között 2—2 gyöngyöt formál; vaskarika s szívalakú vastárgy (kapocsféle), jobb czombcsontja mellett kés, lába előtt durva pohár, hullámos vonaldíszszel. Jellemző, hogy az ágyékon csat nem fordult elő, valamint más sírokban sem, a hol három nyílású övpántot találtam; e szerint a csatot kellett valahogyan pótolnia. 15. sír gyermeké, 100 cm. mély. Lába előtt kis pohár volt, egyéb semmi.

16. sír (ábrák) 150 cm. mély, földült, a koponya a tetem ágyéka táján feküdt, mellette két darab áttört négy szíromlevelű, virágos boglár bronzból, sima körös bronzkeretben (1., 2. sz.), rajta alul szeg, melylyel az övre erősítették. A nyílcsúcs (3.), mely szintén a boglárók mellett hevert, hosszú, karcsú s háromtaréjú, nagyon hasonlít egy másik leletünk nyílcsúcsához, a melylyel faragott csontlemezek fordultak elő s ebből kitűnik, hogy avar kori. A sírban még körös vaskarika (4.) és kerülékidomú sima bronzcsat fordult elő.

16. sír. 2/3 n.

17. sír 139 cm. mély. A csontok elhelyezkedéséből az tűnt ki, hogy a halottat ülve temették el; épen azért hosszát sem mérhettük meg, de látszott, hogy hatalmas ember volt. Volt benne a lábak előtt egy, a maihoz hasonló ácskapocs; a bal lábszár mellett 18.5 cm. hosszú, egyenes vaskés vashüvelyben, csonkult hegygyel, nyele is csak részben

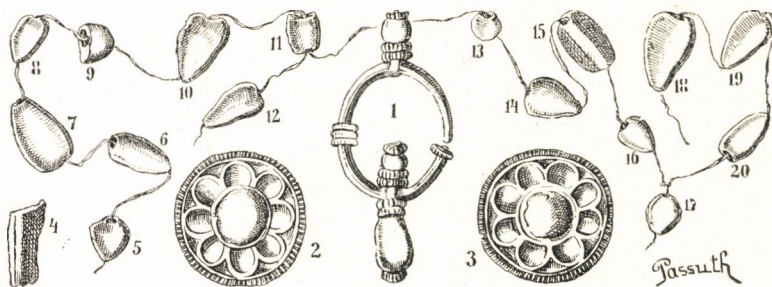
van meg; rajta vaspánt volt, s a kés tulajdonosának kezében fegyverként szerepelt; a kés fölött két kisebb négyszögű vascsat; medenczéje felé nagy szíj-

vég bronzból, a hüvely széle egyenes, rajta szeg, hosszoldalai közepén behajlók, a két vége felé szélesednek, szabad vége hegyes csúccsal; a sima szegélykeretű mezőben hullámos haránt bordadisz van mindkét lapján. Ezüstözött. Hasonló példány a keszthelyi sírmezőben fordult elő (Hampel, CVI. 9.).* A tetem ágyékán négyszögű bronzcsat vastüskével, két darab áttört csuklós kapocs ezüstözött bronzból, szélesebb lemezén indadíszszel; sima vékony bronzhúzal, melynek mindkét szára, vége felé, kétszer van derékszögben megtörve, s apró vaskeret-darabok, melyek kívül domborúak, belül mélyen barázdáltak, mintegy kivájtak, s mint más töredékeink mutatják, deszkalemez keretétül szolgáltak. Ezek alighanem paizsnak keretét képezték, más célra bajjal szolgálhattak.

18. sír. Jobb kezeujján kétszer hajlott bronzgyűrű, mellette kés és lapos orsó, rozsdabarna színű.

19. sír. Bal lábszára mellett törött nyilcsúcs és kés.

20. sír (ábrák) 164 cm. mély, a tetem (női) 147 cm. hosszú. Tartalma üvegyöngyös fülönfüggő (1.) ezüstsodronyból, melynek alsó szára vége, ellen-

20. sír. 2/3 n.

tétes oldala s a gyöngyök alsó- és felső csúcsa rovátkos karikákkal van díszítve; egy pár kapocs (2., 3.) rovátkos karikával övezett bronzlemezéből, rajta háromszögű, előtte háromnegyed körhajlású keretek, melyek zöld üveglapokkal, és közepén kiemelkedő körös keret, mely gömbölyű zöld üvegyönggyel van kitöltve. A tetem mellén, két sorban, 28 darab gömbölyű, többnyire dinnyemagalakú zöld, sárga, gyakran fekete üvegyöngy (5—20.), nyakgyöngyök voltak. A sír töltött földjében égett csontok (4.).

21—22. sírokban a tetemek kelet-nyugati irányban feküdtek, fejjel nyugaton; üresek.

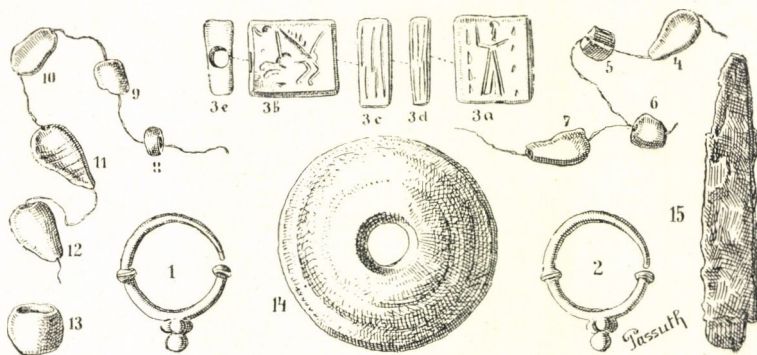
23. sír földült. A csontok mind egy rakáson feküdtek, mellettök törött pohár, hullámos harántdíszzel.

24. sír. Halántékán sima körös karikafüggő bronzból, lábánál csöves hengeres csont, célja ismeretlen. 25. sírban kerülékalakú üvegyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a tetem nyakán opák üvegyöngyök, köztük néhány gerezdelt, a többi lapos vagy tojásdad, egy gömbölyű bronzgyöngy is volt köztük; ágyékán törött bronzrozetta, mellette lapos orsó; lába előtt körös fülecskével ellátott korszó, hasán körös barázdadíszzel; korongon készült.

* A zárójelben levő számok Hampel J., *A régibb középkor emlékei Magyarhonban* című művének tábláit és ábráit jelzik.

26. sír. Ágyékán kerülékkeretű bronzcsat, jobb keze mellett kés és csonka-küpidomú orsó, kettős barázdadíszszel.

27. sír (ábrákkal) 152 cm. mélységben. Érdekes tartalma: egy pár fülönfüggő (1., 2.) bronzhuzalból, alsó szára végén, vele ellentétes oldalon gyűrűs dudor, legalsó hajlásán a szárra forrasztva ül három tömör fémgyöngy s rajtok a negyedik; nyakgyöngyök áttetsző és opák üvegből, vannak korong, tojásdad, négyszögű hasáb- és dinnyemagalakúak, szürke, fűzöld, barna és sötét színben; velük előfordult egy bronzgyöngy (13.) is; legérdekesebb köztük a szürke színű, négyzetalakú üveghasáb, melynek szélesebb lapjain 1—1 figura látható nagyon kezdetleges kivitelben. A homorúan kivésett gömbalakú mélyedéssel és egyszerű vonalakkal mintázott alakok közül az egyik (3. a.) álló emberalakot ábrázol, ki két kezét kitarja, egyiket jobbra, másikat balra s jobb kezében valami féle tárgyat, talán egyenes kardot tart fölfelé; előtte és mögötte, egymás fölött 4—4 háromszögű bemélyedés. A másik alak (3. b.) már nehezen ismerhető föl,

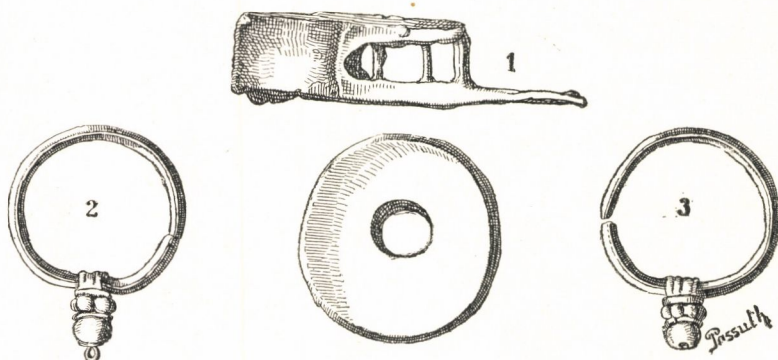
27. sír. 2/3 n.

hogy mifélet akar föltüntetni, valószínűleg vágató lovat, már azért is, mert az a néhány rövid sáv a háti oldalon a ló sörényét akarja föltüntetni; a lábak ábrázolása a ló mozgásának megfelelőleg, valamint a fölfelé tartott fark is, elég jó s természetes helyzetben vannak, jó megfigyelésről tanuskodnak, de a kivitelük nagyon gyarló; a ló alatt kis háromszögű bemélyedés látható. A többi ábra (3. c., 3. d., 3. e.) a hasáb oldalait tünteti föl, melyek közül a felső és alsó egymással váltakozó, közepén végződő sávokkal díszített. A sírban volt még lapos orsó (14.) szürke agyagból, törött kés (15.) és egy hengeres edény.

29. sír, 180 cm. mély, öreg ember sírja, benne a tetem ülő helyzetben. A tetem mellett két hosszúnégyszögletű kapocs zinkből, töröttek; szélük aláhajlik; külső keretszélük köröskörül harántrovátkolt (rendes dísz az avarkori tárgyakon), belső domború vonalkeretük sima; a mezőt egymással összekapcsolt kerülékalakú domború vonalak díszítik, a kerülékekben a hossz tengely irányában fut egy domború egyenes vonal is; új dísz; a lemezek alán bronzhuzal, melynek kétszer derékszög alatt meghajlott két vége a lemezekhez volt forrasztva.

30. sír, gyermeké, szegény, csak sima karikaalakú fülönfüggő volt benne bronzhuzalból. 31—33. gyermek-sírok, üresek.

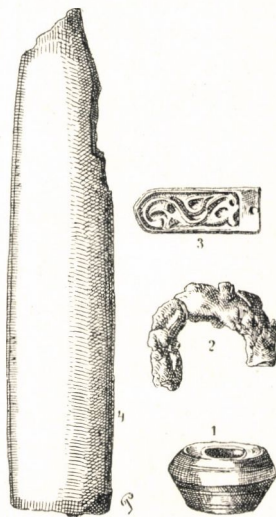
34. sír 182 cm. mély, a tetem 172 cm. hosszú. A tetem hasán két darab téglalapalakú, áttört griffes övdísz ezüstözött bronzból; a griffek szárnyai háromsugarúak; a keret sarkain szegek, nagyon csinos munka; 3,5 cm. hosszú szíjvég ezüstös bronzból, középen behajló oldalakkal és csúcsba menő szabad véggel, hüvelytartójának széle egyenes, a mezőn félívben kétszer hajló inda körös levélben, a belőle kiinduló két oldalág szintén körös, de már kétfelé ágazó levélben végződik, a levelek s ágak hónaljában bimbó-dísz, a szíjvég hátsó lapja sima; pityke, hossznegyszögű, egyik hosszabb oldala, középen félkörösen kivágott, s rajta két, kalaposfejú szeg, ezüstözöttek; a lábfej mellett hatalmas nyilcsúcs, törött, három taréjjal s rajtuk 1—1 lyukkal. Szarmata korszakból valók.

35. sír. 2/3 n.

35. sír (ábrák) 150 cm. mély, női sír. Tartalma: római kulcs (1.) vashoz; egypár körös fülönfüggő négyszögletű bronzhuzalból (2., 3.), csüngője részben aranyból; a szár legalsó hajlására erősített bronzhuzalon a kék üveggyöngyöt alul egy (egyik példányunkról leesett s elveszett), fölül két, sima aranykarika közé foglalt s velök összeforrasztott hat aranygyöngy határolja; lapos orsó, rozsdabarna színű és törött pohár; e kettő a tetem lábánál feküdt. A római kulcs előfordulása eléggé bizonyítja, hogy a tárgyak a római korhoz közel eső szarmata korszakból származnak.

36. sír földült (ábrák), 183 cm. mély. Tartalma a csontokkal szét volt hányva. Volt benne barna színű, haránt barázdákkal díszített kettős csontkakúpidomú orsó (1.), vaskarika (1.), bronz szíjvég (3.), egyik oldalán 1—1 virágban végződő inda, a szár közepén is látszik virág, de elmosódva; két darab kisebb-nagyobb négyszögkeretű vascsat és faragott törött csontlemez. A faragott csontlemezek mellékleteink között való előfordulása érdekes világot vet tárgyaink korának meghatározására. A csontlemez eddig mindig a sajátos avar jellegű tárgyakkal fordult elő az országban, tehát

36. sír. 1/2 n.

sírmellékleteink is avarkoriak. Ezen időszakban némi változást tapasztalunk a szíjvégek külső alakjában és díszítésében is. Láttuk, hogy az inda mindkét vége virágban végződik s nem levelekben, mint az előbb említett szarmata szíjvégünk indája, így a mustra már bővült; a másik s jellemzőbb az, hogy szíjvégünk hosszoldalai nem hajolnak középen be, hanem egymással teljesen párhuzamosan futnak; a szíjvégnek szabad vége azonban még a régi alakot, a szögben való végződést mutatja.

38. közös sírban négy tetem, két gyermek s két felnőtt feküdt, mindenik földülva. A sírban csak törött darabokat találtam: tojásdad orsógombot, két kettősbarázdával díszítve; vaskarikát, törött vascsatot, ismeretlen rendeltetésű vastörödékeket, átlukasztott s kopott római rézpénzt, a melyen a két, egymásfelé forduló Victoria kivehető, tehát a Constantinusok idejéből származik; fülönfüggőknek nagy fémbogyókból alkotott csüngőit, rézlemezből; a legalsó, legnagyobb teljes, a fölötte álló három kisebb már csak felerészben van meg. Hasonlók az avarkorszakban divatoztak.

39. sír, benne tetem koponya nélkül. Jobb keze mellett lapos orsó, ágyékán négyszögletű bronzcsat, lába előtt egyszerű, törött pohár. 40. sír melléklete bronzcsat, négyszögű, lába mellett törött kés, előtte kis, egyszerű pohár. 42. sír, földült, benne hosszúkás négyszögű bronzlemez, szélein szemcsés keret-dísz, rajta két lyuk; négyszögű vascsat és rozetta-törödékek. 43. sír 130 cm. mély. A tetem feje fölött egyszerű bögre, jobb fülén sima fülönfüggő bronzhuzalból, bal czombcsontja mellett rossz ezüstlemezekből készült szíjvég, 6.2 cm. hosszú, az egyik lemez egyenes, a másik aláhajló párkányzatú, egyenes oldalszárakkal és csúcsba menő véggel, hüvelytartójának széle egyenes; rajta egy sor szemcsés dísz és két szegnyilas. A szíjvég keretszéle harántosan rovátkolt, mellette barázda s egyenes léczkeret, rajta zig-zegben menő vonal háromszögű mélyedéseket, a mező közepén rhomb-idomokat zár körül, melyeknek belseje szintén mélyített. Préselt munka s az avar uralom idejéből származik, mint alakja és díszítése (keretszéle) elárulja.

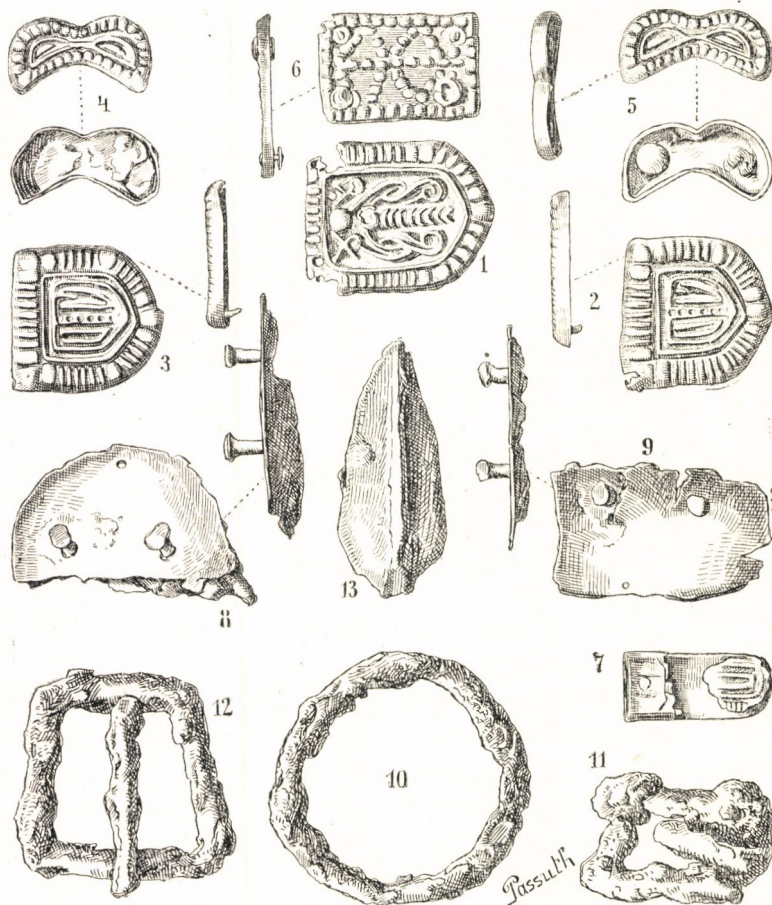
44. sír, benne két tetem, gyermek és felnőtt férfi. A férfiúnak halántékai rozsdafoltosak voltak, ágyékán rozetta és vaskarika, mellette háromtaréjú nyilcsúcs. 45—47. gyermeksírokban csak kis poharak voltak.

48. sír. A sír töltött földjében 60 cm. mélyen egy koponya, két méter mélységben egy teljes női tetem s koponyája mellett egy másik koponya feküdt. A női tetemnek bal vállán vascsat, két vaskarika, a medenczén törött bögre. 49. sír kettős, anya és gyermeke egymás fölött. Pohár, sima és gyöngyös fülönfüggő és egy ismeretlen rendeltetésű vaspálcza volt az összes melléklet. Az 52. sírban két szemből álló vasláncz, vaskarika és vaslemez volt; a vasláncz 8-as alakú.

Az 53. sírban a tetem ágyékán piskótaidomú csatkeret bronzból, három darab bronzrozetta, a középső domború félgömb körül körös, gyűrűs dudor; szíjszorító vaspánt; kisebb ezüst szíjvég két lemezből, a felső aláhajló párkányú és szélén gyöngysoros, a mezőn S alakú inda, végei kétfelé hasadva, a külső ág hegyes háromszögű levélben végződik, a belső domború gömböt zár körül; egy nagy ezüst szíjvég teljesen elporlott; jobb kezeszárán négyszögkeretű vascsat.

Az 54. sírban csak két sima körös fülönfüggő volt, egyiken az alsó szára végén sima gyűrűpánt. Az 57. sírban nyakgyöngyök, szürke és fekete színűek, át nem látszók, dinnyemagalakúak, lapos orsó s a sír töltött földjében égett csontok voltak.

58. sír (ábrák) 97 cm. mély, benne a tetem ülő helyzetben délkelet felé fordulva, koponyája a múzeumban. Sírmezőnknek ez volt eddig leggazdagabb sírja, s a mellékletek nagy része, a vékony aranylemezzel bevont ezüsttárgyak

58. sír. 2/3 n.

az övet díszítették. Közölük kiválik a nagy szíjvég (1.), rövidebb széle egyenes, hosszoldalai hasonlóan egyenesek, külső szabad vége tompa csúcsban végződik s két részből áll: alsó sima s felső, aranylemezzel bekérgezett s préseléssel kellően díszített ezüstlemezből, aláhajló párkányzattal. A keret széle erősen kidomborodik s egymással párhuzamos hornyolatokkal, közben a lemez sarkán, oldalt és a csúcson két vagy három gyöngydíszszel van ékítve; ilyen gyöngydísz van a mező közepén végig húzódó sáv alsó végén is. E dísz tekintetében leletünk teljesen hasonmása a rékási (Heves m.) sírletnek (Hampel, CCCXXIX.

1., 6., 8.). A sima léczkerettel körülvett s mélyített mezőt a már említett s kifialakú bordákkal diszített sáv két részre osztja; mindenikben kettős, 8-asra emlékeztető domború szalagfonadék van, melynek szabad szálai részint a mező alapjából, részint az oldalsávból indulnak ki; a mező alsó részén vannak a nyílások: négy, a szegek helyei, melyekkel a szíjra erősítették. Aranylappal bevont ezüstlemezek (2., 3.); volt a sírban még egy harmadik is; csak a kettős sima léczkerettel határolt mező diszítésében térnek el az előbbtől; itt a sávon félgömböszzerű bemélyedések (ponczok) sorakoznak egymás után s a mezőn egyenes (néha szabad vége visszahajlik) és gyengén hajló pálczikák hegyes szöveget alkotnak, némileg fecskefarkú diszt képeznek; aljukon a sima lemez hiányzik s szegek vannak rajtuk s mint egész szerkezetükből láthatni, nem szíjvégek, hanem övdíszek voltak, a szegekkel arra voltak ráerősítve. Félholdidomú övdíszek (4., 5.) rovátkás karimával s mindkét felén egy-egy domború sávval, melyeket egymással összekötött léczkeret vesz körül (6.). Téglalapidomú övdísz gyöngyös diszítéssel; ilyen van a keret szélén köröskörül, továbbá a mező középtengelye irányában s ilyen fut cik-czakosan a két egyenes vonal között egészen úgy, mintha készítője a caduccust kívánta volna a gyöngysorral utánozni (7.). Kisebb szíjvég (törött), párkányos és sima lemezből, szabad vége félkörösen levágott; a mező szélén rovátkák, belül sima léczkeretek (8., 9.). Bronzlemezek, talán övkapcsok, egyik félkörös, a másik téglalapidomú; külső szabad szélük kissé fölhajlik, ez keretelte a bőrszík végét, melyet két kiálló szeggel és egy kisebb harmadikkal ráerősítettek a bronzlemezekre; a szegek fejei, valamint a keretelő bronzlemeznek külső részei épen azért vannak aranylappal bevonva, mert szabadon állottak, láthatók voltak. A lemezek föltüremlett része több helyen letöredezett. A lemezek alján állhatott a kapcsoló szerkezet, sajnos azonban, vasszerkezetből állván, nagyon kevés, csak egy vastagabb vaspánt maradt meg belőle. A sírban találtam még vaskarikát (10.), három darab különböző nagyságú négyszögkeretű vascatot (11., 12.), két darab háromtaréjú nyilcsúcsot, tojáshejat és egy nagy lapos állati csontot a lábak előtt. Érdekes sírmellékletünk az avar uralom idejéből származik.

Az 59. sír tartalma (ábrák): durva edény, csinos hajtott bronztü (1.), Y alakú pityke, rajta három szeg (2.), törött pityke (3.) és tűzkő (4.); a 63. sír (ábrák): kampós fejű szegek, vascat, két darab; vaskarika, vasláncz-töredék és két, ellentétesen álló lófejben végződő tokos fémtárgy (1.); a fém ólom és más fém keveréke lehet. A 66. sírban (ábrák) volt bronzrozetta (1.), törött szíjszorító bronzpánt (2.) és háromtaréjú karcsú nyilcsúcs (3.).

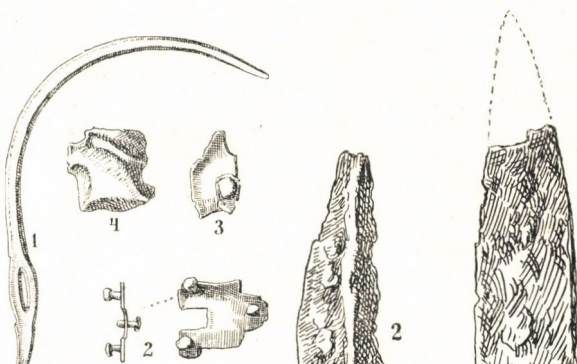
A 69. sírban a tetem ágyékánál talált törött ezüst szíjvégnak sima léczkerettel határolt mezejét domború négyzet-idomok ékítik.

A 70. sírban a tetemnek ágyékán törött vascat.

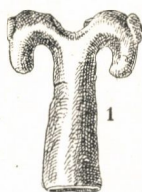
71. sír (ábrák) 180. cm. mély. A tetem lábszárai mellett kívül-belül egy-egy görbe faragott csontlemez; faragott csontlemez volt a has táján és a vállon is, ez utóbbinak két darab (a. 2.) töredékes lemeze elágazó s körös levelekben végződő indákkal és szalagfonadékkal van diszítve; a közök barázdáltak; bal kézben nagyobb háromtaréjú nyilcsúcs (b. 2.), egy kisebb egyenes és egy nagyobb, gyengén görbe hátú vaskés (b. 5., 6.), ez vashüvelyben, amaz fa-

hüvelyben ; vésőalakú, szabad végén ívelt s tuskoszárú vastárgy (b. 4.) ; az ágyék táján négyszögű vascsat (b. 7.). A csontlemezek tanúsága szerint tárgyak avar koriak s a faragott s díszített csontlemez a vállon valószínűleg kapcsol-töredék.

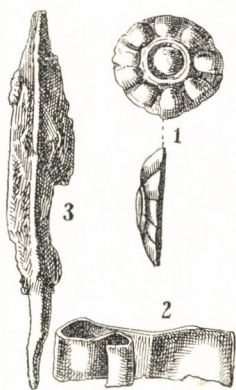
A 72. sír nagyon tartalmas volt s érdekes tárgyak kerültek ki belőle (ábrák). A tárgyak következőleg feküdtek a 130 cm. mélyen fekvő és 176 cm. hosszú tetem mellett : a tetem medenczéje táján jobbról-balról négy darab kisebb szíjvég sima és párkányos ezüstlemezéből, hüvelyén bordázott gyűrűpánttal, az oldalak egyenesek, szabad végük félkörösen levágott ; valamivel alább a baloldalon, részben a kardpengén nagyobb szíjvég (5.) két sima ezüstlemezéből, rajtok megfelelő oldalpánttal, mely a két lemezt összefűzte, hüvelytartóján, mint a többinél szeg, benne fabélés ; az ágyékon a gerincz mellett kerek csontlemez (6.), fölül a középső kerek sima lap körül szalagfonadék, alul kiálló csontléc, melyen három nyílás van, s így az övet díszíthette ; jobb kezefejénél görbe átfúrt agancs (7.), tompa felén meglehetősen nagy csorbával ; bal keze mellett két kés és egyenes, egyélű kard ; fogantyúja részben, keresztvása teljesen hiányzik s fával burkolt vashüvelyben volt a tetem bal oldalán, a láb mellett. Hossza 75 cm., legnagyobb szélessége 2·8 cm. Egészen

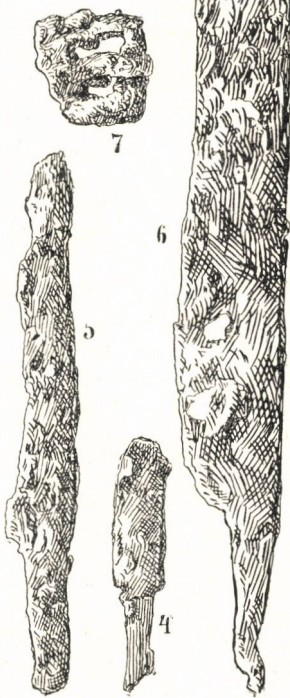
59. sír. 2/3 n.

63. sír. 2/3 n.

66. sír. 2/3 n.

71. sír b) 1/2 n.

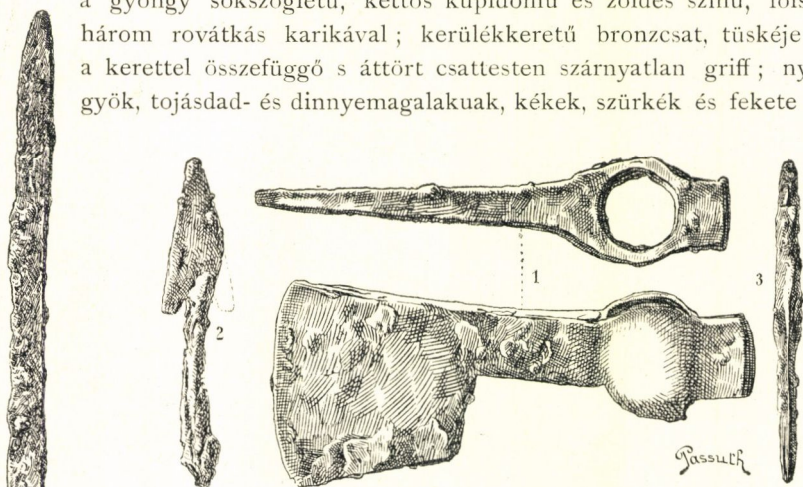

71. sír a) 2/3 n.

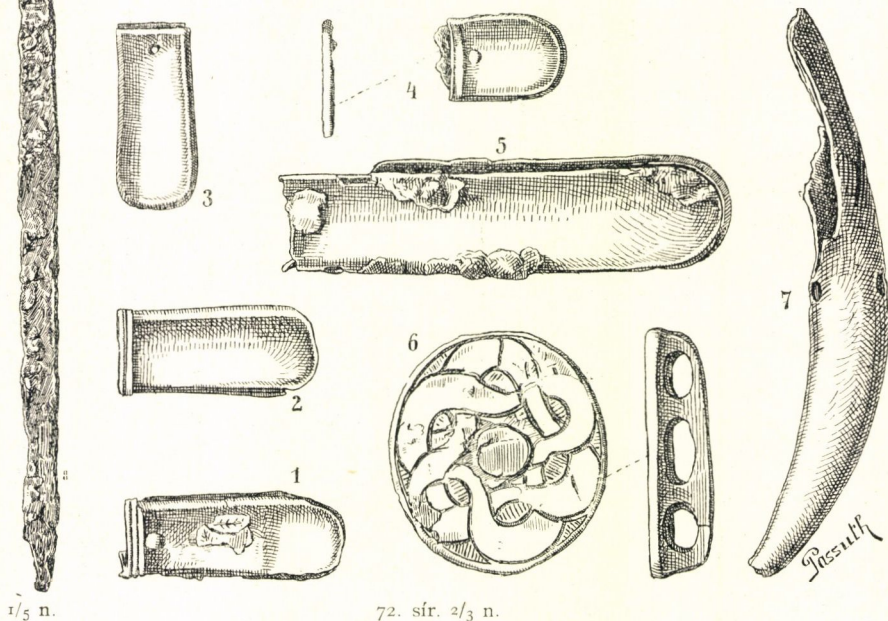

hasznoló, valamivel épebb kardunk van Rába-Pordányból, hossza 86 cm., szélessége 3 cm., szíjvégekkel s csattal találták. A tárgy a mi múzeumunkban.

73. sír tartalma: két kerülékidomú gyöngyös fülönfüggő bronzhuzalból, a gyöngy sokszögletű, kettős kúpidomú és zöldes színű, felső végén három rovátkás karikával; kerülékkeretű bronzcsat, tuskéje vasból; a kerettel összefüggő s áttört csattesten szárnyatlan griff; nyakgyöngyök, tojásdad- és dinnyemagalakuak, kékek, szürkék és fekete színűek.

74. sír. 1/2 n.

72. sír. 2/3 n.

74. sírban (ábrák) a tetem bal oldalán ágyéka mellett ép fokos (1.), jobb oldalán bajuszos tokos dárda (2.), a melyent Keszthelyen is találtak s állítólag a basztarnok-nép használt, nyilcsücs (3.), pengéje alul négyszögletű, csúcsa felé hengeres.

75. sír. A tetem halántékai rozsdafoltosak voltak; háta alatt négyhasábú csöves csont, rajta egyik lapján nagyon kezdetleges módon bekarczott szalag-

fonadék, a másik lapon X alakú bevágások ; a lábak mellett nyomott tojásdad-idomú orsó.

A 77. sírban levő tetemnek feje fölött korongon készült pohár körös barázdákkal, összetörött ; ágyékán törött vascsat és ólomlemezek. Az 59—77-ig terjedő sírok mellett fekvő két sor sírból a mellékletek elkallódtak. A munkások ezen a helyen kezdvén meg az ásatásokat, azt gondolván, hogy a francia csatában (1809.) elesettek pihennek itt, azoknak mellékleti kerülnek ki a sírokból, s ezen téves hitnél fogva a tárgyakat összetörve, elszórták.

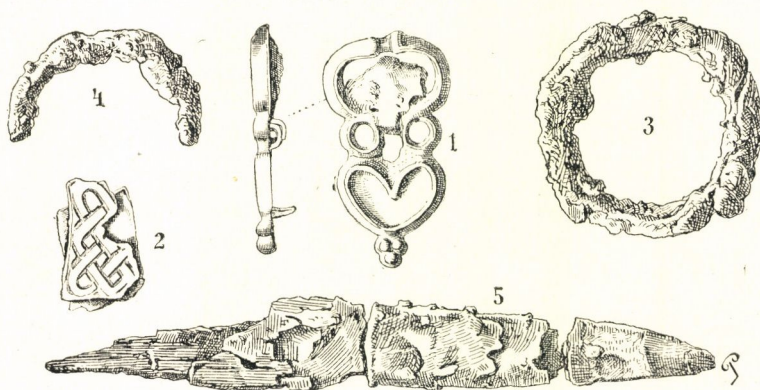
A 84. sírnak tartalma ismét érdekes volt (ábrák), több új mustrájú tárgyat találtunk benne az avar uralom korszakából. A tetem oldalt feküdt, fejfelé nyugat felé nézve. Övéen nagy és két kisebb szíjvég és két övdísz ; medenczéje mögött kés (6.) fahüvelyben, nyelén vaspánttal (7.) ; koporsószegek (8., 9.) ; halántékán gyöngyös karikafüggő (5.) bronzhuzalból. A nagy (1.) és kisebb szíjvégek (2., 3.) párkányos és sima ezüstlemezből állanak s különféle módon díszítettek ; a nagyon rovátkos léczkeretben kettős körök, a belsők rovátkoltak ; a kisebbek egyikén négyszögű hornyolatokból álló keretben két cik-czakosan menő domború vonal a keretszélel háromszögű, egymással rhomb-idomú mélyedéseket zár körül ; a másikon két mezőt találtunk : egy ötszögű vonal-kerettel határolt simát és egymást ferdén keresztező szíjfonadékkal díszítettet. A négyzetidomú övdísz (4.) rovátkás keretben a sarkokon egy-egy domború gömbdísz, melyeket belülről félholdalakú rovátkás vonalak határolnak ; köztük szintén gömbdísz. Az ezüsttárgyak préseltek. A sírban ólomlemezek voltak a tetem mellett. 85. sír földült. A 86.

84. sír. 2/3 n.

sírban a koponya fölött négyszögös szájnylású bögre, sarkain kiálló csücske. Durva mű. 87. sír ; a tetem oldalt feküdt, fejfelé kelet felé nézve ; vállán négyszögkeretű vascsat, befelé hajló oldalszárakkal ; 24 cm. hosszú kés-fegyver egyenes háttal, éle azonban a csúcs közelében erősen hajlik fölfelé ; nyele görbe ; a lábak előtt bögre. A 88. sírban a fej fölött csak durva bögre volt ; a 89-ben szíjszorító bronzpánt és bögre, utóbbi a lábak előtt. 91. sír tartalma : kés, négyszögű vascsat (törött), nagyobb vasszíjvég és tűzkő ; 92. sírban : orsó és függélyes sávokkal díszített bögre. A 94. sírban a tetem kelet-nyugati irányban

feküdt, fejjel nyugaton (ábrák). Tartalma: tojásdadkeretű, áttört csat (1.) bronzból, vastüskével, melynek szabad vége mélyebb barázdában nyugodott a kereten. A kerettel egy darabot alkotó testen gyöngyös dísz, magas peremével ellátott szívidomot és egy-egy karikát találunk, melyeket a keretnek hajlott hátsó részéből kiinduló s körben visszafutó oldalágai képeznek. Övdísz (2.), csonka, fele hiányzik, vésett szalagfonadékkal. Vaskarikák (3., 4.) és törött vaskés fahüvelyben (5.).

94. sír. 2/3 n.

95. sír 130 cm. mély, benne a tetem szintén kelet-nyugati irányban fektüdt, fejjel nyugaton. Halántékán nagyobb sima karikafüggő bronzhuzalból, nyakán S alakú szemekből összetett láncz bronzból és tojásdadalakú opák üveggyöngy, sárgaszínű. A 98. sírban nagyobb tojáshéj és tojásdadalakú orsó; a 102. sírban lapos vörös orsó. A 105. sír tartalma cik-czakos szélű bögre a tetem feje fölött és vaslemez.

Börzsönyi Arnold.

CSÁSZÁRI (KOMÁROM M.) SÍRLELETEK.

I.

1901. évi szeptember 17-én Mandl J. úr, a Bánhidáról Pápára vezető vasúti vonal építkezésének vállalkozója, arról értesítette a nemzeti múzeum régiségosztályát, hogy Szarvas Sándor úr, a ki Császárs községben (Komárom m.) végezte a mérnöki kitűzést, három római sírra bukkant, a melyeknek földülását mind az ideig meg akarta akadályozni, míg a n. múzeum azoknak megvizsgálására szakértőt ki nem küld. Még ugyanaz nap a nemz. múzeum részéről én küldtettem ki, azzal a megbízással, hogy a leletek helyét megvizsgáljam s azokat a tudomány számára megmentsem. Szeptember 18-án reggel Császárs községbe utaztam és ott Szarvas Sándor mérnök úr és a községi előljáróság kíséretében fölkerestem a leletek helyét. Szarvas úr már előzőleg — fölfedezése tudományos jelentőségének tudatában — a helyi viszonyokról sza-

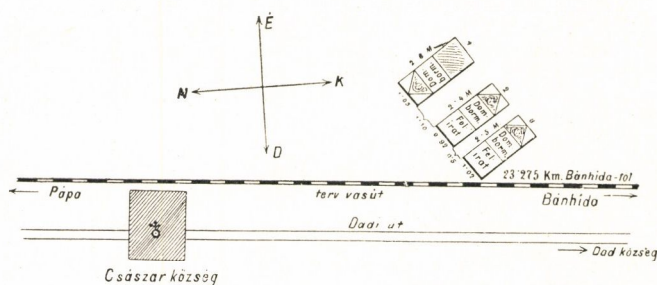
batos mértani felvételt készített és a lelhely összkiosztását pontosan meghatározta. Ennélfogva én azonnal megkezdhettem a sírleletek fölkeresését.

Nem messze attól az úttól, a mely Császártól Dad községbe vezet, északra tőle, 23·275 kilom. távolságban Bánhida vasúti állomástól a Bánhida—Pápa irányban, van a három sír és pedig délnyugot—északkeleti irányban. A dadi úton odaérkezve, úgy hogy északkelet felé tekintünk baloldalt, van az a sír, a melyet «1»-gyel jelölünk, középen a «2.» és jobbra a «3.» sír. Mértékeik a következők:

	1. sír	2. sír	3. sír
Hossza:	2·60 m.	2·40 m.	2·50 m.
Széless.:	1·05 m.	0·92 m.	1·02 m.

Az 1. és 2. sír 1·10 m. távolságra van egymástól, míg az utóbbit csak 0·50 m. választja el a 3. sírtól.

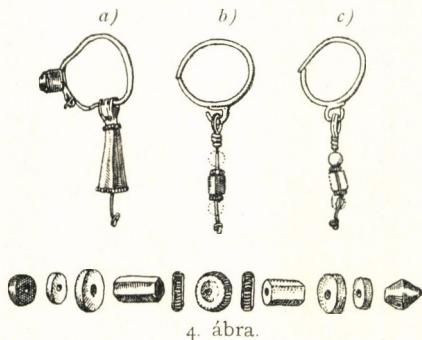
Már a külső körülmények is első pillanatra elárulják, hogy itt olyan sírokkal van dolgunk, a melyek előállításához egy korábbi kornak emlékeit használták föl. Az épített sírok befödésére római sírköveket használtak föl, a

1. ábra.

melyek közül az 1. sírt fedő kőlap csak domborművekkel van díszítve és fölírata nincs, míg a másik két sír fedőlapjai föliratokkal is el vannak látva. A mellett kitűnt (l. 1. ábrát), hogy míg az 1. sírkőnek északkelet délnyugoti iránya volt, addig a másik kettő délnyugatról északkelet felé feküdt. Úgy látszott tehát, mintha az 1. sírban levő hulla koponyája annak délnyugoti végén volna, a másik két sírban ellenben a koponyák azoknak északkeleti végén feküdnének. A sírok fölbontása után azonban kitűnt, hogy a hullák mind a háromban egyenlő irányban feküdtek, vagyis fejeik a délnyugoti, lábaik az északkeleti oldalon voltak. A 2. és 3. sírnál tehát azok födelélül szolgáló, régibb időből való római sírköveket megfordítva helyezték a sír nyílása fölé. Együttal megjegyezzük, hogy a középső sír fedőlapja a fölirat szél-tében eltörött és így két darabból állott, azonkívül a 3. sírt fedő sírkő alul le volt törve, tehát eredeti nagyságban túlságosan nagy lett volna arra a sírra, a melyre födelélül alkalmazták és így egy darabot letörték belőle. Miután a fedőlapokat a reájuk ragadt földtől némileg megtisztítottam és a föliratok tartalmáról tájékozódttam, hengerek segítségével leemeltettem őket. De ezzel még éppen nem tártuk föl a sírokat. Az 1. és 3. sír tele volt földdel, réseiken száradokon keresztül behatolt a homok; a középső sírűreg magasságának egy

harmadát iszap töltötte be, a mely a behatolt futóhomokból és vízből képződött. Először is tehát e földrétegek eltávolítását kezdtem meg s kitűnt, hogy az 1. sír faragott kövekből készített sírépítmény volt, a melynek fenekét égetett téglákból állították össze. Mindegyik tégl 36 cm. hosszú, 28,5 cm. széles és 4 cm. vastag volt, minden bélyeg nélkül, csak az egyiknek szélén látszott öt, szabad kézzel húzott félkör alakú vonal. A középső sír falait s fenekét hydraulikus mészhhez hasonló anyag borította. A harmadik sír téglákból volt fölépítve, a melyek formája és nagysága az első síréihez hasonló volt. Miközben az 1. sírba behatolt földet óvatosan eltávolítani iparkodtam, csakhamar, és pedig a sír északi sarkán üvegre akadtam, a melyet azonban fáradozásom s óvatosságom daczára is csak darabokban emelhettem ki. Bizonyára az évszázadokon át ráneheződő homokréteg pusztította el. (Lásd 2. ábra.) Ugyanez volt a sorsa egy másik, az előbbinek közvetlen közelébe, é. p. a sír baloldali, vagyis északnyugati hosszú oldala mellé, a hulla bal lába és a sír fala közé helyezett üvegedénynek (lásd 3. ábra). Kitűnt csakhamar az is, hogy ebben a sírban feküdt két hulla egymás mellett, még pedig úgy, hogy a jobboldali hullát utólag temették a másik mellé. Erre vallott nemcsak a hely szűkebb

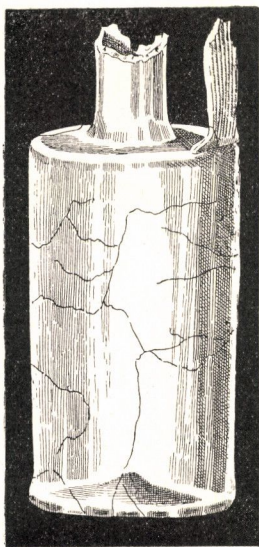

4. ábra.

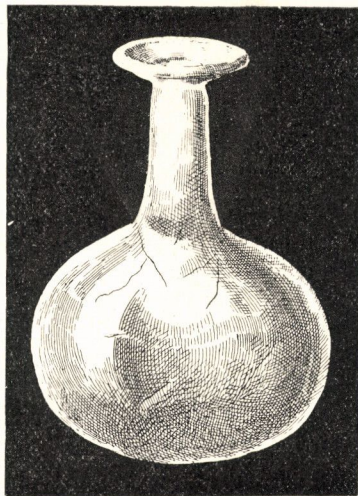
volta, a melyet a jobboldali hulla csontmaradványai elfoglaltak, hanem azok szokatlan oldalfekvése is, még pedig nemcsak a koponyáé, hanem a többi csontmaradványé is. E második hulla koponyája mellett egy arany fülönfüggőt (l. 4. ábra a.) találtam, lábainál pedig egy ékszerszekrény maradványait, vagyis bronzlemezeit s kulcsát. E bronzrészek a legértékesebbek az itt talált tárgyak között, mert fontos alapot szolgáltatnak a sírok korának megállapításához és figyelemreméltó adalékok az ókeresztény archæológiához.

Az 1. sírnál még gazdagabb volt a középső sír tartalma. Ama körülmény folytán, hogy a földél közepén kettétört, sokkal több víz hatolt beléje, mint a többibe. Ez a víz áthatotta a homokot, a mely a sír réseiben behatolt, meglehetősen folyékony iszappá változtatta át és így a két üvegedény, a melyet a hulla mellé a sírba tettek, ez iszaptömeg felületére került s teljesen ép állapotban maradt meg (lásd 5. és 6. ábra). A hulla lábaihoz helyezett szekrényke is jobb fentartású, mint az előbbi sírban levő, a mennyiben nemcsak a művészi kivitelű bronzlemezek maradtak fenn, hanem farészek is, bár fölötté elkorhadt állapotban. Feltűnően kevés maradt meg a csontvázból, mert míg a többi sírban a homokrétegnek némileg conserváló hatása volt, addig itt az iszapos sár következtében az idő vasfoga megsemmisítette a csontrészeket. A koponya mellett ellenben két arany fülönfüggőt találtam és menthettem meg a M. Nemzeti Múzeum számára (lásd 4. ábra b. és c.).

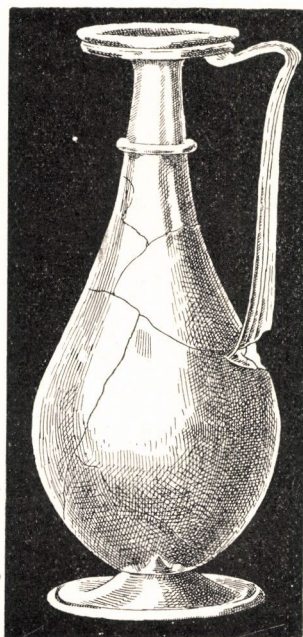
A legkevesebb tartalma a 3. sírnak volt. A hulla mellé tett üvegedényeket a rájuk neheződő földréteg teljesen összezúzta és az üveganyagot szétmorzsolta. Megkísérlettem, hogy ezeket az edényeket, a mikor ásás köz-

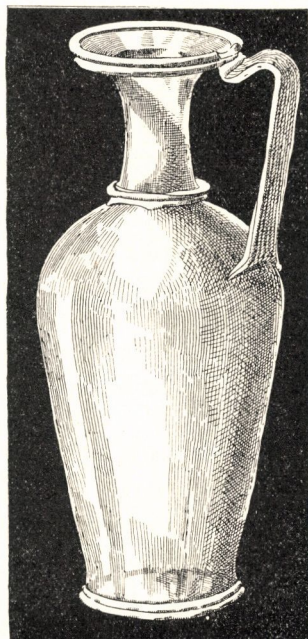
2. ábra.

5. ábra.

3. ábra.

6. ábra.

CSÁSZÁRI (KOMÁROM M.) SÍROKBÓL VALÓ ÜVEGEDÉNYEK cca. $\frac{1}{4}$ n.

ben reájuk bukkantam és meggyőződtem arról, hogy rendes úton kiemelni őket nem lehet, az őket körülvevő földdel együtt vegyem ki a sírból. Ez sikerült is és én azt reményltem, hogy ily módon az edényeknek legalább formáját megmenthetem, de már néhány pillanat múlva az egész tömeg föl ismerhetlen halmazzá morzsolódott szét. A mellékelt szekrénykének is csak kis töredékét menthettem meg, de a nyakcsigolyánál egy egykori nyakláncz üveg- és aranygyöngyeit találtam meg (lásd 4. ábra). A sírban tehát női hulla feküdt, a mely az ásatásnál jelen volt körorvos véleménye szerint fiatal korban elhalt nőé lehetett. Az volt a tervem, hogy az egész csontvázat különösen a koponyát, a melynek még csaknem valamennyi foga megvolt, Budapestre szállítom s az embertani intézetnek adom át, de a körorvos tanácsára, a kinek az volt a nézete, hogy e csontmaradványok sokkal rosszabb állapotban vannak, semhogy lehetne őket szállítani, lemondtam erről. A kiásott csontmaradványokat a vidék nagy számban összegyűlt lakosságának jelenlétében egy sírban eltemetttem.

A tényállás leírását még a következő adatokkal egészítem ki. Miután a három sírt teljesen átkutattam, elhatároztam, hogy az 1. sírt teljesen kiemeltetem. Ekkor kitűnt, hogy annak jobb oldalfala a fölíratával kifelé fordított római sírkő és a másik, amazzal párhuzamos, tehát baloldali oldalfal egy része római oltár, a melynek fölírata szintén kifelé volt fordítva.

Mindkét követ kiemeltettem és az előbbiekkal együtt a nemz. múzeumba szállítottam.

Siker nélkül kutattam esetleg egyéb sírok után a három sír közelében. A három sír körül 8 m. távolságra kiemeltettem a földet, a nélkül, hogy új sírt találtam volna és így félbeszakítandónak véltem az ásatást. Valami kedvező véletlen talán még új nyomra vezet majd.

Mahler Ede.

II.

A Mahler jelentésében említett római köemlékek az elsők, melyeket Császárról (Komárom m.) ismerünk. Nem valószínű, hogy az öt követ valami messzi helyről cipelték oda, hogy a három sírhoz felhasználják. Így Császár helyén vagy szomszédságában minden bizonynyal római telep volt, még pedig régibb annál az időnél, a melyből a sírok valók. A feliratok s faragványok jellege a K. u. III. századra vall.

A római út, mely mellett a sírok előkerültek, a mai dadi úttal párhuzamosan haladt. De ez az Itinerariumban található egyik úttal sem egyeztethető össze. Császár ép oly távol esik a Sopianaet (Pécs) Arrabonával (Győr) összekötő úttól, mint a Sopianae—brigetioitól. Ellenben bele esnék egy olyan mediterrán útba, mely Savariát (Szombathely) összekötötte Aquincummal. Az Itinerarium említ is ilyént (p. 263), csak hogy ez nem mehetett egyenesen, mert 169 mp hosszú, a mi csak úgy mérhető le, ha nagy kerülővel Keszthelyt (Megetiana) érintve jutott Aquincumba.

1. Sírtabla mészkőből (7. ábra), magassága 260 cm., szélessége 110 cm., vastagsága 21 cm. Az 1. sír tetején feküdt.

7. ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

Fölül két kerek oszlop között öt mellkép foglal helyet. Az oszlopoknak ión tagozású lábai négyszögű plinthusokon állanak, fejök levelekből áll, a nyakon gyűrűvel. A háromszögű oromban, melyet a két oszlop tart, vigyorgó női fej van, szétbontott hajjal (Medusa?). A sarkok üresek. A felső sorban levő három mellkép közül a jobboldali nyilván az atyát, a baloldali az anyát ábrázolja, a közbűlső fiatal leányt, maga előtt egy kis fiúgyermekkel, míg az anya előtt egy másik gyermekmellkép van, melynek arca egészen letört. Mindnyájának szeme nyitott, a mi az arcoknak különös elevenséget kölcsönöz. Az anya hosszúkás arcú, haja, melyet homloka körül fölfelé fésülve visel, be van kötve, tunikája, melyet öv szorít a derékhoz, mint a jobb kézen látni, ujjas, a vállakon át köpeny borul a karokra. A férfiú fölfelé fésült haját s tüskés körszakált visel. Homloka ránczos. A ruházata jobb vállán összegombolt chlamysből s a bal vállról lelógó sálból áll. Balkezeiben maga előtt két rétű irattekercset(?) tart, melynek felső csücskét jobb keze kinyújtott mutató és középujjai érintik. A leánynak közepén fölfelé fésült haja van, ruházatából csak a jobb vállon összekapcsolt felső ruha ránczai láthatók, két keze az előtte levő fiú vállain pihennek, ki a maga előtt tartott két kéz egyikében, a jobbikban madarat(?) tart. Az anya két keze is az előtte levő még kisebb, a legfiatalabb gyermek vállain nyugszik, ez pedig maga előtt tartja kezeit, a jobbikban madarat fogva.

A következő keskeny mezőben jobbra száguldó lovas hosszú lándzsával egy menekülő szarvasra támad, mely fejét hátra fordítja. A ló fel van kantározva, a lovas térdig érő övezett tunikát visel s chlamyst, mely válláról szabadon a szélben lebeg. A lovas mögött egy fa jelzi az erdőt s kétségtelenné teszi, hogy vadászejelenettel van dolgunk.

A feliratnak szánt mező, mely egyszerűen hornyolt keretbe van foglalva, üres. Alsó szélén egy háromszög a függő ónnal van ábrázolva és egy kalapács, melynek csak a nyele ép. Kőmives szerszámok, a melyeknek jelentőségét ez esetben nem ismerjük. Hazai emlékeink között még egy szentendrei sírkövön fordul elő a háromszög, de ott a signifer hivatását illusztrálja. (V. ö. Budapest Régiségei VII. 59. 1.)

2. Sírtábla mészkőből (8. ábra), alul csonka. Magassága 281 cm., szélessége 105 cm., vastagsága 25 cm. A III. sírhoz fedőlapnak használták.

Az előlap három részre oszlik. A felső, mely a kő magasságának majdnem felét foglalja el, aediculában öt mellképet vagy inkább térdképet ábrázol. Az aediculát háromszögű oromfal koronázza, közepén Medusafejjel. A két sarkot fél palmetták díszítik. Köztük s az orom csücsa között egy-egy griff van, delphinfarokkal. Az orom többszörösen tagozott architrávon nyugszik, mely három félkörivet ír le, olyformán, hogy csak a végei a kő két szélén támaszkodnak egy-egy kerek féloszlopra. A szélső sarkokat egy-egy levél tölti be. Az oszlopok ión tagozású lábai négyszögű plinthusokon állanak, fejök egy sor levélből alkotott kehely, alul kettős gyűrűvel; az abacus behajló oldalainak közepén egy-egy gomb van.

Az öt mellkép közül a három felnőtté egy sorban egymás mellett áll, olyformán, hogy a három architrávfülke mindegyikébe egy-egy fej esik. A két

8. ábra.

RÓMAI SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

gyermekmellkép egy másik alsó sort képez. Valamennyire jellemző, hogy lezárt szempillákkal vannak ábrázolva, mintha aludnának. A felnőttek sorában a középső hely egy nőnek jutott, a ki nyilván csak az anya lehet. Tőle balra a férfi az atya, jobbra pedig egy serdülő leány van. Az anya kétfelé fésült hajat visel, háromágú diademával átkötve, füleiben gömbös függők vannak, a nyakról karika lóg, mely apró gömböcsökből áll, közepén nagyobb koronggal. Ruházatából nyaka körül az ing széle látszik, a felső ruha minden ráncz nélkül tapad a testhez s a két vállról egy hosszú, széles sál végei csüngenek le. A leánynak is a közepén kétfelé fésült haja van, de diadema nélkül s fülönfüggői sincsenek. Nyakig érő ruháján szintén nem látszik semmi ráncz s két válláról a sál lelógó szárai a térdeken felül végződnek. A kézcsuklókat, a meddig a ruhaujjak érnek, gömbös karpereczek díszítik. A jobb kezét maga előtt tartva, a mutató és hüvelykujjai között gömbölyű almát szorít, a bal kéz valamivel alább hasonló tartást mutat. A tulsó oldalon az atya körszakálás és bajuszos katonaember, mint azt a dereka köré kötött öv s a jobb hónalj alatt a törnek vagy kardnak gömbös végű markolatja mutatja. A széles öv két végét elől karika fogja össze olyformán, hogy az övhöz keskeny szíj pittykékkal van erősítve s ennek két hurkos végén megy át a karika. A ruházatból világosan fölismerhető a jobb vállon összegombolt chlamys, a bal vállról pedig egy rojtos szélű köpeny látszik lecsüngeni. A bal kezében maga előtt irattekercset tart, melynek felső végét a másik kéz kinyújtott mutató- és középujjai érintik. A gyermekek közül a baloldalon levő leánykának, ki szülei között foglal helyet, fején ép olyan diadema van, mint anyjának, testét nyakig érő síma és hosszú ujjú ruha fedi, a vállairól pedig egy keskeny sál szárai csüngenek le. Bal kezében maga előtt madarat tart, jobbjának kinyújtott mutató-ujjával a madár csőrét érintve. Bal vállán az anya bal keze pihen. Jobbra a fiú az anya és nagyobbik nőtestvére között a csuklóig érő ujjakkal ellátott ruhát visel, mely csak a két vállról lelógó sálszarak között mutat rézsut menő ránczokat.

A nők síma felületű ruházata nem származhatik a kőfaragó felületességétől, mert akkor az atya és fiú ruhái is redők nélkül volnának. Éppen az, hogy csakis a nők ruhái nem alkotnak semmi redőt, mutatja, hogy egy különleges női ruhaszabással van dolgunk, melyet máshonnan eddig nem ismerünk. A sálviselet, mely a papi stolát juttatja eszünkbe, sem fordul elő más köemléken. Az ú. n. eraviscus nőviseletre legfőlebb a nagyobbik leány kezén látható gömbös karpereczek s az anya nyaka körül a karika emlékeztet, bár az utóbbi minden kelta jellege daczára sem egészen olyan. Ellenben a tipikus fibulák a vállakon hiányzanak, hiányzik továbbá a turbános fejdísz, úgy, hogy ezen mellképek bizvást külön csoportba sorozhatók.

Az atya katonaviselete már ismeretes máshonnan is. Legutóbb a Budapest Régiségeinek VII. kötete (35., 57. l.) Aquincumból publikált két oly domborművet katonákkal, kiken a tör vagy kard mellett a legjellemzőbb az elől karikával ellátott széles öv. Egészen más volt a régibb, i. századi katonai viselet a sisakkal, pánczéllal, a lelógó szalagok sorával ellátott cingulummal (az idézett aquincumi alakok övkarikájáról csak két szalag fityeg le), a törrel és

karddal, továbbá a pilummal vagy lándzsával és paizszsal, mint azt a rajna-vidéki emlékek mutatják és a Budapest Régiségei VII. kötetében a 22. lapon bemutatott sírkő. De nemcsak, hogy a III. században más lett a katonák viselete, mely a népvándorláskori sírleletek tanúsága szerint túlélte a római birodalmat, hanem nincs többé különbség a legiók és segédc csapatok katonáinak viselete között sem.

A következő keskeny domborképes mezőn, melyet a felsőtől palmettákkal díszített lécz választ el, két lapos pillér között a tipikus áldozási jelenet fordul elő. Középen egy dobogón áll a tripos, s rajta egy megrakott tál van, tőle jobbra egy kenyér, balra pedig szekercze vagy sonka. A földön jobbra levő kerek tárgy — hálós felülete után ítélve — lehet kosár, melynek tetején két lehajló füllel ellátott tál áll. Mint rendesen jobbról egy fiú, balról egy leány közeledik a triposhoz, hogy azon áldozzanak. A fiú térdig erő övezett tunikában csak igen keveset jobbra fordulva áll előttünk, jobb kezével egy alul tojásalakú poharat emelve, míg bal kezével a sál szélét fogja. A leány mintha sietne, teste előre dől s mindkét kezével valamit a tripos felé nyújt. Arra, a mi a bal kezében van, rá lehetne fogni, hogy amolyan mézeskalácsos baba, ha nem is kalácsból, a jobb kézben pedig talán gyertyaszál van.

A legelső mezőbe van a felirat vésvé, a keret két oldallapját egy-egy felfutó repkényinda díszíti, a felső léczen is az van, csak hogy két, a középen szétágazó és dúsabb inda. A felirat vége hiányzik.

D

M

Olvasása :

A V R · I A N V A R I V S
 E Q V · L · I · A D · I V T R
 P · F · S · E · V L P · A N V R I A E
 5 C O N I V G I · C A R I S I M E
 E T · A V R · I A N V A R I A E
 F · P · V I X · A N · X I I
 E T A V R M A T E R N O E

D(is) M(anibus). Aur(elius) Januarius
equ(es) l(egionis) I adiutr(icis) p(ia)
f(idelis) S(everianae) et Ulp(ia) Anuriæ
coniugi caris(s)im(a)e et Aur(elia)
Januariæ f(ilia) p(ientissimæ) (qui)
vix(it) an(nis) XII et Aur(elio) Ma-
terno f(ilio) . . .

A sírkövet a családfő Aurelius Januarius állította legkedvesebb feleségének, Anuriának, továbbá Aurelia Januaria nevű leányának, ki 12 éves korában halt meg s Aurelius Maternus fiának, de a kinek életkorát már nem mondhatjuk meg, ép úgy, mint azt, hogy a harmadik gyermeket, a kis leányt a bal alsó sarokban hogy hívták. Az atyának, miután mellképe rajta van a sírkövön, nyilván az volt a szándéka, hogy ha meghalt, őt is hozzátartozói mellé temessék.

Különben kevés tanulságos adat van a feliratban. Aurelius Januarius a *legio I adiutrix* katonája volt, a mely legiónak tábora Brigetióban (Ó-Szőny) állott, de azért reá vonatkozó emlékek azon túl Felső-Pannoniában már igen sok helyről ismeretesek. Mint *equ(es)* szolgált a legióban, a lovasok száma azonban egy-egy legióban csak 120 volt s nem is ismertünk eddig az I. segédlegióból kettőnél többet. CIL. III. 3396. 4271. A legió melléknevei *pia fidelis*; a *Severiana* nem biztos, mert az S helyett a kőfaragó egy E betűt véselt s ennek csak alsó felében van egy fél S.

3. Sírtábla homokkőből (9. ábra), magassága 213 cm., szélessége 88 cm., vastagsága 30 cm. Az I. sír jobb oldalát fedték be vele.

A felső, síma keret közé foglalt mélyedésben két sor mellkép van, a felsőben három felnőtté. A baloldali szakálás (?) katonát ábrázol, dereka körül karikával ellátott övvel, jobb vállán összetűzött chlamyisszal, melynek rézsutosan menő redői az öv alatt folytatódnak. Két kezét, melyeket a kőfaragó egészen korcsaknak faragott ki, maga előtt tartja, úgy, hogy a jobbikban irattekercset fog, míg a másik kéz kinyújtott ujjával annak felső csücskét érinti. A középső mellkép nőé, hullámosan hátra fésült hajjal, jobb vállán egy kéz pihen, a jobbra szélül ábrázolt nő jobb keze. A ruházatból semmi részlet sem ismerhető fel. A két elkorcsosított kezét maga előtt tartja, a balt valamivel magasabban. A harmadik mellkép bekötött feje nőre vall. Felső teste lapos síma felület, csak éppen a bal válltól lefelé egy kis domborodás van s a mellen a bal kéz feje látszik. Az alsó sorban a két mellkép között egy tripos áll, vastag asztallapján egy négyszögű, felismerhetetlen tárgygyal. A baloldali mellkép nőnek látszik, mert mintha kétfelé fésült haját viselne, a mellén maga előtt tartott jobb karja látszik, bal válláról sál(?) lóg le. A másik mellkép a tulsó oldalon fiúé, mert felálló rövid haja van. Ez meg a bal kezét tartja maga előtt a mellen.

Az alsó mezőt, egyszerű keretben, a felirat tölti be.

D M

Olvasása:

AEL · CAROTR	<i>D(is) M(anibus). Ael(io) Caro</i>
IB · MILLEG · XXX ·	<i>trib(uno) mil(itum) leg(ionis)</i>
VLP · GERM · IN	<i>XXX Ulp(ia) Germ(aniae) infer</i>
5 FER · QVIVIX ·	<i>(ioris), qui vix(it) annis LIII;</i>
ANNISLIII	
AELIA · STATV	<i>Aelia Statuta coniugi b(ene)</i>
TA · CONIVGI	
B M	<i>m(erenti).</i>

Mint a feliratból kitűnik, a sírkövet Aelia Statuta állította férjének Aelius Carusnak, ki a *legio XXX Ulpia* tribunus militum rangú katonája volt s ha az olvasás helyes, 53 éves korában húnyt el. Maga a felirat megjegyzi, hogy ennek a legiónak Alsó-Germaniában volt tábora, még pedig, mint egyébként tudjuk, Veterában (Xanten). De vannak nyomok, hogy a mikor Trajanus császár szervezte, Pannoniában tartózkodott. CIL III 4663. Lehetséges, hogy a kötelékek, melyek megmagyarázzák, miért kellett Carusnak Pannoniában meghalni, még ebbe az időbe nyúlnak vissza, de ha nem is oly régiek, származhatott Carus Pannoniából, sőt innen nősülhetett is. A Budapest Régiségei V. 144. lapján közzétett sírkövön említett katona is Aquincumban halt meg, pedig a *legio XXII primigenia* állandóan Mogontiacumban (Mainz) tartózkodott.

4. Oltár vöröses homokkőből, magassága 116 cm., szélessége derékban 56 cm. Az I. sír bal oldalát képezte.

Elöl a párkány fölött háromszögű keretelt orom van, két sarkán egy-egy körbe foglalt rózsával, melyek a párnatekercsek végeit díszítik.

9. ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

T E R R A E
M A T R I · G E N E
T R I C I · C · C A S S I V S
K A R I N V S · D C · M N
5 M O G · I I I · V I R F L A M
P R O · S E · S V I S Q · O M N I
B V S · V · S · L · M

A felirat olvasása:

*Terrae matri genetrici C. Cassius
Karinus dec(urio) mun(icipii)
Mog(etianæ) IIII vir flam(en)
pro se suisq(ue) omnibus v(otum)
s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Az Anyaföld mint istenség oltárokon ismételtelen előfordul. Ritka a *Genetrix* (szülő) hozzátétel, pannoniai feliraton ezúttal először találkozunk vele. C. Cassius Karinus, ki az oltárt a maga és összes övéi nevében állította, Mogetiana municipiumban decurio, IV vir és flamen volt. Decuriók egyaránt voltak municipiumokban és coloniákban, ellenben a IV viri kiváltkép a municipiumokat illették meg, mint azt Ápulum példája bizonyítja, hol egyidejűleg a municipium első tisztviselői a IV viri, a coloniáé a II viri. Mindazonáltal van arra is eset, így például Aquincumban, hogy a municipium élén két II vir állott. Flamen eddig csak a coloniákból ismeretes, hogy azonban municipiumban is volt, bizonyítja feliratunk.

5. Sírtábla lyukacsos felületű mészkőből (10. ábra), derékban ketté törve, alul csappal, a mely nélkül magassága 205 cm., szélessége 92 cm., vastagsága 20 cm. A II. sír tetejét alkotta.

Előlapja két részre van osztva, az alsó felét a feliratos mező foglalja el, a felső fölül félkörű bemélyedés három mellképpel. A sarkokban egy-egy delphin látható, úgy, hogy fejük lefelé néz, míg farkaik a középen összeérnek. Az acroteriont egy kiálló rózsapótolja.

A mellképek közül a jobboldali szakálás, öreges arcú férfit ábrázol, természetesen fedetlen fővel. A felső ruha a bal vállról redőkben esik le, a bal kéz is fedve látszik. A baloldali mellkép nőé, bekötött fejjel, a fejkötő szélén szalaggal ellátva, ruhája fekvő redőket alkot a mellen s a jobb kéz ujjá a csuklóig ér. Alább, a közepén egy sokkal kisebb mellkép van, nyilván fiúgyermeké, olyformán, hogy a férfi bal kezét a gyermek mellén tartja, a nő jobb kezével almát nyújt feléje, míg a másik két kéz a gyermek vállain pihen. A gyermek ruhájából csak néhány redő látszik a mellen. Nyilvánvaló, hogy a három mellképben az atyát, anyát és gyermeküket látjuk. A felirat azonban, mely egyszerűen hornyolt keretbe van foglalva, csak egy férfit, még pedig katonaeMBER emlékezetére készült.

D M
M · A R · E A · M O
G · N E R A T O B F ·
R B · E G · I · A D ·
5 S P · X X V I I · C ·
I V S V R · S · B F ·
P R E F · E · E V S D ·
M · A R · O N E R A T V S
B E N E · M E R E T I
10 P O S V E R V N T

Olvasása:

*D(is) M(anibus). M. Aur(elio)
Aelia Mog(etiana) Neratio b(ene)
f(iciario) trib(uni) (l)eg(ionis) I
adi(utricis) stip(endiorum) XXVII
C. Fusurus b(ene)f(iciarius)
praef(ecti) le(g)(ionis) eiusd(em)
M. Aur(elius) Oneratus bene
mere(n)ti posuerunt.*

10. ábra.

SIREMLÉK CSÁSZÁRRÓL (KOMÁROM M.)

A D M betűk a feliratos mező fölött kiálló lapba vannak vésve. A 8—10 sorok betűi kisebbek, 5.5 cm. magasak, míg az első sorokban levők magassága 7 cm. Több helyütt két, sőt három betű egygyé van kötve (*ligatura.*) A harmadik sorban a *leg* szó elejéről az L, a hetedik sorban ugyanezen szónak a végéről a G betűk hiányzanak.

A felirat szerint a sírkövet C. Jusurus és M. Aurelius Oneratus állították (*posuerunt*) M. Aurelius Neratiusnak, ki 27 katonai szolgálati év után halt meg. Életkorát nem említi a felirat. Rokoni kötelék legfőlebb M. Aurelius Oneratus és az elhunyt között foroghatott fenn, lévén mindkettő M. Aurelius. Ellenben C. Jusurusról csak annyi bizonyos, hogy az elhunyttal együtt egy legióban szolgált, sőt mindketten beneficiarii voltak, azzal a csekély különbséggel, hogy az elhunyt a legió egyik tribunusának volt beneficiarius, a másik a praefectusé. A szóban forgó legió a *I adiutrix*, Brigetio székhelylyel, míg Császáron beneficiariusai alkottak egy stációt.

Már a 4. oltárkövön előfordult *dec. mun. Mog.* stb. Annyi kétségtelen, hogy az *Aelia Mog.* ezen feliratban is ugyanazt a helyet jelenti. A *Mog.* rövidített alak csak két helyre vonatkozhatik, az egyik Mogontiacum (Mainz), a másik Mogetiana vagy Mogentianæ Pannoniában. Hogy egyedül az utóbbit jelentheti, egy ácsi (CIL III 10993) és egy billegi (CIL III 11043—4338), tehát Császártól nem igen messze talált feliratok döntik el, a mennyiben ezeken a MOGE illetve MOGET rövidítések határozottan ellenmondanak annak, hogy Mogontiacumról lehetne szó. Mindenesetre meglepő azonban, hogy míg eddig Mogetiana az Itinerarium alapján máshová, mint Keszthelyre nem volt helyezhető, a *Mog.* illetve *Moget.* névvel ellátott kövek jó messze Keszthelytől Ácson, Billegen, Aquincumban (Budapest Régiségei VII 39. l.) s a most szóban levők, Császáron kerültek napfényre. Sajátságos továbbá, hogy *Aelia Mog.* a nomen és cognomen között foglal helyet, a hol rendesen a tribus neve szokott állani. De a CIL III 11043. feliratban is ez az eset forog fenn. Abban a Mogetianara vonatkozó feliratok mind megegyeznek, hogy municipium volt, de azt csak ezen császári feliratból tudjuk meg, hogy oly régi, Hadrianus császárra visszamenő római helység. Az *Aelia* ugyanis nem jelenti a tribust (ilyen nem is volt), hanem mint a municipium *Aelium Augustum*, *Aelia Mursa*, továbbá municipium *Flavium Neviodunum*, *Aurelia Napoca* stb. eseteiben, annak a császárnak neve, ki alapította.

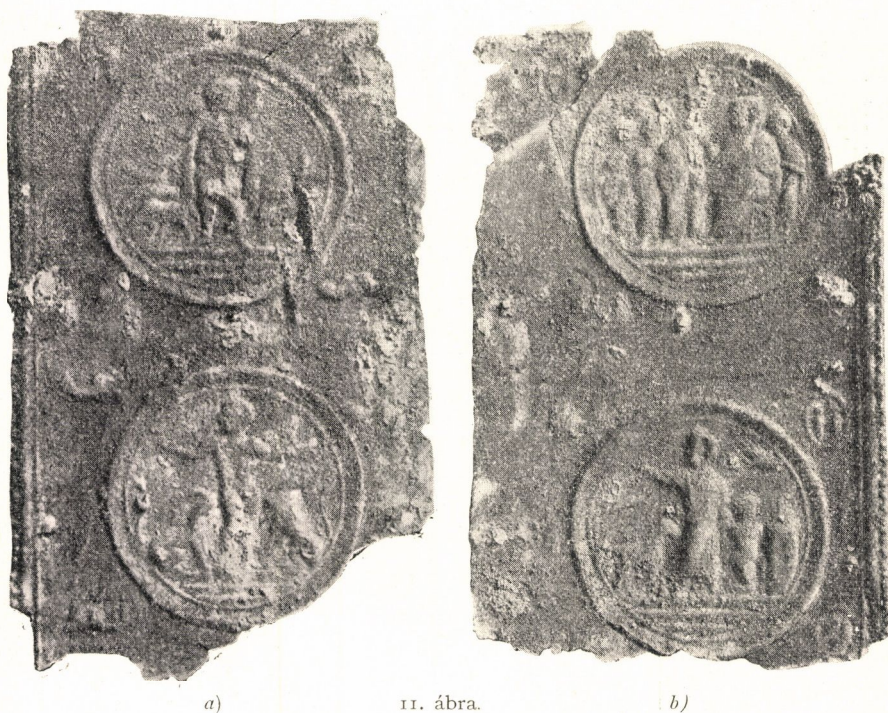
Dr. Kuzsinszky Bálint.

III.

A császári sírokban lelt ládácskák külön ismertetést érdemelnek, mert igen érdekes módon egészítik ki a pannoniai műveltség negyedik századi állapotáról való ismereteinket. Érdekesekek iparművészeti szempontból és becsesek a rajtuk ábrázolt domborművek tárgya és tartalma miatt. Oly korról tesznek tanúságot, a melyben a keresztény hit és fölfogás már a birodalom határszélén érvényesült, de mellette a korábbi mythosok még erősen éltek és a művészet mindkét eszmekörből egyaránt választotta tárgyait. Az első és második császári

sírban voltak jelentékeny töredékek faládácskákból, melyek a római házakban őrzött «arca»-k mintájára készültek és valószínűleg ékszerek eltartására szolgáltak. Hossznégyszögű ládácskák lezárható fődéllel; a fát bronzlemezzel borították (crusta), melyet laposan kitrébelt figuralis alakokkal díszítettek.

Az első sírból előkerült töredékek egy faládácska bronzlemezű borítékából valók; eredeti elhelyezésüket, sajnos, csak részben bírjuk bizony megállapítani. *a)* *b)*. Van két lemez, mely meglehetősen egyforma nagyságú, szélességük 8 cm., magasságuk 12—13 cm. Fölül-alul csonták és törési szélük szabálytalan. A többi megmaradt töredék közül egy sem illik a törési fölülethez. Mindegyiknél az egyik hosszabb szélük keretes és a másikon is látszik, hogy

a) *b)*
II. ábra.
BRONZLEMEZEK AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBÓL $\frac{2}{3}$ n.

befejezett. A két keretes szél a ládácska külső élére talált. Ily módon tehát viszonylagos helyzetük megállapítható, egyik balra, a másik jobbra állott. Befelé álló szélükön fölismerhető egy 1·2 cm.-es sáv, melyet a két lemez közé helyezett más lemez borított. Mindegyik lemezen két-két domborműves kerek medaillon ékeskedik, függélyesen egymás fölött, egymástól mintegy 2 cm.-nyire; ugyanabban a tengelyben állanak és mindegyiknek átmérője öt cm. Keretük egy szélesebb és egy keskenyebb lécztagból áll. Hogyha fölteszszük, hogy a szekrényke magassága mintegy 20—21 cm.-nyi volt, akkor mindegyik oldalon alul még egy harmadik medaillon fért el.

A baloldalon a felső medaillonban a jó pásztor tipikus jelenetét látjuk. A pásztor térdig érő ruhában és a bokáig érő köpönyeggel szemközt állva

jobbra néz, vállán az állatot tartja és annak hátsó lábait jobbjával fogja, bal karja be van hajlítva és alkarjáról lecsüng a köpenyege. Jobbra és balra három-három birka sorakozik és lehajlott fejjel tőle elfordul. Az alsó medaillonban meztelen fiatal ember képében Dániel prófétát látjuk; szemközt áll, balra tekint és karjait válla magasságában szétterjeszti. Lábainál jobbra-balra egy-egy feléje fordult állat guggol, a balfelőli oroszlánnak látszik, annak jellemzi erős sörénye; a jobb oldalt kevésbé határozottan jellemezte a művész; mindkét állat hosszú farka fölfelé kunkorodik, az oroszláné kettős rojttal végződik. A fönmaradt téren a felső medaillon fölött jobbra-balra egy-egy csillagos rozetta domborodik ki, a medaillon alatt jobbra egy kígyóféle idom, az alsó medaillon mellett fölül balra a kerettől elforduló delphin és ugyancsak a medaillon mellett balra, de alul a keret felé forduló delphin alakja van ki-domborítva. Az alsó medaillontól jobbra fölül maradt egy rozetta (?) nyoma. A jobboldali lemezen is két medaillont látunk egymás fölött. A felsőben több alakú jelenet van ábrázolva. Egy idősb férfi széken balra ül, testét bal vállára fölhajtott böredőjű köpönyeg borítja, csak a jobb váll és jobb kar meztelen. A férfi bal karját mellére rakta, jobbát mintegy beszéd kíséretében fölemelte. Mögötte egy s előtte mintegy tíz kisebb-nagyobb alak sűrűn tömörülve az ülő alak felé fordul, mintha az ő beszédjét hallgatná. Az ülő férfi előkelő voltát tetemesen nagyobb voltával jellemzi a művész. Úgy tartjuk, hogy ugyancsak bibliai jelenet van ábrázolva: az ó-testamentumbeli József mint helytartó fivéreit fogadja.

Az alsó medaillonban Ábrahámot látjuk, a mint készül Izsák fiát az Úrnak föláldozni. Ábrahám szemközt áll, balra tekint és jobbát is arra nyújtja; nem látni elég bizton tart-e kezében kést míg balja lecsüng. Izsák mellette jobbra meztelenül és hátravetett karokkal jobbrafordultan térdel; balra Ábrahám-tól áll feléje fordultan az áldozatra előteremtett bárány és mögötte a bokor, melyből az állat előkerült. Izsáktól jobbra oltár s rajta ég a láng. A magasságban a medaillon kerete mellett Ábrahám felé fordultan az Úr keze látszik.

A felső medaillon alatt a síma mezőn jobbra egy rozetta domborodik ki, az ellentett oldalon apró léczkeretben kézformájú idom látszik és mintha a kéz valamit fogna. Az alsó medaillon fölött a rozetta balra áll s az ellentett tájon tojásdad idomú léczkeretben ismét nem elég határozottan ábrázolt jelenet mutatkozik, talán Mózes van ábrázolva, a hogy az előrehajló sziklából forrást fakaszt. A medaillon alatt jobbra ismétlődik a kéz (?).

Mindkét lemezen a keret középső erősebb pálczatagból áll, mellette belől vékony lécztag, kívül ritkán álló gyöngyök sora áll.

Föltéve, hogy e két lemez a ládácska homlokát díszítette, hiányzik a két lemez közét borító lemez, hiányzik az alsó befejezés és a fődél homlokát ékítő lemez sem állapítható meg a fönmaradt többi töredék között, mely az első sírból előkerült.

c) Úgy látszik, hogy egy ketté tört, de egész szélességében megmaradt 25 cm.-nyi hosszú lemez a szekrényke egész hosszán terült el és mivel annak alaprajza a megmaradt analógiák szerint hosszánegyszög idomot mutatott, ez a lemez a hátsó hosszoldaltól származik és talán legalul állott. A lemez bal-

szélén valami kevéske hiányzik, épügy a jobbik sem teljesen ép. Alsó kerete egy szélesebb pálczatagból, mellette fölül keskeny lécztagból, alul gyöngysorból állott, ez utóbbi helyenként megsérült. A kerettel egy cm.-nyi távolságban párhuzamos vízszintes lécztag vonul, a síma köz a szögek beillesztésére adott helyet és ez a párkány mintegy talapzatul szolgál a rajta álló két oszlopos félkörívnek. Az oszlopok korinthosi ízlést mutatnak, lábukat kettős dudor jelzi, tövük síma és egyenletes szélességű, fejük három levélből áll, a levelek alján gyűrűtag, fölöttük vastag abacus tartja a lesbosi chymával borított félivet.

Mindegyik ív alatt egy-egy alak áll, a hét alak a hét napjainak a személyesítője.*

A sort megnyitja Saturnus (szombat) balra áll térden alulig érő öltönyben, fejéről fátyolszerű köntös csüng le vállaira és bal karjára, jobbában alighanem sarlós kést tart, baljában harántosan vállára támasztott jogar van (?).

A második félkében meztelen férfi, Sol, balra áll, csak a válláról csüng le hátul térde tájáig köpenyeg, fölemelt jobbában talán ostort fog, baljában gömb van, mely őt mint Solt jelzi (vasárnap). A harmadikban Luna-Diana (hétfő) földig érő ruhában balra áll, mindkét keze öklében meghajlik és jobbfelé csészét tart; vállain hátul a félhold sarlójának két csúcsa emelkedik fölfelé. A negyedik félkében szemközt állva Mars (kedd) balra tekint, fején sisak, fölemelt jobbjá lándsát fog, behajlott balja, úgy látszik, a földre helyezett paizsot érinti. Az ötödikben térdig érő öltözetben és hátul lecsüngő köpenyeggel Mercurius (szerda) áll szemközt, jobbában pénzes zacskó van, behajlott baljában kigyós botját tartja. A hatodik alak Jupiter (csütörtök) szemközt áll, meztelen, fölemelt balja a földön álló hosszú jogart, jobbjá a villámot fogja. A hetedik alak Venus (péntek) földig érő ruhában szemközt áll és balra tekint, fölemelt jobbában tükröt tart, baljában görbe végű pálczát (?). A második és harmadik ív mögött dúdörös vízszintes pálczatag nyoma maradt meg és ezen a helyen a lemez legépebb, itt a magassága 6.5 cm. Az íves félkék magassága 4 cm., szélességük 2 és 2.3 cm. közt váltakozik, az oszlopok magassága 2.4 cm.

Az oszlopos ívek alatti párkányon lyukak és némelyikben még az erősítésre szolgáló szögecs is megvan.

d) Egy 40.7 cm. széles lemez, mely fölül alul csonka; két függélyes szélén egyenes léczes kerettel bir és azért úgy véljük, hogy megmaradt eredeti szélességében. Vajjon a homlokoldalról való-e vagy a ládácska egyéb oldalát díszítette-e, azt nem lehet eldönteni. Két oszlopos ív sorakozik egymás mellett. Idoma összevág a c) töredéken tapasztalt íves sor méreteivel. Az elsőben női alak szemközt áll (?), kettős ruha borítja testét, kezeit feje fölé emeli és talán kerek pléheket (krotalakot) verdes össze, tánczlépésben balra fordultan van ábrázolva.

A második ívben fiatal férfialak lép balra, csak bal válláról csüng alá köntös, különben meztelen, balkezében pálczát tart, jobbával valami növény ágat látszik megfogni s mellette gömbféle van.

* A hét napot planeták szerint nevezték és a római császárság korában több helyütt maradtak emlékek, melyeken a hét személyesített planeta ábrázolva van; vesd ő. Gazette arch. 1877. III. 50—57: Westdeutsche Zeitschrift, 1890. IX. 17—53.

c) 12. ábra.

AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBAN LETT BRONZLEMEZ VALÓSZÍNŰLEG A LÁDA FÖDELÉNEK A HOMLOKÁRÓL $\frac{2}{3}$ n.

14. ábra.

FALÁDA FÖDELÉNEK BRONZLEMEZEKKEL BORÍTOTT HOMLOKA A MÁSODIK CSÁSZÁRI SÍRBÓL (KOMÁROM M.) $\frac{2}{3}$ n.

e) f) Ugyanazon sírból való hasonló két töredék. A nagyobbik az ív alatt balalépő meztelen férfit mutat, a ki bal vállán bődönyt hord s azt föl-emelt kezével tartja, hasonló bődöny lóg le hona alatt jobb válláról. Csak a felső rész a czombok tájáig maradt meg, az alsó rész letört. A lemezt alája rakott szélesebb síma lemezzel kifoltozták. Az ív mögött kétrétű párkányból maradt meg tökéletlenül egy darab; rajta indás motívum részei látszanak.

13. ábra.

TÖREDÉK AZ ELSŐ CSÁSZÁRI SÍRBAN VOLT LÁDÁCSKA BRONZLEMEZÉBŐL $\frac{2}{3}$ n.

A másik töredék *f)* az oszlopos ívben jobbra álló meztelen alakot mutat, talán bortömlőt fog kezeivel; a lemeztöredék jobbik szélén a keretnek egy darabja maradt meg, mely épen olyan, mint a *d)* töredéknél, tehát azt kell hinnünk, hogy a szekrénykének nem a legszéléről való, de a középső mező díszítésére szolgált.

Meg van a borító lemezből még több töredék darab, egyiken *g)* indás párkány részletét látjuk, a többin *h)*, *i)*, *j)* egyenes szegélykeretet oly tagozással, a milyent az *a)* és *b)* lemezek külső szélén láttunk.

A ládácskához való gyűrűs bronzkulcs is megmaradt.

A második császári (Komárom m.) sírban lelték egy födeles faládácska előrészét. Megmaradt a földél s a homlokoldal s úgy amaz, mint ez, domborműves lemezekkel van borítva. A lemezek közt vannak olyanok, melyek kezdetől fogva e láda diszítésére készültek, ezek a két szélén ülnek, a középtér diszítésére olyan lemezeket használtak, melyek alighanem más szekrénykéről vették.

A láda egész szélessége 25·5 cm., a földél magassága 5·5 cm. A két oldalsó lemez egész magasságában borítják a földél homlokát, szélességük külön-külön 6 cm. Két függélyes szélüket 2 idomokból alakított domború keret ékíti, középett dűdörös kör emelkedik mindegyiken, melyet keskenyebb léczkeret szegélyez, középett megmaradt a szögnek való lyuk, de maga a szögfej elveszett; mindegyik lemezt azonkívül a négy sarok táján laposfejű bronzszög erősíti a fára.

A két lemez közt fönmaradó mintegy 13 cm. széles tért egész magasságában oly lemez borítja, mely nyilván egy hosszabb lemeznek darabja, a honnan levágták. Megmaradt ugyanis e lemez diszítéséből három figurális díszű mező, melyet mindig két oszlop határol, a negyedik mezőből csak az oszlop maradt meg és a mezőből egy 0·6 cm.-nyi darab. A négyszög mezőkben egymás mellett a következő alakokat látjuk.

Nő balra siet és jobbra fordítja fejét, jobbát fölemeli, baljában íjat tart, testét a czomb közepéig érő chiton borítja, bal válla fölött mintha a nyíltartó puzdra látszanék. Ez nyilván Diana.

A második alak magas háttámlájú széken balra ülő női alak, kinyújtott jobbájában feléje forduló Victoriát tart, baljával földön álló jogart fog. Ez nyilván Minerva kíván lenni.

A harmadik alak szintén nő, rövid chitonban, sziklán jobbra ül és balra fordul, fölemelt jobbájában szőlőfürtöt tart, baljában bőségszarvat; ez talán Abundantia.

A tért szegélyző oszlopok tövét ferdén futó hornyolatok diszítik és rajtuk vízszintes lécztag zárja be fölül a négyszögöt, a lécz fölött a földél felső széléig lehetett valamely domborműves díszű párkány; most már nem vehető ki a diszítés rajta.

A négyszögtér alatt két léczcel bekeretelt párkány vonult végig, melyben indadísz volt levelekkel és gyümölcsökkel a hajlásokban. Az egész középső lemezt két oszlop határolta, a melyből a bal szélén lévő maradt meg; ez erősebb mint a közbeeső oszlopok, de ugyancsak ferdénfutó hornyolatokkal van díszítve; feje roncsolt, de az is a fő szélességének megfelelőleg magasabb és szélesebb; a tagozást már nem látni világosan, más lehetett, mint a keskenyebb oszlopoké, melyeknek toskanai fejük van. A láda szemközti falának magassága mintegy 19·5 cm. lehetett, alsó szélén hiányzik a fenékdieszka, vastagságának megfelelő darab, fölül helyenként megvan a derékszögű beugrás, melyre a földél reájárt, szélessége 25·6 cm.; mindkét oldalsó szélén megmaradt az oldalfalakból egy pár töredék, mely a szemközti fallal össze van ékelve; a falak vastagsága 1·4—1·5 cm.-re tehető. Fölületét domborműves bronzlemezek

15. ábra.

BRONZLEMEZEKKEL BORÍTOTT FALÁDA ELEJE A MÁSODIK CSÁSZÁRI SÍRBÓL (KOMÁROM M.) $\frac{2}{3}$ n.

borítják, melyekről szintén első tekintetre szembetűnő, hogy nem egyszerre keletkeztek. Miként a földél homlokán, itt is két, mintegy 6·5 cm.-nyi széles lemez borítja egész magasságában, a fölület jobbik és balsó végét és mintegy 2 cm.-nyi karimájával reáhajlik a két oldalfalra. A hosszénégyszögű lemezek szélét párhuzamosan egymás mellé helyezett *S* idomok sora ékíti s az így bekeretelt téren sorban egymás fölött, de nem teljesen egyenlő távolságokban négy dúdoros köz emelkedik; a dudort kívül keskeny körlécz szegélyzi és a dudortól bekerített mező közepén fönmaradt lyuk mutatja, hogy szög volt közepett; lehet, hogy kúpos volt a feje. E szögeken kívül még több hely volt mindegyik lemez szöggel az alapra reáerősítve; egy néhány bronzszögecske most is meg van még.

A legfelső sorban álló két figurális lemez mostani hossza mintegy 5·4 cm., a balfelől alul inkább csonkult meg, mint a jobboldali. Mind a kettőn az alak *ædiculá*ban áll, melynek háromszögű ormát koszorú díszíti. A homlok-szög felső csúcsa fölött harántosan álló lécztag választja el a keret díszítésétől; ez alighanem oly indadísz, a minőt a földél legalsó párkányán láttunk. A baloldali lemezen balra álló fiatal Bacchust(?) látunk, felső teste meztelen csak a mell alatt kezdődik, bal vállára fölhúzott és bal hóna alatt hátul lecsüngő öltözete, jobb keze lecsüng, mit fogott vele, nem vehető ki; bal karja öklében meghajlik és thyrust fog. A másik lemezen élénken balfelé lépő női alakot szemlélünk dupla *chiton*ban (*diploidion*), fejét szallag díszíti, a kezeiben lévő attributumokat a hely rongált volta miatt nem bírjuk megállapítani; talán Victoria volt s akkor jobbjában koszorút fogott és baljába pálmaágot képzelünk.

A két lemez közt a közepén és közvetlenül felső széle alatt van egy négyszöglemez, szélein dúdoros kerettel és a keretben dúdoros körrel, melynek közepén van a kulcslyuk egy belé rozsdásodott kulcstöréddel. Ez a lemez a két oldalsó lemezzel a rajta kidomborodó kördúdor idoma miatt egyidejűnek látszik. Mikor a közöket domborműves lemezekkel borították, ezt a lemezt a körülötte elhelyezett lemezekre reá fektették; négy sarkában most is eredeti helyén megvan a négy szög, mely tartja.

A zárat borító lemeztől jobbra és balra a két leírt domborműves lemez tölti ki a tért és lejjebb még három sorban csatlakozik díszített lemezek sora. Mindezek nyilván nem voltak eredetileg arra szánva, hogy ezt a szekrénykét ékítsék, kivéve talán a legalsó sort, melyről ezt nem lehet oly határozottan állítani. A három felső sor lemezei alsó szélükön meg vannak csonkítva, a negyedik sort ugyan talán nem érte ily csonkítás, de emitt is a három domborműves alakot egymástól elkülönítő, harántosan hornyolt oszlopokat az eredeti tervező nem vette számításba, azok ugyanis letakarják a két szélső alakot bekerítő lécz és körkeret jelentékeny darabját.

A második soron egy mintegy 14·4 cm. hosszú lemezen négy domborműves alak van ábrázolva, mindegyik külön négyszögű mezőben, melyet mindig két-két harántosan hornyolt oszlop foglal be, az első négyszög fölött lécztag látszik, alsó szélén ily keret nem maradt meg, épebb helyeken a lemez magassága 3·5—3·7 cm. Az első mezőben balra siető szárnyas Victoria(?) az attributumok itt sem vehetők ki biztosan, talán ugyanazok voltak, mint a felső sorbeli alaknál.

A második mezőben rövid öltönyben ugyancsak balra (?) lépve Diana van ábrázolva, emelt jobbójában alighanem nyilat, kinyújtott balójában pedig íjat tart; volt-e lábánál valami állat, azt már nem lehet bizton eldönteni.

A harmadik alak trónuson balra ülő nő (Róma), kinyújtott jobbóján Victoria áll, fölemelt baljával a jogart tartja.

Negyediknek sorakozik sziklán (?) jobbra ülő és balra tekintő női (?) alak, jobbójában thyrsust (?) tart. Az alsó bal sarokban jobb felé irányult állat hever (?). Az utóbbi három alak egészében megfelel a fődél közepén ábrázolt alaknak.

Mintegy 2·2 cm. keskeny pléhszallag tölti ki a tért a második és negyedik képsorozat között. Ez mai állapotában két mezőre oszlik, a felső keskenyebbet indás dísz tölti meg, hedera levelű hajtásokkal, rokon a már előbb két helyen észlelt indás párkánynyal, az alsó szélesebbet két párhuzamos keskeny lécztag választja el a felsőtől, függélyes lécztagok hat mezőre osztják az egész tért, mindegyik négyszögben balra guggoló stilizált állat van ábrázolva. Ez a dupla sávú párkány, valamikor egy tagban függött össze a közvetlenül fölötte álló képsor lemezével. Ezt a fődél hasonló képsora és alatta az indás párkány engedi sejteni.

A negyedik sorbeli lemeznek felső széle az előbbi lemez alá van bujtatva és így nem tudni, hogy ép-e a széle. Az alsó széle síma lehetett, mint egy fönmaradt darabka sejteti. Közepett keskenyebb négyszögtér támad és két oldalt tőle egy-egy egyszerű léczkeretű kör szolgál a domborművek befogadására.

Az első körkeretben Herakles letépette a balra irányuló nőstény szarvast, jobbójával fogja a letépert állat agancsát és jobb térdével reá nehezül hátára.

A középső alak sisakos Pallas, kissé balra fordultan áll; kinyújtott jobbóján áll a kis Victoria, fölemelt baljával fogja a lándsáját, tőle balra a földön áll a paizsa, a jobbik körkeretben Sol van ábrázolva, négyesfogaton szemközt hajt, fölemelt jobbójában az ostor, baljában a gömb van.

A negyedik képsor alatt a fa alapon mintegy 2 cm. magas darab csupaszon marad, csak a legszélső negyedik oszlop alatt maradt meg egy darab, abból a síma lemezből, mely azt az ürességet borította.

A harmadik sírban is volt valamikor hasonló láda, mint a két elsőben, maradtak is a fölületét borító bronzlemezekből töredékek; megvan a zárat borító négyszöglemez a kulcsnak szolgáló lyukkal és hátán a reá roszdásodott vaszár alaktalan tömege még most is ott van eredeti helyén, van továbbá egy apró párkány darabocskája, rajta domborműves ábrázolásban egy inda s az inda felé szaladó állat s végül egy élről való saroklemez is van, melynek felülete síma.

Közeleső föladat volna a két császári ládácska bronzlemezű domborművei alkalmából arról a többi pannoniai ládácskáról is szólni, a melyek hasonló módon voltak díszítve és együttvéve a pannoniai ízlést érdekesen illusztrálják, de a föladatot máskorra kell hagynunk.

Hampel.

ÚJABB VATTINAI LELETEK.

A verseczi városi múzeum az utolsó időben is sok régiséget szerzett Vattináról, mely hely érdekes hallstattkori leleteiről régészeink előtt már régóta ismeretes.* A jelen közlemény az 1898 vége óta előfordult leletek leírását nyújtja.

1898 decz. 15—17. és 19—21-én a vasúti megállóhely melletti nagy homokgödörnek nyugati, vasút felőli szélén a már lehordott földet kiegyenlítették. Az ezen alkalommal elszórtan talált tárgyakat 22-én hozták be. Volt köztük 4 kő-, 1 csont-, 2 szarvasagancs- és 35 agyagdolog. Kőből volt: Egy csiszolt serpentinbalta, pompás ép példány. Hossza: 0'12 m. Magassága az élnél 0'02 és a foknál 0'025 m. Szélessége a nyéllyuknál 0'04 m. Éle és foka, mely utóbbi különben szintén élalakú, kevésbé kihajlók. A nyéllyuk átmérője 0'016 m. — Egy ugyanolyan törött példány. Magassága: 0'04 m. Éle felőli része letörött. Nyéllyukának átmérői 0'019 és 0'022 m. — Egy kalapácsnak négyszög alakú foka felőli töredéke. — Egy csiszolt négyszög alakú kőnek töredéke. Csontból volt: Egy szárcsontból készült ár. Ép, szép darab. Hossza 0'144 m. Hosszú hegye szépen ki van csiszolva. Szarvasagancsból volt: egy nagy nyéllyukas balta. Hossza: 0'24 m. A darab rózsa feletti rész. A nyéllyuk kerek. — Vastag rúddarab, a két végén kőkéssel levágva. Hossza: 0'28 m. Az agyagdolgok közt volt két sérült kis edény, az urnamellékletek első és második fajtájából és egy apró díszítetlen csésze; a többi apróbb töredék volt, melyek közt urna-, tál-, csésze- és csolnakalakú edény maradványa szerepel.

E szerint a verseczi múzeumnak 1898. évi gyarapodása Vattináról: 1 bronz-, 62 kő-, 71 szarvasagancs-, 3 csont- és 368 agyagdolog, vagyis összesen: 525 tárgy.

Az 1899. évi leletek. Január 11-én hozott be egy munkás néhány, még tavalyról maradt tárgyat. Ekkor kaptunk egy 0'095 m. hosszú csontárt; két töredékes kis agyagedényt, az egyik gömbalakú különtagolt talppal, de letörött nyakkal, a másik az urnamellékletek második fajtájából való; hat cserepet, melyek közt egy szögletes edényszájszél, egy lángborító oldaltöredéke és egy tábla sarktöredéke volt; végre egy 0'04 m. átmérőjű égetett agyaggolyó. Ez utóbbi tárgy most először jelenik meg. — Február 2-án ismét kaptam egy töredékes kis edényt és hat edénytöredéket. Az előbbi csészealakú volt, a szájszél fölé emelkedő, de letörött és hiányzó füllel; az utóbbiak közönséges jellegűek voltak.

Ezen időben a két bérlő egymástól elválván, Oszuszký a vasútmelletti, Haslinger-féle földet, Bogics pedig az ettől keletre fekvő Naschitz-féle földet vette bérbe. Oszuszký apát 26-án kezdte meg a munkát, a vasút mellett kezdván, a patak felé eső oldalon 7 m.-nyi széles területet kezdett lehordatni 37 m.-nyi hosszúságban. Május 6-án fejezték be a munkát. A humusréteg

* A vattinai leletekről l. Arch. Ért., U. F., XIV., 1—5; Arch. Közl., U. F., XX, 52—62, és Arch. Ért., U. F., XIX, 156—182.

1'40—1'75 m. vastag volt; a kulturréteg pedig néhol 0'7 m. A tűzhelyek száma 6, az urnasíroké mintegy 10. A «tűzikutyák» a tűzhelyek nyugati, néha keleti oldalán állottak keletre dőlve, 2—3 dbból álló sorokban. A legtöbb tűzhely 2 vagy 3 rétegből állott, melyek 2—3 dm.-nyire egymás felett elterültek. A tárgyak közt a már ismert típusok uralkodtak. Csak egy agancsból készült nyílhegy megy ujságszámba. Különben a tél száraz lévén, a föld nagyon kemény volt, s így ép dolog kevés került elő.

Április 30-án hoztak be a munkások 7 kő-, 3 csont-, 11 szarvasagancs- és 41 agyagdolgót; összesen 62 tárgyat. Kőből volt: két golyóalakú morzsolókő kvarcból; egy buzogányfő gránitból, alakja lapos gömb, magassága 0'055 m.; egy balta serpentintből, kissé sérült, hossza 0'095, nyéllyukának átmérője 0'017 m., vastagsága a nyéllyuk előtt 0'027, a nyéllyuk mögött 0'024 m., szélessége a nyéllyuknál 0'04 m., foka élt képez, a munkások által ketté törve; egy nagyobb baltatöredék ugyancsak serpentintből, mely 0'04 m. magas és 0'04 m. széles volt, nyéllyukának átmérője 0'018 m.; balta, mely a pengeél letörése után kalapácsul szolgált, anyaga syenit, hossza 0'10, szélessége 0'065, magassága 0'045 m., foka tompa élt képez, nyéllyukának átmérője 0'020—0'022 m.; ugyanolyan kalapács serpentintből, hossza 0'105 m., szélessége a nyéllyuk mögött 0'055, magassága 0'035 m., nyéllyukának átmérője 0'019 és 0'021 m. — Csontból volt három ár, melyek szárcsontokból készültek, az egyik 0'12, a másik 0'125 és a harmadik 0'135 m. hosszú. (II. tábla, 18. és 21. ábra). — A szarvasagancsdolgok közt első helyen említendő a nyílcsúcs. (II. tábla, 27. ábra). Ennek a hegye kúpalakú és 0'02 m. hosszú és alapjában 0'006 m. széles. A hengeralakú és a hegy alatt 0'004 m. vastag ár nem ép, töve, mely be van hasítva, részben letörött; most a csonka szár 0'025 m. hosszú, tehát az egész tárgy hossza 0'045 m. Van aztán hat hegy, ág és törészlet nyelési nyomokkal. Két hegy vésővé van átalakítva. Egy hegy, mely különben 0'21 m. hosszú, nyéllyukas és mivel urnasír-mellékletül szolgált, eredeti szerszámot helyettesített. — Agyagból volt: egy 0'065 m. átmérőjű, keményre égetett golyó. Egy nagyobb edény falából készített korong 0'055 m. átmérővel. Két kerékalakú, 0'06—0'06 m. átmérőjű lyukas korong. Két gyöngy, mindegyik csonka kúpalakú. Egy kanál füllel; feje 0'08 m. hosszú és 0'06 m. széles. Két közép nagyságú edény: az egyik 0'13 m. magas, 3 csücsökkel, a negyedik helyén volt a fül, mely most hiányzik; a másik 0'12 m. magas, benyomott kerek mélyedésekkel, a fül letörött. Három töredékes csésze; az egyik 2 apró füllel. Négy füles bögre; háromnak a füle hiányzik, a negyedik ép, fekete színű, 3 kicsücsodással, a negyedik helyén a füllel, melynek felső részén háromszögű feltevénny van. Hasonló bögrék a versecz-ludosi urnatemető mellékletei közt voltak. Ikeredény töredéke négy volt. Egy edényfal darab kerek lyukkal. Egy edényfül fent csücsökkel (ansa cornuta) és edényfaltöredék átfűrt csücsökkel. Egy lángborítónak 2 töredéke. Az urnamellékletek első fajtájából 4 db volt, mind letörött füllel, az egyik 0'11 m. magas fül nélkül. A második fajtából 1 ép és 3 csonka példány volt; a harmadik fajtából, az egyfűlű többszögletes bögrékből, egy ép darabot kaptunk. Azon laposhasú és kúpalakú földelő csészékből hoztak egy magas kis csonka csészét és 4 földő-

töredéket, és végre egy gúlát, mely 0'17 m. magas, lent 0'09 és fent 0'055 m széles, csúcán ujjal benyomott pont van. Ép.

Május 3-án künn voltam, a helyszínén a talajviszonyokat tanulmányozván és gyűjtve. Haza hoztam 5 kő-, 1 csont-, 6 szarvasagancs- és 25 agyagdolgot, többnyire töredéket. A kődolgozók közt volt egy sötét kvarcból készült lapos, gömbalakú morzsolókö és egy kis finom szemcséjű vörös homokkőből készült köszörűkö. Alakja négyszögű hasáb, hossza 0'085 m., szélessége 0'016 és vastagsága 0'01 m. s az egyik végén kerek lyuk felfűzésre. (I. tábla, 11. ábra). Hasonló köszörűkövek Hallstattból ismeretesek. — A csonttárgy egy 0'105 m. hosszú ár. — Agancsból volt 5 lenyesett vég, az egyik lyukkal; azután egy csákány két függőleges éllel, hossza 0'27 m. — Agyagból volt 4 edény. Egy füles bögre, füle letörött. Az urnamellékletek két kétfülű fajtájából egy-egy példány. Egy 0'04 m. magas edényke, két csücsökkel és 4 apró, letört füllel. Két csolnakalakú edény töredéke; az egyik füles volt. Egy szűrőedény füles töredéke. Hét nagyobb edény oldaltöredéke; köztük egy faldarab kerek lyukkal. Öt ikeredény maradványa, három fül és 2 oldalrészlet; az utóbbiak közül egy spiráldíszszel. Egy csésze-födő darabja. Egy kanálnak füle felőli töredéke. Egy agyagtábla sarktöredéke. Egy kerékalakú lyukas korong, csonka. Egy kis henger, és végre egy golyó töredéke.

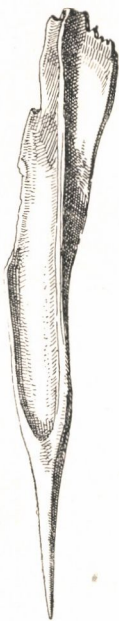
Ezen alkalommal Manzin Lajos, vattinai földbirtokosnál, több törött kisebb edényen, levágott szarvasagancsdarabon és egy serpentin baltatöredéken kívül, egy vasérből készült golyót és egy kbl. 0'06 m. átmérőjű lemezalakú égetett agyagkorongot láttam, melyek valamennyien a nagy gödörből származtak.

Május 7-én a munkásoktól 44 darabot kaptunk. Kőből volt 9 golyó, valamennyi kvarcból készült egynek kivételével, mely finom szemcséjű zöldes homokkőből való. Volt továbbá egy nyéllyukánál kettétörött serpentinbaltának 0'09 m. hosszú, éle felőli töredéke, egy 0'05 m. hosszú s 0'017 m. széles márvány vésőcske s végre egy serpentin darab csiszolási nyomokkal. — Szarvasagancsból csak két lenyesett darab volt. — A medvefog pedig a gyökéren kis kerek lyukkal bír, hogy birtokosa felfűzve ékszerűl hordhassa. (II. tábla, 28. ábra). — Az agyagkészítmények közül első sorban az edények említendők. Volt három sérült egyfülű csésze 0'11, 0'08 és 0'04 m. magassággal. Csak az első bír vonaldíszszel. Az urnasírok első fajtájú kétfülű mellékleteiből van egy ép és 3 csonka darab, a második bögrenemből pedig van 5 hiányos példány. Két nagy és díszes talpcsöves edény maradványa. Az egyik a láb töve; négyszögű vízszintes talpa 0'17 m. hosszú és széles; hengerének átmérője 0'10 m. A második lapos tál külön tagolt nyakkal. Színe szép fekete s külseje fényesre van lesimítva. Szájszéle négyszögű volt. A tál átmérője 0'30 m. lehetett. Lábáé 0'055 volt. A törés helyén látni, hogy a láb letörése után csiszolás által a tálnak talpat csináltak, talán azért, hogy a tálát önállóan használhassák. Azokból a lapos összenyomott csészék kúpalakú födőjükből 2 példányt hoztak be. Az egyik a csúcson lévő, felfelé álló csücsökkel együtt 0'09 m. magas; négyszögű karimája 0'10 m. hosszú és széles. A másik födő annyiban érdekes, hogy nincsen kúpalakú teteje, hanem ez egy vízszintes lap,

melyből a kerek karima is fejlődik (III. tábla, 36. ábra). Ezen vízszintes lapnak átmérője 0·10; a hengeralakú, 0·05 m. magas földő pedig 0·08 m. Mind a két földő vonaldíszes és a karimán sérült. Egy lángborítónak 3 és egy másik ugyanolyan agyagtárgynak egy oldaldarabja. Egy ikeredény. Az ikeredények Vattinán aránylag nagy számmal lépnek föl. Eddig vagy 70 ilyennek töredéke, főleg közös füle őriztetik már a verseczi múzeumban. Épet azonban nem lehetett eddig szerezni. 1898-ban volt egy fél edény. A mostani majdnem egész; igaz, hogy arányai is kisebbek a szokottaknál. (III. tábla, 33. ábra). Két gömbalakú, különtagolt talppal és nyakkal és vízszintes szájszéllal bíró csészéből áll, melyek a hassal és a szájszéllal vannak összeragasztva; az érintési hely fölött a fölfelé álló közös fül van elhelyezve. A csészék magassága 0·06 m., a közös fülé 0·03 m., az egész edény hossza 0·16 m. Has- és szájszél egyenesekkel van díszítve. Sérült; az egyik csészéből egy rész hiányzik. Egy tűzhely maradványai közt találtatott. Egy csészefül; egy edénynek fogantyúja; egy határozatlan rendeltetésű gömbalakú üres tárgy; egy 0·05 m. átmérőjű, jól kiegészített agyagkarika. Két kanál, az egyik füles, a másik a fül helyén 0·01 m. hosszú lapos nyújtvánnyal bír, mely nyélül szolgál; épek. Öt gúla. Magasságuk 0·13—0·17 m. Az egyiknek tetején egyenes bekarczott kereszt, kettőén benyomott pont, a negyediken függőleges lyuk; az ötödiknek a teteje síma lap jegy nélkül. Az egyiknek köpenyegén az élek mellett ujjal benyomott vonásokat mutat fel, melyek a tetőnek négy oldala alatt ívvonallal vannak összekötve.

Május 12-én a lehordott területet 1 m.-rel meghosszabbították, a munkát egyelőre befejezván. Összesen tehát 266 m²-nyi területről hordatott le a föld ezen alkalommal. Május 14-én hoztak be mint az utolsó munka eredményét: 2 agancs- és 12 agyagdolgót. Agancsból volt egy 0·17 m. hosszú balta négyszögű, kivájt nyéllyukkal és egy lenyesett vég. Agyagból volt egy sérült lángborító. Magassága 0·095; alsó nyílásának átmérője 0·10, felső nyílásáé 0·025 m. Felső része 0·01 m. magas függőleges nyakat alkot. Vörösre van égetve és külseje lesimítva. Tűzhelynél állott. Az urnasírok mellékletei közül volt a kétféle kétfülű bögrének egy-egy példánya; füleik hiányoztak. Öt különféle alakú edényfül. Czífrázott oldalfalrészletek, melyek sírurnák maradványai lehetnek. Egy ikeredény közös füle, s végre egy edény falából készült korong, melynek átlagos átmérője 0·055 m. Ezen utóbbi tárgy most harmadszor lép fel; czélját nem tudom. Május 14-én Oszuszký József, bérlő, hirtelen elhalálozván, a munka megszakadt.

Augusztus 16-án kirándulván, a homokgödört megvizsgáltam, hol a munka per miatt még mindig szünetelt. Csak néhány töredéket gyűjthettem. Volt 11 cserép: oldaltöredék czífrázattal, perem és talp; 2 lenyesett agancsvég, és végre egy kettétört igen érdekes, hosszúkás agyagedény. (III. tábla, 40. a), b) ábra). Hossza: 0·14, magassága: 0·05 és szélessége a közepén 0·10 m. Elöl és hátul hegyes. Fenn a közepén egy 0·04 m. hosszú és 0·03 m. széles szájnílás van. Az egyik hegyes végén és ugyanazon oldalon a nyílás mellett a nyomok egy felfelé állott fület igazolják. Alsó része díszítetlen és külön tagolt talppal nem bír. Felső oldala a nyílás körül szép díszítést mutat fel. Mindjárt

17.

19.

27.

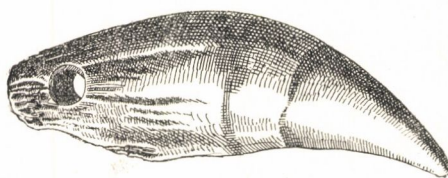
26.

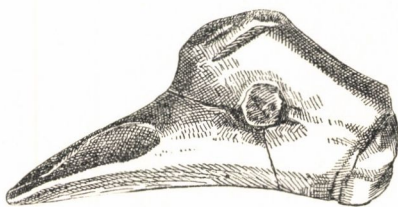
21.

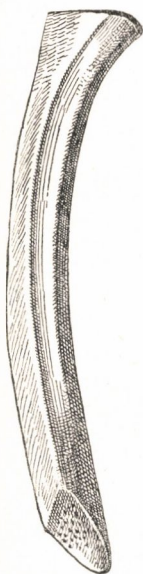
18.

25.

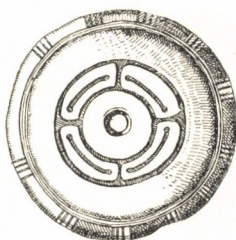
28.

22.

23.

24.

20.

az élesen kiálló has felett 2 párhuzamos egyenes, ezek felett kettős spirálisokból álló sor, azután ismét két párhuzamos egyenes, ezután kettős körszelvényekből alkotott sor s végre ismét 2 párhuzamos egyenes vonulnak az edény köré. A 0'003 m. magas perem 0'007 m. széles felső lapján egymás mellé rakott tompaszögben megtört vonások láthatók. A felső rész le van simítva és feketés színt mutat. A füllel ellátva a római agyagmécsesekre emlékeztet; csak a bélnek való nyílás hiányzik.

Az edényt tisztítatván, az edény alján, a talp helyén, két egymás mellett elhelyezett 0'025 m. átmérőjű törési lapot láttam, melyek azt bizonyítják, hogy ezen edénynek két tömör lába volt, miáltal a hosszúkas üres edény, madártestre emlékeztet, ha a fület madárfejjel díszítve gondoljuk. És meglepő is a hasonlatosság a madártesttel, ha azt a Hampel J.: A bronzkor, I. köt., LXVII. tábláján, 3. *a. b.* alatt bemutatott madáridomú bronzedénnyel, mely Csicseren, Ungvármegyében találtatott, és az ugyanott LXVIII. t., 5. *a. b.* alatt közölt, Magyarországon közelebbről meg nem határozott helyen, talált hattyú (?) alakú üres bronzedénnyel összehasonlítjuk. Agyagedényünkénél csak egy hiányzik s ez a felső nyílásnál, elül és hátul előfordulni szokott apró fülek vagy lyukak, melyeknek segítségével azt felfüggeszteni lehetett.

Madáralakú edények Észak Európában nem épen ritkák. Undset: *Erstes Auftreten des Eisens*, IX. tábla, 13. ábra és XIX. t., 13. ábra, alatt mutat be ilyeneket, melyeknek czélját, ill. használhatóságát megmagyarázni nem tudja. Soknak a felső szájni nyílásán kívül még elül is egy kis lyuka van, melyen keresztül a felső nyíláson beleöntött folyadék cseppenként kifolyhatott. Lám-páknak tartották azokat, de Undset szerint ilyenekül nem szolgálhattak (Undset, i. h., 68.). Találtak pedig ilyeneket madárfejjel Sziléziában (u. o., 68), Posenben (u. o., 83, 85 és 110), Lausitzban (u. o., 185) és Mecklenburgban (u. o., 256, 3); valamint ökörfejjel Posenben (u. o., 81.).

Ezen alkalommal Manzinnál az 1897 nyarán talált fémdolgot (Arch. Ért., U. F., XIX, 166.) és még más régiséget láttam. A fémdolog karimás véső éle felé kihajló oldalszélekkel. Hossza: 0'10 m., éles foka, mely az egyik oldalán csorbás, 0'02 és körszelvényt alkotó éle 0'05 m. széles. Vastag, nehéz példány; szárnyai a közepén 0'018 m. szélesek. Nagyjában hasonlít Pulszky F.: A rézkor, 6. ábra, 11. *a. b.* számához. A zöldes patina egy helyt lepat-tanván, a vörös réz barna színe látható; tehát réztárgy. — A másik darab az ugyanekkor talált kis serpentin balta (u. o.). Ez 0'08 m. hosszú. Nyéllyuka 0'015 és 0'016 m. átmérőjű. Körszelvény alakú éle 0'018 és élt képező foka 0'016 m. magas. Szépen ki van csiszolva. — Egy harmadik tárgy, mely a napokban egy leszakadt földdarabból került ki, egy 0'05 m. magas, ép, vörösre égetett talpcsöves edényke. Tála félgömbalakú, szájszéle négyszögű; három szög alatt apró csücskök, egy alatt pedig apró fülecske. Végre 3 agyaggúla.

Most hallottam, hogy a községtől nyugatra elterülő közlegelőnek, Manzin birtoka melletti részében, egy kerek domb van, melynek neve «Krályicza», és mely alatt a népmonda szerint királyleányok volnának eltemetve.

Augusztus vége felé kezdte meg Bogics Vazul az általa bérelt Naschitz-féle részen, tehát a gödör keleti felében, a homoknyerést. Aug. 23—26-án a gödör északi oldalán leszakadt földtömeget távolították el és ezen munka közben a következő dolgok jöttek napfényre, melyeket a munkások aug. 27-én behoztak a városba: Kőből volt egy megközelítőleg koczkalakú morzsolókő. Oldalhossza 0'04. Anyaga gránit. — A többi tárgy agyagból való. Volt 5 kis edény: Egy füles csésze, mely a főzésnél szerepelhetett, mivel egyszerű és durva készítményű. Magassága 0'10 m., szájmérete 0'10 és fenekéé 0'06 m. Szájszéle ujjbenyomás által díszes és egy helyt csorbás. Két kétfülű bögre az urnamellékletek első fajtájából; mindkettő töredékes. Két kétfülű bögre az urnasírmellékletek másik fajtájából; az egyik ép és 0'11 m. magas, a másik kisebb és töredékes. Egy lángborító fele; külön tagolt nyakkal a felső, 0'03 m. átmérőjű nyílásnál; alsó nyílása 0'07—0'08 m. átmérőjű volt. Egy füles agyagkanál; hossza 0'08 m., miből a kerekded fejre 0'05 m. esik; ép. 10 cserép, többnyire nagyobb edények csőalakú füllel ellátott oldal-darabjai vonaldiszszal. Köztük egy ikeredény töredéke is és egy nagyobb tál maradványa, melynek belsejében a fenék fölött egy fölfelé álló lapos korongban végződő fogantyú van. (III. tábla, 29. ábra). A fenék átmérője 0'09 m., a fogantyú hossza 0'04 m. Ez az első eset, hogy fül helyett (Arch. Ért., U. F., XIX, Vattina, VI. tábla, 47. és 48. ábra) fogantyú van alkalmazva. Továbbá egy 0'045 m. átmérőjű 0'004 m. vastag átlukasztott korong; és végre egy táblának sarktöredéke.

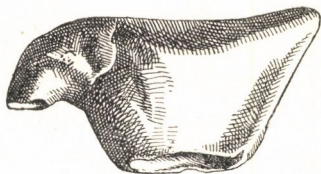
Bogics felbontván a bérletet, Naschitz maga vette kezébe a homoknyerést s szeptember 4-én az északi oldalon egy 4 m. széles sávot kezdett meg, mely u. a. hó 7-én már 10 m. hosszú volt. Az utóbbi napon künn lévén, konstatáltam, hogy a humusréteg itt 2 m. vastag, benne kevesebb a kulturmaradvány és a föld olyan száraz volt, hogy csak kevés töredék került elő. Az említett területen különben csak egy tűzhely volt egy agyaggyűléssel, mely utóbbi azonban összezúzatott.

Szeptember 7-én kirándulván, a helyszínen 7 kő-, 2 csont-, 8 agancs- és 32 agyagdolgot gyűjtöttem. A kődolgozók közt volt 6 kvarcból készült golyó és egy serpentin szerszám fúrólyukának készítésénél keletkezett és kihullott peczek. Ez utóbbi 0'03 m. hosszú; az egyik oldalon 0'012 és a másikon 0'008 m. átmérőjű, tehát csonka kúpalakú. — A két csonttárgy két, hosszában lecsiszolt lábközepcsont. — A nyolcz agancsdolog között pedig van egy 0'11 m. hosszú kalapács, fűrt kereknyéllyukkal; a többi 9 darab vagy vég vagy rúdrészlet a megmunkáltatás nyomaival. — Az agyagdolgok közül megemlítendő 10 urnaoldaltöredék gazdag bekarcsolt ékítéssel; 6 ugyanolyan táltöredék; 3 töredékes edény, melyek urnamellékletül szolgáltak; 1 lángborító 4 ötödrésze; egy másiknak kis darabja; a födeles csészék képviselve vannak egy földövel, egy hasoldalrészlettel és egy talppal; egy lapos tálalakú füles szűrőedény fele; egy nyeles kanál töredéke; egy táblának sarktöredéke; két talpcsöves edény maradványa; egy tálnak fenéke fölött elhelyezett volt keresztben álló kettős füle; egy edénytálp, melynek kívül, az alapoldalon, ráragasztott pálczatagok által képezett domború keresztalakú éki-

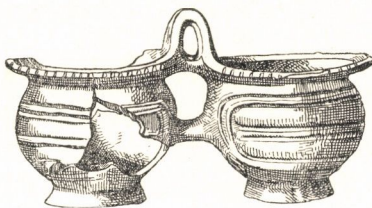
tése van; (III. tábla, 34. ábra) s végre egy 0'10 m. hosszú, égetett agyagsúlyzó a durvább fajtából, minő már egy előfordult.

Szeptember 7-től ugyanazon hó 10-ig még 3 m. hosszú területről hordták le a földet; az eredményt, valamint még néhány az előbbi napokból a munkások kezei közt maradt tárgyat 10-én hozták be nekünk. Most kaptunk 17 kő-, 1 agyar-, 7 agancs- és 48 agyagtárgyat. A kőtárgyak közt volt 6 golyó kvarczból; 5 hosszénégyszögű hasáb; 1 hosszúkás gránit és 1 hosszúkás chloritpaladarab; 1 tábla darab; 1 sárgás kvarczból készült, 0'07 m. átmérőjű és 0'02 m. vastag lencsealakú kő; egy 0'06 m. hosszú palásvésőnek éle felőli darabja, s végre egy barnás serpentintből készült kis sikárlókő. — A disznóagyar azáltal válik érdekessé, hogy meg van munkálva, illetve valami szerszámmá van átalakítva. Hossza 0'13 m. Hegye felőli nagyobb fele keskenyebbre van csiszolva és a belső oldalon egyenetlen, majdnem fogas; alsóbb, szélesebb kisebb fele kétszer keresztül van fúrva (I. tábla, 11. ábra). Hogy mire szolgálhatott, nem tudom. — Az agancsdolgok közt volt 3 egész és 2 félig kész nyéllyukas szerszám, ú. m. egy balta négyszögű nyéllyukkal, 0'15 m. hosszú; egy ugyanolyan kerek nyéllyukkal, 0'14 m. hosszú; egy ugyanolyan kerek nyéllyukkal, 0'09 m. hosszú; egy balta, éle és nyéllyuka meg van kezdve, 0'26 m. hosszú; egy kalapács, 0'11 m. hosszú, külseje le van simítva, a lyuk még nincsen kifúrva. Van továbbá 7 lenyesett vég és 2 levágott rúddarab. — Az agyagdolgok közt első helyen említendő egy kis, durva kivitelű, fekete színű madáralakú edény. Apró csirkét ábrázolhat. (III. tábla, 32. ábra). Hossza 0'065 m., magassága a közepén 0'03 m. Kerek szájnnyílása, mely 0'017 m. átmérőjű, lenn van, a fenékén. Tömör csőre letörött; különben ép. Diszitetlen. Ezen üres madártest alig szolgálhatott edényül. — A sokféle nagyobb edénytöredéken kívül felsorolandó: Az urnamellékletek első fajtájából 5 töredékes példány, a másik fajtából is 6 töredékes példány (egy csak 0'046 m. magas) és a harmadik fajtából, melynek csak egy füle van, egy darab; ennek magassága 0'08 m. a szájszél fölé 0'01 m.-nyire emelkedő füllel. Egy szűrőedény, melynek magassága 0'06 és szájtátmérője 0'11 m.; füle 0'01 m.-nyire emelkedik a szájszél fölé. Szájszéléből egy darab hiányzik. Három lángborító maradványa. Két lapos födeles csészének maradványa. Egy talpcsöves edény czifrázott lábtöredéke, és egy másiknak ugyanolyan csészéje. Ez utóbbi 0'065 m. magas és 0'18 m. szájtátmérőjű. Három hasonrendeltetésű edény, mely azonban csészéalakú; egy vonaldiszes; kettő durva munka. Egy csolnakalakú edény orra felőli töredéke. Egy ép kanál, a szájszél fölé emelkedő füllel, 0'08 m. átmérőjű kerek fejjel. Egy másik kisebb, de csorbás példány. Egy 0'06 m. átmérőjű kerek edényfödő, fekete színű, a felső lapján vonaldiszszel és a közepén háromszögű füllel. (III. tábla, 35. ábra). Egy tábla sarktöredéke. Egy kis gyöngy. Egy fekete színű, 0'05 m. átmérőjű és 0'006 m. vastag korongocska lyukkal a közepén. Egy 0'10 m. átmérőjű és átlag 0'01 m. vastag, fekete színű, lyukas korong; a lyuk körül karimával.

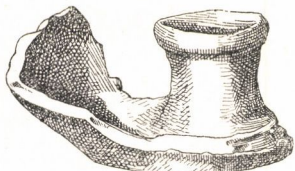
A szeptember 10—18-ika közti hétben a munkások a többi 21 m. hosszú területet egészen a gödör keleti széléig befejezték. Míg a nyugati oldalon megkezdett résznél a homok feletti humusréteg 1'80 m. vastag volt,

32.

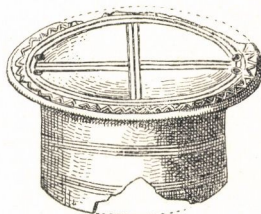
33.

29.

31.

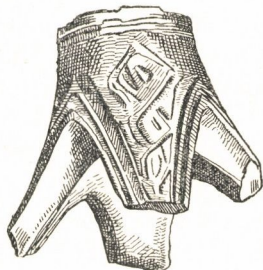
36.

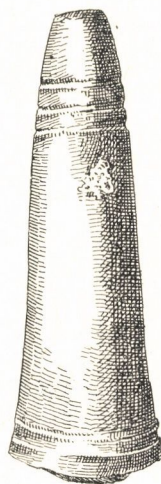
35.

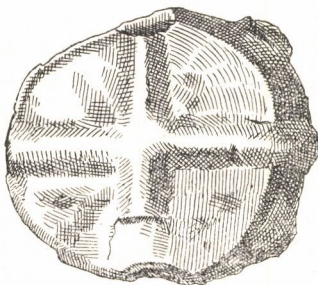
30.

37.

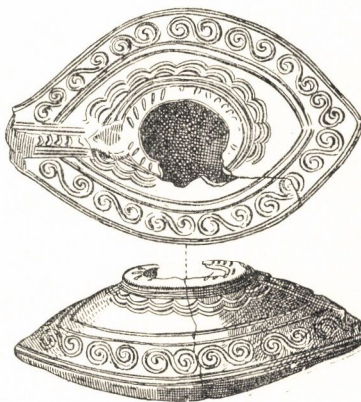
38.

34.

39.

40. a) b)

addig a keleti oldalon annak vastagsága csak 0'58 m. volt, szépen bizonyítván a domborulat mesterséges voltát. A tűzhelyek száma csak 4 volt, tehát aránylag kevés. A közőkben urnasírok voltak. A tárgyakbani eredmény is csekélyebb volt, a miben azon körülmény is közreműködött, hogy a nagy szárazság következtében minden összetörve került elő. Érdekes, hogy egy alkalommal lehetséges volt egy gabonatarató agyagedény méreteit megállapítani. Ez 0'70 m. magas s a legnagyobb kihasasodásnál 0'50 m. átmérőjű volt. Egyenes periméjű szájszéllal; külön tagolt nyaka nem volt. Szájnyílásának átmérője nagyobb volt, mint talpáé. Falvastagsága 0'013 m.

Szeptember 18-án hozták be a fenti terület eredményét: 1 csont-, 3 agancs-, 9 kő- és 26 agyagdolgot. A csonttárgy egy lábközépcsont, mely feketére égetve és hosszában lecsiszolva van. — Az agancsdolgokat 2 egész és 1 befejezetlen balta képezik. Az előbbieket 0'18 és 0'14 m. hosszúak; az utóbbi, melynek még nincsen nyéllukája, 0'22 m. hosszú. — Kőből 4 golyó, 3 hasábalakú tárgy és 2 baltatöredék volt. Az utóbbiak közül az egyik gránitból készült, foka felőli darab. Magassága 0'03, szélessége a nyélluknál 0'05 m. Foka körszelvényalakú élt képez. Az utóbbi zöld serpentintből való. Magassága 0'03, szélessége a nyélluknál 0'055 m. Foka hasonló az előbbiéhez. Az egyik hasáb hosszában vájatot mutat fel, a mi azt igazolja, hogy köszörűkő volt. — Az agyagdolgok közt volt egy kis gömbalakú sírurna; töredékes, mert nyaka és szájszéle hiányzik. Magassága a nyakig 0'18 m. Nyak- és fenékátmérője 0'09 m., hasáé 0'20 m. Diszitetlen; a nyak alján 2 csőalakú szalagfűl. — Egyszerű fazék. Magassága 0'14 m. Fenekének átmérője 0'10, szájáé 0'16 m. Egyenesen felálló pereme alatt egymásnak átellenében két csőalakú szalagfűl; a többi két oldalon ráragasztott, ujjal sorban benyomott lécztag. Égetése középszerű; konyhaedény. — A töredékes edények közt volt az urnasírok melléklete első fajtájából 2 példány, köztük egy egyfűlű, kerek szájjal; magassága 0'08, a füllel együtt 0'105 m. — Fűles csésze; fűle letörött és szájszéléből is egy darab. Magassága 0'10 m.; diszitetlen. — Kanál, kerek fejjel; fűle letörött. — Talpcsövesedénynek 0'11 m. magas üres, párhuzamos egyenesekkel és félkörökkel díszített lába. — Egy lángborítónak két töredéke. Ennek alakja és technikája eltér a két vattinai lángborítófajtától. (III. tábla, 31. ábra). Magassága 0'10; alsó nyílása 0'11 és felső szélessége 0'07 m. Anyaga iszapolatlan agyag, vörösre égetve. Köpenyegén kevesebb, de nagyobb, függőleges sorokban elhelyezett lyuk van. Felső, vízszintes lapos tetejében szabálytalan 0'020—0'025 m. átmérőjű kerek lyuk van. — Gyöngy, lapos gömbalakú. (III. tábla, 30. ábra). Magassága 0'025, átmérője 0'040 m. Függőleges hornyolatokkal (Andagójiája Sacken: Hallstatt, XVII. tábla, 24. ábra.). Ilyeneket egyenként is használtak ékszerül (u. o. 78. l.).

Szeptember 17—24-ig nem dolgoztak. — Szeptember 21-én megvizsgáltam a lelethelyet, 4 lenyesett agancsvéget, 2 töredékes edényt és 8 cserepet hozván haza. Az egyik edény az urnamellékletek második fajtájából való. A másik egy közép nagyságú talpcsöves edény tálczája. Ennek magassága 0'045, szájátmérője 0'115 m.; egész magassága 0'10—0'11 m. lehetett. A tálcza külsején félkörökből álló dísz. A cserepek közt egy urnaszájszél darabján kettős spiráldísz látható.

Október 4-én ismét kirándultam. Még mindig szünetelt a munka, miért is csak egy 0·103 m. árként használt csontszilánkot, 2 golyóalakú törökövet, 1 kis csonka füles bögrét és 11 cserepet gyűjthettem a gödörnek keleti, Naschitz-féle részében. Felhasználtam azonban az időt, hogy a «Királyicza» nevű halmot megnézzem. Ez a Manzin-féle pusztától, illetve a Nagy-Margitára vezető kocsúttól északra a közlegelőn, a Manzin-féle birtok határához közel van. Magassága 2·5 m. Átmérője az alapjában mintegy 25 m. Tetején két multszázadi kőkereszt látható és egy 0·5—0·8 m. mély gödör, mely valószínűleg kincskeresőkől ered. Ez utóbbinak környékén találtam egy gránitból készült válúalakú őskori malomalfélét, minők a nagy homokgödörből oly gyakran kerülnek elő. Ez, valamint azon körülmény, hogy a halomtól nem messze északra egy keletre folydogáló víz-ér van, a halom őskori eredete mellett szól.

November 1-én utólszor rándultam ki s gyűjtöttem a gödörben 11 cserepet és 1 szarvasagancstárgyat. Ez utóbbi a gödör nyugati oldalfalából kándikált ki s már vagy egy év óta az időjárásnak volt kitéve, minek következtében nagyon meg van viselve. Ez egy kis cifrázott szerszám-nyél. (II. tábla, 26. ábra). Hengeralakú, 0·031 m. hosszú és 0·016 m. átmérőjű; tehát végből készült. Belét csak az egyik végén hagyták benne. Külseje le van simítva. A két végén koncentrikus körök és háromszögek futnak körül, melyek a tárgy hosszában futó hornyolatok által vannak összekötve. Egy darabka kitörött és hiányzik.

A faluban a templomtól északra eső utczában a 71. sz. a. háztelken Bogics homokbányát nyitott. Ezen telek közelében, a 69. sz. a. volt Oszuszy-nak bányája, a honnan a rézvésőt birjuk (Arch. Ért., U. F., XVIII, 414, 415.). A Bogics-féle bánya eddig semmit sem szolgáltatott; csak most került elő egy 0·125 m. hosszú csontár, mely 3·5 m.-nyi mélységben találtatott.

A vasút melletti gödörben nov. 6-tól 18-ig Naschitz földbirtokos, a magas részén homokot bányászott. A gödör közepén levő, vastagsága miatt meghagyott, földtömegetől kezdve keletfelé egy 28 m. hosszú és 6 m. széles területről lehordták a humust és az ott talált dolgokat nov. 23-án hozták be a munkások. Volt köztük 2 lenyesett agancsvég és egy őz szarva, melynek két vége levágva van, az elágazás alatt pedig két oldalról fűrási kísérletek nyoma látható. — Az agyagdolgok közt van a sírnamellékletek első fajtájából 6, másik fajtájából 7 darab. Volt azután egy töredékes, diszitetlen füles bögre, egy töredékes vonaldíszes csésze és egy tálca, minőt már ismerünk (Arch. Ért., U. F., XIX, Vattina, V. tábla, 36. ábra), egy lapos csészének kis durván kidolgozott földője. Végre egy lapos karika, melynek átmérője 0·04 és vastagsága 0·009 m. — Legérdekesebb tárgya ezen szállítmánynak egy nyeles bronz-ár, (I. tábla, 9. ábra). A nyél szarvasagancsból készült, hengeralakú, 0·07 m. hosszú, 0·007 m. átmérőjű és simára van csiszolva. Az egyik végén 0·007 m.-nyi hosszában vastagabb, t. i. 0·009 m. átmérőjű, és ezen darab hosszában át van fűrva, miáltal a tárgyat felfűzve hordani lehetett. Másik vége 0·015 m. mély lyukat mutat fel, melybe a bronzból készült tű beillesztve van. Ez utóbbinak egész hossza 0·04 m., teste a közepén négyszögű, az egyik, külső végén

hegyes, a másikán vésőalakúvá van lapítva, minek folytán a nyél lyukában jobban tartott. A tű kalapácsolás útján nyerte alakját, a mint ezt a nyomok mutatják.

A vattinai leletek teljessége okáért még két leletről kell megemlékeznem, melyek 1899-ben előfordultak. 1899 első hónapjaiban a nagy gödör nyugati szélén a partból egy darab leszakadt. A törmelékből Oszuszký négy edényt szedett ki, melyeket a nyáron átadott. Az edények a következők: Urna. Magassága: 0'24 m. Talpátmérője 0'10, hasáé 0'20 és szájáé 0'14 m. Majdnem vízszintesen kihajló szájszéle 0'03 m. széles. Hasa nagyon magasán, 0'04 m.-nyire a nyak alatt van elhelyezve. A nyakon és a has felső részén bekarcolt egyenesek és hullámvonalak futnak körül. Anyaga rosztól iszapolt, égetése is roszt. A második és harmadik edény mindenben hasonló az elsőre, csak a nagyságban nem. A másodiknak magassága 0'12, talpátmérője 0'07, hasáé 0'12 és szájáé 0'08 m. A harmadik 0'11 m. magas. Talpátmérője 0'05 m., hasáé 0'08 és szájáé 0'06 m. A negyedik edény elűt az előbbiektől. Ez füles korsó. Magassága 0'19, talpának átmérője 0'06, hasáé 0'12 és szájáé 0'075 m. Czfírázata nincsen, szájszélét vastagodás képezi. Technikája, anyaga és égetése jó. Színe kékezzsűrke. Valamennyi edény sérűt. Míg az utolsó edény, a korsó, a II. és III. században dívott római-barbár keramika készítményeivel rokon, addig az első három edény kora-középkori készítmény. Az edényekben állítólág csak föld volt. Az edények elhelyezési módjáról felvilágosítást nem nyerhettem; lehetséges, hogy népvándorlási urnatemetkezéssel van dolgunk, s nincsen kizárva, hogy egy később, az említett helyen talált Constantín-féle rézéremnek vonatkozása van a lelethez. Különben ez utóbbi nem az első, mely ott a föld felső rétegében előfordult.

A másik leletre a faluban bukkantak. Ugyanis április közepe táján Szemián János telkén, mely a főutczában a községházától nyugatra terűl el, a tiszta homokban két edényt találtak, melyek Manzin birtokába jutottak, hol azokat láthattam. Az egyik nagy medencze. Magassága 0'20, talpának átmérője 0'11 és szájáé 0'42 m. Szájszéle, mely hengeralakúlag vastagodik, ötszöget képez. Minden szögletes kicsűcsosodás alatt kettős csűcsök van elhelyezve. Felűlete különben síma és diszítetlen. Színe vöröses. Égetése meg lehetős jó. Állapota is aránylag jó, mivel csak egy repedése van. A másik edény is hasonló alakú. Magassága 0'11, talpátmérője 0'09 m. és szájáé 0'18 m. Szájszélének alakja négyszögű. Minden szög alatt kettős csűcsök. A találáskor az edényekben homok volt. Előfordulásuk szerint emlékeztetnek azon mozsáralakú edényre, mely a nagy gödörben egy tűzhely alatt volt elhelyezve. S így feltehető, hogy ezen hatalmas medencze és kisebbik párja valami áldozattal állanak összeköttetésben.

A verseczi városi múzeum 1899-ben Vattináról 15 szállítmányban 430 dbbal gyarapodott, melyek közül 1 bronz-, 11 csont-, 47 agancs-, 61 kő- és 310 agyagból voltak. Új alakok gyanánt bronzból az agancsnyeles ár, agancsból a nyílhegy, továbbá megmunkált agyarak és egy átfűrt fog, kőből síkárló- és köszőrűkövek és agyagból madáralakú edények, egy meg lehetős fentartású ikeredény, valamint golyók szerepelnek az ezen év lelettárgyai közt.

Az 1900. évi leletek. 1900-ban korán állt be a tavasz. Miért is már ebr. 27-én mehettem ki. Ezen kirándulás daczára annak, hogy a gödörben nem dolgoztak, mégis eredményezett néhány dolgot, melyeket Koske, vasúti őr útján kaptam. Ezek részint még a mult évi utolsó munka által kerültek napfényre, részint a tél folyamán a gödör magas partjain történt földcsuszamlások folytán jöttek napfényre. A hazahozott szállítmányban volt: 2 kőgolyó; egy 0'20 m. hosszú, félig kész agancsbalta, a mennyiben a lyuk furásának csak a kezdete látható; 5 megmunkált agancsdarab; 1 hosszában csiszolást mutató lábközépcsont; 11 db. nagyobb edénytöredék, különféle czifrázati motívumokkal; 4 ikeredénynek közös füle; 2 hastöredék kerek lyukkal; egy lapos csésze földjének csücsztöredéke; 1 töredékes, belül keresztbe álló szalagfüllel bíró medencze, fenékmérete 0'09 m.; 3 agyagkarika; 1 kis, csak 0'034 m. átmérőjű, lyuk nélküli korong, oldalán kis fogantyúval; egy tábla sarktöredéke és végre 1 tapaszdarab. Összesen 36 darab. Megemlítendő, hogy 4—5 agyaggúla elkallódott.

Ugyanazon időben Csapó Géza, verseczi főszolgabíró, azon fokosok öntésére szolgáló mintát engedte át a verseczi múzeumnak, melyet az Arch. Közlemények XX. kötetében leírtam és melynek rajzát az Arch. Ért., U. F., XIX, 153. lapján lévő ábrák 5. a. és b. száma alatt közöltem. Ugyanakkor láttam Csapónál több Vattináról származott tárgyat, melyeket 1898- és 1899-ben kapott. Névleg láttam: 1 példányt az urnamellékek első fajtájából, mely a szokottnál valamivel kisebb, de kerek szájjal és csak egy füllel bír és sárgás színű, valamint szépen lesimítva, nemes alakja által előnyösen válik ki; 1 csolnakalakú edényt, ép s szintén valamivel kisebb a szokottnál, sárgás színű, egy füllel a hosszúsági oldalon; egy ép kanalat, durva, kerek fejjel; 1 apró, fülnélküli, majdnem golyóalakú, lesimított felületű, különben díszetlen, feketés színű edénykét, mely játékszer lehetett.

Haslingernek veje, Kóry Miklós, hogy Oszuszký halála után követelését, mely még a Haslinger-féle föld eladásából megmaradt, behajthassa, a Haslinger-Oszuszký-féle részen, homokot bányászott és értékesített. Ezen célból április 9-én egy a gödör északi, patak-felőli, oldalán lévő 4'5 m. széles területről az 1'2 m. vastag földréteget lehordatni kezdte. Április 11-én este az első 25 méter hosszú részletről már le volt hordatva a humusréteg. Ezen területen 5 tűzhely és több urnasír vegyest konstatáltatott. Magam láttam, a hogy egy sírurnát leltek. Ez gömbalakú, de díszetlen volt. Darabokra törve került elő. Melléklete sem volt. A lelettárgyakat részint április 11-én kirándulás alkalmával kaptuk, részint 12-én, midőn a munkások azokat behozták.

A 11-én behozott szállítmányban volt: 6 kőgolyó; 1 hasábalakú kis fenőkönek 0'062 m. hosszú töredéke, szélessége 0'017, vastagsága 0'004 m., a végén felfüggeszthetésre bevájattal (I. tábla, 12. ábra); 1 lenyesett agancsdarab; egy 0'08 m. hosszú, átfúrt baltaalakú játékszer (?) agancsból; 2 agyar nyelési nyomokkal; 1 töredékes agyagedény; 2 füles agyagkanál, az egyik 0'09 és 0'065 m. átmérőjű fejjel, füle hiányzik, a másik 0'08—0'08 m. átmérőjű fejjel, kettőtörve; egy 0'105 m. átmérőjű, közepén lyukkal bíró korong; 2 talpcsöves edény darabja; egy 0'10 m. átmérőjű, közepén átlukasztott edényfenék; 1 táb-

lának sarktöredéke ; 3 ikeredénynek közösfüle ; 12 edénytöredék. Összesen 42 db. Égetett agyaggúla vagy 10 fordult elő, valamennyien a tetején kerek benyomással ; de épet nem lehetett szerezni.

A 12-én behozott tárgyak közt volt : 1 diszített, agancsból készült korong. Ez 0·045 m. átmérőjű, közepén kerek lyukkal s az egyik lesimitott oldalán körzőféle szerszámmal bekarcsolt vonaldiszszel bír. (II. tábla, 24. ábra). Alighanem övboglár volt. 3 átfűrt agyar. Az egyik 0·105 m. hosszú, meg van munkálva és a hegye felé kerek lyukkal ellátva. (I. tábla, 13. ábra). A másik 0·067 m. hosszú, töve felőli végén négy szimmetrikailag elhelyezett kis kerek átfűrésszel. (I. tábla, 16. ábra). A harmadik darab egy a másodikhoz hasonló példánynak 0·04 m. hosszú, 6, két sorban elhelyezett kis lyukkal bíró töredéke. (I. tábla, 15. ábra). Egy 0·13 m. hosszú csontár. És végre 3, nyelési nyomokat mutató agancsdarab. 6 kis töredékes edény : 1 füles csésze az egyszerű diszitetlen fajtából, az urnasírmellékletek első neméből és ugyanazoknak második fajtájából 1 példány ; ezen négy darab egy urna mellett állottak. Egy az urnamellékletek második neméből és végre 1 égetett agyaggúla, mely 0·18 m. magas s tetején kis kerek ujjbenyomással bír. Összesen 17 darab.

Április 17-én és 18-án a munkát folytatván, újabb 16 m. hosszú részletről hordták le a földet. 18-án künn lévén, 47 darabot gyűjtöttem a helyszínén. Volt az eredményben : 1 bronz gombostű. (I. tábla, 2. ábra). Hossza, a fent lelapított gömböt képező gombbal együtt 0·09 m. A szár vastagsága 0·002—0·003 m. A gomb 0·006 m. magas és 0·01 m. széles. A gomb körülfutó bekarcsolt kígyóvonallal van diszítve. Ép. Tiszta földben találtatott, 0·7—0·8 m.-nyi mélységben. Hasonló alakú és nagyságú gombostűk előfordultak Palánkon a «Karaula» nevű dombtól nyugatra, volt urnatemetőben az urnákban (Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 85, 86.). — Négy átfűrt csiszolt kőszerszám. Az első ép balta. Hossza 0·115 m., szélessége 0·05 m. Fokát gyengén kihajló élt képez és 0·014 m. magas. Éle hasonlóan gyengén kihajlik és 0·028 m. átmérőjű. Nyéllyukának átmérői 0·017—0·018 m. Anyaga serpentin. A másik egy 0·036 m. vastag baltának foka felőli 0·04 m. hosszú töredéke. A harmadik egy 0·04 m. vastag baltának 0·053 m. hosszú hasonló darabja. A negyedik végre egy töredékes nyéllyukas buzogányfő syenitből. Magassági átmérője 0·045 és szélességi átmérője 0·08 m. — Egy 0·085 m. hosszú, az egyik végén vastagabb, a másik végén vékonyabb, négyoldalú hasábalakú kis fenőkő, vörös homokkőből, melynek vékonyabb végén hordhatás céljából két harántos bevált vonal van. (I. tábla, 10. ábra). Ép. — Egy 0·09 m. hosszú serpentin-darab, melynek egyik oldala egyenletesen simára van csiszolva, fenőkőhöz hasonlítván. — Három csontszerszám : Egy 0·087 m. hosszú kerekcsárú ár. Egy 0·11 m. hosszú, bordából készített, félkört képező végű simító csont. (II. tábla, 22. ábra). Egy 0·34 m. hosszú, 0·06 m. hosszú túalakú kerek csárú hegygyel bíró szerszám. (II. tábla, 17. ábra). — Öt kőgolyó. Egy égetett agyaggúla, 0·14 m. magas, tetején egyenes keresztel. — 10 cserépdolog. Van köztük csonkakúp alakú gyöngy, 0·046 m. átmérővel és 0·022 m. magassággal. Van csolnakalakú edénytöredéke, talpcsöves és szűrőedény maradványa, van közönséges edényfödő darabja, 2 ikeredénynek közös füle, edényhastöredék kerek

lyukkal; 2 töredékes csésze és végre egy lapos csészének földője, melynek kupolája 0'045 m. magas és lenn 0'11 m. szájátmérőjű. — 16 db. agancstárgy, köztük egy baltatöredék, a többi lenyesett vég vagy rúddarab.

Április 19-én hoztak be a munkások az utóbbi területről 24 dbot. Ezek közt volt: 1 balta syenitből. Hossza 0'16 m. Egyenletes vastagsága 0'042 m. Foka gyengén kihajló élt képez. Élének legnagyobb része kitörött. Nyéllyukának átmérői 0'022—0'021 m. Tűzben volt és ezért össze-vissza repedezett. — Öt kisebb-nagyobb golyóalakú kő. Egy üres agancshenger köpenyegén vonaldiszszal. (II. tábla, 23. ábra). Magassága 0'044, vastagsága 0'04 m., tehát vastag rúdból való darab. Bele egészen ki van vájva, külseje pedig szépen lesimítva. A két végén bekarcsolt csipkeszél alakú diszítés fut körül a henger négyötöd-részen. A felső végén először olyan meandeszerű disz van, minő az ezen esztendőben lelt korongon fut a központ köré. Alatta kisebb fél- és egész körökből álló disz. Az alsó végén nagyobb kettős fél- és egész körökből alkotott bordure-ékitmény. A fél- és egész körök, a mint azt a pontok a közéjükön igazolják, valami körző-féle szerszámmal karczottattak be. — Egy lábközépcsont, hosszában lecsiszolva. Négy agancsdolog. Az első egy nyéllyukas baltának foka felőli töredéke, a második egy lenyesett vég harántosan átfúrva, a harmadik és negyedik végre levágott végek. — Agyagból volt: Egy agyagkorong közepén lyukkal, mely mindkét oldalán karimával van körülvéve. A korong átmérője 0'075 és vastagsága 0'008 m. A karimás középrész vastagsága 0'035 m. Tizenkét töredékes edény. Még pedig 6 db az urnamellékek első fajtájából. Ezek közt van egy nagyobb példány, mely a füllel együtt 0'16 m. magas, szép spiráldiszes és az ansa lunata közepén apró csücsökkel. 3 db az urnamellékek második neméből és 2 kis füles csésze. Végre egy a tűztől nagyon megviselt fazékalakú füles edény, mely 0'16 m. magas. Egy az ismeretes csinos lapos csészéken volt, belül kúpalakú s kívül négyszögű karimával bíró, érdekes földő. — Ezen területrészen 3 tűzhely volt.

Április 21-én és 23-án a földet kiegyenlítették, mely munka közben ismét néhány dolgot leltek. Április 25-én kirándulván, hazahoztam 4 kő-, 3 csont-, 4 agancs- és 7 agyagdolgot, összesen 18 darabot. A kődolgok közt volt 3 golyó és egy 0'13 m. hosszú, 0'033—0'036 m. széles és 0'018 m. vastag fenőkö. A csontdolgok közt volt: 2 lábközépcsont, melyek az alsó részen lecsiszolva és egy 0'115 m. hosszú ár. Agancsból volt: 2 lenyesett hegy, egy 0'11 m. hosszú ár és egy 0'12 hosszú durván kidolgozott, késpengealakú szerszám. (II. tábla, 23. ábra). Az agyagdolgok közt számláltatott: egy 0'055 m. magas füles csésze, melynek füle azonban hiányzik (igen durva munka), 1 ikeredény töredéke, 1 medenczének feneke fölötti fül-maradványa, 2 hastöredék kerek lyukkal, 1 csinos nagyobb edény ansa lunata füle és egy kanálnak fejtöredéke.

Május 25-én ismét kirándultam. Most ugyan nem dolgoztak, hanem mint mindig, megint szereztem néhány dolgot a gödörből. Névleg kaptam Koskétől egy csiszolt baltát és a gödörben leltem egy agyaggúlat és egy edénytöredéket. A balta 0'11 m. hosszú és a nyéllyuknál 0'055 m. széles. Foka élt alkot és 0'03 m. magas és éle erősen kihajló és 0'045 m. magas.

Nyéllyukának átmérői 0·021—0·023 m. Három darabra törve, de teljes darab. Az agyaggúla 0·20 m. magas, tetején ujjbenyomással. A cserép egy nagyméretű urna szá-j-, nyak- és hastöredéke, shraffirozott vonaldíszszel a has felső részén.

Ezen napot főleg helyrajzi kutatásokra használtam fel és újabb lelőhelyek felkeresésére. A keletről nyugatra húzódó domborulat, melyen a falu is emelkedik, ennek északi utcájában éri el legnagyobb magasságát; itt a nyugati, a temető előtti oldalon, magára az utcára lép ki a gerince. E tájról a házakból már nyertünk leleteket. Most is kaptam a 73. számú házban egy egyszerű füles bögrét, mely valószínűleg az utca árkanak mélyítése alkalmával került elő. Ez 0·16 m. magas; szájának átmérője 0·10 és fenekéé 0·06. A szájszél alatt 3 csücsök, a negyedik helyén van a szalagfül, mely nem emelkedik a szájszél fölé; de most, letörve, hiányzik. Az utca nyugati végét elzárja a szerb temető. Ennek régi, most használaton kívül helyezett része, egy mintegy 3 m. magas dombon van. Itt, persze, a kutatás ki van zárva. Tovább nyugatra haladva, a közlegelőn egy nagy hosszúkás gödör mutatja, hogy itt is homokra aknáztak. Ez 1890 és 1891-ben történt, midőn a verseczmargitai vasutat építették és ezen kbl. 4 holdnyi területről a hozzá szükséges homokot hordták. Hogy ott is leletek előfordultak, bizonyítja az, hogy a gödörben több helyt a többi vattinai leletekhez hasonló cserepeket találtam.

Naschitztól értesülvén, hogy a Vattinától északra lévő keletről nyugatra húzódó plateau szélén elterülő szőlőkben is cserepeket találni, ezt a vidéket kutattam át. A temetőtől északra fekvő ponton kezdvén egészen a Manzin-féle majortól észak-északnyugatra fekvő részig bejárva a földeket és szőlőket, több helyt vastag prähistoricus cserepekre akadtam. A lejtő már egészen le van mosva és itt a humus alatti sárga agyag látható. A cserepeket most csak a plateau szélén találhattam, a hol egy széles, mészkőből készült vésőnek darabját, egy csiszolt balta vagy kalapács töredékét is találtam; ezen utóbbinak anyaga paláskő. Megemlítendő, hogy ott vöröses és kékes szürke, korongon készített edények cserepeit is leltem.

Junius 22-én és 23-án ásattam a nagy gödörben, a Haslinger, most Kóry Miklós-féle résznek északi oldalán, hol a humus vastagsága miatt egy nagy darab érintetlenül meghagyatott. E mellett egy 15 m. hosszú és 5 m. területről lehordattam egy 1·10—1·30 m. vastag humusréteget. Az ásatásnak a célja főleg az volt, hogy meggyőződést szerezzek, hol az egyik vagy másik tárgy előfordulni szokott. És e tekintetben siker is koronázta a munkát, ha mindjárt a napfényre hozott tárgyak épsége és szépsége a várakozásnak egészen meg nem feleltek, többnyire csak töredéket nyervén. A nyert tárgyak közt volt 20 kőből, 21 csont- és agancsból és 68 agyagból.

Tűzhelyet kettőt konstataáltam. Az egyik 1·70 m. átmérőjű és a közepe mélyebb lévén, medenczeszerű alakkal birt. A közepe 0·18—0·20 m. mély volt. A medence alja vörösre égetett agyagréteg volt, mely vastag cserepekkel és állatcsontokkal vegyítve volt. Felette volt egy sárgásszürke réteg és az egészet egy vízszintes, vörösre égetett, vesszőfonatok nyomát mutató, agyag-rögökből képezett réteg fedte. A másik tűzhely és így nézett ki; csak hogy

felette 0'30 m.-nyire még egy másik, újabb tűzhely volt látható. A tűzhelyek szélein voltak az agyagkúpok, de csak töredékekben. Egy egyszerű példány, mely a találáskor összetörött, kbl. 0'28 m. magas volt; tehát ritka nagyságú példány. Ez a hegygyel kelet felé dőlve feküdt. A tűzhelyeknél azon lapos, födeles csészék maradványait is konstatáltam. A tűzhelyek állapota azt a benyomást tették, mintha elhagyták volna azokat úgy, hogy minden hasznavehető holmit magukkal vitték volna.

Sír összesen 4 volt; valamennyi urnasír, gömbalakú egyszerű hamvvedrekkkel, minők Versecz-Ludoson gyakran találtattak. A sírok edényei a föld súlyától össze voltak zúzva. Egy sír állott egy egyszerű gömbalakú urnából, mely tállal volt leborítva. Mellette állott egy kétfülű edényke azon fajtából való, melyek az urnasírok első fajtájú mellékleteit alkotják. Az urna felső részében egy összetört szép talpcsöves edény maradványai voltak elhelyezve. Ezen eset is mutatja, hogy ezen talpcsöves edények a hulla elégetésénél szerepelhettek és azután az urnákba a csontmaradványokra helyeztettek. Egy másik sírban volt egy hasonló urna és egy edényke az első fajta mellékletekből. Végre tettem egy érdekes felfedezést. Már többször kaptunk gömbös urnaalakú edények hastöredékeit, melyekben mintegy 0'02 m. átmérőjű kerek lyukak voltak. Most is találtam egy nagy edénytöredéket, melynek kihasasodásán 2 ilyen, egymás mellett vízszintesen elhelyezett lyuk van és itt konstatáltam, hogy az edényben elégetési maradványok voltak, tehát a lyukas nagy edény, hamvveder volt.

A kő tárgyak a következők: 1 kisebb malomnak válualakú alja, 4 kőgolyó, 1 serpentin baltának fele, mely 0'10 m. hosszú, 3 nyéllyukas szerszám töredéke, 2 csiszolt szerszám maradványa, 1 vékony háromszögű kőlapocska ismeretlen rendeltetéssel, 1 kis simító kő stb.

A csonttárgyak közt van egy nagyobb (0'25 m. hosszú) és egy kisebb (0'12 m. hosszú), az egyik végén félkör alakúlag lesímitott végű, oldalborda, melyek talán mint simító csontok szerepeltek. 2 töredékes csontár.

Szarvasagancsból készült 1 nyéllyukas balta (0'16 m. hosszú) és 1 ugyanolyan kapa (0'16 m. hosszú; ez utóbbi össze lett törve); 2 agancsvég; 4 lenyesett agancsrészlet; 1 csiszolt külsejű henger, mely 0'105 m. hosszú és 0'017 m. átmérőjű; az egyik vége ki van hegyezve, a másik végén a bél ki van vájva és a véghez közel kis lyuk van, úgy, hogy az egész fűtülöhöz hasonlít. (II. tábla, 19. ábra). Egy 0'02 m. átmérőjű agancsrészlet, melynek külsejéről a gyöngyözet már le van vájva; ez 0'08 m. hosszú. 2 hegyezett tű töredéke. Egy szarvbél nyelési nyommal. Agyar kerek lyukkal felfűzésre. Egy 0'075 és egy 0'03 m. hosszú agancstáblácskatöredék, mely 0'02 m. széles.

Az agyagdolgok között a töredékek dominálnak. Van urna- és gabonartartótöredék. Egy lapos hasú csésze, egy ép földő és 5 töredék. Egy fültöredék nagy tál belsejéből. Egy 0'20 m. magas talpcsöves edény maradványai; a tál üres; harangalakú, 4 hosszúkás oldalnyílással és 0'12 m. magas; a tál 0'08 m. magas és négyszögű volt. 4 töredékes csésze. 2 töredékes karika. 2 ikeredénynek közös füle. 3 táblasarktöredék stb.

Az ásatás 2. napján a helységben közel a temetőhöz a felső utczában

98. sz. a., hol a versecz-járási útbiztosság homokot bányászott, földlehardás közben egy urnasírra akadtak, melynek azonban mellékletei nem voltak. Az urna csekély átmérőjű fenékkal, mélyen elhelyezett hassal és nagy, csonka kúpalakú nyakkal birt. Apró fülek és csücskők, valamint egymás mellett párhuzamosan lefelé vonuló, ujjal csinált hornyolatok képezték kihasasodásának díszét. Apró darabokra tört össze, midőn megszáradt.

Szeptember 14-én kirándultam újra, hogy lássam, hogy van-e kilátás új munkára és új leletekre. Ekkor Bogics Vazul a faluban három házban homokot ásatott, de egy helyt sem fordultak elő leletek. A vasúti megállóhely melletti nagy gödörben pedig nem dolgoztak. Itt a törmelékben összegyűjtöttem néhány darabot és Koske vasúti őről is szereztem néhány dolgot, melyek partszakadás folytán kerültek napfényre.

Ezen szerzeményben volt névleg: Egy medvefog, melynek gyökere át van fúrva, hordhatás céljából. Egy szarvasagancs rózsás része vágási nyomokkal. Egy nyéllyukánál kettétörött syenit-baltának éle felőli töredéke, mely 0.08 m. hosszú és 0.027 m. magas; szélessége a nyéllyuknál 0.055 m. Agyagból volt: 2 töredékes példány az urnák első fajtájú mellékleteiből és 1—1 példány azok második és harmadik fajtájából. Egy kis durva talpcsöves edénynek 0.045 m. magas átlukasztott lába. Egy 0.04 m. magas durva csésze füllel, mely a talpcsöves edény szerepét játszhatta. Két ikeredénynek közös füle. Egy szűrőedénynek fenéktöredéke. Néhány fül-, szájszél- és oldaltöredék; egy 0.035 m. átmérőjű, egy nagyobb edény oldalfalából előállítottatott korong, s végre egy 0.14 m. hosszú, 0.07 m. széles és megközelítőleg 0.045 m. vastag tömör agyagtárgy, mely az egyik oldalon ujjbenyomás által előállított vonalakkal és ponttal díszítve, alighanem architectonicus részlet.

November másodikán a Naschitz-féle földön 33 m. hosszú és 6 m. széles területről, mely a Moravicza-patak felé terül el, kezdték lehordani a földet. Épen jelen lévén, konstatálhattam a tűzhelyeket, 3 urnasírt, 2 gabonartartót, több ikeredényt és malmot. Hazahoztam 2 golyóalakú morzsolókövet, egy hosszában lecsiszolt lábközépcsontot, egy csiszolt csontot, egy vadkan-agyart és egy 0.11 m. hosszú csontárt. Az urnamellékleteknek első fajtájából egy töredékes darabot, urnaoldaltöredékeket kerek lyukkal, egy füles szűrőedény darabját és egy 0.11 m. magas lángborító töredékét, egy 0.05 m. átmérőjű korongot, mely egy nagyobb edény oldalából készült és néhány edénytöredékét.

Ezen alkalommal átkutattam a Moravicza-patak jobb partján, a vasúti hidtól nyugatra elterülő téglavermet is, a hol egy talpcsöves edény 0.10 m. magas tömör vörösszínű lábát leltem.

November 4-én hoztak be a nagy gödörből 2 kőgolyót, 1 agancsdarabot a megmunkáltatás nyomaival, 1 csontár hegyét, az urnasírmellékletek második fajtájából egy töredékes példányt és 9 edénytöredéket, melyek közül egy érdekes földszítéssel birt.

November 11-én hoztak be 8 kő- és 10 agyagdolgot. November 10-ikén 23 m. hosszában lehordták volt a földet. Találkozott 5 tűzhely, néhány összezúzott urna, majdnem valamennyien mellékletek nélkül és néhány gabona-

tartó. Egy tűzhelynél nagyon sok cserép volt és egy kbl. 0'45 hosszú, 0'40 m. széles és 0'03 m. vastag megközelítőleg négyszögű kőlap, közepén mintegy 0'06 m. átmérőjű kerek lyukkal. Különben a tűzhelyeknél is kevesebb volt a lelettárgy, talán azért, mert ezen lakások már a telep szélén feküdvén, szegényebb lakosokéi voltak. A kőtárgyak között első sorban egy igen szép, syenitből készült, ép buzogányfő. Lapos gömbalakú, magassága 0'66 és szélességi átmérője 0'07 m. A nyéllyukban benne van még az elszenesedett fanyélnek a maradványa. — Balta, mely a tűzben feküdvén, darabokra repedezett. Hossza 0'16 m., miből 0'05 a széles fokra és 0'10 m. a pengére esik. A nyéllyuk átmérője 0'02—0'02 m. A fok magassága 0'03 és az éléé 0'02 m. A szerszám szélessége a nyéllyuknál 0'065 m. — Baltatöredék, magassága a nyéllyuknál 0'042 m. — Baltának éle felőli töredéke, mely 0'07 m. hosszú és 0'043 m. magas. — Töredékes balta, mely eredetileg 0'09 m. hosszú, 0'026 m. magas és a nyéllyuknál 0'038 m. széles volt. Nyéllyukának átmérője 0'018—0'018 m. Az agyagdolgok közül megemlítendőek: egy két, az alappal egymásra helyezett csonka kúp által képezett agyaggyöngy, melynek magassága 0'025 és szélessége 0'03 m. és egy füles bögre, mely 0'06 m. magas, durva munka és füle hiányzik. A többi diszített cserép.

A verseczi múzeum 1900-ban is sokat szerzett Vattináról, habár már észrevehető, hogy ezen gazdag forrás is lassan apadni kezd. Ezen esztendőben vettünk ugyanis Vattináról 13 szállítmányban 390 tárgyat és pedig 1 bronz-, 85 csont- és agancs-, 67 kő- és 237 agyagdollgot, miből a jun. 22. és 23-án rendezett ásatásra 21 csont- és agancs-, 20 kő- és 58 agyagtárgy, összesen 109 db. esik. Ehhez jön még 1 már publikált vettinai leletű öntőminta bronzfokosok előállítására, melyet becseréltünk.

Az 1901. évi leletek. Őszig, a meddig ezen feljegyzések terjednek, nagyon keveset tudtunk Vattináról szerezni. Oka ennek pedig az, hogy a nagy gödörben nem dolgoztak. Bogics Vazul ugyan folytatta a homoknyerést a faluban, de ott nem igen találtak prähistoricus dolgokat.

Márczius 21-én hozták be a vasúti őr emberei a tél folyamában a gödörben összegyűjtött dolgokat. Volt ezek közt 3 agancs-, öt kő- és nyolcz agyagtárgy. Az agancstárgyak szár- és hegyrészletek vágási nyomokkal. Kőből volt egy nyéllyukas kalapács serpentintből használati nyomokkal. Hossza 0'09, szélessége 0'07 és vastagsága 0'04 m. Nyéllyukának átmérője 0'021—0'022 m. Egy baltának éle felőli töredéke, melynek hossza 0'07 m.; éle csekélyen kihajló. Egy kalapács- vagy baltának foka felőli darabja. És végre egy ugyanilyennek oldaltöredéke a nyéllyuknak egy részével. Az ötödik kőtárgy egy kis hosszúkás, kétoldalulag lecsiszolt simítókö (?) . Az agyagdolgok közt van 6 töredékes edényke az urnasírok első és második melléklet-fajtából; továbbá egy 0'045 m. átmérőjű lapos, fönn hegyes füllel ellátott és bevéssett vonalakkal diszített, lapos edényföddő; s végre egy kbl. 0'028 m. magas és 0'045 m. átmérőjű, két, az alappal egymásra helyezett kúpból alkotott, diszítetlen agyaggyöngy.

A Haslinger-féle része a nagy gödörnek perben lévén, Naschitz földjén pedig a kereslet hiánya miatt homokot nem bányásztak, ezen tavasszal ott nem dolgoztak. Midőn tehát máj. 16-án kirándultam, csak a falak leszakadása

flyltán napfényre került néhány töredéket gyűjthettem. Ezen alkalommal összeszedtem 3, fehér kvarczból készült golyóalakú morzsolókövet, 1 töredékes edénykét az urna-mellékletek első fajtájából, 2 ikeredénynek közös fülét, 3 nagyobb edény fülét és még 5 cizfrázott edény-faltöredéket; összesen 10 agyagdolgot.

Junius 29-én ismét künn lévén, a nagy gödröt átkutatván, hol partszakadás és esőmosás következtében ismét néhány dolog előkerült. Összeszedtem 2 fehér kvarczból való morzsolókövet és 37 agyagtöredéket. Ezen utóbbiak közül volt 2 ikeredény közös füle, egy szűrőedény oldalfalából való darab; a többi fül-, oldal- és szájszéltöredék volt. Végre találtam egy égetett agyagdolgot, mely valószínűleg építészeti maradvány. — Bogicstól pedig kaptam, egy a faluban talált agancsvéget, mely 0'20 m. hosszú és vastagabb végén vágási nyomokat mutat fel és át van fúrva, hordhatás céljából.

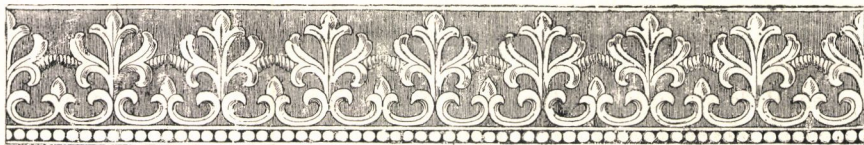
Juliusban nyitott Radulovics Riszta 74. számú házában kisebbszerű bányát. Ezen ház telkétől már ismerünk leleteket. Most is fordult elő néhány urnasír, a melyben az urna mellett kis tál állott és ezen utóbbiban egy füles bögre volt elhelyezve. Szeptember 9-én ottlévén, megszereztem 1 urnát, 2 tálat és 2 bögrét az itteni lelettárgyak közül. Az urna csonka, mert a szájszél hiányzik. Eredeti magassága 0'36 lehetett; mostani 0'32 m., miből 0'13 a talptól a hasig, 0'08 innen a nyakig és a többi a nyakig terjedő részre esik. Tehát hallstattkori alak mélyen elhelyezett hassal. Talpátmérője 0'095, hasátmérője 0'26 m. Nyakáé lenn 0'22 és fenn 0'15 m. A kihasasodáson 4 csőalakú fül és a nyak tövén négy fölfelé álló hegyes csücsök. Vörhenyes színű. Az egyik tál ép, 0'075 m. magas. Talpátmérője 0'065, szájaé 0'175 m. Két kis füle van, az ellenkező oldalakon 2 kis csücsök; a fülek mellett jobbról-balról egy-egy csücsök. Fülek és csücsökök a szájszájelen vannak alkalmazva. Barnás színű. A másik csonka, 0'07 m. magas. Talpának átmérője 0'07; szájnnyílásaé 0'17 m. lehetett. 2 fül és 2 csücsök a szájszél alatt. Az egyik füles bögre ép, a másik sérült. Mindegyik 0'075 m. magas, a kihasasodáson symmetrikailag elhelyezve 3 csücsök; a negyedik helyén a fül van. Versecz-Ludoson volt ilyen bögre, a tálak analogiája pedig Tolvádián fordult elő.

Ugyanakkor gyűjtöttem 2 agancsdarabot nyelési nyomokkal, 15 cserepet és 1 égetett agyaggolyó töredékeit a nagy gödörben.

1901 őszig tehát Vattináról a verseczi múzeumba csak 4 szállítmányban 87 db jött; a többi évekhez meglehetősen kevés. A mit már tavaly észrevettem, az idén egészen láthatóvá lett. Vattinán a régiségek végére jutunk, mert a keletről nyugatra vonuló és a sok tárgyat magában rejlő domborulat már meglehetősen ki van aknázva és így már csak keveset remélhetünk ezen Dél-Magyarországon eddig páratlanul gazdag lelethelyről.

Versecz, 1901 szeptember 10-én.

Milleker Bódog.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS: ADATOK AZ ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.
Mihalik József alapvető művében, «Kassa város ötvösségének története»- s az «Archaeologiai Értesítő» számos helyén ötvösségünk multját felderítette.

Kassa város ötvöseinek hosszú sorát gyarapítjuk a következőkkel, illetve járulunk hozzá a már ismert ötvösök életrajzának kiegészítéséhez.

János ötvös 1454-ben a városi tanács tagja.¹ *Mihály* ötvös 1467-ben mint néhai említették.² Valószínűen ugyanegy személy Mihály pénzverővel. Az 1457-ben említett *Márk* lőcsei származású ötvösmester volt.³

Gergely kassai ötvös 1526-ban Krakkóban a lengyel királynál jár követ-ségben.⁴ Gergelynél vetik zálogba (1529.) a Keewyből menekülő ráczok ék-szereiket.⁵

András ötvösmester 1530-ban a tokaji kapitánynak két arany gyűrűt készített.⁶

Kristóf ötvöst 1535-ben Homonnay Drugeth György azzal vádolja, hogy a neki művelésre adott ezüstöt rézzel vegyítette.⁷

Zsigmond ötvös 1536-ban Tarnovszky Jánosnak dolgozik.⁸

Rolwagen Gergely 1556-ban az Ötvös Lázár legénye.⁹

Miklós kassai ötvös 1568-ban Csiszár László tarczali lakosnak készít csé-szére fogantót.¹⁰

Ötvös Mátét 1573-ban a városi tanács kiutasította a városból s a mester Tarczalon húzódott meg. (1574.).¹¹

Kolozsvári Ferencz 1574-ben meghalt.¹²

Zilahy István ötvösmesterről 1580-ban mint előről van emlékezet. Pe-csétjében monogrammm.¹³

1580—1586-ban Szabó Tamásné fia, *Jónás* ötvös említették.¹⁴

Britzsinger Dánielnek (1590.) háza a piacon van.¹⁵ Első nejétől, Kár Katalintól Anna nevű-, a másodiktól, a Lőcséről való Zsófiától, Katalin nevű leánya volt.¹⁶

Krakai Tamás kezén 1594-ben lopott jószág, egy csészeszabású kupa for-dult meg.¹⁷

Radácsi Mátyást 1595-ben a kassai tanács kérelmére Keskeny János,

1 Kassa városi levéltár 18091. szám. — 2 U. O. 789. sz. — 3 U. o. 298. sz. — 4 U. o. 1142. sz. — 5 U. o. 1379. — 6 U. o. 1498/4. — 7 U. o. 1612/8. — 8 U. o. 1621/13. — 9 U. o. 1792. — 10 U. o. 2866. — 11 U. o. 3219/101. — 12 U. n. 3219/100. — 13 U. o. 3558. — 14 U. o. 3570. 3918. — 15 U. o. 4149. — 16 U. o. 4294, 4331/47. — 17 U. o. 4467/9.

Ungvármegye jegyzője a jobbágyság alól felszabadítja. Radácsi Simonnak volt fia. 1597-ben Radácsi Emrisko Jánosnének 8 arannyal és 12 forinttal adósa.¹

Néhai *Ötvös Mihály* háza, melyben 1602-ben *Bonczhiday István* lakik, a piaczon a napnyugat felől való szeren áll.²

Ötvös Mihálynak 1608-ban boltja volt a lőcsei ház alatt, melyért évi egy forint bért fizetett.³

A Párisba került *Kürmesser Péter* nagyatya, János 1555-ben kassai polgár; Péter apja Gergely 1570-ben tűnik fel s 1571-ben neje, Katalin gyermeket szül: vagy a később a messze Franciaországba került ötvösünket, vagy testvérét, Jánost, a ki 1596-ban Morvaországból keresi meg a tanácsot anyai öröksége iránt. K. Péter 1609-ben «datum Paris, den 5. August» arra kéri a várost, hogy atyai örökségét a bécsi Henckel Lázár utján küldje meg.⁴

Becskereki Ötvös Ferenczet egy 1610-ben kelt levél *agilisnak* mondja, tehát anyja nemesi származású volt.⁵

Szécsenyi Ötvös Boldizsár unokatestvére, *Péter*, a Nyirő Jakab fia szintén ötvös volt.⁶

Ötvös János 1616-ban az alsó kapunál lakott.⁷

Ötvös Gergely zománczos, pecsétnyomó aranygyűrűje, mely harmadfél aranyat nyomott, 1618-ban Erhart Jakabnál zálogban van.⁸

Dendely Mihály 1800-ban a Kassa város patronátusa alatt levő Kisfalusi egyház részére monstrantiát készített.⁹

Az idősebb vagy ifjabb? *Vandet* a város megrendelésére karmesteri pálczát készített, melylyel az akkor Kassán állomásozó gyalogezredet ajándékozta meg a város. Az ezred néhány év előtt azzal a kéréssel fordult Kassához, hogy derítse ki, miért jutott az ezred az ajándékhoz, azonban a kutatás eredménytelen maradt.

Czéh mesterek: 1621-ben Ö. Ambrus és Boncziday Imre; 1623-ban Ö. Mihály és Becskerek Eerencz; 1625-ben Egri Ö. Mátyás és Ö. Balázs; 1632-ben Egri Ö. Mátyás és Halassy György; 1633-ban Halassy György és Bányay Ö. István.

Rokoni összeköttetéseikről a következőkben számolunk be. Ez nem volt közömbös az élő nemzedék előtt, mert a czéh igazságához olcsóbban juthatott, a ki czéhbeli családba házasodott belé.

Máté ötvös leánya Borbála (1593.) a Nagy Győri Csiszár Balázs neje.¹⁰

Sorg Kálmán özvegye, a lőcsei Kliener Kristóf leánya 1595-ben meghalt.¹¹

Ötvös Mihály nejének neve Katalin (1598.),¹² valamint Nonner Pálé is. (1661.). Ez utóbbi adatot, valamint a következőket az egyházi anyakönyvből irtuk ki. 1601-ben Ötvös Ambrus nőül vette Ötvös Menyhért özvegyét, Juditot; Ö. Mihály a Csiszár Lőrincz özvegyét, Katát; Ö. Ferencz az Ö. Mátyás özvegyét, Zsófiát, Ö. Ferencz a Paizsgyártó Sebestyén leányát Katát.

1615-ben Petschi Ö. Demeter nőül veszi Csiszár Sámuel özvegyét, Katát;

¹ Kassa városi levéltár 4545/56, 4679. — ² Titkos levéltár. U. Nagy. 19. szám. — ³ U. o. 5246. — ⁴ 1643, 1735/3, 2173, 2925/5, 2993, 3066, 3428, 4636/37, 5323/17. — ⁵ U. o. 5364. — ⁶ * U. o. 5517. — ⁷ U. o. 5703/33, — ⁸ U. o. 5794. — ⁹ U. o. 1800. évi 2651. sz. — ¹⁰ U. o. 4345. — ¹¹ U. o. 4545/73. — ¹² U. o. 4813.

1616-ban Becskereki Ö. Ferencz néhai Ö. István özvegyét, Zsuzsannát; 1629-ben Szakmári Ö. Gáspár az Ö. Mátyás leányát, Borbálát; 1630-ban Hunyady Ö. János a Boncziday leányát, Dorottyát; 1633-ban Zongó István Ötvös Balázsnét, Katát. 1635-ben Szentkirályi Ö. Márton megnősül; 1639-ben Kállai Ö. Mihály nőül vette Zongó István özvegyét, Weres Juditot; 1642-ben Gönczi Ö. István a Pogoriczky Mihály leányát, Annát; 1650-ben Pais Eötvös Mihály megnősült.

Ötvös mestereinket úgy a város, mint idegenek foglalkoztatták. 1571-ben az egri káptalan megkeresi a városi tanácsot, hogy részükre egy 20—25 frt értékű kupát vegyenek.¹ 1577-ben Kassa menyasszonyi ajándékkul Darholz Katalinnak három ezüst kanalat adott.²

Fazekas Szaniszló 1579-ben kelt végrendeletében meghagyja: «Vagyon esmét, nyolcz forint ára agyag, hagyom azt a czének, de úgy, hogy az testamentomosok eladják és egy pohárt csináltassanak, kin az én nevem legyen és adják a czének, hogy emlékezzenek rólam».³

Nagy Imre 1602-ben kelt végrendeletében mondja: «Vagyon ifju Eötvös Ambrusnál is 2½ gira ezüst, melyből az asszonyom botot akart csináltatni. Ötvös Andrásnál is vagyon egy pártaöv».⁴

Ez évben a város⁵ Gonzaga Ferdinánd főkapitánynak egy száz forintot érő, aranyozott ezüst s türkizekkel kirakott buzogányt, olasz titkárának «eine silberne, überguldte salczir» ajándékozott. «Munera enim Italos mire capiunt» jegyzi meg Boccatius jegyző.

1604. február hó 30-án Kassa «dem Hauptmann allhier» kelyhet ad ajándékba s az ötvösnek, hogy a város czímerét reámetszette, 50 denárt fizet.⁶ Ugyanez évben Eperjes megkeresi Kassát, hogy Thurzónak és menyasszonyának — Erdődy leány — közösen egy-egy kelyhet ajándékozzanak.⁷

Almássy István, a város volt főbírája 1635 junius hó 20-án kelt végrendeletében meghagyja: «Item mégis hagyok emlékezetre az becsületes nemes tanácsházra, az ki mindenkor ott fenn az fizető urak kezénél álljon és maradjon és az mikor kívántatik, vétessék elől az ő kegyelmek mulatságának idején, nr. 12 öszvejáró ezüst pohárokat, az kiken az *magunk czímere* is vagyon, úgy reménlem, hogy 15 avagy 16 girát nyomnak, de ezektől nem igen hibálnak, az szélek mindeniknek aranyos».⁸

Kékedy János 1639-ben kelt végrendeletében több ötvösmű készítését meghagyja: «Vagyon Erdődi Gábornál nr. 70 tallér — adja az sebesi barátoknak — hadd csináltassanak egy kelyhet belőle sat. Item vagyon nr. 60 ezüstgomb aranyos, az ki az mentén volt; csináltasson bátyámuram az kékedi kápolnához egy keresztet belőle».⁹

Linck György kassai lakos a grossglogauai evang. luth. egyházra egy aranyozott ezüst kelyhet hagyott.¹⁰

A *mayczos* ékszerek divatos voltáról szól, hogy 1526-ban «unum cingu-

¹ Kassa városi levéltár 3077. sz. — ² U. o. 3411/90. — ³ U. o. 3485. — ⁴ Titkos levéltár U. Nagy. 19. sz. — ⁵ Városi jegyzőkönyv. — ⁶ Városi számadókönyv. — ⁷ U. o. 5099/20. — ⁸ Titkos levéltár U. Almássy 34. sz. — ⁹ Kassa városi levéltár 6724. — ¹⁰ U. o. 8686.

lum vulgo maycz auro intextum»,¹ az 1556-ban leégett város kihamvadt üszkei közt talált «sex porciunculas maycz auro contextas» említetik.²

A sz. Erzsébet egyház kincstárát bizonyára kassai mesterek műveivel gyarapították a hívek; így 1480-ban néhai Sartor János özvegye, Krisztina egy aranyozott kehelylyel s egy szintén aranyos ezüst Agnusdeivel; ugyanekkor egy vörös csemelyet (camlot) casulát is ad. Férje ugyanis misealapítványt tett s özvegye a szertartás végrehajtására ajánlotta fel e tárgyakat.³

Vajjon sikerülni fog-e az egyház megmaradt középkori ötvöstárgyainak mestereit felkutatni, annál kétségesebb, mert a hitelesítő jel használata — úgy látszik — csak II. Lajos király alatt jött divatba, a mint egy akkori limítációból kitünik.⁴ «Magistri vero ceharum omnes laboratæ probare teneantur.»⁵

A sz. Erzsébet egyház kincstára a mohácsi vészig érintetlen maradt. Királyi rendeletre ugyan Bachkay Miklós egri prépost és Baynai Both István az ékszereket összeírják, de azok pénzzé nem verettek, a mint a két megbízott elismervényéből, mely közvetlen a mohácsi vész előtt «dominico die ante festum beati Stephani regis» kelt, kitünik; ugyanis a kassai tanácstól 25 forintot vesznek fel utiköltségül, igérvén, hogy ez összeget megtérítik» — ex argenteriiis ecclesiasticis ad rationem regiam per nos in eorum sacristia sepositis, tunc cum suæ maiestati argenteria illa dispensari placuerit.⁶ 1556-ban azonban a kincsek egy részét eladják Bergstätter Györgynek, a ki előbb Kassán tanácstag, majd eperjesi lakos volt.⁶

1545-ben a domonkosok kincstárából is egy arany kehely a város kezén van.⁷

Az egyházi kincsek 1611-ben ismét megfogyhattak. Thurzó György nádor ugyanis elrendelte, hogy «az reliquiákat, mind az kereszttel» küldjék hozzá s ő majd a királynak átadja.⁸

Lőcse. Márk ötvösmester (1457.)⁹ Lázár (1559.)¹⁰

Lőcse városa (1623.) tudatja Kassával, hogy az ajándéknak szánt két kelyhet Lőcsén elkészíttette; ezüst, aranyozott; súlyuk 6 márka és 11 uncia; márkája 30 frt, tehát az ára 200 frt 55 denár.¹¹

Nagybánya. Konrád ötvösmester 1477-ben ezüst lopással vádolja legényét, Jánost, de kiderült, hogy ártatlanul.¹² Imre (1570.)¹³ András mester 1574-ben kéri kihallgatni Bányay János kassai ötvöst «norum argenteorum chyerchyer vocatorum» ügyében.¹⁴

Kézmárk. Aurifaber Gergely (1528.)¹⁵ Domokos tanácstag, Miksa kézmárki ötvösmesterek. (1552.);¹⁶ Benedek (1576.).¹⁷

Eperjes. Gergely (1552.);¹⁸ János (1562—1570.);¹⁹ Jakab (1590.);²⁰ Sigismundi Jakab (1594.);²¹ (talán ugyanegy személy). 1626-ban néhai Ötvös Mátyás eperjesi lakos özvegye említetik.²²

1 Kassa városi leléltár 1119. — 2 U. o. 1792. — 3 Városi jegyzőkönyv. — 4 Történelmi Tár. 1889. évf. — 5 Kassa városi leltár 1121. sz. — 6 U. o. 2528/112. — 7 U. o. 1646. — 8 U. o. 5422. — 9 U. o. 298. — 10 U. o. 2150/63. — 11 U. o. 6038/29. — 12 U. o. 448. — 13 U. o. 3036/15. — 14 U. o. 3219/93. — 15 U. o. 1365/11. — 16 U. o. 1688/15. — 17 U. o. 3318. — 18 U. o. 1688/11. — 19 U. o. 2392/122; 3024. — 20 U. o. 4226/75. — 21 U. o. 4423. — 22 U. o. 6151.

Nagyvárad. György (1562.);¹ Dömjén Ötvös nagyváradai bíró (1584-től 1591-ig.)²

Eger. Gergely aurifusor (1573.).³

Somos. Innét származott Ötvös Benedek, a kinek bátyja, Ötvös Miklós «Lythwa országba Wylán lakozik.» (1573.).⁴

Gönczön (Abauj várm.) Ötvös Benedek ügyében 1573. tanukihallgatás folyik.⁵ «Második (t. i. tanú) Jánosi Menyhért vallása ez, hogy: Én láttam Ötvös Benedeknél egy darab kristálykövecskét és egy farkasfogat, mely farkasfogat egy kassai bodnár hagyott ezüstbe foglalni; egy aranyat is láttam, kit, mond, az gönczi bíró, hogy adott neki. Egy kis kövecskét is láttam, kit mond, hogy mátkája adta gyűrűbe csinálni.

Harmad vallása hiti szerint Benedök ötvösnek, hogy ő semmit, sem aranyat, sem ezüstöt nem vett, mert nem volt min venni. Hanem két kapczot, ki nem enyém, csináltatni hoztak hozzám két gombostóvel és az farkasfogval egyetemben.»

Ötvös Boldizsár gönczi lakos (1588.).⁶

Pozsony. Lukács (1573.).⁷ Lipphart Tóbiás pozsonyi ötvöslegény bátyja L. Máté pozsonyi ötvösmester nevében nyugtát állít ki (1624.).⁸ A pecsétben kehely.

1597-ben Wentzel György pozsonyi polgár Kassa megbízásából ajándékba kelyhet küld Pettauba, melynek ára 29 frt 29 denár; írja, hogy Pozsony városa hasonlót küldött Istvánffynak.⁹ A két kehely tehát valószínűen pozsonyi mű volt.

Miskolcz. Péter (1574.);¹⁰ János (1581.).¹¹

Sárospatak. A városi tanács (1574.) átír Kassa városához, hogy a kassai ötvösök ismerjék el egyenrangúaknak a pataki ötvösöket.¹²

Debreczen. Ötvös Lőrincz debreczeni subsitutus bíró (1575.);¹³ Gábor (1575.).¹⁴

Szepesváralja. Néhai Ferber Farkas ötvösmester fia, János 1579. szepesváraljai lakos.¹⁵

Rozsnyó. István (1578.).¹⁶

Nagyszeben. János ötvösmester 1580. 25 frttal Kamner Márton kassai lakosnak.¹⁷

Vízoly. (Abauj várm.) Visoli ötves András (1583.) «uram Ő Nagyságának» ötvöse.¹⁸

Besztercebánya. Sturmb Dániel (1584.) az elhunyt Gallen János kassai könyvkereskedő és könyvkötő sógora.¹⁹ Ugyanez évben Schwab György ötvös becsületsértés miatt panaszolja Britzsinger Dániel kassai ötvöst.²⁰

Brassó. Kattner Keresztély ötvös fiát, Bertalant Horvátországban a török rabul ejtette, de az lovon török ruhában megszökött s Kassára került.²¹

1 Kassa városi levéltár 2392/19. — 2 U. o. 3801, 3948/76, 4070/26, 4268/29. — 3 U. o. 3139. — 4 U. o. 3175/72. — 5 U. o. 3175/51. — 6 U. o. 4070/104. — 7 U. o. 3175/47. 8 U. o. 6053. — 9 U. o. 4718/61. — 10 U. o. 3219/77. — 11 U. o. 3605. — 12 U. o. 3219/26. — 13 U. o. 3242. — 14 U. o. 3243. — 15 U. o. 3411/89, 3526/39, 3526/107. — 16 U. o. 3473/66. — 17 U. o. 3546. — 18 U. o. 3772/61. — 19 U. o. 3772/1, 3786. — 20 U. o. 3837/22. — 21 U. o. 4389/71.

Soprony. Lackhner Ádám (1593.).¹

Rimaszombat. Menyhért (1593.);² Benedek, rimaszombati bíró 1597.³

Kolozsvár. Cassay István 1598.⁴ Néhai debreczeni ötvös Zsigmondról 1618-ban úgy emlékeznek meg, mint a ki «mindeneket az mi városunk törvénye azaz házassága által» szerzett. Boncziday Imre kassai ötvösnek rokona volt.⁵ Eötvös Jakabnál (1622.) tíz ezüst poharat és kilencz arany gyűrűt 500 frtra becsülnek.⁶ Lutsch Mihály (1644.).⁷

Szeben. (*Kis v. Nagy?*) Beigler János ötvös mestert (1617.) legénye, Kis Báthori János, a ki «közel esztendeig» szolgálta mesterét, azt meglopta mintegy 60 frt értékig «egyéb ezüst marhákkal együtt, melyeket csináltatásnak okáért egy is, más is hozott volt».⁸

Szántó. (*Abauj várm.*) Békessy ötvös János (1624.).⁹

Lifland. Gerendorf Gottfríd Kassára származott fegyverderékgyártó testvére, Herman liflandi ötvös. (1579.).¹⁰

Nürnberg. Stöckl Jakab (1608.) Nürnbergben lakó hugára Brigittára, Roszmanthordin ötvösnére egy kis ezüst kelyhet hagy, mely atyai örökség volt.¹¹

Kassán 1901 szeptember hó 26-án.

Kemény Lajos.

II. HALAVÁTS GYULA: MIKOR EPÜLT A DÉVAI EVANGELIKUS REFORMATUS TEMPLOM? *Szőts Sándor*, a dévai evangélikus református egyház érdemes papja «A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat kilenczedik évkönyve 67. és következő lapjain *A dévai ref. templom és régiségei* cím alatt ismerteti ezt a figyelemre méltó régi építményt. Közleményében a többi között (a 70. lapon) ezt írja: «... keletkezési kora pontosan meg nem állapítható, de hozzáértő szaktudósok, mint dr. Czobor Béla, Möller István, dr. Romer Floris, dr. Pulszky Károly s az 1879-ben nálunk járt Gordon Sándor angol unitarius lelkész, a templom építését az 1370—1444-ik évek közé teszik, bizonyosnak tartván, hogy az építés költségeit a Hunyadi-család viselte...¹² tovább pedig (a 71. lapon) «... a szentély csúcsíves mennyezetén látható, faragott kőből készített családi címerek, nevezetesen az Anjou-királyi ház, a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei, továbbá az I. Ulászló király címere;...» Szőts úr ez a cikke fölköltötte bennem e templom iránt az érdeklődést s 1899. évi szeptember 20-án, megállapodván egy napra Déván, megnéztem a templomot, s az akkor tapasztaltak következtében a templom építési korát illetőleg azonban nem lehetek vele egy véleményen. Sajnos! akkor már le volt rombolva a templom hajója és tornya, s így erről saját tapasztalataim alapján nem szólhatók. De állt, a mint hogy még ma is áll a templom szentélye, boltozatán a három címeres zárókő, melyekből én, építési korát illetőleg, jóval későbbi datumot olvastam le. A meghagyott rész a templom szentélye, mely a diadalívvel kezdődik s a nyolczszög öt oldalával záródik,

¹ Kassa városi levéltár 4389/80. — ² U. o. 4389/89. — ³ U. o. 4718/47. — ⁴ U. o. 4791/70. — ⁵ U. o. 6538/42. — ⁶ U. o. 5953. — ⁷ U. o. 7145/57. — ⁸ U. o. 5763. ⁹ Kassa városi titkos levéltár U. Nagy. 29. sz. — ¹⁰ U. o. 3526/59. — ¹¹ U. o. 5241.

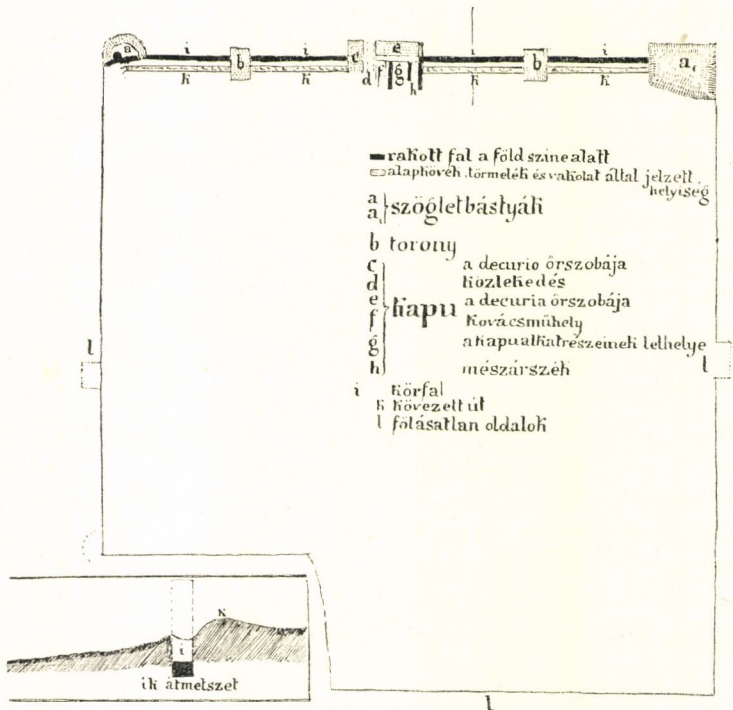
¹² *Téglás G.* is azt állítja, hogy «... a Hunyadiak korában és segítségével épült...» (Osztr-magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VII. k. 472. l.)

és keletelve van. Déli oldalán két-, a keletin három diszes, hegyes csücsívű ablak van rajta. A belső falon, a földszínétől tekintélyesebb magasságban három pár faltő látható, melyek gyámkő nélkül a falazat síkjába mennek át és melyeknek felső része több felé elágazódva a boltozat hálójának gócpontjai, s a boltozat hálózatát négy mezőre osztják. E négy mező középpontjaiban négy címéres zárókő volt. Volt csak! — mert az egyik hiányzik, s máma csak három látható már. Nyugatról kelet felé haladva: az első zárókő címerpajzsán emberi kar látható, mely markában három buzakalászt (?) tart. Nem ismerem e címert, s így elfogadom azok állítását, kik ezt Déva városa címerének mondják azért, mert azt olvasom ki ebből, hogy «épült itt helyben». — Hasonlít e címer a ¹hivatkozott évkönyv 109. lapján rajzban közölt Déva városa pecsétjén lévő címerhez, melyen az emberkar markában csillag és félhold között lévő stilizált liliomot tart. De különbözik az 1001. évben épült városháza homlokzatán lévő címertől, melyen a kar gerezdes buzogányt markol. — Ezt a címert mondja Szóts úr «az Anjou királyi ház» címerének. De hogy nem az, arról bárki meggyőződhetik — hogy ne küldjem Aachenbe, hanem közeli példát hozzak föl — a ki a szászsebesi szász templom szentélye boltozatának zárókövein lévő címereket megnézi, hol az egyikén hosszában kétfelé osztott pajzs látható jobbról a magyar polyák, balról az Anjou-liliomokkal; a másikon pedig koronából kiemelkedő strucz-fej csőrében patkó. A dévai szentély boltozata második mezejének címere hiányzik, csak helye van meg. — A harmadik mezőn négyfelé osztott pajzs van, 1. és 4. részben balra néző, ágaskodó egyszarvú ló, a 2. és 3. részben koronából kiemelkedő farkas csillag és félhold között. Ez a Zápolyai család címere, s jól megegyezik a milleniumi kiállításon a csütörtökhelyi kápolnában eredetben kiállítva volt s «A magyar nemzet története» IV. k. 463. lapján rajzban közölt Zápolyai János és György emlékczímeren látható címerrel; valamint azzal, mely a gyulafehérvári székesegyház Lázi kanonok építtette renesszánsz-stílusú előcsarnoka északnyugati sarkán látható, egyéb címerpajzsok társaságában. Erről a címerről állítja Szóts úr, hogy «a Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet egyesített címerei». — A Hunyadi-család címere a balra fordult gyűrűs holló, a Szilágyi-családé pedig az ágaskodó zerge, mely két címer a vajda-hunyadi vár lovagtermében külön-külön meg van, de egyesítve egyszer sem, pedig ha valahol úgy itt lehetne vární a két címer motívumjainak egyesítését egy címerbe, csak hogy ez nem szokásos. A negyedik mező zárókövén lévő címerpajzs is négyfelé van osztva. 1. és 4. részén a magyar polyák, a 2. és 3. részén a cseh oroszlán, a szív pajzson pedig a lengyel sas látható. Az a címer ez, melyet a Jagello-házból származott magyar királyok használtak. Ezt a címert jól értelmezi Szóts úr, csak hogy nem I. Ulászló király címere. — Ha már most e három címer korjelző értelmét szavakba akarom foglalni, ezt ekkép fejezem ki: a dévai ev. ref. templom, illetőleg le nem rombolt szentélye «épült itt helyben» akkor, a midőn Magyarország trónján egy a Jagello-házból származott király ült s a mikor a Zápolyai-család egyik tagja valamelyes előkelő állást foglalt el Erdélyben. — Tudva pedig azt, hogy Zápolyai János (a későbbi magyar király) 1511-től 1526-ig erdélyi vajda volt: meg van határozva a dévai ev.

ref. templom, illetőleg a szentély építési kora. E templom tehát nem a Hunyadiak korában, hanem II. Ulászló vagy II. Lajos uralkodása idejében épült.

Halaváts Gyula.

III. ORNSTEIN JÓZSEF ÁSATÁSÁRÓL A SZAMOSUJVÁR MELLETTI RÓMAI CASTELLUMBAN. A szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat megbízásából felásattam mult évi szeptember 19-étől november 16-áig a Szamosujvár déli kijáratától nyugatra egy km.-nyi távolságban a kis Szamos és a malomárka közt fekvő castellum* 150 méter hosszú keleti oldalát.

Szilárd falmaradványokat már csak a föld alatt találtunk ; mert a könnyen használható építőanyag kiásatása a településre alkalmas völgyben különböző időszakokban és pedig már a XIII. századtól fogva (l. e folyóirat 1896. 2. füz.) a mult század elejéig (az institutum Karácsonyiánium építéséhez) majdnem szakadatlanul folytatódott.

A legfontosabb az 1'14—1'25 m. vastag külső fal (az alaprajz i betűje) terméskőből, mely az egész oldal mentén, csak itt-ott épületek által félbeszakítva, 1'5 m. legnagyobb mélységben találtatott. Befelé kísért a körfalat egy m. távolságban népiesen ú. n. békasóval kirakott, felül egy m. széles út (k.); úgy, hogy a védők arról közvetlenül a körfal mellett fölállítható fapadozatra léphettek. E szerint az ember magasságát 1'80 m.-rel számítva: a körfal magassága az építő sík felett legalább három m. volt.

* A részletes térkép Z. 17. Col. XXX. lapján 257 ◊-vel jelzi a castellum helyét.

A castellumot kívül körülfutó kövezett út csak helyenként volt megállapítható.

Épületek nyomait kötörmelék, cserépdarabok és vakolat jelezték. Biztosan felismerhetők voltak: a kapú és az északi végén a bástya, kevésbé biztosan két közbetolt torony. Egy bástya az oldal déli végén is volt (a1), ezt azonban valószínűleg a közel hozzáfolyó száz évvel ezelőtt létesült malomárka martjának erősítésére oly mélyen ásták ki, hogy itt minden további kutatás kárba veszett volna. Az említett két épület azonban eléggé érdekes volt.

Mindenekelőtt említeni kell a 3,5 m. széles kijáratot, mely csak egy kétkerekű szekérnek és gyalogosok számára a 2 m.-nyi széles járdának adott helyet. Ezt bizonyítják azon kőlapok, melyeket a majdnem 200 éves koptatás nyomai láthatók. Kétfelől a kijáratnál voltak az őrszobák és pedig jobbra 48 m²-ben egy decuria részére, balra egy kisebb talán a kapuparancsnok számára. A föld bérelőjének engedélye nélkül egyelőre még megközelíthetetlen castellum belseje felé találtunk harántfalak által jelzett helyiségeket és pedig 15 kgr.-ot nyomó feldolgozatlan vasdarabokból és faszénből következtetve a kovács műhelyt. Ezen és a második fal között a kapunak fentnevezett részeit és azonkívül annak borítását képezett 13—15 cm. hosszú és széles, 8—11 mm. vastag vaslemezeket szöglyukakkal vagy a nélkül összesen 25 kgr. súlylyal, tömérdek sok szeget, két vas sarkát (cardo), a fogantyút (ansa), végül a minden kapunak második zárát képező védőrács (cataracta) hornyolt küszöb-köve. Mindezek a kijáratból valószínűleg árvíz folytán ide sodortattak. A 2. és 3. harántfal között lehetett a mészárszék; ott ugyanis egy halomban 68 kgr. marhacsontot találtunk, míg a többi állatok, különösen ló, disznó, juh csontjai az egész vonalon szétszórtan találtattak.

A kaputól az északkeleti bástya irányában számos felírást követ leltünk, nagyobb részt sírkövet, vagy az ilyenekhez tartozó domborműveket, azonban mind a kőzet (dacittufa) silánysága miatt többé-kevésbé megrongálva.

Az északkeleti bástya végül Vitruvius szerint volt megállapítható, mint félkör 5,65 m.-nyi félátmérővel és hatalmas faragott kövei által tűnt ki (azok között ismét egy cataracta-küszöb), melyeknek nagyobb része azonban úgymint a kapunál valószínűleg árvíz folytán mintegy 7 m.-nyi és kisebb távolságban oldalt találtatott. A vezérvonal mellett levő falazott kiugrás és egy közel hozzá talált 47 cm. magas és 45 cm. átméretű oszloptöredék az azon helyen volt pillérre engednek következtetni.

Általában úgy látszik, hogy a megszállvatartás valamely későbbi időszakában ezen oldal déli fele mesterembereknek és alsórendű népnek szolgált lakóhelyül, mert még a kőfaragó műhely is a körfalon kívül két faragott, sohasem használt 80 cm. hosszú 70—82 cm. széles és 44—49 cm. vastag kő-koczká ú. m. ugyanazon szelvény aljában levő nagy kiterjedésű oltott mésztábla által jeleztetett, míg a kaputól északra polgári rendű egyének sírjai voltak.

Fegyverekből csak lándzsahegyek kerültek elé; ékszerekből egy ép fibula és egyebeknek töredékei; házi eszközökből egy csupor, egy hővezető cső, villa, kés, kapa, az ajtózárnak egy neme (patibulum), őrlő kő stb. Pénznemekből keveset találtunk, mind a Hadrianustól Philippus Arabsig terjedő

időszakból valók; azonban sok volt az AIP bélyegű téglá. Rendszeres ásatás e helyütt még sohasem történt, mert a leletek a legkülönbözőbb szintájakon találtattak. A leletek, eltekintve a kövek egy részétől, a fentnevezett társulat múzeumába kerültek.

Szamosújvárt, 1902 januárius hóban.

Ornstein József,
őrnagy.

IV. Dr. MAHLER EDE: FÖLIRATOS AGYAGTÁBLA BABYLONBÓL.

Az iparművészeti múzeumban, fémkerettől körülvéve egy babyloni égetett agyaglap töredékei őriztetnek, archaikus babyloni ékirású fölirattal ellátva. Örömmre szolgál, hogy e folyóirat olvasóinak figyelmét erre a darabra fölhívhatom, hiszen az egyetlen babyloni emlék, a mely ez idő szerint hazánkban található. Előbb a nemzeti múzeum őrizte, de helyszűke miatt sok más ókori emlékekkel együtt néhány évvel ezelőtt az iparművészeti múzeumba került.

A fölirat szövege a következő:

1. *Nabû-ku-dur-ri-u-su-ur*
2. *šar Ba-bi-i-lu (ki)*
3. *Za-ni-in Í-sag-ila*
4. *u Í-zi-da*
5. *abil a-ša-ri-du*
6. *ša-Nabû-abil-u-su-ur*
7. *šar Ba-bi-i-lu (ki).*

Magyarul:

«Nebukadneczar,
Babylon királya,
építője Ísagila
és Ízida-nak,
legidősb fia.
Nabopolassarnak,
Babylon királyának.»

A szóban forgó emlék tehát II. Nebukadneczar (Kr. e. 604—561) uralkodásának idejéből való. Ísagila és Ízida Babyloniának két ősrégi főtemploma volt. II. Nebukadneczar idejében már pusztulásnak indultak és a király állította őket helyre. De kivüle, a többi király is dicsőségnek tartotta, ha hozzájárulhatott e

két szentély helyreállításához és a *Zanin Ísagila u Ízida*, vagyis «Ísagila és Ízida építője» nevét vette föl. Már Hammurabi (20. évszázad Kr. e.) azzal dicsekszik fölirataiban, hogy e templomokat újjáépítette.

A mi a templomok helyét illeti, arról a kutatások a legújabb idők különböző nézeteket vallottak. C. P. Tiele mélyreható tanulmányai* végre ki-derítették, hogy Ísagila *Babylon* város keleti részében, tehát az Euphrates bal partján, Ízida pedig *Borsippa* főtemploma volt.

Mindkét templom több kisebb-nagyobb épületből állott, a melyeket fal vett körül. Az Ísagila templomhoz tartozott: 1. a *Zikúrat*, vagyis a hét emeletes lépcsőzetes alkotmány az épületcsoport közepén; 2. az *Íkua* templom, a melynek arannyal, kristálylyal és alabastrommal díszített szentélyében *Marduk* isten trónolt; 3. *Zarpanitu*-nak, Marduk isten nejének kápolnája; 4. fiának kápolnája és 5. a szentek szentje, a *parakku*, a hol az év elején a *Zagmuku* ünnepén az istenek összegyülekeznek. Hasonló volt a borsippai Ízida templom is.

A két templom összetartozott és istentisztelet tekintetében szoros kapcsolatban állott egymással. A nagy Zagmuku ünnepen *Nebo* istent a borsippai Ízida templomból a *Gan-Ui* csatornán át, hajón, ünnepélyes körmenettel Babylonba szállították, Marduk pedig, Ísagila védő istene, a nagy körmeneti úton elébe ment.

Nebukadneczartól igen tekintélyes számú szöveg maradt reánk. A legfontosabbak egyike a londoni East-India-Office-ban őrzött nagy föliratos kőlap, a mely részletes tudósítást tartalmaz a mi föliratos táblánkon említett két templom újjáépítéséről.

Budapest, 1901 december 17.

Dr. Mahler Ede.

V. TÉGLÁS ISTVÁN. A MIKESI RÓMAI ROMOK SZÉTDULÁSA ÉS A KÖZELEBBRŐL TORDÁN TALÁLT RÓMAI FÖLIRATOKRÓL. A Tordától északnyugotra mintegy 18 kilométernyi távolban fekvő Mikes község Monasteria nevű határában a falutól északnyugotra emelkedő Dealu Spanului nevű hegy délnyugoti lábánál a mikesi patak fölé egy elég szabályos kereksgű kis domb emelkedik, melyen pár évvel ezelőtt egy februári napon magam is láttam a római épület maradványait. Nagy mennyiségű téglá- és kötőrmelék között többé-kevésbé szabályosra faragott s nagy részben jó minőségű épületkövek borították a dombtetőt, sőt néhány darab alá is gurult a domb oldalain. A sok téglá- és cseréptörmelék után a nép La-Caramida, azaz a tégláknál nevet adta a máskülönben a Monasteria nevét viselő erdő és kaszáló ezen részének. A romok között itt-ott a kincskeresők turkálásai mélyedtek s tárták fel az épület alapfalait. A feltárt részekből ítélve, az épület hosszúkas négyszögletű volt s bejárata a hegyfelőli részen, azaz kelet felől állott. A szanaszét ott heverő faragott kövek jellegzetesebbjeit — és pedig mintegy 15 darabot — felmértem és le is rajzoltam. Nagyobbbrészt 25—30 cm. vastagok s 50—60 cm. hosszúak voltak, de találtam 70—76 cm. hosszú darabokat is. Egy

* K. Akademie der Wissenschaften in Amsterdam, philolog.-histor. Classe 1887. — Zeitschrift für Assyriologie, II. köt., 179. köv. 1.

45 cm. magas s 36 cm. széles faragott kő felerészén egy kezdetleges dombormű részletének kevés töredékei maradtak meg. Egy félhenger idomú oszlopnak 18 cm. hosszú s 12 cm. vastag darabja közelében egy félköríves oszlopfő 25 cm. széles és 10 cm. vastag töredéke is ott hanyódott. A szanaszét heverő téglák alakja és finom kidolgozása azonnal elárulta a római munkások dolgos kezét, de hosszasan kelle a romok között kutatnom, míg végre az ötödik macedoniai legió bélyegével LVM ellátott tégladarab okmányként is beigazolta, hogy egy római épület maradványai között állok.

Az alkalommal a februáriusi hideg idő, a rövid nap és a talaj fagyos volta további kutatásokra nem volt elég kedvező, de akkor a kaszáló tulajdonosával sem találkozhattam és a részletesebb kutatást későbbre kellett halasztanom. Az enyhébb napok beálltával megkísérlettem a telek felől a tulajdonossal az alkudozást, de a telettulajdonos a kutatásra csak oly különös felcsigázott követelések árán volt hajlandó engedélyt adni, mely feltételeket el nem fogadhattam. A mint később a következmények megmutatták, nem is volt szándékában, hogy azt a dombot haszonbérbe átengedje, mert ő is hitt azon mesében, hogy ott nagy kincs — épen a Dárius kincse — van elásva. A folyó év tavaszán, a midőn hivatalos teendőim ismét Mikesre szólítottak, nagy sajnálattal értesültem, hogy az említett domb tulajdonosa, több kincskeresővel egyesülve, az egész területet felásta és az épületromokat teljesen szétdulta.

A romokból több szekér kő és téglá került ki, melynek nagyobb részét az egyik kincskutató — névszerint Hetya Abel — házépítés céljából megvásárolta és a községbe behordatta. A nagy halom építési anyag között egy simára csiszolt fehér márványlapnak 12 cm. hosszú, 10 cm. széles és 3 cm. vastag töredéke is találtatott. A téglák között finomul kidolgozott s ujj benyomásokkal, különféle irányú egyenes vonalakkal és sorba helyezett pontokkal ékesített nagyobb négyszögű téglák is heverték, melyek fehérre voltak mázolva s úgy hosszúság, mint szélességük 40 cm., vastagságuk pedig 6 cm. volt; közülök néhány a LVM bélyeggel is el volt látva. A romok közül a faragott köveket a község lakói haza hordták s nagyrészen házaik elébe üldhelyül alkalmazták. A Rusz Ilia háza előtt egy csinos oszlopfő, egy hengeralakú oszloptörzs és egy pálczaműves faragott kő töredéke hever. Az említett Hetya Ilyést vallattam ki az általuk felásott romok felől. Az ő állítása szerint is az épület téglányalakú volt. Hossza mintegy 12 m. s szélessége mintegy 7 m. lehetett. Az épület belsejében egy földdel és törmelékkel már rég megtelt kerekded üreg állott, mely téglával volt kifalazva és annak falából került elő az általa megvásárolt építési anyag nagy része. Az épület egyik szegletében agyaggal kitöltött üregben egy vasszegekkel összeállított, de már teljesen elkorhadt faláda törmelékeit és a vasszegek közül az agyagba benyomultakat teljesen épen, a többiek pedig egészen rozsdává változva találták. A vasszegekből egész marokralót gyűjtöttek egybe, melyek nagy részét azonban házi szükségleteikre már felhasználták s nekem csak 4 darabot sikerült találnom. A szegek hosszúsága 7 és 9 cm. között, vastagságuk pedig 5 és 7 milliméter között váltakozik. Az épület közelében talált római pénzek közül egy bronz pénz került az én tulajdonomba.

Az épülettől nem nagyon távol, alant a patak közelében, óriás terjedelmű cserépedények vastag töredékeit s közelükben fagerendák teljesen elporladt maradványait ásták ki.

Mikes község ezen már megsemmisült római épületén kívül más régiségeket is szolgáltatott. Az említett Hetya Abel a falu közelében lévő hegy egyik árkában egy szépen csiszolt kőkalapács felerészét találta. Ez a töredék 6 cm. hosszú, 4 cm. széles és a nyéllyuknál 3 cm. vastag. A falu melletti omlásos hegy Parcu fagului nevű vízmosása közelében 1861-ben az ott játszó gyermekek egy dekaliternyi apró ezüstpénzt találtak. A lelet a letelt 30 év alatt úgy eltűnt, hogy azon pénzből egyetlen egy darabot sem sikerült látnom, de a lelkész leírásából következtetve, azok valószínűen római családi érmek lehettek. Krisán Petru a község Intre paren nevű határrészében egy teljesen ép bronz fejszét talált, mely az élénél 5 cm., a bütüjénél 55 mm. széles s egész hossza 15 cm. A 3 cm. átmérőjű nyéllyuknál alól is és fölül is két-két kidomborodó zsinórdísz ékesíti. Ugyanezen Krisán Péter a községtől kelet felé emelkedő Dealu turdi nevű hegyen ezelőtt 12 évvel egy hegycsuszamlás alkalmával több urnát talált. Azon hitben, hogy azok a nagy fazekak nemcsak földet, de kincset is tartalmaznak, Krisán gyorsan széttörte, de a szintén ott dolgozó felesége kérésére egynek még is megkegyelmezett. Krisánné azt az urnát kiürítette, kimosta és később megdrótoztatta s így több éven át káposztás fazékul használta. Ezt az edényt tőle egy új fazék árával cseréltem ki. A sötét színű és elég csinosan kidolgozott öblös nagy edény 30 cm. magas, alól 15, fölül 28 cm. átmérőjű. Kihasasodó részén 111 cm. kerületű. Diszítése csakis a szája közelében és a kihasasodó részen körbe futó pár vonalból áll, melynek mélyedése hajdan gypszszel volt kitöltve. Fogantyúja vagy füle nincsen és nem is volt; űrtartalma 13 liter.

Az Arch. Ért. 1899. évi junius havi füzetében a potaissai kőfaragó műhelyéről, — az 1901 évi február havi füzetben pedig a tordai castrum környéken talált régiségekről tettem említést. Azóta sok római tárgy vándorolt el Tordáról. Még szerencse, hogy azok közül néhányat s nevezetesen a I.O.M.C.APIT. kezdetű felirattal ellátott áldozati oltárt is a kolozsvári múzeum szerezte meg. A hazai régészetre kipótolhatatlan veszteség azonban, hogy a római bronz tárgyakban és érmekben kiválóan gazdag Botár-féle gyűjtemény a gráci és klagenfurti régiségkereskedők útján potom árért külföldre került. Az innen elvitt tárgyak pótlására az utóbbi időben nagyon kevés találtatott. Jelenleg a város a főtéren a hajdani fejedelmi palota udvarán egy nagyobb szabású bérházat építtet. A fejedelmi palota udvarán állott régi apró épületek lebontása, valamint az új épület pinczéinek ásása alkalmával a fejedelmi korból származó faragott köveken kívül néhány római korbéli is előkerült. A római kövek, nevezetesen a terjedelmes quaderek oda a potaissai castrum körfalaiból a régi épületek alapfalainak építésekor jutottak, mert Tordán jelenleg is szokásban van a házak alapfalaiba, valamint pinczefalaiba a castrum köveit beépíteni. Ez a szokás meg volt a fejedelmi korban is! A fejedelmi palota előtt állott oszlopok is római eredetű jóniai oszlopok voltak. Azok közül is egy meglehetősen épen, egy pedig összetöredezve megtaláltatott s közbenjárásom folytán sike-

rült úgy az oszlopokat, mint a hajdani fejedelmi kapú oldalainak megtalált részleteit az elkallódástól megmenteni.

A római kövek is épen úgy, mint a lebontás következtében nyert építési anyag a város által elárvereztetett. Az elárverezett kövek halmazában egy feliratos kő is a Stieber nevű polgár tulajdonába került, de utánjárásom következtében azt a város tőle ismét visszaszerezte. A kő 75 cm. magas, alul 47 és fölül 44 cm. széles s vastagsága átlag 33 cm.; felső részéből egy 19 cm. hosszú s 7 cm. széles darab hiányzik; alsó része, a mint az az oltároknál szokás, kissé kiszélesedik. A kő anyaga azon durva kavicsos homokkő, mely csaknem conglomerát és a melyet a rómaiak a szindi határon lévő kőbányáikból inkább csak a castrum körfalainak építése céljából bányásztak. A kő durva anyaga nagyon megnehezítette a felirat alkalmazását és épen azért a betűk egyenetlenek s szabálytalanok. A felirat megmaradott része a következő **LEGVMAC | MRIR MIN | ISCAIILISI | LERAVXO**. A felirat három első sora a kő már említett csorbulása miatt a negyedik sornál kissé bennebb kezdődik. A harmadik sor utolsó két betűje oly hiányos állapotban van meg, hogy az S és I csak gyanítható. A negyedik sor végén az O betű után a kő annyira kicsorbult, hogy ott csak egy nagy mélyedés következik.

Ugyanott a hajdani fejedelmi palota udvarán, a hol eddig a tordai híres pecsenyesütők sátrai állottak, egy márványtábla 30 cm. hosszú, 17 cm. széles töredékét találtuk. Miután a töredék meglehetősen füstös és zsiros, igen valószínű hogy azt a szép lapos követ az egyik pecsenyesütő az áruasztalán álló kis szénkemence alatt az asztalnak a tüztől megóvása céljára használta. Azér részesült ez a márvány darab oly bőven a zsirból és füstből. A márvány, azt hiszem, bukovai, azaz hunyadmegyei eredetű. Egyik oldalon szép simára van kidolgozva és a 3 cm. magas betűk is szépen vannak kivésve, csak elhelyezésükben észlelhető azon szabálytalanság, hogy a sor végén a betűk sűrűbben állanak, mint a sor közepén. A töredéken a következő betűk láthatók:

M
IANVS · VIX · ANN
PAN IANVS ·
EI

A felirat harmadik sorában az a pár betű oly hiányosan maradt meg, hogy az E és I csak is sejthető. A fejedelmi palota udvarán számos részben töredezett, részten ép római téglá is találtatott. Azok közül néhány a LVM bélyeggel van ellátva.

A folyó év tavaszán a Székely Dénes tordai birtokos régi udvarházának lebontása alkalmával az alapfalakban szintén több római faragott kő és azok között egy feliratos áldozati oltár is találtatott, melyet a tulajdonos gyűjteményem számára nekem ajándékozott. Ez az oltár is az említett szindi kőbányából került ki s miután a kő anyaga szerfölött durva, a betűk egyenetlenek, sőt részben alig is olvashatók. A felirat a következő: **I. O. M | DO TI | TIVBELEG | VSLM**. Az oltár 79 cm. magas és a párkányoknál 36 cm., a feliratnál pedig 30 cm. széles; karcsúbb részén 22 cm. vastag.

Megemlítem, hogy a szőlő-utca sarkán évek óta áll egy római mértföld-mutató oszlop, melynek az a része, a hol hajdan a felirat létezett oly annyira meg van rongálva, hogy a feliratból csakis egy V betűt tudtam megtalálni. Ugyancsak a szőlő-utcában az Apáczai Antal háza előtt levő római oltárkő töredékén egy M betű látható. A barompiacz-utca 17-ik számú házának pincze lejáratahoz befalazott római feliratos kövön ma már csak a III szám látható. Ugyanezen ház előtt egy szőlőindával és szőlőgerezd domború faragásával ékesített 1'30 m. hosszú 33 cm. széles és 21 cm. vastag kő ülőpadul szolgál. A domborítás elég jó, de a kőfaragó a szőlő mellé nem annyira szőlőlevelet, mint inkább borostyánlevelet faragott.

A három feliratról a lepacskolást is küldöm.

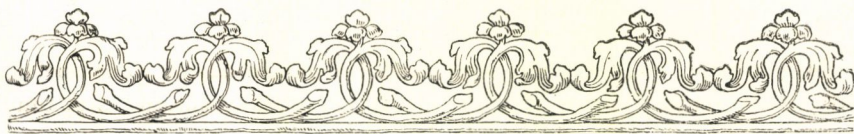
Torda 1901. augusztus 30.

Téglás István.

VI. OROSZ ENDRE. SZAMOS-ÚJVÁR-PETRISI ŐSLELETEK. Az Arch. Ért. 1901. évfolyam 427. oldalán ábrázolt tárgyak nem Gomboson, de a szamosújvári «Petris» őstelepen találtattak, cserépedényekből származó 8 db. töredéket ábrázolnak, melyek közül 4 db. szabálytalan mæander-, párhuzamos újjbenyomat-, háromszögű ponczolt benyomást és láncz-diszítést mutat. Egyik cserép bütök-fogantyú, más lapos tálcztöredék, egy felálló peremforma, végül egy olvasztó edény fenéktöredék. A leletek közt látunk egy 3 cm. magas és 7'5 cm. peremátmerőjű kis, gyermekjátékul szolgáló tálcskát, — a minők a præhistorikus telepeken gyakori készítmények, — továbbá egy zeg-zúgvonalas kétsorú diszítéssel cifrázott lapos fonó-orsó töredéket és egy 8 cm. átm., 15 mm. vastag égetett agyagkorongot, mely mint a széle közelében lévő átfurás mutatja, hálonehezékül szolgált. A legérdekesebb őstárgyak azonban a táblán szemlélhető között azok a likacsos szövetű olvadt vasérczdarabok, (3.) a melyek, mint őskori vaskohászatra mutató érdekes nyomok a különben is igen tanulságos telep korának és művelődésének meghatározásában jelentékeny adatul szolgálnak. A telepről ugyanazon 1901-ik évfolyam három cikkében részletesen értekeztem.

Apahida, 1902 januárius.

Orosz Endre.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT nov. hó 26-án, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak: Forster Gyula elnöklete alatt: Fraknói Vilmos püspök, dr. Kammerer Ernő, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Réthy László, Huszka József, Halaváts Gyula ig. vál. tagok, továbbá dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Finály Gábor, Sztéhló Ottó, dr. Láng Nándor, ifj. Losonczy István, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és öt más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, *dr. Hampel József* Pannoniai emlékekről értekezett, számos tárgyat mutatva be, utána *dr. Pap Károly* egy XVII. századbéli lőcsei ravatalterítőt mutatott be, mely az ottani fuvaros czéhé volt és melyre costümtanilag is fontos alakok vannak festve.

Ezzel kapcsolatban *dr. Szendrei János* a szerencsi templomból származó egy ravatalterítőt mutat be szintén a XVII. századból.

Végül ugyancsak *Szendrei* tett jelentést a monoki «Taktaföldvár» őskori nagyszabású földerőd és bronzkori telep megásatásáról. A hivatalos jelentések folyamán *dr. Pap Károly* tanár a társulat rendes tagjául megválasztatott s a pénztárnok fölolvastott havi kimutatása és jelentése tudomásul vétetett. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Huszka József és Halaváts Gyula ig. vál. tagokat kérte föl.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT utolsó ülését december hó 30-án, d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg.

Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt: dr. Czobor Béla, Kunvári Fülöp, Vásárhelyi Géza, Szumrák Pál, dr. Gerecze Péter, Huszka József ig. vál. tagok, dr. Finály Gábor és 20 más hallgató. Elnök megnyitván az ülést, *dr. Éber László* a pécskai gazdag bronzleletet mutatta be, ösmertette annak érdekesebb darabjait. *Dr. Czobor Béla* a leletben levő bronzöv használatához szólott hozzá. Ezután *dr. Szendrei János* ösmertette Vásárhelyi Géza gazdag régiség-gyűjteményét, mintegy száz darabot mutatva be az őskortól kezdve a XVIII. századig terjedő időkből. A társulat elnöke meleg köszönetét és elismerését nyilvánítja Vásárhelyi Gézának buzgó gyűjtéseért és gyűjteményének a jelen alkalomra való átengedéseért. Végül *Halaváts Gyula* a dévai templom építésének koráról értekezett, *dr. Czobor Béla* szintén hozzá szólott e kérdés-

hez. Az idő előhaladottsága folytán a hivatalos jelentések a jövő ülésre halasztattak. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gerecze Péter és Huszka József ig. vál. tagokat kérte föl.

Dr. Szendrei Fános,
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA az 1901. év második felében. A szécsényi (Nógrád m.) kerekdomb keleti oldalán kiásott cserépkancsót ajándékol küldött Pintér Sándor. Ugyanott lelt agyagcsészét és három cseréptöredéket ajándékozott dr. Velics Antal.

Bánhida környékéről (Komárom m.) való két őskori csiszolt kőbalta, egy kőbuzogány, egy kerek bronzpityke, cserépedény; két római fibula, egy római bronzlándsacsúcs és egy római cserépbögre; vétel.

Őskori rézsákány, találták Szent-Jobon (Bihar m.); vétel.

Őskori rézfokos, lelőhelye Magyarország; vétel.

Pécskáról (Arad m.) származó négy darab őskori sodronytekercs; vétel.

Békésmegyéből való őskori ujjgyűrű aranyból és 13 db egybekapcsolt aranykarika; vétel.

Bronzkard, lelték Dolnja-Miolácson (Szlavonia); vétel.

Két lándsacsúcs bronzból Bánhida vidékéről (Komárom m.); vétel.

Őskori bronzlelet, egészben 45 dbot találtak Szárazdon (Tolna m.); vétel.

Más alkalommal ugyane leletből tíz darab; vétel.

Allítólag Győr vidékéről való régiségek egészben 14 db, melyek közt van őskori réz- és bronztárgy és hat antik bronzrégiség; vétel.

Ugráról (Bihar m.) való bronzrégiségeket, öt csonka tűt, egy csonka tekercset, egy csonka karikát és egy lemeztöredéket ajándékol adott egy ismeretlen.

Pécskáról (Arad m.) származik egy igen jelentékeny bronzlelet; vétel; egészben 121 dbból áll.

A dolyáni Majorhegyről való (Nógrád m.) bronzleletet ajándékozott Pintér Sándor. A leletben van egy karperecz, 12 nagyobb és egy kisebb tekercses sodronygyűrű bronzból, három pápaszem fibula, 7 db hengerded sodronytekercs és három töredék.

A muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének megbízásából 1899-ben Temes-Kubin tájékán rendezett ásatások eredményeiből a n. muzeumnak jutott mintegy 200 db régiség. Volt a leletek közt sok csiszolt kőtárgy, csont-régiség, cserépedény, agyagból formált bálvány, és voltak tárgyak a római és régibb középkorból. Az ásatás vezetői voltak br. Miske Kálmán és Bella Lajos urak.

Állítólag Titelről (Bács m.) származó hallstattízlésű csonka bronzsisak; vétel.

Regölyről (Fejér m.) származó hallstattízlésű bronzkarika és három bronz-töredék; vétel.

Gömböcsös bronzkarperecz két darabban, lelték Szurdokon Vác mellett; vétel.

Regölyön (Fejér m.) talált négy aranypléhes gyöngy; vétel.

Ezüst fibula, találták Mitroviczán; vétel.

La Tène ízlésű sírleletből való vaskard, lánsa és sarló, lelték Nagy-Abony határában az ú. n. pióczás parton, ajándékozta özv. Marton Ferenczné.

Állítólag Hátszeg vidékéről (Hunyad m.) való bronznyakperecz, bronz-

fogantyus kés, egy antik agyagedényke, szekrénykéről való bronzpánt és egy vaskés a régibb középkorból; vétel.

La Tène ízlésű csonka karperecz üvegből, állítólag Bihar vármegyéből; vétel.

Ámort ábrázoló római kőszobor alsó töredéke, találták Balaton-Henyén (Zala m.) Hegyi Lajos ajándéka.

Római aranygyűrű, találták Abarán (Zemplén m.); vétel.

Állítólag Szombathelyen előkerült öt római üvegpalaczk; vétel.

Két római ezüstcsésze, egyik feliratos; találták Esztergomban. Ábrájukat és leírásukat lásd Arch. Ért. 1901. 323. l.; vétel.

Sárisápról való (Esztergom m.) római feliratos sírkő; vétel.

Antik bronzserpenyő, byzanczi fémkereszt, öntőminta, két római vámoló ólom s egy bronzhorog Mitroviczáról; vétel.

Sirmiumi leletek: három darab ólom, egy fölirattal, két ólomgömb, két csonka fibula (egy zománczos), két kezét diszító lemezke; vétel. Más alkalommal ugyancsak Mitroviczáról 11 db. régiség a római s a korai középkorból; vétel.

Duna-Penteléről származó három római sírkő, ajándékol adta Orgon Sándor, a föliratok közzétételük a C. I. L. III. 10312 és 10324 sz. alatt. Ugyancsak Duna-Penteléről való római oltárkö (C. I. L. III. K. 10309.) egy feliratos sírkő (C. I. L. III. K. 3335.) és egy sírkő csonka teteje; özv. Dubecz Péterné ajándéka.

Csobánkáról (Zala m.) származó római föliratos kömlék (C. I. L. III. K. 10571 sz.) vétel. Császári sírleletek (Komárom m.) vsd. ö. 24—47. l.

A régi Bregetiéből való három római bronzfibula és két római bronz-diszitmény; vétel.

Tabajdról (Fejér m.) való négy római síremlék és két oroszlánnal diszített síremlékrészlet; Mészöly Pál ajándéka. A síremlékek föliratai közzétételük a C. I. L.-ban III. K. 3372=10353., 3373=10354., 3374 cf. 10341. és 3375 cf. 10342. számok alatt.

Jutasról (Veszprém m.) származó római bélyeg téglá, dr. Kuzsinszky Bálint ajándéka.

Fordított gúla idomát példázó aranyfülbevaló pár és egy aranytű, találták Tisza-Tarjánban (Borsód m.).

Ezüst fülbevaló, lelték Mitroviczán; vétel.

A n. muzeum költségén Nagy-Abonyban (Pest m.) folytatott ásatásból került a régiségtárba 118 sír tartalma; az ásatást vezette dr. Éber László, a leletek egy részét ajándékozták Neppel Ferencz, Antos János és Márton Lajos.

Dunakesz határából az alagi pusztáról való egy bronzkarperecz és egy ujjgyűrű bronzból; Tóth Kázmér ajándéka.

Fönlakról (Torontál m.) származik öt bronzkarperecz és három töredék, két bronzgyűrű és két vaskengyel; vétel.

Kovaszinczről (Arad m.) való két bronzkarperecz, két bronzgyűrű és egy bronzkapocs; vétel.

A nagy szécsényi ú. n. Pánpást pusztáról (Nógrád m.) való honfoglalás-kori leletet ajándékozott Pintér Sándor. Van a leletben egy bronzkarperecz, egy bronzcsat, egy ezüstkarika, egy bronzgyűrű, egy bronzboglár, két darab kőgyöngy és egy ezüst érem.

Pécelről (Pest m.) származó árpádkori lelet : három ezüst karperecz, két ezüst pálcácska, két ezüst sodronytöredék, ezüstgyűrű feje, egy csiszolt hegyi kristály ; vétel.

Árpádkori ezüstgyűrű és két bronzboglár, állítólag Székesfehérvárról, és négy darab vaskulcs ezüstgyűrűn, állítólag Szombathelyről ; vétel.

Aranygyűrű a xvi. század végéről. tájképet ábrázoló intaglioval és egy aranygyűrű Báthory-czímerrel ; vétel.

Sírleletek a xvi. század második felétől, lelték Hadadon (Szilágyményes m.). Hajtók, gyűrűk, csüngők s egyéb ékességek ; vétel.

Övről való xvii. századi nagyobb és kisebb zománczos ékszer ; vétel.

Magyarország címereit föltüntető ólom-pecsétlő ; Pejér József ajándéka.

A tiszántúli districtualis tábla ezüst-pecsétnyomó lapja ; vétel.

Pecsétek lenyomatai ólomból ; vétel.

Sárgarézs pecsétlő OPP : A · K. fölirattal ; vétel.

1671-ből való aranyozott rézkehely ; vétel.

1622-ből való halottas lepel képekkel ; vétel Lőcséről.

Ostyasütő-vas 1563-ból ; vétel. Más ostyasütő-vas, a keresztre feszített Christus képével ; vétel.

Ostyasütővas 1743-ból ; vétel.

xvi. századi ezüstpohár és egy királyföldi bogláros díszöv ; vétel. xvi. századi födeles s a xv—xviii. századokból való öt miseruha, két miseköpeny ; vétel.

Orthodox egyházi medaillon aranyozott rézből.

Ezüst fogvájó ; az ajándékozó Jagicza György 1847-ben Dunaföldváron lelte.

Régi csizmadia szerszám sárgarézből Jagicza György ajándéka ; a szerszám a bőr kisimítására szolgált és neve masta.

Képekkel díszített csontból való burnótszelencze a xviii. századból ; vétel.

A xix. század elejéről való ingás álló óra a mutatólapon Francz Mëyron Comorn fölirat ; vétel.

Régi napóra és feliratos kerek szelencze ; vétel.

Besztercebányát ábrázoló vésett ezüstkép 1810-ből ; vétel.

1848. évi nemzetőri karszalag Vörös Benő révkomáromi ügyvédé volt, ajándékozta Kéry Pál.

Szabadkai rendőrpálcza 1848-ból ; a bács-bodrogmegyei rég. társulat ajándéka Bibó Bige György közvetítésével.

Hpl.

A SZEGEDVÁROSI MÚZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK GYARAPODÁSA. Az éremtár 1900. évi július 1-től 1901. évi június 30-ig 43 darabbal szaporodott. Ezek között 17 darab adomány, közöttük egy ezüst barbár érem (homorult, erdélyi typus, lelőhelye Szeged-Felsőtanya) és 26 darab beszerzés. És pedig 3 darab római császárkori arany, 9 római ezüst és 2 római bronzérem, továbbá 2 darab ezüst erdélyi, 5 darab ezüst magyar emlékérem s végül 4 darab magyar bronzérem, valamennyi érezhető hiányokat pótol.

A régiségár gyarapodását a múlt év augusztus havában Rábén történt ásatások kedvező eredményének köszönhetni. A már részben ismert östelepen most nem sírokban, hanem az egykori telepések földbe vajt lakóhelyein számos

háztartási eszköz fordult elő, melyek az őskor s a népvándorlás időszakának ott szállásolt népei életmódjára, táplálkozási viszonyaira, stb. élénk világot vetnek. A csonteszközök közt kifaragott és simított állapotban levő tör-, kés- és tű-alaku nyolcz darab és a szarvasagancsból átlukasztott és fűrészelt kalapács és más eszköz ugyancsak nyolcz darab fordult elő. Bronztárgy, egy tű-töredéken kívül nem volt, de valószínű, hogy a most már kipusztult szőlőtelep első ültetése s illetőleg a földforgatás alkalmával ilyenek is bőséggel lehettek, annyiival is inkább, mert a mélyebben fekvő rétegben egy öntőminta egyik felét megtaláltuk. A 9 cm. hosszú és 7 cm. széles kölemezen egy vékonyabb és egy vastagabb fejes tűnek, vagy inkább szegnek kiöntésére szolgáló kivésés látható, felül az öntőcsatornával. Kőből való golyó (hálósúly és parittyakő) is több fordult elő s az égetett agyagból való hálósúlyok is gyakoriak voltak, a melyek közül 6 jellegzetes darab egészíti ki a gazdag korábbi sorozatokat. A kisebb és nagyobb égetett agyagedények, melyek két méter mélyen voltak s a melyek az 1891. évi ásatások alkalmával előfordult típusokkal egyezők, többnyire sérült állapotúak; összesen 19 darab volt. Általában korongon és a nélkül szabadkézi alkotásuk s többnyire csúcsos bütyök-, vagy körkörös vonaldiszítésűek, de vannak rovátkások is. Oroszlámoson, hol 1898-ban lovassírból való leletek fordultak elő, a magyar államvasút az elmúlt évben nagymérvű földhordást hajtott végre. A múzeum megbízottja a munkálatokat figyelemmel kísérte. Több sírra akadtak ugyan ezuttal is, de mellékletek híján. Mégis bekerült egy durva művű, 7 hegyes bütyökkel diszített kis agyagcsésze, egy zablatöredék vasból, egy ép és egy fél halántékgyűrű bronzból és egy levélalaku bronzcsüngő, dúdoros diszítéssel. Egybehasonlítva ezeket az 1898-iki leletekkel, kitűnt, hogy a mostan előkerült töredékek amannak részei és kiegészítői.

Egyházaskérrel Erdélyi Mihály birtokos és építész úr egy régibb középkori lelettel gazdagította a gyűjteményt. A griffes csattok és szíjvégek s általában az egész lelet csaknem mása a domaszéki leletnek. A lelőhelyen az ásatást folytatta a múz. igazgató, de csak a beszolgált tárgyak kiegészítő részeit és töredégeit sikerült feltalálnia. A sírhely egész környékén több temetkezés nem történt és e tekintetben is a domaszéki tapasztalat ismétlődése forog fenn. A sír különben két méter mélységű volt.

A bácsmegyei Martonyosról Mészárosné Koós Ilona úrnő adományából 2 darab bronzkarpereczet kapott a múzeum, melyet a szalatornyai pusztán egy csontvázon találtak.

Török-Kanizsáról egy kézi őrlőkövet, más alkalommal pedig egy kisebb vaspengét és az Árpádkorra valló 3 nyilcsúcs érkezett, melyek közül az egyiknek kettős csúcsa van. Mindkét adományt Tallián Béla úr gondoskodásának köszönhető.

Horgos határából s illetőleg Kamarásról Leib Henrik úr adományából származik egy 82 cm. magas és 24 cm. átmérőjű szájüreggel bíró gabona vagy élelmiszerek tartására szolgáló agyagedény, mely csak a peremén van kissé megsérülve. Egy kisebb kézi őrlőkővel volt befedve és 2 méter mélységben találták.

Percsóráról Novák József úr adományából való egy kisebb agyagedény, továbbá egy érclemezből való fazék-részlet, melynek belseje cementszerű anyaggal van kitapasztva. Ez utóbbi lelőhelye a Mindszenti-rév azon tájéka, hol évekkel ezelőtt egy malomkövel fődött harangot is találtak.

Végül a szeged-alsótanyai bilisitsi erdőből származik egy serpentin-kőből való véső-töredék, melyet Kiss Ferencz m. kir. főerdész úr küldött be. (Reizner János múz. igazgató úr hiv. jelentéséből.)

A MISKOLCZI MÚZEUMRÓL. A borsod-miskolczi közművelődési és múzeum-egyesület kiadta 1900. évi évkönyvét. E szerint az egyesületnek volt 51 alapító tagja, a ki egészben 6693 K és 86 fillérnyi alapítványt fizetett be, azonkívül 335 pártoló tag évi járulékával gyámolította az egyesület céljait. Jövedelmeiből a társulat 1900-ban 2500 koronát szánt múzeumára. A társulat archæologiai szakosztályának 1900. évi működéséről Gálffy Ignác tollából kapunk érdekes és kimerítő jelentést. Bár a múzeum csak 1900 második felében kezdte meg működését, már az első félévben helyiségei annyira megteltek régiségekkel és természeti tárgyakkal, hogy a hely szűknek bizonyult. A régiségtárnak a gr. Szirmay-féle őskori régiségekkel vetették meg az alapját; Mocso-lyásról őskori bronzleleteket kapott a múzeum, a két Besenyő közti Berekben őskori telepet ástak, a vattai testhalomban is tettek sikeres próbaásatást és igen fontosak a leletek, melyeket a múzeum a magyar állami vasút miskolczi fűtőházának kibővítésénél végzett nagy földmunkálatok alkalmával kapott. Ez ásatások eredményeiről Gálffy Ignác lelkiismeretes részletességgel számol be nevezetesen az ottani mammoth-leletekről, melyeknek szomszédságában emberi koponyatöredéket és agyag- meg kőkészítményeket is találtak. Ilyen módon újból előttünk áll a miskolczi palaeolith ember problémája, melynek tisztázása kedvéért első sorban hazai geologusaink figyelmét hívjuk föl Gálffy jelentésére.

A múzeum közép- és újabbkori csoportjában a legjelentékenyebb gyarapodás az a 29 db fegyver, melyet a vármegye a gr. Szirmay Alfréd gyűjteményéből a múzeum számára megvett. Végül az érem-gyűjteményt a megye a sajó-vámosi éremlelettel gazdagította.

A felügyelő-bizottság jelentéséből kivehető, hogy a múzeum két teremben huszonegy szekrényben van fölállítva.

ab.

LONDONI MÚZEUMOK. Múlt őszszel hivatalos kiküldetésben néhány napot Londonban tölthettem és ezúttal fölkerestem a főbb londoni múzeumokat. A *British museum*ban legelőbb azok a jelentékeny változások tűntek szemembe, melyek 1877 óta következtek be, mikor utoljára itt időztem. Már akkor épült London délnyugoti részében az az épület, mely hivatva volt a természeti tárgyak itt szorongó gyűjteményeit befogadni. Azóta a Brit. mus. nagy épületében csakugyan fölszabadult több, mintegy húsz terem és a főépületben megmaradt osztályok terjeszkedhettek. Együttal a British museum épületét, két oldalán, a nyugotin és a keletin megtoldották hozzáépített új termekkel, a nélkül, hogy a Smirke-féle főhomlokzaton változtattak volna. Smirke a mi Pollákunk kortársa volt, a British múzeum egyidőben és ugyan-

azonos izlésben épült a magyar nemzeti museum palotájával. Az angolok legalább is oly reá tartósak nemzeti kincstárakra, mint mi magyarok, mégis átépítették és kibővítették, mikor a benne székelő intézetek fejlesztése igényelte, nem verték azokat békókba, mint tesszük mi azon tévhit miatt, hogy az épület szépségét megrontanók, hogyha kibővítenők. Sőt köztudomásu, hogy már 1852-ben a British museumnak az udvarát is beépítették, mert a közérdek úgy kívánta és megcsinálták az udvarban a világ egyik legpraktikusabb olvasótermét, a hol ötödfél száz olvasó reggeltől estig egyszerre kényelmesen olvashat és kényelmesen használhat egy 60,000 kötetnyi kézikönyvtárt. Az épületben most nyolcz különböző szakosztály van elhelyezve, melyek közül azonban csak kettőben tartózkodtam tanulmányok végett; egyiknek az őre A. S. Murray; az ő osztályának a címe «Greek and Roman Antiquities», a másik Ch. H. Read vezetése alatt áll és kissé zavaros titulusa «British and Mediæval Antiquities and Ethnography». Ennek a két osztálynak a dolgait egészben hat tisztviselő látná el, ha győzné.

M. A. S. Murray az ő elődje, a jeles Newton visszavonulása óta nagy munkát végzett a földszinten s az épület emeletén fekvő termekben. Két (mintegy 500 négyzetméterre terjedő) felsővilágításu nagy terem hozzáépítésével méltóbb elhelyezést adhatott a Brit. múz. világhírű görög plasztikus kincseinek, melyeknek a Brit. múz. mai nap is köszöni messze kimagasló fölényét a világ minden egyéb múzeuma fölött. Egyik új termét a Maussoleionból származó szobroknak, domborműveknek és architektonikus részleteknek szentelte. Úgy állította össze a mi összeilleszthető volt és oly distantiakat teremtetett a szemléletre, hogy most már a laikus is fogalmat nyerhet a Maussoleion egykori nagyszerűségéről, melyet a régi kor a világ csodái közé sorolt. Hasonlókép a phigaliai templom zophorosa és egyéb domborművei is nyertek egy új teremben megfelelő helyet. Az «Elgin-marbles» megmaradtak, a hol voltak. Az ephesosi emlékek most tág helyen állanak és most már az ephesosi templom óriási méreteiről is nyerünk hozzávető fogalmat, mert az oszloptörzs és az alatta állott tömböket összeépítették.

Külön kisebb termet kapott a Nereidák emléke, a miért szintén hálások lehetünk. A többi öt földszintes teremben vannak együtt az archaikus művek és vegyesen állanak ott különböző más korszakbeli görög szobrok; a római mellképek pedig, meg a britanniai síremlékek egy sorozata a bejáró folyosón maradtak, mert számukra más alkalmas helyiség még nem akadt. Ezen termek közül csak az archaikus szoba mutat lényegesebb változást. Megfelelőbb az egyes emlékek fölállítása és az eredetiek közé helyezett gipszmásolatok közt van néhány a legutóbb Delphiben lelt szobrok közül és mint az egész terem fölött uralkodó alak Paionios Nikéje lebeg most már az ő háromszögű magas basisán.

Egyéb gipszmásolatok is vegyülnek az eredetiek közé. Szívesen türjük meg a Lord Elgintől származó gipszmásolatokat a Parthenon eredeti szobrai és domborművei között. Vannak köztük olyanok, p. o. a Selinusi két archaikus metope és a Lysikrates-emlék domborműveinek másolatai, a melyeket más gipszgyűjteményekben nem igen látunk.

Az eredetiek közepette is jól betöltik hivatásukat a másolatok, mert

egyes hiányokat pótolnak, a minők ebben a nagyszerű múzeumban is vannak. Egyébként biztosra vehető, hogy úgy, miként a világ leggazdagabb szobrászati múzeumai mellett Rómában és Párisban szükségét érezték gipszmásolati gyűjtemények fölállításának, a mint németországi nagy múzeumok mellett Berlinben, Münchenben és Drezdában régen léteznek jeles gipszmásolati gyűjtemények, Londonban is napirendre fog kerülni egy nagy gipszgyűjtemény tervszerű megalkotása; mert sem a Sydenhami palotában, sem a Southkensingtonban létező gyűjtemények nem kielégítők többé a mai archæologiai tudomány magaslatán. Csak oly másolati gyűjtemény felel meg mai igényeinknek, hol műtörténeti sorozatokban és iskolák meg lehetőleg művészek szerinti csoportosításban birjuk az antik korból fönmaradt jelesebb műveket.

A British museum földszintjén a műtörténeti egymásután nem érvényesülhetett egész következetességgel, a helyiségek sorozata teljesen kielégítő csoportosítást nem tűrtek. Az emeleten oly négy teremben gyönyörködhetünk, melyek a világ egyik legtanulságosabb vázagyűjteményét tárják szemünk elé.

A Louvre és a müncheni vázagyűjtemény talán ép oly gazdagok, egyes korszakokra nézve az athenei, nápolyi, a vatikáni és a firenzei museo egiziotrusco antik edénysorozatai is versenyeznek a British museum ezen négy termével, de egyik sem mutatja a görög edényfestésnek mintegy ezeréves történetének minden phasisát és minden iskoláját oly tanulságos csoportokban, mint ez a remekül fölállított collectio. Különösen gazdag a mykenei kor, a mióta éjszakegyiptomi ásatások, valamint Cyprus és Rhodos szigetén folytatott kutatások termékei is ide gyűltek. Nem kevésbbé gazdag az edényfestés virágzó kora. Több mint negyven antik edényfestőtől vannak hitelesen jelzett művek és az athenei szép rajzú lekythosok száma jóval meghaladja a két tucatot.

Mily tetemes a gyarapodás ebben az emlékcsoportban az utóbbi negyed század óta, abból a szembeszökő tényből is kitűnik, hogy míg 1877-ben elég volt két kisebb terem, most négy teremben is alig férnek el az összes edények és e mellett az etruszk agyagművek, valamint a görög és a római terracották külön-külön nagy termeket igényeltek. Az antik bronzok termében is különösen az újabb gyarapodás érdekelt. Caria, Rhodos és Cyprus szigete ugymint boeotiai sírok igen tanulságos bronzleletekkel járultak e sorozatokhoz.

Az ékszerek és drágaságok gyűjteményében ugyancsak meglepett néhány becses újabb szerzemény. Miss Turner költségén Enkomiban Cyprus szigetén, a régi Salamis mellett ásatott föl A. S. Murray néhány sírt és azokban nagy mennyiségű aranyékszereket talált, melyek mind a mykenei korból valók. A Franks-féle gyűjteménnyel kapta a múzeum azt az arany- és ezüstkincset, mely a hetvenes évek végén az Oxus környékén került elé. Ez a mesopotamiai és skytha izlés csodálatos keveréke, analogiákat hozzá jóformán csak Szibériából ismertünk az Eremitageban. Londonban a «bactria-persepolisi» művészet Kr. e. iv. századi phasisából származtatják a kincset. Ugyancsak a legjelentékenyebb kincsek közé sorolható az az ezüst asztalkészlet, mely 1883-ban Chaourseban (Franciaország Aisne megye) tűnt elé. Nem kevesebb, mint harminczhat ezüstedény került innen egyszerre a British museumba; vele járó

érmek után a kincset a Kr. utáni III. századból származtatják. Izlés dolgában túl tesz ezeken egy figurális ezüstrészlet, mely római fejedelemasszony, talán Antónia mellképét ábrázolja; ez a Bosco Reale mellett 1895-ben lelt híres ezüstkincsből való, mely a párisi Rothschild nagylelkűségéből a Louvre főekességei közé tartozik. Végül láttam az újabb szerzemények között egy egész példányt s egy töredéket az ismeretes krasznai aranyrudakból; a hiv. lajstromban mint «kronstadti» lelet szerepel. Hasonlóképp hamis czímen t. i. mint magyarországi lelet fekszik ott a mihalovecki aranyleletnek egy gyöngyfűzére; ószönyi leletnek mondják, nyilván a Kárász gyűjtemény aranytárgyaiból szerezték, melyek 1891-ben Londonban elárvereztettek.

Az antik-ékszerterem és a mellette lévő folyosó az a hely, a hol Murray és Read még közösségben vannak és azért minden pompa és fény daczára és bár az egyes tárgyakat kitűnően állították, mégis azt a benyomást kapjuk, a mikor az első káprázaton túl vagyunk, hogy itt különféle culturák maradványai vegyesen, tehát zavarosan együvé szorultak. Úgy tudom, hogy már legközelebb megszűnik a két osztály közössége és az aranyékszerek és drágaságok is az ő stylusaiknak megfelelő helyekre a sorrendben és emlékcsoportokban kerülnek. Read osztályából csak egyes termek érdekelték különösebben. Az ő osztálya messze túlnőtt eredeti keretén, a mikor még jóformán a britt és középkori emlékekre szorítkozott. Nemcsak a britanniai régiségek és a középkor emlékei vannak együtt, de az egész világ őskora, középkora és újkora van benne képviselve, sőt a mintegy tuczatra menő termeknek több mint fele a néprajznak szentelvek. Csodálattal láttam az osztálynak ezt a tetemes terjeszkedését. Mikor utoljára ott jártam, a néprajzi tár egy szobában fért el, egy más teremben őrizték a prähistorikus sorozatokat, egy szoba szolgált a középkori régiségek számára, a többi teremben állatokat és növényeket őriztek. Mióta a természetiek kitétettek, ide hozták a híres Christy gyűjteményt, melyet előbb a néprajzi tárgyak zömével együtt ideiglenesen egy mérfölddel odább, a Victoria-Streeten tartottak. Hozzájárultak a legutóbbi években Franks nagyszerű gyűjteményei, bekövetkezett a Rothschild-féle nagy ajándékozás és bekebeleztek néhány jelentékeny néprajzi és őskori emléksorozatot. Ez a tömérdek gyarapodás és a nagymennyiségű tárgyaknak a különböző termekben való rendszeres elosztása és fölállítása óriási munkát rótt az osztály tisztviselőire, melyet eddig még nem birtak teljesen elvégezni.

Innen van, hogy a fölállítás ebben az osztályban minden lépten-nyomon a befejezetlenség látszatát kelti.

A prähistorikus teremben csak emeletes galleriák segítségével bírják a gazdag Christy-collection tömérdek anyagát elhelyezni. A W. Franks becses keramikus gyűjteményei még várják a végleges fölállítást. Rothschild fényes ajándéka kiszorította a római gyűjteményt korábbi szobájából s ez most a prähistorikus terem mellett szintén várja a végső elhelyezést. Az aranykincsek összetömörített különféleségükben csak ideiglenesen maradhatnak együtt. Rothschild nagy ajándéka oly föltétellel fogadtatván el, hogy együtt marad és külön termet kap, mostani elhelyezésében bár azt egészben megfelelőnek, sőt részben pompásnak mondhatjuk, mégis csak ideiglenesen maradhat meg; majd

építenek számára külön toldalékot — meg is érdemli. A «Waddesdon bequest», miként az ajándékot az angol Rothschildok székhelyéről nevezik, csak másfél éve került a nyilvánosság elé, tehát most még az újdonság ingerével hat a látogató közönségre. A kíváncsi nézőket alighanem az a hír is odacsábítja, hogy a kincset 300,000 angol fontra becsülték, pedig csak 265 tárgyból áll.

A jóízlésű gyűjtőnek nyilván oly fajta műtárgyakra volt kedve, melyek az egész világon drágák; leginkább a xvi. és xvii. század érdekelték. Nem kevesebbet mint 50 darab xvi.—xvii. századi aranyzománczú függőékszert számoltam; előkelő limogesi mesterek műveiből van 33 festett zománczos tál vagy edény, az aranyból, ezüstből készült és féldrágakövekből való díszedények száma túlhaladja a nyolczvanat és köztük vannak igen jeles mesterektől mint p. o. Hans Petzolt-tól egyes művek. Fegyver és egyéb dömöczkölt vastárgy ugyan csak 14 darab van, de köztük ismét első rangú darab képviseli a mantuai Ghisi mestert, kinek egy remek kardját birjuk a n. múzeumban.

Van 14 darab ékszerszekrényke és hasonló diszes kis butor. Mestereik közt ismét akadunk egyre, Wallbaumra, kinek jeles kis oltárját őrizzük a n. múzeumban b. Révay Ferencz ajándéktárgyai között.

Nem szólok részletesebben a majolika és üvegsorozatról s az étkezőszerek válogatott darabjairól, de meg kell dicsérni néhány igen szép antik bronzművet és egy faszobrot a xvii. század elejéről.

Hogy ennyi fény és művészet mellett szakember szemét *semmi* árny s *semmi* hiba ne bántsa, szintén képzelhetetlen. Többször kellemetlenül hatott reám, hogy a 265 darab minden fogatkozása helyre van hozva. Néha nem is háromszázéves emlék előtt képzelheti magát a néző, de azt hiszi, hogy régi ízlésben készült modern tárgyra tekint; sőt ámbár zárt üvegszekrényben őrzött tárgyakról van szó, melyeket kézbe nem lehetett venni, s így végleges ítélet ki van zárva, mégis koczkáztatom azt a véleményt, hogy egyik-másik tárgy nem bírná el a szigorú kritikát. Pasticcia benyomását tette reám egy födeles arany billikom (66. sz.), melynek fölületét kívül drágagyöngyök és násfák borítják. A násfák szépek, a gyöngyök s egyéb ékítmények között is lehet régi, a billikom aljába foglalt II. Rudolf-féle emlékéremben sincs okom kételkedni, (nem is láttam) de az egész tárgy mégis a mi korunkban keletkezett összetétel benyomását keltette bennem. Nemcsak magángyűjteményben, de nyilvános múzeumokban is lehetnek kétes származású «emlékek» és drágaságok, de akár magán, akár közbirtokban vannak, a kritika hozzájuk fér. Csak a mikor hazafias lelkesedés folytán egy magánember kincstárát köztulajdonba bocsátja, némítja el a kegyelet a bírálatot és evvel számolnunk kell, a mikor a remek gyűjteménynek a lajstromát használjuk.

A «Waddesdon bequest» szomszédságában mint «angol-szász» gyűjteményt a britt szigetekén lelt régibb középkori emlékeket állították föl. A gyarapodás itt nem igen jelentékeny, a hogy az a szerep sem mondható kiválónak, melyet az angol írók e korszak kikutatásában a legutóbbi évtizedek alatt vittek. A tárgyak zöme néhány régibb buzgó szakkedvelőtől ered és ők gondos eljárásukért teljes elismerésünket érdemlik. Legbecsesebb a Gibbs collection, mely a favershami temetőből (Kent) került ki. Az angolok korai középkori

ötvösségében Kentnek különös fontossága van, ott találják a legszebb ékszereket, az arany s ezüstkorongú fibulákat, drágakövekkel és filigrán művel díszítve és nemzeti büszkeségüket bántaná, a ki kétségbe merné vonni, hogy a «Kentish brooches» britanniai ötvösök remekművei; pedig alighanem Itáliából származnak, miként a legújabb délolasz leletek tanúsítják, melyekben hasonló ízlésű fibulák kerültek elő.

Az angol nép ez évben ülte meg Nagy Alfréd angolszász király uralmának (871—901) ezeréves emlékét, a British museum ez évfordulót úgy ülte meg, hogy az Alfréd uralma korából származó codexek s egyéb iratokon kívül egybegyűjtöttek becses ékszereket, melyek az ő személyére vagy legalább is az ő korára vonatkoznak. Egyebek közt négy byzanci rekeszes zománczú ékszer is volt a sorozatban.

Az arany-szobához vezető előcsarnokban A. W. Franks gyűűinek és ékszereinek a gyűjteményét látjuk; ez Read osztályának igen jelentékeny növedéke. Képviselve van benne minden korszak az ősidőktől a XVII—XVIII. századig hiteles aranygyűrűk által és számos köztük olyan, mely vagy történeti jelentőségénél vagy műtörténeti becsénél fogva kiváló. A prähistorikus gyűjteményben is sűrűn tapasztalni a felejthetlen Franks nagylelkűségének a nyomait, nem is említve, hogy elsőrangú keleti porcellán gyűjteményét is a British museumnak hagyta.

Albert and Victoria Museum. — Wallace-collection. A South Kensington múzeumban, melynek hivatalos neve ez idő szerint Albert and Victoria Museum, csupán másfél napot tölthettem, a mi arra sem volt elég, hogy egy negyed század előtt itt nyert benyomásaimat ismét teljes erővel fölfrissítem, még kevésbbé arra, hogy kellő figyelemmel végig nézzem az összes gyűjteményeket, melyekkel az utóbbi évtizedekben nagylelkű adakozók adományából vagy előkelő gyűjtők bizalmából gyarapodott. Egyik látogatásomat esti világításná tettem meg. Ezt őszintén sajnáltam, mert ámbár az óriási terjedelmű épület megvilágítására igen tetemes összegeket fordítanak, a legtöbb teremben félhomályba borulnak a tárgyak és csak tetemes terjedelmű építészeti tárgyak, nagyobb szobrok, gobelinek és gipszmásolatok élvezhetők; de ezer meg ezer kisebb dolgot, különösen a finomabb színezésű és gyöngédebb körvonalu emlékeket megfeszített figyeléssel sem lehetett elég jól megsejmelni. Ennek a tökéletlen állapotnak a következménye, hogy alig egy pár tucat ember lézengett az óriási termekben és folyosókon. Szerencsémre volt egy teljesen tiszta napom is, a mi késő ősszel Londonban ritka és örvendetes véletlen. Ezuttal kedvezőbb benyomásokat nyerhettem, mert a derült idő megengedte, hogy némely apróbb csoportokat és egyes emlékeket behatóbban is megtekinthessek.

Köztudomású, hogy a South Kensington múzeum már évtizedek óta újra épül és még el fog tartani néhány évig, míg végleg el bírják rendezni; a mostani fölállítás némely termekben inkább sűrű raktározásnak, mint muzeális dispositiónak mondható. Talán legbántóbb a térszűke s a zsufoltság az u. n. Architectural Courtban. Itt a Trajanus oszlopáról, a San Jago di Compostellai templom óriási kapujáról és számos angol, német, franczia és skandináv építé-

szeti és szobrászati remekről vett gipszmásolatok rend és kellő távolság nélkül tömörülnek össze, úgy, hogy ez az udvar tartalma laikust zavarba ejt, a szakértőket pedig kellemetlenül érinti. Ezt az állapotot annál inkább lehet sajnálni, mert ez a nagy terem alighanem az egyedüli hely a világon, a hol az összegyűjtött fölötté becses anyagnál fogva a közép- és újkori építészet és szobrászatról universalis benyomást lehetne szerezni, hogyha legalább háromszor akkora helyen és történeti meg stylistikus sorrendben állanának az emlékek. Az architektonikus másolatok értékéről némi fogalmat nyújt egy adat: csupán a san jagoi templom kapujáért mintegy harmincz évvel ezelőtt 2400 angol fontot költöttek. Az antik szobrászatot képviselő gipszgyűjtemény fölállítására a déli folyosón kedvezőbb, mert van bizonyos távolság az egyes szobrok közt, de még sincsenek egymástól eléggé elszigetelve és a végnélkülinek látszó hosszú bejáró folyosó összehatására vetett gond egyes remekeknek külön nyugodt szemléletét hátráltatja.

Legtökéletesebb a fölállítás a renaissancenak szentelt éjszaki udvarban, a hol mindenki a legnagyobb élvezettel szemlélheti e múzeum legremekebb birtokát, az olasz újjászületés kiváló alkotásait. Evvel a remek sorozattal csak a firenzei Bargello vagy a berlini Renaissance múzeum vetélkedik. Itt megpihennek kisebb emlékek emészthetlen tömege által kifárasztott idegeink és minden egyes remekmű szemlélete lelkünknek egy-egy kedves jótékony nyugopont. Végnélküli a nyugoti és keleti majolika és porcellángyűjtemény, melyet M. George Salting állított ki a déli udvarban. Az első emeleten Mr. John Johns fejedelmi ajándékát helyezték el, díszesebbnél díszesebb XVIII. századi francia butorokat, melyeket a híres szabómester az angol nemzetnek ajándékozott; értékük mintegy 250,000 fontra rúg. Hogyha nem tévedtem, itt láttam viszont azt a Mária Antoinette-féle remek állványos szekrénykét, melyet utóljára a nyolczvanas években Fejérmegyében egy főúri család salonjában bámultam, mielőtt azt Mr. Joseph, a londoni régiségkereskedő M. Jones számára 15,000 forintért megvette és magával vitte. Kedves meglepetés volt reám három olasz majolika tál a XV. század második feléből, I. Mátyás király és Beatrix címérével. Nem ismertem műkedvelő Mátyás királyunk ezen érdekes emlékeit; mert kettő belőle csak a nyolczvanas évek óta van az Albert and Victoria Museum tulajdonában. Elég csodálatos, hogy eddig a Mátyás királyról szóló irodalom nem méltatta eléggé. A harmadik csak nem régiben tűnt föl, a múlt évben, a párisi kiállítás magyar pavillonjában volt kiállítva, azután Mannheimertől Pierpont Morgan gyűjteményébe került és most e gazdag gyűjtő egyéb tárgyaival együtt kölcsön van adva a múzeumnak.

A három címeres tál nem tartozik ugyan az elsőrangú remekek közé, de igen érdekes rejtély gyanánt állanak az olasz majolikákkal foglalkozó szakértők előtt. Néhány jeles szakértővel voltam együtt, mikor szemem e tányérokon megakadt, de nem volt, a ki meg bírta volna állapítani, hogy hol készültek. Falke, a kölni múzeum igazgatója azt hiszi, hogy abból a korai firenzei műhelyből valók, melyet Caffagioli néven ismerünk, de ő is kénytelen bevallani, hogy mégis eltérnek e csoporthoz tartozó egyéb jól ismert készítményektől és szembetűnő, hogy külön megrendelésre készültek.

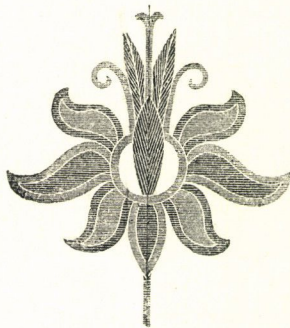
A *Wallace gyűjteménynek* a Hertford palotában csak néhány délutáni órát szentelhettem. Ennyi idő még arra sem elég, hogy a palota 23 helyiségében valamennyire tájékozódjék az ember, tanulmányozásról vagy élvezetről a sok tolakodó embertől alig lehetett szó.

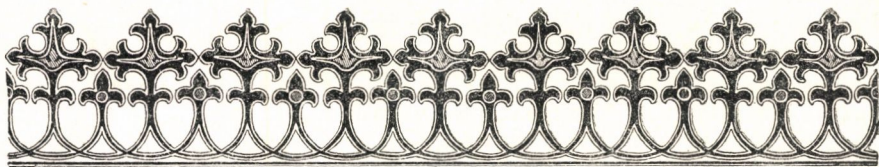
A hogy a Hertford palotába belépünk, mindjárt azt a benyomást nyerjük, hogy ezt a gyűjteményt jó izlésű és igen gazdag urak létesítették. Hertford grófok alapították és Sir Richard Wallace fejezte be a gyűjtést. Sir Richard özvegye pedig († 1897) örökül hagyta az angol nemzetnek. Az örökösöktől a Hertford palotát is megvették és 1900. évi június óta az új múzeum megnyílt a nagy közönség számára. Most még nagyon tolong oda a tömeg, a hogy a Waddesdon bequestet is körülrajozza. Annál inkább bámulják a Wallace gyűjteményt, a mennyivel nagyobb a becslése; hivatalosan 4 millió fontra becsülték a gyűjteményt.

Talán három nagy csoportot lehet különösen kiemelni: főbecse a képtárban van, igen szép a régi francia és angol butorzat a termekben, melyek lehetőleg úgy maradtak, a hogy legutóbbi birtokosai használták, és a földszínt hat termében őriznek egy fegyvergyűjteményt, mely nem annyira terjedelme, mint művészi becse miatt igen figyelemre méltó. Ezt is Sir Richard föllállításában hagyták. A fegyverek legnagyobb száma trophæumokban vagy sorozatokban a falon lógnak, csak a helyiségeket bővítették ki és a jobb darabokat üvegszekrényekbe tették, mert féltették a londoni levegő nedvességétől és erős sótartalmától. Leking, a fegyvertár őre, közzétett egy leiró lajstromot (1901. 2. kiadás), mely 1363 darabról ad pontos leírásokat.

A lajstromban ugyan nincsenek ábrák, de a jelesebb tárgyak majdnem többnyire a Meyrick és a Spitzer-féle gyűjteményből származván, mivel ezekről igen jó képes kiadványok léteznek, a szerző ezekre utalhatta olvasóit. Még sem hallgathatom el azt a hiányt, hogy nem közölte minden fegyvernél a fegyverkovács jelző bélyegét, a miért a lajstrom értéke szenved, azonban a szerző mentsége, hogy a vaskos kötetet alig két év alatt kellett elkészítenie.

Hpl.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKE.

Erdélynek történeti és művészeti szempontból egyaránt rendkívül fontos egyik szobrászati emléke került legutóbb a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába. Erdély bércei között, nem messze Segesvártól, Erzsébetváros közelében van Almakerék, a kihalt Apaffi nemzetség ősi birtoka. A községben régi kápolna áll és benne állott Apaffi György síremléke, a mely Erdélynek annyi különböző korból származó művészeti emlékei között is előkelő helyet foglal el. Történeti szempontból is érdekes, minthogy annak a családnak a tagjai nyugodtak alatta, a melyből Erdély utolsó nemzeti fejedelme származott, de még inkább művészettörténeti szempontból, mert, bár a síremlékek általában teljes hűséggel tükröztetik vissza koruk művészi fölfogását, ízlését, divatját, alig van olyan, a mely inkább magán viselné keletkezési idejének a bélyegét, mint az Apaffi síremlék.

Erdélynek ez a nevezetessége, a melyről valóságos legendák keletkeztek, csak rövid idő előtt vált tágabb körben is ismeretessé. Fő részeinek gypsöntvényeit az ezredéves országos kiállításon láthattuk. Az 1900. évi párisi világkiállításon már az egész emléknek gypsöntvénye szerepelt, onnan a Magyar Nemzeti Múzeumba került, hogy most az eredeti emléknek engedje át helyét. Ha irodalmunkban nem is találjuk ez emlék szabatos leírását, vagy éppen szakszerű méltatását, mégis aránylag gyakran esett róla szó és néhány használható adatot is köszönhetünk a régibb ismertetéseknek. Bod Péter 1764-ben «Hungarus Tymbaules» című síratgyűjteményében közli a síremlék föliratait, verseit. Gróf Teleki Domokos erdélyi utazása alkalmából megnézi az almakeréki emléket is, leírja azt, sőt kritikai észrevételeket is tesz.* A «Nemzeti Társalkodó»-nak egy névtelen levelezője** lángoló lelkesedéssel bőven, bár nem éppen helyesen tárgyalja és közöl a síremlék készítőjére vonat-

* G. T. D., Egynehány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 65. kövv. 11.

** 1832. II. 106., kövv. 121. kövv. 11. A cikk írója annak végén így ismerteti magát: «Közli, a közvéleményt és figyelmet magára vontt Nemes B. Szolnok Vármegyéből egy hajdon évi magyar gyalog hadi tiszt, most hazájához és Fejedelméhez egyaránt buzgó eskütt Tag.»

kozó érdekes hagyományt is. Nemcsak a régibb ismertetéseket múlja fölül, de néhány tévedést leszámítva, általában eléggé részletes, pontos és megbízható a Neuhauser Ferencz terjedelmes leírása,¹ főleg a mi a fölíratokat illeti. Mártonffy Ignác² regényesen írja le Almakerékre tett utazását, de az emlékekkel szemben főleg határtalan csudálata kifejezésére szorítkozik. A «Reform» egy tárczaczikke³ a rövid leíráson kívül közöl a síremlék mesteréről fönmaradt hagyományt. Kövári Lászlótól főleg azt tudjuk meg, honnan erednek a síremlék különben nem épen lényeges sérülései.⁴

A síremlék első sorban Apaffi György tiszteletére készült, melléje van temetve felesége és négy gyermeke. Apa-nagyfalvi Apaffi György, Miklós és Orbai Margit fia, I. Apaffi Mihály fejedelem atyja, Bethlen Gábor szolgálatában állott, Konstantinápolyban is járt kiküldetésben, majd Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György fejedelem belső titkos tanácsosa, Küküllő vármegye főispánja és a fejedelmi ítélőszék birája volt. Meghalt 1638 február 18-án 47 éves korában.⁵ Feleségén, Petki Borbálán kívül, a ki 1660-ban húnyt el, 62 éves korában, négy gyermeke nyugszik a családi sírboltban: Gergely, a ki I. Rákóczi Györgynek volt kamarása és életének 19. évében, 1637 július 18-án halt meg, továbbá korán elhunyt kis fiai, Ferencz, Miklós és egy csecsemő korában elhalt gyermeke. A családi síremléket már Apaffi Györgyné kezdte meg, de mai alakjában csak jóval később, legkorábban 1661-ben fejezték be I. Apaffi Mihály megbízásából, szülei és testvérei iránt táplált szeretete jeléül.

A síremlék az ú. n. *tumbák* sorába tartozik. Alaprajza szabadon álló hosszú négyszög, oldalai függélyesek, a fedőlapon az elhunyt képmása nyugszik. 27 cm. magas, tagozott talapzaton emelkedik. A tumba magassága 1'04 méter, a fedőlap hossza 2'44 méter, szélessége 1'35 méter. Anyaga finom szemcséjű, szürkés erdélyi márvány,⁶ melyet az évszázadok szép, sárgás patinával vontak be.

A fedőlapon a család fejének, Apaffi Györgynek az életnagyságot meghaladó alakja ravatalon fekszik (1 kép). Hosszúkás keretben derékalj van alatta, a melynek két alsó szöglete egy-egy bojtban végződik. Feje alatt sarkain bojtokkal díszített brocatpárna. A párna mustrája stilizált

¹ Apafi Györgynek Almakereken lévő halotti emlékéllványa. Csarnok: Literariai, politikai és közhasznú ismereteket terjesztő lapok. I. Pest, 1840. 90. kövv., 95. kövv. II.

² Regélő-Pesti Divatlap, 1844. 52. sz. 822. kövv. hasáb.

³ 1874. 312. sz. *Téglás Gábor*, Az Apafy-síremlék Almakeréken.

⁴ Erdély építészeti emlékei, Kolozsvár, 1866. 65. l.: «Az emlék meglehetősen épségben jött le korunkra. Azonban 1848 őszén azon szerencsétlenség érte, hogy a felkelt oláhok a kápolna feletti harangot magukévé akarván tenni, az emléket műtéteikkel, de főleg azzal, hogy a harangot reá ejték, igen megrongálák.»

⁵ V. ö. *Gróf László Miklós*, Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 82. l.

⁶ A Nemzeti Társalkodó i. h. szerint a márvány a fogarasi havasokból való.

I. kép: APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK FEDŐLAPJA.

leveles, bimbós, virágos rózsáágakból áll, a halott feje mögött a családi czimer van beléje szöve — mindez még jó renaissance ízlésben, alighanem a család birtokában őrzött valamely becses, régi darab után van kifaragva. A párnán, a halott feje fölött a szentlélek, dicsfénytől övezett, kiterjesztett szárnyú galamb áll.

A halott kissé féloldalt, jobbra fordulva fekszik, alvó helyzetben. Fejét jobb kezébe hajtja, bal kezével szablyájának markolatját fogja, bal lábát jobb lába fölé fekteti. Sajátságosan hosszú, erős, csontos arczán hosszú körszakállt, vastag bajuszt visel. Sűrű haja török módra kopaszra van nyirva, csak a fejtetőn meghagyott üstöke lóg le homlokába. Az a körülmény, hogy orra megcsonkult, nagyon árt ez épen nem vonzó, de rendkívül egyéni arcz hatásának. Az egyéni benyomás, a szinte kérlelhetlen természetűség arra vall, hogy az arczkép halotti álarcz után készült; ezt megerősíti a mély szemgödörök, a zárt szemek kivitele is. Az egész fej föltűnően hasonlít I. Apaffi Mihály fejedelemnek érmein látható képmásához.

A fekvő alak testét rendkívül gazdag, díszes ruha, fegyverzet fűdi; a művész a legnagyobb pontossággal faragta ki a legapróbb részleteket is. Jogosult lehet az a föltevésünk, hogy a mint a halott ábrázolása, annak hosszú, csontos termete, sarkos arcza természetű, úgy a fegyverzet egyes részei is az Apaffi tulajdonát képező felszerelést ábrázolják szigorú szabatossággal, nem valami tetszésszerinti fegyverzetet. Különösen pompás darab, a fegyverművesség valóságos remeke a középen gyöngé gerinczczel ellátott domború mellvért. Széles gallérjának alsó szegélyén művészi kivitelű, renaissance ízlésű indadisztéményes szalag fut körül, olyan motívum, a milyeneket a XVI. és XVII. század fegyverkovácsai szoktak beleedzeni díszes kivitelű készítményeikbe. Hasonló disztémény szegélyezi a hónalj alatti kivágást, míg a mellet középen csúcsával lefelé irányuló, nagyobb motívumos edzett disztítés borítja, és a mellvért alsó, kihajló szélén, illetőleg a kardkötő öv fölött két díszes sáv fut körül, szögekkel hozzáerősítve a vérthez: indadisztítést vitézkötésekkel egyesítve viselnek magukon. A halott felső karját rákfarkas lemezek borítják, a melyek a szabadon álló bal vállon oroszlánfej formára vannak kovácsolva, úgyhogy a kar látszólag az oroszlán szájából nyúlik ki. Az alsó kart két síma vaslemez védi; ezek egyik oldalukon hosszant apró lyukakkal vannak ellátva és összefűzve, a másik oldalon két-két szíjjal összezsárolva. Ez egyes részletek alól, illetőleg közöttük itt-ott kilátszik a pánczéling, a melynek texturáját épen olyan ügyesen ábrázolja a művész, mint a fémrészek síma fölületét.

A czombokat szintén rákfarkas vaslemezek takarják, a melyek között fölül középen a sodronying, lejjebb pedig a bőr- vagy posztónadrág tűnik elő. A térdvas alatti, gyönyörű, vésett, barokk disztítésű

lemez vezet át a síma vasszárokhoz, a melyek lemezes vasczipőben végződnek.

A szablya, mely két szíjjal van a kardkötőhöz erősítve, körülbelül felénél eltörött és alsó része hiányzik. A szintén csonka keresztvas alatt a hüvelyt gazdag diszítés borítja, a mely drágakövek alkalmazását tünteti föl. A fegyverzet minden egyes része, a vaslemezek épen úgy, mint a szögecek, szíjak, csatok, diszítmények, a lehető legszabatosabb kivitelűek.

A nyugvó alak feje mellett balra, a párnát részben eltakarva az Apaffiak címere látható: díszes barokk pajzson fatörzsön nyugvó koronás csörsisak, jobbról-balra egyenes karddal átszúrva. A koronából két szőlőinda nő ki, levelekkel s fürtökkel és egymást keresztezve húzódik alá. A címerpajzs fölött (rongált) rostélysisak van koronával, a melyből két strucztooll áll ki és ismét két szőlőinda indul ki, a mely jobbra-balra húzódva körülfut az egész fedőlapon és egyesülve azzal a két, szintén fürtökkel és levelekkel gazdagon megrakott indával, a mely a halott lábai alatt levő kettős szőlőtőkéből indul ki, a fedőlap keskeny, tagozott szegélyén belül, annak fő kerete gyanánt szolgál. A díszes címertakaró fölött levő két szőlőlevélre bevéssett G és A betűk a halott nevének kezdőbetűi. A fejtől jobbra van a Petki-család címere: barokk alakítású pajzson, diszítményes alapon korona fölött fészkelő pelikán, mely három fiókját táplálja (feje letört). A pajzs fölött (rongált) rostélysisak koronával, fölötte ismét pelikán fiókjaival. A gazdag címertakaró fölött egy-egy szőlőlevélen a B és P betűk olvashatók, Petki Borbála nevének kezdőbetűi.

Mindegyik címert egy-egy angyal tartja, a baloldali magasra emelt bal, a másik jobb kezével. Karcsú alakok ezek, a testhez símuló hosszú alsó ruhával, a mely az egyik lábszár hosszában nyílt és rövid ujjassal, derékon fölül átkötve, nagy, fölemelt szárnyakkal. Erősen meg vannak rongálva. Mindkettőnek mindkét alsó karja, a jobboldalinak azonfölül feje is hiányzik, a címert tartó kezők megmaradt. Neuhauser leírásából tudjuk, hogy a két angyal hiányzó kezében egy-egy kialudt fáklyát tartott, a halál jelvényét.* Különös jelenség, hogy, bár az angyalok vízszintes helyzetben vannak, talapzat van lábok alatt. A művész szobroknak gondolta őket, de így funkciójuk bántó módon ellentétbe jutott helyzetükkel. Igazi barokkori vonás ez, a legnagyobb technikai tudás mellett a művészi lelkiismeret elhomályosulása, párhuzamos jelenség ahhoz, a mikor egykorú síremlékeken a halott alakja félig állva, félig fekvé jelenik meg, tulajdonképen függélyes helyzetben, de párnával feje alatt.

* Literáriai Csarnok, i. h. 91. l.: «kívül felöl való kezeikkel kialudt szöveteket tartanak.»

A baloldali angyal alatt van a halott sisakja, orrvédővel, tollas forgóval, vele szemben a másik oldalon két vaskeztűje.

A fedőlap alsó részén a szőlőtőn kívül olyan ábrázolások vannak, a melyek a halálra, mulandóságra vonatkoznak. Jobbra a renaissance korának egy kedvencz allegóriája, koponya fölött ülő gyermek.* A hosszú ingecskébe bujtatott gyermekalaknak különösen feje igazán csinos, élettelmes kivitelű. Kezei letörtek. Vele szemben a jobb sarokban, a szőlőinda alól, illetőleg a virágokkal, füvekkel ékes földből bujik ki a Halál csontvázalakja derékig. Ez a borzalmas motívum, Bernini korszakalkotó találmánya, a melylyel a funeralis szobrászatot gazdagította, számlálhatatlanszor fordul elő a XVII. század síremlékein. Mint rendszeren, úgy itt is homokórát és kaszát, intő és fenyegető jeleket, tart kezeiben. A bámulatos ügyességgel kifaragott csontváz nagyon meg van rongálva. Jobb karja majdnem teljesen hiányzik, úgyszintén alsó állkapcsa is, bordái pedig csonkák és a kasza pengéjének legnagyobb része letört. A gyermek és a csontváz alakja fölött egy-egy csinos kivitelű kancsó emelkedik — vízszintesen elhelyezve! — a melyből gyöngyvirág- és rózsacsokrok nyúlnak ki.

A fedőlap alsó felének keretében, a szőlőindán, az alakokon és a nyugágy szélén látható német renaissance ízlésű fölhajlásokon át domború írásos szalagok futnak keresztül-kasúl. Ezek egy része elpusztult, úgy hogy csak Bod és Neuhauser leírásai révén közölhetjük a föliratokat teljesen. Valamennyi a halálra, mulandóságra vonatkozó idézet, verses mondás. A gyermekalak körül: Hiob. 14. Homo natus de muliere brevi vivens tempore repletur multis miseriis, qui quasi flos ægreditur, et conteritur, et fugit velut umbra. A csontváz körül: Quod tu es, ego fui. Quid ego sum, tu eris. — Omnis enim caro sicut fœnum veterasc: Perpetuum hoc fœdus est quod morier. Syr: 1. Ezekhez járul a halott lábai alatt levő szőlőtő fölirata: Hodie mihi, cras tibi.

A fedőlap oldalai kettős tagozású kiugró párkánynyal mennek át a hosszú és keskeny oldalakba. A halott fej felőli keskeny oldalán domború betűkkel e fölirat áll: D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(upremo). Alatta, a kettős párkány bal sarkában kezdődik az Apaffi Györgyre vonatkozó és a tumba négy oldalán végigvonuló domború betűs kétso-ros fölirat:

Magnificus Dominus, Dominus Georgius Apaffi | De Apanagyfalva, Celsissimo Transylvaniae Principi Ab Intimis Consiliis, Idemque Comes | Comitatus De Küköllum Meritissimus, Et Assess | Or Tabulae Iudiciariae Laudatissimus : Postquam Invicta Christiani Pectoris Patientia |

* Hasonló ábrázolás például Boldú velencei medailleur érmén és utána a paviai Certosa homlokzatán (két gyermekalakkal). Koponyára támaszkodó, fekvő gyermekalak van Wajda János tartományi polgármester sírtábláján Nagy-Szebenben.

Pertinacem Capitis Dolorem Tolerasset; Animam | Suam Pie Juxta Et Hilariter Deo Creatori Ac Redemptori Suo Reddidit, Anno Christi MDCXXXV. | Aetatis Suae XLVII. A. D. Februarii XVIII. | Inter Tertiam Et Quartam Horam Matutinam: Mortalitate Sua Non Longe Post Hic Deposita.

A fej fölől való keskeny oldal szélein rézsútosan hajlik befelé, úgy hogy két oldalt és fölül ferde sík keletkezik, rajta a következő kétsoros domború majusculás fölirattal: Ezechiel XXXVII. v. 12. Ecce ego aperiam tumulos vestros, et educam vos de sepulchris vestris popule meus, et inducam vos in terram Israel: v. 13. et scietis, quia ego | dominus cum aperuero sepulchra vestra, et duxero vos de tumulis vestris popule meus, et dederó spiritum meum in vobis, et vixeritis, et requiescere vos faciam super humum vestram. A középső, négyszögű mezőbe vésett sírvers:

Commendare solent alios quæ singula, Apaffi;

In te certatim cuncta videre licet.

Stirps antiqua tibi, generoso pectus honesto

Excoctum, conjux turturis instar amans:

Natorum series, et avita bonorum,

Legati gravitas, consilii integritas:

Ingenuus vultus, mores gravitate nitentes,

Inque Deum pietas, inque homines probitas:

Hæc tibi dum vixti, divino munere vidit

Zoilus ipse, data: hic vidit et hocce datum,

Corde quod infracto superasti prælia morbi,

Et contemsisti spicula mortis ovans.

O felix animi! Tribuit miseratio Jovæ

Vivere cui sancte, cui placideque mori.

A baloldali hosszú oldal Apaffi György 19 éves korában elhunyt fiának, Gergelynek van szentelve (2. kép). A fedőlap kettős párkánya alatt, rézsút bevágódó, kétsoros fölirattal ellátott kereten belül díszes keretbe foglalt parallelogramm idomú írásos táblát látunk. A középső helyet elfoglaló tábla fölött ismétlődik az Apaffiak czímere: koronás, karddal átszúrt sisak. A koronából itt is jobbra-balra szőlőinda indul ki, a mely fölül a keretet és két oldalt a sarkophagnak az írásos tábla melletti mezőit teljesen befutja. A tulajdonképeni keretet fölül, az indák hajlása alatt két oldalt egy-egy szárnyas angyalfő és egy-egy rosettás gomb díszíti; az angyalfők ismétlődnek a keskeny oldalakon is. A keret baloldali felső sarkán égő hasábokon ülő phoenix van kifaragva (rongált), a jobb sarkon kiterjesztett szárnyú madár, nyilván sas, a melynek feje letört. — A két rosettás gomb alul is ismétlődik a kereten, a mely gazdag díszítő tagozásával, különösen főlhajló és volutaszerűen sodrott

motivumaival teljesen a késő német renaissance ízlésére vall. Jellemző e tekintetben az egyes fölhajló, tulajdonképen növényi elemeknek, leveleknek torzképes álarcszerű alakítása. Rendkívül gazdag, a fedőlap pazar ornamentikájára emlékeztet a két oldalsó mező diszítése. Balra az indák hajlásai, a szőlőlevelek és fürtök között két keresztbe tett, szíjjal ellátott szablya, mögötte mellvért és egy pár vaskegtyű, fölötte a fedőlapon levőhöz teljesen hasonló sisak tűnik elő. E harcias jelvényeknek a jobb oldalon alul mezei ágyú modellje, két lovasdob, keresztbe tett és a keresztelkedésnél összekötött két zászló, fölötte pedig tollas, hasított süveg felel meg. A külső rézsútos kereten, illetőleg a sarkophagon, a melybe a tábla be van illesztve, kétsoros domború betűs fölirat húzódik:

Generosus Dominus Gregorius Apaffi De Apanagyfalva, Illustrissimi Transylvaniae Principis Cubicularius - - - Cerae, Placidissime | Obiit Albae Juliae Anno Christiano MDCXXXVII, Aetatis XIX. A. D. Julii XVIII. Corpore Huc Ad Optimi Parentis Cineres honorificentissime Translato. Fölötte a C(um) S(uis) betűk.

Az írásos táblába bevésett sírvers:

Defunctus loquitur.

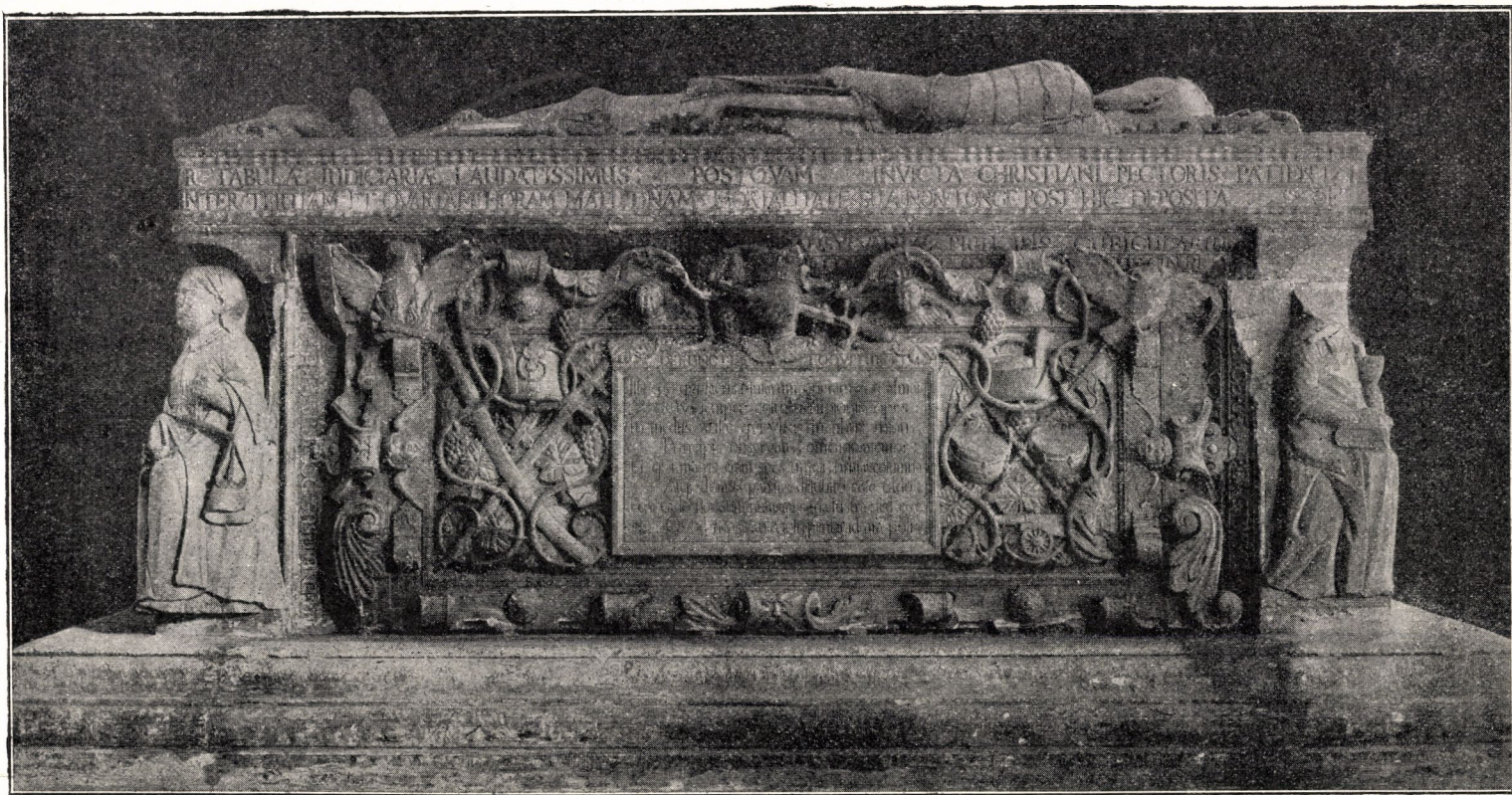
Ille ego qui sacris Musarum operatus, et almæ
Qui semper colui religionis opus:
In mediis aulæ qui vixi fluctibus insons,
Principis observans, officique memor:
Et qui matris eram spes unica, firma columna
Atque domus patriæ: desubito ecce cado.
Ecce cado nondum numerans tria lustra: sed ecce
Quod negat aula soli, pensat id ara poli.

Az átelleni hosszú oldal Petki Borbálának, a szerető hitvesnek és anyának emlékét örökíti meg. A sírtábla hasonló elrendezése és keretű, mint a másik, de egyszerűbb, a mennyiben a szőlőindák hiányzanak róla és belsejét egészen írás foglalja el. Az előbbivel teljesen azonos keret felső bal sarkán a Petki címér állatja, a pelikán koronán fészkel és három fiókját táplálja. Jobbra madár, (erősen megrongálva), nyilván galamb, röpköd fölfelé, fölül közepén két nyíllal átlőtt szív van kifaragva.

A tábla körül húzódó kétsoros fölirat:

Generosa Dñ Barbara Petki, Magni Dñi D: Johannis Petki Consiliarii Cancellarii Ac Sedis Siculicalis Udvarheli Capitanei, Nec Non Comiti Cōtat. Dobocensis Quondam Transylvaniae Consultissimi Filia | Marito Eheu Desideratissimo, Filioque Svavissimo Superstes; Hoc Monumentū Honoris, Et Amoris Ergo Fieri Fecit; Affectū Sūn Conjugalem Et Maternum Serio Testata Hoc Disticho:

Fölötte a Q(uod) F(elix) F(austum) Q(ue) S(it) betűk.

2. kép: APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK HOSSZÚ OLDALA.

A táblán a külső kereten belül még egy belső, antikizáló leveles keretben két hasámban két sírvers olvasható:

Ecce corona mei capitis iacet una maritus,
 Signaculum mortis filius ecce iacet
 His ego mœsta quidem, fidei sed plena, dicavi
 Hunc tumulum; condatque simul ossa mea:
 Si quando visum fuerit tibi, jova redemptor,
 Ut te parte fruar nobiliori mei.
 Sic erit ut tumulo nos tres claudamur eodem;
 Sic erit ut thalamus nos teneatque poli.
 Interea viduæ mihi sis Plus alme, maritus,
 Interea natis sis pater ipse meis.

Conjux Apafii modico sub marmore Georgi
 Clara soloque polo Barbara Petki iacet.
 Vis vitam? pietas: casum? sub Principe clades
 Rakocio natos tres simul hostis habet.
 Maximus emoritur, medio alter tempore liber.
 Principis at minimo Dacia scepra parat.
 Nati absunt gemebunda migrat, fiducia; nato
 Designat media in morte futura bona,
 Princeps Apafius Michael Celsissimus Heros
 Apposuit Matri, quam pius ipse piæ.

Alul apró betűkkel: Denata Anno Dni 1660 ætatis suæ 62.

A láb felőli keskeny oldalon Apaffi György kis korában elhunyt három gyermekének a képe van kifaragva: az egész emlékének talán legvonzóbb része (3. kép). Kis ravatalon fekszik a csecsemő korában meghalt gyermek. Feje alatt bojtos párna van, testének alsó részét paplan takarja el, mellét hajtásokba szedett ingecske fűdi. Jobb kezében virágcsokrot tart. Ágya mellett imára kulcsolt kézzel térdel a két nagyob-bik, fejénél az ifjabb, lábánál az idősb. A kor kedves ruhája, ujjnélküli vállba vágott mente van rajtok, elől gombokkal és zsinórzattal ellátva: fejök, úgy mint atyjoké, a homlokba lógó üstökön kívül kopaszra van nyírva. Keresetlen, természetes, kissé száraz módon állítja elénk ezt a genreszerű jelenetet a művész. Nem fejez ki valami mély érzéseket: a gyermekek gömbölyű, egészséges arcza merev, legfőljebb a fekvő gyer-mek arczán ismerhetjük föl a halál vagy álom nyugalmát. Itt sem ka-punk többet, mint egyebütt: a legkisebb részletig hű, pontos ábrázolást, minden művészi lendület nélkül.

Három sírvers tartozik a kis fiúk csoportjához.

Fölül: Innocua Apafidum trias heic cubat. Impare cursu,
 At genere illustri, et sorte favente pares.
 Carceris obscuri *Medius*, divina! moræque
 Impatiens jam jam natus ad astra redit.

3. kép : APAFFI GYÖRGY SÍREMLÉKÉNEK KESKENY OLDALA.

Balra, alúlról fölfelé :

Semestris bimusque citó, *Franciscus* avitæ
Libertatis amans regna suprema peto.

Jobbra, fölülről lefelé :

Annum cum medio certanti æterna triumph
Nicolao æterni laurea plexa mihi est.

A keskeny oldal közepének felső részére a fedőlapról látszólag kettős zsinegen díszes, késő német renaissance ízlésű keretben tábla lóg le, a melyen a síremlék mesterének nevét olvashatjuk :

Sculpsit
ELIAS NICOLAI
Cibinium manens.

A síremlék négy sarkát művészi szempontból sikerült módon fejezi be és annak egyúttal magasabb jelentőséget, némiképp eszmei tartalmat ad négy női alak, a három fő erény, a Hit, Remény, Szeretet és az egyik sarkalatos erény, az Igazság személyesítői, olyan alakok, a melyeket különben is gyakran találunk mind középkori, mind újabbkori síremlékeken.*

A sarkophag négy sarka félig be van metszve, úgy hogy fölül íves hajlású, fülkeszerű mélyedések keletkeznek, míg lejjebb, a sarok épen hagyott része ülőhelyül szolgál a négy alaknak, a melynek így, ülő helyzetben is tekintélyes a magassága (75—77 cm.). Ültökben testök felső része a kiugró fedőlap árnyékában van, míg alsó részek valamivel előre nyúlik. Itt, a sarkokon, nagyon ki voltak téve a véletlen vagy erőszakos csonkításnak és azért egyikök sem maradt fenn teljesen ép állapotban. A legjobban megrongálódott a Hit alakja, a melynek feje hiányzik.** Egyenesen, mereven ülő női alak, ölében vízszintesen nagy, kapcsos könyvet tart. Erre támasztja jobb kezét, a melylyel a jobb vállának támasztott (csonka) kereszt alsó, hosszú szárát fogja. Bal kezével a könyven álló kehely szárát fogja körül. Figyelemre méltó a kehely alakítása, csúcsíves jellegű, gerinczes talpával, drágakövekkel ékített nodusával, nyilván valami régi, becses darab másolata. Fölötte szent ostya látszik. A Hit bal vállára köpeny van vetve, onnan jobb karja alatt lehúzódik, a test alsó részét és a lábszárakat eltakarja, csak a mezítelen lábujjak látszanak ki alóla. Törzsét könyökig érő, föltürt ujjú ruha takarja, a mely a deréknál át van kötve. Jobb karban van a Remény. Lényegét az imára összetett (hiányzó) kezek és a fölfelé tekintő

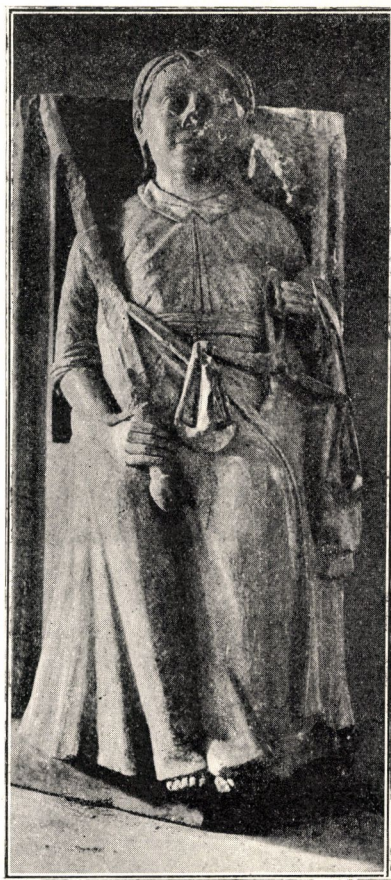
* Domborművű képeikkel ékes Sükösd György, a nagy-teremi református templomban álló sarkophagjának egyik hosszú oldala is, a melyet a fölirat szerint a kolozsvári Diószegi Péter készített 1632-ben, tehát csak néhány évvel az Apaffiak síremléke előtt.

** «Ezen statuának a' feje, és a' széknék, melyben ül, felsőrésze le van törve, elveszett. Az a' hír róla, hogy egy kurutz lőtte volna le.» Nemzeti Társalkodó, i. h. 109. l.

szemek fejezik ki. Hosszú köpeny van vállára vetve, a bal hónalj alatt húzódik, míg a jobb, mezitelen kar hajtásaiból bújik elő. Elöl nagy, egyszerű, meglepően szép hajtásokat mutat. Az alak hosszú, kibontott haja hátát takarja, jobbra-balra pedig két-két dús fürt hull vállaira. Erőteltjes, matronai megjelenésű a harmadik alak, a Szeretet (4. kép). A schematikus köpeny daczára sem épen eszményi alak a többi; sokkal dur-

4. kép: CHARITAS.

5. kép: JUSTITIA.

Apaffi György síremlékén.

vábbak, egészségesebbek semhogy azok lehetnének. Itt meg épenséggel a kor viseletének egyes részleteit alkalmazza a művész. A nő haja koszorúba van rakva feje körül, szalagon csillagos ékszer lóg le a homlokába. Mellét ingváll fűdi, fölötte kilátszik a csinos hajtású ing. Egész megjelenése keresetlen, talán kissé pórias. Mezitelen gyermeket tart ölében, egy másik, már nagyocská fiúnak, a ki jobbra áll tőle és fölfelé tekint, kezét fogja. — A Charitasénál még gömbölyűbb, egészségesebb az Igazság arcza, szintén modern hajviselettel és a homlokába

lógó ékszerrel (5. kép). Lehajtott gallérú ujjast visel, a mely derékon alul át van kötve. Jelvényei, a hatalmas kard és a mérleg nélkül alig gondolnánk arra, hogy elvont fogalom személyesítőjével állunk szemben.

A fölíratból ismerjük már a síremlék alkotójának a nevét: Elias Nicolai, nagyszebeni művész. Művészete, a hogy az e síremléken jelentkezik, igen egyszerű, könnyen magyarázható. Föladata az volt, hogy a tumba hagyományos formájában, jó anyagból lehetőleg díszes, fedelemhez méltó művet alkosson. Technikai tudása bőven meg volt hozzá, ismerte a márvány megmunkálásának minden fortélyát, ügyessége ez irányban csakugyan rendkívüli, sőt mai izlésünk szerint, ez ügyesség sokszor már túlságos virtuozitásba megy át. A diszító formák alkalmazásában nagyrészt még a német renaissance álláspontján van: annak motivumait alkalmazza bőségesen, néha igen gazdag kivitelben, de csak itt-ott van jele annak, hogy a barokk kor egyes vonásait is ismeri már. Diszítési módja száraz, kissé nyárspolgáris, nincsen meg benne a barokk művészet lendülete, azért inkább szereti az egyes, apró részek halmozását, cifrázását, mint a nagy, kifejező formákat. Ilyen ábrázolási művészete is. A fedőlapon nyugvó halott alakja számtalan apró, szinte tudományos pontossággal lemásolt részlet összetétele. Azért merev az alak, merevebb mintsem azt a pánczéllal borított tagok és a halál nyugalma tökéletesen igazolnák. A mi mesterünkben is van valami a minden korabeli német művészek aprólékosságából, pepecselő hajlamából. Szemmel láthatólag öröme telik benne, ha a szőlő indájának hajlásait, a fürtöket, leveleket kifaraghatja. A csontváz kivitele valóságos technikai mestermű. A tektonikai részek, a virágcsokros kancsók, a Fides kelyhének ábrázolása épen olyan szabatos, mint Apaffi György fegyverzetének minden darabjéé.

Nem nagy egyéniség a nagyszebeni szobrász, de mégis egyéniség. Művének vannak egyes részei, a melyek meglepő megfigyelésről, a valóságosság iránti erős érzékéről tesznek tanúságot. Ilyen első sorban a koponyán ülő gyermek alakja és a három gyermek csoportja. Az erények szobrainak is ebben van fő értékök, nem a motívum eredetiségében, szépségében, vagy a kifejezés mélységében. Ezt nem várhatjuk művészüinktől, a ki megmarad józan, polgári légkörében akkor is, ha egy főnemes család nagyszerű síremlékének ideális alakjairól van szó.

A mi a síremléket mindenütt borító számtalan fölíratot, sírverset illeti, a melyek néhol zavarják a hatást, azt nem a művésznek, hanem a kor izlésének kell betudnunk, a mely a művészi hatást még be akarta tetézni e többé-kevésbé sikerült költői termékekkel. Párhuzamos jelenség ez a diszítmények sokaságával, a mit a XVII. század szintén annyira szeretett.*

* Gróf Teleki Domokos, i. h. 65 l. így ír erről: «Kár hogy ez a *Monumentum* felette sok szűkségtelen Írásokkal van megterhelve, melyek mind ezért, mind pedig azért, hogy többnyire —

Nicolai személyéről igen keveset tudunk. A síron levő fölírat szerint Nagy-Szebenben élt. Erre nézve van néhány más adatunk is.¹ A nagy-szebeni ágost. hitv. evang. egyházközség házassági anyakönyvének 5. oldalán 1649 június 13-ról ez áll: «Elias Nicolai bildt und steinhawer viduus» nőül veszi Annát «Andreae Hegyesch der gewesen rathgeschworne vnd honnen der königlichen Stadt Cronen hinterlassene eheleibliche tochter.»

U. o., 37. old., 1655 február 7.: «Elias Nicolai Bildt und Steinhawer viduus» nőül veszi «Margaretha rev. domini Georgii Ehrmann pastoris olim Dalyensis relictam viduam.»

Ez a harmadik felesége 1660-ban már meghalt, mert 1660 július 21-én a nagy-szebeni városi fölosztási könyvbe fölvétetik Margaretha Nicolai hagyatéka, melyben két ház is föl van sorolva és a még életben levő öreg Nicolain kívül megemlíttetnek: Elias Nicolai és Katherina Nicolai mint édes gyermekei, továbbá József, az öreg Nicolai mostoha fia.

Nicolai tehát legalább az Apaffi-síremlék készítésének ideje (körülbelül 1635) és legalább 1660 között nagy-szebeni lakos volt. Sajátos, hogy nemcsak a nép száján mai napig is élő hagyomány, a mely ezen kívül egyéb regényes dolgokat is beszél róla, megvakításáról, megöletéséről, stb., tartja külföldinek, nevezetesen olasznak.² Teutsch³ bécsi németnek tartja, nem tudom, mily alapon.⁴ Teljesen téves W. Wenrich föltevése,⁵ a melylyel Nicolait Nicolaes Elias hollandi festővel véli azonosíthatni, vagy legalább családi összefüggésbe hozhatni. A hollandi név épen ellenkezője a mi művészünkének: Elias fia, Nicolaes. Ezzel szemben lehetséges, hogy magyar származású volt, mint kortársa, Diószegi Péter. Adatunk egyelőre nincsen reá.

Apaffi György síremlékén kívül Nicolainak több műve ismeretes Erdélyben.⁶ Nevével van jelölve Heltner György, segesvári polgárnak a síremléke (megh. 1640-ben) a segesvári hegyi templomban, Theile-

nem az illető helyen vagynak bé metzve, nem tsak fírasztják, és untattyák az olvasó szemet, hanem a Monumentumot — is rutityák.

¹ Ezek szíves közléseért Zimmermann Ferencz úrnak, Nagy-Szeben városa levéltárosa-nak tartozom köszönettel.

² «Az a' köz hír, hogy ezen monumentumot azon olasz mesterember 7 esztendőkre végezte bé: az is beszéltetik mindeddig Almakeréken: hogy azon nevezetes mesterember a' fizetésén kívül minden napra hat ejtel bort, és négy nagy kappant kívánt titulo intertentionis, és a' majorsághúson kívül más húst meg sem ett; a' bort rendkívül itta és minél többet ivott, a' metszést annál szebben 's nagyobb pontossággal vitte.» Nemzeti Társalkodó, i. h., 127. l. V. ö. Reform, i. h.

³ Geschichte der Siebenbürger Sachsen I.3 509. l.

⁴ A Wurzbach-féle Biographisches Lexikon csak egy Niclai vagy Nicolai nevű művészt ismer, Andreas festőt a XVIII. századból.

⁵ Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XXII. (1889) 54. l.

⁶ L. W. Wenrich, i. h.

sus György superintendensé (megh. 1646-ban) és Barth Keresztély superintendensé (megh. 1649-ben) a berethalmi templomban. Neki tulajdonítják Man István segesvári polgármester (megh. 1647-ben) a segesvári hegyi templomban, Frank Bálint királybiróét és szász grófét (megh. 1648-ban) a nagyszebeni evangélikus plebániatemplomban és Sift Tóbiás polgármesterét (megh. 1651-ben) ugyanott. Egy nevével és az 1650 év-számmal ellátott csekélyebb jelentőségű műve maradt fenn még Nagy-Szebenben: ház falába illesztett ovális diszítmányos emléktábla.*

Valamennyi szerényebb terjedelmű, kevésbbé díszes kivitelű, mint az almakeréki emlék, a melynek legalább megkezdésénél később keletkeztek. Anyaguk kevésbbé nemes: nem márványból, hanem nagyrészt puha homokkőből készültek. A szabadon álló tumba helyett annak mintegy rövidítései, egyszerű sírtáblák, a melyeken, bár függélyesen illesztették őket a templom falához, az elhunyt nyugvó alakja jelenik meg. Nem főrangú férfiak, hanem érdemes, gazdag polgárok, papok emlékei, a melyek szoros rokonságban állanak egymással és egyformaságukban nem emelkednek fölül a szerény, polgári színvonalon. Egyéb hasonló és körülbelül egykorú emlékekkel együtt, a melyekkel az említett helyeken kívül főleg Brassóban, Disznódon és a szászok lakta terület egyéb városaiban találkozunk, közös az a sajátságuk, hogy be vannak festve, hogy a polychromia segítségére siet a plastikának, hatásosabbá, változatosabbá akarván tenni e műveket.

Elias Nicolai ilynemű alkotásai, bár nagyjából igen hasonlóak a többihez, előnyösen válnak ki e csoportból. Van bennök valami, a mi ha nem is nagyobb művészi lendületre, de legalább is a művész nagyobb ügyességére, avatottságára vall. Míg a legtöbbje valóságos tucatmunka, a melyen az emberi test részeinek kivitele gyarló, az arcz durva, kifejezéstelen és leginkább a korhű viselet ábrázolásával, meg a színeség révén támadó festői hatással kelti föl érdeklődésünket, Nicolai az ő részletes, gondos modorával többet ad. Igazán szobrászi motívumokat az alakok kényelmetlen, félszeg helyzeténél fogva nem kereshetünk bennök, de a fejek kivitele többnyire érdekes, határozottan egyéni. A legapróbb részletig híven kidolgozott képmás a Theilesius superintendensé, a segesvári Mané, főleg azonban Valentin Franké. Az utóbbi különben talán a legtökéletesebb Nicolai ilynemű művei között, hacsak részben azért is, mert nem adja az egész alakot, hanem csak öven fölül ábrázolja és ilyképen a lábak félig álló, félig fekvő, félig lógó helyeze-

* A Nagy körút 5. számú házának udvarán. Fölirata culturtörténeti értékű:

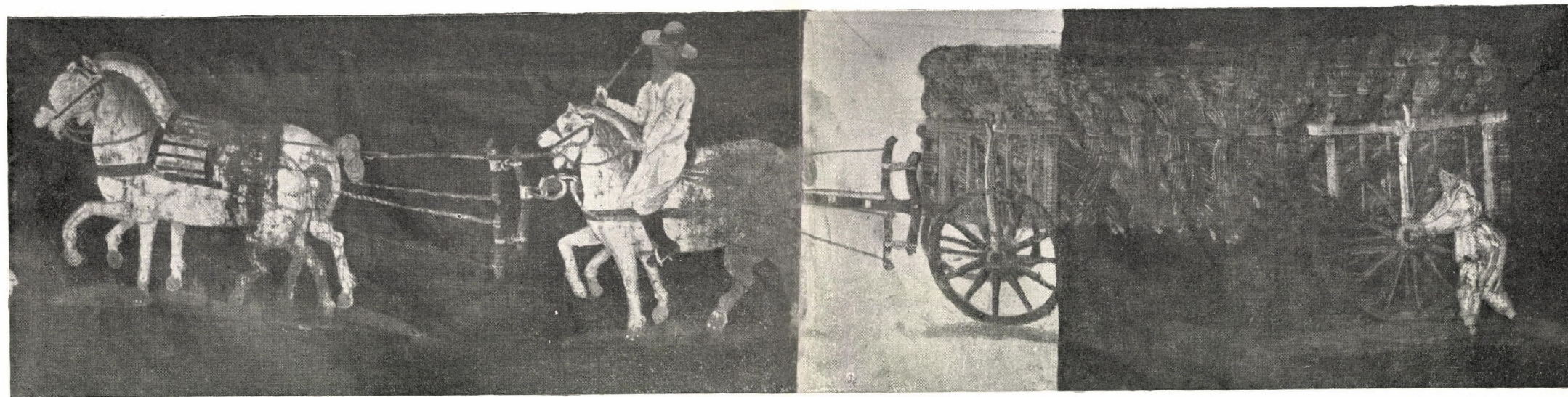
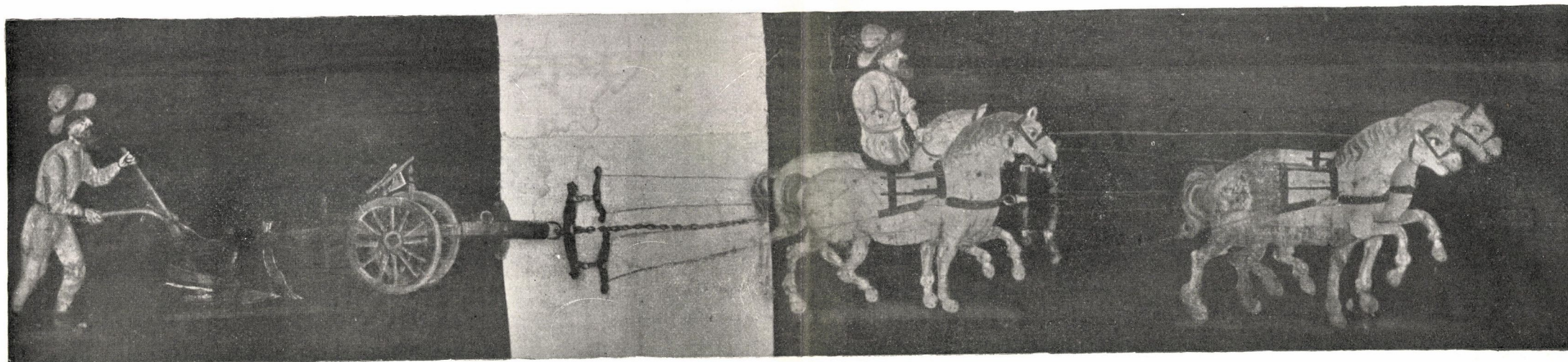
Christiani Hirschere defecit mascula proles,

Michaelis Weiss mox quoque deficiet.

Illius ergo domus fuero, cui iure perenni

Me deus et Weissi stirps generose dabit.

(Zimmermann Ferencz szíves közlése.)

KÉPEK EGY XVII. SZÁZADBELI RAVATALTERÍTŐRŐL.

tének kellemetlen hatása ezúttal elmarad. Teljes biztonsággal neki tulajdoníthatjuk e sírtáblát. A két angyal, a ki a halott címerét tartja, egészen az Apaffi síremlék mesterének kezére vall. Karcuk, finomak, mint amott a fedőlap megfelelő alakjai, arcztípusuk is teljesen azonos, sőt még ruházatuk szabása, elrendezése is. A sírvers szép, gömbölyű betűi is egészen olyanok, mint az almakeréki sarkophagon. Csinos, ízléses a két szárnyas angyalfő alkalmazása is a tábla két felső sarkán. Pompás kivitelű a Frank feje épen úgy, mint a hosszúszakállú Theilesiusé, a hatalmas bajuszú Mané. Theilesius síremlékén különben fölül egy igazi barokk vonás jelentkezik: felhők ábrázolása, ha kezdetleges, naiv kivitelben is.

A derék szobrásznak az almakeréki síremlék a remeke, a melyhez hasonló föladat többé hazája polgárai körében nem kínálkozott számára.

Dr. Éber László.

EGY XVII. SZÁZADBELI RAVATALTERÍTŐ.*

A Nemzeti Múzeum archæologiai osztályának ez új szerzeménye: egy lőcsei XVII. századbéli ravatalterítő. Már magának e tárgynak a régisége, de másfelől a cél, a melyre szolgált, a mulandóság gondolatán át egész seregét kelti bennünk a mult idők emlékének...

Míg a XVI. és XVII. századbéli magyarság politikai és vallási vívódásaiban pártokra szakadva, két ellenség közt küszködött és vérzett, fönt, idegen eredetű szepesi városaink zárt falaik mögött, királyi kiváltságaiikkal csöndesebb, munkásabb, mindenesetre boldogabb napokat láttak. Török nem csapkod föl odáig, a császári hadak meg nyelvi és fajbeli rokonságuknál fogva, ha be-bevonúlnak is hozzájuk, többnyire békés szándékkal jöve, békés fogadtatásra találhatnak. — Municipális életük díszes középpontjain, a «Rathshaus»-okban székel a komoly magistratus, mely a polgárok köz és magán élete, joga és kötelessége fölött föltétlen hatalommal örködik. A lakosság pedig, mely csaknem kizárólag iparosokból áll, kasztrendszerén belül céhekbe verődve, e szigorú, de boldogító fegyelem alatt nyugton éldegél. Mondhatni, hogy nemcsak nyilvános, de házi életüknek is szinte minden fontosabb mozzanata e szabályok keretében folyt le. E szabályok között, néha tanuk ellenőrzése mellett: a születés, az iskolázás, a pályaválasztás, a czéhbeli működés, házasság, multságok, ünnepek, az öltözködés, divat, sőt bizonyára maga a temetés is. Tárgyunk révén itt, az élet ez utolsó nagy mozzanata érdekel bennünket leginkább. Sajnos azon-

* Bemutatta a czikk írója az Archæologiai Társaság 1901 november 26-án tartott ülésén.
Arch. Értesítő. 1902. 2. füzet.

ban, hogy míg a szepesi városok történelmi múltjának annyi más jelentősége kellő világításban áll előttünk, erről eddigelé semminemű kimerítőbb akár magán, akár hivatalos följegyzésünk nincs. Így hát csak az elvétve talált forráshelyekre, meg a sokban rokon világú németországi városok hasonló intézkedéseire vagyunk utalva, s belőlük kell megrajzolni nagyjában a képét azoknak az alakiságoknak, melyek a különböző rangú s rendű polgárok temetésénél divatoztak.

Mikor a beteg halálát közelegni érzé, magához hivatta benső embereit s jelenlétükben megtette végrendeletét. Majd az egyház kegyelmi szereit vette magához, mialatt az ágya köré gyűlt rokonság hangos sírással borult rája vagy elvonulva csöndben imádkozott. A XV. és XVI. századbéli németországi festő-iskolák termékein* mint a kor visszaverődő képét, számtalanszor látjuk e szertartást a Boldogságos Szűz halálát ábrázoló jeleneteken. A tanítványok körében átszellemült arczczal, ölébe hullott kezekkel ül vagy már halálos ágyán fekszik az Istenanya, jobbán fényes ornatusban térdel Péter, s megilletődve tartja felé a bibliát. Más helyt: a mint a Madonna ép a gyertya után nyúl, mialatt az apostolok egy része összefogózva énekel, más része a szentelt vízzel, vagy a füstölő szításával foglalkozik, egy harmadik lázas arczczal emeli a keresztet vagy egy nagy könyvbe hajolva imádkozik. Utolsó kívánságul, némely hely szokása szerint — a beteg még arra kéri környezetét, hogy búcsúzóra adjanak neki «Szent János nevében inni.»** Mire oda nyújtják a boros pohárt, iszik belőle, aztán fogja a feszületet, forrón magához szorítja s mély áhitattal könyörög az Úrhoz: «Vegye kegyelmébe — —» vagy hogy első nyelvemlékünk egyszerű, de megható hangján folytassuk, hogy «jorgossun ű neki és kegyidjen es bulcsássa mend ű bűnét.»

Mihelyt lehunyt a szemét a haldokló, gyászjelentők jártak házról-házra, tudtul adni a szomorú eseményt s temetésre hívni a rokonokat és barátokat. E szokás, mely a rég mult századokban országszerte di-

* Hogy néhány e tárgyú képet említsünk, s a mi Szepeességünkre tett más irányú, közvetlen hatások miatt — ép a felső német (kölni, sváb, frank stb.) iskolák műveiből: ott például a müncheni Pinakothekában az ulmi Schaffneré. Fő munkáján, a wettenhausení orgona-szárnyakúl festett Mária-cziklusban ép a Szűz halálát ábrázoló a legkiválóbb. A mester, ki e festményekben lép át gothikus hagyományaiból a renaissanceba, gazdag ecsetének szinte minden színét megragyogtatja, jellemző és komponáló erejének minden tudását elárasztja e fényes architektúra alá helyezett drámai mozzanatokon. Méltó hozzá az idősb Holbein (vele egy teremben levő) kissé lírai áradozással festett képe s rajtuk kívül még egy kölni: a «Mária halála mesterétől».

A nürnbergi Germanisches Museumban egy kölni és frank névtelenén kívül magának az öreg Wohlgemuthnak, Martin Schwarznak s a nürnbergi Hans Leonhard Schaeufeleinnak is van hasonló tárgyú képe. Az augsburgi Galériában: egy (1480 körüli) sváb és tiroli s megint egy az idősb Holbeintől. Felfogás sőt kivétel dolgában a jobbak közül való a mi Országos Képtárunk hasonló tárgyú kettős képe, melyet Schülein és Zeitbloméknak gyanít a katalógus.

** Lásd Alwin Schulz: Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert. Grosse Ausgabe. I. 2. Leipzig. 618. o.

vatban volt, szepesi városainkban, a gyászjelentést nem küldő szegényebb sorsúaknál ma is megmaradt. E ravatal körüli általánosságokon kívül, mely alsó-felső rangúnál egyforma lehetett, nagy különbség van már a temetkezés módját, de legfőként annak helyét meg a harangozást illetőleg. Az előkelők, papok, a hit és egyház kiváló pártfogói a templom bástyafalain belül levő térre, vagy a templom alatt levő sírboltba temetkeztek. Gyászmenetüknél a város különös tisztelete jeléül a nagy, vészharangot húzatta, melyet különben csak sátoros ünnep, ellenséges támadás vagy tűzvész idején kondítottak meg. A harangozás átlag egy óráig tartott, s ez időn belül az elhunyt társadalmi rangja szerint kisebbedett. A halottat a háztól templomba vitték, mellette a pap vagy a papok, utána a gyászoló közönség. A koporsót az új be-szentelésig, magasrangúaknál a sírboltba való helyezésig az oltár elé tették. Így a halottas ceremóniák jórésze, a mely manapság átlag a háznál szokott végbe menni, a hitbuzgóság ama nagy korában, csaknem kizárólag a templomban folyt le. Mert ez volt akkor a vallásos élet igazi középpontja, hová az örökös politikai, társadalmi és hitbeli válságok között — miknek siráma, prófétai fenyegetése vagy polemiákba tördelt átkozódása szakadatlanul hallatszik az irodalomban is — a vezeklő vagy megtört lélek egyedül menekülhetett. A mint földi bujdosásában ide sietett hát a hívő, a fényes oltárok csodatévő szentjei és Madonnái elé, az enyhülés és megnyugvás e boldog világába: úgy itt állott meg utolsó útján is szinte törvényszerűen.

Az alatt, a míg a koporsót ide hozták, újlag beszentelték vagy megáldották, volt leterítve a ravatal — ha az elhunyt iparos osztálybeli — a czéh hivatalos terítőjével, melynek egy példányát bemutatni czikkünk feladata. A «terítők» ekként nem hivalkodó dísz, hanem első sorban a czéhbeliség jegyei voltak, külsőleg is mutatva, hogy kiké volt az elhunyt életében, kiké marad most halálában. Valóban, ha egy mester, annak valamelyik családtagja vagy alárendeltje meghalt, minden társa kikísérte az örök nyugalom helyére, részt vett az érette tartott gyász-misén, s a kesergő családot együtt kísérte vissza a lakásába. E rendi összetartás a múlt századok társadalmának egyik legszebb, legjellemzőbb vonása, melynek melegénél az alsóbb néposztály sem érezte elhagyottságát annyira, mint napjainkban. — A valaha egyszerűen az oltár elé tett koporsó idővel valami állványra kerül, majd hova-tovább fából, később vasból készült oszlopos baldachin alá. E mozgatható építmény dúsan el volt látva fáklya- és gyertyatartókkal, alant köröskörül finom veretű rácsozattal, míg a remekműű oszlopokat s a tetőt a halott családi címerei díszítették. E pompaszeretetnek már csak folytatása, részben kiegészítője, hogy a templomba temetkezett előkelők falba vagy padozatba illesztett sírköveiket is állandó, magas rácsozattal veszik

körül. Ilyen volt többek közt ép a lőcsei főtemplomban, a főhajó közepén a Thurzó-családé, mely egyszerű, de nemes stíljével máig remeke a korabeli műlakatosságnak.¹

A halottért mármost egyes vidékeken a heti, másutt a havi megévbeli fordulókon is requiemet szoktak tartani. Természetes azonban, hogy a fényűző hajlam, mely e rideg századok fiait szintén meglepte koronként, idő múltán kísértetni kezd nemcsak a háznál, hanem a halottas menet rendezésén, sőt a templomi czeremóniák körül is. Miben állhatott ez? Adatok híján különös helyi példákkal nem szolgálhatunk, de a szepesi és más külföldi városok e nemű tilalmaiból legalább a körét sejthetjük, hogy a gyász milyen mozzanatain nyilvánulhatott. Effélék lehettek: hogy például hét éven alóli gyermekeket szabad-e énekszóval, tanuló társaitól kísérve vinni a templomba? Aztán, hogy égő vagy nem égő gyertyát tarthatnak-e a koporsója körül? Fel nőtteknél: hogy hány gyertyát gyújthatnak, hogy selyem-e, bársony-e vagy egyáltalán milyen anyagból lehet a ravatalterítő? Ismét, hogy a háznál, a templomban, temetéskor vagy a requiemek alatt hány gyertya éghet? Később, mikor ezek számát a nagyságukkal és súlyukkal akarták ki játszani a gyászolók, törvényesen megszabva: hogy az áldozati világitásnál hány font viaszknál nem szabad többet használni. Mennyi lehet a fungáló papok száma, külön az utolsó-kenet föladásakor, külön a temetésnél, mekkora legyen a díjazásuk, milyen az ornatusuk? stb. stb. Ám a közönség fényűző hajlamának ép ilyen téren, hol az élők leggyöngédebb érzései közé kellett bele nyulni, úgy látszik nem állhattak ellen sokáig a magistratusok. Ép Lőcse városa levéltárában van egy, 1674 jan. 20-án, tehát a mi ravatalterítőnk századában kelt okirat, melyben maga a képviselőtestület kéri a tanácsot, hogy ne ragaszkodjék mereven az eddigi szabályokhoz, a temetés rendezését ne bízza hivatalos emberekre, hanem engedje a megszorodottaknak, hogy elhunyt kedveseiknek tetszésük szerint adhassák meg a végső tiszteséget.² Hogy a tanács válasza mi volt, nem tudjuk, de annyi valószínű, hogy azután enyhébben járt el s talán csak a család rangját s vagyoni erejét meghaladó pompa ellen tiltakozott, de a czeremoniális diszt s a gyászkiséretet korlátozni nem kívánta.³

*

¹ E rácsozatot — a kőlapokkal együtt — mint az ájtatoskodók útjában levő emléket, Csáky Miklós esztergomi érsek szedette szét 1752-ben. Aztán soká hányódott-vetődött az oltárok háta megett, míg végre 1861-ben a templom nyugoti oldalán levő két újabb: a «Keresztelő» és «Szent Sír» kápolna elzárására használták föl. De nemes stílje nem maradt hatástalanul: az 1893—95-ben restaurált városháza (nyugati) fölépcsőjének korlátja s fönt, a csillagboltozatos folyósóba nyíló tanácsterem külső, vasajtaja erre a mintára verettek.

² Lásd Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a xv—xvii. században. Budapest. 189c. 186. o.

³ A zárkózottabb és maradi erdélyi szászok máig sokat megőrzött a régi halottas szertartásokból. Így például a rokonság náluk ma is egybe gyülekezik a nagy beteg házában,

A kor és temetési szokások e rövid rajza után térjünk át feladatunk tulajdonképeni tárgyára, a ravatalterítő ismertetésére.

A majdnem két méter hosszú, egy méter s nyolczvan cm. széles terítő rendkívül masszív, sűrű szövésű barna vászon. Szinte elnyűhetetlen erős anyag, kiváló bizonyossága a régi híres szepességi vászoniparnak. Külső képe nagyon egyszerű: a gyász komorságához illőn — valami olajos szerrel — sötét, tompa színűre van festve, melynek tónusából élénken válik ki a közepére varrt széles, fehér kereszt. Az alakját ennek jól kihasználta a készítője, mert míg egymást metsző száraival az egyház örök szimbolumát ábrázolja, másfelől arra szolgál, hogy a hosszában két darabból álló terítőrészeket összetartsa. Ez oldalakat diszíti már most az a két egyszerű olajkép, melynek egyike a földmíves, másika a fuvaros életből van véve, mivel a két czéh közös ravatalterítője volt. Nézzük először a jobb oldali, szántást mutató jelenetet. Egy vaskos, fataligától vezetett ekébe, szokatlan hosszú hámon négy ló páronként van egymás elé fogva. Köröttük két férfi foglalatoskodik; az egyik hátul az ekeszarvát nyomja, a másik az utolsó pár ló egyikén nagy figyelemmel rántja a gyeplőt hol jobbra, hol balra. — Ruhájuk közönséges vászon-alsóruha: egy szál hosszú ing s szűkszerű lábravaló; fejükön széles karimájú magas kalap, lábukon durva, fatalpú bakkancs. Az ing, hogy jobban szemügyre vegyünk — nagyjában testre szabott, s míg úgy kötéstájt a gatyába van húzva, mély hasítású elejét a mellen, nyakon zsinór köti össze. Ujjai, ellentétben a magyar viselettel, kéz felé fokozatosan szűkülő, úgy nevezett «síp ujjak»;* könyökön még bugygyot vet, de alul már annyira összeszorúl, hogy szinte rátapad a kézcsuklóra. Ép ilyen alakúak a lábravaló-szárak, a mennyiben térden alul mindjobban szűkülnek. Szabásuk egyébként rendes, mintegy középpütt áll a kényelmes vászon-alsó s a mintára varrt, felső szövetroháké közt. Bár lehet, hogy ez csak alkalomszerű munkásöltözet volt náluk főként nyáron; szakadatlan használatukat mutatja is az ekeszarvát tartó gúnyája, mely a térden erősen kivásott. A magas, kereketejű, de széles és konyult karimájú kalap, a mennyire a festményből anyagára

a kit, hogy haláltusája kevésbé legyen fájdalmas, a baloldalára fektetnek. A halottat aztán hosszas czerimóniák közt öltöztetik föl; ha házas férfi volt, legtöbbször azt a ruhát adják rá, a melyikben megesküdött. A ravatalt lábbal fordítják az ajtó felé, ép így az udvaron végzett szertartás alatt a kapu felé. A rokonok, ismerősök gyertyát visznek magukkal, melyet a koporsó körül egy kis időre meggyújtva, ott hagynak ajándékba. Dívatban van a virrasztás, sőt néhol sirató asszonyokat is fogadnak. A temetés után pedig, melyen a «Szomszédság» (Nachbarschaft), ifjakkal a «Testvértársulatok» (Bruder und Schwesterschaft) is részt vesznek, következik a tor stb. L. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című vállalatban Magyarország. VII. köt. 467. o.

* A magyar inget általában nem szabták hosszúra; az újjuk meg inkább kurta, de bő száju volt. L. az ép xvii. sz.-beli Kemény János önéletírása 53. o. — A könyökig bő «attul fogva az keziig sipos, ránczos, szoros újjat» ellenkezőleg, a nők viseltek nálunk. L. Apor P. Metamorphosis Transylvaniæ 341., 342. o.

következtetni lehet: szőrből készült, átkötve egy posztószalaggal, melyet elől 8—10 fehér petty tarkáz; a baloldalon meg, majdnem hátúl 4—5 szál kakastoll diszít. A lábbeli szintén egyszerű, száratlan, bakancsféle; a hegyi lakók szokásaként durva, kemény bőrből készült s köves úthoz való vastag, szeges talppal.*

Érdekes e néhány felsőmagyarországi német szakál- és bajuszviselete is. A két képen összesen négy alakkal találkozunk, s mind a négynél más-más frizurával. A jobb oldal eketartója erőteljes, javakorbeli férfi, markans profilal, villanó barna szemmel s energikus, hajlott orral. Dús szakálát hegyesre vágta, míg hosszú bajsza lanyhán csordul kétfelé. A tagba szakadt lovas — ugyane képen — jóval igénytelenebb arc, de egyéni vonásokkal; tömött bajusza hirtelen hegybe szökik, szakála rövid, de sűrű és kerekre nyírott. Mint említők, az utolsó lópár egyiken ül, még pedig oldalt, kifelé fordulva, akár a nőlovasok; baljában a kantár, jobbában a hosszú ostor. Lovai magas, testes állatok, mint az ú. n. meklenburgi lovak: rövid, vaskos nyakkal, széles, rengő szügygyel s nagy, bozontos patájú lábakkal, a minőket a mult századokban csatalovakul is előszeretettel használtak, itt meg ily terhes munkák körül különösen. Feltűnő még, hogy mindkét oldal valamennyi lova fehér, legfeljebb egy-kettő halvány pejszínű. Ez az egyszínűség, jobban mondva színtelenség aligha valami helyi vagy fajbeli különösség hangsúlyozása, csupán elemi piktorfogás, hogy a fekete alap így annál inkább kiemelje őket. Kantározásuk, hámjuk a maival sokban rokon, bár egyszerűbb és praktikusabb. A húzást például a korunkbeli német és tót szokástól eltérőleg az állatnak nem a nyakakörére, hanem helyesebben a szügye tájára terelik. Viszont, a hámon alól hiányzik a szerzőt a ló testén leszorító ú. n. «hasaló szíj», de megvan, a mivel hasonló eredményt érnek el: a hát felületén nyeregalakban, több szíjra osztott tagolása. Az istrángkötelek, a vidék girbe-gurba lejtői miatt, meg hogy az állatok könnyebben mozogjanak: a rendesnél kétszerre hosszabbak. Ép ezért, na meg a szántás természete miatt, a rúdat is

* Mindkét ruhadarab jellemzően németes. Mert bár igaz, hogy a régi magyarság kalap divata közt (süveg, kalapos-süveg, kalpag, bretra stb.) előfordul a magas tetejű, karimás főveg is, de az effélék átlag mind csúcsosak s csak részben vagy mérsékelt módon voltak karimásak. Lásd Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a xvi. és xvii. században. Budapest. 1880. I. k. 145. o. — Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a xv—xvii. században. Budapest. 1890. 262. o.

*

A bakkancesszerű lábbelik, a mint annak különféle metszésű szára, alakja, színe, diszítése stb. mutatja, germán eredetűek, a csizmánál kényelmesebb voltak azonban Európa szerte korán divatosá tette őket. Radvánszky a xvi—xvii. századból (Fönti műve 86—88. o.) nálunk is több ilyen viseletet említ férfiaknál, nőknél egyaránt, de hogy idegenszerűnek tartották még a xviii. század elején is őket, bizonyítja Apor Péter uram, a ki szemére veti «a főasszonyoknak, hogy sokan nem csizmát viseltenek, hanem amaz ránczos, veres sarut szász módon.» — Lásd Müller-Mothes: Illustriertes Archäologisches Wörterbuch der Kunst des Germanischen Alterthums etc. I. k. 435—36. o. Apor: Metamorphosis Transylvaniæ 342. o.

egy hosszú láncz pótolja, melynek végén, a taligára szegzett istráng-fához hasonló szerkezeten húz az első pár ló. Még egy pillantást a szántó-eszközökre, mik kulturtörténeti szempontból szintén fontosak. Nyomban felöltik esetlen, durva voltak: a taliga talpa széles, küllői, agya vaskosak, rúdja, miként az eke ágya szinte gerendaszerű stb., a mi mind, úgy elűt az Alföld csinnal faragott eszközeitől, akár gazdáik ruhája a délczegebb magyarság nyalka, lobogós viseletéről. Ám e karakterüket, mely a Szepesség szántó-vető szerszámát ma is jellemzi — a talajviszonyok magyarázzák: elnagyolt faragásuk a dombos, sziklás talajjal szemben tartósságra czéloz, míg faanyaguk, mert a csoroszlyát és hanthányót kivéve, rajtuk minden az, a vaskos voltukkal járó súlyosságot csökkenti. Az ekeszarvak strukturája se a magyar ekék rendes, egyenszerű alakját mutatja. Lent, a hanthányónál megerősítve csak egyetlen, hosszú ág szökik ki belőle, a másik, kisebb ennek az oldalához van szögezve. Míg aztán amott a szántó, két kezét felülről fektetve a szarvakra: irányításra, nyomásra egyaránt használja mindakettőt, emitt a munka megoszlik. A tompa szög alatt fölnyúló nagy szár a ráeső balkéz *oldalal fogásával* főként a nyomásra, a mellékszár pedig, mit a *fölülről fogó* jobb kéz tart, főként irányításra szolgál. A taligán, ekén ott látjuk még a szántóvető két segédeszközét: a széles lapú, rövid nyelvű faragót meg az ösztökét. Ez utóbbi pálczaszerű eszköz, fölül derékszöges fogantyúval, lent a végén hüvelyk nagyságú, trapéz alakú pengével. A csoroszlya, hanthányó stb. tisztogatására szolgál.

A második, baloldali részen szintén két pár ló húz egy rendkívül erős, hosszú társzekeret, melynek derékköze a rogyásig meg van rakva kévével. A fuvarosok egyike itt is lovon ül, de kényelmesen, kengyelbe vetett lábbakkal: ez a gazda, míg a szekér után ballagó fiatalabb, alighanem szolgálégény. Ruhájuk a szántókéval nagyjában egyezik, bár néhol egy kis eltérés látható. Így mindjárt a lovas férfi: hosszú ingét, mely térdig ér, kint hagyta szabadon, míg bő szabású lábravalóját magas szárú csizmába húzta be, melyen a kor divata szerint szíjjal rákötött csillagtarajos sarkantyú van. Az arcz is új frizurát mutat, a mennyiben két oldalra simított, hosszú vörös szakáll fedi, tömött, kissé torzonborz bajusza pedig egyenesen áll kétfelé; különben az egész fej jobban kidörzsölődött, semhogy valamelyes karaktert olvashatnánk ki belőle, de így silhouetteben is határozott férfi benyomását teszi ránk. Figyelemre méltóbb a szolgálégény! Alakjának fejlettségéből, derekának, végtagjainak a mozdulatából világosan látszik, hogy meglett ember áll előttünk s mégis — a többitől elütőleg — kerek arczán, mely szembe néz, bajusznak, szakálnak semmi nyoma. Már maga ez a körülmény, az arcz típusa, vállra omló nagy hajával, fölhajtott karimájú fekete kalapja, a derekát — átfogó tüsző: szemünkben új, idegen alakot sejtet

s tekintve a fölvidék másik nemzetiségét: egyenesen *tótót*. Föltevésünket ez ethnographiai vonásokon kívül kulturhistóriai adatok is támogatják, a mennyiben, mint tudjuk, ép e század (XVII.) elején kezdődik a tótság beözönlése magára a Szepességre.* Természetesen az uralkodó elem továbbra is a régi, művelt németség marad, de a cselédség, miként ma, jobbára ez alsórendű népségből kerülhetett. Ez a tót szolga hát, a ki ott hátul hol a kévére vigyáz, hol tolni segít, most is nagy munkában van: két kézzel taszítja a löcsöt s a dombra kapaszkodó szekeret «fékezi». A «fékezés», mihez hasonlót a korabeli képeken gyakran látunk, akkor egyszerűbb módon úgy történt, hogy a fölfelé menő szekér hátsó kerekei alá lépésről-lépésre egy háromszög alakú fadarabot toltak, a mellett majd a löcsnek, majd a saroglyának feküdve neki, maguk is tolni segítettek.

A lovak alakja, színe, kantározása az előbbiekével egyenlő, csupán a szekér szokatlan méretei meg a megrakása hat reánk ismét idegenül. Hogy mentől több férjen rá, háztetőformán rakták tele, sőt még az oldalakat is körülaggatták kékkel. Ez se hasonlít a magyar Alföld könnyű, vaspántos «kocsi»-jához, melyre a vendégoldalak segítségével három-négysoros terhet is dobálhat a gazda, de itt újból a helyi viszonyok magyarazzák a szekér durvább szerkezetét, viszont a szállítás nehézkesebb, szinte pakolásszerű jellegét.

*

Magáról a képekről, mint ilyenekről, nincs sok mondani valónk. Bennünket főként a tárgyuk érdekelt, de némi művészi készséget a rajz és kifejező erő dolgában se tagadhatunk el mesterüktől, mert bár igaz hogy néhány lova oly esetlen, mintha egy istállóból került volna ki az Altdorfer, Feselen vagy Paolo Uccello faparipáival: tárgya komolyabb részletein, az emberi cselekvés ábrázolásában néhol meglepően ügyes. Ez alakok szabásáról, arcuk karakteréről főntebb a frizura tárgyalásakor már szólottunk, de még egy pár szót. Mily sikerült például a szántogató derekának könnyű lendülete, ekeszarván nyugvó kezének mást-mást kifejező mozdulata, lassú tipegő járása, vagy a két lovon ülő nyugodt testtartása, figyelő feje, gyepelő- és ostorfogása stb. Egyáltalán annak a puha vászonruhának ránczvetése, testre hullása is találó. S mind e dolgoknál ne felejtjük a festmény alkalmoszerű jellegét, hogy mesterük durva alapon, hevenyészve, nem művészi, csupán szimbolizáló célból pingálta, bennük mégis annyi lelemény, sőt finomabb pointirozás, hogy mi hajlandók vagyunk e képeket egy jobb mester kezétől vagy műhelyéből származtatni. E föltevessel, azt hiszszük, nem mondtunk sokat. Hogy Lőcse a magasabb, művészi élet (festészet, szobrászat,

* Lásd Demkó Kálmán: A felső magy. városok életéről a xv–xvii. században. Budapest 1890. 19. o.

ötvösség) dolgában ép a XVI—XVIII. századok folyamán egész kis emporiummá nőtte ki magát: jól tudjuk. Okirati bizonyosságokon s szétszórt műemlékein kívül legszózatosabb tanúsága az az ékes templom, mely a maga nemében szinte páratlanul áll hazai műtörténetünkben. Szárnyas oltárai, oltárképei, faragott szobrai s más e nemű dísze híres halottaival meg sírköveikkel valóságos Pantheonná emelik. És e tárgyak, mikre három művészeti stíl (gót, renaissance, barokk) veti fényét, túlnyomó számmal lőcsei műhelyekből kerültek ki. A rang és milieu kérdése se bántson. Akkor a művészek nem felsőbb kaszt, hanem czéhekben egyesült iparososztály, kik a többiek élte sorát élték inaskodás, vándorlás, munka stb. tekintetében. Nem sejtelmes világítású, pazar atelierekben dolgoztak, hanem egyszerű műhelyekben, iparosként, kialkudott bérre. Így kiválóbb mesternek se vált szégyenére efféle dolog készítése, mikor tudjuk, hogy ép a szepesi városoktól annyit utánzott fölső Németország egyik legnagyobb művésze, az ifj. Holbein, még baseli időzésekor is vállalt fölholmi czégtábla festéseket.* De e föltevésre konkrétabb dolog is sarkalt bennünket, a terítőn, t. i. a fuvaros szekér első kerekai alatt, ott áll a festő neve, a festés ideje ily formán: Gemold Johannes Z... 1622. Sajnos, hogy az idő a fontosabbat irigyelte meg belőle, mert míg az előre tett keresztnév nyugodt, kerek betűi világosak, a vezeték-név, mely már a fekete vászon alapra esik, tűrődés, kopás vagy más véletlen folytán olvashatatlan. Lupéval, hosszas vizsgálás után valami Zabler (Zahler?) név rémlik előttünk, de csakis rémlik s bár Demkó «Lőcse története» című monographiájában** (1600—1667 között) említ ilyen nevet, ha maga az eredeti sem bizonyos, hipotézist hipotézishez fűznünk nem lehet. Még kevésbé itt, ily kisszerű dolog körül, mikor a még a főtemplomi remekek mester neveinél — az anyag, tárgy, stíl, technika stb. útmutatása mellett is csak tapogatózunk.

Ennyit a terítő koráról, anyagáról és értékéről. Végül még egy szót, ha lehet mondanunk: a történetéről, mely voltaképp az egykori tulajdonostól közlött családi hagyomány. E szerint a terítő mintegy 150 éven át a lőcsei Spornig-család birtokában volt, melynek legidősb tagja, apáról fiúra, hosszú időn át viselte az ottani földmíves-fuvaros czéh atyamesteri tisztét. Az az utolsó temetés, melynél ez a ravatal-terítő még szerepelt: 1811-ben volt. Attól fogva félre tették s helyette egy fekete tafotás s ezüst brokáttal áttört lepelt használtak, mely azonban a czéh irományaival, serlegeivel együtt az 1885-iki nagy tűzvészkor elhamvadt. E terítővel, a hagyomány szerint csak a czéh tekintélyesebb

* Woltmann: Holbein und seine Zeit. Leipzig. 1866. Erster Theil. 201., 202. o. A képeket is közli Knackfuss: «Holbein der Jüngere» cz. füzet. 12—15. o.

** Demkó Kálmán: Lőcse története (I. Jog- és művelődéstörténeti rész.) Lőcse 1897. 292. oldal.

tagjait szokták temetni, a miből az következne, hogy a hasonló célra szolgáltak között ez volt a legdíszesebb. Közvetlen, az említett család egyik utódjától került a Nemzeti Múzeum birtokába, mely 240 koronáért vette meg, mint felső-magyarországi városaink kulturális multjának egyik becses emlékét.

Pap Károly.

NÁDASDY FERENCZ GRÓF SÁRVÁRI KINCSTÁRA.¹

Ismeretes dolog, hogy a Wesselényi-féle szövetség vezetőinek elfogatása után, azok javait is lefoglalták. E hivatalos lefoglalás előtt azonban élelmes urak, főleg katonatisztek az elfogott rebellisek javait alaposan megdézsmálták. Milyen arányban loptak és fosztogattak ez urak, arra nézve bőséges adataink vannak. Hogy többet ne említsünk, a sichelbergi főkapitány, Paradeiser János Ernő gróf egymaga 150 ezer frt értékű tárgyakat rabolt el Zrinyi Péter buccharii és portorói tárházaiból!² Erdődy Miklós gróf és emberei feltörték Zrinyi zágrábi házat és tárházait, s mindent elvittek, még aranyozott, diszes ágát és báni zászlóját sem hagyták ott.³ A dúsgazdag, művelt és finom izlésű Nádasdy Ferencz gróf kincsei részben szintén ily sorsban részesültek. Feltörték pottendorfi kastélyát, meglopták sárvári kincstárát, s a mit hamarosan megtaláltak, bántatlanul elragadták. Mikor aztán a hivatalos összeírásra került a sor, a küldött biztosok arra az eredményre jutottak, hogy Magyarország leggazdagabb főúranak kincstárában egy fillérnyi készpénz sem található!⁴

Tudjuk, hogy Nádasdy gróf nemcsak kitűnő gazda, de szenvedélyes gyűjtő is volt, s mint ilyen kincstárában az ötvös művészet és a műipar remekeit halmozta össze. Ezenkívül festményekre is sokat költött. Reánk nézve tehát minden egyes elrablott tárgy pótolhatlan veszteség számba megy. E veszteség annál nagyobb, mivel a hivatalos jelentések szerint, hogy gyanut ne keltsenek, az ellopott arany és ezüst tárgyakat összezüzták, s mint pagamentet adták el a kereskedőknek vagy a pénzverő hivataloknak.

A Nádasdy-féle hivatalosan összeírt kincsekről több jegyzék maradt ránk.

¹ A bécsi Alterthumsverein folyóiratának 1899. évfolyamában Sitte Alfréd Nádasdy Ferencz pottendorfi és sárvári kincseiről egy német jegyzéket közölt néhány sorból álló bevezetés kíséretében. Úgy látszik Sitte nem igen járatos a magyar történetben, mert ama néhány sornyi bevezetésben is oly dolgokat mond, hogy méltán nevezhetünk rajta. Így a többi közt azt írja, hogy *a pottendorfi kastélyban a császár személye ellen tervezett véres merénylet szerencsére megghiúsult!* Nádasdyt és társait kivégezték s ezen a réven jutottak a bécsiek ama rengeteg kincshez. Erre aztán minden megjegyzés nélkül közli azt a jegyzéket, melyet a Nádasdy-féle kincsek becsléséről irtak össze. Ez a jegyzék azonban nem azonos a sárvári és a pottendorfi kincstár külön-külön latin nyelven készült és hitelesített leltárával. Mivel ezek a leltárak nálunk még ismeretlenek, érdemesnek tartjuk ezek bemutatását. Ezúttal csak a sárvári kincstár összeírásáról szólunk az erre vonatkozó hiteles okiratok alapján. T. S.

² Közös pénzügyi levéltár, Hungarica 14580 Fasc. Verzeichnuss was für allerhandt Waaren auf den Zrinyischen Guetern zu Bukari befunden haben.

³ Ugyanott: »Ex officina mercatoria Zrinyiana comes Nicolaus Erdődy abstulit res omnes.« A zágrábi palotából ugyancsak Erdődy gróf által elvitt értéktárgyakról külön leltár maradt ránk.

⁴ Közös pénzügyi levéltár: Inventarium clenodiorum Sárvárién. 1670. szept. 18.

E jegyzékek nem mindenben egyeznek meg ; a minek természetes oka az, hogy a már összeírt tárgyakból is eltűnt egynehány.* A sárvári kincstár összeírását 1670. szept. 18-án Kádasy György vasvári kanonok, Telekesy István, Görgey Márton, Mednyánszky Pál és Schwarz báró végezték. Mivel közelebbi utasításokat nem kaptak, saját belátásuk szerint írták össze a 31 szekrényben talált kincseket. Az összeírók csak arra fordítottak figyelmet, hogy minden értéktárgyat felvegyenek, s a töméntelen drágakövet pontosan megszámlálják. Az egyes tárgyak részletes leírására annál kevesebb gondot fordítottak. Még a legnagyobb értékű tárgyak leírása is annyira szűkszavú, hogy megközelítőleg sem lehet ítéletet mondanunk művészi értékükről. Ugyanezt mondhatjuk a bécsi becslők munkájáról is. A kamara és az udvar a kincseket rögtön pénzzé akarta tenni, tehát csak a biztos nyersérték meghatározását kívánták. A műérték, a munka, a régiség vagy a tárgyakhoz fűződő személyi vonatkozások tehát szóba sem jöttek. Különben is az volt a terv, hogy a tárgyak legnagyobb részét pénzverésre és katonai fizetésekre fordítják. Így hát az érték meghatározásánál csak a tiszta arany és ezüst súlya volt a döntő, s még így is mindig a minimumot vették áralapul. Ezt tudván, könnyen megérthetjük, miért becsülték *János magyar királynak és nejének* olajfestésű arczképét 3 forintra, egy *Ecce homo*-t 30 krajczárra, egy alabastrom reliefet 30 krajczárra, egy magyar főúr életnagyságú arczképét ráamával együtt egy forintra, a «*Salvator mundi*» című képet meg 40 krajczárra ! Báthori István lengyel király címéres, gyémántokkal kirakott arany gyűrűjét sem becsülték többre 21 forintnál. *Bethlen Gábornak* száz gyémánttal kirakott, színarany markolatú kardját 250 frtra, *Báthory István király* aranyveretes remek kardját meg 150 frtra becsülték. Nádasdy Ferencz gróf bizonyára nem ily áron jutott e történeti emlékekhez !

Tudván, hogy a becslésnél csak a nyers anyag értékének minimumát vették alapul, elgondolhatjuk mily értékű kincsei voltak Nádasdynak, mikor még ilyen értékmeghatározás mellett is némelyik tárgy értéke több ezer forintra rúgott. Hogy többet ne említsünk, Nádasdyné egyik mentéjét 1500 frtra, egyik mellédszét 2700 frtra, egyik övét 800 frtra, 10 rózsáját (boglár) együtt 4300 frtra, nyolcz perzsaszőnyegét 1500 frtra, 48 vont ezüst csészéjét 1939 frtra becsülték ; Nádasdynak öt mente gombját 1670 frtra, egyik forgóját 750, tollbokrétáját 1700, egyik *ősrégi* aranylánczát 1700, feszületét 2071, ezüst kosarát 754, 18 gombját 1120, egyik ezüst kupáját 761, németalföldi spalierjeit 1500 frtra becsülték !

Maga a sárvári kincstár leltára már terjedelménél fogva is feltűnő,** még inkább azzá teszi tartalma, mely Nádasdy Ferencz grófnak nem csak mesés gazdagságáról nyújt biztos képet, hanem kegyeletéről a múlt iránt, és kiváló műérzékéről is tanuságot ad. Se szeri se száma itt a becseesebbnél becseesebb műkincseknek. Már maga a 31 szekrény is nagy értéket képviselhetett, mert hisz kettőről maga a szűkszavú leltár is felemlíti, hogy kiváló munka. Belgici operis lapidibus Florentinis. Az egyiket — úgymond — az utolsó ítélet mű-

* Ugyanott: Specificatio rerum ex ærario Sárváriensi acceptarum et Viennam devectarum.

** Közös pénzügyi levéltárban két példány van, az egyik 78 oldalra terjed.

vészi festménye, a másikat Nádasdy Tamás, Kanizsai Orsola és gyermekeik képe díszíté. Egyik négy láb magas és három láb széles *elefántcsont szekrényt*, kőoszlopok és mozaikok, valamint Krisztusnak képe díszíték.

A szekrényekben talált értéktárgyak közül elég minden fajtából néhányat felemlítenünk, hogy azok értékéről világos képet alkothassunk. A leltár elején mindjárt felkeltheti figyelmünket az a magas serleg, a mely egykor *I. Mátyás királyunk tulajdona volt*, s «*budai billikom*» név alatt vala ismeretes. (Poculum altum cum cooperculo ex vitro communi depictum divi quondam Mathiæ regis Corvini billicum Budense appellatum). Az ezüst szobrok közül kivált Mária álló szobra, a $2\frac{1}{2}$ rőf magas ezüst feszület, Mária és Szt. János, Szt. Jakab, Katalin szobra, Pádúai Szt. Antal ezüst oltára, Mária egy öles és négy láb széles ezüst szobra Nádasdy és Nádasdyné címereivel; továbbá Szt. István király 3 láb magas és széles ezüst szobra. Az arany tárgyak közül kivált a drágakövekkel kirakott aranyszekér, felül egy hordóval, melyet Bachusnak s más négy alaknak elefántcsontból faragott alakja díszített. A tömérdek sok boglár (rosa aurea) között egyiket 118 rubin és 72 gyémánt, egy másikat négy nagy és 66 kisebb gyémánt, egy negyedik, szívalakú, *remekül kidolgozott* ékszer 12 boglárjának mindegyikét 33 smaragd és 30 gyémánt díszíté.* Művészileg kidolgozott s drágakövekkel kirakott arany órák is bőven voltak. Az egyikről azt írja a leltár, hogy ritka alakú (raræ formæ) vala s egyik oldalát egy nagy smaragd, 12 gyémánt és 20 keleti gyöngy ékíté. Egy másik arany órát egy nagy, 24 kisebb, s lecsüggő halalakot 34 gyémánt díszíté. Egy harmadik arany óra födelét zománcz és 45 nagy rubin borítá. Volt egy tiszta arany óra is 31 gyémánttal és 22 smaragddal. A függők közül különösen kivált kettő; ezek egyikében 65 rubin és 55 gyémánt, a másikban 64 rubin és 55 gyémánt ragyogott. A mellen függő (pectorale) ékszerek közül az egyiket egy fölötté szép és nagy smaragd, 14 kisebb smaragd és 16 gyémánt díszíté; egy másik ilyen «pendiculum pectorale»-t egy ritka nagyságú (raræ magnitudinis) gyöngy, 22 gyémánt és 8 nagyobb gyöngy vette körül; egy harmadikon három igen nagy és 49 közép nagyságú gyöngy, továbbá 103 gyémánt ragyogott. Az aranylánczok közül egyik 16 boglárból volt összefűzve, a boglárokban 217 gyémánt és 62 igazgyöngy vala; egy másik láncz 40 arany boglárból készült, melyek mindegyikében 62 rubin vala.** A nyakékek között az egyikén 125 smaragd és 65 gyémánt, egy másikon 16 gyöngy és 138 gyémánt, egy negyedike 126 rubin, egy ötödiken 19 nagy gyémánt 54 közepes és 228 kis gyémánt ragyogott.

A különféle női hajékek közül felemlíthetjük a pompás arany tollakat, melyek közül az egyiket például 30 gyöngy és 33 gyémánt, egy másikat 122 rubin, egy harmadikat három nagy gyöngy, 14 nagy safir és 170 gyémánt, egy negyediket 5 nagy és 54 közepes gyémánt díszített. Hajdíszul arany boglárókból készült ékszereket is használtak. Ilyent is többet sorol fel a leltár. Az egyik ilyen hajék három boglárból állott, mindegyik boglárban egy nagy, 12

* Két igen nagy arany rózsát 4 nagy, 8 közép nagyságú és 192 kisebb rubint díszített. Voltak olyan arany rózsák is, miket a karpereczekre függesztettek. Tíz egyforma nagy arany rózsával együtt 50 nagy, 160 közép nagy és 750 kisebb gyémánt volt.

** Egyik arany lánczban 13 nagy safir, 14 nagy gyöngy és 100 gyémánt vala.

közepes és 32 kisebb rubin vala. A reszkető tüket (acus tremula, vulgo Zitternadel) is ily számban boríták a gyémántok és rubinok. Az arany párták közül az egyikét 75 rubin és 75 gyémánt diszíté, egy másikon 11 nagy szafir, 12 gyémánt és 12 gyöngy ragyogott. A karpereczek között volt két teljesen egyforma, a kettőben együtt 120 rubin és 78 gyémánt vala. Egyik női aranykeresztet 69 gyémánt vett körül. Egyik szívalakú ékszer is fel kell említenünk, melyen kék mezőben Mária neve ragyogott, s a név fölött 84 gyémánt koronát képezett. A gyűrűk között vala a már említettekén kívül Báthory Gábor fejedelemnek, nevével és címerével ellátott pecsétgyűrűje. Érdekes volt a Nádasdy-család (a Báthory-házból) rubinnal és gyémánttal diszített kettős (geminus) jegygyűrűje. Ezeken kívül még tizennégy gyémántos gyűrűt sorol fel a leltár. Kortörténeti szempontból megemlíjtük, hogy e tizennégy között volt két színarany *fekete* gyűrű, melyet özvegy asszonyok szoktak volt viselni.

Arany *nodus*-t 32-öt sorol fel a leltár. Hat ezek közül 6 nagy smaragddal, 102 gyémánttal és 264 kisebb smaragddal volt diszítve. Ismét másik hat «nodus» 12 arany rózsával hat nagy rubint, 264 közepeset és 1368 kisebb rubint foglalt magában.

A lefoglalt tárgyak közt találjuk a grófné legyezőjét, fekete darutollakból, fogantyúja jaszpiszból készült és 68 gyémánt diszíté. Két szenteltvíztartót is említ a leltár; az egyik falra függeszthető aranytábla vala Mária színes képével; a víznek való edény drága kövekkel volt kirakva; a másik szenteltvíztartó is ilyen aranytábla volt, csakhogy az alul lévő víztartó átlátszó kőből készült s szintén drágakövekkel volt kirakva.

Különösen nagy volt a választék az arany és ezüst edényekben. A kancsók-nak, kupáknak, serlegeknek, tálaknak se szeri se száma. Az egyik fölötté művészi ízléssel készült tál (valde artificiose smaltata) Páris itéletét ábrázolta, a tálhoz való infusorium pedig Venus diadalát. Egyik nagy, aranyozott ezüst tál azt a jelenetet ábrázolta, a mint Sámson szétveri a filiszteusokat. E tálhoz kagyló alakú fusorium is tartozott, melyet Herkules tartott a vállán (supreme habens figuram effusam prudentiae). Egy másik ezüst tál Dávid és Abigal találkozását adta elő, a hozzávaló infusorium pedig Neptun győzelmét. Egy harmadik tálon szarvasvadászat volt látható. Egy még nagyobb tálat vésett rózsák vettek körül, s belül királyok képei diszítettek; az ehhez való fusoriumon felül Lerna, alól pedig griffmadár állott.

Serleg annyi volt, hogy csupán az egyik szekrényben 31-et jegyeztek föl. Az egyik hatalmas serlegről azt írja a leltár, hogy művészileg volt kidolgozva, s színezüstből öntött katona állott rajta karddal és dárdával. Találtak egy topázból készült és arannyal diszített nagy serleget is. Egy másikról ezt írja a leltár: «ingens poculum ex argento exceptis duabus effigiebus totaliter deauratum!» Hat aranyozott ezüst serleget a Nádasdyak címere ékesített, egyik serleg lóalakú (in formam equi), egy másik articsóka alakú, kettő pedig farkas-alakú volt. Egy aranyozott ezüst serlegen juhászbojtár alakja volt látható.

Szép számmal találtak tornyos gyertyatartókat is (candellaber). Ezek közül kiváltak a Homonnai Drugeth család régi candellaberjei, s a Venust és Bachust ábrázoló candellaberek. Kisebb-nagyobb sótartó is volt bőven; az egyiket

nagyobb ebédeknél szokták volt használni; ezt candellaberek, továbbá Sámsonnak s másoknak szobrai díszítették. Valószínűleg csak dísz tárgy volt Bachus diadalmenete egy elég nagy hajó és két sárkány fölött. Ugyanígyennek mondhatjuk III. Ferdinánd aranyozott ezüst lovas szobrát, továbbá azt a hármasserleget, mely fölött Neptun, egy hatyú és a grófi család címérét tartó gyermek állott. Egyik aranyozott ezüst korsót egy harczoló nőnek képe díszíté, egy másikat a magyar ember szobra. Találtak két aranyozott ezüst gálát is.

A remek fegyverek közül a már említetteken kívül kimeli a leltár a hírneves *Delì Vidnek* ezüstös kardját, a ki mint tudjuk Szigetvár ostromakor halt meg. Az egyik pallósról azt írja, hogy hétszáz (700) rubin díszíté. Az egyik ezüst buzogányról meg azt jegyzi meg, hogy szép tollbokréta díszíté. A pompás lószerszámok külön szekrényt foglaltak el. Az egyik lótakaróról azt mondja a leltár, hogy az egész lovat befödi, arany és ezüst fonállal volt kihímezve (auro et argento scofo acupictum vulgo Baucika nuncupatum.¹

A ruhák között különösen kiemeli a grófné egyik szoknyáját, melyet több ezer gyöngy, gyémánt és színarany boglárok művészi módon díszítettek. Több, drágakövekkel díszített magyar női mentét, s különféle női ruhát jegyzett fel a leltár, mik igen nagy értéket képviseltek, mivel még a gombházak is telve voltak drágakövekkel.² Művészileg hímzett asztal- és ágyterítők (formosissime acupictæ), remek oltárterítők (formosissime confectæ) is valának. Az egyik antependiumról a leltár megjegyzi, hogy teljesen arany fonálból volt szöve és hímézve, közepét Máriának háromarasznyi, gyöngyökkel körülvett képe födi. A drágakövekkel borított s remekül hímzett *effipiumok* külön szekrényben állottak; voltak török, magyar és tatár (vulgo Karman) effipiumok. A szőnyeg közt volt nyolcz, arannyal és ezüsttel áttört remek perzsa szőnyeg.

Az egyházi ruhák között csupán casulát tizenegyet találunk; majdnem mindannyi arany fonállal volt hímézve. Az egyik vont arany casulát (ex materia aurea vulgo Goldstuck) egészen gyöngyök boríták. Voltak kelyhek, monstrantiák, ciboriumok, ampulák, püspöki süvegek s más egyházi szerek is. Az ereklyetartók egyike sötét jászpiszból készült, s rubinokkal volt díszítve, rajta Krisztusnak és Máriának képe gyémántok között; a másik ereklyetartó aranyozott színezüst vala, rajta Máriának harmadfél arasznyi képe. Mint ritkaságot megemlíthetjük, hogy igen szép matematikai és geometriai műszereket is találtak a kiküldött biztosok, de már ezeket felsorolni sem tartották érdemesnek. Két óriási mammoth agyar is volt a sárvári kincstárban; az egyik három és fél rőf hosszú vala.³

Ezek természetesen csak szemelvények a leltárból, de ezek alapján is fogalmat alkothatunk magunknak Nádasdy Ferencz gazdagságáról és finom

¹ A lószerszámok között csupán drága takaró (seu czafrag) 18 darab volt. Szébbnél szébb kantárt husznál többet sorol fel a leltár. Az egyikről megjegyzi, hogy fehér anyagból készült s arany fonalakkal volt átszöve, arany rózsákkal, rubinokkal és smaragdokkal díszítve.

² Aranyból készült és drágakövekkel kirakott csokrok (vulgo maschen), továbbá pompás aranyhímzésű kövekkel kirakott övek is bőven voltak.

³ Három olyan órát is említ a leltár, miket nagy ebédeknél az asztalokra volt szokás tenni. Mindannyi aranyozott vala; az egyik magas toronyalakú volt.

izléséről. Pedig Sárvárrott kincseinek csak egy részét tartotta. A pottendorfi leltár azt mutatja, hogy az ottani kincstára sem volt szegényebb ennél; pedig hát azt is alaposan megdézsmálták a leltár fölvétele előtt. A sárvári kincseket, melyeknek leltára hetvennyolcz ívalakú oldalra terjed, Bécsbe szállították, s itt 1671. febr. 12-én Rascher János, Lueger Vilmos és Görgey Márton vették át. Hazánkba csak azok az értéktárgyak kerültek vissza, a mikkel a Batthyány és Eszterházy család katonai követeléseit fizették meg.

Kétségtelen dolog, hogy a sárvári kastélyban igen sok és becses képnek is kellett lennie; mert hisz Nádasdy festményekre is sokat költött. Ám a fentebbi leltár ezekről mit sem szól. Lehetséges különben, hogy a képeket átvitték a pottendorfi kastélyba. Nádasdy pottendorfi kastélyában ugyanis mintegy kétszáz képet találtak, melyek között több mint hetven magyar tárgyú volt. Mivel egy összeírás csak mintegy 100 képről ad rövid leírást, valószínűnek látszik, hogy a többit Sárvárról vitték oda. Mellőzvéen ezúttal az idegen tárgyú festményeket, csak a hazaiakról szólunk. A teljes alakú arcképek között ezeket találjuk: «De Otto Turkoische Stammenbaum», Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Rákóczy György, két moldvai fejedelem és két fejedelemnő arcképe, Draskovics János nádor, Pálffy Pál nádor, Illésházy István nádor, Zrinyi György gróf, Zrinyi Pál gróf, Batthyányi Ádám, Forgách Ádám, Forgách László, Eszterházy László, Eszterházy Dániel, Kéry János, Lippay Gáspár, Barkóczy László, Erdődy György, Széchy István, Széchy László, Mikulics Tamás, Széchy Dénes, Révay László, Törös János, Osztrósics Mátyás, Szúnyogh Gáspár, Frangepan György, Zrínyi Péter, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Draskovits grófné arcképét. Hat férfiarcképen nem volt név. Ezeken kívül volt még 30 főúrnak és asszonynak mellképe, de ezek neveit sem sorolja fel a leltár, kivéven Nádasdy Ferencs grófnak, nejének, négy leányának és két fiának mellképét. E hetvenegy magyar képet Bécsbe vitték, s 1675. szept. 9-én vette át az udvari kamara. Később az Eszterházy család többet magához váltott azok közül.

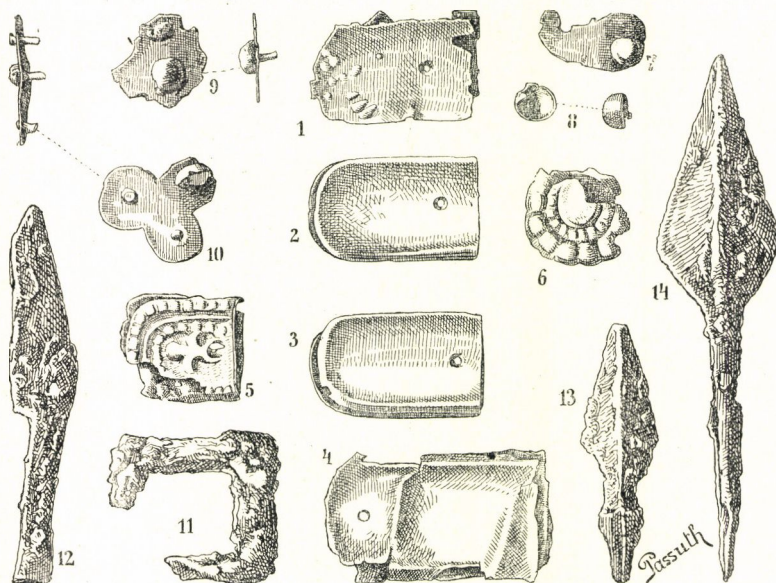
A kamara kezébe került Nádasdy gróf nagybecsű könyvtára is, melyet javarészt pinczékben helyeztek el. A kivégzett grófnak László nevű fia, mikor már a Pálos-rend tagja vala, megtudván, hogy édes atyja könyvtárát a nedveség és az egerek erősen pusztítják, arra kérte Lipót császárt, adná neki vissza e reá nézve nagybecsű könyvtárát. Lipót meghallgatván az ifjú gróf kérését, elrendelte, hogy a jezsuiták nézzék át a könyveket, s ha veszedelmes tanokat nem tartalmaznak, adják át a folyamodónak, — de csak a kötetlen példányokat.

Takáts Sándor.

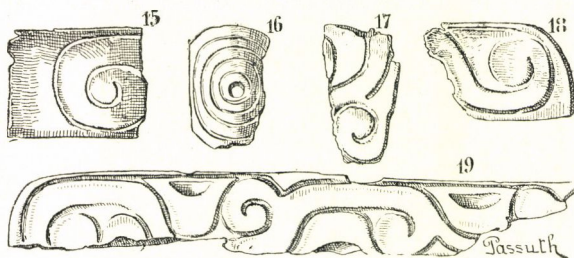
GYÖRI TEMETŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

Második befejező közlemény.*

A 106. sírban két tetem: egyik rendesen hanyatt, koponyája hiányzott, a megmaradt állkapocsból azonban eléggé kitűnik, hogy későbbi ásatás közben porlott szét; a másik tőle elfordulva oldalt feküdt, fejjel kelet felé nézve (ábrák).

106. sír a) 2/3 n.

106. sír b) 2/3 n.

Az előbbi mellett egy-egy nyílcsúcs (13., 14.) volt a kezekben, más semmi; a másik elég gazdag volt; volt benne a lábszárakon s részben a lábfejekben is, kívül-belül egy-egy, csúcsa felé ivesen meghajolt csontlemez (20.), mely hajlott részével a lábfejre, egyenes oldalával a lábszárra simult. Egy sírban a kézszárakon találtam hasonló csontlemezeket, de mindegyiken csak egyet. Ezen csont-

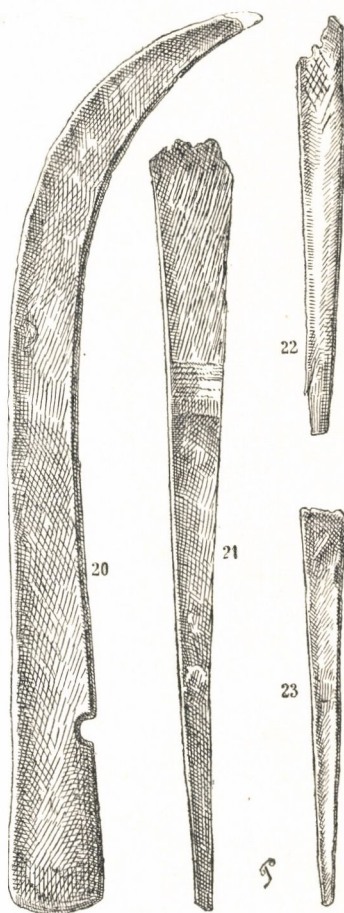
* Lásd Arch. Ert. 1902. évf. 1. füzet 12. lap.

lemezek oldalán, tompa végükhöz közel, félkörös bevágódás látható, még pedig majd a belső, majd a külső oldalon. Rendeltetésük felől nem vagyunk tisztában, s jellemző, hogy azon sírokban, melyekben ilyen csontlemezek előfordultak, mindig volt egy vagy több, hosszú, keskeny, egyik végén valamivel szélesebb csontlemez a tetem mellső felén, a mell és gyomor táján, fölülről lefelé állva (21., 22., 23.), még pedig az ágyéköv alatt, mint azt a rajtok látható nyomok bizonyítják. Ezen elhelyezésükből eléggé kitűnik, hogy a csontlemezek nem voltak nyeregrészek, mint régebben gyanították, hitték, keshüvelyek sem, miként újabban állítják, hanem a testet, illetőleg a lábakat borító lábbelinek, és törzset takaró ruhának képezték alkotó részeit. Keshüvelyek azért nem lehettek, mert akkor a megfelelő alakú késeknek is meg kellene lenniök; már pedig, mint ezen sírban is, a hasonló alakú kések teljesen hiányzanak. Itt csak egy sajátos alakú kis kés (12.) fordult elő, melynek háta a nyélből derékszögben kiugrik, éle kezdetben egyenes, s aztán gyengén hajlik. A tetem ágyékán: ezüst szíjvégek, 7 darab (1—5.), közülök egyen (1.) elszórtan gömböcsök, egy másikon hármaskeretben növénydísz (5.); rozetta (6.) ezüstlemezből; pitykék (7—10.); négyszögkeretű vascsat (11.); leveles indával vagy körös barázdákkal díszített csontlemezek (15—19.). A tetem mellett tűzkő. Avar-koriak.

107. sír. Tartalma (ábrák): a tetem láb-szárain két-két görbe csontlemez (1—5.), hasán két darab faragott csontlemez (6., 7.), jobb kezefejénél háromtarjú nyílcsúcs (8.) s törött edény.

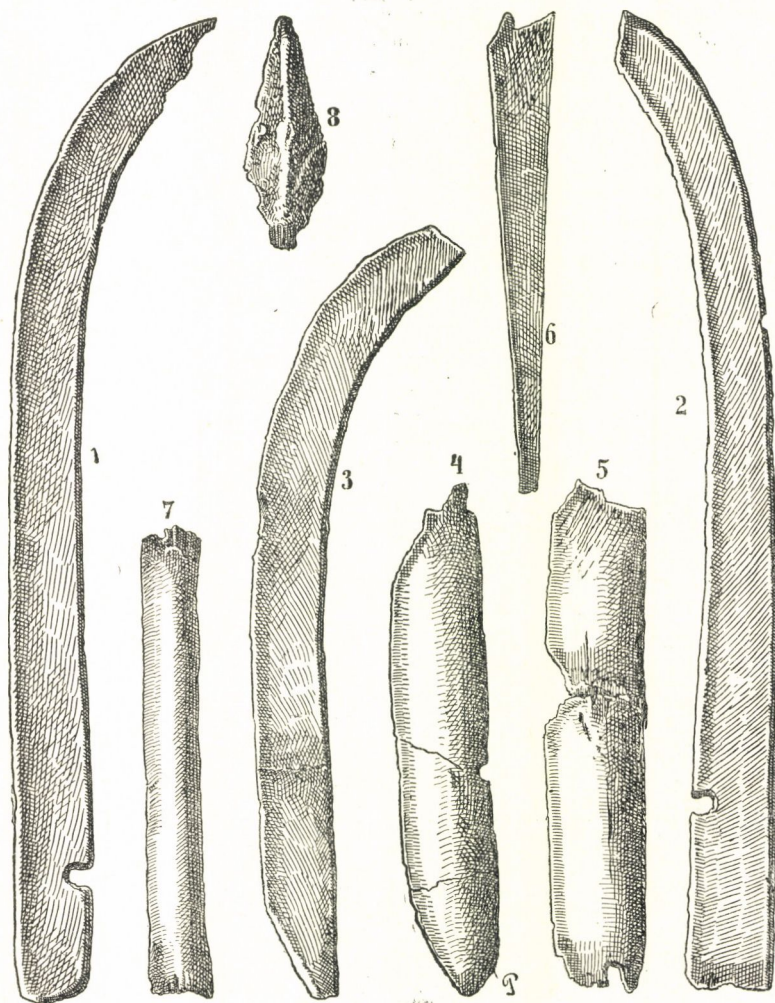
A 108. sírban bal kezeujján sima karikagyűrű bronzból, ágyékán négyszögkeretű bronzcsat. 109. sír. A női tetem ölében kisdudgyermek. 110. sír. A tetem lábai előtt négyszögcsájú pohár, durva mű. A 112. sírban karikagyűrű bronzból, háromtarjú nyílcsúcs. 113—114. gyermeksírok üresek. A 115. sírban a jobb kezefejénél nyílcsúcs. A 116. sír földült. A 117. sír tartalma: a tetem ágyékán négyszögkeretű vascsat, nagyobb vaskarika és két darab karimás s félgömbidomú bronzpityke, halántékán sima karikalakú fülönfüggő bronzhuzalból, törött. 118. sír. Gyöngyös fülönfüggők sima hengeres bronzhuzalból; szürkésárga üveggyöngyök, korong- vagy tojásdadalakúak; ágyékán négyszögű vascsat, mellette törött kés.

119. sír (ábrák) 150 cm. mély, a sír töltött földjében $\frac{1}{2}$ méter mélyen koponya, egyéb semmi. A rendes helyzetben fekvő tetem mellett a következő

106. sír c) $\frac{1}{2}$ n.

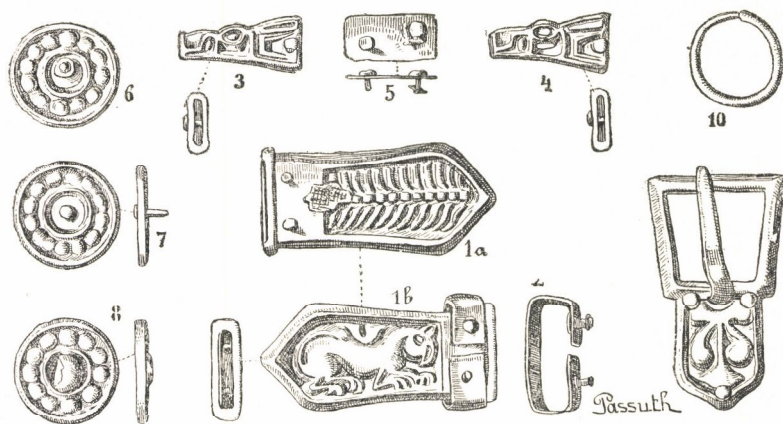
érdekes mustrájú bronztárgyak voltak : nagy szíjvég, ötszögalakú, középén behajló oldalakkal, külső szabad végén hegyes csúcscsal, hüvelytartójának széle egyenes, rajta két szeg és hüvelypánt (2.), végein szintén egy-egy szeg ; a sima szegélykerettel határolt mélyített mezőt (1a., 1b.), egyik oldalon, jobbra álló, négy, karmos lábára lapuló szárnyas griff (a griffnek jobbra állása igen nagy

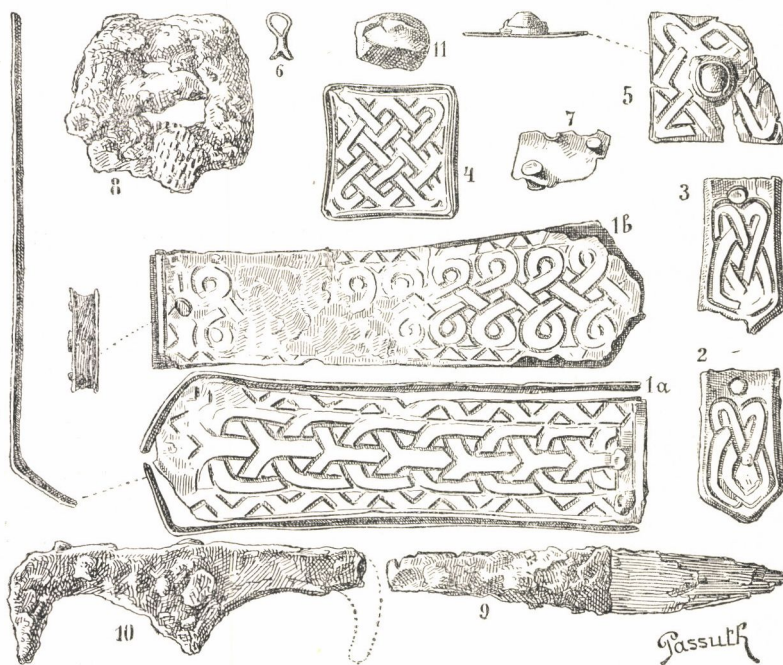
107. sír 1/2 n.

ritkaság), a másik felén a mélyített mező közepén, végig vonuló gyöngysor s belőle kiinduló, gyengén hajló bordázatok díszítik ; rajta vászonlenyomat. 3., 4. sz. Kisebb szíjvégek, egyik oldalán vadkanfej-dísz, hasonló a nemesvölgyi (Moson m.) sírmezőn fordultak elő (Hampel, CXXXXII. 8. és 10. sz.). Hosszúkás négyszögű lemez (pityke) (5.) bronzból, rajta két szeg. 6—7. sz. Boglárók bronzból, a félgömbidomú középlemezt körös gyöngysor és sima szegélykeret határolja ; alján kiálló szeg. A sírban négy darab fordult elő. 9. sz. Négyszög-

keretű csat ezüstözött bronzból, rajta ugyanazon anyagból készült tuskével, a csat testén, mely a kerettel egy darabból áll, négylevelű növénydísz emelkedik ki a mélyített mezőből; alul három szeg van rajta. 10. sz. Sima körös fülönfüggő bronzhuzalból.

119. sír 2/3 n.

120. sír 2/3 n.

120. sír (ábrák), 140 cm. mély, benne a csontok nem feküdtek teljesen rendben, mind a mellett a tetem ágyéka tájékán nagyon érdekes ezüsttárgyakat találtam néhány vastárggyal együtt, melyek egy másik hasonló leletünkben talált római rézpénzek tanúsága szerint Nagy Theodosius császár korából, tehát

a iv. század végéről származnak. 1. sz. Nagy szíjvég két egyenes ezüstlemezből, keskeny oldalpánttal, mely a két lemezt összeforrasztotta; hosszúkas oldalai közepén gyengén behajlanak, s míg hüvelyktokjának széle egyenes, addig szabad vége csúcsba megy át. Hüvelyén szeg. Diszítése, mint a rajz (1a., 1b.) mutatja, vésett czik-czakos szalagú keretben, részint *∩* és *∩* alakú szalagoknak egymással váltakozó fonadékból, részint ferdén álló *8*-as alakoknak ismétléséből áll; rajta finom vászonlenyomat. 2., 3. Kisebb szíjvégek, aláhajló karimás és egyenes lemezből, rajtuk a hüvely szélén szeg és egymást ferdén keresztező kettős szíjfonadék-dísz. 4—5. Négyzetidomú, közepén behajló szélű övdiszek rossz ezüstlemezből, keskeny oldalpántokkal ellátva, melyek a hiányzó karimát pótolták. A négyszögű barázdás keretben két kerülékalakú szalag a sarkokat, egy négyzetidomú pedig az oldalél közepét köti össze úgy, hogy egymással a mezőn fonadékot képeznek. Egyik példányunk mezejét kiálló körös fémkeretbe foglalt kék üveggyöngy diszíti közepén. Ezen övdiszek alul hurokban végződő huzallal voltak fölszerelve, ilyen példányt tüntet föl a 6. számú ábra, s ezzel voltak az övre erősítve. Négy darab volt a sírban. 7. Törött pityke ezüst lemezből, rajta két szeg. 8. Négyszögletű vascsat durva ruhalenyomattal. 9. Törött fanyelű kés. 10. Aczél, melylyel tüzet csaltak ki a tűzköböl, törött. 11. Tűzkő, a tetem mellett három darab volt. Fordult elő még a sírban szíjszorító vaspánt, rajta ruhalenyomattal, mely finomságára nézve középhelyet foglal el a másik kettő között; ebből kitűnik, hogy a halotton háromféle ruha volt, mint azt a ruhalenyomatok bizonyítják: legfinomabb a szíjvégen, középfinomságú a pánton s legdurvább a csaton. Az ezüstitárgyak diszítéseiről meg kell jegyeznem, hogy mind vésett munkák, s velők majdnem teljesen azonosak a czikói (Tolna m.) sírmező 373. sírjában fordultak elő roncsolt állapotban (Hampel, CCXXV.).

121. sír, 124 cm. mély. A női tetem lábai előtt korongon készült, széles talpas füles korsó, térde mellett függélyes sávokkal diszített bögre, ágyékán kerülékkeretű bronzcsat vastüskével és vörös lapos orsó volt. A következő sírok mind szegények voltak s a sorban, a sírmező nyugati felén fordultak elő s érdekes tárgyat, mint egyebütt is, nem tartalmaztak. Így a 122. sírban kés, négyszögű vascsat és háromtarjú nyílsúcs volt; a 123-ban vascsat, a 124—125-ben semmi, a 126-ban nyílsúcs, a 129-ben vascsat és törött kés, a 130-ban a fej fölött bögre, hasán körös barázdadíszszel, pereméje belső íves oldalán görbe vonalas diszítés, a 131. sírban körös fülönfüggő, alsó szára végén, vele ellentétes oldalon gyűrúpánt, lába mellett két darab vaskarika egymás fölött; lába előtt bögre körös és hullámos díszszel. A 135. sír tartalma: törött vaskarika, veder vasfogantyúja és vaspánt. A 136. sír már érdekes volt, ebben fordultak elő eddig legnagyobb fülönfüggőink. Ezek kissé lapított körös bronzhuzalból állanak tompa végekkel, alsó száruk végén még gyűrúpánt, átmérőjük 4 cm. Két gyűrűs vastagodás közé foglalt pálczikán lóg le a másfél cm.-nél hosszabb csüngő, melyen fölül bronztok, diszítve mindkét végén rovátkos karikákkal, a bronztok alatt kék üveggyöngy, hasonlóan rovátkos karikákkal ellátva s ezek alatt félgömbalakú bronzlemez foglal helyet; ez utóbbi fölött szintén van rovátkos karika. Egyéb tárgyak: gömbölyű és tojásdad, sima és sárga

anyaggal czik-czakosan sávozott vagy sárga alapszínben zöldesen foltozott opák üveggyöngyök ; akadt köztük borostyánkő-gyöngy is, egy darab, a többi izzépporrá vált s ilyen eddig Perjámosról, Szécsényből és Bezenyéről került germán mellékletekkel elő, nem valószínűtlen, hogy sírmellékletünk is germán eredetű. Erre utal a zöldesen foltos üveggyöngy is, mely már ismeretes a római sírokból is, tehát olyan néptől ered, mely a rómaival régebben is közelebbi összeköttetésben állott. Ez pedig a germán volt s a borostyánkövet ősidőktől fogva bányászta s fényűzési czélokra fölhasználta.

139. sír földült, a sírban a három koponya a lábak előtt hevert. A mellékletekből találtam dinnyemagidomú zöld, barna és fekete opák üveggyöngyöket ; akadt köztük gyönyörű kék színben ragyogó hengeres millefiori üveggyöngy és szép piros, átlátszó koczkaalakú, sarkain lecsiszolt gránátszem is ; mindkét utóbbi darab szintén germán eredetre mutat ; találtam aranyozott törött fülönfüggőket körös bronzhuzalból, alsó száruk vége, ellentétes oldala, a csüngőn levő s ezüstlemezekből álló fémbogyónak felső és alsó vége, jobbára rovátkás karikák közé foglalt fémgöngyökkel díszítve ; a gyöngyök, kisebbek, kiterjednek a fölálló és lelógó csüngőket összekötő szár oldalára is. Egyszerű fülönfüggő is fordult elő körös bronzhuzalból, melynek szára végén s ellentétes oldalán gyűrűpánt van.

140. sír. Tartalma : két sima fülönfüggő bronzhuzalból ; négyszögkeretű vascsat ; formás vasnyelű kés, pengéje fahüvelyben ; tűzkő és ezüstsíjvég egyenes és aláhajló párkányos lemezből, egyenes oldalakkal és félkörös véggel, dísz nincs rajta ; tojásdadidomú fehér sima vagy gerezdelt opálizáló és barna üveggyöngyök, utóbbi sárga bűtyökkel díszítve ; érdekes kulacs. Ezen kiválóan magyar ipari terméknek tartott edénynek népvándorláskori sírban való előfordulása általános föltűnést keltett s megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozzunk ; ez már a győri ősmagyar telepen is előfordult, mint azt legszebb ősmagyar keramikai tárgyunk bizonyítja. A kulacs anyaga elég finom iszapolt, szürkés, némely részen szürkésbarna agyagból áll, külseje szép simára simított, olyan, mintha korongon készült volna. Minta után készült munka. Alakja kördéd, mint a mai csutorái ; lábacskaí azonban nincsenek, azért fölállítani nem, csak fektetni lehet szélesebb oldalára ; ez utóbbi egyik felén majdnem egyenes, igen kis mértékben homorodik befelé, hogy a hordozó embernek hátára simulhasson, másik oldala ellenben nagyon czélszerűleg, hogy elég sok ital férhessen bele, nagyon kidomborodik s ezen része aztán a központi kissé bemélyedett sima körös mező körül négyes körben barázdákkal váltakozó, mozgó folyadékot utánzó csinos hullámos vonalékménynyel van díszítve ; fönt a tetőn vékony karcsú nyak és kerek kis száj, a nyak két oldalán egy-egy fülecske egészíti ki az edényt. A fülek s ezek között a kulacs keskeny oldalán körülhuzódó széles barázda arra szolgált, hogy a tárgyat köröskörül szíjra fűzhessék s magukkal az emberek könnyen tova vihessék. Anyaga nagyon jól van megégetve, ma is elég erős s oly kemény, hogy még a hozzá érő ásó hegye sem zúzta be, hanem csak megkarczolta, ellentétben a többi edénynyel, még a korongon készületekkel is, melyek csak hosszabb szárogatás után nyertek némi szilárdságot. Edényünk a tetem lábai előtt feküdt, domború oldalával a homokba fektetve.

Magassága 25 cm.. űrtartalma 3·5 liter. Hasonló kulacs Horgason (Csongrád m.) fordult eddig elő.

145. sír. Lábai előtt durva művű pohár; jobb kezefejénél terra sigillata edény sima falazatából készített orsó; bal kezeujján sima karikagyűrű bronzból; ágyékán kerülekkeretű csat bronzból, lantalakú lemezén egy haránt és két hosszában álló félkörvégű négyszöges áttörés látható; hasonló a keszthelyi sírmezőn fordult elő (Hampel, CXI., 3.), mégis azon különbséggel, hogy a mi példányunkon a nyak hátsó részét határoló léczkeret végein s a lemez hátsó hajlásán álló peczken barázdadísz, két griffkarom látható, a mi avarkori eredetére nem csekély világosságot vet, mellette részben az is, hogy a keret és a lemez egy darabból van öntve. Nyakán olyan opálizáló gyöngyök fordultak elő, mint a 140. sírban, a melyben a kulacs volt, keverve négyhasábú és koczkaalakú, sarkain lecsiszolt gyöngyökkel. A 146. sírban gyöngyös fülönfüggő körös sima bronzhuzalból, fölálló és lelógó csüngővel, a csüngőn bronztok és

148. sír 2/3 n.

barna üveggyöngy; a 148-ban (ábrák) sima fülönfüggő (1.) bronzhuzalból, ágyékán hosszú, négyszögű bronzlemez (2.), apró bemélyedésekből álló kerettel; kés és pityke (3.), hosszoldalán félkörös bevágódás, rajta két szeg; rozetta (4.) zinkből (?); pohár hullámos és körös barázdadíszszel. A 150. sírban dinnyemagidomú fekete üveggyöngyök, egy 2 cm. hosszú, kissé hajlott gyöngy átlátszó zöldes üvegből és egy fémgöngy; kezefejénél lapos orsó. A 151-

ben a tetem hasa táján két vaskarika, mellette nyílscsúcs, karsú háromtaréjú és 17·5 cm. hosszú vaskés, pengéje egyenes; a 152-ben 20 cm. hosszú, kissé hajlott kés és lapos orsó, mindkettő a jobb kézben; a 153-ban az ágyékon három darab vaskarika, jobb kézben kés, balról mellette pohár. A 154. gyermek sír üres volt.

A 155. sír 90 cm. mély, s 171 cm. hosszú tetemnek mellékletei azokat a mustrákat tüntetik föl, melyek a szarmata sírokban olyan gyakran s majdnem mindig ugyanazon formában és ékítésben fordulnak elő az országból mindenfelé. Nekünk főnséges Klotild főherczegnőnek kegyes ajándékából, Alcsúthról van gazdag leletünk a szarmata korból s a belőle származó nagy, ötszögalakú, közepén behajló oldalú szíjvégek ékítései teljesen megegyeznek a mi győri leletünkével; egyik felükön mindegyiken négyszer ívben hajló indadísz, rajtok széles körben hajló levelek és inda, hónaljukban bimbóéki-tmény, a szíjvégtokján két szeg és S alakú inda; a másik felükön állatküzdelem: két griff őzt (?) teper le, a hüvelyen eltorzult állat; egyik alcsúthi példányon ismét S alakú inda. A győri példány hossza 10 cm., az alcsúthiaké 11·4 cm. és 10·2 cm. Csát, négyszögkeretű bronzból, nyelve vasból; ötszögalakú részben áttört testén, mely a kerettel egy darabot képez, deltoidalakú sima léczkeretben növénydísz van két levéllel ellátva; fölötte, két oldalt, egy-egy szegfej s alul is egy. Téglalapidomú áttört övdíszek (három darab, kettő csuklós) griffel ékítve, szárnyuk két sugarú, az első körben végződik; a csuklólemez indadíszes. Mindezek

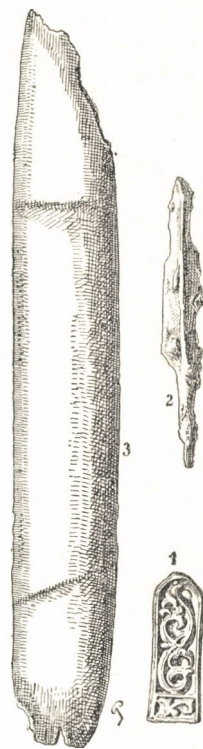
az ágyékövet díszítették; a koponyán négyzetidomú bronzlemez fordult elő a homlok oldalán s két szeggel van ellátva (pityke).

156. sír (ábrák), 145 cm. mély, benne a tetem ülő helyzetben. Mellékletei: A koponya fölött 64 cm. mélységben pohár, egyszerű; a medencze mellett hegyes csúcsú, egyenes hosszoldalú bronzsijvég (1.), hüvelytokján fölül kétlevelű inda és szeg, a lemezen szintén inda, mely, miként az oldalág, virágban végződik; alján a hüvelytokjához négyszögű bronzlemez (pityke) van szeggel hozzáerősítve. Áttört mű. Itt feküdt még a hosszú, karcsú háromtarjú nyilcsúcs (törött) (2.), lábai mellett faragott csontlemezek (3.). A mellékletek avarkoriak.

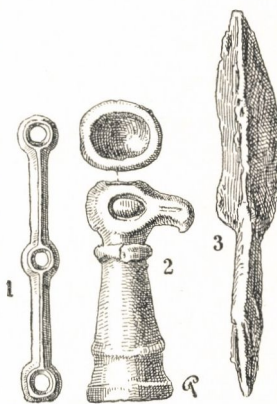
A 157. sír (ábrák) 154 cm. mély, a kezek a fej alá voltak téve. Tartalma nem volt gazdag, de érdekes, új alak fordult elő benne. A tetem ágyékán hevert jobbról egy, három kereknyílású övpánt bronzból (1.); hossz tengelye irányában végig lyukas s sasfejen végződő ólomtárgy, új tárgy, rajta a fej alatt kiálló gyűrűdíz, vége felé széles barázda; a lábak mellett nagyobb edény (törött), nyilcsúcs (3.) és kés (törött).

A 158. sír tartalma: kék, zöld és barna színű, négyhasábú és dinnyemag alakú nyakgyöngyök és piros drágakővel ékített fejes gyűrű, lemezes karikáján középen barázda. A 160. sírban kisebb karikákból összetett láncz vasból, egyéb semmi.

160. sír (ábrák), 200 cm. mély, a tetem körül fatörmelék, fakoporsónak maradványai. Tartalma elég változatos volt. Volt benne horogalakú kapocs vasból (1.) és négyszöges keretű vascsat (3.), a tetem ágyékánál jobbról, balról szintén hasonló vascsat és ismeretlen rendeltetésű vasdarab; mellette törött kés (2.) és nyilcsúcs (4.), bal kézfejnél másik háromtarjú nyilcsúcs (5.) és vésőalakú, egyenes élű, tuskésszerű vastárgy (6.); mindenik készár alatt egy-egy meggyörbült végű faragott csontlemez, a melynek más sírokban a tetem lábszárain szoktak előfordulni s egy lyukas csont (9); mindegyik váll mellett egy-egy nyilcsúcs ismét, egyik négy lapú; a vállon faragott, keskeny, hosszúkas négyszögű csontlemez leveles indával, a közök apró mélyedésekkel díszítve (8.); itt hevert a középben szögbehajló s hátán csekély kiálló taréjjal ellátott vaslemez (10.), mely valószínűleg a koporsó deszkáit kapcsolta össze. A tetem mellett feküdt az oldalt és hosszában is átlukasztott csonttárgy (7.), mely 8-asra emlékeztető szalaggal van díszítve, a közök barázdákkal; a tetem mellén állatcsontok (13.) és háromszögalakú, törött és valamivel épebb vaslemezek (11., 12.), egyik oldalán aláhajló párkánnyal s ezek, mint afféle vas-pikkelyek alighanem a testet takarák, vértették a harczost, a ki a sírba helyezett nyilcsúcsok után következtetve vitéz ember volt az avar uralom idejében.

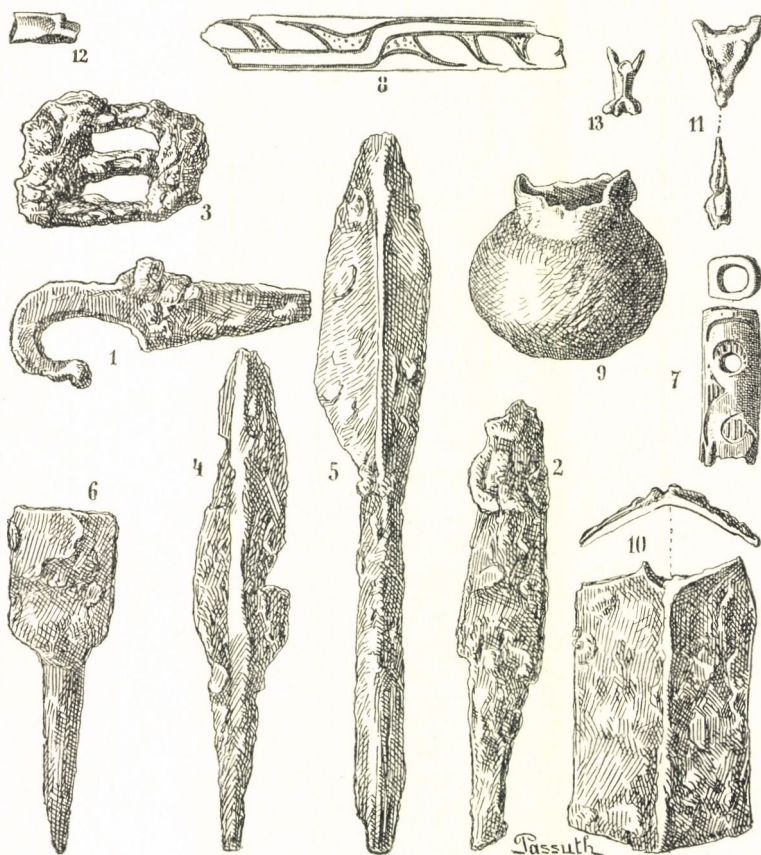

156. sír 1/2 n.

157. sír 2/3 n.

Ilyen kiváló harczosnak földi maradványa pihent a 163. sírban is (ábrák), a föld ölében 190 cm. mélyen. Halántékán sima körös fülönfüggők bronzhuzalból (1., 2.); koponyáján hosszúkás négyszögletű, aláhajló párkányzattal ellátott ezüstlemez volt fölületén préselt domború czik-czakos vonalakkal és durva vászonlenyomattal, alján végei felé kétszer derékszög alatt megtört bronzhuzallal ellátva; kapocs (3.) volt. Nyaka mögött egy csomóban öt darab (11—16.) különböző alakú és nagyságú, általában hatalmas nyilcsúcs hevert. Ágyé-

160. sír 2/3 n.

kán: három darab övdísz ezüstlemezekből, egy közülük rhombidomú (4.), a másik kettő négyzet alakú (5.), utóbbin préselt vonaldísznégyzetet, sarkain hurkokat alkot; hosszúkás, törött, középen lyukas csontlemez szalagfonadékkal díszítve; két darab négyszögkeretű vascsat (7.), egyik törött; bal czombja mellett voltak a 19 cm. hosszú késfegyver fahüvelyben és szíjvég (?) vashól (9.); a két czombcsont között a csak 6 cm. hosszú kis kés (10.) és tűzkő (11.). A tetem sírgödrében 60 cm. mélységben ép koponya; ez az eset előfordult más sírokban is, s nem lehetetlen, hogy a halott eltemetése alkalmával leölt rabszolgájának fejét temették bele, a többi máshová, mint azt a fej nélkül

talált mellékletekben nagyon szegény sírok bizonyítják. Avarkori. A 164. sír földült.

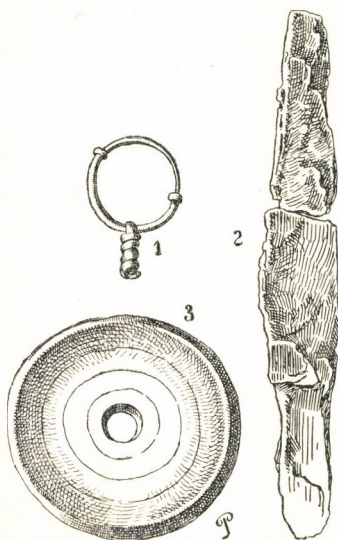
A 165. sír tartalma: jobb kézfejnél 11,5 cm. hosszú kés, 2 cm. széles egyenes pengével; ágyékán horogalakú kapocs, szára végén kerek lyukkal,

163. sír 2/3 n.

vasból; csat vasból, törött; egyenes hosszoldalú és hegyes végű bronzsúlyvég három virággal díszített indával; hátsó lapja és hüvelytokjának külső fele sima, utóbbin egy szeg a bőrsúly végének beerősítésére. Öntött munka. A tárgyak az avar uralom idejéből származnak. A 167. sírban két sima körös fülönfüggő bronzhuzalból, kés és lapos orsó volt az összes melléklet; a 168-ban kés; a

169-ben vaskarika és kettős csonka kúpidomú orsó, mindkettő a mellen hevert, bal vállán négyszögkeretű vascsat, halántékán nagyobb gyöngyös fülönfüggő körös, szögletes bronzhuzalból; a barna gömbölyű üveggyöngy alatt egy, fölötté öt rovátkos bronzkarika. Ismét szegény sírok a temető nyugati oldalán. A 176. sírban (ábrák) a halántékon körös fülönfüggő bronzhuzalból, szára alsó

176. sír 2/3 n.

végén s vele ellentétes oldalon gyűrűpánt, legalsó hajlására erősített peczken csavarosan menő bronzhuzal (1.); bal kézben kés (2.), a jobban lapos, központi körös barázdákkal díszített orsó. Szláv sírokban szokott hasonló fülönfüggő előfordulni, s nem lehetetlen, hogy mellékletünk is szláv alattvalótól származik, mert történeti tény, hogy az avar uralom idejében sok szláv lakta területünket, mint alattvalók szolgálták uraikat, az avarokat.

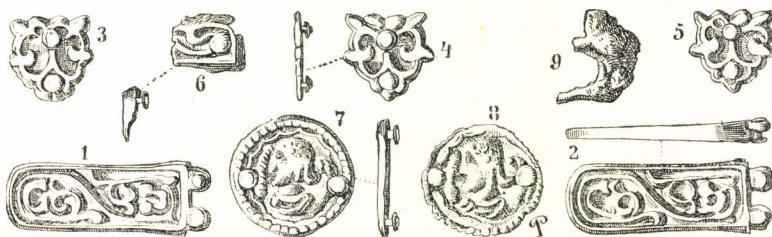
A 179. sírban ismét szláv jellegű fülönfüggők fordultak elő csavaros fölületű körös bronzhuzalból; a tetem mellett az ágyék oldalán kés és lapos orsó volt.

181. sír 80 cm. mély, a tetem 183 cm. hosszú férfi tetem. Volt benne jobb térde mellett három darab rövid, háromtarjú nyílcsúcs, medenczéje mellett balról kés, bal vállán négyszögkeretű vascsat (törött), feje alatt négyszögű ezüstlemezke, két darab, töröttek, dísz nélkül. A 182. sírban egyik kéz a tetem mellett, a másik a fej alá hajtva; benne bal czombja mellett kés, a 183. sírban pohár, durva művű.

A 184. sírban volt fanyelű törött kés, nyelén bronzpánttal, rajta három sorban domború szemcsés sor, bal vállán négyszögkeretű vascsat és tojásdad-idomú orsó (törött), körös barázdákkal díszítve.

A 184. sírban volt fanyelű törött kés, nyelén bronzpánttal, rajta három sorban domború szemcsés sor, bal vállán négyszögkeretű vascsat és tojásdad-idomú orsó (törött), körös barázdákkal díszítve.

186. sír 162 cm. mély, a tetem benne félig ülő helyzetben. Volt benne ágyékánál négyszögkeretű vascsat, rajta ruhalemezke, vaspánt; vállán két darab hosszukás négyszögű bronzlemez, rajta három sorban apró bemélyedések. A tetem feje hiányzott.

188. sír 2/3 n.

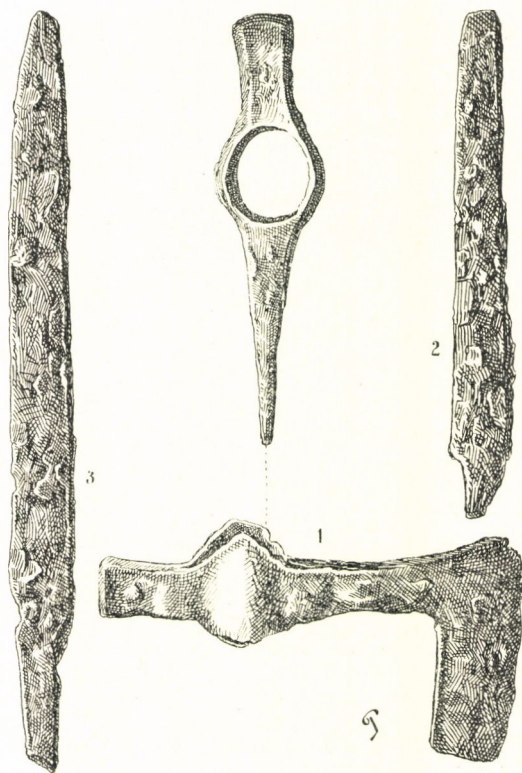
Érdekes és új változatokat tartalmazott a 188. sír (ábrák), mely 154 cm. mélyen 172 cm. hosszú tetemet foglalt magában. Következő mellékletei vol-

tak: szíjvég (1., 2.) bronzból, hosszoldalai egyenesek, egymással párhuzamosan futnak, külső szabad vége félkörösen levágott; hüvelye két-két, egymás fölött kiálló peczekből van, melyek a lemez szélén foglalnak helyet. Ilyen szerkezetű szíjvég még eddig nem fordult sírmezőnkön elő. Mustrázatuk egyéb avarkori leleteinkből már ismeretes előttünk, rajtuk sincs más, mint a csontlemezekkel talált bronzszíjvégeken a 156. és 165. sírokból, azon megjegyzéssel, hogy ezeken az inda más alakot ölt s a virág gondosabban vésett minta után készült; a leveles inda ugyanis S alakú s mindkét vége egy-egy csinos virágban végződik. A sírban három darab egyenlő nagyságú s rajzú szíjvég fordult elő; mind öntött s aranyozott munka. Bronzpitykék (3., 4., 5.) háromszögalakúak, aláhajló párkánnyal és csipkés szegélyzettel, rajtuk elágazó leveles indadisz és két szeg. Négy darab fordult elő és szintén aranyozottak. Volt hosszúkás négyszögű pityke (6.) is a sírban, szintén indával diszítve. Övboglárók (7., 8.), rovátkos domború karimával s a mélyített mezőn domborúan kiemelkedő mellképpel; a fejen nyakig érő s végén visszakunkorodó hajzat, rajta gyöngydísz elszórtan; a mellen redős köpeny, előtte és mögötte meg nem határozható tárgyak és két szeg. Ezek is bronzlemezről valók, préseltek és szintén aranyozottak. Törött vascsat (9.), négyszögkeretű és törött kés.

A 189. sírban kés, a 190-ben pohár és lapos orsó, a 193-ban pánttal átkötött vaskarika, négyszögkeretű vascsat és orsó volt az összes melléklet. Az üres és mellékletekben szegény sírok után ismét gazdag, 25 darab melléklettel felszerelt tetemre bukkantunk; a tárgyaknak legnagyobb része az ágyékövet diszítette, még pedig a mai női divatnak megfelelően elől és hátul is; az utóbbiak épen azért vannak erősen megrozsdásodva, míg a felsők egészen szépek, épek, ezüstözöttek.

A különféle tárgyak következőleg feküdtek a 194. sírban (ábrák) a tetemen vagy mellette. A 175 cm. hosszú testnek jobb lábászára mellett, a boka táján, feküdt a fokos, közvetlen fölötté egymásra téve két egyenes kés, a penge fahüvelyben volt; jobb czombja mellett vascsat, felső végénél három nyilással ellátott bronzpálcza (övpánt); ágyéka körül öt darab négyszetalakú övboglár, közülük négy darab csuklós, hat darab lemezes pityke és fejekben végződő övpánt; valamivel alább két darab szíjvég és ponczoló, a mellen volt a kettős, három küllővel összekapcsolt karika és füles bronzdíz; bal vállán nagy bronzcsat, jobb vállán szíjszorító pánt bronzlemezről, jobb kezeujján karikagyűrű bronzhuzalból, a sírban törött pohár. Mindezek a népvándorlásnak egy bizonyos időszakából, annak első szakaszából származnak, a melyet szarmata kornak neveznek. Közöttük mindjárt föltűnik a fokos (1.), sírmezőnknek második ilyenmű darabja több tekintetben eltér a 74. sírban talált példánytól: így a pengéje nagyon keskeny, éle is meglehetősen egyenes, nyílásának külső oldalfalai alul-fölül nem félkörösen hajolnak ki, hanem elég hegyes csúcsba futnak ki; foka négyszögalakú és gyengén kidomborodik. 2., 3. Vaskések, egyenesek, fahüvelyben voltak; egyik példánynak nyele letörött. 4. Négyszögkeretű csat vasból, törött. 5. Bronzpálcza, rajta három nyílás; a négyszögletű szárnak mind a négy oldala s a kerek nyílásoknak négyszögalakú kerülete gyöngysorral van diszítve. 6., 7. Ezüstözött szíjvégek bronzlemezről griffel diszítve. A sírban csak két kisebb pél-

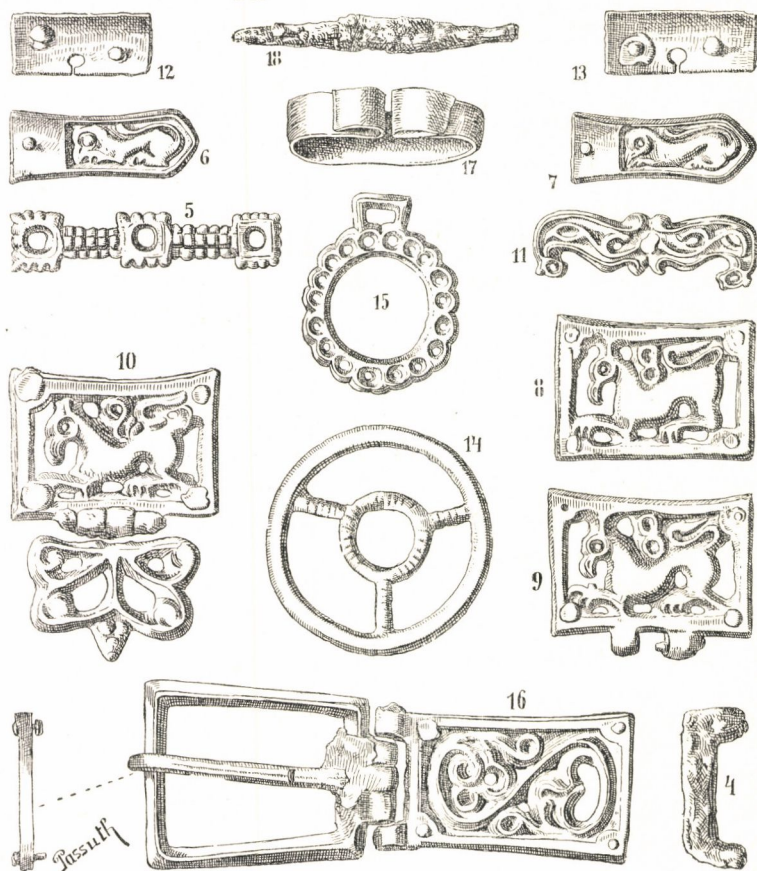
dány fordult elő. 8., 9., 10. Téglalapídomú övdíszek griffel ékítve, ezeknek szárnyai kétféle alakban fordulnak elő; az egyik a szárny 8-as alakká idomult, a másik formában a 8-as idomnak nem teljes alsó köröcskéjéből két sugár ágazik ki hátrafelé s így még némileg emlékeztet a szárnyalakra; a sírban öt darab fordult elő, köztük négy csuklós s ezeken elágazó inda- és fürtös fémgyöngydísz. Mindegyik övdísz sarkain egy-egy szeg; a tárgyak fölül ezüstözöttek. 11. Övpánt bronzból, rajta középen szeg, két végén egy-egy állatfej, köztük elágazó indadísz; szintén ezüstözött. 12., 13. Hosszúkas négyszögű pitykék bronzlemezről, rajtuk két szeg és egyik oldalukon körös bevágódás. A sírban hat darab

194. sír a) 1/2 n.

fordult elő, három nagyobb és három kisebb. 14. Három küllővel összekapcsolt kettős bronzkarika; a külső karika sima, mert bőrszíjvégek voltak ráerősítve, a többi rovátkásan ékített, mivel szabadon állottak, láthatók voltak. 15. Füles bronzkarika, széle csipkézett, a körös lemezen sok apró kerek nyílás. 16. Nagy bronzcsat, különálló nyelvtartója négyszögalakú és vaspálczával volt a szépen díszített s áttört négyszögű testhez erősítve; a testen S alakú inda, melynek széthasadozott két vége különböző görbületek képzése után rendszeren körös levélben végződik. Ezüstözött. 17. Szijszorító pánt bronzlemezről, visszahajló végekkel. 18. Ponczoló eszköz vasból; mindkét hosszoldala tompa, vége vésőidomú, nyele, mint a farostok bizonyítják, fába volt illesztve.

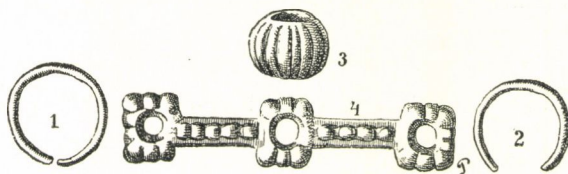
195. sír 150 cm. mély. Tartalma: lapos orsó szürke agyagból és egy pár körös fülönfüggő sok szögletű bronzhuzalból, szára alsó végén gyűrűpánt, legalsó hajlásán a lelógó huzalon hengeres bronzlemez, rajta körben hét gömb-szerű hólyagos kiemelkedés s alul-fölül rovátkos karika; alatta foglal helyet a barna üveggyöngy, melyet félgömbalakú fémlemez vesz alul körül; a csüngő lemezei aranyozottak.

194. sír $b)$ $\frac{2}{3}$ n.

A 197. sírban: a fej mellett lapos orsó, halántékán gyöngyös fülönfüggő körös bronzhuzalból, bal kezészára alatt két darab vaskarika, jobb kezében kés; a 199. sírban: bal halántékán két gyöngyös fülönfüggő egymás fölött feküdt szíjlemez borítva. 200. sír földült. A 201. sír tartalma: sima fülönfüggő, az ágyékon nagyobb bronz- és vaskarika; mellette két darab nyílscsúcs és kés. 202. sír, benne különböző mélységben két tetem; a felső sírban edény, alatta levő tetem kezészárain egy-egy hengeres bronzhuzalból készült karperecz, végein barázdált gyűrűpánttal; ágyéka mellett tojásdad orsó és kés, törött. A 203. sírban a tetem kezészáran vaskarperecz volt, egyéb semmi.

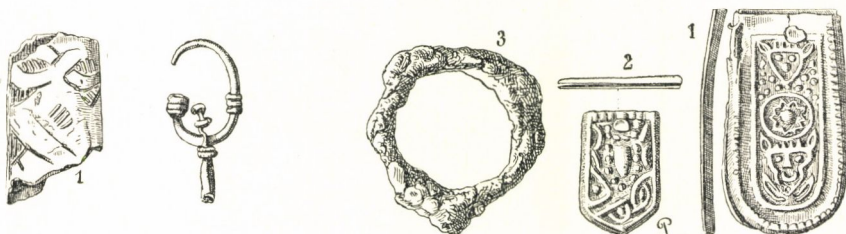
204. sír (ábrák) 174 cm. mély. Kettes sír: anya és gyermeke közvetlenül egymás mellett feküdtek. Tartalma: Gyöngysorral ékített s három nyílással ellátott bronzpálcza (övpánt) (4.), kés, két köralakú fülönfüggő sima bronzhuzalból (1., 2.), gerezdelt opák üveggyöngy (3.), a milyen a római sírokban is gyakran fordult elő.

204. sír 2/3 n.

A 205. sírban két tetem egymás fölött; az alsóban a fej fölött durva művű pohár, dísz nélkül; a 207-ben fülönfüggők.

A 208. sír (ábrák) tartalma: ágyékán vaskarika és négyszögkeretű vascsat, mellette szalagfonadékkal diszített csont hüvely (1.); nyakán tojásdadidomú és hasábalakú, sárga, barna, zöld és korállvörös opák üveggyöngyök, mellette vaskés; halántékán körös fülönfüggők sima bronzhuzalból. A rajzban föltüntetett függő a 207. sír mellékletéhez tartozik; a gyöngyök róla letöredezték, a szár felső vége szintén törött; a többi része ép, rajta alsó szára végén s vele ellentétes oldalon három-három gyűrűpánt, ilyen egy vagy két, részben rovátkos gyűrűpánt van a csüngőn is, a gyöngyök felső és alsó részén. Bronzból való.

208. sír 2/3 n.

209. sír 2/3 n.

209. sír (ábrák) 150 cm. mély gyermek sír. A tetem ágyékán: kisebb-nagyobb szíjvég rossz ezüstlemezekből, vaskarika és tűzkő; a fej fölött pohár, törött; a lábak közelében faragott csontlemez fordult elő. Közülök mustrájuknál fogva nagyon érdekesek a szíjvégek (1., 2.), melyek egy egyenes és lehajló párkányos lemezből állanak; hüvelytojájuknak széle egyenes, hosszúkaik oldalaik szintén egyenesek, de már külső szabad végük különböző alakú: a kisebb szíjvégé hegyes csúcsú, a másiké félkörösen levágott. A mezőn előforduló mustra mindegyiken más alakú; a kisebb szíjvégen, a gyöngyös kerettől határolt mezőn: szélén görbe, gömböcsöt félig körülzáró félkörös és egyenes megtört pálczikákat találunk, melyek fonadékot látszanak utánozni; középen apró gyöngy-soros keretben kupidomú pálcza domborodik ki. Préselt munka. A szíjvég keretén előforduló gyöngysorokat a rajz csak alul a hüvely táján tünteti föl,

a többi oldalon nem ; ki kell tehát emelnem, hogy a többi részen is vannak ilyenek. A nagy szíjvégnek szegélyzete több helyen szintén gyöngysoros, némely helyen elmosódott ; hüvelylapja sima ; a széles barázdával és sima léczkerettel határolt mélyített mezőn három figurának körvonalai láthatók : középen gömb-szelvényű dudor körül sokágú csillag és kívül domború körös vonal, fölötte és alatta állati fejek, még pedig valószínűleg oroszlánfejek, mint azt a hegyes fülek s a sörényt jelző vonalkák bizonyítani látszanak. A mezőnek fönmaradt nagyobb szabad terei domború szemcséktől érdekesek. Préselt mű. 3. Vaskarika.

A 210. sírban négyélű bronzkarpereczek, négyszögkeretű vascsat és kés fordultak elő. A tetem fakoporsóban feküdt, mint azt az ácskapcsok, a maihoz egészen hasonló, bizonyítják.

211. sír 180 cm. mély. Tartalma ismét érdekes volt. Volt benne egy nagy ezüstsíjvég egészen olyan szerkezettel és mustrázattal, a milyent a 120. sírban 1a., 1b. alatt láttunk ; még nagyságban is teljesen megegyeznek egymással ; két darab kisebb síjvég egy egyenes és aláhajló párkányos ezüstlemezekből, rajtok dísz nincs ; négyzetidomú ezüst övdísz középen behajló oldalakkal és aláhajló párkányzattal, dísz szintén nincs a fölületén s alul hurokban végződő huzallal volt ellátva, a melylyel az övre erősítették, egy példány került elő ; vaskarika ; kés ; kisebb nyílcsúcs három taréjjal ellátva ; mindezek az ágyék táján vagy mellette fordultak elő. A fejnél találtam vékony hegyes vastűt, jobb kezefejénél lyukas csontgömböt, melyet valószínűleg botfejnek használtak ; kívül domború, belül mélyen kivájt görbe vaskeret-darabokat, melyekbe, mint a maradványok bizonyítják, deszkalemez volt szegekkel beleerősítve, talán paizskeret volt ; vékonyabb és vastagabb vaslemezekből álló, a mai kapcsos erszény külső vaspántjaihoz hasonló szerkezetet, a melyhez három darab római rézpénz rozsdásodott hozzá. Ez valószínűleg erszény volt, melyben pénzt tartotta s a sírba magával vitte. A pénzek szépek, épek, jól olvashatók s nincsenek átlukasztva ; némely helyen azonban, a hol a vaspánttal érintkeztek, vastagabb vasrozsdakerget kaptak ; származnak II. Constantiustól, Gratianustól és Nagy Theodosiustól. Utóbbinak köriratai : D N THEODO SIUS P F AUG. A gyöngykoszorús mellkép jobbra néz.)(VIRTUS AVGG, a mezőn balról A, alul TES. A Victoriától kormányzott hajón a császár balra állva, jobb lábával az előtte görnyedve ülő fogoly hátára lép, jobb kezében gömbön álló Victoriát, baljában katonai zászlót tart. Kis bronz. Ezen érem, mint korban legutolsó, legkésőbbi pénzdarab érdekes világot vet sírmellékletünk korának meghatározására, belőle kitűnik, hogy a sírban talált s felsorolt tárgyait a iv. század végéről vagy az v. század elejéről származnak.

A következő sírok mind szegényesek voltak. Így a 212. sírban csak törött pohár és hosszúkás négyszögű vaslemez volt, a 214-ben 22.5 cm. hosszú, gyengén hajlott görbe hátú kés, a penge 16.5 cm. hosszú ; a 215. gyermeksírban a mellen bronzkarika, sima ; a 219-ben négyszögkeretű vascsat és nagyobb körös fülönfüggők 4 cm. átmérővel, hengeres bronzhuzalból, száruk alsó végén és még közel két más helyen gyűrűpánttal. Közben gyermeksírok üresek. A 226. sír tartalma két darab kisebb ezüstsíjvég volt, egyik törött, dísz nincs rajtuk.

Börzsönyi Arnold.

NESTANUTER KOPORSÓJA A NEMZETI MÚZEUMBAN.

E folyóirat XXI. kötet 1. és köv. lapjain közzétett értekezésemben kiemelttem azt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum régiségosztályában van egy Thébában (Felső-Egyiptomban) lelt, gazdag festett diszítésű fakoporsó, a melyet a benne fekvő gyermekmumiával együtt Csuzy Gizella úrnő 1865-ben ajándékozott az intézetnek. Az a tudományos érdek, melyre ez, a maga nemében ritka darab, méltán igényt tart, érthetővé teszi, hogy külön értekezésben foglalkozunk vele.

A sykomorusfából készített koporsó az *új birodalom* idejéből származik, tehát abból a korszakból, a mely Amosis királylyal (1575. Kr. e.), a XVIII. dynastia alapítójával kezdődik. A finom gypsstucco réteggel bevont koporsót és annak födelét gazdag festett diszítések és föliratok — a *halotti könyvből* vett részek — borítják. A koporsó födele a mumia formájára van alakítva (1. ábra). Feje szabadon emelkedik ki és ilyenek lehettek kezei is, a melyek azonban hiányzanak. A koporsó 113.5 cm. hosszú, szélessége a mell táján 35.5 cm., a fejnél 24.5 cm., alsó végénél 23 cm. A fejdísz tanúsága szerint a koporsó királyi herczegnő mumiáját rejtí magában. Neve «*Nestanuter*» volt.

A haj mindkét oldalon a mellig lelóg és díszes szalaggal van diszítve; a parókát gazdag ékítésű szalag (diadéma) tartja össze. Lotosvirágok csokra borítja a fej tetejét, elülső részét és részben a homlokot is. A nyaknak a hajfonatok között kilátszó szabad részén nyakkötő van. A mellre a szokásos amulett van téve, a melynek az a rendeltetése, hogy a halottat az alvilágon átmentében megvédelmezze az alvilág dæmonjai ellen. Hogy az ilyesmire mekkora súlyt fektettek, az már a halotti könyv legrégibb formájában is benne foglaltatik. Annak 32. fejezetében a halott azzal riasztja el a pokol krokodiljait, hogy hatalmas talismanjára mutat. A 149. fejezet írja le az egyiptomi alvilág borzalmait, a melyek elől az elhúnytak nem térhetnek ki. Óriási, mérges kigyók ezek, istenségek, a kiknek nevei halált, pusztulást jelentenek, fenyegető vízáradatok és lángoló hőségtől áthatott légkör. Mindezeket át kell haladnia a halottnak, de misem vehet erőt rajta, ha talismanjai vele vannak; ha ezekre rámutat, sértetlenül hatol át az ezernyi veszélyen és baj nélkül közeledhetik az ott uralkodó rettenetes istenekhez.

A mumia pólyái is világosan látszanak. Az egész mellső részt pazar diszítés borítja, a melynek motívumai közül főleg a rosetta és a lotosvirág tűnik föl. Ezután következik az uraeus kigyókkal diszített tarka tollú, szárnyas napkorong, az egyiptomi diszítő művészet legfontosabb symbolumainak egyike, a győzedelmes király jelképe. Sarkophagokon és sirok bejáratainál jelenik meg és arra a győzelemre vo-

1. ábra.

natkozik, a melyet a halott fog kivívni a halál hatalma fölött. Valamint Osiris, az alvilági hatalmasságok királya, győzedelmesen kerül ki az ellenséges elemekkel vívott küzdelméből és évente a tavaszi napban ünnepli föltámadását, úgy az Osiris birodalmába került halott is győzelmet arat az alvilág valamennyi ellenséges szelleme és daemonja fölött és mint Osiris új életre ébred, föltámadását ünnepli.

E szárnyas napkorong színezésének is megvan a maga jelentősége. A mennyire az emlékek adataiból megállapíthatjuk, a «tavaszi napot» *zöldre* festették és «Rā-šr»-nek, «gyermeknap»-nak, «fiatal nap»-nak nevezték. A napnak a mi koporsónkon zöldre festett szárnyai tehát szándékosan a *legzsenébb gyermekkorban* a mennyei birodalomba való bejutást akarják jelképezni.

A napkorong szárnyai alatt, e mezőnek a közepén, látjuk a scara-baeust, az örökkévalóságnak, a maradandóságnak a jelképét.* A láthatár fölé emelkedik és díszül a háromszoros Thot-koronát hordja magán. Mint Osiris, úgy *Thot* is buzgó pártfogója minden elhunynak, az alvilági törvényszék előtt megjelenőt támogatja és az igazakat védelmezi. Már a gúlák szövegeiben is Thot mint olyan istenség szerepel, a ki szoros kapcsolatban áll a nyugati birodalommal, a halottak országával és eldönti a sír éjszakája és a föltámadás hajnala közötti küzdelmet. Az *erőt* képviseli az istenek között és útját egyengeti Osirisnak, illetőleg a halottnak. Ez a jelentősége ennek a díszítménynek.

Tőle jobbra és balra a halott ülő képét látjuk; előtte imádkozik a lélek, emberfejű madár alakjában. Közöttük áll az üdítő, friss vízzel telt edény, egy áldozati asztal és a «maät», vagyis «igazság» hieroglyph. De a «maät» szó törvényt is jelent,** és pedig azon csálhatatlan rend alapján, a mely a világegyetem fölött uralkodik. Ez értelemben használva, ennek a szónak itt kiváló jelentősége van. Ha a halottnak mindenkor rendben volt az asztala és el volt látva üdítő itallal, akkor nem gyötörte éhség és szomjúság, meg volt tehát védve a tökéletes elmúlástól. Ilyen módon mindenkép intézkedtek, hogy az elhunyt egykor a sír sötét öléből új életre ébredhessen. Ez értelemben a koporsón látható képek symbolikus összefüggése világossá válik. Az által, hogy a

* Talán helyén való, hogy itt idézzük egy kiváló angol tudós szavait. P. Le Page Renouf, a régi egyptomiak vallásáról tartott egyik előadásában megjegyzi: «Természetes, hogy nem érthetjük át az olyan vallást és annak symbolumait, a melyen kívül állunk és nem hajlunk hozzá. Az ember ritkán van tudatával amaz előítéleteinek, a melyek képtelenné teszik arra, hogy olyan rendszereket, a melyek saját gondolkodása módjának idegenek, pártatlanul és helyesen ítéljen meg, és philosophusok, a kik minden előítélettől mentnek gondolják magukat, mindazonáltal a lélektani jelenségek egész csoportjait nem érthetik meg, a melyek vallási szokásokon alapulnak és a melyeknek megértése az e szokásokhoz közel állóknak semmi nehézséget sem okoz». (Vorlesungen über Ursprung und Entwicklung der Religionen der alten Ägypter, 1882. 6. 1.)

** P. le Page Renouf. i. m.

halott előtt volt az áldozati asztal és a hűsítő ital, minden «maāt», vagyis csálhatatlan rendben van és a halott reménylheti, hogy miként a scarabaeus képében jelképezett fölkelő nap naponta újból a láthatár fölé emelkedik, úgy ő is egykor új életre fog születni.

Ez ábrázolások alatt ugyanabban a mezőben guggoló nő képét látjuk kinyújtott karokkal és hosszan kitárt szárnyakkal. Isis istennő ez, a ki szárnyait védőleg terjeszti a halott fölé. Feje mellett mindkét oldalon egy-egy sakál nyugszik. Ezek Anubisnak jelképei, az alvilági istené, a ki a halottak birodalmába belépő halottat oltalmába veszi. Még világosabbá válik ez a jelentőség a kép mellé írt hieroglyphikus jegyek révén, a melyek értelme: Anepu, neb deser amenti = «Anubis, az alvilág hatalmas ura».

Az eddig leírt képcsoportoktól jobbra és balra a felső mezőben a sakálfejű Anubis ül trónusán. Jobbjában jogart tart, baljában ostort, tehát Osiris jelvényeit. Virágokkal megrakott kis áldozati asztal áll előtte. E mellett guggol a holt leány, kettős szárnyú istennő képében, előtte a «maāt» jegygyel, azután következik Horus, ostorral kezében és a mögött a kigyó, a mely a birodalom két fele egyikének védő istennőjét jelképezi. A halott szárnyai között néhány nem összefüggő hieroglyphikus jegy van, közöttük a maāt, «igaz» és per anch, «az élet háza» jegyek, az utóbbi az alvilág kifejezésének egyik változata.

Lejebb, a sarokban az e mezőt beszegő szalagos diszítványok között, guggoló helyzetben látjuk Sechmet istennőt, Osiris jelvényeivel, a jogarral és ostorral kezeiben. Ismét megjelenik a scarabaeus, de nem mint az örökkévalóság jelképe, hanem — mint azt a mellette levő hieroglyphikekből megtudjuk — mint a *nuter nofer*, tehát a «jó isten» kifejezése, azé az isteni lényé, a melyet olyan gyakran neveznek a halotti könyvnek *cheper cheperui*-nak, «örökké létező és az ősi kezdettől fogva meglevő lény»-nek és így azt fejezik ki, a mi a bibliában (Exodus, III. rész, 14. vers.) *eheje aser eheje*, «én vagyok a létező, a ki mindig leszek» szavakkal van megírva.

Az eddig ismertetett csoportokat vízszintes szalagdísz fejezi be és választja el a többi, a koporsó talpáig terjedő képtől. Ezek a képek úgy vannak csoportosítva, hogy a koporsó tetejét borító díszítésnek egész alsó mezejét egysoros, felülről lefelé futó hieroglyphikus szöveg két részre osztja, a melyek mindegyikében három különböző képcsoport van elhelyezve. A szöveg a következő:

*amaḥui ḥer Asar, neb ḥeḥ, hent amentiu, neter nefer, neb
Abdu; dasennu ḥolep; ta, rompyt, aḥt nebt nefert uabt, haru neb,
n Asar nebt per kema n Amon-Ra, suten neteru, Nestaneter.*

Magyarul: Tiszteletreméltó Osirisnál, az örökkévalóság Uránál, az Elsőnél az alvilágban, a jó Istennél, Abydos Uránál; adassék

meg áldozati adomány, állván: ételből, virágokból és mindenemű jó és tiszta dolgokból, minden nap, Amon-Ra, az istenek Királya, déli temploma Osirissá vált (vagyis: elhunyt) Urnő-jének, *Nestaneternek*.

E mellett a fölirat mellett, a mely 37 cm. hosszú és 2 cm. széles sávot tölt ki, mindkét oldalon 1 cm. széles szalagdísz látnak és e mellett valamivel szélesebb (2 cm. széles) sötétzöld sávot. Ehhez csatlakozik három, egymás alatt álló és egymástól csak díszítményekkel elválasztott képcsoport. Mindenek előtt 3 cm. széles, a napkoronggal koronázott uraeus kígyókból képzett szalagot látunk. A következő képen az elhunyt jelenik meg (női alak, fején a papi méltóság jelvényével), a mint a trónuson ülő Osirishez imádkozik, a ki fején az uraeus kígyókkal ellátott napkorongot hordja, kezeiben pedig szokásos jelvényeit, a jogart és ostort tartja. Előtte áll a virágokkal megrakott áldozati asztal, fölötte az élet kulcsa és az uraeus kígyó. Ez ábrázolás mindkét oldalán áll a *Ded* oszlop, az örökkévalóság jelképe, a melylyel a *busirisi Osiris* istent jellemzik.

Ez után, félkörökből álló díszítmény alatt következik a második képcsoport, a melyet szintén két *Ded* oszlop szegélyez. Sakálfejű állat, nyilván Anubis, keskeny áldozati asztalhoz támaszkodik. A fejnél levő hieroglyph-csoportnak, a melytől bővebb felvilágosítást várhatnánk, csak *neter nefer*, vagyis «jó isten» az értelme. Az edényben, a melyet itt látunk, valószínűleg üdítő, friss ital van, — új erő és új élet forrása a halott számára. A kígyó, a mely az egyik *Ded* oszlop hosszában húzódik, a vele kapcsolatos hieroglyphék szerint, *was* = «hatalom» és *anh* = «élet», a hatalom jelképe, a melyben a halott az alvilág birodalmában részesül.

Ismét szalagos díszítés következik és ez alatt a tiszteletreméltó halott képe, a melyhez két szellem, tulajdonképen a lélek, emberfejű madár alakjában, imára és áldásra emeli kezeit. Mindegyik szellem fejénél a *neter nefer* = «jó isten» hieroglyphék vannak és közöttük és a tiszteletreméltó halott képe között a *hotep* = «béke» és *maat* = igazság szokat olvassuk, mintegy annak jelzéséül, hogy a halott lelkét az isteni törvényszék «igaznak» találta és így az az «örök békének» lehet részese.

A koporsó födelének egész díszítését szalagdísz és egysoros, 57 cm. hosszú fölirat zárja be, a mely a födél hosszában vonul. A baloldali, illetőleg a mumia jobbra felé eső fölirat így szól:

amahu her Asar, neb heh, hent amentiu, neter nefer, neb Abdu; dasennu perhru: haqt, arep, tau, ahü, saü, senter neter, hebesü, aht nebt nefert uabt, haru nebt ||||| n asar nebt per kema n Amen-Ra, suten neterü (a név helye üresen maradt.)

Magyarul :

«Tiszteletreméltó Osirisnál, az örökkévalóság Uránál, az Elsőnél az alvilágban, a jó Istennél, Abydos Uránál; adassék meg áldozati adomány, állván: sörből, borból, kenyérből, szarvasmarhákából és libákból, valamint tömjénből, ruhákból és mindennemű egyéb szép és tiszta dologból, minden nap, Amon-Ra, az istenek királya, déli palotája elhunyt Urnőjének.»

A koporsó födelének jobb oldalán, tehát a mumia bal keze felé, a következő fölirat olvasható:

amachui her Ra, Hor taui, Tum hent On kema, neter nefer ; per m hut, ha m . . . f, Asar neb heh, hent amentiu, neter nefer, neb Abdu ; dasennu hotep : ronpyt, aht nebt nefert uabt, n Asar nebt per kema n Amon (5 cm. hosszú kitöltetlen tér).

Magyarul :

«Tiszteletreméltó Ra-nál, a két ország Horusánál, a déli On (Hermonthis) Tum-ánál, a jó Istennél; fölemelkedik a láthatár fölé és meg van koronázva Atef-koronájával, Osiris, az örökkévalóság Ura, az Első az alvilágban, a jó Isten. Adassék meg az áldozat, állván: virágokból, és mindennemű szép és tiszta dolgokból, Amon déli palotája Osiriszá vált (megboldogult) Urnőjének.»

Sajátságos, hogy mind ezen, mind a másik oldalon elfelejtették a halott nevét kiírni. Ha nem ismernénk azt már a középső hieroglyphes sávból, akkor a koporsóban levő herczegnő neve ismeretlen volna előttünk. A középső sávon *Nestaneter* név fordul elő, olyan név, a mely az új birodalom idejéből való usebti-ken előforduló *Nestanefert** névre emlékeztet. *Nefer* jelentése: «jó, jóságos, a jóságos» és ez értelemben az istenség jelzője. Azért nem ritkán ez a szó használatos a különben az isten kifejezésére szokásos *neter* helyett. Tökéletesen megfelel e névnek a *Nespaneter* név a 30. számú berlini sarkophagon.

A födelnél nem kevésbé érdekes a koporsó ládája, a melyen sok képcsoport és hieroglyphes szöveg látható. Felső szélén 4 cm. széles diszitmény vonul körül, a mely egymással érintkező piros körökből áll, alattuk uraeus kigyókkal. A piros körök a napkorongot jelentik és az uraeus kigyók fejének koronául szolgálnak. Ezek alatt keskeny szalagdísz van, azután a fejtől, és pedig az ott ábrázolt szárnyas napkorongtól kiinduló és mindkét oldalon a lábíg huzódó hieroglyphes szalag.

A jobbfelé huzódó szalag szövege:

* Zeitschrift für aegypt. Sprache und Alterthumskunde, 1881., 69 l.

Dat n Ra, Hor tauī; seudsēn Tum hēnti On kema, neter nefer; per em hut, ha m f, Asar neb heh, hēnti amentiū, neter nefer Abdu; Ptah-Sokar-Asar, neb keras, suten bāti hak dat, Unnofer anḥ; Anepu, hēnti hat-neter per-hotep ten; Ast, urt, mut neter, nebt pet, a Ra, pert nefert; Nebthat, neter sent, nebt pet, per anḥt; dasennū ha m , ha m arep, ha m hebest, ha m hotep, asar (név kimaradt) ronp.

Magyarul:

«Ra beszél, a két ország Horusa: világosítsák meg a világegyetemet: Tum, a jó Isten Hermonthisban, a ki fölül-emelkedik a láthatáron és korongjával ékes; Osiris, az örökkévalóság Ura, az Első az alvilágban, a jó Isten, Abydos Ura; Ptah-Sokar-Osiris, a sírbolt Ura, Alsó-Egyptom Királya, a ki örökké uralkodik mint Unnofer; Anepū, az Első a nyugalom e helyén; Isis, a Nagy, az Istenanya, az ég Urnöje; Nephthis, az isteni Nővér, az ég Urnöje. — Adassék meg az áldozat, állván: ezer bikából, ezer korsó borból, ezer ruhából, ezer békeadományból az Osirisszá vált N. N.-nek.»

A balra huzódó szöveg nagyjából azonos az előbbivel, de némi szövegezési eltéréseket tüntet föl és nevezetesen az áldozati formula valamivel részletesebb mint a másikon:

Dat n Ra, Hor tauī; seūdsēn tauī Tum hēnti On kema, neter nefer; per em hut, ha m . . . f Asar neb heh, hēnti amen-tet Uennefer [] anḥ suten bāti hakt dat; Ptah-Sokar-Asar neb kerast; Isis, urt, mut neter nebt pet, pert nefert; Neb-hat sent neter per anḥt; dasen ha m hotep, ha m arep, hebest, senter neter, ha m ahu, ha m . . . , ha m . . . ha m hotep, Asar nebt per kema n Amon-Ra suten neteru [] ronp.

Magyarul:

«Ra beszél, a két ország Horusa: világosítsák meg a világegyetemet: Tum, a jó Isten Hermonthisban, a ki fölül-emelkedik a láthatáron és koronájával ékes; Osiris, az örökkévalóság Ura, az alvilág Ura; Unnofer, Egyptom királya, az örökké Uralkodó; Ptah-Sokar-Osiris, a sírbolt Ura; Isis, a Nagy, az Istenanya, az ég Urnöje; Nephthis, az isteni Nővér. Adassanak meg az ezer békeadomány, ezer korsó bor, ruhák és tömjén ezrei, ezer szarvasmarha, ezer liba és békés adományok ezrei Amon-Ra, az istenek Királya, déli palotája elhunyt Urnöjének.»

Az ezután következő keskeny szalagdísz alatt több csoport látszik. Először is, a fej végénél a *Ded* oszlopot Osiris Busirisban őrzött hátgerinczének jelképét látjuk, Osiris teljes koronajelvényeivel, az Atef-

koronával és az uraeus kigyókkal (2. ábra). Ez oszloptól jobbra-balra övcsathoz hasonló tárgy van festve: Isis istennő csomója, a mely Isis vérét jelképezi. Mint — rendszeren karneolból készült — amulettnek az a rendeltetése, hogy tulajdonosának bűneit lemossa. Hogy e jelek jelentősége iránt semmi kétség se merüljön föl, mindegyik csomó fölött rövid magyarázó szöveg van: *Ast, nebt urt, mut neterü*, magyarul: «Isis a nagy Urnő, az Istenek Anyja». E képcsoport két oldalán háromsoros fölírat olvasható, a mely Osiris, Isis, Ptah-Sokar-Osiris és Anubis istenségekhez való fohászokat tartalmaz, hogy a halottnak, a ki így már szintén Osirisszá vált, örök békességet adjanak.

2. ábra.

A koporsó mindkét oldalán még hét-hét, összesen tehát tizennégy, képcsoport következik, a melyeket két-két hieroglyphes hasáb választ el egymástól. Tartalmuk az Osirishez, Ptah-Sokar-Osirishez vagy Anubishoz intézet áldozati formulának a kezdete.

Nem lehet önkényes vagy véletlen dolog, hogy a koporsó két oldalán *hét-hét*, összesen tehát *tizennégy* képcsoport mutat be az alvilág életéből vett jeleneteket. Plutarchos, Isis és Osirisről írt értekezésének 18. fejezetében szól Osiris testének tizennégy részre való darabolásáról. Egyiptom 42 kerületének (22 Felső-, 20 Alsó-Egyiptomban) mindegyikében volt egy templom, a melyet kizárólag az alvilági istennek szenteltek és a mely a legszorosabb kapcsolatban állott a halottak tiszteletével. A legkiválóbb ilyen templomok Osirisnak Set által szétdarabolt testé-

ből egy-egy tagot őriztek ereklje gyanánt. A hieroglyphes szövegek * megemléstik e tizennégy ereklje neveit és a legpontosabban megerősítik a classicus írók révén reánk maradt Osiris-mondát. Fontos szerepet játszott Abydos, a hol Osiris feje volt eltemetve és Busiris, a hol hátgerinczét őrizték meg. Osiris tisztelete eredetileg csak Abydosra szorítkozott, de csakhamar elárasztotta egész Egyptomot és egészen idegen istenek is, mint a memphisi Sokar és a dedui oszlop Osirisszá váltak.

A halotti ünnep a Choiak hónap 12. napján (t. i. a Sothis-évben, a mely a szent templomi naptár alapját képezte; a Julius-féle naptár szerint október 29-én) kezdődött és több napon át tartott. Choiak 12. napján Osiris szobrocskáját Set-ruhába burkolták, nyakékkal látták el és kék virágot helyeztek melléje. A Choiak 16. napján (tehát a Julius-féle naptár szerint november 2-án, a mai katolikus egyház halottak napján) a nyilvános körmenet ünnepe volt; a Choiak hónap utolsó napján Busirisban a Ded oszlopot állították föl.

A koporsó egyes képcsoportjainak értelmezése.

A) A fejtől jobbra :

Az első kép (3. ábra) fölül félköríves vonalakból álló disztiménnyel betetözött csoport. Középen áll *Isis csomója*. Az istennő kiterjesztett, föl-felé nyújtott karjaival az ég boltozatát hordja, a melynek ő az istennője. Feje mellett balra a *keselyűt* látjuk, a *mut*, vagyis «anya» szónak megfelelő hieroglyphikus jegyet, mert Isis a *mut neter*, vagyis az «istenanya.» Isis fejtől jobbra van az *Uda* szem. Emberfejű madarak képében ábrázolt két lélek áll az istennő előtt és — mint azt a mellette álló szöveg magyarázza — az alvilág birodalmában leendő örök békeségért imádkoznak. A *dasen hotep em duat*, vagyis «adassék meg a békeség az alvilági birodalomban» mondatot olvassuk. Nem hiányozhatnak az üdítő, hűsítő itallal telt edények sem és balra, az Isis csomója és az italáldozat edénye között, az erekljeszekerényt is látjuk. Az alvilág kapuját két alak őrzi; ezek a Set-Typhon isten jelképes ábrázolásai. A kapu fölött a *per duat*, vagyis «alvilág kapuja» szavak állanak.

A második képen (4. ábra) csarnokában trónol Osiris, kezeiben jogart és ostort tart; fejét a nap és az uraeus kígyók ékesítik. A trónterem előtt áll a megdicsőült halott, imára emeli kezeit és átadja a mellett álló, gazdagon megrakott áldozati asztalt. Erre vonatkoznak többször a fölíratok. Napkorongokkal koronázott tizenkét uraeus kígyóból álló disztiménnyel zárja be fölül ezt a csoportot.

* Brugsch: Das Osiris-Mysterium von Tentyra (Zeitschrift für ägyptische Sprache, 1881, 78. 1)

3. ábra.

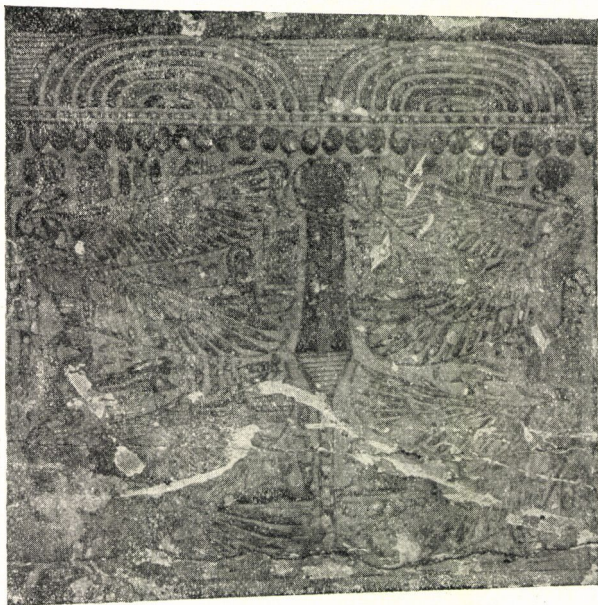

4. ábra.

A harmadik kép teljesen megfelel az előbbinek.

A negyedik képet fölül félköríves vonalakból álló diszítmény tetőzi be (5. ábra). A napkoronggal és az uraeus kigyókkal koronázott oszloptól jobbra-balra két-két szárnyas alak áll: a napkoronggal diszített szárnyas uraeus kigyók, a birodalom két felének védő istennői. Szárnyaik között néhány ábrázolás van, a melyek figyelmünket felkeltik. Mindezek előtt a nyugvó sphynx, a királyi méltóság jelképe, továbbá az ereklyés szekrény és az üdítő itallal telt edény. A felső és alsó ábrázolás között az *Uda* szem látható.

Az ötödik képen (6. ábra), a melyet szalag- és vonaldísz tetőz be, balra sakálfejű istent látunk, a ki Osiris jelvényeit tartja kezében. Anubis

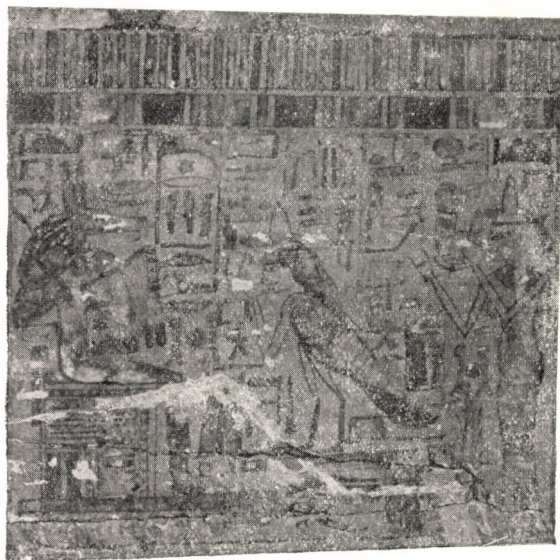
5. ábra.

ez, a feje fölött levő hieroglyphék szerint *Anepu neb n duat*, «Anubis, az alvilág uralkodója». Emberfejű madár áll előtte, az elhunyt lelke, a mely imára emeli kezeit és mintegy szószólója a háttérben álló halottnak. Az ima szövege: *Dasen hotep m duat n amachri n Asar neb heli*, «adj békességet az alvilágban annak, a ki tiszteletreméltónak találtatott Osiris, az örökkévalóság ura előtt».

A koporsó jobb oldalának 6., fölül ismét félköríves vonalakból álló diszítménnyel befejezett képe (7. ábra) az alvilágnak egy termét ábrázolja, a melyet a szent Ded oszlop két részre oszt. E teremben jelennek meg az alvilág szellemei mumiák képében. A jobboldali két

alak egyikének karvalyfeje, a másiknak kigyófeje van, a két baloldali sakál- és kigyófejű.

Ez oldal 7., utolsó képén (8. ábra) a megdicsőült halott Osiris tró-

6. ábra.

7. ábra.

nusán ül; fejét a napkorong és az uraeus kigyók diszítik, előre nyújtott kezeiben Osiris jelvényeit, a jogart és ostort tartja. A kép fölött levő hieroglyphék szerint az *amāhu*, a «tiszteletreméltó», tehát a tiszteletreméltónak ítélt halott ábrázolásával van dolgunk. Előtte áll az áldozati

asztal, rajta áldozati adományok, közöttük a lotos virág. A jobb mezőben majomfejű mumia jelenik meg, *Hapi*, a négy védő szellem egyike. Előtte is virágokkal megrakott áldozati asztal áll. Az egész csoportot fölül szalagos díszítmény fejezi be.

8. ábra.

B) *A fejtől balra :*

A fejtől balra húzódó ábrázolások elseje (9. ábra) a Ded oszlopot mutatja be, a mely, akár Osiris, tollas koronával, napkoronggal és uraeus kígyókkal van ékesítve. Az oszlop állványon nyugszik, a melyen többféle jegyet látunk. A jegy, *nub*, «arany»-at jelent. Alatta két ereklyés szekrény van, nyilván azokra a szekrényekre vonatkozólag, a melyek Osiris legendája szerint az isten hátgerinczének Busirisben őrzött részeit magukban rejtik. Ezek között a *per neter* = «isten háza, templom» szók a busirisi templomra emlékeztetnek, a melyben Osirist a Ded oszlop jelképében tisztelték. A kép alsó szélén az áldozati asztalon és a hűsítő itallal telt edényen kívül *ablu* = «kelet» és *amentu* = «nyugat» jegyeit látjuk, annak kifejezését, hogy Osiris uralkodik az egész világegyetem fölött. A Ded oszloptól jobbra és balra egy-egy női alak ül és áldásra emeli kezeit. A jobboldali Isis, a baloldali Nephthis istennő. Mindketten, Osiris nővérei, fivéroket magasztalják. Az ő védelmőkre bízta magát a halott, a ki már maga is Osirisszá, tehát e két istennő fivérévé vált. Jó a sorsa, mert nővérei imádkoznak érte és áldozatokat, üdítő italt nyújtanak neki. Ilyképen meg van óva a második haláltól, a melynek az örök elmúlás volna a következménye. Fölül félköríves vonalakból álló díszítmény zárja be a képet.

A 2. és 3. képen ugyanazokat az ábrázolásokat látjuk, mint a kopsó jobb oldalának megfelelő számú képein.

A 4. képen (10. ábra) Isis csomójától jobbra és balra a lélek áll emberfejú madár képében. Az ábrázolás hasonlít a jobb oldal 1. képén levőhöz,

9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

csak a mellékes részletekben vannak eltérések. Isis itt életet oszt; mindkét kezéről az élet kulcsa lóg le. Mint az élet osztóját, a hogy itt

látjuk, a szövegek gyakran dicsőítik Isist. Ennek megfelelően nincs itt a Set-Typhon őrizete alatt álló alvilág, a melyre az aranyos ég borul, hanem a láthatár fölé emelkedő *Cheper*, az ujonan fölkelő nap, tehát az új életre ébredő természet symboluma. Nem a halál ábrázolása van előttünk, hanem az életé, a melyet a boldogságot ígérő Isis gazdag mértékben osztogat és a mely a halottnak a *másik* országban új életre való ébredést jósol. A két ajtó képe, a mely jobbra és balra az alsó szegélyen látható, nem is az alvilágba vezet, hanem az élet és az örök béke birodalmába. Nem *per duat*, vagyis «bejárat az alvilágba» áll itt az ajtó fölött, hanem *per hoteb*, «a béke és az örök élet háza». Itt is félköríves vonalakból alkotott díszítés zárja be fölül a csoportot.

12. ábra.

Az 5. kép (11. ábra) a szárnyas kigyót, a birodalom két fele egyikének a védő istennőjét ábrázolja. Hatalmas szárnyai között van a nyugvó sphynx, a melynek fejét a napkorong és az uraeus kigyók díszítik; azon kívül ereklyés szekrényt látunk a szárnyak között. A felső szárny fölött van az Uda szem és a másik szárny alatt pap térdel, a ki előtt Neheb istennő ostoros keselyű alakjában jelenik meg. Neheb Egyptom másik védő istennője.

A 6. kép terét (12. ábra) napkoronggal koronázott oszlop két részre osztja. Minden félen különböző adományokkal ellátott áldozati asztal áll és az asztal előtt két mumia, az egyik sakálfejjel, a másik kigyófejjel.

A 7., utolsó képen (13. ábra) az elhunyt mumiája föl van állítva a sírkamra bejárata előtt. Előtte áll a *Ka*, a lélek, a mely átveszi a halott

hozzátartozóinak áldozati adományait. A hozzátartozókat női alak jelképezi, fején a királyi hatalom jelvényével. Míg a többi képen olyan jeleneteket látunk, a melyek a halott életére és másvilági nyugalmaára vonatkoznak, addig itt a temetési szertartás utolsó mozzanatával ismerkedünk meg.

Az egyiptomi birodalom minden idejében különös pompával ülték meg azt a napot, a melyen a halott sírjába bevonult. Az egyiptomiak Abydost, azt a várost, a hol Osiris feje el volt temetve, tartották az isten tulajdonképeni sírjának és minthogy Osiris volt az, a kinek például kellett szolgálni minden halott számára, mindeniknek temetése előtt el kellett jutnia e szent helyre, ha nem is temettethette magát oda. Azért a mumiát, hozzátartozói kíséretében, hajón Abydosba vitték.

13. ábra.

A mint onnan visszatértek, megkezdődött a tulajdonképeni temetkezési szertartás. Mindenek előtt a holttestet átszállították a Niluson, mert minden időben, ha csak egész különös körülmények meg nem akadályozták, a sírokat a nyugati sivatag szélén készítették el. Ha a sír sziklába volt vésve, akkor a bejárat természetesen a hegy oldalában volt. Gazdagon díszített csónakon szállították át a virágokkal ékített koporsót a Niluson. Elkisérték a halott hozzátartozói és a halotti szertartást végző pap, a ki áldozatot mutatott be a mumia előtt. A nyugati parton a koporsót a csónakkal együtt szánhoz hasonló szerkezetre tették, a melyet ökrök vontak a sírhoz. A sír bejárata előtt a mumiát fölállították, hogy a még hátralevő szertartásokat — a száj symbolikus kinyitását, a víz bemutatását, a tömjénezést, áldozatokat és imákat — elvégezzék.

A temetkezésnek ez utolsó mozzanatát mutatja be a mi képünk. Látjuk a sziklát és a sír bejáratát, természetesen egyiptomi modorú ábrázolásban; látjuk a mumiát és az elébe tett áldozati adományokat, tehát az utolsó szertartást, a melylyel a hozzátartozók halottjokat útnak bocsátották.

De látjuk a nyugoti birodalomban lemenő napot is, és minthogy vele mintegy a halált akarták jelképezni, azért úgy van ábrázolva, a mint kiterjesztett karjaival fölfogja a láthatár fölé emelkedő scarabaeussal symbolizált örökkévalóságot és leviszi magával az alvilági birodalomba, hogy ott maradjon az új nap hajnaláig.

Budapest, 1901 decz. 12-kén.

Mahler Ede.

AZ ÉJSZAKI BRONZKOR RÉGIBB SZAKASZÁNAK CHRONOLOGIJÁJA.

Lassan-lassan oszlik a prähistorikus idők ködös homálya. Évről-évre mindjobban szaporodik a szövétnekek száma, melyeknek pislogó fénye rezgő világot vet az ösvényekre, melyek e sötét világ rejtélyes tartományaiba vezetnek. Kelet és Nyugat művelt országai kezét fogtak, hogy vállvetett munkával összehordják az anyagot, melyből az emberiség őstörténelme épül föl. Óriási a haladás, melyet a prähistoria az utolsó két évtizedben tett, mindazonáltal messze vagyunk még attól az időtől, a melyben azt mondhatjuk, hogy befejezett egészszel állunk szemben. Sok még a csalóka fény, mely egyes kincses leletekből fölcillan és útvesztőre csábítja a fölhevült kutatót. Mégis örömmel kell üdvözlönnünk minden alkotást, mely ideig-óráig kápráztatni tudja a homály fürkészésében elgyöngült szemünket, mert tévedéseivel is határozottan mutatja az irányt, melyet kerülnünk kell, hogy elvégre az igazság kútfejéhez érjünk.

Ilyen kápráztató alkotás csillog felénk Montelius Oszkár legújabb művében, északi Németország és Skandinávia legrégebb bronzkora kronoloigájában.* Ki ne ismerné Monteliust, korunk e legszorgalmasabb kutatóját és legtermékenyebb íróját a prähistoria terén. Lesve lessük a bőséges tapasztalatainak kincses bányájából kikerülő gyöngyöket, melyek nemcsak gyönyörűségünkre, hanem sorrendi összefűzésükben okulásunkra is szolgálnak. Ilyen gyöngysor számába megyen szóban forgó alkotása is, mely 239 negyedréttű lapon, 541 ábrával élénk tárja a bronzkor időszakait.

Kiindulásának alapja, melyet hosszú évek gondos tanulmánya nyomán vetett meg, az, hogy bizonyos jellegzetes típusok csak bizonyos időszakokban fordulnak együttesen elő. Könnyebb megértés czéljából a fibulák és belföldi

* Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien, von Oskar Montelius. Mit 541 in den Text eingedruckten Abbildungen. Braunschweig, Druck und Verlag von Friedrich Vieweg & Sohn, 1900.

bronzedények két fontos sorozatára hivatkozik olyképen, hogy az *A*, *B*, *C* stb.-vel jelölt típusok az időrendi egymásutánt oly módon jelölik, hogy az alfabetikus rendben előljáró betű mindig a régibbet jelzi.

Ilyetén azt találta, hogy: a *C* és *D* típus fibulái egykorúak az *A* típusú edényekkel, az *E* és *F* típus fibulái egykorúak a *B* típusú edényekkel, továbbá hogy a *G* típus fibuláit sokszor a *C* és *D* típusú edényekkel, valamint a *H* típus fibuláit sokszor az *E* és *F* típusú edényekkel találták együtt, de *sohasem* lelték egymás mellett: az *A—F* fibulákat a *C—F* típusú edényekkel, a *G* típus fibuláit az *A*, *B*, *E* vagy *F* típusú edényekkel, vagy a *H* típus fibuláit az *A*, *B*, *C* vagy *D* típusú edényekkel.

Ezt a megegyezést számtalan esetben állapította meg, de nemcsak a felhozott két tárgy, hanem a kardok, fejszék, nyakékek és karpereczek típusaira nézve is.

Természetes, hogy ehhez a megkülönböztetéséhez semmi közük az egyszerű alakú tárgyaknak, melyek változatlanul több időszakon keresztül is előfordúlnak, milyenek pl. az egyszerű tűk, síma karikák, árák stb.

Megemlítendő, hogy Montelius már 1885-ben kimutatta, hogy északi Európa bronzkorában több egymásra következő időszakot meg lehet különböztetni.* Tíz évvel későbbben a Párisban megjelent «*Les Temps Préhistoriques en Suède*» című művében hat alkorszakot különböztet meg, úgymint:

- I. alkorszak Kr. e. 1700—1450-ig.
- II. alkorszak Kr. e. 1450—1250-ig.
- III. alkorszak Kr. e. 1250—1050-ig.
- IV. alkorszak Kr. e. 1050—850-ig.
- V. alkorszak Kr. e. 850—650-ig.
- VI. alkorszak Kr. e. 650—500-ig.

Szóban forgó művében vonatkozással az idézett beosztásra azt mondja (3 l.), e kronológiai rendszer megítélésénél tekintetbe kell venni azt, hogy ezt későbbi idő kutatója állította föl azon szándékkal, hogy kulturtörténetünk fontos idejét megvilágítsa; hogy e beosztás nélkül lehetetlen e koron belül a fejlődés menetének megfigyelése, hogy a bronzkor egyes szakai közt lehetetlen az olyan határvonalak éles megvonása, milyen a kő- és bronzkor, vagy a bronz- és vaskor, vagy a középkor és a renaissancekor között lehetséges.

Fentartván tehát eddigi beosztását, tüzetesen foglalkozik az első időszak tanulmányozásával. Ezen korszak rendkívül sokáig tartott, jóval tovább, mint bármelyike a későbbi időszakoknak. A második időszak oly fejlődött technikát, oly finom ízlést mutat, hogy a régibb bronzkor virágkorszakának nevezték. Minthogy ennek típusai mind belföldiek, *azért itt É-on kellett kifejlődniök*, a mi igen hosszú időbe került. A fejlődés ezen ideje a bronzkor első időszaka. Ez igen sokáig tartott, még ha a rézkort sem számítjuk ide. Czélszerűnek találja, ha a rézkort, vagyis a fémkorok kezdetét a legrégebb bronzkorról kapcsolatosan tárgyaljuk. Igen találóan jegyzi meg, hogy valamint a bronzkorról nem, úgy a rézkorról sem szabad azt állítanunk, hogy e kor mindenütt léte-

* Vsd. ö. Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarhonban 1896. III. köt. 241—242. l.

zett volna. Pulszky és Much nyomán kimutatja, hogy keleten, kivált Cyprus szigetén, Magyarországon, Svájcban, az appenini meg pyrenäi félszigeten s egyéb országokban a rézkor voltát megállapították.

Ezután 12 lapon át (8—20) a lelőhelyek pontos idézésével és sok ábra közlésével bebizonyítja, hogy északi Németország, Dánia és déli Svédországban szintén volt rézkor, vagyis egy idő kő- meg rézszerszámokkal, mely a bronzot nem ismerte.

Sok új adattal egészíti ki Muchnak kimutatását. Különösen gyakoriak a lapos rézvésők nyéllyuk nélkül, melyek alakra nézve tökéletesen egybevágóak a kővésőkkel. A nyéllyukas fejszék közt különösen érdekes a Posen tartományban Kwieciszewonál talált magyar típusú fejsze (12. l., 18. és 19. ábra).

A 22. szám alatt közölt Schonenben talált nyéllyukas rézbaltá gombalakú fokával szintén igen élénken emlékeztet hazai típusainkra. Az egy síkban fekvő kettős élű rézbalták csekély átmérőjű nyéllyukoknál fogva sem fegyverül, sem szerszámul nem szolgálhattak; némely kutató szerint fémrudak voltak, melyekből kisebb réztárgyakat készítettek; az illetők figyelmeztetnek arra, hogy a görög a 10 uncia súlyt vagy értéket a *πῆλεξος* (kettős balta) szóval jelölte. Mások fogadalmi baltákat látnak bennök, mert a kettős balta igen régi időktől fogva a napisten symboluma. A 18. l. 50. ábrája alatt bemutatja e végből a mi Jupiter Dolichenusunk képét, a mint jobbjával forgatja e kettős élű baltát.

Azt azonban nem mondják sem Montelius, sem a többiek, hogy e csekély nyéllyuk előlékelés is lehetett, melyet a vevő tetszése szerint tágíthatott, a mint ezt napjainkban is pántoknál és egybeknél tapasztalhatjuk.

A kettős élű rézbaltákkal egyidejűleg jártak ilyenek kőből is. Montelius be is mutat egy-egyét Franczia-, Angol- és Svédországból. Hazánkban ilyen kétélű kőbalta van a szombathelyi múzeumban. Természetes, hogy e kőbalták a fémből valóknak utánzatai és nem megfordítva. Határozott jelei annak, hogy a kőszerművesek hiúsága nem akarta, hogy mögötte maradjanak a rézkovácsnak.

Bizonyos, hogy rendkívüli ügyességet fejtettek ki a kő feldolgozása körül. Valóságos remeke az aeneolithikus korszaknak a Nemzeti Múzeum sokat csudált fokos csákánya sötét serpentinből, mely alakjának elegáns voltával tútesz még a fémfokosokon is.

A rézkor után áttér a bronzkor legrégibb időszakának az ismertetésére. Az ezen időből való tárgyak ónban szegény bronzból valók. A fő jellege az, hogy ezen időszakban már nem tiszta, hanem kevés ónnal, arzénnel és antimonnal ötvényezett rézből készülnek különböző tárgyak. A típusok egyik legfontosabb sorozatát a nyéllyuk nélkül való balták (vésők) képezik, melyek a kőből való mintájára készültek. Csakhamar észrevették, hogy a véső felső részét keskenyebbre is foghatják anélkül, hogy ez által az él hossza rövidsége szenvedett volna. A felső rész ezen keskenyedését lassanként túl is hajtották oly annyira, hogy némely példányoknál valóságos szárnak tekinthető (56. ábra 21. l.) Az oldalakat gyöngén befelé homorították, minélfogva a nyélbe könnyebben erősíthették. Később az oldalakat gyöngre, majd erősebb peremmel látták el, hogy a véső munkaközben való elfordulását megakadályozzák. A véső-

nek a nyélbe való felcsuszásának megnehezítésére a véső lapos oldalai közepe táján keresztbe vonuló kiduzzadó sarkot vagy talpat csináltak, mely olykor igen magasra emelkedik ki az oldal széles lapjából (47. l. 127. ábra.) E pontnál fölhevítom a figyelmet a 139. l. 346. ábrájára, mely a Kis-Ázsia délkeleti részében fekvő Kara-Enyuk prähistorikus romjaiból való bronzvésőt mutatja be. Ennél a felcsuszamlást oly módon akadályozták meg, hogy a vésőnek a nyélbe szolgáló felső részét jóval a véső hosszának közepén fölül keskenyebbre fogták, minélfogva az alsó vágó rész kijebb ért a nyél nyílásánál. Még szembe-tűnőbb ez a 191. l. 473. és 474. szám alatt ábrázolt bronzvésőknél, melyek délkeleti Itáliából valók.

De a legtökéletesebb alakot Spanyolországban érte el e típus, hol a vágórész válszerű kiugrása még fölfelé is kunkorodik (221. l. 541. ábra), miáltal a fölcsuszamlás merőben lehetetlenné vált.

Az első vésőről szólván, azt mondja Montelius: a tipologikus fejlődés Keleten nem ment annyira, mint Európában, ott sem kiemelkedő oldalperemek, sem sarok (talp) alkalmazásához nem jutottak el. E nevezetes nyilatkozatra későbbben még visszatérek.

Minek utána 26 vésőnek vegyelemzését közli, a kevesebb óntartalom alapján is arra a meggyőződésre jut, hogy a lapos és a majdnem egyenletes szélességű vésők a legrégebbek, a lapos, de szélesebb élű, valamint a csak igen alacsony oldalperemű vésők újabbak, míg az alacsony peremű ívelt élű vésők a talpnak nyomával a legfiatalabbak a szóban forgó típus sorozatában. Mindezek nyomán különösen kiemeli, hogy itt Északon, Európában, valamint Délen is először vegyítetlen rezeset, későbbben ónban szegény és csak sokkal későbbben ónban gazdag bronzot alkalmaztak a bronzkor első időszakának tartamán belül.

Főlemlítvén azt, hogy az átfúrt kőbaltákat is utánózták a fémbe, áttér a török és kardok ismertetésére.

A töröknek az első időszakban nem volt markolatnyújtványuk. A cyprusi alak (mely hazánkban is előfordul), Északon az első időszakban ismeretlen. A pengék laposak meg szélesek és alapjukon bevágásokkal vagy lyukakkal bírnak, hogy a markolatba beleerősíthessék.

Eleintén a pengék igen kicsinyek, később mind nagyobbak, szélesebbek és vastagabbak lesznek. Az Olaszországból importált alakot vajmi hamar utánózzák, díszítésök szakasztott olyan, mint az olaszoké, t. i. hosszú háromszög a penge lapján, melynek alapja a penge és markolat közötti határvonal. A markolatot már az első időszak első felében fémből öntik, elvértve akadnak darabok, melyeknél a pengét és markolatot is egy darabban öntötték. A markolat és penge közti határvonal közepetájt majdnem kizárólag ívalakra hajlított.

Kardot még nem ismertek az első időszakban, e helyett használták a *«törbaltát»* (azt tartom, ez jellemzőbb kifejezés, mint a német *«Schwertstab»*). A tör pengéjét véső (balta) módjára erősítették bele a fanyélbe, csakhogy e czélra aklákat használtak; későbbben a pengét az ezt befogadó hüvelylyel egy darabba öntötték; még későbbben a nyelet is öntötték, még pedig hüvely módjára üresen, ilyenkor a törbaltát és nyelét faczövek segítségével szorították egymásba. *«Az öntés ezen módja az ötvös nagy ügyességéről tanuskodik.»* (30. l.)

A török pengéjét későbbben oly hosszúra öntötték, hogy kurta kardoknak is tekinthetjük. «Igen hosszú bronzkardok az első időszak vége előtt igen ritkák.» (31. l.)

Közpü nélküli dárdacsúcsokat a kőkori kő- és csontdárdák mintájára rézből és bronzból Európa déli vidékein készítettek. Későbbben föl találták a köpüs dárdacsúcsokat. Északon az első időszak vége előtt lépnek fel, de ennek első felében bizonyára még nem ismerték azokat. Egyélű kések rézből vagy bronzból, milyenek Magyarországon gyakoriak, Északon az első időszakban igen gyéren találkoznak.

A mi az első időszak ékszereit illeti, a karikaalakúak a leggyakoribbak. Legtöbbje rézből, vagy bronzból való, néhány arany. Ezüst ekkor Északon még rendkívül gyér volt; Spirális gyűrűket aranyból, rézből, vagy ónszürkölődő bronzból itt is, ott is találtak; egyszerű, vagy kettős huzalból készült karspirálisok már korán találkoznak. A sűrű tekervényekből összeálló karpereczeket öntésben is utánózták.

A karpereczekhez hasonló nyakgyűrűket rézben és bronzban is megkapjuk. Végeik eleintén egyenesek, későbbben átgörbítik és föl is kunkorítják. Ezekét is öntésben utánózták. Ez a típus fentartotta magát a harmadik időszakig.

Ezek után közli a gyűjtéletes leleteket. Összesen 100-ról számol be; ezek közt bemutatja a Schonen keleti partján fekvő *Kivik* melletti sírkamara egyik képes kölemezt (69. l. 180. ábra), továbbá ugyanilyent a szintén Schonenben levő «Willfarahögen» melletti sírkamarákból (ennek két lóval vontatott két-kerekese igen emlékeztet, rajzát illetőleg a Sopron melletti Purgstall figurális edényeinek hasonló képére); végre a Södermanlandban *Tuna* mellett talált kölemezt szánkók vagy hajók képeivel (69. l. 189., 190. és 191. ábra).

A bronz legrégibb időszakának aránylag magas kulturáját az északi fiatalabb kőkor nagy fejlődéséből magyarázza, mely utóbbi az alakok szépségére és eleganciájára nézve mindent fölülmúl, a mit egyebütt Európában találtak.

Az ezen időszokban használt fémek Északon a réz, az ón, a bronz és az arany. Ezüst rendkívüli ritka. Vas teljesen ismeretlen. Gyakori a borostyánkő vagy «succinit», a mint a geologusok a balti borostyánkő főtömegét hívják.

Az első időszak belföldi réz- és bronzműveit öntéssel állították elő. A finomabb tárgyakat «à cire perdue» módon öntötték. Öntés után sok bronzot punczolt ékítményekkel díszítettek (73. l. ábrái). A spirális minta, mely a 2. időszakban oly gyakori, az elsőben Északon nem fordul elő.

Ismeretes, hogy az aeneolith-kor edényeit gyakran fehér anyaggal kitöltött ékítményekkel díszítették, ugyanezt tették a rézkor és régibb bronzidő egyes tárgyainál is, csak hogy a kitöltő anyag nem fehér, hanem sötétbarna és gyantából való. Ilyennel díszített pl. a wretaklosteri bronzkard (74. l. 198. ábra).

A temetés ezen időszokban elfödélésből áll. Fekvő guggolókat, milyenek nálunk és Csehországban is gyakoriak, még nem talált Északon. A csontvázak kinyújtottak. Sírokul kőkamarák és kőrekesztékek szolgálnak; gyakoriak a fatörzs koporsók. A sírok fölé rendszeren halmokat emeltek.

Az első időszak Európa északnyugati részében való földrajzi kiterjedésének ismertetése után a következő kérdésekkel foglalkozik.

Honnan kerültek az első fémek Északra? Miként ismerkedtek meg az első fémekkel Északon? Az első kérdést illetőleg rendkívüli bő adatok nyomán arra a következtetésre jut, hogy az első fémek két úton kerültek Északra. Az első, a *«nyugati»* út Afrika északi partjai mentén Spanyolországig és innen Franciaországon keresztül a brit szigetekig és az Északi-tenger német meg skandináv partjáiig vezetett. A másik, a *«déli»* út vagy a Balkán félszigeten át, vagy az Adria mentén az osztrák-magyar monarchiába vezetett, hogy innen különösen a Moldva és Elbe (talán Morva és Odera?) mentében a Balti- meg Északi-tenger partjáiig folytatódjék. Az első a régibb út. Ezen az úton a síroknak két alakja elsőben a dolmen, utóbb a kőfolyosós sír került Keletről Északra. E két vidék érintkezésére mutatnak a harangalakú agyagpoharak is. Ezek mindannyian a kőkor végső és a bronzkor legelső időszakához tartoznak. Az érintkezés mellett bizonyítanak még a díszítő minták is, melyeknek a későbbi kőkor agyagedényein előfordulnak. Némely bronz- és aranylelet bizonyítja, hogy Skandinávia miként a kőkorban, úgy a régibb bronzkorszakban is Nyugat-Európa országaival, *különösen pedig a brit szigetekkel* állott összeköttetésben. A réz meg ónérczeket a brit szigetekre, az ottani rézbányákban lelt kőkalapácsok után ítélve, ősidőktől fogva bányászták. Írland pedig azon időkben egyike vala Európának aranyban leggazdagabb tartományainak. De hát a mostani osztrák-magyar monarchiában is sok a réz meg ónércz. Erdély pedig aranyban való gazdagságánál fogva ősidőktől híres ország. Ebbeli gazdagságát legjobban bizonyítja a *«czófalvi»* kilencz tömör aranybalta lelete, melyeknek alakja jellemző a bronzkorra nézve. Tehát innen is kerültek Északra ez érczek. E mellett szól az északi réz- meg bronztárgyak gazdag nikeltartalma, mely a brit szigeti rézben ritkábban és soha oly nagy mennyiségben nem fordul elő. Egyes dunamenti alakok Északon való előfordulása is ezt bizonyítja. A fémek részint rudak, részint kikészített árúk alakjában jutottak Északra. Sokat, talán legtöbbjét itt átalakították, némelyike azonban változatlan maradt és ennél fogva élénk tanúbizonyságot teszen eredetéről. Most 17 analógiát hoz föl a Duna mentén otthonos és Északon szórványosabban előforduló réz- meg bronztárgyak közül, mely típusok nyugati Európában majdnem kivétel nélkül ismeretlenek, de a Földközi-tenger keleti vidékein mind előfordulnak. A skandináv népek tehát a fémeket mindkét úton nyerték és bizonyos, hogy a déli út rájuk nézve a legrégebbi bronzkorban sokkal fontosabb vala a nyugatinál, a mit a típusok és különösen a nagy nikeltartalom tanúsítanak.

A nyugati régibb út, mely a kőkorban volt a fontosabb, a bronzkor elején nagyban vesztette jelentőségét a skandináv országokra nézve, mert akkor megnyílt volt már a kontinensen keresztül vezető rövidebb út. Mindazonáltal a brit szigetekre nézve a nyugati út még birt jelentőséggel, mert ezen kereste a Kelet Britannia ónját és Írland aranyát. A réz és bronz ismerete nyilván előbb került ide, semmint Skandináviába. Tehát mindkét úton jutott a fémek ismerete Északra.

Hogy az osztrák-magyar monarchia országai élénk összeköttetésben állottak a Földközi-tenger vidékeivel, erre nézve újból 15 analógiát hoz föl. Ezek közül főlemlítem a majdnem parallelogram alakú lapos rézvésőket, a

hüvelyes nyéllyukas rézfejszékét, melyek az assyr bronzfejszékre emlékeztetnek; az egy síkban fekvő és a keresztezett kettős élű rézbaltákat, a cypriusi réztőröket, a spirális aranygyűrűket, a spirális ékítményeket, melyek nálunk még a kőkor vége előtt fordulnak elő az agyagedényeken akár kotort, akár főtött alakban és végre a talpcsöves gombaalakú edényeket. Mindezek sűrűn találhatók nálunk Magyarországon.

Északi Németország és Skandináviára nézve a bronzkor első időszakában a délkeleti befolyáson kívül itáliai is megállapítható; ez különösen a peremes vésőkben (felső végükön egy kis homorú bevágással) és a széles, háromszögalakú törpengékben nyilvánul.

A második kérdés hogyan ismerkedtek meg Északon az első fémekkel, azzal felel, hogy ez alkalmasint úgy történt, mint manapság a találmányokkal, melyek egyik néptől a másikhoz az érintkezés folytán jutnak el. Tehát a Keletet véve kiinduló pontúl, innen a fémek ismerete a Földközi-tengerhez jutott, honnan a fenti két úton felhatolt egészen Skandináviáig, sem az etruszok, sem a phönikiék nem vitték Északra a bronzkulturát, mert most már tudjuk, hogy az északi bronzkor eleje összeesik Itália bronzidejének oly szakaszával, mely jóval megelőzi az etruszok föllépését. De népvándorlás folytán sem jutott Északra a fém, ennek ellene van a kőkor-végi és bronzkor elejéről való sírok egyformasága.

Az ismertetett két kérdés tárgyalása után hozzáfog annak a megfejtéséhez: mikor kerültek Északra az első fémek? Ezt két irányban igyekszik megoldani; először mennyivel korábban vagy később jutott a fémek ismerete Északra, mint Európa egyéb országaiba (relativ chronologia)? és másodszor: lehet-e a fémek itteni első felléptét Kr. e. századokkal kifejezni (absolut chronologia)?

Az első kérdést illetőleg igen éles logikával bizonyítja, hogy a fémek föllépése Északon majdnem egykorú a fémek déli alkalmazásával; mert nem tehető föl, az országok közlekedési viszonyait szem előtt tartva, hogy Északon még kizárólag a réz járta volna, mikor Közép-Európában már benne voltak a bronzban és viszont, hogy Északon még az önban szegény bronz járta, mikor amott már önban gazdag bronzot ötvényeztek. Ezen tételét számos, különösen Itáliából fölhozott analógiákkal bizonyítja. Ebből szigorú következetességgel folyik az, hogy a tiszta kőkor Északon sem tartott tovább, mint Európa egyéb vidékein. E fejezet végén fölemlíti még azt, hogy az északi kőkor utolsó időszakának bámulatos szép kőművei szintén a Kelettel való érintkezés mellett szólnak, hol Egyiptomban és nyugati Ázsiában hasonló gyönyörű technikát találunk a kőből való munkák körül.

Belemenve az absolut chronológiába, mindenekelőtt a réz és bronz Keleten való első megjelenését tárgyalja. Az indiai rézkor (Gungeria) absolut idejét nem lehet meghatározni, annyi kiviláglik a leletekből, különösen a baltákból (vésők), hogy itt semmi dolgunk valami primitív fémkulturával. Fegyverek és szerszámok már kifejlődött technikáról tanuskodnak. Valószínű, hogy a khaldeai kulturrégióban a bronzot önállóan találták föl, még pedig előbb, mint Indiában; de megelőzőleg ott is hosszú időn át tiszta réz járta, míg a bronzot feltalálták.

A déli Babyloniában Tellonál (vagy Tell—Loh) felfedezett legrégebb emlékek tiszta rézből valók és a Kr. e. *negyedik* évezredbe nyúlnak vissza. Igen sok réz (vagy bronz) tárgyat talált Loftus Senkerekben, Khaldea régi Larsa nevű városában. Az arabok e helyet «Tell Sifr»-nek (rézhalomnak) nevezik. Az itteni leletekből közölt ábrák (136. l. 331—337. ábra) nézetem szerint szintén igen fejlődött fémtechnika mellett bizonyítanak; kiválóan érdekesek a nyilköpűs fejszék, melyeknek analógiáit hazánkban is találjuk.

A Mugheirnél (a régi Ur) és Varkánál (a régi Erech) talált nagyszámú sírok, melyek a Kr. e. harmadik évezred második feléből valók, kő- és rézből meg bronzból való fegyvereket meg szerszámokat tartalmaztak. Egy ékirásos kard (338. ábra), mely egy a Kr. e. XIV. században élő assyr királyé volt, bronzból való. A Kr. e. körülbelül 1300-ban épült Nimrud (Kalah) városban szintén bronzfegyvereket találtak.

Perzsia, Turkesztán, Armenia és a Kaukázusban sok lelet került elő, de leginkább a bronz legkésőbbi idejéből. Syriából is ismerünk réz- meg bronzleleteket. A betlehemi véső és beiruti (Phönike) tör valószínűleg rézből való, mindkettő cyprusi alakú.

Egyptomba alkalmasint szintén Ázsiából jött a fémek ismerete, ámbár itt már a Kr. e. ötödik évezredben ismerték a rezet. Montelius reményli, hogy nemsokára ázsiai kultúrországokban ezeknél régibb leletekre fognak bukkanni. Az egyptomiak már a III. dynastia idején aknázták a rezet a Sinai-félszigeten. Cufu királytól kezdve II. Pepy királyig szakadatlanul itt dolgoztattak a királyok.

Hosszú szünet után a XII. dynastia uralkodói megint újból folytatják a réz aknázását. Egyptom újkorában III. Ramses az utolsó király, ki itt még dolgoztatott.

A legújabb ásatások azt bizonyítják, hogy az egyptomiak már az első dynastia idején, vagy még korábban ismerték a rezet. Igaz, hogy ez a fém akkor még ritka; a fegyverek és szerszámok legtöbbje még kőből készül, még pedig bámulatos szép technikával, mindazonáltal kiviláglik ebből az, hogy Egyptom legalább a Kr. e. ötödik évezredben ismerkedett meg a rézzel.

Mikor ismerkedtek meg itt a bronzsal, arra nézve igen tanulságosak *Flinders Petrie* Kahun melletti ásatásai, hol egy város romjaiban sok kőszközön kívül szerszámokat talált, melyek ónban szegény bronzból valók. A kahuni romok a XII. dynastia idejéből valók, mely körülbelül a Kr. e. 2500. évben érte végét. E szerint tehát a bronz feltalálása Egyptomban a Kr. e. harmadik évezred első felére esnék.

Szemmel tartandó, hogy régebbi időkben való rézfejszékben ónt nem, de igenis arsen- és antimon-, vas- vagy kénnyomokat találtak. Az ónban gazdag bronz alkalmasint a XVIII. dynastia idejében kerekedik fölül.

Cyprus szigetén korán került a réz használatba. Egy rézkori sírban egy ékirásos hengert találtak, mely valószínűleg I. Sargon idejéből származik. Ez a király körülbelül a Kr. e. 3800. évben élt, tehát a rezet Cyprus szigetén a Kr. e. negyedik évezred kezdete előtt már ismerték. Mikor ismerkedtek meg itt a bronzsal, nem tudjuk, de egyes tűk, melyek a XVIII. vagy XIX. egyip-

tomi dynastia bronztüivel megegyeznek, útbaigazítóul szolgálnak. A bronzkor sokáig tartott Cyprus szigetén.

Kis-Ázsiáról némi fölvilágítással Schliemann ásatásai szolgálnak. Az első városban, melynek korát Dörpfeld a Kr. e. harmadik évezred elejére teszi, gyakoriak a kőeszközök, de a réz, sőt még az ezüst is előfordul, mikor kezdődött itt a rézkor, nem tudjuk. A második városban a kő mellett a bronz fordul elő; e város alapítása Dörpfeld szerint 2500-ra esik Kr. e. Itt tehát a harmadik évezred vége előtt ismerték már az ón-bronzot.

Cyprus után a görög szigeteket és szárazföldet ejti sorba. A prämykénei leletekből azon következtetésre jut, hogy az itteni lakók valószínűleg már a XII. egyiptomi dynastia előtt ismerték a rezet; a bronzot minden kétségen kívül a Kr. e. harmadik évezred vége előtt ismerték.

Hazánkról szólva a lengyeli sáncz rézkori leletei alapján arra a következtetésre jut, hogy a réz nálunk nem jöhetett előbb alkalmazásba a Kr. e. harmadik évezred első felénél. Méltatván a *lucskai* és *vladházi* leleteket, sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy hazánk legtöbb rézkori leleteiről a lelő viszonyok ismeretlenek.

Az osztrák telepek közül különösen a Mondsee czölöpépítményeiből kikerült agyagedényeknek tulajdonít nagy fontosságot, melyek díszítésöknél fogva a Troassal való összeköttetés mellett szólnak, miért is a Mondsee telepéről azt tartja, hogy a Kr. e. harmadik évezred közepe tájáról valók. Semmi kétség, hogy az osztrák rézbányákat már a rézkorban művelték.

A keleti kulturának Nyugatra való előnyomulását követve, Szicília szigetét éri, hol a sírkamarákban, a festett edényekben, különösen a harangalakú poharakban, az agyagfigurákban és csontművekben fölismeri a Kelet befolyását és ennek alapján kimondja azt, hogy Szicília legrégibb bronzkora szintén a Kr. e. harmadik évezred második felére esik.

Magából Itáliából különösen nagyérdekű a remedellói rézkori temető Brescia közelében; itt tisztán követhető a rézvésők tipologikus fejlődése; olyiknak alakja tökéletesen megegyezik a kővésőkkel, másoknak éle ívelt, oldaluk széle pedig emelkedett, sőt vannak valóságos peremes, fönt kivágással bíró vésők is. A csontvázak guggoló fekvése szintén a rézkorra vall. Itáliában a rezet a Kr. e. harmadik évezredben ismerték. Az ónos bronz még északi Itáliában is legkésőbbben a Kr. e. 2000. év körül lépett föl.

A pyrenäi félszigeten, Franciaországban meg Svájcban a réz a Kr. e. harmadik évezred első felében került használatba, legalább a harangalakú régi formájú agyagpoharak e mellett szólnak.

Angliában és Skóciában a harangalakú poharak nem ritkák, de karcsúbbak és valamivel fiatalabbak a délieknél, nyilvánvaló azonban, hogy a régiebbek a Németországban és Dániában találtaknál semmiesetre sem fiatalabbak. Valószínűleg a Kr. e. harmadik évezred végéről valók. Némelyikét bronzművekkel együtt találták.

Dél-Német- meg Csehországban a rézzel Kr. e. 2500, a bronzsal 2000 körül ismerkedtek meg, ugyanez áll Észak-Németországról meg Dániáról is, hol az Itáliából importált trianguláris török bronzmarkolata a mellett bizonyí-

tanak, hogy itt Északon az ónos bronzsal már a Kr. e. második évezred legelső századaiban éltek.

Az első időszak sokáig tartott itt Északon. Több alkorszakot lehet megkülönböztetni benne. Végét éri a Kr. e. második évezred közepe táján. A spirális díszítés a második időszakba tartozik és megelőzi a fibulákat, melyek Északon aligha régiebbek a Kr. e. 1400 évnél.

Ezen tagadhatatlan nagy következetességgel megírt fejezetek után Montelius azon kérdéssel foglalkozik, hol keresendő a bronzkultura bölcsője.

Legelőször is azon eredményre jut, hogy a rézércszel először is Babylonia ősrégi kulturnépei körében ismerkedtek meg.

Igen is megjegyzendő ama közbevetett megjegyzése, hogy mióta jelen értekezésének első részét közzétette, mindinkább hajlandó olyan időszak föltevésére, melyben a rezes szántszándékosan arsennel vagy antimonnal keményítették; végre megismerték azt, hogy e célra legjobb az ón (198 l.) kezdetben hozzátétele csekély volt, későbbben mind nagyobb lett, míg végre a 10%-ot elérte. Honnan vették az ónt? Erre azzal felel, hogy valószínűleg *Nyugatról*. Sokáig azt tartották, hogy az ón görög neve *Κασσιτερος* Kastira ind szóból eredne; de egy a Kr. e. harmadik században élő görög író tanúsága szerint India Alexandriából kapta az ónt. *Reinach* S. azon nézetnek ad kifejezést, hogy a görög elnevezés Nyugatról jutott a görögökhöz és alkalmasint kelta eredetű. Az altáji ón csak az ural-altáji országokra nézve volt jelentőséggel. Strabó beszéli, hogy az ónt Drángiánában, Afganisztán nyugati határán találták. Ón Perzsia egyéb részeiben is fordul elő (Asterabad: Tebris); talán a midianiták földjén is előfordult; a Mózes ejtette zsákmányban ezt a fémeket is felsorolják.

Újabban e vidéken régi bányászás nyomaira bukkantak.

Kis-Ázsiában Kastanumi-nál is találunk ónérczet; de a Kaukázusban nem fordul elő.

Mindezek alapján jogosult az a következtetés, hogy délnyugati Ázsia népei fölfedezték a rezes és föltalálták az ónbronzt. Az utakat, melyeken Európába jutottak, már ismertettük. Ezeken egyéb keleti kulturelemek jutottak hozzánk. Kiválnak ezek közül különösen a sírok, melyek feltűnően ütnek el az Európában szokásos síroktól (kamarák 202 l.). Egyéb ilyen keleti befolyást tanúsító jelenségek a tűzkőkarpercek, a türkiszból való gyöngyök és a sziklarajzok.

A keleti réz- és bronzkultura elterjedése Európában a kereskedelmi összeköttetéseknek tulajdonítandó. Kelet népei földrészünk különböző vidékein keresték a fémeket (réz, ón, ezüst, arany) és más értékes anyagokat (borostyánkő, só). Most felsorolja az országokat, a hol ezek találhatók. Hazánk valószínűleg a Fekete-tenger felől nyerte réz- és bronzkulturáját. Az orosz-szibériai befolyásról szóló tant fordítva lehet alkalmazni, t. i. a dunai országokból került oda (köpüs vésők).

A magyar fejszék és sarlók, melyeknek számos analogiáját Oroszországból és Szibériából birjuk, khaldeus-assyr jellegűek és ez utóbbi kulturkörből kerülhettek Északra meg Észak-Nyugatra. A lándzsacsúcsok kettős kivágással is

nem orosz-szibériai, hanem prämykenéi eredetűek. Inkább európai befolyásról lehet szólni, semmint orosz-szibériairól.

Mindezekből kiviláglik, hogy a réz felfedezése és a bronz feltalálása csak *egyszer* esett meg Ázsiában.

★

A közlött ismertetésből tisztán kiviláglik Montelius ama komoly törekvése, hogy a fém használatának első időszakai iránt fölvethető kérdések egész sokaságára lehető alapossággal megfeleljen. Ámde e kérdések némelyike olyan természetű, hogy megoldásuk ma még lehetetlen; sőt van köztük olyan is, hogy megfejtése sikerültével sem vinnők előbbre a tudományt.

Avagy nyernénk-e valamit ama kérdés megoldásával, hol találták föl először a fém használatát? Azt tartom, hogy semmitsem. Mert a mint bizonyos az, hogy nefrit vésőket és obszidián pengéket mindenütt ott alkalmaztak először, hol az illető kőzetek előfordulnak, úgy bizonyos az is, hogy a fémek csak ott akadtak először az ember kezébe, a hol napvilágon hevernek.

Látjuk ezt a vasra nézve Afrika különböző törzseinél, kik minden átmenet nélkül a kőkorból a vasra tértek át; míg a rézre nézve Európa, Ázsia, különösen pedig Amerika elég támpontot nyújt annak bebizonyítására, hogy mindenütt, a hol ez a fém napvilágon hever, szűkebb körre szorította a kőnek, mint szerszámanyagnak az alkalmazását. A dolgok természetes sorrendje azt hozza magával, hogy a bányászatot magasabb fejlődési foknak tartjuk, melyre az ember akkor vergődött föl, mikor a keze ügyébe eső érczek a föld színén már elfogytak. A hol tehát a bányászat nyomaival találkozunk, ott már fejlettebb alakokra akadunk, melyek az ősalakok földerítésére, kivált pedig annak a kérdésnek a megoldására, vajjon az illető helyen önállóan jöttek-e rá a fémnek használatára, úgyszólván semmi adatot sem nyújtanak. Csattanós példa erre maga Skandinávia, melynek gazdag réztelepeit az ősidők embere nem ismerte; mikor ezeket itt először kikezdettkék, a prähistorikus idők fölött már régen megkondult volt a lélekharang. Az ilyen terület, milyen Skandinávia is, tehát csak azon kérdés szempontjából érdekes, hogy honnan vették őslakói az első érczeket, jobban mondva, az első fémet. Ezen kérdést illetőleg semmi kétség sem fér Montelius ama állításához, hogy Skandinávia a rezét elsőben a brit szigetekről, utóbb pedig monarchiáinkból kapta.

De már azt kereken tagadom, hogy hozzánk a fém ismerete valahonnan Kelet felől érkezett volna. Hazánk fölszínének annyi pontján lelhetne az ősidők embere a rezet, hogy önkéntelenül is kezébe akadt. Itt csak az a kérdés kerülhet számba, vajjon mikor ismerte meg a rézben ennek fém voltát. Kétségtelenül akkor, a mikor megtanulta kovácsolását, melylyel vele járt az öntés mesterségének a kitalálása is. Ez pedig nem került valami nagy fejtörésbe. A tűznek pattintó hatását a kőre régen ismerte az ember. Midőn észrevette, hogy a figyelmét színénél és súlyánál fogva felköltő réz, nem hasad kőalapácsa ütése alatt, megpróbálta szerencsáját a tűzzel és egyszerűen rézkovácscsá lett. Innen az öntéshez csak egy lépés kellett. Ez nézetem szerint a dolog természetes fejlődése.

Nem kell tehát azért Babylonia földjére vándorolnunk, hogy a réz alkal-

mazásának első kísérletével találkozunk. Ennélfogva semmiképpen sem járulhatok hozzá Montelius ama felfogásához: «valószínű, hogy a réz felfedezése és a bronz feltalálása csak *egyszer* esett meg Ázsiában.» (215. l.)

Bizonyára nem egyszer és nem egy helyen történt ez, hanem többször és többfelé is. Valóban különösnek tetszik, hogy Montelius, kinek ritka érzéke van az ilyen dolgok iránt és ki az amerikai réz- meg bronzkultúrára vonatkozólag valószínűnek tartja azt, hogy e népek önállóan találták föl a bronz készítését, oly szívélyesen ragaszkodik az ó-világot illetőleg a bronznak egy helyen és csak egyszer való föltalálásához.

Mind Mexikó, mind Peru népei benne voltak a bronzkultúra javában, mikor az európaiak felfedezték e két országot. Azt tudjuk, hogy e két kulturállam népei a felfedezés idejében egymás lételéről mitsem tudtak, így tehát föl kell tennünk azt, hogy mindegyik önállóan találta ki a bronz készítésének módját. Ha tehát e népek önmagukból jöttek rá a bronznak előállítására, miért nem lehetne ugyanezt föltenni az ó-világ egymástól távol eső vidékeinek lakóiról? Talán ezek kisebb feltaláló képességgel bírtak, mint az amerikai őslakók? Igazán szánakoznunk kellene az ó-világ lakói fölött, hogy évezredek át lesniök kellett a valamely ismeretlen kulturcentrumból kilövedző fénysugarakra, hogy ezután nagy ügygyel-bajjal jussanak bele a bronzkultúrába.

A minden áron kulturcentrumoskodó törekvések annyira vitték már a dolgot, hogy bakanyelven szólva, az ember örül, ha sajbát talál. A régészet majkóját annyira kihányták már pittykével, fóriszal és sallanggal, hogy alig látszik már a kelméje, a melyből készült. Vissza kell térnünk az eredményeket összesítő áttekintés egyszerű módszeréhez. A pra- és post-mykénei, amor-goszi s Isten tudja hányféle és fajta kulturkörök csak óriási zavart idéznek elő. Elvégre odáig jutunk, hogy annyi alkorszakot különböztessünk meg, valahány gyár csak létezett a bronzkorban. Itália bronzkorával ez már meg is esett Monteliuson. (La Civilisation Primitive en Italie.)

Van egy sarkalatos törvényünk, melyet szem elől téveszteni soha sem szabad és ez az, *hogy a cél meg az anyag mindig megszabja a szerszámok alakját.* Innen az a feltűnő megegyezés a primitív eszközök körül.

A véső, a fejsze, kés, tör és kard; a gyűrű, kar- és lábperecz, az agyagedények nagy sokfélesége mind fölveszi idő folytán a céljának leginkább megfelelő alakot. Ha pedig ezt egyszer elérte, akkor hű is marad hozzá évezredekig keresztül. Az egyéni izlés játszi eltérései csak ideig-óráig tartanak, ezeknek korszakot jelző képességet nem tulajdoníthatunk. Furcsán járna a jövőendő régésze, ha pl. hazánk egyik-másik vegyes lakosságú vidékét föltárva, a magyar, német, horvát, tót, oláh stb. telepek szerint ugyanannyi alkorszakokat különböztetne meg a mi időnkre nézve. Félre tehát a nagyon is subtilis megkülönböztetésekkel. A sok fától előbb-utóbb meg sem látjuk az erdőt.

A fenti sarkalatos törvény, nemkülönben az egyéni izlés változandóságának szemmeltartása megtanítanak arra, hogy adott egyenlő viszonyok között egyenlően fejlődik az ember, ki azonban mindig rajta is van, hogy különleges egyéni sajátosságát is érvényre juttassa. Azért az analog esetekből nem következtethetünk közös származási forrásra. Ha van közös forrás, úgy ez nem más,

mint az ember értelme, mely a primitív szükségletek kielégítésénél, nemkülönben a primitív szerszámok és eszközök előállításánál, valamint ezeknek disztítésénél is feltűnően megegyező vonásokban nyilatkozik. A halászó horog alapalakja mindenütt egyenlő, azért senki sem fog arra gondolni, hogy ez a Nilus mentéről terjedt el a világon. Ugyanez áll a legtöbb szerszám és fegyver alapalakjára nézve is. Azért nagyon is óvatossá kell lennünk az ilyen analógiákkal szemben, nehogy nagyon is merész következtetésekre vergődjünk.

Mert a mi pl. a Földközi-tenger szigeti lakosságának befolyását a mi kontinensünkre illeti, erre vonatkozólag azt tartom, hogy a dolog épen megfordítva áll, különösen a műveltség *kezdő* fokaira nézve. A szárazföldek tagjainak lakossága a kontinensek belsejéből vándorolt ki és nem megfordítva. Későbbben, a görög historiai idő hajnalán érezhetővé válik a kedvezőbb földrajzi és égalji viszonyok közt élő szigetlakosság befolyása a mi kontinensünk belsejére, de nem a prähistorikus időkben. Kiválóan áll ez hazánkra nézve. Annyi kincscsel áldotta meg országunkat a teremő, hogy mindig jutott kivitelre belőle. Itt az obszidián, az arany, antimon, réz és különösen a só. Erdély sója és aranya évezredekkel ezelőtt volt ismeretes. Ugyanez áll belföldi obszidiánunkról is. Olyan cikkek valának ezek, melyekért messze földről zarándokoltak ide; de a melyek birtokjogának megtartása és megvédéseért mindig résen kellett állaniok az idevalóknak. Sokkal több ok kényszeríté tehát hazánk őslakosságát arra, hogy fegyverei számát szaporítsa és alakjukat tökélyesbítse, mint a szigetek népeit. Innen a nagy változatosság minden ez időbeli eszközeink körül. Oly nagy a gazdagság ezekben, kivált a Kr. e. második évezredben, másrészt oly csekély a déli és délkeleti alakok száma, hogy már maga ez a körülmény is majdnem tökéletesen kizárja az említett vidékek átalakító befolyását. Másképp áll a dolog a Kr. e. első évezred első felében; akkor a Délnek kulturája gyorsan oly magas fokra emelkedett, kiható ereje olyannyira megnövekedett, hogy csakhamar érezhetővé válik a Közép-Duna mentén. De ennek már édeskevése köze a bronzkorhoz, mert ezzel beköszönt a vas uralma nálunk is.

Mindezekkel azt akarom mondani, hogy hazánk őslakossága önállóan fedezte föl a rezet és sűrűen is használta az eleintén kőszerszámok alakjára készült eszközeinek a gyártásánál. A ki látta a szombathelyi múzeumba Fénéről odakerült rézvésőt, egy pillanatig sem fogja többé tagadni, hogy az nem a kővésők mintájára készült. De a fém alakíthatósága vajmi hamar új formákat teremt, melyeket a kőszerszámműves tőle telhetőleg utánózni igyekszik; még a kétélű baltákat is utánózzák a kőben. Specziális szerszáma a rézkornak a galyhó keresztbeálló éleivel. Sehol sem találják oly sűrűen és oly óriási példányokban, mint nálunk. Egyike a legnagyobbaknak, a mik csak léteznek, a bécsi udvari múzeumba került Árva megyéből. Hazánkon kívül ezen különleges alakú csákányokkal a balkáni félszigeten és a görög szigeteken találkozunk még sűrűen. Ezen alak átment a bronzba is. De fentartotta magát a vaskoron át mind mai napig, mint ezt a gyökérvágó csákányoknál láthatjuk.

Igen is feltűnő továbbá a bronzkultura egy helyen való fölhalálására nézve azon körülmény, hogy föltételezett szülőföldén a bronz aránylag igen kevés eredeti alakot hajtott, míg Európában ezek száma, még pedig fölötté

gyakorlati szerszámokra nézve, jóval nagyobb. Itt van pl. a köpüs vésők végtelen nagy sorozata. Ez az alak határozottan európai találmány, melynek fokozatos kifejlődését a lapos vésőből szakadatlan láncolatban tudjuk kimutatni. Még nyomósabbá válik ezen körülmény akkor, a midőn szemmel tartjuk azt, hogy a babyloni kultúrkör állítólag jó egy évezreddel előzte meg Európát a bronz ismeretében.

A köpű föltalálása tehát európai vívmány, de nemcsak a vésőre, hanem a lándzsára nézve is. Ennél a köpű alkalmazása már másodlagos vagyis átvett, még pedig a köpüs vésőktől átvett. Ehhez semmi kétség sem fér; mert a köpüs lándzsánál hiába keressük azt a fokozatos fejlődést, melyet a vésők köpűjének kialakulásánál találunk. Akadnak ugyan lándzsák, melyeknek nyéltakaró szárnyaik vannak, de ezeknek ez az alakja szintén a vésőknél alkalmazottnak az utánzata. Igen sok szó férne tehát ahhoz, ha a lándzsáknál ki akarnók erőszakolni a délkeletről jövő befolyást.

A töröknél mutatkozó megegyezések sem szolgáltatnak föltétlen csalhatatlan bizonyítékot a déli befolyásra nézve. Itt van pl. az ú. n. cyprusi alak, melylyel igen nagyra vannak Monteliusék. Hát az ezernyi sok tör közt akadhat egy-két megegyezés itt is, ott is. A tör alakját megszabja rendeltetése, ma épen úgy, mint évezredekkel ezelőtt. A mester egyéni ízlése itt is, ott is változtathat rajta némileg, de az alak szűkre szabott körében igen nagy eltérés nem lehetséges, sokkal előbb fordulhat elő a véletlen találkozás. Abban, hogy a markolatnyújtványnak a burkolaton túl érő részét áthajlítják, semmi cyprusi vonás nincsen, mert ez szükségképeni.

Nagyon feltűnő, hogy Montelius alig vet ügyet a sarlókra. Ezen fölülte szükséges szerszámot ismerjük L. Siret nyomán Spanyolországból, tűzkőből meg rézből. Hazánkban is hármat ismerek (2 N. M., 1 Nagy-Enyeden), mind a három rézből való. A miket felhoz, azokat a bronzkor későbbi szakaiba sorolja. Azt már csak nem fogadhatjuk el, hogy a bronzkor első szakai ne ismerték volna e nagyon is praktikus szerszámot, a mikor az aeneolith és réz-kor már előállította és használta is ezeket. Vagy talán nem találtak még bronzból valókat? Dehogyan nem, csakhogy ezeket mind fiatalabb időre helyezik, mint pl. dr. Reineke Pál is a magyar bronzsarlókat. Ilyetén módon könnyű chronológiai beosztást csinálni.

Kiváló fontosságot tulajdonítok Montelius ama közbevetett megjegyzésének (198 l.), hogy hajlandó olyan időszak föltevésére, *melyben a rézet szánt-szándékkal arzénnel vagy antimonnal keményítették, mignem megismerték azt, hogy e célra legjobb az ón*. Nézetem szerint ez a helyes nyom, mely a bronz feltalálásának kérdését majdan megoldja.* E nézet helyességét megerősíti Montelius ama további állítása is, *hogy a keleti népek Nyugatról kapták az ónt*.

Ha ezt a két állítást szem elől nem tévesztjük, bizonyára a bronz kér-

* Vsd. ö. Hampel József: Újabb tanulmányok a rézkorról 1895. 46. l.: «Hogyha az ezután folytatandó vegyi kutatások kétségen kívül fogják helyezni, hogy az antinoniumot kővetkezetesen és szándékosan használták a réz keményítésére, akkor talán ki fog tűnni, hogy már az ónkeverék (bronz) ismerete előtt értettek a rézkori fémművesek egy oly rézkeverék előállításához, melyet a tökéletesebb bronzkeverék előhírnökének lehetne tekinteni.»

dése megoldása körül más eredményre fogunk jutni, mint eddig. Meggyőződésem, hogy hazánkra nézve nemsokára sikerül annak a bebizonyítása, hogy az itteni őslakók önállóan találták föl az antimonbronzot. Itt vannak Erdély, itt különösen Velem bronzai. Utóbbi helyen mai napig majdnem annyi öntőmintát találtak, mint az egész országban összesen. Az itteni telep szakszerű felkutatása több világot fog vetni a hazai bronzkultúrára, mint az eddigi egyéb leletek összevéve. Az intéző körök halhatatlan érdemeket szereznek maguknak, ha teljes erővel rávetik magukat e kiváló telepre.

Magától értetődött mondok, mikor Montelius legújabb művét minden szakembernek a legmelegebben ajánlom.

Sopron, 1902 februárius hóban.

Bella Lajos.

CZIMEREKET ÁBRÁZOLÓ FESTETT ÜVEGABLAK I. FERDINÁND KORÁBÓL
A ZÜRICH MÚZEUMBAN.

IRODALOM.

ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA. II. kötet. I. rész.
Alsófehér vármegye őskora. Irta *Herepey Károly* nagyenyedi Bethlen-főiskolai nyug. tanár. Nagy-Enyed. 1901.

A vármegye monografiájának egyik legnehezebb feladata mindenkor a történelem előtti rész megírása és pedig nemcsak annál fogva, hogy az írott emlékek teljes nélkülözésével küzdő prähistorikus régész csupán csak a leleteknek typologiai alapon való kormeghatározására van utalva, hanem azért is, mivel a politikai határok közé zárt vármegye területén a physiografiai viszonyok váltakozása szerint a különböző kori őskulturák számos oly jelenségével találkozunk, a melyeknek chronologiai rendezéséhez néha igen-igen hosszú idejű megfigyelések és tanulmányok szükségesek. Ezen legnehezebb feladatot a szóban forgó vármegye monografiájának összeállításában *Herepey Károly* tanár végezte. 101 oldalra terjedő értekezése egy élettartamot igénylő, a legközvetlenebb módon végzett lelkiismeretes kutatások tapasztalatait tartalmazza. Megbecsülhetetlen tárháza ez a még nagyon fiatal Prähistoria tudományának kivált egy oly országrészben, a hol — a mint *Virchow* is jelzé — a történelem előtti régiségek tanulmányozása még kezdetleges állapotban van. *Herepey* tanárnak értekezésében a történelem előtti művelődésnek általános időtani rendszerét találjuk kifejtve, a melynek alapos ismertetésében az egyes kulturszakok leírását mindenütt hazai adatok s a lehetőség szerint éppen Alsófehér vármegyei prähistorikus leletek ismertetései egészítik ki. Az egész anyag négy külön részre van osztva, a melyeknek terjedelme a következő: Palæolith 9 oldal, neolith 24, a fémek korszaka 43 és az Alsófehér vármegye terepén előfordult leletek kimutatása 25 oldal. Lássuk ezek tartalmát egyenként sorrendben.

A palæolith æra fejezetében — bár e kulturának emlékei és leletei még eddigelé nem tűntek föl Alsófehér vármegye területén, de hogy tárgyai minő geologiai és physiografiai viszonyok között fordulhatnak elő — részletesen foglalkozik szerző a jégkorszak idejével, a palæolithkori ősembernek a jégkorszakhoz való viszonyával és a nevezetesebb palæolith leletekkel Európában: a Schaffhausen közelében fekvő thayngeni odorral, a Thüringiában levő Schussenquellnél feltárt jégkorszaki maradványokkal, a svájczí Wesikonban felszínre került lelettel, Taubachnál az Ilm vizének diluviális üledékeivel s a tertiær embernek létezése körül fölmerült viták és magyarázatok lényegével. Mindezen — a legilletékesebb európai szaktudósok — vizsgálataiból kifolyólag szerzőnk arra kérdésre, vajjon az erdélyi medencze s főleg Alsófehér vármegye területén előjöhetnek-e a palæolith ember maradványai: igennel felel, mert:

1. A. F. vm. nem esett a jégárak területébe, 2. mert a diluviális üledékekből a nagyenyedi Bethlen-főiskola múzeumába került őslények csontmaradványai mind a mellett bizonyítanak, hogy velők együtt a palæolith ősember is megélhetett.

A neolith korszak czíme alatt a palæolith kulturának a neolith művelődéssel való kapcsolatba hozatala végett röviden ismétli a præglacial és interglacial időszaknak, a mammoth és rénszarvas korának rövid meghatározását, körvonalozza ezután a dolmenek, kromles-ek, mænhir-ek és tumulus-ok jelentését s kiemeli, hogy mindezen — u. n. megalith építményekből Magyarországon csakis tumulusok találhatók. Az őstörténelmi népek agyag- és érczművességének a formatypusát, technikáját és ornamentikáját tárgyaló előzmények után ismerteti a vládházi, gyertyánosi és bedelői tumulusokból feltárt neolithkori leleteket, mint a melyek Alsófehér vármegye területén a neolith kornak legrégebbi maradványai. A toroczkoí medencze gyertyánosi és bedelői határrészében fekvő tumulusok leírását az ethnografia kárára oly korán elhunyt Fenichel Sámuel újguineai kutatónk által eszközölt feljegyzések nyomán közli s ezeknek kapcsán Új-Guineából keltezett három érdekes levelét is közre adja. Præhistorikus kutatóknak igen tanulságosak e levelek ama vonatkozásai, a melyek híven tükrözik vissza a történelem előtti időszak embereinek primitív műveltségét. Végül a neolith kultúra chronologiai meghatározásában Schliemann, Wosinszky és Helbig ez irányu tanulmányainak a saját kutatásai alapján arra az eredményre jut, hogy a kérdéses művelődés elterjedése Európában s így hazánkban is Kr. e. a II. évezred utolsó és első negyede közé esik.

A neolithos kulturát követő fémek korszakában természetesen a réz használatának időszakával nyitja meg Erdélynek új művelődését és itten, mint a monografia általa megírt más helyein is nagy segítségére van a geologiai, mineralogia és petrografiai ismereteknek az a bő és alapos tudása, a mely Herepeyt az archæologiai szakavatottsága mellett a tanársága előtti hivatásából kifolyólag jellemzi. Erdélynek őskori vörösréz eszközeit behozatali (import) productumoknak minősíti és ezeknek használatát a leletekből levonható következtetés szerint részint a neolith-, részint a bronzkori telepéseknek tulajdonítja.

A bronzkor tárgyalása a bronzötvény minőségével, technikájával, feltalálásának, eredetének és felfedezőinek kérdéseivel veszi kezdetét, mely részletek igen tartalmas ismereteket nyújtanak az érdeklődőknek és egyben igen élénk képet adnak arról is, hogy mily számos és bonyodalmas-szövevényes művelődéstörténelmi jelenségre kell a præhistorikusnak figyelmét kiterjesztenie. Az ispánlaki mintegy 14 mázsányi nagy bronztömeg leírását 42 oly község felsorolása követi, a melyek Alsófehér megyében a bronz s a rákövetkező időszakok kulturtárgyainak lelőhelyeit jelzik, s a præhistorikus archæologiai buvárlatoknak gazdag színhelyeiül kínálkoznak. És ha e lelőhelyek alapján gazdagnak nyilváníthatjuk az ismertetett vármegyét fémkori ősrégiségekben, fájdalommal tudatja szerző, hogy Erdélyben ősbronzkori sírmezőknek még csak nyomaival sem találkoztunk. Vidékünk bronzkorát a Kr. e. 2000-ik évtől az 1000-ig számítja, de a leletek chronológiájának részletesebb meghatározását bronzleleteink elégtelenségénél fogva ez idő szerint nem lehet még megkísértenünk.

A művelődés harmadik szaka a vaskor volt és ennek első időszakát Közép-Európában a hallstatti kultúra képviseli. Ennek jellemzése után rátér szerzőnk a skytha kultúra tanulmányozásának kérdéseire s itten a mainzi tudós archæologus dr. Reinecke Pál híve, a ki Kr. e. a VII. századtól kezdődőleg hazánk keleti részének s így Erdélynek is lakóiul a turáni fajta skythákat vallja és a hallstatti kultúrát itten a skytha kultúrával helyettesíti. Alsófehér vármegye a Nagy- és Kis-Küküllő völgyei után a skytha emlékek leggazdagabb lelethelye Erdélyben; nem csoda tehát, ha Herepey 14 oldalon oly nagy lelkesedéssel foglalkozik a skythákkal, nevezetesen azok fegyvereivel (kard, vasbalta, nyílcsúcs), ékszereivel, a skytha művelődési kör elterjedésével, hazai lelhelyeivel, Magyarország skythakori ethnikumával s a hazai nevezetesebb leletekkel. Az erdélyiekből feljegyezve találjuk az erked-musna-bevei, a kis-ekemezői, a pókafalvi, nádpataki, zsidvei, a nagy-enyedi, oláh-zsákódi, fehérdi, gernyeszegi és nyárad-szentbenedeki leleteket. Kiváló érdekűek a nagy-enyedi Czinege-féle telek, a kakasdombi és a gerepeni szőlőben feltárt skytha sírleletek.

A vaskor második időszaka a La Tène kultúra kora. A svájci La Tène lelhely leírása, leleteinek tömör jellemzése, e kultúrának elterjedése és időtani meghatározása előzi meg az alsófehérmegyei La Tène leleteket, a melyek Nagy-Enyeden az ú. n. Levélszinben, a királypatoki határban és a csákliai őstelepen kerültek napvilágra. Az előzőekben elmondottakkal letárgyaltuk a tört. el. művelődés egyes szakaszait, megvilágítva az Alsófehér vármegye területén felszínre jutott őskori leletekkel; hátra van még az Alsófehér vármegye terepén előfordult őseleteknek typologiai alapon és chronologiai rendben megkísérlett kimutatásáról is szólnunk. E fejezet alatt szerző 21 alsófehérmegyei helységről 30 lelhelyet mutat föl s ezeken kívül a sorozatban még Szent-Gerlicze és Nyárad-Szt. Benedek Maros-Tordából, Árapatak és Kovászna Háromszékből s Péterfalva Szebenmegyéből is helyet foglalnak. Ellenben hiányoznak Berve, Buzd, Gyulafehérvár, Kis-Cserged, Kutyalva, Maros-Portus, Nagy-Cserged, Vingárd, Vizakna és Zalathna Alsófehér vármegyei lelhelyek, a melyek pedig már az ősrégészeti irodalomban ismeretesek voltak. A most megnevezettekén kívül, — a melyeket dr. Cserni tud. munkájából vettem át — még több alsófehérmegyei őskori lelhelyről van tudomásom, mint: Alvincz-csóriai határ, Alvincz-La Csirez, Alvincz-kavicsbánya, Magyar-Lapád, Maros-Csúcs, Maros-Szt. Király, pókafalvi őstelep stb. többé-kevésbé jelentékeny lelhelyek, a melyeknek a monografiából, mint teljes műből nem lett volna szabad hiányozni. De mindezeknél nagyobb hiánya az őskori monografiának az alsófehérmegyei őskori lelőhelyek Repertoriumának teljes mellőzése, ú. m. a lelőhelyek holfekvésének, helyrajzának, feltalálási körülményeinek és rajtok előfordult őseleteknek rendszeres rövid összeírása, a mi pedig annál is inkább szükséges lett volna, mivel a monografiában tárgyalt őskori lelőhelyekről eddig nagyobb részben senki vagy csak kevés szakember értekezett. Nem is értekezhetett, mert hiszen az, a ki a nagy-enyedi Bethlen-főiskola archæologiai múzeumát hangya szorgalommal és felülmúlhatatlan önzetlen lelkesedéssel megteremtette, az maga a monografus Herepey. S ha már maga a monografia

szerzője egyszersmind a gyűjteménynek is létrehozója, méltán lehet csodálkoznunk azon, miért is foszthatta meg a monografiát ama lényeges részétől, a mely a prähistorikusnak ugyanazt a szolgálatot tette volna, a mit egy okmánytár a historikusnak. Alig hiszem, hogy más mentséget kellene keresnünk, mint az embernevelés magasztos munkájában és az ősrégészeti fáradságos kutatásokban jól kiérdemesült szerzőnk tisztességes aggkorát. A kötet végén 23 szakszerűen megválogatott képes tábla járul a szöveg értelmezéséhez s a laikusra és szakemberre egyaránt igen tanulságos leletcsoportosításokból hét tábla a neolith-, kettő a réz-, hat a bronz-, négy a skytha- és négy a La Tène kulturát illusztrálja. A mi végül pedig ezen nagyobb szabású ősrégészeti tanulmány tudományos értékét és az érdemleges kritikát illeti, annak ezen szerény ismertetésem keretében ez alkalommal nem lehet helye; nem pedig azért, mivel egy ily 2—3 évtizeden át nagy buzgósággal véghezvitt kutatások, megfigyelések és tanulmányok összegét csak hosszabb időn keresztül folytatott hasonló irányú észleletek eredményeivel kell összehasonlitanunk és méltányosan elbírálnunk. De meg annál is inkább óvakodnunk kell a hirtelen ítétlettől, mivel ilyen irányú gondosabb tudományos munkálatokban — az erdélyi medence őstörténelmét illetőleg — szerfölkött szűkölködünk. Már pedig az erdélyi palaeolitikori ősember létkérdését, a neolith-kulturának a réz ærához való viszonyát, a bronzkor művelődési fokozatait és bronzleleteinknek ezen fokozatok szerint való meghatározását, a hallstatti kulturkörnek erdélyi positiv vagy negativ voltát, a skytha kulturának — a Reinecke-Herepey-féle tan szerint — a hallstatti művelődéssel való párhuzamos fejlődését, valamint a La Tène-kor homályba burkolt ethnikai viszonyait stb. stb. önkényesen, elegendő régészeti adatok támogatása nélkül — pro vagy contra — eldönteni lehetetlen. Addig is, míg Herepey művének érdemlegesebb méltatása a szaktudomány részéről elérkeznék, minden túlbecslési célzatosság nélkül őszintén el lehet ismerni, hogy Alsófehér vármegye ősrégészeti monografiája alapos szaktudással, a régészet iránt minduntalan megnyilvánuló szeretettel, évtizedeken át szerzett tapasztalatok kritikájával, kimerítően és jó magyar nyelvezettel van megírva. Szegényes prähistorikus irodalmunkban kincset tevő becses értekezés ez, mely prähistoriai működésünket világító toronyként fogja irányítani s a melyért a legszerényebb ősz tudósunk a magyar régészeti tudomány háláját és őszinte elismerését méltán megérdemli.

Orosz Endre.

Dr. CSERNI BÉLA: *Alsófehér vármegye története a római korban*. Külön lenyomat Alsófehér vármegye Monografiájából, Nagy-Enyed, Nagyenyedi könyvnyomda és papírárugyár részvénytársaság, 1901. 4-r. 457 lap és 5 tábla. Nemcsak a nagyenyedi, hanem bármelyik fővárosi nyomdának is tisztességére válnék a czímbe jelzett kötet kiállítása, s ha már megszoktuk, hogy a vidéken nyomtatott könyvek ismertetése rendszeren a nyomda gáncsolásával végződik, illendő, hogy örvendetes kivételképen említsük fel, hogy e tekintélyes kötet kiállja az összehasonlítást a fővárosi nagy nyomdák termékeivel s biztat azzal a reménnyel, hogy az eddigi egyáltalában nem czélszerű és dicséretes állapot meg fog változni. Bocsásson meg az érdekes szerző, hogy mielőtt az ő mun-

kájáról szólok, a nyomdát dicsérem, de hiszen bizonyosan ő is elismeri, hogy jobb a jó, ha szép is.

A szerző bevezetésben és zárószóban jelzi módszerét és álláspontját s a zárószóban méltán mondja művéről: «mindent összegyűjtöttem, [a] mi csak vonatkozással bír Alsófehér vármegyének a rómaiak alatti történetére, s mindent közöltem, [a] mit csak kikutathattam». Azoknak a monografiáknak, a melyek eddig Daciáról, illetőleg Daciának egyes részeiről magyarul megjelentek, közös hibája volt az, hogy túlságosan nagyok voltak, kevés adatukat hosszú lére eresztve adták elé és monografia helyett római művelődéstörténetet adtak, távoleső analógiákból összeszerkesztve sokszor megírt dolgokat. Cserni könyve mindig ragaszkodik Alsófehér vármegye földjéhez, s a hol néha el kell is hagynia, Dacia határain túl nem kóborol.

A vármegye római kori története előtt 16 lapon szól a római kort megelőző időkről s a 22. laptól a 161-ikig foglalkozik tulajdonképeni tárgyával, a vármegye római kori történetével. A kötet többi részében foglalkozik a vármegye római leleteinek összeállításával (162—236. lap), s a kötet legnagyobb részében, a 237. laptól a 433. lapig a római feliratokkal, végül statisztikát ad a vármegye leleteiről, előbb a római korból (434—448. lap), utána a római hódítás előtti korból (449—454. lap). Befejezi a kötetet a zárószó után tartalom és sajtóhibák és helyreigazítások jegyzéke.

A munka értékének mérlegelésénél első sorban a szerző szempontját kell ismernünk, hogy helyes képet alkothassunk magunknak a könyvről. A zárószóban a következőt olvassuk: «munkámat a szaktudós és a laikus egyaránt olvashatja, használhatja», és ismét: «munkám szaktudósok számára is iratott». E két kijelentésből kiindulva, keresnünk kell, mennyire felel meg a könyv kettős céljának.

Nézzük külön a történelmi részt. A római hódítás, utak, coloniák, municipiumok telepítése után áttér Apulum táborának alapítására; itt a helytartókról is beszélvén, a legio XIII. Gemina történetét adja elé, mint a mely Apulumban táborozott s életének emlékét számtalan feliratban örökítette meg. Erre Apulum város keletkezését írja le, majd a vármegye területén volt római helységek pusztulását, illetőleg a Kr. u. 170 táján történt barbár betörés körülményeit és eseményeit mondja el. Külön fejezetet szentel az e háború pusztításai után bekövetkezett fellendülésnek, s a procuratorok felsorolása után ismerteti a városok és községek szervezetét, mindenütt hivatkozva alsófehérvármegyei római feliratokra; ugyanilyen módon tárgyalja a köz- és magánélet és vallás viszonyait. Ismét külön fejezetben tárgyalja a bányászatot, a melynek középontja Daciában Alsófehér vármegyének nyugati része volt. A következő fejezetben Dacia, illetőleg Apulum pénzveréséről szól és felsorolja Dacia római érmeit. A 20. fejezet a hármassal Dacia tartománygyűléséről s a 21-ik, utolsó, a római uralom bukásáról szól.

A jól folyó szöveget nem szakítják meg tudós kitérések, a forrásra való hivatkozások a lap alján külön állanak, úgy hogy tényleg e részt úgy laikus olvasmánynak, mint tudós szakmunkának vehetjük egyaránt. Az eredetiség hajhászása nélkül állítja össze fejezeteit szerzőnk, s ott, a hol egyes szakmunkát

használ fel, lelkiismeretesen utána is néz annak, hogy mi az, a mit mástól átvész. Különösen sikerült átvételek azok a névsorok, a melyeket Jung szorgalmasan megírt könyvéből (*Fasten der Provinz Dacien*) vesz át. Jung száraz tudós idézethalmazából az egyes legatusok, procuratorok stb. rövid jellemzéseit állítja össze, elhagyva Jung nagy tudományos apparatusát, sőt ki is egészíti egy helyen (141. lap) egy Jungnál fel nem említett procurator aurariarum nevével, Neptunalisszal, a kinek ebbeli minősége azonban kétesnek látszik az idézett feliratból.

Itt említem fel, hogy Cserni könyve sem mentes a rómaiakkal foglalkozó magyar könyvek egyik hibájától, a helyesírás ingadozásától. Trajan (49. l.), Horaz és Ovid (14. l.), Vergil (12. l.), thrak és thrák (8. l.), agathyrsok (4. l.) és agathyrsek (11. l.), denar (83. l.), Aesculap (120. l.) váltakoznak a helyes latin nominativus alakban írt nevekkal. A műszók használatában is van következetlenség (így egy lapon ordonanz és küldöncz, 79. l.), vagy felesleges német nyelvű pótlás (trombitásnagy, talán főtrombitás, Stabstrompeter, 79. l. és kopja [Spiess, pilum], 82. l.). Stilusa (Cs.-nél stylje, 8. l.) néhol nehézkes, pl. «8 m. vastag fallal bíró tornyok erősítik a nem vékonyabb tábor falát» (55. l.) és «feliratos kő... három találtatott, [a] melyek közül Vibius Lesbos szigetén halt meg» (80. l.).

Félreértésen alapúlhat, hogy a 14. lapon Bizantinust idézi Stephanus Byzantinus helyett és hogy Malagbel stb. isteneket dák istenségeknek mondja, valamint az is, hogy a 132. lapon így ír: «Mitræ Invictonak», »Soli Invictonak», «Apol[l]ini Pythionak». Véletlen feledség lehet az is, hogy a 38. lapon levő jegyzetben a limes Dacicus irodalmából kihagyja Torma K.-nak a limesre vonatkozó értekezését.

Ha e megjegyzéseket azonban azzal zárom, hogy minden jelentékeny tévedést felemlítettem, abból is kitűnik, hogy e történeti rész gondos munka.

A római maradványok és leletek összefoglaló leírása talán még jobban sikerült része Cs. művének, hiszen ő a hely színén leginkább hivatott arra, hogy ily gyűjtést végezzen. E leírásoknak becses kiegészítése az a 45, jobbára saját fényképe után készült ábra, a melylyel a legnevezetesebb tárgyak és feliratok leírását világosítja fel. A 37. ábrán az apulumi császárszobor aláírása: «Antoninus Pius szobra». A 224—5. lapon foglalkozik e szobor meghatározásával Cs., s a Baumeister I. k. 86. lapján levő Antoninus Pius szoborra hivatkozva állapítja meg a császár nevét, figyelembe nem véve, hogy úgy hajzata, mint szakálla másféle viseletet mutat, de a mi legfőbb, szemeinek állása, kifejezése egészen más. Nyugodjunk meg benne, hogy a Szilágyi Sándor-féle történetben a «szerző» (t. i. Kuzsinszky Bálint) meghatározása (Pescennius Niger vagy Clodius Albinus, v. ö. Imhoof-Blumer, *Portraïtköpfe*, II. t. 49. és 50. sz.) nem hibás.

A 41. és 42. ábrán látható fej, az ábráról ítélve, aligha lesz Janusfej, a fej hátsó részén látható dudorodás inkább a szobor megerősítésére szolgálhatott, falhoz vagy fülkébe.

A kötetnek most következő része (237—433. lap) a legterjedelmesebb és leginkább való volna szaktudós használatára. 557 folyó szám alatt közöl köfeliratokat, külön 25 viasztábla szövegét, 129 f. szám alatt téglabélyegeket, és

20 f. szám alatt másféle bélyegeket és feliratokat. Legtöbb a köfelirat; vizsgáljuk meg azoknak a sorozatát a szakember szempontjából. Forrásul a feliratok alatt a CIL és Ackner-Müller (*Die römischen Inschriften in Dacien*) számait idézi, de úgy vettem ki, hogy inkább A.-M. közléseihez ragaszkodik, s a hol eltérést talál két fő forrása között, rendszerint hajlandóbb A.-M.-t követni. Pedig Mommsen már 1873-ban megírta könyvükről: «*Quæ sylloge diligentius quidem facta est et doctius elaborata quam Neugebauriana, sed cum editores nec data opera Daciam peragrarent nec in deperditis titulis redierint ad veros auctores, qui latent fere manu scripti in bibliothecis longinquis, rem magis incoharunt quam absoluerunt.*» (CIL III p. 160). Igaz, hogy A.-M. a feliratok szövege után olvasásukat is közli, de ez nem lehet ok felhasználásukra, hiszen a rendszert Cs. csak kezdi követni, de nem viszi végig következetesen, már a 48–50., 54–56. sz. ftok olvasása nincs meg nála, és a sorozat vége felé mind inkább ritkúl a feliratok alatt az olvasás közlése. Igaz, hogy szakembernek nincs is szüksége rá, de viszont laikusnak a ft. olvasásánál is szükségesebb lett volna a szöveg fordítását vagy legalább értelmét közölni. Így a laikus aligha okúlhat belőle.

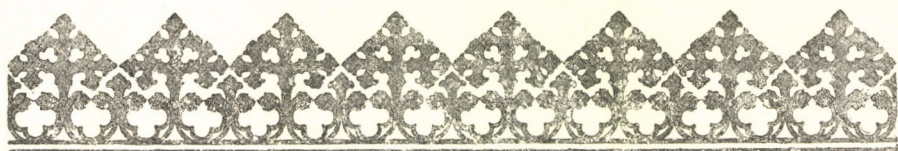
Szakember szempontjából a gyűjtemény teljességét és hibátlanságát kell megvizsgálnunk. A teljességet csak a CIL alapján van módomban némileg ellenőrizni; az ott felsorolt feliratok közül Cs.-nél nem találtam az 1107., 1257., 1290., 1301., 1301*a*), 7768., 7769., 7770., 7771., 7772., 7773., 7774., 7775., 7797., 7834., 7835. sz. feliratokat. Ezek közül a 7775., 7797., 7835. megvannak, de nem a Supplementumból, hanem sorban az 1154., 6264., 1301*b*) sz. alól idézve Cs. 161., 494*a*), 351. sz. a. Viszont sok felirat van, a melyet Cs. nem idéz a CIL-ből, sőt némelyiknél felemlíti, hogy ott nincsen meg. Ezek közül több pedig meg van a CIL-ban, és pedig (az első szám Cs. száma, az = jel után a CIL III. kötet f. száma): 58=1433, 67=1160, 69=55*(!), 110=1426, 148=1422, 171=1425, 239=4315, 246=1485, 247=1321, 261=1537, 321=1153, 328=1373, 330=1164, 331=1500, 408=1600, 412=1615, 419=1436, 458=62* és 63*(!), 461=2866, 462=1211, 463=1528, 464=1610, 468=1149 (Cs. hibásan 1306), 496=1513, 503=1162. Ismételésekre is akadtam Cs. sorozatában, azokon kívül is, a melyeket ő maga is észrevett (11-et láttam), ilyenek 41=488, 65=368 (egyforma hibákkal), 371=409, 373=400, 462=545(-nek két sorával). De el kell ismernünk, hogy számos oly feliratot sorozott be, a mely itt van először közölve [98, 99, 220, 221*b*), 289, 341*b*), 474*d*)*e*)*f*)*g*)*h*)*i*)*j*), 494*b*), 506, 507, 518 (kétes), 521-től 533*f*)-ig] és sok oly feliratot közöl, a melynek első ismertetője ő volt [23, 113, 178, 218, 290], s ezek közül egynehánynál hivatkozik a CIL III. kötetének még meg sem jelent negyedik Supplementumára, a melynek ő maga küldött be számos feliratot [120=12,557., 145=12,558., 219=12,559., 200=12,560., 400=12,563]. A 351. sz. feliratnál is a CIL III. Supp. 13,016. számot idézi, de ez csak sajtóhiba CIL III. 1301*b*) helyett. A számok idézésénél másutt is fordul elő hiba, így a Peterdi 10. sz. (91. l.) 543. helyett áll, a Peterdi 11. és 14. (98. l.) 544. és 547. helyett; a 94. lapon 104, 99 helyett és 529, 526 helyett, a 119. lapon 121, 116 helyett, a 120. lapon 92, 87*b*) helyett, a 141. lapon 575, 375 helyett, a 261. lapon 82, 77 helyett.

A feliratok közlésében Cs. úgy jár el, hogy elől adja a feliratot magát, rendesen a hiányzó betűk pótlása nélkül (de pótol azért ötletszerűen: 61, 64, 73, 75, 144, 193, 198, 214, 268, 275, 284—7, 348—9, 356—9, 373—5, 393—6, 405, 459—60, 480—1, 483, 546—7 számúakban), utána a felirat olvasását adja (az előbb említett sűrű kihagyásokkal). Az összevont betűket ily módon jelzi pl. ET, de ezt sem teszi következetesen (nincs vagy hibásan van jelezve, pl. 37, 42, 44, 141 stb. ftokban). Az egyes feliratokat tekintve, egynehány feltűnőbb hibát a következőkben sorolok fel. — 17. Ackner-Müller közlése nem hibás. — 28. olvasásában Restituto és solverunt a helyes, Restuto és solvunt helyett. — 34. a feliratot a CIL-ből, olvasását A.-M.-ből veszi. — 40. az interpunctió hibás, mint még 64, 74, 113, 141, 147 stb. sz. alatt is. — 50. kimaradt a felirat negyedik sora: MILITES FACTI, azért hibásan teszi keltét 102—3-ra Kr. u., 25 évvel későbbre kellett volna tennie. — 59. egy feliratot közöl kettő helyett; 60. egyet három helyett, v. ö. CIL III 1098. és 988. — 65. egy felirat kettő helyett; Ariostus olvasásában SATVRNINVS áll SATVRNINS helyett, Seifert-ében ANTONINVS, ANTONIVS helyett, Kölesériében 5 sort ad 4 helyett. A négyféle szöveg közül csak egynek olvasása van itt. — 66. olvasásában triforrii áll triformi helyett. — 79. első sorából kettőt csinált. — 85. második sorában nincsen ET. — 103. hiányzik a ft. 9-ik sora: COLLAPSVS. — 107. és 138. Genitalist ír A.-M. után, a helyes Genialis helyett. — 110. olvasásában Ulpius Domitianus Hermesnek írja a dedikáló nevét; Domitianus nem gentile, Domitius a helyes. — 111. olvasásában hiányzó szót jelöl, pedig a felirat teljes; ebben is Cellerinus gentilét ír, Celerinius helyett. — 114. 4-ik sorában A. TAPETI helyes olvasása Auli Tapeti, nem Augusti Titi Tapeti. — 121. olv. coloniae Sarmisæ-t ír, Sarmizegethusæ helyett. — 126. a ft. utolsó sorából kimaradt E, az utolsó betű pedig nem D, hanem P; olvasásában optio præfecti-t ír optio prætorii helyett; a ft. vége pedig nem dedicavit, hanem libens posuit. — 127. utolsó sorában COM·POS-t ír, COMPOS helyett. — 128. 4-ik sorban HVISQ áll HVIVSQ helyett. — 142. 7-ik és 8-ik sorát így adja: TABLV-LAŔVS | PROVINC·DACIÆ, holott helyesen TABVLAŔVS | PROVINCCIÆ kell. — 144-hez megjegyzi: «CIL III 982. A 983. számú hasonlít ehhez» (nála 10. sz. a.). T. i. ugyanaz a Fuscus állítja a 983. sz. követ is. — 149. Pætinus gentile, Pætinus helyett. — 153. utolsó sora EX | V·L·S·SOL·M, olvasását így adja: ex voto libenter (suscepto?) solvit merito. Mire való a kérdőjel és zárjel? — 156. olv. solvit áll, solvi helyett. — 159. olv. Quinetius és meritur áll, Quinctius és merito helyett. — 161. 3—5. sorában ez áll: M·AVR·COMAT | SVPER·DECANTIS | TES·, ezt így olvassa: M. Aurelius Comatus Super Decantistes, holott a felirat többi részeiből is világos, hogy Comatius Superianus decurio antistes a helyes. — 175.-nél megjegyzi, hogy a CIL betűi nem helyesek, holott csak egy betű hibás. — 178. olv. ex votum! — 185. olvasásába belecsúszott a CIL zárjelbe foglalt exegesis (pater Superi, opinor), de ily alakban: (pater superi, apinor)! — 191. 5. sorban MACILIVS-t ad, holott a 78. lapon ő maga is MAGNVS-nak írja. — 199. 1. és 7. sorban LIL. áll FIL. helyett. — 224. olv.-ban dendrophorum után zárjelben (centonariorum?) áll; ez így érthetetlen, ha a ft. szövegében DEND áll, s nem tudjuk, hogy a

CIL e helyett CENT-et ad. — 231. olv. Manubis áll, Manibus helyett. — 234. hibás szövegét és rossz olvasását A.-M. után adja, idézi pedig a CIL megfelelő számát is, a hol Mommsen megjegyzése e szóval kezdődik: «Descripti», a szöveg pedig egészen más, mint A.-M.-nél. — 240. A.-M. hibás szövege, holott 268. sz. alatt Cs. is a CIL helyes szövegét adja. — 262. a feliratban görög betűkről csak A.-M. tud, latin betűk azok végig. — 306. a MYTHIR | AII és CHR | IISTION szavakban az e betű II formáját ii-vel írja át, Chrestion helyett épen CHR | ILSTION-t ad és Chrilstiont olvas, pedig idézi a CIL Chrestion olvasását is. — 314. Cs.-nél így: (qui pro sua sol) | VTEM·ÉT·VIT | (et vot) O PoSVIT; helyesen (q. p. s. sal) VTE M·EVIT | (ex stb. — 343. a hibásan pontozott ft. 7-ik sorában a CIL szerint PII áll, az olvasásban A.-M. után (a kik ott PM-et adnak) pontificis maximi, csillag alatt pedig ott áll a CIL pii olvasása. — 377. Közli a CIL helyes szövege után A.-M. rossz szövegét, de csak A.-M. rossz szövegének olvasását, a CIL helyes szövegét nem. — 381. E fthoz megjegyzi, hogy Trajanus idejéből való, holott M. Aurelius Antoninus miles sírköve. — 405. a CIL szerint egy kő két különböző lapján levő csaknem azonos két felirat másodikat csak varians lectionak veszi. — 410. EABII és AQVI | LEINENSIS áll FABII és AQVI | LEIENSIS helyett. — 449. a CIL szövege után A.-M. olvasása áll, holott maga Cs. mondja, hogy «A. és M.-nél hibás». A 3-ik sorban APOLONI áll, APOLLINI, a 9-ikben PS·PS, PS·SP helyett. — 514. Benndorf olvasásából kimaradt a negyedik (kipontozott) sor. — 543. a CIL szövege után elől közli A.-M. rossz olvasását, utána a CIL-ét, a melyből az «instante» szó kimaradt. — 548—557. a CIL számai mellől a * elmaradt. — Végére hagytam a görög nyelvű feliratokat; hatot közöl, a melyek közül csak egynek szövege hibátlan (326. sz.), de ennek olvasását nem adja, valamint az 554. sz.-ét sem, a melyben a görög Θ helyett @ áll. A többi négy feliratnak (112, 325, 327, 491) olvasását is adja, latin betűkkel. Bizonyára helyesebben cselekszik vala, ha nem teszi, oly képtelen szövegeket ad. Még nagyobb hiba volt a 327. sz. ft. MH | TROC = μητρος, latinul matris szavához e megjegyzést fűzni: «Metros talán Mitros = Mithras. Különben ismeretlen istenség.» — Különben a 401. lapon közölt I. sz. viasztábla hét sornyi görög szövegében 14 sajtóhiba van.

Feltétlen elismeréssel adózva annak a nagy szorgalomnak, a melylyel Cs. úr e monografiát megírta, és újólág hangsúlyozva, a mit a történelmi részről mondtam, hogy az a rész t. i. igen jól olvasható módon és felesleges kitérések nélkül készült, valamint kiemelve, mint laikustól és szakembertől egyaránt használható becses fejezeteket, az alsófehérvármegyei római maradványok és leletek leírását és statisztikáját, a felirattani rész részletes és lelkiismeretes áttanulmányozása után azt hiszem, szabad azt mondanom, hogy Cs. könyvének e részét laikus alig, szakember pedig egyáltalában nem használhatja.

Finály Gábor.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 28-án, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben *első* rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula elnöklete alatt dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Vásárhelyi Géza, Szmorák Pál, Kunváry Fülöp és Huszka József ig. választmányi tagok, továbbá Sztehló Ottó, dr. Békeffy Remig, dr. Finály Gábor, Passuth Ödön, Lipcsey József pénztárnok és húsz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, dr. Czobor Béla értekezett a pannonhalmi apátság 1518-iki egyházi szerelvényeiről, majd *Börzsönyi Arnold* mutatta be a győri kóráközépkori sírmező leleteit. Az értekezések folyóiratunkban fognak napvilágot látni.

Titkár hivatalos jelentései folyamán a társulat rendes tagjául megválasztottak: *Leszih Andor* Miskolczi, *a nagybányai muzeum-egylet*, *Bibó Bige György* Szabadkáról és *Gubitz Kálmán* Bodrog-Monostor-Szegről.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szumrák Pál és Kunváry Fülöp ig. vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT február hó 25-én, d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak: báró Nyáry Jenő elnöklete alatt, Forster Gyula másod-elnök, Szumrák Pál, Vásárhelyi Géza, dr. Czobor Béla, dr. Gerecze Péter, dr. Eber László, Halaváts Gyula, Huszka József, Nagy Géza és Kunváry Fülöp ig. vál. tagok, továbbá dr. Finály Gábor, dr. Pap Károly, Lipcsey József pénztárnok és 30 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, dr. Mahler Ede értekezett a Magyarországon levő egyiptomi emlékekről, számos egyiptomi régiséget mutatva be múzeumaink és magánosok gyűjteményeiből.

Ezután dr. Eber László ismertette Apafi György xvii. századbéli sír-emléket, mint a hazai azonkori szobrászat egyik elsőrangú remekét.

Mindkét értekezés folyóiratunkban fog megjelenni.

Majd a titkár olvasta föl jelentését a társulat múlt évi működéséről.

Társulatunk úgymond a folyó évben fennállásának 24-ik évébe lép.

Alapszabályszerűleg kitűzött célját, a hazai régészettan művelését, kifejtését s a hazai közönség körében való megkedveltetését, rendszeres ásatá-

sok eszközlése, nyilvános gyűlések tartása, szakdolgozatok felolvasása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesítése által, mint évek hosszú során át, úgy a lefolyt mult évben is szerény anyagi viszonyaihoz mértén igyekezett megvalósítani.

Törekvésünk volt, hogy szakunkat az európai szaktudomány magaslatán művelne, a hazai régészeti események minden kiválóbb mozzanatával foglalkozunk. E célútléseink és szakfolyóiratunk útján igyekeztünk elérni.

Üléseinken *dr. Hampel József* pannoniai ó-kori emlékeket mutatott be, *dr. Eber László* a tiszatárjani ó-korú arany kincset, a pécskai bronzleletet s csak ienmt Apafi György síremlékét ösmertette, *dr. Finály Gábor* az apahidai római leletről értekezett, *Nagy Géza* a némedi népvándorlaskori leletről és a dunakeszi novatemetőről, *Récsey Viktor* egy érdekes régiséggyűjteményről a Bakonyban, *Sztehló Ottó* néhány hazai középkori nevezetes szentség-házzról, *Mahler Ede* a császári római leletről s ma a Magyarországon levő egyiptomi emlékekről, *Gróh István* gömörmegyei régi falképekről, *Darnay Kálmán* népvándorlaskori aranyékszerekről, *Halaváts Gyula* a dévai templomról, *dr. Papp Károly* egy xvii. századbeli löcsei ravatalteritőről, *Börzsönyi Arnold* a győri középkori sírmező leleteiről, *dr. Czobor Béla* az okolicsnói régi templomról, a pannonhalmi apátság egyházi szerelvényeiről s végül a titkár az ál Zrinyi-emlékekről, a takta-földvári ásatásokról és Vásárhelyi Géza régiséggyűjteményeiről, *Gohl Ödön* pedig bizanci régi súlymértékekről érkeztek.

Mindezen értekezéseink nyomán kilencz ülésünkben több száz régiséget mutattunk be tanulmányozás végett szaktársainknak.

De mint eddigelé általában, úgy a lefolyt évben és leghathatósabb támasza volt társulatunknak és tudományunknak az Archæologiai Értesítő szakfolyóiratunk, melynek szerkesztőjének, *dr. Hampel József* úrnak tudomány-szakunk hazafias műveléseért társulatunk ezuttal is bizonyára a legmelegebb elismeréssel adózik.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben bevételünk volt 5745 K 92 fillér s a kiadás 4402 K 71 fillér; úgy hogy az eredményként mutatkozó készpénzmaradvány s a hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirjaink, mint alapítványi tőkével együtt társulatunk vagyona a lefolyt év végével 21193 K 21 fillért tett ki.

Tagjaink számát illetőleg jelenthetjük, hogy a kilépett és meghalt hét tag helyett hét új tag lépven be, azoknak száma nem fogyott.

Szélekkörű működésünket illetőleg jelenthetjük, hogy az országból és a külföldről régészeti kérdésekben a mult évben is számosan fordultak társulatunkhoz s hogy a titkári hivatal 1100 ügyszámot intézett el.

A lefolyt évben nagynevű, régészünk Römer Flóris szobrának ügye is annyira haladt, hogy annak elkészülte most már a legrövidebb idő alatt várható s a leleplezés Pozsonyban még ez év nyarán megtörténik.

A közgyűlés úgy ezen, valamint a pénztárvizsgáló bizottság jelentését is tudomásul vette s a jövő évi költségelőirányzatot 3536 K 21 fillér bevétellel és 3310 K kiadással elfogadta.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Czobor Béla és Vásárhelyi Géza* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 24-én délután a M. Tud. Akadémiában tartotta ez évben *harmadik* ülését.

Jelen voltak: báró Nyáry Jenő elnöklete alatt, Forster Gyula másod-elnök, Thaly Kálmán, Vásárhelyi Géza, dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, Huszka József, Halaváts Gyula, dr. Éber László, Kunvári Fülöp, Szumrák Pál, Nagy Géza, Gohl Ödön ig. választmányi tagok, Zsilinszky Mihály államtitkár, Sztehló Ottó, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok és 31 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. báró Nyáry Albert* tartotta meg értekezését az általa fölásatott pilinyi árpádkori temetőről, az érdekes leletek bemutatásával. Az értekezést folyóiratunk fogja közölni.

Dr. Hampel József meleg hangon mond köszönetet a társulat nevében a fölolvásónak a becses emlékek gondos felásatásáért s hogy e tekintetben épen atyjának, a társulat nagyérdemű elnökének nyomába lép, a ki ugyancsak piliny gazdag őskori temetőit kutatta fel annak idejében.

Ezután *dr. Czobor Béla* mutatta be a hajdu-böszörményi magyar vezérek korabeli lovas sírleletet, melyben kengyel, zabla, bronz-boglárok, ezúttal borított bronzkorongok, szíjvégek s bronzhuzatra fűzött négy igazgyöngy volt.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Éber László és Nagy Géza* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. NEMZETI MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1901. évi gyarapodása. I. Az éremtári A)-csoport gyarapodása. (Ókori és bizanci érmek, az összes emlékérmek, kegyérmek stb. és az osztrák tartományok pénzei.)

Leletek: Feldolgozás alá került a maga egészében a kerülősi barbár éremlelet (427 db) és a következő leletek osztrák része: bodrog-monostorszegi (16 db), bodrog-zsadányi (106 db), csizi (18 db), döröcskei (9 db), galamboki (146 db), geletneki (20 db), névtelen (495 db), másik névtelen (7 db), pozsonyi (514 db) és somogy (sámod?) községi lelet (7 db).

Ezen leletekből a gyűjtemény számára megtartottunk: a kerülősi leletből 26 rossz ezüst barbár pénzt, a csizi leletből I. Ferdinand, II. Miksa és II. Rudolf 11 tallérját és 5 ezüst garasát és a galamboki leletből János Ernő salzburgi érsek 1694. évi tallérját. A lágymányosi eraviscus és a péczeli frisachi éremleletekről a vételek rovatában lesz szó.

Ajándékok: *Ambrus Jánostól* Constantius Gallus rézpénze Coh. 38., (Visegrádon lelték), *Baranya Páltól* M. Aurelius nagy bronz pénze, egy iv. századbéli róm. rézpénz, 1 osztrák réz- és 1 stájer ezüst pénz (bölcскеi leletek), *Bartos Józseftől* egy antikot utánzó nagy bronz érme, *Bély Mihálytól* a budapesti 1901-iki tanuló-tornaverseny 3 jelvénye, *a budapesti korcsolyázó egylettől* Busbak Péter bronz érme és a nemzetközi korcsolyaverseny bronz jutalom-csegelye, *Busbak Adámtól* (hagyaték) az osztrák tartományok 45 ezüst, 57 réz pénze, 3 zsetón, 2 kegyeleti érme és Bécs hódolatának 1790. évi ezüst emlék-

érme. Összesen 108 db. *Butykay Gyulától* 2 régi bronz zsetón, *Csonka Jánostól* a budapesti 1901-iki anyagvizsgáló kongresszus jelvénye, *Éber Antalné*től budapesti 1901-iki Morzsányi-párti választói jelvény, *Elischer Gyula* dr.-tól a Korányi-emlékérem bizottság nevében két bronz Korányi-emlékérem és a hozzá való acél verőtövek (bélyegvasak), *F. X.-tól* II. Agapetus, Celestin, X. Kelemen, XI. Leo, XII. Incze pápák bronz érmei, Bakacs Tamás ön érme, Horatius Fuscus 1589. évi bronz érme, I. Sándor orosz császár kerek vas plakettje, a soproni kath. legényegylet 1866-iki ön jutalom-érme, 1 ön talizmán, III. György angol kir. trónraléptére (1760) vert bronz érem, zsidó feliratu ezüst Krisztus-érem, Viktor Manó olasz kir. gúny-érme pápai tiarával, ezüst csegely 1555-ből Krisztus feltámadásával, Rudnai S. primás 1820-iki ön érme, az esztergomi bazilika 2 kis fém érme, fém érem Ő felsége Magyarhonban való tartózkodása emlékére 1889-ben, Henrik Gyula halberstadti püspök 1597-iki ezüst érme, Zsigmond tiroli ezüst denára, egy athéni tetradrachmon, 2 eraviscus denár és Pertinax denárának ólom utánzata, *Gocsál Kálmántól* Constans kis réz pénze és egy ön érem a kölni dóm felépítése emlékére, *Gohl Ödöntől* thasosi tetradrachmon és Nagy Sándor-féle drachma barbár utánzatai, két stobii antik réz pénz, 6 ezüst és 27 bronz stb. emlékérem, 14 zsetón és 1 arany súly, *Halavács Gyulától* a pécsi szénbányák 1896. évi színezett vas emlékérmé, *Hampel Gábortól* két millenniumi érem, *Homicskó Athanáz*tól Antoninus Pius nagy bronz pénze és egy francia zsetón, *Horváth Géza* dr.-tól egy első századbéli római császári bronz pénz, *Isoz...-tól* a bécsi 1901-iki anti-alkoholista kongresszus jelvénye, *Jeszenszky Alajostól* egy Üzbégén (Nyitra megye) lelt barbár arany pénz, *Káro Imrétől* I. Napoleon Sz.-ilonai kísérei bronz emlék-jelvénye, *Kemény Istvántól* egy angol játszópénz, *Király Dezsőtől* két emlékpénz az 1901. évi pécsi hadgyakorlatokra, *E. Kiss Margittól* 1900. évi borsodmegyei ebbárcza, *Klobusiczky János* orsz. képviselőtől egy Burgstaller-Klobusiczky-féle házassági érem és egy Kelcz-Klobusiczky-féle ezüst házassági érem, *Kunéry József Kálmántól* 6 osztrák rézpénz, *Mahler Frigától* 1 vágbesztercei ebbárcza, *M. F.-tól* esztergomi ezüst érem a magyar kereszténység 900 éves jubileumára és XIII. Leo bronz érme u. a. alkalomra, *Kémeri Mikó Gyulától* M. Aurelius denára (Coh. 287.), *Miske Kálmán* bárótól négy kelta ezüst pénz (velem-sz.-vidi lelet), *Nagy Józseftől* Sever. Alexander nagy bronz pénze (nyerges-ujfalusi lelet), *Nyáry Jenő* bárótól két nógrádmegyei kelta ezüst pénz, *Papp Ernőtől* Erdélyben lelt barbár denár (róm. köztárs. mintára) T COCLOS felirattal, *Passuth Ödöntől* 1 budapesti pléh zsetón, *Ráth-Réthy Gyulától* 2 amerikai réz token, *Réthy Viktortól* 1 öntött vas Jókai-plakett (kerek), *R. L.-tól* 2 sárgaréz Sz. György-érem, *Schneider Imrétől* 1 sárgaréz arany súly, *Schönberger Sámson-tól* 1 róm. köztárs. denár (Mallia ; Bab. 2.), *Singer Miksától* II. Constantius rézpénze (Coh. 226.), *Szaffka Annától* 1 anyagvizsgáló kongresszusi jelvény, *Szalay Imre* n. múz. igazgató úrtól a budapesti 1901-iki statisztikai kongresszus jelvénye, *Szirmay Tonytól* Lukács Béla és Návay Alajos kerek arczképes plakettjei, *Tóth Kázmértől* Domitianus és Sev. Alexander 1—1 denára, *V. Török Gézá*tól 1 new-yorki zsetón és az 1895-iki III. orsz. gazdakongresszus jelvénye, *Ujj Györgytől* 38 db II—IV. századi róm. csász. réz pénz Ó-Szőnyről, *Zimmer*

Adámtól a budapesti 1901-iki kath. nagygyűlés tagsági jelvénye (sárgaréz), *Zimmermann Lajostól* 1 ezüst gúny-érem (pápa és ördög, stb.).

Vétel. Antik érmek: Macedoniai Fülöp tetradrachmonja (tövisi lelet), Nagy Sándor kis ezüst pénze, Apollonia vagy Dyrrhachium «incusus» ezüst pénze, Apollonia ad Rhynd. 2 ezüst pénze, Maronea, Thessalonica 1—1 réz pénze, 2 görög réz pénz, Perinthus: Gordianus III. sárga réz pénze, Cæsarea Capp. 2 ezüst pénze, Antiochia ad Oront. 2 ezüst pénze (Nero és Philippus), Syria: Antiochus VII. ezüst pénze, kelta ezüst pénzek: Tövisről, Lapujtőről, Uj-Dombovárról (2), Ungvárról (6), ismeretlen lelhelyről (5 ezüst és 2 bronz), egy barbármívű cserép éremöntő minta (Ó-Szöny v. Komárom tájáról) 307 db eraviscus, 83 db róm. köztársasági és 12 db Augustus-féle császári ezüst pénz a Budapest-lágymányosi leletből, 1 Cipia-féle róm. köztárs. denár, Livia bronz pénze (Coh. 4.), Drusus bronz pénzének Titus-féle restitutiója, Traianus, Hadrianus és Antoninus P. 1—1 bronz pénze, Faustina sen. denára, M. Aurelius Coh. 11 176. állítólag pannoniai veretű bronz pénze, Anastasius arany triense (Sab. 5.), Heraclius Constantinus arany solidusa, Leo és Constantinus ezüst pénze (Millaresion?), II. Isac. Angel. ezüst pénze (Sab. 2.), Manuel Comnen 4 réz pénze és egy bizanczi ezüst pénz barbármívű utánzata.

Osztrák tartományok pénzei: 333 frisachi ezüst pénz a péczeli leletből, I. Lipót tiroli tallérai 1668 és 1694, VI. Károly tiroli talléra 1719, I. Ferencz osztrák császár 6 apró ezüst pénze.

Emlékérmek, kegyérmek, zsetónok stb.: II. Rudolf ezüst érme a török háborúk emlékére (Tu ne cede malis), I. Lipót érme Buda visszavételére (kézzel vésett ezüst érem), Frigyes Vilmos a nagy választófejedelem nagy ezüst érme Hamburg megvédelmezése és Buda visszavétele emlékére 1686-ban, I. József m. kir. koronázási érmei: 1. LOWARBIIF (= Wohlrab fecit) siglával (bronz), — 2. R.: Decrescente radicator (ezüst), VI. Károly érmei: 1. Fortitudine et constantia (ezüst), — 2. neje koronáztatására 2 mellképpel (3 bronz), — az innerbergi hámor 100 éves jubileumára (ezüst), — 4. Szavójai Jenő herczeg diadalaira (bronz), Mária Terézia érmei: 1. m. kir. koronáztatására Vestnertől (ezüst), — 2. az ő, és férje mellképével (bronz), — 3. a Mária Terézia-rend alapítására MDf siglával (bronz), II. József születésére Vestnertől (bronz), II. Lipót 1791-iki bronz érme (Mantua), Péter Lipót főherczeg jelmondatos ezüst érme 1790—2., II. Ferencz vitézségi érme (ezüst), Mária Ludovika m. kir. koronázási ön érme 1808, Károly főherczeg ezüst érme az asperni csatára 1809, I. Napoleon érmei: 1. Bécs és Pozsony elfoglalására (2 ezüst), — 2. a schönbrunni békére: Pannonia Subacta (bronz), *I. Ferencz József* érmei: m. kir. koronáztatására (2 ön és 1 réz), — 2. Magyarországon tartózkodására 1889-ben (bronz), — 3. u. arra 1892-ben (öntvény), — 4. vitézségi ezüst érem, — 5. ezüstkodalmára (ezüst), — 6. a hármasszövetség emlékére (ón), — 7. mezőgazdasági jutalom-érem (bronz), — 8. a hátlapon Mária Terézia mellképével (magyar föliratu, ezüst), Budapest: az 1865-iki országgyűlésre (réz), u. arra (compositio), az 1867. évi honvéd-egyletekre (réz), a budapesti nemz. zenede 1890. évi jelvénye, az 1899. évi budapesti művészestély réz érme, a budapesti 1890. évi amateur-photographiai-kiállítás (ezüstözött réz), a budapesti agancs-kiállítás

(bronz) érme, mil'enniumi érmek (1 réz és 1 bronz); Bécs: a Num. Gesellschaft 1888-iki érme Mária Terézia mellképével (fehér fém), Kőszeg: 1893-iki hadgyakorlatok (bronz), Lovasberény: 1883. évi tűzoltó-jubileum (sárgaréz), Münster: 1661 (ezüst), Orsova: sz. korona föltalálása 1853 (sárgaréz), Páris: az 1900. évi világkiállítás kormánybiztosainak bucsúestélye (ezüst), Székesfehérvár: 1879. évi kiállítás (ón), temesmegyei gazdasági egylet (bronz), Töplitz: 1 lapu ón, Vacs: templomszentelés (bronz), Vajdahunyad: 1895. évi bányászgyűlés (nikel), Zágráb: gazdasági jutalom-érem 1891. (ezüst). — *Személyi* érmek: Baross Gábor (bronz), Kamper Ferencz és neje: Fiorapass v. Parr 1576 (ezüst), Kelcz Gyula és Klobusiczky Livia házassági érme 1893. (réz), Kossuth Lajos amerikai érmei (ón, bronz, sárgaréz,) 9 darab, Kossuth Lajos (ón), halálára (ezüst), Kovács József dr. arany érme (kiadatott a m. orv. és term. vizsg. 1901. évi bártfai vándorgyűlésén), Medici Cosmus (ólom), Széchenyi István halálára (ezüst), Telegdi János kalocsai érsek és nyitrai püspök (1643) arany érme (unicum), Tisza Kálmán bronz érme. — *Vallásos tárgyú* érmek: Krisztus születése, (Wurschbauer műve; ezüst), keresztelő tallér I. B. jeggyel (ezüst). — *Szabadkőműves*-érmek és jelvények: Budapest: Grossmuth (ezüst), Eötvös 1877 (fehér fém), Sz. István (zománcozott bronz), Haladás 1871 (ezüst), Pozsony: Treue 1888 (sárgaréz), Szamosujvár: Phoenix 1872 (sárgaréz), Szeged: Sz. János (ezüst). Végül egy bronz talizmán-érem és 19 ón lecsapat.

Hivatalos küldemény: Ő felsége nagy bronz plakettje Marschalltól.

Hivatalos vétel: Arany emlékérmek a körmöczbányai pénzverdéből (24 darab), u. m. 1. a földművelési miniszter által kiadott öt-féle díj-érem. — 2. Ő felsége által 1896-ban a kolozsvári tud. egyetem rektorának és négy karának adományozott érmek (5 db). — 3. A képzőművészeti nagy érem (154'5 gr.) — 4. A képzőművészeti kis érem (62 gr.) — 5. A budapesti tud. egyetem 100 éves jubileumára vert nagy érem (246'7 gr.) — 6. A millenniumi kiállítás érme kiváló érdemek jutalmául. — 7. A m. tud. akadémia Wahrmann Mór-féle jutalom-érme (361 gr.) — 8. Széchenyi István gróf halálára. — 9. A vasmegyei gazd. egyesület érme. — 10. A békésmegyei gazd. egyesület érme. — 11. A magyar tanulók kassai (1894), dévai (1897) és aradi (1898) tornaversenyeinek díj-érmei. — 12. A szatmárnémeti tornaegylet díja. — 13. Kecskemét város díja a szegedi (1899) kiállításon. — 14. A budapesti korcsolyázó-egylet nemzetközi versenydíja. — A bécsi pénzverde 1900. évi veretei, u. m. egy-egy db 4 #, 1 #, 20 kor. #, 5 korona, 1 korona, 2 fillér és 1 fillér.

Csere: 1. Nagy Sándor ezüst pénze, három kelta ezüst pénz, Traianus: Cæsarea Capp. (ezüst), Gordianus III.: Antiochia ad Orontem, egy róm. köztársasági «incusus» denár, Treb. Gallus nagy bronz pénze, egy antik ólom tessera, réz zsetón 1489. évszámmal és I. Mátyás czimerével, nyolczszögletes ezüst csegely II. Lajos házasságára, réz zsetón F 1636 jelzéssel (magyar pénzekért). 2. Egy bizanczi stílú, barbár mívű aranytriens (Árpádkori denárokért). 3. Eggenbergi 1/2 frtos 1658-ból, Albert görzi gróf denára, trieszti denárok: Arlongus (1 db), Volricus (2 db), Aquileiai denár: Gregorius, továbbá 1861., 1862., 1864., 1865. és 1869. évi osztrák 1/4 frtosok, végül Gordianus III. tarsosi bronz medaillonja (osztrák és frisachi pénzekért).

Néhány év óta inaugurált szokásomhoz képest ez évben is hozzá csatolom az éremtári *A*-csoport gyarapodásáról nyújtott kimutatásomhoz az érdekesebb szerzemények megbeszélését.

I. *Antik érmek*: Antik éremgyűjteményünk keretén belül ez évben a legnevezetesebb és legörvendetesebb gyarapodás ismét kelta érmeink csoportját érte. A 8·05 grammos nyitramegyei üzbégi barbár arany ezuttal biztos adatot szolgáltatott ezen ritkább, de már ismert hazai éremtípus lelőhelyeit illetőleg. Már évek előtt említettem, hogy e típust (l. A. É. 1900. 229. l.) a pallasfejes típus elkorcsosodásából származtatom, melynek előfordulási vonala hazánk legnyugatibb részeire és nyugati szomszédaink területére esik. A Velem-Szent-Viden (Vas megye) szórványosan talált kelta pénzek közt egy kis ezüst pénznek több példánya fordult elő, melynek előlapja a kagyló-típusu aranyokra emlékeztet, míg hátlapján ló látható. (De la Tour: Atlas, v. ö. nro. 9472) Muret Chabouillet szerint Franciaországban Bretonne táján is előfordul e pénznem és verete egy eltorzított emberi arcz lenne (profilban). Minthogy e pénznem Velem-Szent-Viden egy kis bój arany pénzzel (Num. Zeitschr. XXVII. 3. tábla II. sz., de felirat nélkül) együtt fordult elő, meglehet, hogy szintén a bójok pénze volt, kik az osztrák-magyar monarchia területén legfőbb képviselői voltak a kagyló-típusos arany valutapénzt használó középeurópai kelta népcsoportnak, sőt azt hiszem, e típus épen tőlük s az ő révükön terjedt szét az Atlanti tengerig és a Rajna torkolataig, meg Nagy-Bisztreczig és Brassóig, részint kereskedelem vagy zsákmányolás, részint utánzás és típus-átvétel révén. Ily módon meg lehetne magyarázni a velem-szent-vidi kis ezüst pénznem előfordulását Franciaországban is. — A macedón ezüst Philippeusoknak barbár utánzatait úgy Tövisről, mint Ungvárról, leletből vettük; éjszakkéleti megyéinkben úgy látszik a határozott helyi jelleget nélkülöző Philippeus-utánzatok fordulnak elő leginkább, a mennyire észleleteim terjednek. — Erdélyből egy barbár mivű róm. köztársasági denár-féle ezüstpénzt kaptunk, T COCLOS felirattal. Vajjon van-e ezen éremnek esetleg valami köze a Babelon által kutatott autentikus Horatius Cocles-féle pénzekhez vagy szabad-e legalább ujjmutatásnak vennünk arra nézve, hogy mégis léteztek e fajta eredeti példányok!? 1901-iki szerzeményeink egyik fénypontja a lágymányosi, tehát eraviscus területen talált nagy eraviscus denárlelet, melyből az 1901-ben szerzett 402 dbon kívül azóta még a többit is nagyobbára megszereztük. Ezen lelet egyedül áll a maga nemében, minthogy a többiekről alig vannak kimerítő és biztos adataink és első sorban is arra van hivatva, hogy a Num. Zeitschr. és az Arch. Ért.-ben pár évtized előtt elhamarkodva felállított «quád» theoriát halomra döntse. Legközelebb fontosságához mérten fogom tárgyalni e leletet az Arch. Ért. lapjain.

A Szöny vagy Komárom táján lelt cserép éremöntő minta (Arch. Ért. 1901. 353. l. 7. sz.), melyhez i. h. 357. l. soroltam fel ismert analógiákat — (azonkívül említendő, hogy Damerynél is (Marne) Franciaországban a Kr. u. 193—267. évekbeli róm. pénzekhez való vagy 300 cserép öntőmintát találtak), — úgy látszik, korábbi vagy csak korábbi mintát utánoz (Antoninus-féle nagy bronzot?) a többinél. A megfelelő barbár érem még ismeretlen előtttem.

II. *Emlékérmeink* sorozatában az 1899-ben szerzett Telegdi-féle ezüstérem

méltó párja gyanánt dicsekedhetünk el most egy arany Telegdi-éremmel, mely egyelőre egyetlen ismert példány, míg az ezüst Telegdinek a Festetich és Andrassy L.-féle példányokon kívül a Delhæs-félében is merült föl társa, még pedig, hogy *ὄσπερον-πρότερον* szóljak, immár magában a nemz. múzeumban. Így tehát mindkét bélyegváltozatát birjuk ezen éremnek. Készítőjének is nyomán vagyok. — Kiváló darab továbbá Frigyes Vilmos brand. választófejedelem nagy ezüstérme (63 mm., 72.5 gr.), mely Hamburgnak megvédését és Budának u. a. évben (1686) való visszavívását ünnepli. Előlapján mindkét város képe és neve látható «Hanc capimus, defendimus illam» felirattal. Körül: «Sine Hectore Troia defendi haud poterat, nec sine Achille capi». Mesterjegye: J. R. Schultz sc. Hátlapján 20 soros latin felirat.

Kamper Ferencz és neje Fiorapass v. Parr 1576-iki címerez ezüst érme szintén egyike nevezetesebb szerzeményeinknek. Kamper II. Miksa alatt fővámszedő v. harminczados (obris-dreisiger) volt Pozsonyban. Kossuth Lajosnak az amerikai Egyesült-Államokban vert érmeit és zsetónjait sem hagyhatom említés nélkül. Érdekesen illusztrálják nagy hazánkfia ottani kultuszát és óriási népszerűségét. A körmőczi pénzverde 24 arany éremből álló szállítmánya tömegével imponál. Ez érmeik némelyike különben, így a kolozsvári egyetem érmei elsőrangú ritkaságok fognak maradni, minthogy nem verettek ki fölös számú példányokban. Végül a magyarországi szabaddómíves-érmeik és jelvények csoportját sem szabad hallgatással mellőznünk; gyűjteményünk e csoportja legujabban mindinkább gazdagodik, melynek főforrása, úgy mint régebben a millenniumi érmekre nézve is, néhai Majláth Béla gyűjteménye volt.

Gohl Ödön.

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM gyarapodása 1901-ben, fennállásának 8. évében is tekintélyesnek mondható. Az érmeik 132 drbbal, a régiségek 816 drbbal, a képek, tervek, régi iratok stb. 348 drbbal, a nyomtatványok pedig 173 drbbal, tehát az összes gyűjtemények nem kevesebb mint 1469 drbbal gyarapodtak. A gyűjtemények állománya 1901 végén 15.311 drbra rúgott, melyek közül 5464 érem, 6840 régiségtárgy, 830 régi irat s 2377 nyomtatvány volt. Sok tárgy ajándékozás útján került a múzeumba. A városi segélyből fordítottunk múzeumi kiadásokra 741 K 50 fillért, az állami szubvenczióból pedig 648 K 71 fillért régiségek szerzésére. 1901-ben maradt még rendelkezésre a városi segélyből 559 K 43 f. és az állami szubvenczióból 1181 K 71 f.

1901-ben az őz 23-szor volt kiküldve és pedig ötször a város határában és 18-szor a vidékre. Ásatás két helyt, Varadián és Oresácson rendeztetett. Verseczen a földalatti cserépcsöves vízvezeték volt a kutatás tárgya, eredménye öt vonal felvétele. A kirándulások nemcsak Versecz környékére, hanem a Duna és a Kárás alsó völgyébe is irányultak. A varadiai ásatás végre az ottani Arcidava nevű római castellum északi kapujának, valamint az ezt védő tornyok alapfalainak feltárását eredményezte.

A múlt évi szerzeményből felemlítendőek: az I. osztályban az érmeknél, egy makedoni Fülöp-féle ezüst tetradrachmának barbár utánzata Gályáról; egy bizánczi arany érem a x. századból Verseczről és hét darab xvi. századbéli kis ezüst érem egy Gajtászollon előfordult gyűjtélékes leletből. A régiségek

II. osztályában, melyeknek gyűjtésére a fősúlyt fektettük, szereztük a legtöbb tárgyat. Præhistorikus tárgyat kaptunk a város határából: egy serpentinbaltát a «Papok völgyé»-ből, aj. Ditsch Péter; egy kvarcból készült morzsolókövet a Cservenkahegyről; egy bronz tokosvésőt füllel a «Majdan» dülőről, aj. Zinser Antal és egy már 1899-ben talált, nádlevelű bronz kardpengének csúcsafelőli töredékét, aj. Márkovics Manó. Dubovácáról az ottani dunaparti úrnatemetőből adott Kálmán Ferencz, közs. jegyző két urnát, három bögrét és több cseréptöredéket, melyek közül sok a mészbetétes. Fehértemplomi leletű bronz tokosvésőt füllel ajándékozott Adler Miksa. Varadiáról szereztünk egy bronz füzőtűt és czífrázatos cserepeket. Német-Sztamoráról egy agyaggyöngyöt és egy bronz ujjgyűrűt vásároltunk. Dettáról hozott haza az ör únamaradványokat, melyekhez a vattinai edények közt voltak hasonlóak. Temes-Váraljáról pedig szereztünk egy urnásír maradványait, melyek egy kétszer öblösített hamvveder és egy füles bögréből állottak. Mindkét edény gazdagon van díszítve mészbetétes rajzzal. Az urna alakja felette ritka s eddig csak Temes-Kubinban és Gályán konstatáltatott, a honnan egy példány a m. n. múzeumban, egy másik pedig dr. Almássy György birtokában van Borostyánkőn, Vasvármegyében (Arch. Értesítő, U. F., XVIII. 109. l., 16. és 17. ábra). A legtöbb tárgyat azonban, mint minden évben, ismét Vattina szolgáltatta. Itt már a leletek apadása mutatkozott, azonban november közepe óta annyit kaptunk, hogy az évi szerzemény 74 kő-, 7 csont-, 48 szarvasagancs és 352 agyagdologra, vagyis összesen 481 tárgyra emelkedett. Vaskori edénytöredékeket hoztunk haza Dubovácáról, Dettáról, Ulmáról és Jászenováról, az utóbbi helyről négy agyagkúpot is. Végre adott Nikolics Józsa egy kelta urnát, mely Temes-Kubinban találtatott. Antik amphorát és sírurnát szereztünk Izbistyéről. Varadián pedig, a hol jul. 6. és 7-én, valamint aug. 26. és 27-én ásattunk, több tégl- és edénytöredéket találtunk, voltak vasszőgek, egy alakatlan ólomlemez és egy agyagmécse darabjai, melynek alján a LITOGENES bélyeg kibetűzhető. Kubinból kaptunk egy római vas-nyílvéget és végre vásároltunk egy carneolgemmat Mercurius alakjával. Hullámdíszes cserepeket a régebb középkorból Dettáról hoztunk be. Táskaalakú arany fülbevalókat, a VI—IX. századból, Vattinán vétel útján szereztünk. A XV—XVII. századokból való három agyadedény Vattináról, egy hasonló Temes-Kubinból és egy rézüst Varadiáról szereztetett. A verseczi Kápolnahegy északi lejtőjén létezett Podversán maradványaiból adott Zoffmann János egy kapura való nagy függő vaslakatot. A verseczi vízvezetékéből több cserép-csőtagot és téglát szereztünk. Végre vásároltunk egy 83 drból álló verseczvidéki délszláv ezüstékszer gyűjteményt, melynek darabjai (mentekötők, díszűk, csattok, ujjgyűrűk, gombok és főleg fülbevalók) első sorban ugyan az ethnographia szempontjából érdekesek, de van köztük több olyan is, melyeknek analógiája vidékünk XVI. és XVII. századbeli filigrán ezüst művei közt található.

A múzeumnak két osztálya, a régiségtár és a város millenniumi tárgyai, 1901-ben felváltva 37-szer volt nyitva szabad belépés mellett a közönség számára; a látogatók száma 961 volt.

Versecz, 1902 jan. 6-án.

Milleker Bódog.

SZENT DOROTTYA HERMÁJA BOROSZLÓBAN. — A festményt készítette Pfauth Margit.
Az edzést végezte Meissenbach Riffart és társa. — A színes nyomást végezte Lilienfeld S. Boroszlóban.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZENT DOROTTYA HERMÁJA A BOROSZLÓI IPAR- MŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.*

(Egy színes képmelléklettel.)

Szent Dorottya fejereklyetartójáról, a mely már 1869 óta a boroszlói iparművészeti múzeumnak, az egykori sziléziai régiségmúzeumnak, egyik fő ékessége, mindeddig nincsen kimerítő, szakszerű ismertetésünk, bár a szakirodalom többször foglalkozott vele. Az ötvösmű történetére vonatkozó rövidebb megjegyzések jelentek csak meg róla és különösen az ereklyetartó koronája keltette föl a kutatók figyelmét.**

Művészi ereklyetartók csak a XIII. századtól kezdve lépnek föl nagyobb számmal és közöttük előkelő helyet foglalnak el a fejereklyetartók vagy hermák. A képrombolók, a vallási háborúk és a francia forradalom sokat pusztítottak el közülök, de mégis aránylag nagy számmal maradtak reánk. Legnagyobb részök az egyházak kincstárainak féltve őrzött kincse és a boroszlói múzeum egyike annak a néhány nyilvános gyűjteménynek, a melyek ilyen ötvösművekkel dicsekedhetnek. Szent Dorottya fejereklyetartója különösen koronájánál fogva érdekes, a melyet magyar sodronyzománcz díszít. Ilyképen azok közé a ritka ötvösművek közé tartozik, a melyek Magyarországon kívül jó fogalmat adnak a nevezetes sodronyzománcz-technika lényegéről.

A fejereklyetartó egészben 44,5 centiméter magas és teljesen trébelt ezüstmunka. A haj, a ruházat részei, a korona, valamint a talapzat tűzben vannak megaranyozva, míg a testrészek megtartották ezüsfölületöket, a mely idők folytán feketés patinát nyert. A fejnek 32 centiméter a magassága, tehát körülbelül az életnagyság három negyedének

* A jelen értekezés egyidejűleg jelenik meg itt és a boroszlói múzeum II. évkönyvében, a fordítást dr. Éber Lászlónak köszönjük.

A szerk.

** Lásd *Archaeologiai Értesítő*, 1880–81., XIV. köt., 17. l.; u. o., 1887, U. F. VII. köt., 419. l.; Hampel József, *Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből*, Arch. Ért. 1887, U. F. VII. köt., 119, 123., 129. l.; u. a. *A középkori sodronyos zománcz hazánkban*, Művészi Ipar II., 133. l.; J. Hampel, *Das mittelalterliche Drahtemail*, (Budapest, 1888) 14. l.; E. Radisics v. Kutas, *Das ungarische Drahtemail. Kunstgewerbeblatt* 1880, VI. évf., 125. lap. — Színes képe megjelent a *Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer* I. kötetében (Boroszló, 1900), a honnan a jelen mellékletet átvettük.

felel meg. A fejtetőre kristályüvegből készült lencse van alkalmazva, a mely mögött a szent koponyájának és állkapcsának egy darabja látható. Az üveget vagy «pápaszemet», a hogy egy városházi, az 1445. évből kelt számadás nevezi, rovátkos sodronykarika veszi körül. Az ilyen üvegfödél, a mely sok fejereklyetartónak van a tetején vagy mellén, alapjában véve kissé művészietlen, de szükségszerű következménye volt az 1215-diki laterani decretumnak, a mely a szentek testrészeinek föltárását megtiltja. De a keresztények csak úgy hittek a szent test csudatévő erejében, ha saját szemökkel látták azt és sokkal nagyobb volt vágyuk, hogy az ereklyét lássák, semhogy azt el lehessen nyomni. Az átlátszó üveg alkalmazása kibúvó volt tehát, a melynek révén a zárt ereklyetartó daczára is látható volt az ereklye.

A szent mellét kerek, csipkés szélű násfa ékíti, a melynek közepébe gúla formára köszörült, víztiszta üvegkő van befoglalva. Az ékszert sodrony erősíti a mellhez, a mely e czélból apró nyílásokkal van ellátva. A herma fölfelé keskenyedő, elliptikus alaprajzú talapzaton nyugszik és két csuklóval van hozzá erősítve. A síma fölületű talapzatot, a melynek alsó átmérői 34, illetőleg 17 cm. hosszúak, mellső oldalán négy kerek kis ablak töri át. Ezek mögött tűnnek elő Bálint, Mártha, Tamás, Scholastica, Lőrincz és Lázár szentek ereklyéinek részecskéi, továbbá II. Pius pápa *Agnus Dei*-je. A nyílásokat párhuzamosan rovátkolt aransodronyból készül karikák szegik be, épen úgy, mint a fejtetőn levő üveglencsét. Ékesség gyanánt és részben azért, hogy a mellszobor és talapzat nem szerves összefüggésének hatását enyhítse, e két rész érintkezésének vonalán keskeny, fogazatos szegély fölött gazdag díszítésű öv fut körül. Az öv fölülete úgy van tagozva, hogy tizennégy finom kivitelű növényi inda tizennégy, különböző alakú, nyílt foglalatral váltakozik, a melyek ékkövek utánzataival vannak kitöltve. A baloldali hajláson levő követ kivéve, a mely talán magyar félopál, csak kék, zöld vagy színtelen üvegek pótolják a drágakövek helyét. Figyelemre méltó négy bordeauxpiros üvegpasta fémnyomokkal. Anyanyira sajátságosak, hogy hozzájárulhatnak az egész ereklyetartó keletkezése helyének és idejének pontosabb meghatározásához, ha ismeretes provenientiajú műveken hasonló, eredeti üveganyagot fedezhetünk föl. Az áttört művű akanthuslevelek tovavonuló inda révén függnek össze, a mely a mellszobor hátán indul ki az ág végéből és az egész lánczot jobbról balra haladva átfogja. A leveleket és foglalatokat két rovátkos sodrony szegélyezi, azonkívül egy harmadik, alattuk elfödve végigvonuló sodrony tartja össze őket. A széles övet hátul három fül és egy szög zárja be; a szög végét oroszlánfejes rosetta díszíti és ugyancsak kis oroszlánfej köti össze a násfát a lánczczal. Szent Dorottya fejét nyílt korona (*corona aperta*) díszíti, megerősítés nélkül reáhelyezve. «A késő

gotikus művészet legnemesebb formáját föltüntető heraldikus rajz mintaképe». Magassága 9 centiméter. A korona abroncsa zománczos szalag, melyet alul és fölül vastag, párhuzamosan rovátkolt csavart sodrony szeg be. A szalagon három kis oroslánfej erősíti meg a forrasztás helyeit, azonkívül a homlok fölött két síma aranyrekeszbe kék üvegek vannak befoglalva. Mögöttük két vékony sodronyrosetta van, zománczos golyócskákkal, a melyeknek azonban csak csekély nyomai maradtak fenn. Az abroncs felső széléből nyolcz nagy és nyolcz kisebb, rendkívül gazdag gotikus akanthuslevél nő ki. A nagy leveleket belül erős sodrony köti össze. A levelek tizenhat tövét egy-egy rekesz díszíti. A homlok fölötti középső rekeszből világos, gúla alakú üveg emelkedik ki, két oldalt jobbra négy, balra öt amethyst van beléjük foglalva. Rajzuk a magyar, selmeczi amethysteknek jellemző rajza, az ibolyaszínnel hol világosabb, hol sötétebb színével, a melyeknek váltakozása valami várra emlékeztető képet ad. E kövekhez balra egy, jobbra két félópál csatlakozik, a melyeknek magyarországi eredete alig lehet kétséges. A többi rekeszben ismét csak színes üvegek vannak.

Dr. Seger mindazokat a történeti hagyományokat összegyűjtötte, a melyek szent Dorottya ereklyetartójára vonatkoznak.* Az első adat az 1445. évből való; korábbi, sajnos, nem ismerünk. Ennek következtében az ereklyetartó keletkezése helyének és idejének megállapítása céljából arra vagyunk utalva, hogy egyéb ötvösművekkel hasonlítsuk össze.

Szerencsés véletlen, hogy a herma koronájának az abroncsán olyan díszítés látható, a melynek mind helybeli, mind időbeli előfordulása meglehetősen pontossággal határozható meg. A sajátos magyar sodronyzománczczal van dolgunk, a melyet 1445 előtt ilyen módon csak Magyarországon állítottak elő.**

Zománczos virágfüzér fut a 453 mm. hosszú és 15 mm. széles abroncs körül. A zománcz tarka színeinek az összetétele a fő eszköze a hatásnak. Az alap áttetsző kékes ibolyaszín. Maga a díszítmény nemes hajlású hullámvonalból áll, a melyből indák gyanánt ügyesen elrendezett virágok, szőlőfürtök, levelek és melléksarjak nőnek ki. Hat, áttetsző fehér, erősen kiemelkedő zománczú kis karikából álló virágok váltakoznak másokkal, a melyek egy vagy három nagyobb, mély zöld translucide zománczú rosettából vannak összeállítva. Szőlőfürt alakú idomok következnek ezután, a melyek zöld vagy rubinpiros zománczczal borí-

* *Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer*, I. köt., 2., 3. ll.

** A sodronyzománcz eredetileg Friuliból és Velenczéből származik, de az oda való művek stílusuk jellegénél fogva itt nem jönnek tekintetbe. Radisics Jenő a friulii és velencei emlékek egész során, a mely a XIV. század végéről származik, a Sesto ötvöscsalád névjelzéseit találta. V. ö. *Arch. Ért. U. F. XI.*, 432., kövv. II.; Nagy Géza, *Harczias Fridrik első szász választó fejedelem magyar kardja*. *Arch. Ért. U. F. XIV.*, 315. köv. II.; *U. F. XIV.*, 324. köv. I. — J. Hampel, *Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen*. *Zeitschr. f. hist. Waffenkunde*, I. k., 84. I.

tott tizenhárom kidomborodó ezüstgolyócskából vannak összetéve. Kis ujjas levelek, szétálló mellékhajtások és finom hajlású indák, mindannyian síma ezüsből, töltik ki a tért, a fő inda egyes hajlásai, a virágok és szőlőfürtök között. Az egész diszítmény rajzolatját sodrott filigrán-sodrony képezi és egyszersmind befogadja a zománcz anyagát.

Hampel József találta meg a középkori sodronyzománczról irt tanulmányában azt az utat, melynek révén az ilyen sodronyzománczos munkák helyét és idejét meg lehet határozni. A rendelkezésére álló anyag alapján az időrendi tájékozás tekintetében a következő elméletet állíthatta föl. Lényegileg két csoportot lehet megkülönböztetni. A XV. századból való régibb munkákat az jellemzi, hogy valamennyi piros zománczot tüntet föl. Különös kedveltségnek örvendett a piros, fehér és zöld színek együttes alkalmazása. A XVI. századból való csoportból ellenben hiányzik a piros szín és a hideg színek előfordulása a jellemző vonása e csoportnak. (Hampel, *Das mittellalterliche Drahtemail*, 37. s. köv. lap.) A boroszlói fejereklyetartó koronájának abroncsa a régibb színösszetételt mutatja: kék alapon fehér és zöld virágok tűnnek elő rubinpiros szőlőfürtök mellett.

A helyi meghatározásra nézve Hampel a stílistikai sajátságok elemzését használja föl. Arra az eredményre jut, hogy formai szempontból három nagyobb iskolát különböztethetünk meg: Magyarország nyugati részét, Erdélyt és a Szepességet. Ha a boroszlói korona abroncsát e három fő központ stílusával összevetjük, csak Magyarország nyugati része jöhet tekintetbe, a hol a külföld hatása alatt a legízlésesebb, legfinomabb, legművészebb ornamentális compositiók készültek. E csoportnak jellemző vonása, hogy virágok, levelek és indák hosszúkás térben forognak egy hullámvonal körül. Ilyképen rendkívül csinos hatások keletkeznek, ha a lendületes vonalak finom alakítású virágokban, indákban és levelekben végződnek. (Hampel, *Drahtemail*, 26—36. ll.) Az indadisztítésnek ez a módja a fő motivuma a boroszlói korona zománczos disztítésének. Arra az eredményre jutunk, hogy a korona Nyugat-Magyarországból való és a XV. században, 1445 előtt keletkezett.

A szóban forgó művészi központból eredő egy másik munka azonban megadja annak a lehetőségét is, hogy a boroszlói mű eredetét még közelebbről meghatározhassuk. Azt találtuk, hogy stílusában megfelel a nyugat-magyarországi csoporténak, a mellett azonban különös rokonságot fedezhetünk föl a boroszlói korona és a drezdai történelmi múzeumban levő szász választófejedelmi kard között.*

* Photographieen nach Gegenständen aus dem königl. historischen Museum in Dresden, II. köt., 86. l. (München, 1871): M. v. Ehrenthal, *Führer durch das königl. historische Museum zu Dresden*, 10. l., 34. sz.; *Arch. Értesítő*, F. F. XIV., 315. köv. l.; J. Hampel, *Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen*; i. h., 81—84. ll.

E két mű összehasonlításából menten kitűnik diszítményük stílusának nagy hasonlósága, a mely arra a föltevésre utal, hogy a korona a drezdai karddal egy vidéken és körülbelül egy időben keletkezhetett. A kardhüvely eredetének helyét és idejét meglehetősen biztonsággal állapíthatjuk meg. Az 1425. év augusztus elsején nyerte Frigyes szász herceg, meissenai örgróf, a választófejedelmi méltóságot. Fölvatása Budán, a császár székhelyén, ment végbe. Valószínű, hogy a díszkard ott keletkezett, a hol először került használatba (Hampel, *Kurschwert von Sachsen*, 81. l.), tehát 1425 körül Buda környékén. A drezdai kardhüvely és a boroszlói ereklyetartó zománczos füzéreinek föltűnő hasonlóságánál fogva a kardra vonatkozó adatokat emerre is átvihetjük. Föltételezhetjük, hogy a korona a XV. század húszas vagy harminczas éveiben valahol Buda környékén készülhetett. Ily módon szent Dorottya ereklyetartóját hely és idő tekintetében meglehetősen pontossággal meghatároztuk.

Fölmerülhet az az ellenvetés, hogy a korona talán későbbi időben került a mellszoborra és hogy ennek helybeli és chronologiai meghatározására nézve mit sem bizonyít. Véleményem szerint a következő ellenérvek megdöntik e nehézséget. Kappadociai Dorottya vértanúhalált szenvedett. A középkor keresztény ikonographiája értelmében minden vértanút, a ki Krisztusért áldozta föl életét, diadémával vagy győzelmi koronával kellett ábrázolni. Ennélfogva a boroszlói hermának is kezdetől fogva koronát vagy legalább diadémát kellett viselnie. Az a lehetőség, hogy az eredeti korona egyszerűbb volt és csak utólag pótolták a mostani díszes darabbal, ki van zárva. Az ereklyetartónak mindig nagy fejdísz kellett viselnie, hiszen az ötvös jelentékenyen egyszerűsítette a hajzat ábrázolását, a mennyiben azt a korona elrejtette a hívek szemei elől. A haj látható részei az ezüsből ki vannak trébelve, a fejtetőn ellenben a haj structuráját csak gyöngén jelzik a bevéselt vonalak. Csak úgy volt ez lehetséges, ha a korona tekintélyes nagyságú volt. Tehát a későbbi pótlás esetén is csak valami egyenértékűt tehetek volna az eredeti korona helyébe. A haj kezelésének különbözősége finom művészi megfigyelésben gyökeredzik. Ha az ötvös a fejtetőt trébelt kivitelű hajjal takarta volna, akkor a korona díszítésének kellemetlenül nyugtalan, mozgalmas lett volna a háttere. A trébelt haj erős bemélyedései és kidomborodó élei művésztetlen, zavaros szomszédságban lettek volna a korona magasan fölnyúló, gazdag kiképzésű diszítmányaival. Az egyszerű hullámvonalak bevésése által ellenben alkalmas, harmonikus, nyugodt háttér állott elő, a mely előtt a korona ágainak díszes volta zavartalanul jut érvényre. A korona abroncsa továbbá szorosan hozzáillik a fejhez. Az a föladata, hogy azt a vonalat elfödje, a hol a leemelhető fejtető a fej másik részével érintkezik. Ha tehát a korona csak később keletkezett volna, akkor készítője csak boroszlói

ötvös lehetett volna, a ki munkájánál szorosan az ereklyetartóhoz tartotta magát. De miképen magyarázhatnók meg akkor a zománczos füzérnek a drezdai választófejedelemi kardhoz való tagadhatatlan hasonlóságát? Miért választotta volna a boroszlói mester a selmeczi amethysteket és magyar félopálokat ékkövekül? A magyar ötvösnél ez igen közel fekvő dolog. Figyelemre méltó azonkívül, hogy a gúla alakban köszö-rült üveg, a mely elől, a korona közepét díszíti, hasonló nagyságban és foglalatban fordul elő a násfán is. A korona szalagjának kis orosz-lán-fejei is megtalálhatók a lánczon.

A talapzat jobb széle mellett levő nyílás mögött viaszostyát lá-tunk, II. Pius pápa (1458—1464) *Agnus Dei*-jét és ennél fogva fölme-rülhet az a kérdés, nem változtatták-e meg 1458 és 1464 között az ereklyetartót? De nyilvánvaló, hogy az ostyát egyszerűen egy másik ereklye helyébe tették, a mely eddigi üregéből egy másikba került, hiszen még ma is több ereklye van egyesítve a két középső üveg mö-gött. Az *Agnus Dei* tehát nem adhat okot semmiféle kétségre az ereklye-tartó állapotára vonatkozólag. Meg vagyok róla győződve, hogy a ko-rona kezdettől fogva rajta volt az ereklyetartó fején és hogy sodrony-zománczos díszítését az egész mű meghatározására fölhasználhatjuk. A korona ágainak finomsága és tetszetős vonalai az akkori magyar kelyhek és serlegek díszítményeire emlékeztetnek. Az 1884-diki buda-pesti ötvösműkiállítás remekeiről kiadott nagy díszmunkában¹ a serle-geknek egész sorával találkozunk, a melyeknek aranydíszítménye mint-egy kibővített mása a boroszlói koronának. A besztercebányai székes-egyház kelyhének² cuppáján látható gotikus levélsor csak kevés-sé eltérő kicsinyben való reproductiója. A boroszlói székesegyház kincstá-rában levő XV. századbéli magyar kehelynek, mely a Gellhorn-család czimerét viseli, olyan ormos szalagdísze van, a mely nagyon hasonlít szent Dorottya koronájához.³

A korona révén mindeddig csak az ereklyetartó provenientiáját határozhattuk meg. Még annak a fontos kérdésnek az eldöntése van hátra, vajjon a herma stilusa a XV. század elejére és magyar száрма-zásra vall-e. A fejnek finom, hosszúkás, ovális formája van. Homloka magasan domborodik. A szemcsontok ívei fölfelé húzódnak, a szemöl-dökök nincsenek megjelölve. Az éles metszésű szemhéjaknak hegyes ovális alakjuk van. Orra keskeny és hegyes, szája, a melynek finom, kettéosztott felső ajka van, kicsiny. Föltűnően kicsiny az áll is, a mely-

¹ Pulszky-Radisics, *Az ötvösség remekei Magyarországon*, I. köt., 5., 7., 71., 93., 101., 105. ll.

² Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, XXXI. tábla.

³ A székesegyház kincstárának kiadatlan lajstroma, 11. szám; Lutsch, *Die Kunstdenk-mäler der Stadt Breslau*, (1886), 173. l., 2. sz.; *Arch. Értesítő*, U F. VII., 419., 422. l.; Hampel, *Das mittellalterliche Drahtemail*, 14., 31. l.

nek gödröcskéje van a közepén. A stilizált haj magasan ki van fésülve a homlokból és a fülkagylókat elrejtve gotikus jellegű hullámvonalakban húzódik két oldalt hátra a nyakszirt felé, hol ismét szabadabban terjed szét. Nyaka vékony, melle csudálatosan valószerűtlen: úgyszólván nem egyéb, mint a nyaknak lefelé való vastagodása. Az aranyozott ruha keresetlen, egyszerű és csak ponczolt szegélyekkel van díszítve. A finom, gyöngéd fejecske egy serdülő hajadon bájos vonásait tünteti föl, a melyekből nőies szendesség sugárzik ki.

A mellszobor formái azt a stilust árulják el, a mely 1350 és 1450 között a német földet áthatotta. Annak a nagy szellemi és egyházi mozgalomnak a kifejezése, a melyet a mystikusok föllépése jellemez. Ez a stilus vette át a közvetítő szerepét a középkor általános típusai és a renaissance szabadon megnyilatkozó individualismusa között. Nem lép föl mindenütt egy időben. A legmagasabb fejlettség székhelyein kezdődik és csak nyomról-nyomra vonul be a cultura újabb területeibe is. Virágzása az 1370. és 1430. évek közé esik. A kiindulás fő pontjai Köln és Prága városok. Magyarország, a mely cultura tekintetében mögötte állott Kölnnek és Prágának, körülbelül 1425 és 1450 között veszi át a mysticismus művészi stílusát. Ilyképen a korona és a mellszobor keletkezésének az ideje csakugyan megfelel egymásnak. A boroszlói gyűjtemény 1891-diki lajstroma (5393. szám alatt) bizonyos képmásszerűségről szól, a melyre szent Dorottya mellszobrának készítője törekedett, ha nem is érte el azt teljesen. De vajjon kinek a képére készült volna a mellszobor? Alig van benne egyéni hasonlóságról szó, hanem az, a mi ennek a hatását kelti föl bennünk, nem egyéb, mint az egyéni alakítás törekvésének a következménye és kifejezése a középkornak eddigi tipikus formái helyett.

Nehezebb annak a kérdésnek az eldöntése, vajjon az ereklyetartó stílusa magyar elemeket tüntet-e föl? E nehézséget még növeli az a körülmény, hogy a mellszobor keletkezésének idejében az egyéni nemzeti művészetre való törekvés még csak bölcsejében leledzik. Célunkat leginkább úgy közelítjük meg, ha szent Dorottya mellszobrát egyéb magyar fejereklyetartókkal hasonlítván össze, esetleges közös, magyar vonásokat keresünk bennök. Mindeddig azonban nem ismerünk egyetlen magyar eredetű női fejereklyetartót sem. Csakis szent László győri hermájára és a Magyar Nemzeti Múzeumban levő, férfit ábrázoló mellszoborra lehetünk tekintettel, de mindenesetre kényes dolog, ha a boroszlói női fejek ezekkel akarjuk összehasonlítani, mikor a stilus olyan finom árnyalatainak a meghatározásáról van szó. Azonkívül a két férfi-fej nem tüntet föl magyar sajátságokat. Általában nem tagadható a szent László és Dorottya mellszobrainak a stílusa között fönnálló rokonság. A fej formája, a szemek és orr alakítása, a haj ábrázolása alapján

véve hasonló a kettőnél. De a hasonlóságok épenséggel nem magyaros elemek, hanem csak olyan jelenségek, a melyeket annak a kornak a stilusa általában föltüntet. Annak sem volna czélja, ha egyéb anyagokból készült művészi alkotások, festmények, fa- vagy elefántcsontfaragványok vizsgálatához folyamodnánk, mert ezekből is csak olyan ismérveket nyernénk, a melyek nem sajátságos nemzeti vonásokra, hanem csak a kor általános stilusára vallanak. Magyarországnak nem volt jellemző honi művészete a XV. század elején. A művészek és kézművesek nem belföldiek, hanem Német- és Olaszországból vándoroltak be. Még ha valósággal magyar születésűek is, akkor is az idegenektől tanulnak és átveszik azok modorát. Annak a kornak magyar művészete lényegében nem egyéb, mint olasz és német elemekből kialakult vegyes stilus.

Két különböző stilusnak az egyesítését tünteti föl szent Dorottya fejedeklyetartója is. Az arcnak és testnek formái a német mysticismus művészi stilusának felelnek meg. Sajátságos, hogy mennyi vonás emlékeztet olyan kölni, vestfáliai és frank képek sajátosságaira, a melyek 1380 és 1430 között keletkeztek. A mellszobor németes jellege könnyen megmagyarázható. Abban az időben sok német kézműves járt Magyarországon, jogosult föltevés tehát, hogy a herma mestere Magyarországon letelepedett német, rajnavidéki vagy délnémet ötvös volt. De a mellett idegen vonások is föltűnők. Velenczének is volt benne része. A festészetből ismerjük azokat a kettős lényű alakokat, a melyeknek a benyomása félig ó-velencei-muranói, félig kölni-mystikus, Antonio da Murano és Johannes de Allemagna műveit, a melyekben a kölni képek zsenge bája a byzanci-velencei pompával egyesül. A boroszlói herma is ezt a kettős stilust tünteti föl. A kölni Madonnák szüziességét keleti díszelgéssel egyesíti. Sajátságos ellentétben van a pompás láncz, a násfa, a gazdag kiképzésű korona a szemérmes leány képével. Azelőtt, míg az ezüst még nem feketedett meg, a németes vonás még érezhetőbb lehetett, a mennyiben a fém enyhe, fehér csillogása az arcz finom kedveségét még fokozta. A mai sötét patina következtében a byzanci jellegű részeké a fő szerep, a mennyiben a fénylő arany és a sugárzó ékköveknek a sötét testszínnel való egyesítése révén olyan különös színhatás áll elő, a mely az athosi, moszkvai vagy czenstochowai fekete Madonnákra emlékeztet. Abban az időben velencei és német művészek gyűltek össze Magyarország nyugati részében, különös nagy számmal Budán, Zsigmond király székhelyén. Észak és Dél művészete egyesült. Német szellemre vall a mellszobor alakítása, a muranói-byzanci ízlést ültették át a velencei ötvösök a násfába, a lánczba és a korona tarka zománczú virágfüzérébe és gazdag ágaiba.

Szent Dorottya fejedeklyetartójának formai és technikai mivolta arra vall, hogy 1430 körül keletkezett Nyugat-Magyarországon, talán

Budán. Az a kérdés, milyen módon és kinek a révén került Boroszlóba. Oklevelek és krónikák mindeddig nem adtak e kérdésre választ. Vajjon kereskedés útján jutott az ereklyetartó Magyarországból Sziléziába vagy mint Zsigmond ajándéka? Mind a két föltevés lehetséges. Boroszló élénk kereskedelmi összeköttetésbe lépett Magyarországgal, miután a császár 1420 márczius 21-én megerősítette a város szabadalmát, a mely Magyarországgal való szabad kereskedelmére vonatkozott.¹ A magyar ötvösség virágzása és nagy hírneve a XV. század második negyedében könnyen indíthatott egy boroszlói donatort arra, hogy Magyarországon készíttesse el ezt a művészi hermát a szent fejereklyéi számára. Valószínűbbnek tartom azonban azt, hogy Zsigmond ajándékozta. 1420 óta a császár a legjobb viszonyban volt Boroszló városának tanácsosaival és a várost szinte elhalmozta kiváltságokkal, szabadalmakkal és kitüntetésekkel. Kedves Boroszlóját nevezte Csehország második fővárosának, a törvényes hűség kiapadhatlan forrásának, a mely innen szerteárad; nélküle a többi város mintegy fő nélkül való volna, polgárai a jó erkölcsök és helyes életmód mintái és tükrei, olyan város, a mely ragyogón kimagaslik minden egyéb város közül.²

Bollandus az «Acta Sanctorum»-ban³ ezt írja: «Pragae olim, vel Carelsteinij, in Bohemia asseruatum ferunt S. Dorotheæ caput, a Carolo IV. Imp. ut reor, isthuc allatum.» E szerint IV. Károlynak (1347—1378) birtokában volt szent Dorottyának egy fejereklyéje és nincsen kizárva, hogy Zsigmond, mint az ereklye örököse, azt a boroszlóiaknak ajándékozta a remekművű ereklyetartóval együtt. Úgy látszik, hogy a császár különben is nagyon kedvelte a fémből készített hermákat. Aschbach,⁴ Zsigmond regestái között 1431 február 27-diki kelettel megemlíti, hogy a császár Nürnbergben 1000 rajnai forintnyi tartozásáért huszonkét aranyozott ezüstfejet ad zálogba Ebehard Elibernek. Hogy milyen neműek voltak ezek a fejek, arról nincsen említés.

Hintze Ervin.

¹ Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigismunds*, III. köt., 432. l.

² Klose, *Dokumentierte Geschichte von Breslau*, II. köt., 349. l.

³ Febr. T. I. Antwerpen, 1658, 773. l.

⁴ I. m. III. köt. 480. l.

Kupak

ABSTEMIUS (BORNEMISSZA) PÁL PÜSPÖK VÉGRENDELETE.

A XVI. század régi műkincseink s műemlékeink pusztulásának a kora. Nem mondhatjuk ugyan, hogy e században a szép s a művészi iránt való érzés és az ízlés kiveszett hazánkban, hanem igenis viszonyaink voltak olyanok, hogy meglevő emlékeinket s műkincseinket sem tudták megtartani, megvédeni, annál kevésbbé birtak újat szerezni. A folyton megújuló háborúk dúlásai, s az ezek nyomában járó mérhetlen elszegényedés átok gyanánt nehezdedtek hazánkra. Elpusztultak régi váraink, püspökségeink, egyházaink, s velük együtt műkincseink java. Rohamosan terjedt a szegénység. A pénzhiány oly nagy volt, hogy I. Ferdinánd a mohácsi veszedelem után megmentett régi királyi kincseket is kénytelen volt beolvasztatni.* A mi egyházi kincs a kezébe került, ugyanerre a sorsra jutott. Baj volt az is, hogy a protestáns vallásra áttért uraink túlbuzgóságából új vallásuk iránt, a kezeik közt levő katolikus egyházi ruhákat és kincseket vagy pénzzé tették, vagy beolvasztatták. A multak emlékeit megőrizni, a műkincseket az utókor számára megőrizni, alig jutott valakinek eszébe. Példa erre *Báthory István*, Rudolf királynak országbírája. Ez a hatalmas protestáns főúr, kinek birtokában igen sok egyházi ruha és könyv vala, végrendeletében így intézkedik azokról: «vagy pénzen adják el, vagy ha el nem adhatják, gyöngyét és islógját fejtessék le, a kik gyöngyösök benne; a kik pedig nem gyöngyösök, sem islogosok, sem ezüstösök, hanem csak valami közmarhák, azokat is mind eladják; az kik ezüstösök, azt rólok levegyék és az kik közülök olyak, kívül az ötvösök ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek, de pápistáknak se zsidóknak ne adják, hanem egyebeknek akármi rendbélieknek adják el pínzen mind gyöngyöstül. *Az öreg könyveket metéljék ki és azok táblája iskolában való gyermekeknek könyveit kötni jó leszzen!*» Ha pedig — írja Báthory, — valami váratlan akadály miatt eme kívánságát nem teljesíthetnék, s attól kéne tartani, hogy ismét pápista kézre kerülnek, «*rakassanak egy nagy tüzet, s mind megégessék őket, s tegyék porrá*, senkinek egy pínz árát se adjanak benne, széllal futtassák fel az porát; nem akarom, hogy többé bálványozásra keljen az ti lelketek terhe alatt!»**

Ugyanilyen rendeleteket tesz Báthory az egyházi edényekről is. Így Nádasdy Ferencznének remek arany kelyhet hagy, de hozzá teszi: «az Istenre kényszerítem, soha pápista kezére ne fordítsa.»

Fogytak műkincseink a katolikus papság révén is. A XVI. században akárhányszor olvashatjuk, hogy az elszegényedett, nyomorban sínlődő zárdák, régi (sokszor megbecsülhetetlen értékű) egyházi edényeiket, kelyheiket, szent-

* Közös pénzügyi levéltár, a «Königin Maria» című fasciculusban vannak e kincsek leltárai.

** Károlyi-nemzetség levéltárában másolatban van a 87 nagy ívrétű oldalra terjedő s magyar nyelven írt végrendelet.

ségtartóikat *összetörték*, s mind aranyat vagy ezüstöt eladták.* Az is gyakran megesett, hogy az eféle edényeket zálogba vetették, de kiváltani többé nem bírták. Még magukat a püspököket is hasonló váddal illelhetjük. A míg II. Ferdinánd meg nem adta nekik a szabad végrendekezési jogot, hogy az udvart végrendeletük jóváhagyására bírák, a legértékesebb s legművészibb tárgyaikat rendesen az uralkodónak s a főhercegeknek hagyták. E tárgyak aztán sohse kerültek többé vissza Magyarországra! Ugyanez a sors várt a tömérdék «rebellis» ingatlanaira is. Így állván a dolog, minden írott emléknek, összeírásoknak, végrendeleteknek s leltáraknak ránk nézve kétszeres értékük van; mert sok időn át és sok korra vonatkozólag úgyszólván egyedül ezekből meríthetjük műtörténeti adatainkat.

Tapasztalásból tudjuk, hogy régi leltáraink s összeírásaink fölötté szűkszavúak. E körülményt főleg műtörténeti szempontból sajnálhatjuk, mivel abból a pár szóból, melylyel egy-egy tárgyat leírnak, néha alig lehet valamire következtetnünk. Ép ezért becsesebbek ránk nézve a végrendeletek; mert ezek gyakran bővebben foglalkoznak egy-egy tárggyal, sőt olykor történeti vonatkozásokkal és egyéb becses megjegyzésekkel is szolgálnak. Vegyük például *Báthory István* országbírónak fentebb említett végrendeletét. Ő a sok műtárgyon kívül még *saját ötvöséről* is megemlékezik végrendeletében, írván ilyenképen: «Csonka ötvössömmel csináltattam vala egy *bécsi pohár módra* való öreg pohárt, *publikány van az tetején*, mely ötvösnek bokában az jobb kezét elvágván, csonka vala, igen részeges is vala, keztyüből csináltatott kezefejet és minden cifráit az keztyüs kézzel verte ki. Igen nagy bajszos vala. Ám képét is ő maga felmetszette.» Ezt az öreg pohárt — írja — «Somlyai Báthory Gábornak hagyom; emlegessen meg róla, igyék belőle, de józan, jámbor, keresztény erkölcsessel.» Egy másik emléktárgyról ezeket írja Báthory: «vagyon tárházamban az régi jó *Báthory István uram pecsétes gyűrűje*, ki az törököket Isten segítségéből megverte volt az *Kenyer Mezein*, az ő urának és hazájának szolgálván; mely gyűrűt az jó hírű nevű *István lengyel király*, kit az *Úristen szegény nemzetünkből támasztott vala, ujság csudájára küldött vala még Varanón laktomban Sibrik Györgytől*; én soha nem viseltem, nem is viselem, mert méltónak magam reá nem ítélem!» Volt a tárházában két kürtje is, «egyikről — úgymond — semmi memoriát nem tudok írni kié volt; az ecsedi tárházban találtam; az második Báthory István lengyel király ő felsége kürtje volt»!

Eféle főúri végrendeletek sok művelődési és műtörténeti adattal szolgálnak, érdekes világot vetnek saját korukra, de művelődési és műtörténeti szempontból mégis figyelemre méltóbbak a főpapok végrendeletei. Egyrészt, mivel a főpapok sokszor a megelőző századok féltve őrzött emlékeiről is szólnak, másrészt meg ők voltak hivatott őrői, terjesztői és védői az egyházi műiparnak, s így legbővebben ők szólhatnak az újabb szerzésekről s a régi kincsek megóvásáról. Mivel azonban a végrendeletekben jobbra csak ama tárgyakról és ingatlanokról emlékeznek meg, melyeket mint saját szerzeményeiket mások-

* Bornemissza Pál több ily esetet említ végrendeletében.

nak hagyományozhattak, a főpapi végrendeletek ismertetésénél az egykorú összeírásokat is figyelembe kell vennünk.

Az összeírások ugyanis nemcsak az illető püspök javait sorolják fel, hanem a vezetése alatt állott egyház kincseit is. Egy-egy egyházmegye kincseiről tehát csak úgy alkothatunk magunknak teljes képet, ha a végrendeletek mellett az összeírásokat is figyelembe vesszük. Mennyire fontos körülmény ez, példával igazoljuk. A Történeti Tár 1894. évfolyama közölte Várday Pál esztergomi érsek hagyatékának lajstromát. E lajstromban alig találunk tárgyat, mely figyelmünket megragadná. Az esztergomi székesegyház kincseiről ugyanis egy hangot sem árul el. A közös pénzügyi levéltárban azonban van egy 1549-ben keltezett összeírás, mely Várday Pál érseknek pozsonyi házában feljegyzett ingóságokról szól. Ez a jegyzék már méltó arra, hogy a műtörténetírók bővebben foglalkozzanak vele. Nem közöljük itt egész terjedelmében, — rendkívül sok és drága egyházi ruhát sorol fel, — csak a becsebb kincsek közül említünk föl egynehányat. Az összeírás szerint az érsek pozsonyi házában találták a következő tárgyakat is:*

«Argenteum, deauratum caput Sancti Georgii cum humeris integrum.

«Tabula argentea Anunciationis Mariæ figuram continens.

«Evangeliū liber cum certis antiquis ornamentis et lapidibus rudibus antiquis, in pergameno scriptus.

«Dalix magnus antiquus cum patina totus deauratus.

«Crux aurea insignis, diversis lapidibus, imaginibus et gemmis *miro artificio exornata. Opus regium*, altitudine unius ulnæ longa, cui unus angelus de est, et lapis unus, ex minoribus et aliquot gemmæ.

«Crux aurea mediocris sesqui palmi, cum gemmis et lapidibus præciosus ornata, habens de ligno crucis Salvatoris.

«Baculus pastoris ex argento, totus deauratus, *insignis artificii*.

«Caput argenteum deauratum cum humeris Sancti Blasii.

«Caput argenteum cum humeris Sancti Vincencii miris denaratum.

«Caput argenteum cum humeris deauratum Sanctæ Agnetis.

«*Brachia duo ex argento deaurata Sanctorum Stephani regis et Emirici ducis.*

«Ornamentum altaris auro contextum cum figura depositionis domini.

«Auleum de veluto aurato elevatis floribus cum insignibus quondam Thomæ Archiepiscopi Cardinalis in medio.

«Cupa una argentea deaurata cum altis floribus.

«*Vile pallium, quod dicitur fuisse Sancti Adalberti.*

«Auleum amplum de atlasio aureo *cum insignibus reginæ Beatricis.*

«Tabula una, quæ in medio habet imaginem beatæ Virginis, in reliquo vero diversorum sanctorum reliquias plures.

«Ornamentum altaris cum insignibus argenteis inauratis compluribus eo applicatis gemmis.

«Cappa de atlasio aurato et imaginibus sanctorum.» etc.

Ilyen becses tárgyakat találunk Radetius egri püspök javainak összeírásaiban is. Ez összeírások közül a legbecsebbet a Történeti Tár közölte. Egy másik összeírás a közös pénzügyi levéltárban van.** Ez utóbbi némileg eltérő

* Közös pénzügyi levéltár: Inventarium super rebus Rev. Dom Pauli de Warda in domo eius Posoniensi repositis 1549.

** K. p. I. Hungarica, 14389. fasc. 1586. Ez az összeírás megemlíti, hogy szent Barnabás aranyozott ezüst feje 20 marka és 4 lat ezüstöt tartalmazott. Említ három oltárterítőt is, melyek roppant becsesek lehettek, mivel árukat 2000 frtra teszi az összeírás.

amattól. A többi között felsorolja a püspök címerével ellátott flandriai szőnyeget; 916 frtra becsült, skofium szövetét; 716-ra becsült, drágakövekkel diszített vontaranyát és a Báthory címerrel ellátott, drágakövekkel diszített pompás kehelyét.

Telegdy Miklós pécsi püspök végrendelete meglehetősen szegénységről tanúskodik. Úgylátszik az ő gazdagsága könyveiben és könyvnyomtató műhelyében rejtett. A végrendeletével egykorú összeírás összes könyveit egyenkint felsorolja. Jellemző az ő vagyoni állapotára, hogy az esztergomi káptalan tagjainak egy-egy ezüst kanalat hagyott; azoknak a kanonokoknak pedig, kik temetésén résztvesznek egy forintot rendelt. A végrendeletében felsorolt tárgyak közül felemlíthetjük I. Ferdinand nagy arany emlékérmét (nummus aureus satis magnus cum imagine divi Ferdinandi imperatoris), továbbá három más aranyérmét, melyek 28 aranyat nyomtak, két aranyozott ezüstérmét, 17 darab régi ezüst érmét és nagy kárpitját, melybe különféle történetek voltak szöve.¹

Mosóczy Zacharias nyitrai püspök 1587 július 17-én kelt végrendeletében² a legértékesebb kincsét, remek kelyhét Ernő főhercegnek hagyományozta. E kehely színaranyból készült, s gyémántokkal, smaraggdal, krisolittal, rubinokkal, szafirokkal és gyöngyökkel volt diszítve. Oly szép műtárgy volt ez, hogy Mosóczy elküldé megtekintésre Radetius püspöknek is. A végrendelet nem sorolja föl a püspök könyveit, pedig a bibliografusokat nagyon érdekelnék, mivel Mosóczy kiváló jogtudós s író volt és sok jeles munkát összevásárolt. Könyvtáráról mindössze ennyit ír végrendeletében: «Bibliothecam nostram universam cum omnibus libris, *tabulis seu mappis chosmographi- cis, sphericis, imaginibus tam* prioribus, quam nuper Viennæ emtis, item cum omnibus scriptis et aliis omnibus ad eandem bibliothecam pertinentibus *Doctori Andreæ Kecskés*³ affini nostro legavimus.»

Heresinczy Péter győri püspök 1590-ben készült végrendeletében szintén kevés említésre méltó dolgot találunk. Könyvei között azonban akadnak figyelemre méltó példányok is. Így ott találjuk a többi között a győri egyház constitutioit két kötetben (Constitutiones Ecclesie Jauriensis libr. 2.) A hagyaték-összeírásban pompás szőnyeget, török vontarany miseruhát, a püspök címerével ellátott serleget és *himzett magyar kendőket* (Hungerisch Handtuch) is találunk.⁴

Balásffy Tamás pécsi püspöknek 1625-ben összeírt hagyatékában találjuk a *zalavári apátság* híres aranyozott keresztjét és 20 darab nagyértékű képet («*Imagines præciosæ maiores et minores partim tabulatæ, partim non*».) Könyve is igen sok volt, de ezeket nem tartották érdemesnek összeírni. Be-

¹ K. p. I. Hungr. 14388. 1586 április 20. Telegdy igen érdekes megjegyzést tesz végrendeletében Kutassy Jánosról a későbbi esztergomi érsekről, irván: «concionator certe talis est, ut neminem ei parem esse in Hungarica ausim dicere, licet forte aliqui magna de se prædicent»!

² K. p. I. Hungr. 1587. júl. 7.

³ Ez a Kecskés András dr. külföldön tanult; a 16. század végén majd minden püspök megemlékezik róla, mint kiválóan jeles emberről. Különben Kutassy János esztergomi érseknek titkára volt.

⁴ K. p. I. Hungr. 1590. fasc.

vett szokás volt ez akkor!¹ A leltarak minden hordó bort följegyeztek, de a könyvekről rendszeren csak annyit írtak, hogy itt is, ott is nagy rakásban állanak a könyvek.

Kutassy János esztergomi érseknek 1601-ben összeírt hagyatékában és végrendeletében alig találunk valami említésre méltó dolgot. Ő maga fölemlíti, hogy az érsekség jövedelme fölment a katonatartásra, s neki alig maradt valamije.² Az érsekség pozsonyi házában néhány vontarany szöveten kívül, egy aranyozott réz szenségtartót, három silány kelyhet, Oláh Miklós érsek czímereével diszített kárpitot jegyeztek föl. Az egyetlen, a mi e leltárban figyelmünket megragadja, e néhány sor: «*Pelves testaceæ gypsacæ et manu artificis cæruleis coloribus ornata cum gutturviis!*»³ Az összeírás nem említi, hogy hol készültek ezen taracotta edények.

A xvi. század magyar főpapjai között első helyen kellett volna említenünk a derék *Bornemissza Pált*, de szántszándékkal hagytuk utolsónak, mivel róla bővebben akarunk szólni. Tehetséges, nagymíveltségű férfiú volt; sokat tanult, olvasott és sok nyelvet beszélt. Kora szokása szerint nem használta családi nevét, hanem állandóan *Abstemius*-nak írta magát. Már ifjú korában I. Ferdinand titkára volt. Először fejevári préposttá, majd később erdélyi püspökké lőn. Az erdélyi püspökség akkor csak cím levén, hogy megélhesen, a nyitrai püspökséget kapta. Nyitrán azonban, a míg a locumtenens-i hivaltalt viselte, nem igen tartózkodott. Az országos ügyek jobbra Pozsonyhoz és Bécshez kötődtek. Elfoglaltságát mutatja az a tömérdek sok irat és jegyzőkönyv, melyek alatt az ő neve szerepel. De nevét nem csupán ez iratok tartották fönt. A történeti hagyomány az ő nevéhez fűzi a dohánynak Magyarországra hozatalát.

Örömet foglalkozott a tudományokkal, s jelentékeny anyagi áldozatokkal, több magyar ifjút képeztetett a külföldi egyetemeken. Bár végrendeletén kívül nincs mire támaszkodnunk, de e végrendelet is világosan hirdeti, hogy a művészet iránt is kiváló érzéke volt, s a mit régi műkincseinkből ama zavaros időkben megmenthetett, azt jelentékeny áldozat révén is megszerezte. Mikor nyitrai püspökké lett, e gazdag és régi egyházat teljesen kifosztva találta. Catzianer hadvezér ugyanis 1530-ban elfoglalván Nyitra várát, *a székesegyház drága kincseit és egyházi ruháit szekereken Bécsbe küldötte*, a honnét többé egyet sem kaptak vissza. Egy részével I. Ferdinand híveit jutalmazta; így főudvarmesterének Roggendorf Vilmosnak egy kövekkel és gyöngyökkel kirakott püspök süveget ajándékozott!⁴ A nyitrai egyházból el vitt *színezüst koporsót* még 1531-ben Thurzó Eleknek kínálták 10,000 frtnyi követelése fejében.⁵ Mivel pedig Thurzó a szepesi uradalmat, s nem a koporsót kívánta,

¹ K. g. l. Hungr. 1625.

² 42,000 frton felül fizetett az érsek évenként az ujbári katonaságnak. Ezenkívül saját tiszteit is fizetnie kellett, s mivel az érsekség jövedelmei a pontos összeírások szerint mintegy 45,000 frtra rugtak, gondolhatjuk, hogy nem sok maradt neki.

³ K. p. l. Hungr. 1601. Inventarium Domus Archiepiscopalis Poson existent is. Itt van a végrendelet is.

⁴ K. p. l. Österr. Denkbuch 1531.

⁵ K. p. l. N. Österr. 1531. f.

Ferdinand e ritka műkincset a nyitrai egyház többi arany és ezüst tárgyaival együtt beolvasztatta. Mivel ép akkor engedélyt kapott az örökös tartományok egyházi kincsei egyharmadának beolvasztására, ezekkel együtt a nyitrai püspökségnek századokon át őrzött kincseit is egy sorsra juttatta.

A mikor tehát Abstemius-Bornemissza a nyitrai püspökséget elfoglalta, a kincstárt és a székesegyházat teljesen kifosztva találta. Újból kellett tehát mindent megszereznie. Az akkori idő igen alkalmas volt erre a célra, mivel a kifosztott egyházak régi kincseit úton-útfélén árulgatták. Bornemissza püspök rendkívüli buzgósággal és kedvvel vásárolgatta s gyűjtögette az eféle műkincseket. Nagy műveltsége s finom ízlése megóvta attól, hogy értéktelen tárgyakat vásároljon. Az egész életén át összegyűjtött kincsek közül aztán minden egyháznak visszaadta a magáét. Nyitra részére csak azokat tartá meg, a miket ujonnan készítettett, vagy a miknek nem akadt gazdája. Mindezekről bőven elszámol 1577 szeptember 2-án kelt végrendeletében.* Ez a 35 ívalakú oldalra terjedő végrendelet úgy kultur- mint műtörténeti szempontból kiváló figyelmet érdemel. A szokásos bevezetés után, ama század divatja szerint, először is az uralkodó családról emlékezik meg. Az *óbudai egyház fakeresztjéről* — írja Abstemius — a gonosztevő szentségtörők lefejtették az *aranylemezeket*; ő ezeket összevásárolván, beolvasztatta, s új arany keresztet készítettett, gyöngyökkel ékesítetté azt és saját nevét belevésette. Ezen arany keresztet Rudolf királynak hagyja. Ernő főherczegnek egy belül és kívül *aranynyal és képekkel diszített régi könyvet* hagy. Ugyancsak Ernő főherczegnek egy darab termés aranyat («massam auri, sponte natam quam vulgo Goldstein vocant») is hagy. Radetius egri püspöknek hét márka súlyú *ezüst tintatartóját* hagyja. Fejérkövy István veszprémi püspöknek és Mossóczy Zachariásnak egy-egy nagy ezüst serleget rendel. Wárday Mihálynak két teljesen egyforma aranyozott ezüst serleget és egy kétágú gyertyatartót, Vizucsányi Abstemius Sándornak (kedves komornyikjának) 13 márka súlyú ezüst csészéket és egy *ezüst korsót*, melyet különféle állatoknak művészileg készített képei diszítettek (imaginibus animalium arte ornatam) végül pedig könyveket hagyott.**

Nagybecsű könyvtáráról e sorokkal intézkedik: «Bibliothecam magnam librorum veterum et grovissimorum authorum, maiori exparte Viennæ per me a *Georgio Syller bibliopala* emptam Ecclesiæ Cath. Nitriensi in perpetuum haereditatem lego.» Erre aztán megemlékezik nemes Pozsgay Zsigmondról, a kit gyermekkorában magához vett, először Bécsben, aztán Rómában, végül Bolognában taníttatott, elköltvén rá kétezer magyar forintot. Miután befejezte tanulmányait, Abstemius nyitrai kanonokká tévé őt. De ugyancsak megjárta vele, mert Pozsgay ott hagyta a kanonokságot, s Franciaországba szökött. Ugyanígy járt egy másik ifjúval is, a kit szintén gyermekségétől fogva taníttatott, azon reményben, hogy öreg napjaira hű támasza leszen. Detkovich Miklósnak hitták ez ifjút. Agg korában a püspök reá bízta Nyitra várát, a mit

* K. p. I. Hungr. 1577. Testament des Paul Abstemius Bischofs in Siebenbürgen.

** Erről a Vizucsányiról mondja végrendeletében: «cubicularius meus, quem a prima ætate sua penes ment filium educavi, ac præter alias suas virtutes, quod abstemius fuerit dilexi.»

Detkovich úgy hálált meg, hogy a püspök betegsége alatt, *arany és ezüst tárgyainak és okiratainak legnagyobb részét ellopta* és megszökött! E két ifjú hálátlansága, — írja a püspök — keserítette meg öreg napjaimat, gyalázatot hozván reám!

E rövid kitérés után folytatja a hagyományok felsorolását. Egész sereg jótékony intézetre, templomok építésére, iskolákra hagy kisebb-nagyobb összeget.

Boglárokkal, függönyökkel ellátott és művészileg festett (*arte depicta*) új ágyát és kathedráját a püspökségben utódainak hagyja. Összes szőnyegeit a nyitrai székesegyház díszítésére rendeli. Mivel — úgymond — Catzianer teljesen kirabolta a nyitrai székesegyházat, ő pótolta a hiányokat, s a mennyire tehetsége engedte, újra feldíszítette. András és Benedek vértanuk ezüst koporsóját is elvivén Catzianer, a nevezett szentek földi maradványa számára, nem kis költséggel és munkával új kő mausoleum-ot emelt.

A nyitrai egyházon kívül megemlékezett azon székesegyházakról is, melyeket régi egyházi kincseiktől megfosztottak. A veszprémi egyháznak két igen drága *mít*a-t hagyott; mindkettő vontaranyból készült, s egész felületüket drága gyöngyök borították. Aranyozott ezüst lánczokkal és boglárokkal díszített pontificale-ját és missale-ját, valamint a veszprémi püspökség címérével díszített arany gyűrűjét szintén ez egyháznak hagyja. Saját költségén díszes szenteltvíztartót készíttetett ezüsthől 1550-ben, továbbá ezüst csengetyűt és viaticumot (*seu altare portatile novum, opere tesseratum ex ossibus factum*), mindezeket a veszprémi egyháznak hagyja.*

Arany lemezekkel s gyöngyökkel borított pásztorbotját (*cum limio ornameto illi alligato*), melyet saját költségén csináltatott, továbbá címeres nagy arany gyűrűjét a gyulafehérvári egyháznak hagyja. Ha azonban e templom nem kerülne vissza a katolikusok kezére, akkor ezen tárgyak is a nyitrai egyházat illetik.

A gyulafehérvári egyház régi kincsei közül — írja Abstemius — egy-két megmentett tárgy ma is kezeim közt van. Ilyen a többi között az az aranyozott ezüst kehely, — *melynek alsó és felső részét a régi nemzeti uralkodóknak tizenhat aranyérme borítja*. Tovább egy gyönyörű (*saphyro perfectissimo et magno*) szafirköves nagy arany gyűrű; aztán egy aranyozott ezüsttel borított missale (*ad cursum Ecclesiæ Cathedralis Zagrabiensis*), végül a gyulafehérvári Szt. Anna oltár két egyforma ezüst kandellaber-e (*insignia rubea, cum lupinis dentibus*). Ezeken kívül ugyanazon egyháznak hagy egy kiválóan szép, aranynyal áttört corporale-t, melyet valamelyik magyar cardinalis címere díszít és egy maga csináltatta altare portatile-t (*opere mosaico facto*), melynek közepét egy nagy négyszögű jászpisz díszíti; végül nagy, velencei vörös tafotából készült, Szt. Mihály festett képével díszített aranyozott zászlaját. (*Banderium magnum sive vexillum*).

Az *óbudai egyházzól* így emlékezik meg: egykoron nagy gonddal és nagy költséggel megszereztem az óbudai egyház elrabolt kincseiből a nagy és díszes

* Abstemius egyideig veszprémi püspök is volt.

monstrantio-t, aztán egy aranyozott kelyhet, egy régi, *pergamenre irt evange-
liomos könyvet* (*«imagines Christi crucifixi, Beatæ Mariæ virginis et S. Joa-
nis sub cruce Christi stantis, foris in tabula voluminis prioris continens, reliquiis
sanctorum intus refertus, omnia ex argento deaurato»*!) Ugyancsak megszerez-
tem két egyformájú kristály és kalczedon kőből készült kandellabert. Ezeket
én megújítottam és az óbudai egyház ezüstjével feldiszhittetem. Megvettem
egy vörösbársony oltárterítőt, egy atlasz casula-t hátul arany kereszttel, szín-
arany lemezeket. Az óbudai egyház eme kincseit sok egyéb dologgal együtt a
budai káptalan a mohácsi ütközet alkalmával Zonda várába vitte; de Warkucs
Tamás egri kapitány és társai: Kowassy László s Thorma Pál katonáikkal
ama várat elfoglalták és mindent elraboltak. Nagy fáradsággal és hosszú után-
járással a fentebbi tárgyakat megszereztem Warkucs Tamástól, s átadtam
Kövesdi András veszprémi püspöknek, a ki most egyúttal óbudai prépost is.
Az aranylemezekből, miket vettem, lánczot és kövekkel kirakott keresztet csi-
náltattam, a mit szintén az óbudai egyház kincseihez adtam. Eme becses tárgyak
megszerzésében nagy segítségemre volt régi jó barátom, Istenben boldogult
nemes *Feledy Euszták*,* a ki a fentebbi tárgyakat maga hozta hozzám Pozsonyba.

Erdélyben, 1561-ben a ferenczrendiek főnökétől (Fratre Emerico de
Thwys) egy *nagy arany kelyhet vettem*, melyet a rend végső nyomorában kö-
zös elhatározással világiaknak akart eladni, s engem kért fel, hogy az eladás-
nál és becslésnél segítségükre legyek. Én, *nehogy e hatalmas arany mű (tam
ingens sacrum aureum opus) örökre elveszzen az egyház részére, sőt hogy a
régi magyar főurak örök emlékezetére továbbra is a magyar egyház dicsőségére
szolgáljon, megbecsültetvén* (absque laboris precio) *megvettem*. Magának az
aranynak súlya hat bécsi márkát nyomott. Ezt a kelyhet a gyulafejérvári egy-
háznak ajánlom föl!

A következő (1562.) évben ugyanazon De Thwys Imre kérve kért, hogy
egy másik arany kehelynek két részét szintén vegyem meg. A harmadik részét
vagyis a nodus-t már másnak adta el. E kehely árát a barátok a török fog-
ságban sínlődő hat társuk kiváltására szánták. *Figyelmesen megvizsgáltam a
felajánlott kehely-részeket, s bámulva láttam, hogy igen szép, régi és becses
munka, s hogy három régi magyar család czímere disziti.*** *Bár nem igen volt
pénzem, nem tudtam megválni e remekműtől, s így ezt is megvettem; miután
előbb ügyes mesterekkel megbecsültettem* (absque tamen laboris precio). A hiányzó
csomót (nodus) nagy gondnal megcsináltattam s gyöngyökkel kirakattam. Öt
márkát és hét latot nyomó arany patena-t is készíttettem hozzá. E kelyhet
örök emlékül a nyitrai egyháznak hagyom. Ugyanennek hagyom Tamás bibor-
nok (de Erdőd) és esztergomi érsek (czímerével ellátott) skarlát kárpitját,
melyet szintén magam szereztem. Vettem egy kelyhet színes patena-val (vulgo
zománczos), továbbá aranyozott ezüst ampula-kat, melyeket szintén a nyitrai
egyháznak hagyok.

* Feledy kassai kapitány volt; az egykoruak igen dicsérik őt.

** Quas duas partes calicis cum vidissem, diligenterque opus elegans antiquum et
rarum, cum tribus insigniis trium veterum Hungariæ magnatum perspexissem, admiratusque
fuissem.» etc.

A nyitrai egyháznak hagyom továbbá ezeket a tárgyakat: fehér damaszk, arannyal és vörös-zöld selyemmel áttört nagy oltárterítőt, a hozzátartozókkal együtt; egy másik fehér, de aranyozott damaszk terítőt, pluviale-t, casula-t és két dalmatica-t, melyeket nyolcz négyszögben arannyal és selyemmel szőtt képek díszítenek, s melyeket Batthyányi Kristóf adott ajándékba; Balassa Zsigmondné Fanchy Borbála ajándékozta kelyhet és ampula-kat; végül Koloni Mihály nyitra plébános ajándékozta pacificale-t (rotundum pacificale argenteum cum catenulo argentea reliquiis sanctorum refertum, foris agnum Dei continens et imaginem Sancti Johannis ab una, ab alia vero Christi domini crucifixi).)

Az egyházi könyvei között, a már említetteken kívül volt még öt breviumja és egy missaleja; mindannyi drága kötésű, arannyal és ezüsttel díszített könyv vala, ezeket egynek kivételével szintén a nyitrai székesegyháznak hagyta.*

Takáts Sándor.

TEMETŐ KIRÁLYSÁGUNK ELSŐ SZÁZADÁBÓL.

Archæologiai szempontból hazánk egyik legérdekesebb és legnevezetesebb pontja a nógrádmegyei Piliny. Halmainak termékeny rögei alatt a történelemnek nagyon sok és nagybecsű emléke nyugodott századokon, ezredeken keresztül.

A történelem minden phazisán keresztül Piliny tanya volt mindig az út alakulásoknak. Kő és csont eszközei a várhegyen, urna temetője a Borsósón, bronztárgyai szerteszét, vas fegyverei, kelta pénzei, s az öt leshegyi magyar honfoglaláskori sír tanuskodnak róla, hogy földje lakott volt mindig.

B. Nyáry Jenő 1871-ben ásatta fel a honfoglaló ősök sírjait, s ez időtől kezdve régiségkutató ásója nem hasogatta fel a nagy lelhely hantjait. Honfoglalástól kezdve a török időkig üres maradt Piliny történetének lapja. Legáltalább leletek az íráson és a hagyományon kívül nem derítettek arra fényt. Ha csak ide nem számítjuk közbeeső láncszemnek a Csele gyűrűjét, melyet határában a felfalusi oldalon találtak. De még ez is, Árpádtól Róbert-árolyig bizony-bizony elég nagy idő.

Mult 1901. évi okt. végén kezdtem hozzá a «Sirmány»-hegy felásásához. Sz. Istvántól sz. Lászlóig lezárt 78 sír göröngyeit emeltem le a porladozó csontokról. A Sirmány-hegy a Ménes-patak széles völgyében — mely az Ipoly felé tágul — emelkedik. Már évtizedek előtt kerültek embercsontok a föld felszínére, a mélyebben szántó eke nyomán. Okulva e tapasztalaton, a biztos siker reményében mentem embereimmel én is a pilinyi «Sirmány»-ra, s bár első napon nem találtam is meg a temetőt, már a második nap reggelén két ásó-

* Abstemius Bornemissza Pálnak kiváló szolgálatai fejében úgy I. Ferdinand, mint Miksa írásbeli engedélyt adott a szabad végrendelkezésre. De a mint behunyta szemét, az udvari kamara megakadályozta a végrendelet végrehajtását. Egész nyaláb iratot kiállítottak, míg végre hosszú idő után az uralkodó kimondá az utolsó szót ez ügyben.

nyomásnyira előtűntek az első csontok. Szándékosan kevés emberrel dolgoztam, hogy jobban felügyelhessek rájuk, s a sírbontást egészen magam végezhessem, mégis volt nap, mikor hat emberem 13 sírt nyitott fel sűrűn egymás mellett, úgy, hogy csak szakadatlan munkával tudtam mindenik sírt kellő figyelemmel átkutatni. Ásatásom annyiban is fontos, mert oly terjedelmű rendszeres temetőt kutattam át, milyen ezen korból a legritkébbak közé tartozik.

A temető a domb déli részén terül el, s a tetőn kezdődve a lejtőnek mintegy feléig húzódik. A dombnak pedig talán a szokáson kívül azért keresték ki ezen részét, mert itt a föld homokkal kevert agyag, s könnyen ásható. Mihelyt az ásó a nehezebb, sikeres fekete földhöz ér, bátran abba hagyható a kutatás, sírásásnál megkímélték magukat eleink. De mivel az agyag sűrűn van a homokszemek közé keverve, csak lassan szivárogoz át a nedvesség rajta,

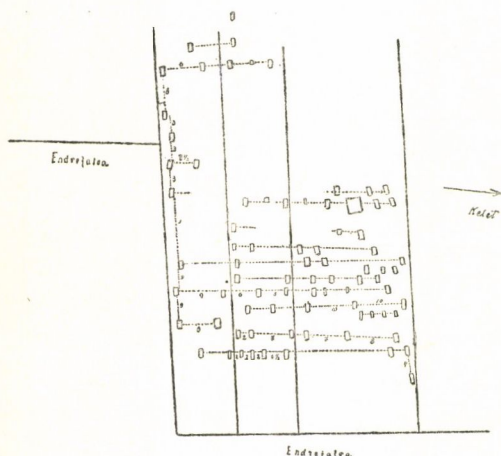
A Sirmány távlati képe.

s a halottak földi maradványai elég elernyedtt állapotban kerültek, annyi pihe-nés után pár percze ismét a napvilágra. A koponyák legnagyobb része ezért nem állotta ki a felette levő vastag földréteg súlyát, a legnagyobb vigyázat mellett is csak hatot sikerült eléggé ép állapotban kiemelhetnem. A többi már bent a sírban összerogyott.

A sírok sajátságosan fekszenek. Nem egy irányban, nem is összevissza hanyva, hanem koncentrikusan a domb legmagasabb csúcsához, úgy, hogy az egyes hullák fekvési vonalai meghosszabbítva, egy képzeleti pontban a tető magaslatán jönnének össze. A sorok párhuzamosan futnak körbe e pont körül, de egymástól távolságuk nem egyenlő, s néhol egy-egy sor megszakad, hogy helyette kettő folytatódjék, egyik az előbbi sortól kissé magasabban, a másik mélyebben. Leggyakrabban a sorok egymásközi távolsága öt lépés. A sírok között nem állapíthattam meg átlagos távolságot. Voltak sírok egymástól $2\frac{1}{2}$ lépésnyire, míg volt sor, melyben 12-öt kellett lépnem, míg egyik halottól a másikhoz értem. De ez a rendszertelenség lehet, hogy csak látszólagos, s a temetkezéskor nem volt így, mert feltehető, hogy azokon a helyeken, hol vázak

most nem voltak találhatók, valamikor szintén voltak sírok, de mivel nem elég mélyen tették földbe, eke forgatta fel s szántóvetők dobálták szét a csontokat. Általában a holtak nem egyenlő mélységben feküdtek a földben. Volt sír, melyben az ásó az első nyomásra csontot érintett már, míg egyes gondosabban eltemetettnek csak a negyedik ásónyomás találta meg földi maradványát. Ugyanezen jelenségeket észlelték a gerendási ásatások alkalmával is.*

A temetkezés úgy történt, hogy sorban egymás mellé tették a holtakat, nem nézve, hogy úr vagy szolga volt-e az elhunyt, gyermek-e vagy elaggott. Szegény szolga, a kinek még csak egy bronzgyűrűcske sem volt az ujján, közvetlen szomszédságában aludta hosszú álmát a gyöngygyel, ezüsttel bőven megrakott úrnőnek, s a harcos, a kinek foglalkozását a szívére tett nyíl mu-

A sirmányi temető térképe.

tatta, együtt pihent a talán csak pár napot élt csecsemővel, a kinek minden ujjá befért egy karikagyűrűbe s csontjai olyan aprók voltak, hogy az ásó emberek kis állatka maradványainak nézték. Még a sír mélysége sem mutatta, hogy akarattal tennének különbséget köztük. Némelyik váz egészen tarka volt az ezüst föld patinás foltjaitól s alig takarta egy arasznyi föld el, míg a másik, mikor hosszas munka után két méter mélységből előkerült, még egy bronzkarikával sem fizette meg a fáradozást. Az üregek, melyekbe a holtakat tették, meglehetősen keskenyek voltak s csak egy esetben látszott, mintha a sírgödör fekete földdel lett volna kitöltve.

Hogy koporsóban történt-e a halottak nyugalombatétele, nem tudnék határozott választ adni. Inkább valószínűnek tartom, hogy csak egy falpra fektették az elhunytat és a tetemre közvetlenül húzták rá a hantokat. Még ilyen koporsólapnak használatát is csak három esetben tudtam bizonyossággal megállapítani. Koporsó már csak azért is aligha lehetett szokás, mert ez esetben nemcsak a fa maradványait kellett volna megtalálnom a halott mellén is, hanem szögeket is, melyek összetartották legyen valamikor a falapokat.

Megtaláljuk azonban a mai gondos temetkezés más két kellékét a koporsó helyett, a halotti párnát és a szemfedőt. Két, bizonyára nagyon megsiratott halottnál a fej alsó része barnás, lazán összeálló anyagon nyugodott, melyet az alsó falappal nagy részben összeolvasztott az elrepült sok század mindent átváltoztató ereje. A tölgyfalappal együtt határozottan turfa kinézése volt a fej aljának. A hajgyűrűk bele voltak tapadva, s különösen ily helyeken, hol a bronz conserválta a rostos anyagot, egész nagy csomókat lehetett kiemelni a sírok-ból. Turfa azonban nem lehetett a mit felhasználtak a temetkezésnél, nem azért, mert a lelhely vidékén sehol nem fordul elő a mocsár ezen terméke.

* Arch. Ért. XII. 158. Zsilinszky: Gerendási ásatásokról.

Hanem turfához hasonlóvá változtatta a hosszú idő, a nedvesség és a föld anyagának összetételei, a hajdan oly ruganyos, puha állapotban a fej alá tett erdei mohát. Ebből csináltak a holtak lágy párnát. Somogy vidékén ma is szokásos fejaljat tenni a holtak mohából vagy turfából.

A halotti párna mellett a szemfedővel is találkozunk ugyanezen sírokban. Az a gyoics, a mi Teremián is található a halott mellett, alig volt más, mint lepedő, melybe a holtat betakargatták. A karpereczeknek külső oldalán található meg ugyanaz a vetésű fehér vászon, vagy rostokban, vagy csak lenyomódva a patinában, bizonyosságul, hogy a testnek, a karnak külső oldala érintkezett e lepellettel, mely körülfogta a hullát.

A pogánykor szokásai közé tartozott, hogy halottjaikat néha tűzi számmal látták el. Egy sírban apró késpengét is találtunk.

Feltűnő, hogy míg a környékbeli hasonló sírok rendes melléklete a jellemző kis fazék, Pilinyben nem találunk egyetlen edényt a halott lábainál, melybe eledelt tett volna az elők gondoskodása. Három halottnál egy-egy összelapult tojást találtam.

Egy esetben erősebb tűz nyomát találtam (a 70-dik számú sírban), hol a különben nagy gonddal eltemetett nő csontváza mindenütt borítva volt pernyeféle maradványokkal, mely belepte még az orr üregeit is, maga a csont azonban nem érintkezett a tűzzel. A többi sírnál, hol nyoma volt a tűznek, annyira rövid és csekély volt a tüzelés, hogy még a hullákat borító gyoicsot sem kapta meg a láng, mert teljes fehérségében maradt meg, odatapadva a bronzhoz. A palócz, ha halottja van, összegyűjti a halóágy szalmáját, csóvát dob bele a temető árkába s gondosan elégeti azt.* Nem ez az utolsó maradványa-e talán őseink halottégetésének? s a sírok könnyű kiégetése nem egy phazis-e a halotteltakarítás történetében?

Halotti tor szokásos ma is, halotti tort tartani szokásban volt eleinknél is. Az általam felásott sírmező északnyugati részén egy körülbelül 10—10 lépésnyi terület szolgálhatott a halotti torok tartására. Földje 1½ méter mélységig sűrűn van keverve állatcsontokkal és durva edénytöredékekkel. Az élénk vörösre égett földben nagy sütőkövek hevernek s egy szarvasnak ótágú agancsát is rejtették a rögök annyi századon keresztül. Hogy az állat húsrészei lakomán fogytak el, bizonyítja az, hogy a megmaradt szarv is erős tűz által lett megpörkölve. A hús sülésekor érték a lángnyelvek. Konyhahulladék tárgyakat azonban, melyek az őskor ily célra használt helyein oly gyakoriak, szerszámokat, evőeszközöket, egész edényeket nem birtam találni. Pedig ép e részben volna szükség a honfoglalók korát megvilágítani.

A csontvázak fekvése kevés kivétellel teljesen egyforma. A földben leginkább hátukon fekszenek, csak a fej van oldalra fordítva. Csak két csontvázat találtam, mely oldalára volt fordítva, egyik a jobb, a másik a bal oldalán feküdt. Egy esetben volt a fej mélyen a mellre esve, arczczal előre, egy erősen vízfejű koponyánál. Általános temetési szokásnak a hanyatfekvést, keletre fordított fejjel, kell tartanunk. A kezek elhelyezésénél már nem követtek ilyen szigorú

* Pintér: A palóczokról.

szabályt. Azok leginkább szorosan a testhez voltak szorítva, de találtam vázat, melynél csak a bal kar van lenyújtva, míg a jobb keresztül feküdt a mellen s a kézfej a vállon nyugszik; majd egy másiknak karjai meg épen keresztbe voltak fektetve. Némelyeknél a hason érnek össze a kezek, úgy hogy az ujjak a test szétmállása után a medenczecsontba kerültek, másokat pedig kezük fejére fektettek rá.

Két esetben nem találtam meg az egész hullát. Egy női fej, melyre egy torques és gyöngysor volt akasztva, csak magányosan a törzs nélkül volt álló helyzetben betéve a földbe, testének egyéb darabját, bár egész környékét felástam, sehol sem lehetett találni. Egy másik fej nem volt egészen ennyire magára hagyva. Ez alatt hosszan elnyúlva jobb keze feküdt. Ékszerekkel pedig épen úgy volt feldisztve, mint a másik, még fűrtjei is hajkarikákkal voltak beaggatva.

A sírkert enyészetnek indult lakói közül — a vizsgálat nem volt egészen pontos — 40 nőre 20 férfi esik. Kívülök van még vagy 15 gyermeksír. A kevés számú férfihalott között alig kettő az elaggott, fog nélkül való. Harczos nép temetője volt ez, férfiai csaták mezején maradoztak időnként el. Csak nők, gyermekek hunyhatták le békés otthonban szemüket. A ki fegyverviselő szabad-harczos volt, az magával vitte a sírba is jelvényeit, nyilakkal, lovával temették el őket. Ily harczos csak három volt annyi halott között, a többi férfisírokban szegény szolganép feküdt. A férficsontvázak magassága a 148 és 195 cm. között ingadozott s a legalacsonyabb és legmagasabb egyaránt nem hűshöz méltóan kimult harczos volt. Amannak foglalkozását a mellére tett nyíl mutatta, s rendkívül erős, fejlett csontszervezete mellett bizonyára jól is kezelhette azt; ez az óriás pedig harci paripájával együtt tért nyugovóra. Egy másik elaggott harczos még mindig 185 cm. magas dalia volt. Magas kora csak fogain látszott meg. A nők legkisebbike 149 cm., a legmagasabb pedig 175 cm. A csontok általában erősen fejlettek és arányosak.

A ruházat nyom nélkül tűnt el, hogy sejtetni is alig enged valamicskét egykori alakjából. Köntösből vagy lábbeliből mi sem maradt fenn, csupán csak a szemfedőnek lehet maradványa az a finom vetésű gylcs, a mely a karkötő patinájában megmaradt. A sírokból kikerült kis füles gombok mindig a két váll táján voltak, tehát valami divatos szabású, egyforma ruhát gomboltak. Még annál az ezüstpitykével dúsan disztett ruhánál is ott volt két oldalon az egyszerű két gombocsa.

Pulszky véleménye szerint a vezérkori ruházat bőrből készült s leginkább a reá aggatott pitykék adják meg jellegét, mely eltér a német és bizanczi szokástól.* Gurdezi ellenben azt írja a magyarokról, hogy ruhájuk selyem, fegyverzetük ezüstös.** Ez a két adat teljesen ellenkezik egymással, s ha szabad véleményt kockáztatnom, úgy inkább hinném, hogy a selyemszövetek azok, a melyek a sírokban nyom nélkül elpusztultak mint a bőrök, melyek szíjjazatnál, tarsolybélesekénél, sőt a vékony emberbőr az újjakon, összeaszva gyakorta

* Pulszky F.: Nehány magyarországi és ősmagyar leletről 78.

** Magyar Honfoglalás Kútírói 172.

megmaradtak. Miért hogy éppen a ruházat bőre pusztult volna el egészen? A pitykéket, melyek anyaga a Gurdezi által említett magyar kedvelte nemes ércz az ezüst, azokon a kis tűknek való lyukakon keresztül csak könnyű anyagú ruhára lehetett felerősíteni. Ezek a vastag bőrökön nem lehettek.* A hunok ruházata is inkább készült selyemből, mint bőrből. Vásznat az oroszok, bőrt a szlávok, selymet a magyarok hordtak. Tehát ezen a könnyű szövetű ruhákon a pitykék szorosan egymás mellett a mellen két sorban voltak felvarrva, dísznek csupán, mert hisz hasonló alkatú és anyagú ezüst lemezt egy másik öltönynél csak magában találtam, jobb oldalra varrva. Övnek azonban használhattak bőrt, mert a halottak némelyike erősebb vascsattot viselt deréktájon, másik vastag vaskarikát, melyek bizonyára bőrvet tartottak hajdan össze.

A sírmellékletek tehát csak az öltönyök külső díszítéséül szolgáltak. Mint a királyokkori magyar sírok általában, ez sem gazdag, nincsenek kincsei mint a barbár és a népvándorláskori síroknak. Arany csak mint vékony futtatás jelentkezik, az ezüst is, mely a leleteknek fő része, erősen van rézzel keverve. Csak kevés tárgy oxydálódik szürkés-barnán, legnagyobb részt földpatina váltotta fel a hajdani fényes fehér villogást. Vannak azonkívül egészen bronzból készült dísz tárgyak, ólom ékszerek, melyek azonban a földben leginkább teljesen elényültek s csak a kékes erek mutatják formájukat, a mint vékony karpereczek voltak hajdan. Csupán egy darab félholdalakú nyakdísz sikerült legalább összetört állapotban kiemelni. Az amethyst, karneol, üveg mint gyöngy a nyakon, bőven volt található. Vaszból csak egy nyitott széles karpereczet temettek el, ónból pedig két vastag hajgyűrűnek darabjai feküdtek egy halottnak nyakán.

Mint hazánkban legtöbb e korból való sírmezőben, a talált tárgyak zömét Pilinyben is a hajgyűrűk teszik. Ez ékszerdarabok használatmódjáról és keletkezési helyéről egyaránt sok volt a vita, s sok részben nincs eldöntve ma sem. Formájuk nagyban megfelelt a fülbevaló alakjának, sokáig annak is tartották e bronzból, ezüstműből, aranyból egyaránt nagy mennyiségben készült ékszertárgyakat. Rendesen a koponyának fültövi részén találták s innen terjedt el az a vélemény, hogy bizonyára a fül díszítésére szolgálhatott. Tüzetesebb vizsgálatok azonban csakhamar megdöntötték e nézetet, leginkább az szolgálván bizonyítékul, hogy mint Lissauer is megjegyzi, míg a karika egyik vége összelapított és a díszítést képezi «a sodrony másik része is legtöbbször tompa, néha csúcsba fut, de ritkán oly hegyes, hogy a fül átlukasztására alkalmas volna.»** Meg aztán párosával csak igen ritkán fordulnak elő, akkor sem ugyanazon alakban és nagyságban, hanem mint a pilinyi temetkezéseknél is egymás mellett több ilyen karika van, s magából egy sírból 14 darab került elő. Még férfisírokban is található, mint Nemes-Ócsán aranyból készítve; s a pilinyi lovas sírban is volt egy bronz hajgyűrű a fejnek hátsó részén. Hogy a fej melyik részének díszítésére használhatták e karikákat, egész határozottan nem

* Bálinth G.: Honfoglalás revisiója 40.

** Dr. Lissauer: Szláv halántékgyűrűk idomairól. Arch. Ért. XI. 353.

lehet megállapítani, ha homlokon hordták, úgy lecsúsztatott a test bomlásakor a halántékokra, sőt talán a nyak felé is, de egészen hátra a tarkóra, hol egy csomóban összetapadva valami nyolcz darabot találtam, aligha juthatott volna el Valószínűleg eredetileg is ez volt a helye, hol a hajfürtjeit diszíteniök kellett. Úgy találjuk azonban, hogy más célra is szolgálnak e karikák. Posenben a csipők táján két oldalt hevernek, bizonyosan a ruha díszül alkalmazva. Pilinyben három tömör ezüst ilyen karikát találtam cypreák és üveggyöngyök között symmetrikus távolságban a fűzérbe illesztve a nyakon, oly módon, mint az alpári sírban találtatott. Több halottnál pedig egyes darabokat a térdek táján leltem meg. Az általam felásott sírmezőben ezüst- és bronzkarikák egymással összekeverve voltak a hajba illesztve, alakjukban is sokfélekép eltérve. Az általam találtak között a hajgyűrűknek minden alakját feltalálhatni, kezdve az alpári egyszerű vékony karikába hajlított sodronytól kezdve az ócsaihoz hasonló gonddal csinált tömör ezüstkarikáig.

Dr. Biefel germán eredetűnek tartja e karikákat, s Schläfenringeknek nevezi el, míg Sophus Müller a szláv nemzeti viselet egyik sajátosságának mondja s igyekszik kimutatni, hogy mindazokon a helyeken található, hol tanyáztak a szlávok. Éjszak-Németországban, Pomerániában, Sziléziában, Morvaországban, Ausztriában mindennaposak, nálunk pedig Nógrád, Turóc, Békés, Csongrád megyében fordulnak elő a leletek között. Müller épen a lelhelyekre való tekintetből a szláv halántékgyűrű nevet adta nekik. Ez elnevezés nagyon is szűk korlátot von elterjedtségének, mert hisz jólehet még szórványosan, de mégis már a bronzkorban rátalálunk ugyanezen alakokra az urnatemetőkben. Lissauer ezt tekintetbe sem véve mondja róluk: «A leletek tanúsága szerint tehát a halántékgyűrűk használatának szokása Ausztria-Magyarországban keletkezik és az onnan minden irányban előnyomuló szlávok viszik magukkal és terjesztik, a merre eljutnak; tovább a szokás nem terjed.» Ha lefoglalnók tehát a hajgyűrűt a szlávok találmányának és tulajdonának, bizonyára nagyon hízogó volna a szláv ábrándozóknak, a kik igen szívesen kitolnák képzelt határaikat, a meddig e hajkarikák a lelhelyek jellegét megadják. Lehet, hogy a honfoglalók először csakugyan a velük érintkezett szlávoknál látták az első darabokat, mert hisz Nagy Géza is úgy tartja, hogy Európában az avarok aggattak karikákat hosszú tincseikbe s az avarok elpusztulásával a szlávok lettek utánuk az urak s a hajgyűrűket is ők kezdték használni. De lehet, hogy hosszú vándorlásuk közben más népeknél már, azt nem akarom állítani, hogy nemzeti ékszer volt, s magukkal hozták, de elterjedtségének határait bizonyára messzire kitolták az új népvándorlók oly vidékekre is, hol a szlávok nem terjeszthették volna el. Őseinknek volt alkalmuk az általuk megszállott földeken láthatni a hajékségeket s örömmel fogadták el annak viselését különben is bő fürtjeik díszítésére. S náluk gyorsabban terjedhetett el a divat mint manapság, mert hisz egy tömegben jöttek, s ha megjelenésük alkalmával megegyezett izlésükkal valamely ékszer, aránylag igen rövid idő alatt szétvihették új hazájuk legtávolabbi részeibe is annak használatát. S a mily gyorsan terjedt el a divat, ép oly sokáig maradt is használatban. Hampel erre nézve azt jegyzi meg, hogy népvándorlaskori idomnak hiszszük, de kétségtelen

fenmaradt a középkorig, és XIV. századbeli pénzekkel is együtt van még, aranyból készítve.¹

Valamint a hajgyűrű rövid idő alatt nemzeti viseletté válhatott őseinknél, ép úgy használták gyakorta a római eredetű torqueseket is, melyekből három darab került ki a pilinyi sírokból. Hampel figyelmeztet arra a jelenségre, hogy hazánkban a sodrott bronzkarika csak az Árpádházi királyok korabeli soros temetőkhöz található, mind nagyobb számmal, míg a közvetlenül megelőző időszak csak kevés és egyszerűbb ilyen fajta karikát hagyott emlékül reánk.² Magyaráztatul megint az előbbi véleményemet próbálom adni. Útközben ismerkedtek meg a torquessel őseink s új hazájukban ők tették általános divattá. A pilinyi darabokból kettő bronz, egy pedig az e kort jellemző rossz ezüsből készült. Ez utóbbi vastag, négy ágból van fonva, a bronztorquesekeket pedig három huzalból sodorták össze, s az egyiken különös diszítésül három vastag, különféle alakra készült nyitott gyűrű függ alá. Kiegészítői voltak e torquesekeknek még egy-egy sor gyöngy, melyek külön fonalon felfűzve diszítették velök együtt a nyakat. A nyakpereczek tágak s mindenik ugyanazon minta szerint készült. «Kapcsolója igen egyszerűen a sodrony egyik végének hurkosra, a másik végének megfelelően kacsosra való meghajtása által képeztetett», mint az a nemesócsai leletnél is leírva van, s éppen ilyenek fordulnak elő a demkőhegyi, gerendási, csornacsatári, alpári és a többi e korbéli sírhelyeken. Csak egy van, a melyik eltér e formától. Ez egyszerű vékony bronzsodrony, melynek két vége úgy van karikába formálva, mint most pl. a szemüvegeinknél találjuk, valószínűleg arra számítva, hogy e végekbe zsinór legyen akasztva, melyek által hátul a nyakon kötődött össze.

Nagyobb a változatosság a karpereczekben. Anyagára nézve legtöbb a bronz, hét darab, ezüsből van öt, ólomból készült egy, vashoz pedig szintén egyet emeltem ki a sírból. Még sárgaréz karkötő is volt egy kiaszott karszáron. Rendesen párosával találtam a pereczeket, ezüstöt bronzsal vegyest, mindkét karon, de négy esetben csak az egyik kéz csuklója volt felékesítve karkötővel. A 13 perecz közül csupán kettő zárt, a többi részben ruganyos nyitott lemez vagy torquesszerű sodratból áll, részben pedig merev, kerek vagy szögletes nyitott ovalis alakú karikát mutat. Legérdekesebb a karpereczek között két, ugyanegy halott kezén talált páros zárt karperecz, melyek Pulszky szerint az Árpádkori tipikus magyar ékszerek.³ Dülten rovátkos karikatestből két halfej (?) nő ki, erősen kidülledő szemekkel, s nyitott szájaikkal egy lapos pálczát kapnak be, mely zárttá teszi a karikát. A magyar Arch. nagymestere írja, hogy: «ily karpereczek már több ízben kerültek a N. Múzeumba, s Jósza András volt az első, a ki a meghatározott korú kárászí sírmezőben lelvén fel ez alakot, most dr. Jósza tapasztalásából tanuljuk, hogy ezeket Árpádkori magyar ékszereknek ismerhetjük fel.» Ennek a feltevésnek valószínűsége mellett most a pilinyi ásatás is döntő bizonyíték. Legújabbban az aradföldvári lelet adott hasonló ékszert, de nem annyira tipikus és szép formában, a bácskereszt-

¹ Arch. Ért. II. 148.

² Magyar Honfoglalás Kútfoi 790.

³ Pulszky F.: Magyarország Archæológiája. II. 170.

uriban pedig már az eredeti eszme agyon van stilizálva. Van továbbá két karkötő erős bronzhuzalból, egy pedig finom ezüstsodronyból torques-alakra formálva, azzal a különbséggel, hogy végeik nem kapcsolhatók össze, hanem ügyesen kiszélesedő karikaalakba vannak hajlítva. Érdekesekek különösen azért, mert végeik nem zárhatók torquesszerűen s épen ezért ritkább typust képviselnek. A részint tompán, részint hegyesen végződő karikáknál érdekesebbek a bronzlemezek, melyek némelyikén nagyon változatos és szépen kivitt beütött indás diszítések ékeskednek. Akár egész modern, sőt secessió mintának lehetne mondani. Végeik mind kifelé hajolva tekercsbe vannak hajlítva. A vaskarpercezen diszítés nem látszik, végei pedig laposan félkörbe vannak verve. Hasonló hozzá a bodrogvécsi lelet két ezüstpléh karkötője* és a neszmélyi sír síma lemezű perecze. Az ólom kardisz jelenlétét csak megállapítanom sikerült a kar alsó szára körül, mert a különben is vékonynak látszó karikából csak a teljesen oxidálódott darabocskákat szedhettem ki.

48 darab gyűrűt vittek magukkal sírjaikba az eltemetettek. Anyagjuk leginkább a bronz és ezüst, arany egyik ujjon sem volt. Alakjukra nézve legtöbb a karika, mely igen sokszor nyitott. Fejes gyűrű nem kedvelt forma e korban, annyi között csak kettő volt található ilyen, kőnek pedig egyik sem képezi foglalatját. Külső formájuk sem választékos nagy részben ez ékszereknek s kivitelük is meglehetősen kezdetleges. Annál jobban kiválik közülök egy jó ezüsből készült három sodronyból font darab, melynek néhány mása már került elő ez idő temetőiből. Rómer ezt írja egy hasonló darabról: A Nemzeti Múzeum gyűjteményében még egy hasonló ezüstgyűrű fordul elő, mely csak két huzalból van fonva. Ilyenek gyakrabban előjönnek, azonban ebből senki se gondolja magát feljogosítottnak arra, hogy ezen ékességet azonnal hazai műnek és hunok hagyatékának állítsa, mert ilyen gyűrűk másutt is fordulnak elő és pedig aranyból.** A tudósnak nagy valószínűség szerint igaza lehet s e gyűrű sem őseink műhelyében készülhetett, hanem vagy rablás vagy kereskedés útján jutott birtokukba. Az említett többi magyar készítmények nagyon is elűtnek, tekintve az izlést és kivitelt, ettől. Mintegy utánzatát találjuk más három ezüst karikagyűrűnél, melyeknél a fonatokat mély rézsutos rovátkolás akarja helyettesíteni. Aradföldváron különben szintén megtalálták mind a két formát, csak hogy itten anyagjuk a bronz. Más két karikánál már csak az utánzásra való törekvés látszik meg, bevágásai annyira durvák és kezdetlegesek. A kisdednek mind az öt újját beszorítják egy tágas karikába, annak pedig, a kinek ujjára nagyon is nagy volt a feláldozandó gyűrű, úgy segítettek, hogy felső perczét is betörték a karikába s úgy húzták rá az ékességet. Egy csinos fejes gyűrűt gyors szálakkal tekertek körül az egyik oldalán, hogy hozzá simuljon az öt viselő ujjhoz. A szegényebb nép ma is így csinál a nagy gyűrűjével. A kéznek gyűrűs uja volt ékszerekkel diszítve s legtöbbször jobb és bal kézfejen egy-egy gyűrű volt található. Egymás fölé fűzve több gyűrű, mint Alpáron, egy sírban sem volt.

* Hampel: Honf. Eml. 542.

** Arch. Ért. II. 315.

Igen érdekes volt öt teljes füzér. Az egyik halottat hat szem nagy, szögletesre csiszolt amethyst-gyöngy ékítette, a közben levő kis gyöngyök valószínűleg elporladoztak egészen. Az amethyst volt e kor kedvelt ékköve. Egy másiknak halotti pompáját négy cyprea képezte apró sárgásszínű paszta és kék üveggyöngyöcskék közé fűzve. Egy füzér nagy üveggyöngyökből állott, kék és sárga színüekből, melyeket itt-ott átlátszó fehérek tarkítottak. Csak kevés az egyes szem, legtöbbje egy darab ugyan, de két vagy három gyöngyöt jelez az által, hogy közepén mélyen be van vágva. Valamikor szép lehetett az a vékony gyöngysorocska is, mely már alig fűzhető fonatra, annyira elégülve vannak a kis borostyánszemek. Teljesen a mai kor technikáját bámulhatjuk annál a füzérnél, a mely arany, ezüst és bronz üveggyöngyökből áll, közben néhány cypreával, mely a legrégibb kortól kedvelt nyakékesség és kék gyöngyöcskékkel. Az ilyen arany- vagy ezüstgyöngyöket bélelteknék nevezik, mert felhasználták náluk a rendkívül ügyes technikával előállított ezüsfüstöt. A füst a nemes fémnek szerfölött vékonyra kalapált alakja s ezzel borították be az üveggyöngyöt, melyet aztán megint fehér-, világos- vagy sötétsárga forró, folyékony üveganyagba mártottak be, hogy vékony hárttyát képezzen, a szerint választva ki a színt, a mint ezüst-, arany-, vagy bronzgyöngyöket akartak felfűzni belőlük. Wartha Vincze, az üvegipar jeles ismerője, a gyöngyök különféle csillogó színében egyszerűen a kivált és az üveg felületére lerakodott vasdioxidot látta, a minthogy az opalizálódott üvegtárgyaknak csakugyan a sírok gyöngyeihez teljesen hasonló csillogó ezüst és arany színeket adott a művész véletlen, az anyagnak egyszerű felbomlása által. Vannak gyöngyeim között tényleg ilyen szemek is, melyeknek felületéről lekaparható a csillogó ezüstös réteg, de az igazi ép példányoknál csak a külső meg nem támadott üvegréteg lehántása után lehet a vékony ezüsthárttyát lefejtetni, mely műveletet magam több ízben ugyanazon eredménnyel végeztem. Azt a nézetet azonban készségesen fogadom el, hogy a gyöngysorok kereskedés útján, talán Olaszországból vagy Egyiptomból, hol nagy üveggyárak állottak fenn, jöttek őseink birtokába. Wartha szerint talán Bizanczból, míg Hampel a Magyarországon találtaknak is Egyiptomban vagy Szíriában keresi szülőhelyét.* Őseink csak azoknak lehetnek talán mesterei, melyek lágy alakban rátapasztva a vassodronyra, szabálytalan nagyságban és formában késsel lettek lemetszegetve az egészéből. Az említett ezüst gyöngyszemekhez hasonló sorokat hord ma is a palócz nép, s a «garalis» legkedveltebb ékszere szépeinek.

Egyes gyöngyszemeket leginkább kisdéd nyakára téve többet találtam, valószínűleg azt jelezték, hogy a kis halott a női nemhez tartozott. Ezek az üveg szemek érdekesek nagyságuk és alakjuknál fogva. Vannak lapos karikák, egy másik pedig a mostani négyágú here formáját mutatja. Egy halott nyakán pedig hatszögűre csiszolt amethyst feküdt. Nemkülönbben jellemző az is, hogy a füzérek nem csupán azonos, vagy legalább is hasonló szemekből állanak, hanem az értéktelen apró üveggyöngyöcske mellett ott van a 8—10-szer akkora nagy művésziesen csinált paszta gyöngyszem is, az akkor bizonyára értékes

* Arch. Ért. II. 315.

cyprea szomszédságában, s a nagy üvegkarika mellé kerek almantin-szem volt fűzve, tarkítva tömör ezüst hajgyűrűkkel. Azonos anyagból készült, rendezett fűzér nem is volt talán e korban, mert mint azt már De Closmadem is helyesen magyarázza, a nyakékek ivadékról-ivadékra szállanak át s az utódok közt megosztódnak újra és újra. Így aztán az értékes sorokból csak egyes szemek jutnak az utódokra, melyeket aztán az általuk szerzett értéktelenekkel fűznek föl. Az általam talált gyöngyszemek több százat tesznek ki.

Az ékszerek legérdekesebbjeit azonban bizonyára az ezüst pitykelemezek képezik. Két halott ruházata volt díszítve ilyenekkel, az egyiken csak négy darab volt, míg a bizonyára gazdag másíknak ruháját 24 darab borította. Ez utóbbi nő volt. Egy magányos lemezkét, véletlenül kerülhetett oda, egy halottnak csipő táján leltem. A pitykék jó ezüsből készültek, vékony vert ezüstlemez, mélyedéseiben aranynyal futtatva. Ruhára való erősítésükre a peremekre ütött három kis lyukacska szolgál, melynél fogva felvarrták őket, egyöntetűség okából még azokat is ily módon erősítve fel, a melyeken belső oldalukon három zárt fülecske van ráforrasztva. Alakjuk kerek, csak egy van a melyik négyszögű, s rajzukat tekintve négy fajtát különböztethetünk meg közöttük. A dúsan pitykézett öltönyön két féle volt alkalmazva, különböző nagyságban és ornamentikával. Középen voltak egy sorban a nagy pitykék, két oldalt pedig vonultak a kisebbek. Azok közül, a kik szegényen fekszenek a temetőben, bizonyára sokan szolgáltak ennek az egynek, kinek ruhája oly dúsan van megrakva ezüsttel.

Két igen csinos darab képviseli csak az igazi fülbevalók csoportját. Bronzból vannak, alapjuk egy végeikkel összeérő huzal, melynek előoldalára öt hajfűrt alakban tágan megtekert rézsút futó sodrony a díszítés. A fej körül elforduló egyetlen ékszerre sem mondható rá határozottan, hogy fülbevaló lett volna, csupán ez egy párra.

A váczíhoz teljesen hasonló, ugyancsak ólmos ezüsből készült függő nyakdíszet szintén találtam egyet. Egy vastag félholdalakú ékszer ez, hozzá forrasztott s díszítés által összeszilizált hosszú csőalakú füllel, melyen keresztül a nyakra volt függesztve. Alatta pedig két erős felforrasztott füllel volt a ruházathoz erősítve egy ezüst, csakis egy árok által díszített vízcseppalakú függő pittyekeféle dísz.

Ezüsből készült, hosszas nyakú kis gombocskák, melyeknek teteje gombalakúra szélesedik, hatot találtam a vállak táján. A mériek sírjaiban is vannak hasonló idomú gombocskák. Hampel pusztán díszeknek tartja, ruhán vagy bőrön csüngőnek akasztva. Ezt elfogadhatónak hiszem a ketté vágott példányokról, a melyek különben sem nagyon egyeznek meg alakra nézve sem a tömördarabokkal. Ez utóbbiakat, tekintve, hogy mindig ugyanazon helyén a testnek találtam, hol díszítés nem igen történt, mégis inkább igazi használatra való füles gomboknak tartom. Az akkor ismeretlen ruhakapcsot pótolhatta.

Egy kis halottnak a nyakán bronzcsörgőcske volt, alul négy oldalra felhasítva, melyen keresztül látni lehet az ide-oda guruló bronzcseppet a csörgő öblében. Díszítése egyszerű vonalas, de hangja rendkívül kellemes s a bronz ügyes vegyítésére vall. A Demkőhegyen is találtak hozzá hasonlót s valószínűleg római divat utánzása, hol a gyermekek sírjaiban gyakran találhatók.

«A fibulát a csat használata után csak a népvándorlások idejében szorítja ki a divatból» — mondja a szeged-öthalmi ásatás vezetője. S mivel a pilinyi temető egy századdal későbbi a magyarok bejövetelénél, csak természetes, hogy a fibula alig van képviselve a leletben. Csakis egy vékony bronzhuzal van fibula formára összehajtogatva, a mi egyszerű biztonsági tűnk mintájára. De ez is talán inkább fülönfüggő volt mint fibula.

Ha megemlítem még az ólomból készült félholdat, mely a nyakról függött alá s azt a másik ugyancsak nyakdísz, mely kis szögecsei után ítélve valószínűleg bőrdíszítő pityke lehetett s egyszerűen összehajtvá lett felfűzve, akkor végeztem a pilinyi temető ékszertárgyaival.

A mindennapi szükséglet tárgyai közül egy vékony bronztücskén kívül a két vaspengét említem fel, melyek közül a nagyobbik egy mostani tollkés pengéje alakjának és nagyságának felel meg, az erősebb fajták közül. Kissé hajlott gerinczű és éles hegyben végződik. A fibula helyét elfoglalta ugyan a csat, de ezek közül is csak egyet vitt magával ura, vashoz való, a derékon, mely hihetőleg szíj összekötésére szolgált. Ugyancsak arról lóghatott alá egy egyszerű vaskarika, melyre, hogy mi lehetett akasztva valamikor, semmi sem mutatja.

A legérdekesebb sír az volt, melyben a keresztény korban elhunyt úr ritu pagano lovát is eltemettette magával. Mintegy egy méter mélységben találtak rá a munkások a szokatlan nagyságú csontokra, melyek épen alakjuknál fogva annyira felköltötték kíváncsiságukat, hogy felhasználva távollétemet, bolygatni kezdték, minek következtése lőn, hogy a lónak fejét annyira szétpiszkálták, hogy egészben kivennem többé nem sikerült. Jókor érkeztem meg azonban ahhoz, hogy az egész sírt pontosan és tüzetesen vizsgálhassam át. A ló feje északnak fordulva, bal oldalára volt fektetve, szájában zablájával, fejének folytatása pedig három nyakcsigolya volt, törzse pedig hiányzott egészen. Erősen kifejlett ménlóé volt a koponya, erős kos-orrallal. A pófákon ott voltak a vasdíszítések, melyek erős szögecsei arra mutattak, hogy szíjba voltak erősítve. E szerint egy teljesen felkantározott lófejjel van dolgunk, a mely azonban nem tudott többé ellentállani holt lovása keze húzásának, mert a nyakától megmaradt és csigolyával együtt levágták temetéskor törzséről. Aztán a fejtől olyanforma távolságra, mint lett volna a hát, feküdt a két kengyel, hevedercsat és a nyereg vasrészeinek egyes kis darabjai, vékony lemezek, szegélyt képező huzalok, hosszú, részint egyenes, részint alúl szétütött szögecsekkel, melyek azt bizonyítják, hogy a ló szíjazata vastag, erős s bizonyára durva lehetett. Egymástól szimmetrikus távolságban hevert a négy láb, levágva felső csuklójában. Finom, nem tulságosan erősek a csontok, gyorslábú kis fajta magyar ló lehetett.

A lóváz alatt keskeny földréteg volt elborítva, mintegy vékony takaró s alatta aludt a lovag, paripájával egyirányú fekvésben. Azt hittem, hogy sírjába értékes dolgokat vitt magával a vitéz, de ebben a reményemben csalódtam. A legszebb csontvázak egyike feküdt sírjában, arányos, erőteljes, 195 cm. hosszú. Keletnek oldalt fordulva pihent, s feje alsó részét két egyszerű bronzhajgyűrű festette élénk zöldre. Ezek voltak egyetlen ékszerei. Még csak egy

gyűrű sem mutatta földi hiúságát. Volt azonban jobb lába fejénél három nyíl, melyek faalkatrészét egészen elemésztette az idő, egy egyenes hátú aczélpenge, egy fába illesztésre való nyíllal ellátott keskeny vésőalakú vasszerszám, szét nyitott lábaszárai között pedig két, talán fából való, csodásan conservált lemez, egészen fehér színű, szélein és a kigömbölyített végeken vékonyra faragva. Közöttük semmi, folytatásuk alul-felül elenyészve. Tok lehetett, de vajjon minek a tokja? Egy kis kovadarab volt még melléje dobva és egy szépen formált aczél csiholó. Ez utóbbit szügyelő dísznek tartottam volna, ha a kovadarab nem szólana a mellett, hogy szikrapattantás volt feladata inkább.

Ez a sír nem gazdagságával vált értékessé, hanem igen ép szerszámrészeivel, melyek között új és jellemző is akadt. Különösen pedig a temetkezési mód az, a mely leginkább felkelti érdeklődésünket. Meglepett az, hogy azon korban, mely már a kereszténység százada, ily tiszta pogány temetkezésre találunk. Ott a ló, ott a tűzi szerszám. De már nem temetik el a vitézt lóháton ülve, mint a pilinyi honfoglaláskori sírokban találjuk. Már a kedvencz paripának csak egyes testrészeit teszik a halott fölé. Mikor Reizner a szegedi Bojárhalmon lovas sírokra talált, tájékozatlanul tapogatózott a ködben, melyben a honalapítás első százada elenyészik. Ő is megcsonkított lócsontvázakat talált s a jelenséget megmagyarázni így kísérti meg: «Ezen hiány értelmét felfogni és megmagyarázni nem vagyunk képesek s azt kell feltételeznünk, hogy valamikor a szél a halom azon részét, hol a ló elásva volt megszaggatta s ekkor a lócsontváznak kimeredő részeit, egész hátulját elhordták a nélkül, hogy a csontok többi részét kutatták volna. Később a szél a homokot ismét visszahordta s a halom régi alakját, kerületét ismét visszanyerte».* Végh Adorján, mikor Nemes-Ócsán talált nem egészben elhantolt lovat, másképp igyekezett megfejteni a csontok hiányát. «Minthogy ékszer és fegyverzetet érintetlen állapotban találtam, hihetőbbnek tartom, hogy a sírt nem emberek dúlták föl, hanem ragadozó állatok abban az időben, mikor még itt százízeltőre találtak.»** Bella Lajos a csorna-csatári hiányos temetkezést úgy magyarázza, hogy a ló húsosabb részeit áldozat- vagy tornál költötték el. Mindezen magyarázatok hiányosak és erőltetettek. Az érdekes jelenségnek megfejtése bizonyára csakis az lehet, hogy még azok is, a kik talán nyíltan vagy titokban a régi Istennek hódolva, őspogány szerint akarta is eltemettetni magát, hogy ellentétbe ne jöjjenek az új hatalmas vallással, mely előtt sorba omlottak le a kőbálványok, megelégedtek a hátrahagyottak a végső akaratnak symbolikus teljesítésével. Legutolsó nyomát a lóval való temetkezés szokásának talán a palóczias ama szokásban találjuk, hogy némely vidéken ha legény ember, dalia hal el, mellére egy patkóvasat tesznek. Ezen szokás megszűntével nem lesz majd a mi az ősi szokásra valljon.

A paripa szájában ott volt rendes állásba téve a zabla. Egyszerű csikó-zabla, aligha lehetett volna gyorslábú mént megfékezni vele. De egy holt ló szájába jelképnek elég. A rozsdá nem emésztette s csuklóinál egészen szaba-

* Arch. Ért. XI. 113.

** Honf. kori hazai eml. 610.

don mozog. A karikák, melybe a szár fűződött, nem egészen egyenlő nagyok s aligha vastag szíj tartotta feszesen. A kengyelek igen szépen formáltak s tekintve csaknem teljesen érintetlen voltak, az e korból maradtak legszebbjei közé tartoznak. Talpa nem széles, alul bordás és egészen vízszintes állású, összes leleteink között leghasonlóbb hozzá a keszthelyi. Ez a legritkább forma s részemről fejlettebbnek tartom mint azt a formát, a melyet Nagy Géza jeles művében talán inkább azért tart magyar idomnak, mivel gyakrabban fordul elő. «A magyar kengyel általános idoma kerek, úgy hogy a száraz és a talp között nincs más semmi határvonal, hanem összefolynak.» A pilinyi inkább hasonlít a keszthelyi, ordasi, püspök-szent-erzsébeti változatokhoz, melyeket Nagy Géza szintén megemlít, «melyeknél a kengyel megnyult körívet képez, melynek vége felé kiszélesedő két szárát hasonló szélességű vízszintes talp köti össze egymással».* Azt állítanám, hogy a több vagy kevesebb körívbe hajló kengyeltalp a régibb idom, s a vízszintes az, mely később azt a formát kiszorította. Ennek magyarázatát abban keresem, hogy a kengyeltalpnak lehetőleg simulni kell a beléhelyezett láb formájához. Míg meztelen vagy bőrrrel puhán körülcsavart lábbal, vagy könnyű talpbőrrel ülték meg lovaikat a vitézek, addig a lábnak jobban megfelelőbb és nyugodalmasabb volt a hajlott forma. Az emberi talp jobban simulhatott a kengyel talpához hozzá. Mikor a lábbeliket kemény talppal látták el, akkor megfelelőbb volt már a lapos kengyel, melyre jobban támaszkodhatott a szintén lapos, kemény csizmatalp. Épen azért hinném, hogy a bejövő magyarok megtelepedésük után változtatták lábbeli viseletüket. A pilinyi kengyelek kerek szárai szintén csúcsíves formában futnak össze s egy kissé széthajló fülben végződnek, melyeknek szűk nyílásába csak keskeny szíjat lehetett csatolni.

Érdekes a kantárat pofaszíjának díszítése. Mindkét oldali rész meglehetősen épen maradt meg s tetszetős, ügyes formájával lep meg. Négy erős ú. n. nittelő szög tartotta oda a szíjhoz s lapos díszítést képez, mely csak középen megy át kiálló élbe, mely elválasztja azt a két levélformát, mely vége felé keskenyedve még egyszer kiszélesedik csak azért, hogy a dülény-idomon inkább kaphasson helyet a vasszőgecs. Hampel művében lerajzoltat egy ezekhez hasonló csonka példányt, mely a demkóhegyi temetőből került napvilágra, de még nem tudta mit csináljon vele s hogy melyik csoportjába helyezze a szerszámoknak? Tegez vagy puzdráról való szíjtartó pánt töredékének tartja. Feltevése nagyon helyes és észszerű volt, mert egyes darabot hoztak eléje s nem tudta, hogy mily körülmények között lelték. A kérdést azt hiszem megoldja a pilinyi lelet, hol párosan fordult elő az egymáshoz teljesen hasonló vaspánt, a ló mindkét pofájához szorítva. Érdekes, hogy a Nyáry Jenő báró által felásott honfoglaláskori sírban hasonló pofaszíjvasalást talált, melyet ő is valami puzdrapántnak vélt tarthatni. Úgy látszik, hogy őseinknél divat volt a pofaszíjnak vasalása s ugyanegy idom volt a használatos.

Maradt még több vasdarabocská, széles, lapos, alul fűrészfogú, hosszú szöggel átlukasztva, melyeket vékony pálczikák kötöttek össze egymással,

* Arch. Ért. XI. Magyar középkori fegyverzetéről 119.

végül egy keskeny egyenes vashuzal, két végén szöggel ellátva. Úgy gondolom, hogy nyereg vasrészei ezek. Legalább lószerszámmra elhelyezni aligha tudnám őket. Tegez részeinek tartja Hampel az ily formájú más sírokban talált darabokat, de én oly helyen leltem őket, hol megfelelőbb volt nyerget keresnem. A vashuzalok nagyon is egyenesek hosszú darabban ahhoz, hogy az aránylag kis puzdra szabásait követni tudta volna. Aztán lelőhelyük nem egyezik meg azzal, a hol a nyílcsúcsokat találtam, s ha tegez lett volna a sírban, úgy inkább hiszem, hogy ebbe tették volna a vesszőket, mint pusztá földbe a lábfejhez. Ez csak egyéni vélemény s az ezzel ellenkezőt azért nem merném me-reven elutasítani.

Talán a szerszámzathoz tartozott még egy meglehetősen tág vaskarika, mely a többi tárgyak között volt elkeverve. Megemlítem még azt a ló mellett fekvő hevedercsattot, mely vékony s nagyságához mérten gyöngye szögletes vasból készült s melynek nyelve sem tartott volna ki bizonyára egy erősebb szorítást sem s tisztán áll előttünk a magyar lovas harci ménjének egy felszerelése, melylyel sírba követte urát. Ezzel a lószerszámmal alig harczolt a levente véres csatákon! Ez nem az ő rendesen használt lófelszerelése volt. Ez csak arra az alkalomra készült talán, mikor mindenkitől el tudott válni a harczos, a ki néki kedves volt életében, csak csatalovától nem. Ez csak temetésre való díszszerszám lehetett.

Bölcs Leó azt írja őseinkről, hogy «fegyverők a kard, pánczél, íj és kopja s így a csatában legtöbbje kétféle fegyvert visel, vállán a felfelé álló kopját hordva, az íjat pedig kezében fogva». De nemcsak ők maguk öltének fegyvert, «hanem előkelő emberek lovaikat elől vassal vagy nemezzel vértetik».* Ily előkelő íróra hivatkozva, szinte csodálkozva kérdezzük, hogy van az, hogy a honfoglaláskori és későbbi sírok mért oly szegények fegyverekben, mért van az, hogy a pánczelt nem találjuk sehol, sem emberét, sem lőét, mért oly ritkák a kardok, a kopják is? Ha a legkedvesebbet, legbecsesebbet, a mi csak lovas népek lehet, a paripát leölték, hogy kövesse sírba elhunyt gazdáját, miért nem tették be vele pánczélját is? Talán még sem volt az a turk nép annyira pánczéllal fődve, mint Leó császár leírja azt. Az ő pánczéljuk inkább lehetett bőrből készült, melylyel lovaik elejét is befődtek. Ez felfoghatta a csapást, a nyíl suhanását, de elemésztette ha betették, a sír nedvessége. Azért nem találjuk nyomait. A pitykék is, a melyek hosszú szögeikkel bőrdíszítőknek látszanak, lehet, hogy nem is lószerszám, farmatring ékességei voltak mindig, hanem a bőrpánczél díszei. Vagy talán a harczosokat fedő könnyű szövet volt oly dúsan megrakva csillogó hímzéssel, fénylő ezüst pitykével, hogy a velük tüzetesebben alig érintkező császár pánczél-nak tartá az ékesség ragyogását.

Nagyobb fegyverdarabot nem találtam. Csakis a leggyakoribb és legismertebb fegyvernemnek, a nyilaknak leltem meg három sírban földbe tett példányait. Különb is a legtipikusabb magyar fegyver, melynek kezelésében leginkább csodálták és rettegtek őket. Nagy igyekezetet és gyakorlatot fordí-

* Bizanczi kútfők Marczaly kori 35.

tanak a lóhátról való nyílazásra, mondja róluk Bölcs Leó. Még Luitprand, a cremonai püspök is, a ki szívből gyűlöli a magyarokat, gyorsaságuk mellett önkénytelen magasztalással emlékszik meg a nyílazásban való ügyességükről? Más temetőben alig van sír, a melyben nyílcsúcs ne volna; hatosával, négyesével fekszenek a derék táján. A pilinyi eddig felásott temetőrészben összesen öt nyílcsúcsra találtam. Ezek nagyon szép és érdekes példányok. A honfoglaláskori nyílcsúcsok rhombikus, tehát egy csúcsuak, csak a későbbi magyar leletek darabjai a kettősszárnyuak. Pilinyben megtaláltam mindkét formát, valamint van közöttük köpüs is, de az ősi nyúlványos alak a túlnyomó mégis.*

Nagy Géza jellemzőnek tartja, hogy a nyílcsúcsok kicsinyek, én pedig nagy súlyos példányt is találtam. Vállmagasságban a bal oldalon feküdt s alakja ennek, a mint a pusztító rozsdától kivenni lehet, hosszúkás levélidom, mely sarkat sehol sem mutat. Aránylag igen vékony vesszőbe volt szög alakú nyúlványa dugva s a vesszőből az a rész, a mi megmaradt, ma is csaknem csontkeménységű darab. Dúsan volt aranyozva s finom háncscsal van körülkötözve. A lovas vitéz fegyverei közül hármát választott ki a sírba. Ezeknek csúcsa jobb lába fejénél voltak egy csomóban, száraik bizonyára a test hosszában nyúltak. Mindhárom nyílcsúcs más-más typust képvisel. Egyike dülényes idom, de a rhombus két tompább hegye inkább a csúcs felé van, mint a közepén, ez által hosszú szárba erősítésre való szöget kap a nyílcsúcs. Másikának megfordítva kiálló könyökcúcsai mindjárt a nyíl vessző végénél kezdődnek, karcsúbb az előbbeninél s könnyebben hatolhat be a húsba. A harmadik nyílcsúcs szárnyas már s a későbbi kor divatját képviseli. A nyugvó harcos mellének jobb oldalán feküdt az a szárnyas és köpüs nyílcsúcs, melynek hosszú szára díszesen sodorva van. Tokjában egészen elporladozva volt vesszője s alig lehet olyan nagy darabocskát kivenni belőle, hogy a faanyagot felismerni lehessen. A szárnyatlan nyílcsúcsok ép példányai gerinczesek és eléggé éles hegyben csúcsosodnak ki. A nagy, megrongálódott példánynál különösnek tartom, hogy a csúcs oly módon vált el a vesszőben levő nyúlványtól, mintha levágták volna, valószínűleg nem egy darabban lehetett kovácsolva s a forrasztás helyén a két darab szétesett.

Tizenhárom Árpád-házi pénzecske, mindannyija ezüst, került elő a hantok közül, a tizennegyedik bizanci érmecske a meghatározáskor elkeverődött. Kettő pedig annyira megtámadott állapotban volt a mangántól, hogy az első érintésre mint a hamú hullott széjjel. I. Istvántól (1010—1038) volt két darab, Péter (1038—41 és 1044—46) érmek közül találtam egyet s míg Sámuelről egy sem maradt fenn, I. Endrét (1046—61) öt darab képviseli. Béla vezérkorát (1048—61) egy példány hirdeti s rövid királyságának idejéből (1061—63) szintén egy példány volt a halott mellett. A Salamon uralkodása (1063—74) alatt vert pénzekből kettő temetődött sírba s bezárja végül a sort I. László (1077—95) egy érmecskéje. Az Árpád-kori pénzecskék meghatározták korát a temetőnek, minden kétséget kizárólag, de hol keressük bizonyítékát annak, hogy kik azok, kiket a hantok annyi századon keresztül takartak.

* Nyugati kútfők 297.

A nehéz víztartó agyagföldben kora korhadásba indulnak a csontok s a pilinyi temető annyi halottja közül csak hatnak koponyáját sikerült kiemelni a nélkül, hogy széthullott volna. A többiről mihelyt lepergett az összetartó föld, szétestek a meggyöngült csontdarabocskák is. E többé-kevésbé jó állapotban levő koponyákat szakszerű vizsgálat alá vette az anthropologia elsőrendű tekintélye, dr. Török Aurél s döntő véleményezését kimerítően volt kegyes tudomására adni. E helyütt szívesen ismerem el hibámat, hogy egész csontvázak conserválására nem helyeztem súlyt, a mi pedig annyira fontos lett volna a vidék és a század lakóinak testi fejlettsége, mostaniakhoz való aránya, és egyéb sajátásaikra nézve. A tudós tanárral további megállapodásra jutottunk, hogy ásatásaim legközelebbi folytatásakor a csontvázak kivétele az ő személyes jelenléte és felügyelete alatt fog majd megtörténni. A hat koponya közül az út viszontagságait három állotta csak ki, a többi erősen megromlódott, vagy hogy csak az agyvelő koponyarészek maradtak egyben. A sírokban nem magas néptörzs halottjai feküdtek, s a mint ez irányban elég felületes vizsgálataimnál észleltem, legnagyobbbrészt dolichocephal (hosszúfejű) és mesocephal (középfőjű) fejkattal bírtak. A minthogy a véletlenül épségben kiemelt koponyák túlnyomó része is ilyen.*

* Lássuk legelőször azt, a melyeknek eltérő a typusa. «Eme koponya gyermekkori vízfejűség (hydrocephalia) következtében nyerte feltűnő szélességét. Szélessége = 142 mm. Hosszúsága = 170 mm. Magassága = 148 mm. Cephalindex = $\frac{\text{szél.} \times 100}{\text{hossz.}} = \frac{172.100}{170} = 101.10$, vagyis

hyperbrachicephal (túl kurtafejű). Fejmagassági index = $\frac{\text{mag. } 100}{\text{hossz.}} = \frac{148.100}{170} = 87.05$, vagyis

hypsicephal (magas fejű). A mi az arcz typusát illeti (a hozzá ragadt földrészek miatt csak megközelíthetőleg mérve), Kollmann szerinti typus: egész arcz = chamæprosop (széles arcz), felső arcz szintén chamæprosop (felső széles arcz). Orrindex = platyrrhin (széles orrú). Szemgödör index = chamæconch (széles szemgödör). E koponya arcztypusa szerint jobban illik a szláv typusba, mint a magyarba. Nevezetes a termet, a mely a cömbeccsontok hossza szerint magas volt, legalább 170 cm. Agykoponya kóros, vízfejű.» E csontváz szokatlan magassága és fejének általam is azonnal felismert kóros voltánál fogva ébresztette fel különösen figyelmemet. Lábszár és felső karcsontjait is elhoztam magammal, a melyekből vonta a tudós tanár következtetéseit «A második koponya, a melyhez a felső és alsó végtag hosszú csontjai tartoznak.

Cephalindex = $\frac{142.100}{187} = 75.93$, tehát mesocephal (de a dolichocephaliához közel áll. Magas-

sági index = $\frac{141.100}{187} = 75.40$, vagyis magas fejű (hypsicephal), de közel a közép a magasság-

hoz (orthocephaliához). Felső arczjelző Kollmann szerint $\frac{63.100}{95} = 66.31$, vagyis keskeny

arczú (leptoprosop). Orrjelző = $\frac{25.100}{46} = 54.34$, vagyis szélesorrú (platyrrhin), de közepes

széles orrú. Szemüregjelző = $\frac{30.100}{57} = 52.63$, vagyis közép szemüregmagasságú (mesoconch).

Szájpadjelző = $\frac{41.100}{53} = 77.36$, vagyis keskeny (leptostaphylin). E typus beleillik a magyar

typusba.» E gyönyörűen épült koponya egy István-korbeli érmecskével feküdt a sírban. A harmadik koponya különösen nevezetes azért, mert a lónak és a lovasnak feje csaknem ugyanazon helyen feküdtek. Fontos tehát, hogy a lovával temetkezett milyen típusú volt, mert feltehető, hogy ő volt a sírkert legelőkelőbb halottja. a) cephalindex = $\frac{1400.100}{185} = 75.68$ =

mesocephal; b) magasságindex = $\frac{135.100}{185} = 72.97$ = cethocephal; c) egész arcz, Kollmann

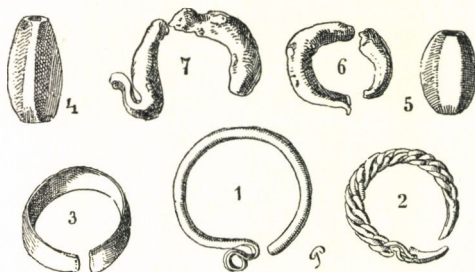
A temető magyar voltát illetőleg, minden kétséget kizár a lóval való temetkezés, s a sírokba tett nyílcsúcsok. A szláv nem volt lovas nép. Disznó és juhnyájakat legeltetett, s méhek mézét gyűjtötte a kasokban. Ha pedig fegyverre kellett kelniök, a közeli harc eszközeire, a védelmiekre támaszkodtak. Leó császár megírta róluk, hogy fegyverzetük a lándzsa és gerely volt, s csak elvétele lőttek nyílat, fából valót, melyet méreggel kentek be, hogy karczolása is halált hozó legyen. Ibn Rostek pedig azt írja róluk, hogy nincs más fegyverük, mint a hajtó dárda, lándzsa és a pajzs. Halottjaikat elégették, hamvait edénybe töltötték, s a dombon, a hova egy évig eltették az urnát, csak mézből álló lakomát tartottak. A magyarok fő fegyverneme a nyíl, lovakban bővelkedtek, s az előkelők temetése mindig harci paripájával együtt történt; a halotti tor maig is fenmaradt ősi szokásuk. A szlávok nagytestű, a magyarok alacsony termetű népség.

A leletek részletes leírása : I. sír. Gyermekek. 15 mm. átmérőjű sárgarézgyűrűvel. A gyűrű nyitott, két vége hegyes csúcsba végződik, s így érintkeznek, míg közepén a legszélesebb részen 5 mm. A gyűrű teste lapos, s az éleken ismét lapozva van reszelés által.

II. sír. Asszony, háton fekvő, feje keletnek fordítva. Test hossza 64 cm. Két keze testéhez van szorítva oldalt. Sirmellékletek : 1. Hat mm. széles, nyitott, lapos bronzgyűrű a balkéz gyűrűs ujján. (II. sír. 3.) 2. Három ezüst huzalból font nyitott gyűrű a jobbkezén. Némileg ruganyos, s tetszés szerint az ujjhoz volt alkalmazható. Most 23 mm. átmérőjű. Közepén legvastagabb, végei keskenyednek s a huzalok egybe vannak forrasztva, s ellapítva. (2. ábra.) 3. Hajgyűrű 23 mm. átmérővel ezüstből. Egyik vége tompára reszelt, a másik szélesre van lapítva s ∞ alakba van hajlítva. (1. ábra.) 4. Hat szem amethyst a nyak körül kötve. A szemek hosszúkásak, hatszögletűek. Közéjük van fűzve egy szem kék üveggyöngy, az előbbieknél kisebb, szintén hatszögű. (4. és 5.

szerint $= \frac{60 \cdot 7.100}{105} = 10 \cdot 109 = \text{leptoprosop}$; *d*) felső arcz Kollmann szerint $= \frac{62 \cdot 5.100}{105} = 59 \cdot 92 = \text{leptoprosop}$; *e*) orrjelző $= \frac{25 \cdot 100}{47} = 53 \cdot 19 = \text{mérsékelten széles orr (platyrrhin)}$; *f*) szemüregjelző $= \frac{30 \cdot 100}{41} = 73 \cdot 17 = \text{chamaeconch}$; *g*) szájpadjjelző $= \frac{38 \cdot 100}{50} = 76 \cdot 00 = \text{leptostaphylin}$. Az előbbi és eme koponya egymáshoz hasonló. »Egy földdel megtelt, a homlokodon szétrepedt állkapocs nélküli koponya: *a*) cephalindex $= \frac{143 \cdot 100}{177} = 80 \cdot 79 = \text{brachicephal}$, de közel a mesocephaliához; *b*) magasságjelző $= \frac{150 \cdot 100}{177} = 84 \cdot 74 = \text{hypsicephal}$; *c*) felső arcz Virchow szerint $= \frac{73 \cdot 100}{81} = 90 \cdot 12 = \text{letorosop}$. Az 5. és 6. számú koponyáknak csak a teknőrésze (calotte) vagyis a felső héja van meg. Ezek is a 2–4-ik koponya alakjaihoz hasonlóak. » Dr. Török Aurél nagyérdekű méréseit a következőképp összegezi: »A vizsgálatokból kiderül, hogy itt kétféle típusú koponyák vannak. Az egyiket (1. sz.) csak egy koponya képviseli, a mely egy magas termetű fiatal szláv típusú egyéntől ered. A másik típust az öt koponya képviseli, ezek is fiatalok, de a 2. számú koponyához tartozó végtagszontok után ítélve középtermetű (160–165 cm.) egyénektől erednek. Ezek típusa a régi magyar típust tünteti föl, de azért nincs kizárva, hogy régi palócok lehettek. Hogy miben hasonlítottak és miben tértek el a régi palócok a régi magyaroktól, ez még nyílt kérdés. » E nyilatkozatot döntőnek tartom.

ára.) 5. Két erős, nagy hajkarika formájú disz. Mellnek nyaknál levő részén. Töredékekben. (6. és 7. ábra).

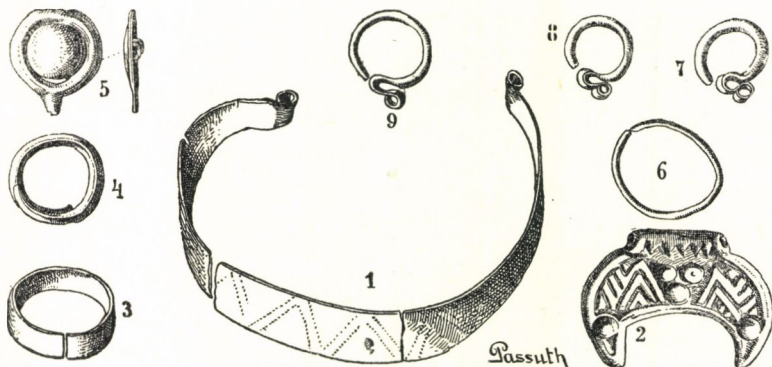

II. sír 2/3 n.

III. sír. Férfi. A test hanyatt feküdt, feje szétnyitott lábai közé téve. Lágyékain két oldalt egy-egy pénz, nagyon elgyengült állapotban.

IV. sír. Férfi. Háton fekvésben, feje keletre fordítva. A test mellett egy pénz.

V. sír. Fiatal leány. Tölgyfa lapra hanyattfektetve, balra, kelet felé néző fejjel. Testhossza 154 cm. Jobb keze a térdhez téve, a bal a szíven nyugszik. Sírmelléletek: 1. 12 db ezüst, két darab bronz kis hajgyűrű a leggyakortabb

V. sír 2/3 n.

formában, beágyazva a fejpárnát alkotó mohacsomók közé. (7., 8., 9-dik ábrák.) 2. Kívül domború, belül megfelelőleg homorú nyitott karikagyűrű, jobb kezén. (4. ábra.) 3. 38 mm. széles félholdalakú ékesség, mely a vele együtt öntött hosszú cső alakú fülön át volt a nyakra akasztva. Anyaga ólmos ezüst. A félhold legszélesebb részén három gömböcske van gulába dobva, két összehajló szarvának hegyes végén szintén egy-egy gömbbel. Közben pontozott vonaldiszítések. Öntése durva, fülén ennek következtében lyuk maradt. Annyira hasonlít a váczvidéki lelet két csüggőjéhez (Hampel, Honf. kor. emlékei CIII. t.), hogy csaknem bizonyosnak látszik, hogy egy és ugyanazon műhelyből kerültek ki. Az egymástól való lelhelyi távolságuk sem nagy különben. (2. ábra.) 4. 17 mm.

széles, 22 mm. hosszú ezüstpityke, erős fallal. Belső oldalán két oldalt egy-egy fül van ráforrasztva, a fölvarrás végett. Alsó része köralakú, de felül éles csúcsba nyúlik a körív, a minek következtében a pityke inkább könyformát vesz fel. Mezőjét egy körben futó árok két részre osztja. (5. ábra.) 5. Hét mm. széles pántkarperecz ezüsből. Nyitott végei tekercsbe vannak csavarva. Rajza: pontokból alkotott háromszögek körülfutó kettős vonaldísz. A patinába a szemfedőnek vászon rostja vannak tapadva. (1. ábra.)

VI. sír. Középkorú nő, hanyattfekve, keletre forduló fejjel. Kezei oldalt a testhez szorítva. Sírmellékletek: 1. 11 db bronz- és ezüsthajkarika, szokott, kis formában, egy darab nagyobb gyűrű vékony egyszerűen karikába hajtott bronzhuzalból. 2. Bronz karikagyűrű, jobb kezén. Lapja közepén kiélesedik, s az él két oldalt lapokba olvad át. 3. Rossz ezüst karikagyűrű.

VII. sír. Gyermek, nőni kezdő első fogakkal. Jobb keze öt ujjá egy erős karikagyűrűbe húzva.

VIII. sír. Férfi, hanyattfekve, feje keletre. Testhossza 167 cm. Sírmelléklet nélkül.

IX. sír. Férfi, az előbbenihez hasonló fekvésben. Testhossz 165 cm. Sírmelléklet nincs.

X. sír. Férfi, hanyattfekve, s a test rá van fektetve az alája tett két kézfejre. Sírmellékletek: 1. Alla alá téve egy pénz. 2. Bal kezén keskeny karikagyűrű bronzból gyűrűs újjon. 3. Bal kezén középujjon két laposra csiszolt karikagyűrű bronzból.

XI. sír. Férfi, hanyattfekve, keletre néző fej, kezei oldalához téve. Sírmelléklet nincs.

XII. sír. Nő, az előbbihez teljesen hasonló körülmények között.

XIII. sír. Fiatal férfi, bölcsességfogai még hiányzanak. Hanyattfekve, keletre fordult fejjel, karjai a mellen keresztbe fonva. Sírmellékletek: 1. Jobb kezén lapos keskeny karikagyűrű. 2. Jobb kezén vékony karikagyűrű.

XIV. sír. Bolygatott sír.

XV. sír. Csecsemő, nyakán egy szem amethistgyöngy. Nagy hosszúkás formában hat oldalúra csiszolva.

XVI. sír. Gyermek, tejfogakkal. Sírmellékletei: 1. Kis gyűrű bronzból. 2. Hajkarika bronzból.

XVII. sír. Fej, függőleges állásban eltemetve. Sírmelléklet: 1. Torques rossz ezüsből. Négy huzalból van fonva, 5 mm. vastag. A négy szálból a végeken egy-egy lesz a kapcsoló. Egyik vége hurkosra van hajlítva, a másik kacsosra. (ábra.) 2. Négy darab cyprea. Sok nagyrészt élenyült sárgaszínű apró üvegpaszta gyöngyszem. 4. Kis ezüst karikácska. Lapos, nyitott végei egymásra hajlítvák. (ábra.) Talán a gyöngysor kapcsolója. (ábra.)

XVIII. sír. Öreg férfi, hanyattfekve, míg feje egészen visszafordulva arccal van lefelé. Testhossz 185 cm. Sírmelléklete: egy pénz a tarkóra téve.

XIX. sír. Kis gyermek, mellén egy kerek vaslapocska.

XX. sír. Fiatal leány, bal oldalára fektetve. Sírmellékletek: Egy gyűrű bronzból, közepén gerezdes. Egy rossz ezüst vékony karika tompa végekkel. Egy bronz karikácska, mindkettő a fülek táján.

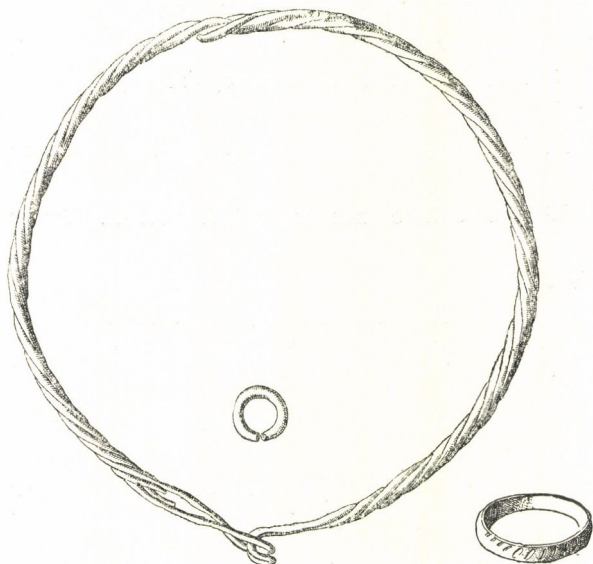
XXI. Egészen széthányt sír.

XXII. Egészen széthányt sír.

XXIII. Egészen széthányt sír. Ásás közben a földből egy gyönyörűen patinásodott vastag bronzgyűrű fordult ki. A legszebb az összes példányok között. Nagyon finoman formált karikagyűrű, nyitott, de végén egészen összeérnek. A közepén legvastagabb s eltompított végei felé vékonyodik. (1. ábra.)

XXIV. Egészen széthányt sír.

XXV. sír. Erős férfi csontváz, hátonfekve, arcza keletnek. Jobb keze a hason nyugszik, ujjai a medenczecsonthban hevernek, bal kezén rajta fekszik.

XVII. sír 1/2 n.

XVII. sír 2/3 n

XXVI. sír. Férfi, 162 cm. testhosszal. Hanyatt fekszik, arcza keletnek fordulva. Kezei testéhez vannak húzva. Sírmellékletek: Egy ezüst, nyitott, 8 mm széles, belül homorú, nehéz gyűrű, végei felé keskenyedik. Egy bronz egyszerű karikagyűrű. Egy ezüst karikagyűrű 18 cm. átmérővel, vastagsága 3 mm., mély rézsútós bevágásokkal, melyek összesodrást utánoznak.

XXVII. Sírmelléklet nélkül.

XXVIII. sír. Gyermek, fogait változtatja, csontjai elporladtak.

XXIX. Sírmelléklet nélkül.

XXX. Széthányt sír.

XXXI. Széthányt sír.

XXXVII. sír 2/3 n.

XXXII. Széthányt sír.

XXXIII. sír. Férfi, hanyattfekve, arcza nyugat felé fordítva, jobb kezén rajta fekszik. Sírmelléklet: egy széttört bronzgyűrű.

XXXIV. sír. Férfi, vékony ezüst gyűrűvel, 15 mm. átmérőjű, közepén gerinczes.

XXXV. sír. Gyermekek, sírmelléklet nélkül.

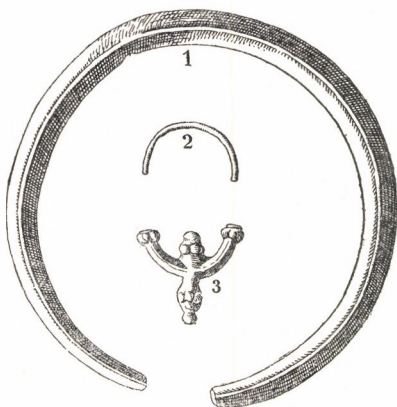
XXXVI. sír. Férfi, sírmelléklet nélkül.

XXXVII. sír. Férfi, hanyattfekve, arcza nyugatra fordulva. Mindkét keze hátára téve. Sírmellékletek: Egy ezüstpénz tarkója alsó részén. Egy nyitott rossz ezüst, keskeny lapos gyűrű. (2. ábra.) Egy nyitott ezüstgyűrű 19 mm. átmérővel, szélessége 6 mm. E lapon a szél mellett egy-egy mély bevágás fut körül, mi által két keskeny és egy középső széles szalagra van osztva. (1. ábra.)

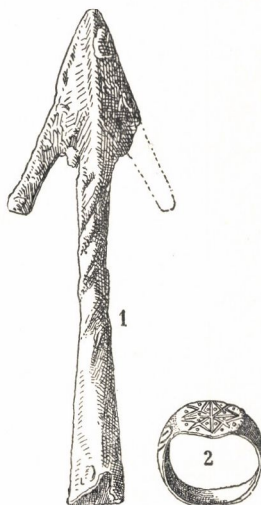
XXXVIII. sír. Férfi. Sírmelléklete: Egy ezüstpénz.

XXXIX. sír. Fiatal leány, jobb sarka alatt egy tojáshoz hasonló heja simul. Egy bronz hajgyűrű 23 mm. átmérővel. Négy kis hajgyűrű bronzból. Két vékony bronzkarika hajgyűrű. Két vastagabb nagyfejű 11 mm. átmérőjű hajgyűrű.

XL. sír. Férfi, testhossza 176 cm. Tarkóján egy darab ezüstpénz, két darabon pedig rajta feküdt.

XLII. sír 2/3 n.

XLV. sír 2/3 n.

XLI. sír. Férfi, szájában egy pénz ezüsből.

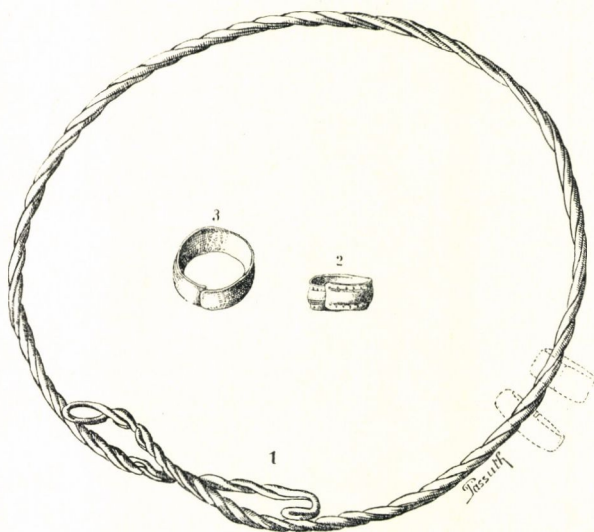
XLII. sír. Nő, meglett korban. Jobb keze hiányzott. Sírmellékletek: Egy bronz fülönfüggő alsó darabja jobb füle mögött. Alakja egy sarkantyúnak felel meg, csak hogy a két, félkörbe hajló végeit vékony, nyitott huzal köti össze, mely az egyik véggel összeforrasztva van, míg a másikkal nem egészen ér össze. Ilyenformán egy megszakított kör formáját adja, melyből befelé hat szemgyöngyöt ábrázoló dudorodás, kifelé pedig szintén gyöngyszemeket utánozó ki nyulás van, mely egy nagy gyöngyöt ábrázoló dudorban végződik. A két kar szintén gyöngyös karikában végződik. (2. és 3. ábrák.) Egy darab nehéz nyitott bronzkarpercz. Átmérője 60 mm., vastagsága 7 mm. Végei között 9 mm. távolság van. Négy lapura öntve, s az élek lesimitva. Belső oldalán az öntéstől származó lyuk. (1. ábra.)

XLIII. sír. Apró gyermek.

XLIV. sír. Fiatal leány. Fülein egy-egy nyitott bronzkarika 18 mm. átmérővel. Egyik vége hegyes.

XLV. sír. Idős férfi, hátonfekve, arcza előre esve. Sírmellékletek: Egy

szárnyas, sodrott testű nyílcsúcs 96 mm. hosszú. Szárnyai végeinek egymástól való szélessége 33 cm., egy-egy szárny hossza 74 mm. Köpüjének nyílása 9 mm. (1. ábra.) Egy fejes gyűrű bronzból. Átmérője 9 mm. Feje egy tagból áll testével, csakhogy a 6 mm. széles, lapos sáv elől 14 mm.-re van kiszélesedve. Nagyon hasonló a bezdédi lelet gyűrűjéhez. Fejlapja körded, s a kör középpontjából nyolcz egyenes kifutó vonal által a kör nyolcz egyenlő részre van osztva. Ezekbe van berajzolva egy négyágú csillag, mindenik ágban egy-egy ponttal. A csillagon kívül is nyolcz pont van beszúrva, oly mélyen, hogy két helyen a gyűrű lapja is kilyukadt. A fejlap felé szélesedő sávon bevágott virágdiszítés van. (2. ábra.)

XLVIII. sír 1/2 n.

XLVI. sír. Fiatal nő, hanyattfekve, arcza keletnek. Sírmelléklet: Két vékony, tompa végű, összezárt bronzkarika a fülek táján.

XLVII. sír. Fiatal nő, hátonfekve, előre néző arcczal. Sírmellékletek: 70 mm. átmérőjű, két sárgaréz huzalból sodrott karperecz. Vastagsága 3 mm. Ruganyos, és két vége igen ügyesen és csínnal ellapított körhajlásba megy át. Ezüst karikagyűrű, keskeny domború pánt, a széleken húzódó keskeny árkok által három mezőre osztva. Közepe erősen kidomborodik s oldalrovátkák által fonást utánoz. (1. ábra.)

XLVIII. sír. Fej, fiatal, teljes fogsorral, alatta hosszan előre nyulva, jobb és bal kar a kézfejekkel. Sírmellékletek: Bronz torques három huzalból, rajta mint a demkőhegyi nyakpereczen két csüggő. Ezek egyike 7 mm. széles, nehéz bronzsáv, nyitott végei egymásra vannak nyomva. Másika egy erősen összenyomott 6 mm. széles bronzsáv, a mely két körbe futó vonal által, melyek pontokból vannak kiszurkálva, három szalagra oszlik. (1., 2., 3. ábrák.)

XLIX. sír. Fiatal férfi, testhossza 150 cm., háton fekszik, arcza keletnek.

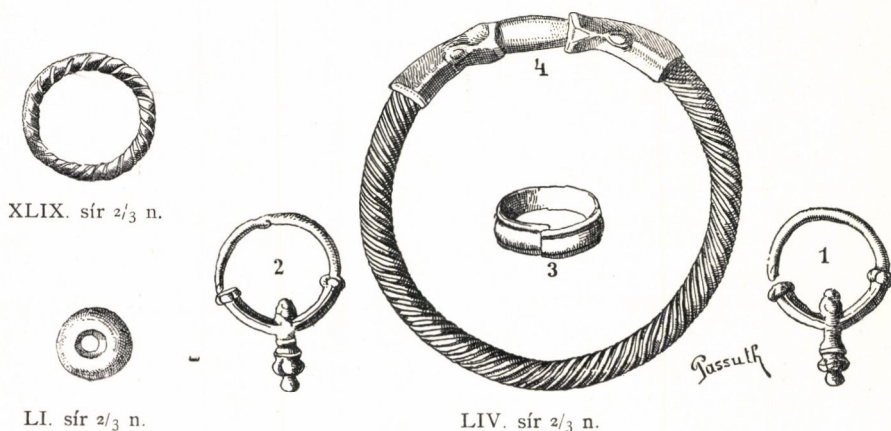
Sírmelléklet: 19 mm. átmérőjű ezüst karikagyűrű, vastagsága 3 mm. Fonást utánzó mély rovátkolással. (1. ábra.)

L. sír. Nő, testhossza 149 cm., hanyattfekvésben, keletnek fordított fejjel. Sírmellékletek: 5 mm. vastag, vagy ezüstműből készült hengerded testű karperecz, tompa végekkel. 4 mm. vastag bronzkarperecz, hengerded testű, végei hegyesek, külső oldalán a patinában conservált vászonmaradékkal.

LI. sír. Kis baba, nyakán egy szem vízszinű nagy kerek üveggyöngy. (1. ábra.)

LII. sír. Csontváz, hossza 150 cm.

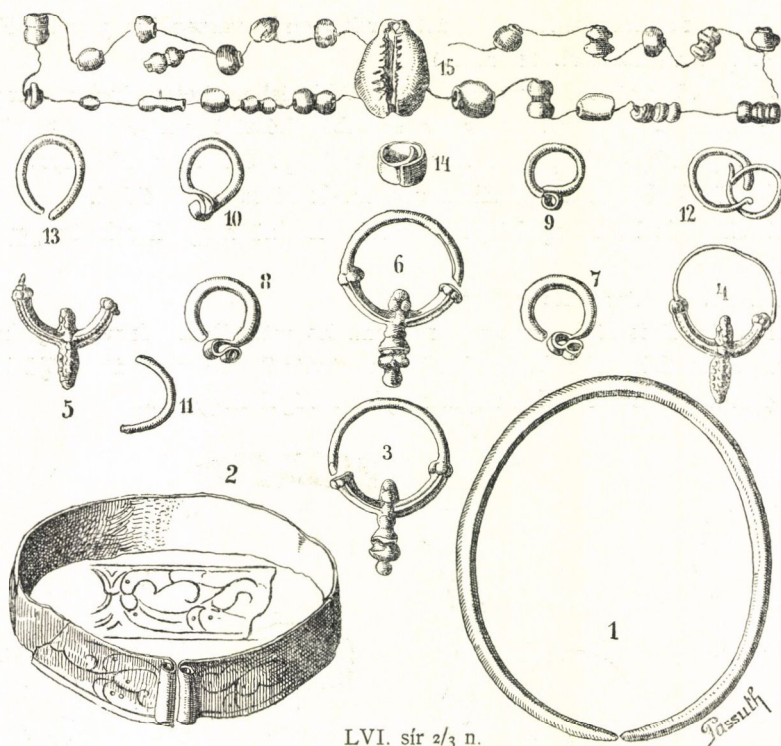
LIII. sír. Erős férfi csontváz, 148 cm. hosszú. Háton fekvő, fej keletre fordulva. Sírmellékletek: Bronz karika a térdénél. 20 mm. átmérőjű bronzgyűrű, 4 mm. vastag testtel, melynek nyitott végei hegyesek.

LIV. sír. Nő, ép fogsorral, testhossza 152 cm. Sírmellékletek: 2 db zárt karperecz bronzból, 64 mm. átmérőjű, 5 mm. vastag. Teste részüst rovátkolt, melyből két kidülledt szemű halfej válik ki szemben egymással, melyek tátott szájaikkal egy közös lapos pálczát nyelnek el. (4. ábra.) Rossz ezüstgyűrű, szélein pontozott vonalakkal. Végeik erősen egymásra vannak nyomva. (3. ábra.) 2 bronz, fülönfüggő (1., 2. ábra.) 1 Béla király pénze.

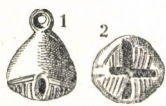
LV. sír. Férfi.

LVI. sír. Fiatal leány, jobb sarka alatt tojással. Alatta falap. Sírmellékletek: 4 fülönfüggő, köztük kettő vékony, finomabb alakú, sok gyöngyöt utánzó dudorodásokkal, kettő nehézkesebb kivitelű. (3., 4., 5., 6. ábrák.) 14 mm. széles, nyitott pánt karperecz, rossz ezüstműből, tekercs módjára behajtott nyitott végekkel. Több helyen széttört. A pántot igen izléses és változatos indadisztés futja körül. Egyik külső részen a halotti ruhatakaró vászon lenyomata látszik. (2. ábra.) 66 mm. átmérőjű, 3 mm. vastag oválalakra összenyomott tömör bronzkarperecz, melynek végei hegyesek és összeérnek. (1. ábra.) 7 db kis ezüst hajkarika, közülök három egyszerű huzal, karikába hajlítva. (7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. ábrák.) Egy sor, sok szemből álló arany, ezüst és bronzszínű üveggyöngy. (15. ábra.) Kis ezüstpénz, ezüst karikácska, egészen egymásra hajtva végei, a gyöngyök összefoglalására. (14. ábra.)

LVI. sír 2/3 n.

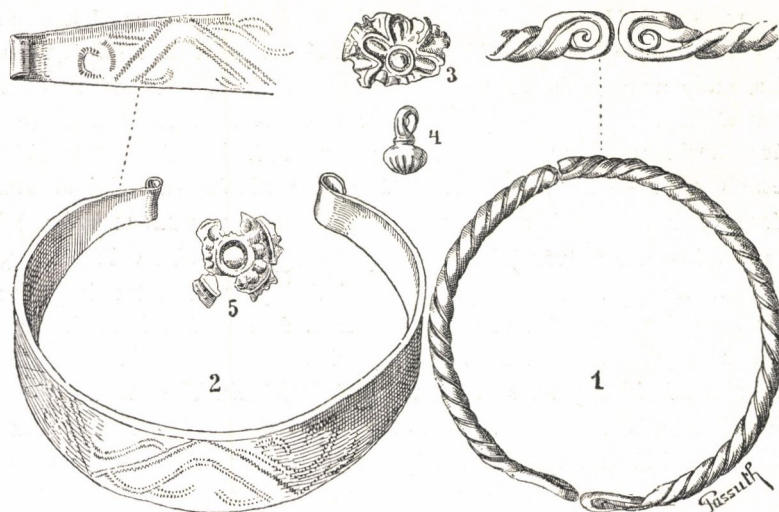
LVII. sír. Kis leány. Sírmellékletek : Ezüstpénz sz. Istvántól. Bronzcsörgőcske, körteidomú. Füllel egybeöntve, melybe a fonal fűződött a fölkhöz.

LVII. 2/3 n.

Alul négy levélbe van szabva, melyek részsütös vonalakkal vannak díszítve. E levelek a bronzszögcske betétele után össze lettek hajtogatva, úgy, hogy most csak olyan keskeny nyílás van köztük, melyen át a csörgő golyócska ki ne tudjon esni. A székesfehérvári leletnek teljesen hasonló darabja van. (1., 2. ábra.)

LVIII. sír. Nő. Testhossza 175 cm. Hanyattfekvésben, keletre néző arc-
czal. Sírmellékletek : 15 mm. széles, 2 mm. vastag nyitott ezüstpántkarperecz.
Felületét ponczolt díszítés ékíti, mely háromszögeket ábrázol, melyek körül
hullámvonalak futnak. A pánt megkeskenyült végei tekercsbe vannak hajlítva.
(2. ábra.) Két sodronyból készült karperecz, lapított és szélesre vert végekkel.
Ketté törve. (1. ábra.) 4 db ezüst pityke, mellén két oldalt. Ezek közül az
egyik fajta, két darab, 22 mm. átmérőjű. Középen kör alakú hólyag, mely körül
árok és ennek partja fut. Ebből indul ki 6 szírom, melyek mindenike belső
árok által 2 részre tagozódik. A pityke szélein apró dudoros díszítés. A pityke
a belé ütött lyukacskaikon keresztül lett felerősítve a ruhára. (3. ábra.) A másik
fajta 19 mm. átmérőjű. Középen nagyobb hólyag, e között partos árok. E körül
egymáshoz közel fekvő kisebb dudorodások, melyeket újra partos árok körít.
(5. ábra.) Hosszú, vékony nyakkal és füllel öntött gomba alakú gombocsa
ezüsből, mely vonaldíszítéssel. Jobb vállról 13 mm. hosszú. (4. ábra.)

LVIII. sír 2/3 n.

LIX. sír. Gyermekek. Sírmelléklet: Kis pántgyűrű, végei egymásra hajlítva (1. ábra.), 12 mm. hosszú kis ezüstgömb, hosszú nyakkal a vállon. (2. ábra.)

LX. sír. Gyermekek, jobb lába kifelé hajló, nyomorult. Jobb karja alatt egy éremalakú vékony, lapos bronzlemez.

LXI. sír. Lovas vitéz, 195 cm. hosszú testtel. Vele együtt a lónak feje, három csigolyával és négy lábbal. A ló 8 éves mén volt, kifejlett agyarral, kosorral. A lábak rövidek. Felül feküdt a lófej északra fektetve, bal pofájára, keletnek fordítva. Szájába volt téve a zablya. A csigolyák alatt a két első láb,

LIX. sír 2/3 n.

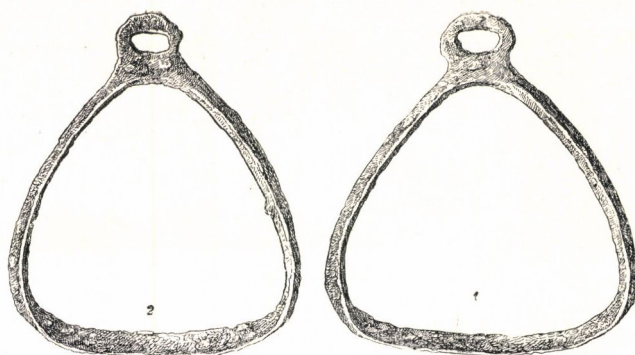
aztán a hiányzó háthelyen valószínűleg a nyereg, ez alatt a két kengyel, felül a hevedercsattal. Aztán hátrább a két hátulsó láb. A lócsontok alatt fekszik bal oldalára fordítva, keletre néző fejjel. Sírmellékletek: A fej alsó részén két ezüst hajgyűrű. 70 mm. hosszú vaspengé, nyílirányban végződve, mely a fába erősítésre szolgált. A penge egészen egyenes hátú, 13 mm. széles, s mivel hegyben végződik, az egésznek hátrahajló formája van. A beszúrásra szolgáló nyulvány az élnek van folytatásául csinálva, s a háthoz erős behajlással simul. A test jobb oldalon fekszik, de nem rajta. (11. ábra.) Két darab kikerekített végű lemez, 103 cm. hosszú, puha, faragható anyagból. Egymással érintkező helyzetben találtattak, végeik kissé kihajlók. Valaminek a tokja lehetett bizonyára, s a csontváz szétnyitott két czombcsontja között feküdt. (7., 8. ábra.) Csiszoló vas, 63 mm. hosszú. Alakja szélesre húzott szívidom. Két szára a közepén erősen benyulik és szétlaposodik, a könnyű megfoghatás céljából, végei pedig megvékonyodva gombformában érintkeznek egymással. Használat nyomai látszanak rajta. Feküdt a csontváz mellett, a jobb oldalon. (2. ábra.) 24 mm. hosszú obsidián szilánkokcska, feküdt a test mellett. (17. ábra.) Nyílcsúcs kettős szárnyú, 44 mm. hosszú szárnyakkal, melynek alsó végpontjai 33 mm. távolságban vannak egymástól. A vesszőbe való tuskével együtt hossza

72 mm. (15. ábra.) Nyílcsúcs középen gerinczczel. Rhombicus alakú, melynek legszélesebb része 26 mm. a dülény felső részén van. A test fölvtágására szolgáló rész, mely nagyon finoman ivelt, 33 mm., ettől kezdve homorítva a megvékonyult tüskébe megy át, melylyel együtt az egész nyílcsúcs 87 mm. (9. ábra.) Nyílcsúcs, keskeny gerinczczel, inkább a fűzfalevél idomához hasonló, mert legszélesebb része — 21 mm. — a dülény alsó részén van. Kissé domború vágó része 39 mm. hosszú, az egész nyílcsúcs hossza 74 mm. (10. ábra.) Mindhárom nyílcsúcs a csontváz jobb lába fejénél egy csomóba volt téve. 5 mm. széles vasból készült eszköz, melynek hosszú tüskéje arra mutat, hogy fanyélbe volt szúrva. A kis szerszám vastagsága 3 mm. és fölfelé mindig keskenyedve kifent élben végződik. Nem tudom a harci eszközök melyik osztályába sorozni, inkább néz ki egy hosszú, keskeny vésőcskének. Ugyancsak a jobb lábfejnél feküdt a nyílcsúcsokkal együtt. (18. ábra.) Lószerszámok: 146 mm. hosszú, két tagból álló, könnyű csikózáblya, négyoldalú testtel. Jobboldali szíjjazó karikája nagyobb — 35 mm. — belső világosságú, másik 31 mm. A karikák teste lapos. (1. ábra.) Kengyel, gerinczes, 41 mm. széles, 90 mm. hosszú lapos talppal, mely élével kifelé álló háromszögletű vékony szárukba megy át. A kengyel nyilásának függélyes belső magassága 110 mm. A száruk eltompuló ívezetes hajlásban futnak össze, s a kengyel egy könnyű gyenge fülben végződik, melyben 17 mm. keskeny szíjra való nyílás van. (L. LXI. sír. 2-dik tábla. 2. ábra.) Kengyel, előbbentől kissé hosszabb talppal, mi által a kengyel vázának ívezete megtompult. (LXI. sír. 2-dik tábla. 1. ábra.) Hevedercsat, 80 mm. hosszú, 65 mm. széles. Kerete és nyelve egyaránt nagyon gyenge, vékony. (3. ábra.) Pofaszíjdísz, 150 mm. hosszú, 12 mm. széles vaspánt, mely a közepén, mintha újjal volna összenyomva, keskenyen előre áll, maga alatt nyilást hagyva, melyen keresztül szíjat lehetett húzni. Végei felé keskenyre van levágva, s egy kiszélesedő dülény idomban végződik. Négy erős szögecske van belé verve, kettő a közepén két oldalt az összenyomott részen, kettő pedig a végeken. (6. ábra.) Pofaszíj dísznek a középső része. Hasonló az előbbenihez. (5. ábra.) 12 mm. széles, 70 mm. hosszú vaspántdarab, mely egyik vége felé csúcsos irányban keskenyedik. (12. ábra.) 125 cm. hosszú keskeny vashuzal, rhombicusan szétnyomott véggel és szögeccsel. (14. ábra.) 12 mm. széles vaspántdarab, fogasan díszített alsó széllel, 14 mm. hosszú vasszögeccsel. A pántból oldalt függélyesen vékony vashuzal, letörött vége van. (16. ábra.) Hasonló pántdarab, hosszú vashuzallal oldalában. (19. ábra.) 3 db hasonló vastagságú vaspántdarab. 3 db vékony vashuzal. (13. ábra.) 27 mm. belső világosságú vas-
karika. (4. ábra.)

LXII. sír. Férfi, hanyatt fekvé, arczzal keletre, testhossza 172 cm.

LXIII. sír. Férfi, hanyatt fekvé, arcza előre néz. Vízfejú. Sírmelléklet: 38 mm. hosszú vascsat, közepén kissé összenyomva, nyelve vékony, keretén jóval tuléró. (1. ábra.)

LXIV. sír. Nő, fogai után itélve 20 év körüli korban. Sírmellékletek: 15 mm. széles vaspántkarperecz, nyitott végei köralakban kiszélesedők. (1. ábra.) Ezüst huzalból készült nyakdísz, két végén köralakba szétlapítva környilással, melybe az összekötő zsineg fűződött. (2. ábra.) 3 db cyprea, talán az ezüst-

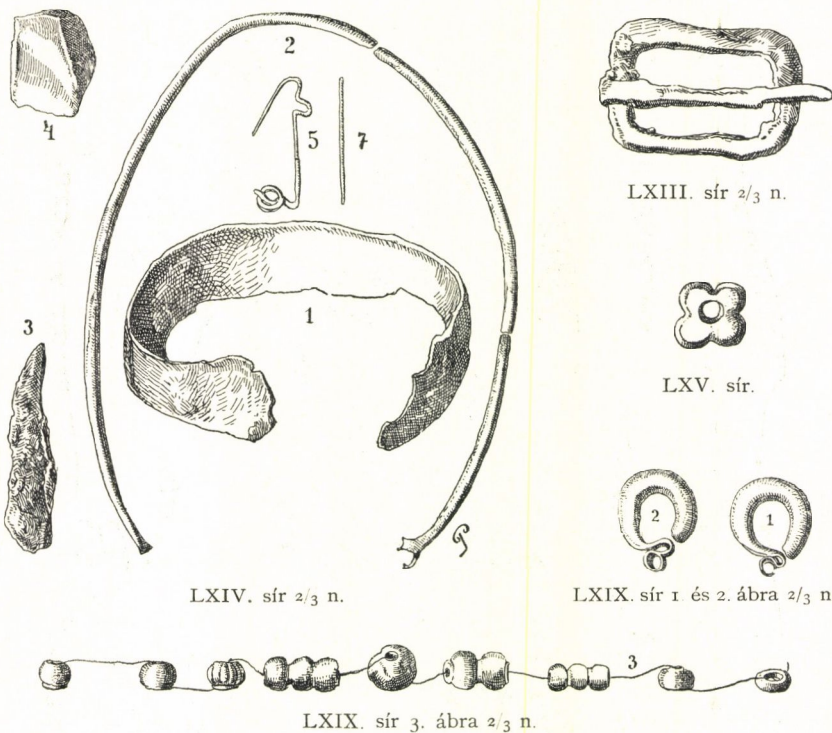

LXI. sír 1. tábla 1/3 n.

LXI. sír 2. tábla 1/2 n.

huzalon függött. 27 mm. hosszú, négyoldalú bronztárgy, két vége élesre fenve. 26 mm. hosszú ezüst fibula, vékony huzalból. Háta kis diszítő hajlással, tüje rövid, a tűtartó rész letörött. Hogy ruganyosabb legyen, karikába hajlítva. E karika nyílásában egy oldalon fa, a maszkon valami finomszálú gyapjúkelme maradvány. (5. ábra.) 17 mm. széles, négyszögű ezüstpityke tartós aranyozással. Középen kiálló gömbhólyag, azokkal körülveve. Négy kör alakú mélyedés, egyenlő távolságban, körülöttük parttal. Ezek között két oldalra kihajló levelek, végeik között virággal. Az ezüstlemez oldalai lehajlítva, s lyukakkal ellátva a felvarráshoz. (6. ábra.) Késpenge, 50 mm. hosszú, erősen meghajló háttal, mi által ide visszahajló lesz. Éles hegyben végződik. (3. ábra.) Varjú kovaszi-

lánk. (4. ábra.) Nyaktól lefelé hosszú oxidálódott ér ónból. Vékony egyenes ezüst tű darabja. (7. ábra.)

LXV. sír. Gyermekek. Sírmellékletek: Átlátszó sárgás üvegből készült nagy üveggyöngy négylevelű lóhere formában, a nyakra téve. (l. LXV. sír. ábra.) 2 db ezüstkarikácska, vékony huzalból a fülek mellett.

LXVI. sír. Gyermekek.

LXVII. sír. Férfi, szájában jobb oldalon 1 pénz. Ujjai patinásak, de a gyűrű a sok ürgelyukban elkallódott.

LXVIII. sír. Férfi, jobb arc csontja külső oldala patinaföld, de nem lehet mit sem.

LXIX. sír. Nő, 20 és 30 év között, testhossza 152 cm., vállszélesség 36 cm. Nyakán kettős- és hármas gyöngyöt utánozó sárga és két átlátszatlan

üvegszemek (3. ábra.), köztük 3 db jó ezüsből készült 16 mm. széles, 19 mm. hosszú, sulyos, tömör, az ismert szláv hajgyűrűkhöz hasonló karika. Alakja legjobban megfelel a tokaji kincs aranyfüggőnek. Egyik vége szélesen, tompán van levágva. 4 mm. vastag a teste, a másik lelapítva, s kettősen meghajlított tekercsben végződik. A végek csaknem összeérnek. (1., 2. ábra.)

LXX. sír. Férfi.

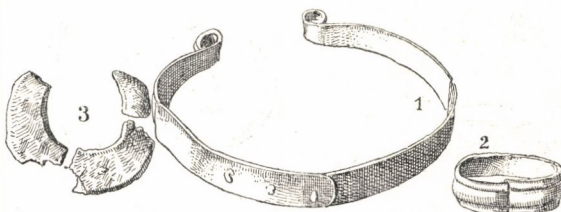
LXXI. sír. Férfi, felső teste nyugatra fordulva, arca keletre néz, jobb keze hátára téve. Sírmelléklet: Nyílcsúcs 74 mm. hosszú, nehéz, erős darab. Alakja rhombicus, s metsző része 44 mm. hosszú. Legszélesebb részen 30 mm. lehetett. Tőviséről teljesen levállott, mely benne van a hosszú darabban, megmaradt, a nehéz nyílcsúcsához arányítva, rendkívül vékony, 7 mm. vastag vesz-

LXXI. sír 2/3 n.

LXXII. sír 2/3 n.

LXXIII. sír 2/3 n.

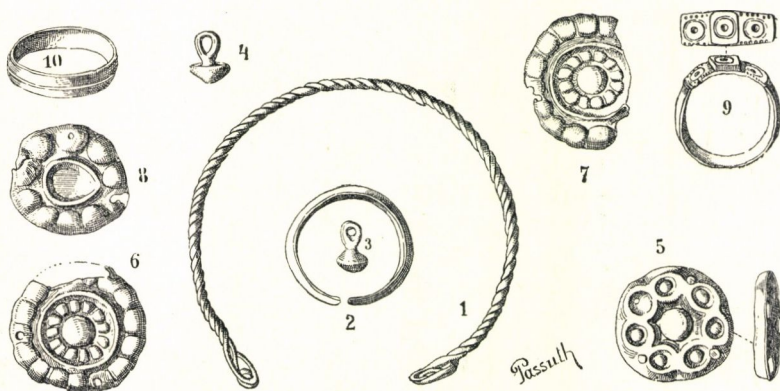
LXXIV. sír 2/3 n.

szőben. A nyílvevő meglevő felső része aranyozva volt, s ötsoros háncskötés erősítette meg, hogy a nyílcsúcs nyülványa szilárdan álljon benne. A csontváz bal oldalán fekszik a váll magasságában. (ábra.)

LXXII. sír. Nő, hanyat fekvő, arca keletre. Falapon feküdt, s az egész sírban erősebb égetésnek nyomai látszanak. A sok pernye behullotta a testet is. Nyeldekölője épen maradt. Sírmellékletek: Bronz torques, három huzalból fonva. Hurkosra csinált végén a két szabad szál egyenként többször körültekerve a perezzen. Horgos végén pedig a két szál csak meg van hajlítva kifelé, a harmadik elvágva. Rajta egy kis conserválódott hamvas darabgyűrű rossz ezüsből, 19 mm. belső világossággal, mely azonban nagyon bő lehetett, mert finom fonállal fonták be egy részét, hogy kisebb újjon is megálljon. A gyűrűsodrát utánozó, rézsútos vonalakkal díszített. Két cyprea; 1 kék, négy-

oldalú, hosszúkás, átlátszó; 1 fekete karika üvegszem a nyakon. 4 db hajgyűrű ezüstmű. (1., 2., 3., 4. ábrák.)

LXXIII. sír. Fiatal leány, falapon fekvő. Feje alatt mohavánkos. Sír-mellékletek: 8 ezüst és bronz hajkarika. 2 kis ezüsthuzal összehajlítva, hajba. Ezüst pántgyűrű, közepén két árokkal magasított gerinczczel. A nyitott végek egymásra vannak hajlítva. (2. ábra.) Vékony dísz nélküli bronz pántkarperecz. Készítője, vagy megigazítója két darabból állította össze, s a pántokat egymásra rakva, két szöggel erősítette egybe. Nyitott végei tekercsalakban hajlagnak vissza. A karperecz oldalán a finom vetésű hamvasnak egész rongydarabja van rátapadva. Vékony számlú vásznat mutatva. (1. ábra.) Apró pasztagyöngyök, a lapos kék üvegszemek a nyakon. Félholdalakú ólomból készült ékesség. Két vége csúcsos és majdnem összeér. Legszélesebb részén 10 mm. (3. ábra.)

LXXV. sír 2/3 n.

LXXIV. sír. Fiatal nő, bölcseségfoga félig kinőve. Sír-mellékletek: 2 fülbevaló rossz ezüstműből, 24 mm. hosszú. A fülbevaló alapja egy-egy huzal, melynek két vége összeér, s reá alul-fölül egy-egy vékony huzal van négyszeresen hozzá csavarva, másik része pedig karikákba szedve fut a fülbevaló testén, míg a két huzal össze nem ér. (1., 2. ábra.)

LXXV. sír. Nő, testhossza 144 cm. Falapon jobb oldalra fektetve. Sír-mellékletek: Karperecz, három vékony ezüsthuzalból ruganyosra fonva. Két huzal a végeken karikát képez, ebbe szokik bele a harmadik, többszörösen tekercsbe csavarva. (1. ábra.) Rossz ezüstgyűrű, zárt pánt, melyre elöl szélesebb négyszögű lapok ülnek, s kettő közül a harmadik fejet képezve erősen kiugrik. A nagyszögű lapok közepén lyuk van vájva, e körül egy mélyített kör. Széleken pedig pontdiszítés. (9. ábra.) Bronz karikagyűrű. (10. ábra.) Mindkettő a jobb kézen. Nyitott ezüst karikagyűrű, végei egymáshoz tolva. Mivel a gyűrű nagyon is nagy volt, bizonyára a halott újjára akként húzták rá, hogy az újj felső perczé vissza volt törve, s így két percz volt a karikában. (2. ábra.) 24 lapos pityke ezüstműből, a mélyedésekben aranyozva. Az egyik fajtának átmérője 27 mm. Középen nagy hólyag, mely körül 12 kis négyszögű dudorodás szalad partos árokkal körülvéve. Szélein ismét 15 négyszögű tagozat van. Há-

rom átütött lyukon át történt a felvarrás. (6., 7. ábra.) A másik fajta 21 mm. átmérőjű. Középen nagy hólyag, körötte 7 összefutó kör van, közepeikben egy-egy dudorodással, melyeknek körszeletei a középső nagy hólyag körül íves hétszöget képeznek. Eredetileg szögecskékkel hátára lapos fülek voltak ütve, de később felvarratásuk kiütött kis lyukakon át történt. (5. ábra.) Harmadik fajtánál, melyet egy példány képvisel, középen — az összes többtől eltérően — dudorodás helyett, nagy szívalakú mélyedés van, mely vékony part által van határolva. Az e körül elterülő mezőből 10 halmocska emelkedik ki. (8. ábra.) Két vállán 1—1 hosszúnyakú, gombatetejű gombocska. (3., 4. ábra.)

LXXVI. sír. Kisded, nyakán egy szem pasztabetétes nagy gyöngy.

LXXVII. sír. Nő, testhossza 154 cm., nyugatra fordulva. Sírmellékletek: 1 vaskarika a derékon. 2 hajkarika.

1. ábra.

2. ábra.

LXXVIII. sír 2/3 n.

LXXVIII. sír. Gyermekek. Sírmelléklet: Nehéz, tömör kerek bronzpityke, hosszú szögecskékkel, 26 mm. átmérőjű. Talán bőrdíszítő volt, de összehajtvá nyakdísz lett belőle. Középen dudorodás van rajta, melyet egy ívezett négyszög vesz körül. (2. ábra.) Egy nagy, mély vonalakkal vagdalt barnásszínű üvegpaszta gyöngyszem üvegbetéttel. Sárgásfehér pasztagyöngy 4 szürke betéttel. Szürke paszta gyöngyszem 4 vörös betéttel. Több kis sárga üveggyöngyszem, melyek fölül megcsúcsosodnak. (1. ábra.) 1 kis ólomdarab.

Dr. Nyáry Albert báró.

ABONYI SÍRLELETEK A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

(PEST M.)

Annak a régibb középkori temetőnek az ismeretét, a melyet a Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályának megbízásából az 1900. év december hónapjában kezdettem rendszeresen fölásatni, jóval előbbre vitték az 1901. év szeptember hónapjában folytatott ásatások. Első alkalommal* csak tizenhat sírről adhattam számot, míg most az abonyi sírmező föltárt sírjainak a száma 117-tel gyarapodott, összesen tehát 139-re megy. Ámbár a termelési viszonyok következtében az ásatás itt-ott akadályokba ütközött, sőt egy rész átkutatását el kellett halasztani, mégis, mint a mellékelt tervrajz mutatja, eddig mintegy harmadfélezer négyzetméternyi terület sírjait ismerjük. Bizonyára tekintélyes része lehetett ez az egész sírmezőnek és ha a szomszédos területeknek szőlő

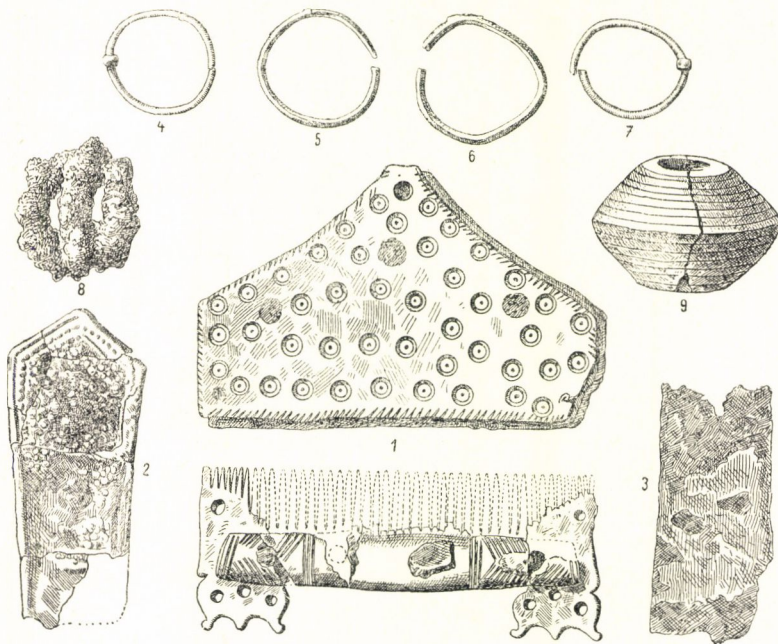
* Arch. Ért. 1901. U. F. XXI., 289. köv. II.

a szóban forgó századok művészi alkotásaiban, építészetében és szobrászatában, festészetében és művészi iparában egyaránt megnyilatkozik, szerves összefüggésben van a classikai kor rómaiságának a művészetével. A nyomról-nyomra föltünő új jelenségek csak egy-egy phasisát jelzik annak a fejlődésnek, a mely mélyen benne gyökeredzik az egész ókor művészi fölfogásában, fokozatos átalakulásukban pedig egy-egy fokozatát jelzik annak a törekvésnek, a melynek végre a középkori művészet lett a kifejezése. A népvándorlási kor barbárjainak a föllépése nem jelenti egy új művészettörténeti korszaknak a kezdetét és a velők jött művészi elemeknek inkább episodi fontosságú érvényesülése nem akaszthatta meg az egész római birodalomra kiterjedő, általános, nagy művészettörténeti fejlődésnek az útját.

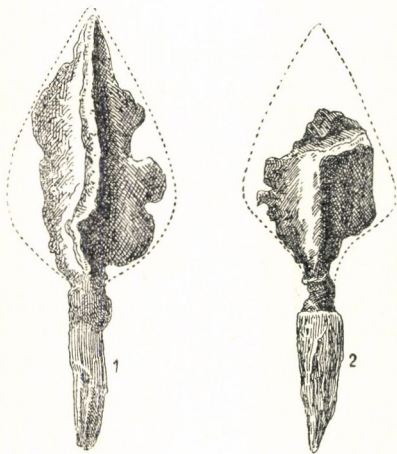
A régibb középkor minden összefüggő, nagyobb emlékcsoportja alkalmas arra, hogy tanúságot tegyen Riegl elméletének igazsága mellett vagy ellene. Ebből a szempontból vizsgálva az abonyi régibb középkori leleteknek is meg van a maguk jelentősége. Az a törzs, a mely Abonyban hagyta hátra sírjait, művészi iparában nagyon csekély önállóságról tesz számot. Az új jelenségek mellett túlnyomó számmal vannak azok az elemek, a melyek csakugyan az antik művészettel vannak összefüggésben, illetőleg híven tükröztetik vissza azt a szerves fejlődést, átalakulást, a melyet a *késő római* szellem ezekben az, eddig még oly sötét századokban fölmutathat. Az abonyi sírok e második sorozatának az ismertetése alkalmat adhat majd arra is, hogy e kérdésre gyakrabban kitérhessünk.

Az új sorozat első, az egész sírmezőnek 17. sírjában a leggyakoribb ékszerek egyike fordult elő: egy pár bronzfűlőnfüggő. Formájuk a szokásos: nyílt karikák, egyik végükön és ennek megfelelően a karika közepén kettős vastagodással. Alul hengeralakú tokba foglalt és bronzsodronynyal megerősített nagyobb, a nyílással ellenkező oldalon két kisebb, sötétkék üveggyöngy diszíti őket. Nyéllemezzel ellátott vaspengén kívül, a melyhez az egykori fahüvely rostjai hozzá vannak rozsdásodva, vaskarika, vascsat és körülfutó kettős czikczakvonallal diszített agyagorsó képezte e női sír tartalmát. — A 18. sírban bronz- és vastöredékeken kívül csiholásra való kovakő volt, továbbá cserépalaczk és cserépfazék. A palaczkot közleményünk végén ismertetjük, a sírmező nagyszámú keramikai leletei — mindegyik sírban legalább egy edény volt — legkiválóbbjainak a leírásában. — A 19. sírban ismét egypár bronzfűlőnfüggőt és vascsatot találtam. — A 20. sír érdekesebb darabjai két vasyílcsúcs. Mindkettő a szokásos régibb középkori formát tünteti föl. Az egyik (1) három szárnyas éllel és a vesszőre való erősítés céljából hegyes nyíllal van ellátva, a melyhez a vessző farészei rozsdásodtak hozzá. Hasonló a másik is (2), csak hogy csak két éle van és erősen csonka. — A gazdagabbak közé tartozik a 21. sír. Volt benne négy egyszerű bronzfűlőnfüggő (4—7), négyzetes vascsat (2) és agyagorsó (9), a melynek fölületét körülfutó vonalak diszítik. Egy bronzszióvégnék csak roncsai maradtak fenn (2, 3), a melyeken csak csekély nyoma látszik az egykori domború diszítésnek. E sírban a benne lelt díszes csontfésű (1) adja meg jelentőségét. Két keskeny, domború, vésett vonalakkal diszített fölületű lemez közé vasszőgekkel van a fogazatokkal ellátott vékony lemez

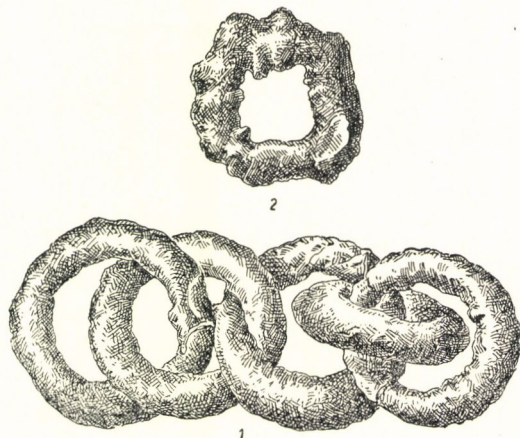
erősítve, a mely két végén merőlegesen nyúlik ki a két lemez közül, három lyukkal és három szarvalakú tagocskával van ellátva. A fésű fogas oldalával volt beledugva egy ötszögű, 8 cm. széles tokba, a mely két-három vasszöggel összetartott lemezből áll. Alul üres, hogy a fésűt befogadhassa, csúcsánál át

21. sír 2/3 n.

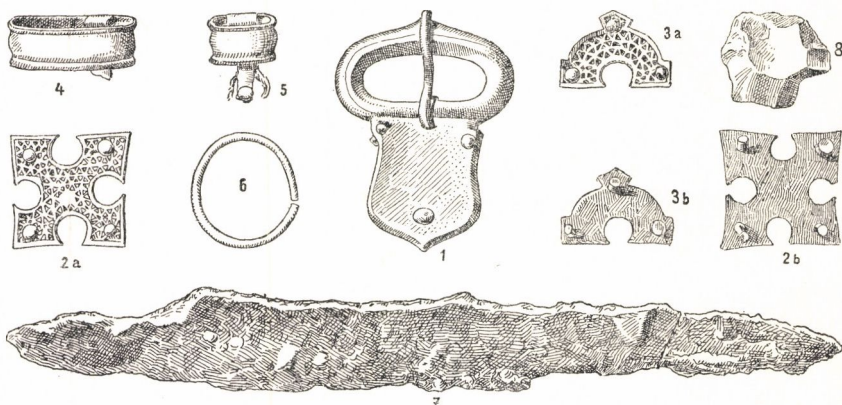
20. sír 2/3 n.

28. sír 2/3 n.

van fúrva és két alsó sarkán is egy-egy lyukkal van ellátva, — nyilván a fésű megerősítése céljából. A tok fölületét központokkal ellátott köröcskék díszítik. — A 28., női sírban a rendes fülönfüggőkön, agyagorsón és vaskésen kívül volt egy vasláncz, öt karikaalakú, átlag 4 cm. átmérőjű szemből összetéve (1),

továbbá egy 3,5 cm. széles, rongált vascsat (2). — A 30., szintén női sírnak is a rendesnél gazdagabb a tartalma. Volt benne egy iv. századi római bronzdenár, a mely át van fúrva és nyilván a nyak ékességeül szolgált a sírban lelt, gömbölyű és dinnyemagalakú, különböző színű és nagyságú üveggyöngyök mellett. Csontból, illetőleg hegyes, hajlott agancsból van faragva egy vetélő, a mely erősen megrongálva maradt fenn. Vastagabb részén belül kivájták, fölül pedig keskeny csatornával látták el. Kívül a vastagabb felén ötélű, hegye felé pedig kerek átmetszetűvé válik. Diszítése bekarcsolt, központokkal ellátott körökből és harántos cik-czakos meg rovátkos vonalokból áll, tehát olyan egyszerű motívumokból, a milyenekkel a 21. sír fésűjén is találkoztunk és a melyek általában tipikusak a régibb középkor csonttárgyain. — Az egész sír-

30. sír $\frac{2}{3}$ n.33. sír $\frac{2}{3}$ n.

mező leggazdagabb és legérdekesebb sírjai közé tartozik a 33. férfisír. Különösen az öv sajátos diszitményei keltik föl figyelmünket. Egyszerű, de szolid munkájú az övcsat (1), a mely bronzból tömören van öntve. A szíjra való része címerpajzsalakú, hegyes és három átjáró szögeccsel van ellátva, a melyeken alul még megvannak a szorító lemezek nyomai. Vele egy darabból öntött, ovális feje hosszában illeszkedik hozzá és bronznyelvvvel van ellátva. Hossza 4,7, szélessége 3,5 cm. Az öv két oldalát, a csattól jobbra és balra bronzboglárak diszítették. Ezek kétféle formájúak. Öt boglár (2a, b) vékony bronzlemezről készült, megközelítőleg négyzetalakú, de mindegyik oldala kerek bevágással van ellátva, úgyhogy dölt keresztidomok képét adja. Fölületüket rovátkolás módjára egymás mellé helyezett apró, háromszögű mélyedések diszítik, kivéve a boglárak közepét, a mely sima. A négy sarok mindegyikét egy-egy átjáró szögecs erősítette az övhöz: alul még megvannak néhol a szo-

ritó lemezek nyomai. Nagyságuk körülbelül 2.3×2.3 cm. Három darab maradt fenn a másforma boglárókból (3a, b). Ezek vékony lemezből kivágott félkorongok, egyenes vonal oldalukon ismét kerek bevágással, úgyhogy megközelítőleg félholdalak keletkezik, a melynek közepén és két végén háromsarkú kiugrások vannak. E kiugrásokon járnak át azok a szögecsék, a melyek e boglárókat az övhöz erősítették. Fölületöket ugyanolyan dísz borítja, mint a keresztformájú öt boglárt. Szélességök 2.2 cm. Az egyik csonka. Ugyancsak az övről való egy 8 mm. széles, kissé domború bronzpánt (4), keskeny szegélylyel, összehajtva, úgyhogy végei összeérnek. Belül két keskeny pántocska volt hozzáforrasztva, úgyhogy a nagyobb pánt egyik oldalán azoknak behajtott közepe, másik oldalán két vége látszott ki. Az egésznek hossza, a mi az öv szélességének felelhetett meg, 2.5 cm. Három másik, kisebb, de hasonló szerkezetű pánt, a melyek egyikében (5) szövetmaradék látható, alighanem az övről lelógó sallangokra volt alkalmazva. Az övhöz tartozó részeken és egy cserépfazéken kívül a sír tartalma: egypár nyílt bronzkarika, összeérő végekkel (6), lapos nyéllemezzel ellátott vaskés (7), csiholásra való kovakődarab (8), egy áttetsző üvegtöredék és több vastöredék.

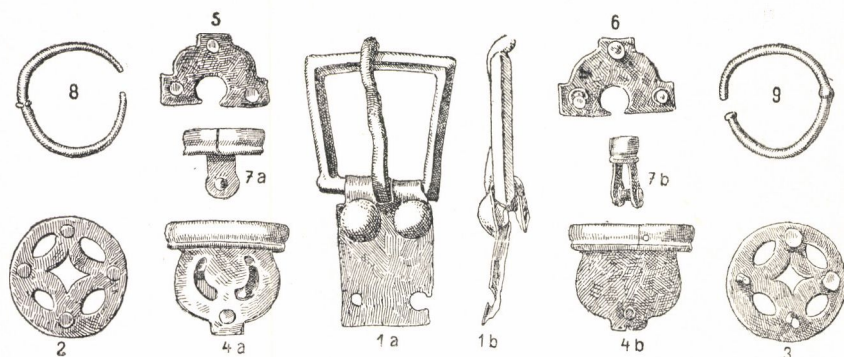
Az öv boglárai, a melyekhez hasonlókat régibb középkori temetőinkből még nem ismerünk, érdekesen jellemzik azt a decoratív ízlést, a melynek szolgálatában állottak. Tudjuk, hogy az öv szélessége alig volt nagyobb mint e bogláróké. Ennélfogva a mint e kereszt- és félholdalakú, eredetileg csillogó fölületű lemezek reá voltak erősítve a nyilván sötétszínű övre, annak ez idomok közé eső részei is önállóan érvényesültek. Nem csupán a bogláróknak volt díszítő hatásuk, hanem az alapnak is. Olyan formák keletkeznek, a melyek ellentétes mivoltukban optikailag kiegészítik egymást. Ehhez járul a boglárók fölületének sajátságos, a bemélyített háromszögek révén keletkező érdekessége, a mely a fény játékanak, a fény és árnyék váltakozásának szinte festői hatását idézi elő. Határozott művészi akarat nyilvánul meg e szerény díszítmények kivitelében és alkalmazásában, ugyanaz, a melynek Riegl* olyan nagy jelentőséget tulajdonít a *késő római* művészet fejlődésében: egyrészt a díszítő forma egybeolvasztása környezetével, az egymást kiegészítő motívumok érvényesülése, másrészt a rovátkolást (Kerbschnitt) utánzó technika révén a fölület coloristikus kiképzése. Ez utóbbi tüneményt különben gyakran mutatják régibb középkori karpereceink, a milyen az abonyi 35. sírből is előkerült. Nyílt karika ez, négyélű sodronyból, két végén keskeny vastagodással. Fölületének két kifelé eső síkjába két-két sor, rovásos metszéshez hasonló, hegyével egymásnak fordult háromszög van beverve, tehát, épen úgy mint a 33. sírban, a rovátkolás legegyszerűbb motívuma, a melylyel szemben épen hazai leleteink igazán pompás kivitelű példákat is fölmutathatnak.**

Az áttört formák, az egymást kiegészítő, úgyszólván pozitív és negatív motívumok divatját a 33. sír boglárjainál talán még tanulságosabban tüntetik

* I. h. 140., köv. II., 154. köv. II.

** Lásd például a szamosújvár-németi lelet díszes csatját, *Hampel*, Régibb középkor, CCCXV. tábla.

föl a 36. sír leletei. Ez is férfisír volt, mellékletei között ismét az öv diszítései uralkodnak. Bronzból való az öv csatja (1a, b), trapezalakú, keskeny oldalára erősített hajlott nyelvvel. Ugyanoda paralelogrammalakú lemez illeszkedik, a nyelv csuklója számára kivágással ellátva és a lemez aláhajlása meg két, gömb-szelvényalakú bronzfejjel diszített vasszög segítségével hozzá erősítve. A vékony lemezből készült szíjvégnek (4a, b) hátul a szíj befogadására lapos, tagozott keretű tokja van, a melyhez kettős, széles levélalakú lemez illeszkedik, a kettő között a szíj számára való helylyel. Az alsó lemez sima, a felső két vesealakú, egymásnak fordult áttöréssel van diszítve. A két lemezt elől, szögletes nyúlványban, szögecs köti össze. A tok szélessége, az övnek megfelelően 2,5 cm. Ugyanennyi az öv hat boglárjának (2, 3) az átmérője. Vékony bronzkorongok ezek, körül négy bab alakú, közepén négyszögű, hajlott oldalú áttöréssel. Szélükön négy szögecs van, a fölületen látható fejekkel és alul részben kerek

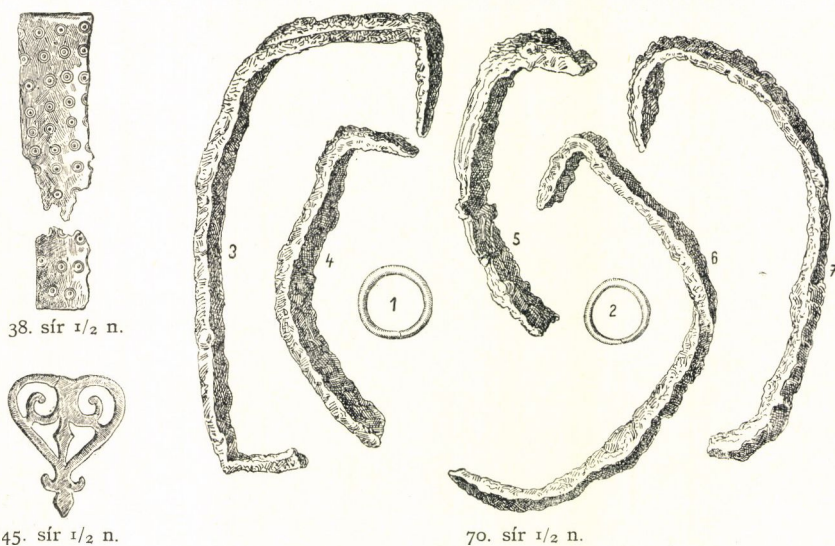

36. sír 2/3 n.

szorító lemezekkel. E kerek boglárákhoz ismét három félholdalakú csatla-kozik, hasonlók mint a 33. sírban, de sima fölülettel. A sír egyéb tartalma: két kis tokos bronzpánt (7a, b), ezüsfülönfüggő (8), nyílt karika, két helyen bronzsodrony reáerősítésének nyomaival és hasonló kivitelű bronzfülönfüggő. Míg a félholdalakú boglárák ismét azt az elvet képviselik, mint a 33. sír boglárjai, addig az áttört korongokban annak már új változatát látjuk. Maga az öv fölülete, a világos, fényes fémmel ellentétés sötét, tompa alap a diszítmény keretén belül érvényesül. Decoratív hatású a fémkorong kerülete és a benne levő forma, de a hatást az előtűnő alap kiegészítő formái erősítik meg — és viszont. Épen úgy diszítmény már az alap mint a boglár, sőt emez már szinte keret gyanánt tűnik föl. Az ilyen jelenséggel szemben teljesen megértjük és méltányoljuk, miért fektet reá Riegl olyan nagy súlyt és miért származtatja a művészi akarattal ilyen megnyilatkozásaitól a későbbi gránátbetétes és zománcozott kivitelű ékszereket. A színes hatás elve, a coloristikai fölfogás már itt is uralkodik.

A 38. sírban egyebek között egy kés hüvelyéről való, 2 cm. széles csontlemez maradt fenn, erősen megrongálva. Kissé domború fölületét középpontokkal ellátott kettős köröcskék diszítik. — A 39—54. sírokban nem volt semmi,

a mi nagyobb figyelemre tarthatna számot. Legföljebb a 41. sírban talált egy pár karperecz méltó az említésre. Vasból készült, ovális hajlású, nyílt karikák, a melyek teljesen az egyszerű bronzpéldányok mintájára készültek. Érdekesebb az 55. sír tartalma. Vékony ezüstsodronyból hajlított fülönfüggőn és bronzból készült párján, egy parallelogramm alakú, e temető leletei között annyszor ismétlődő vascaton, 12 apró, sárga gömbölyű üveggyöngyön, nyéllemezzel ellátott vaskésen, gömbölyű agyagorsón és kezdetleges, díztelen kivitelű cserépfazékon kívül bronzdiszitmény került ki belőle. E diszitmény, a mely a csontváz bal karjához illeszkedett, 3,7 cm. hosszú, 3 cm. széles, szívalakú, lapos, áttört idom. Motivumai: legalul lefelé irányzott liliom, ennek tövétől fölfelé haladó két szár, a melyek fölül csigavonalban görbülnek befelé és középen a diszitmény hosszában haladó gerinczczel vannak összekötve. A formák stilszerű

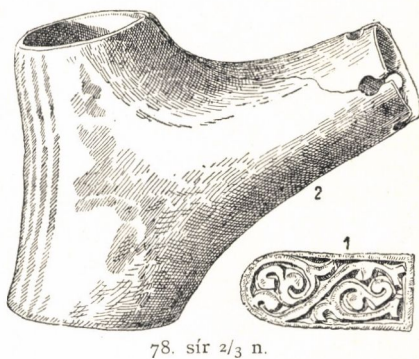
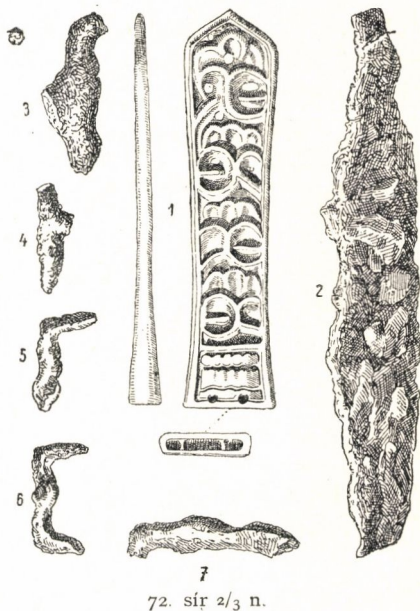

szépsége az antik művészi ipar alkotásaira emlékeztet, viszont az erősen föltűnő áttörés a rómaiság késő idejére utal. Tényleg olyan formával van dolgunk, a melyhez hasonlókat jól ismerünk a iv. század leleteiből. Eredetileg nyilván fibulának volt a teste, egy-két századdal utóbb azonban mint töredék önálló díszül szolgált.* — Fölötte egyszerű, kezdetleges csüngő ékszer volt az 58. sír csontvázának a nyakán: 2 cm. átmérőjű kerek bronzlapocska, szűrő módjára apró lyukakkal ellátva. A fölakasztás céljából kétrét hajlított bronzpántocska van hozzáferrasztva. Díszesebb a 68. sírből előkerült, nagyon megrongált ékszer: kb. 2 cm. átmérőjű, vékony lemezből préselt korong, a melynek diszitménye gyöngyös kereten belül rózsza. — A 70. sírban körülbelül 2 cm. átmérőjű két bronzkarikán (1, 2) kívül öt, lapos vaslemezről kovácsolt, C formában hajlított két végén hegyes kampó volt. Három darab csonka közülök, nagyságuk kissé

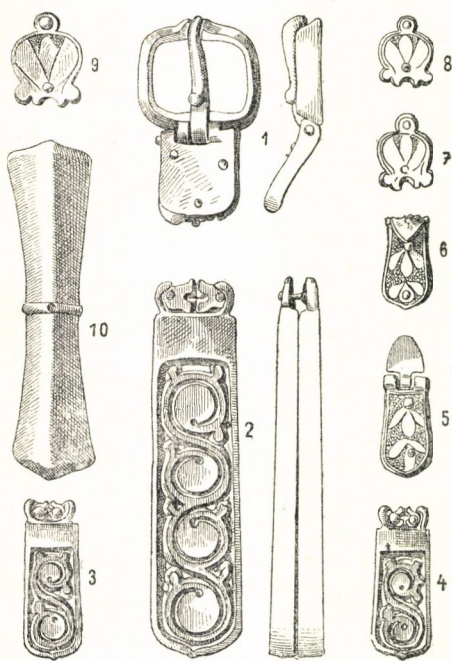
* Antik. áttört bronzfibula került elő a závodi sírmező 37. sírjából is (l. Hampel, i. m. CCLVII. tábla.)

eltérő. A legnagyobb 13 cm. hosszú. A csontváz fölött, függélyesen voltak elhelyezve. Rendeltetésök ismeretlen. Hasonló példányok fordultak elő a *nemes-völgyi* és a *mártélyi* temetőkben (*Hampel*, Régibb középkor CXL. és CL. tábla). Fölmerült az a föltevés, hogy deszkák összetartására szolgáltak, de egyrészt «korhadt farészekről az ásatási jelentésben nincs szó», a mint Abonyban sem maradt nyomuk, másrészt nagyon is föltűnő volna, hogy ilyen alkalma-

zásuk olyan ritkán lép föl, pedig szoros összefüggésben kellett volna állania a temetkezési szokásokkal. — A 72. sír tartalma: nyéllemezzel ellátott csonka vas-késen (2), vascsatokról való öt töredéken (3—7) és cserépfazéken kívül díszes kiviteli szíjvég (1). Bronzból tömören van öntve, hosszú és keskeny. Egyik végén, a mely trapezoid alakú fölületű tokkal fejeződik be, vastagabb, másik vége felé vékonyodik. A tok szabad széle fölül-alul két lyukkal és átjáró szögcecsekkel van ellátva, fölülete mindkét oldalon sima kereten belül szabálytalan, domború (növényi?) díszet mutat. A szíjvég külső vége felé kiszélesedik, csúcsosan végződik és a sima kereten belül helyenkint áttört, szabálytalan, zavaros, domború indadisztéménnyel van ellátva, a melyen aranyozás nyomai látszanak. Az a tűnemény, a mely szíjvégünk disztéményét jellemzi, az antik motívum, az indás disztítés fölismerhetlenségig való ismétlése, organikus egységének félreismerése, a mi különben szintén egyik hatalmas előmozdítója a régibb középkori stílus kifejlődésének, gyakran tapasztalható különösen a szíjvégek disztéményein. Ezzel ellentétben az indadisz még teljes tisztaságában van meg a 78. sírnak csak 3·5 cm. hosszú szíjvégén (1). Ennek egyik vége, a mely tokkal és egy lyukkal van ellátva, egyenesen, másik vége félköríves hajlással fejeződik be. Alsó lapja sima, felső lapján sima kereten belül S hajlású domború indadisztítés látszik, aranyozás nyomaival. Ugyanebben a sírban maradt fenn azonkívül egy másik darab (2), a mely a régibb középkorból származó, mind-
eddig ismeretlen rendeltetésű tárgyak számát szaporítja. Agancs szétágazó darabjából van faragva. Fölülete sima, belül üres, úgy hogy háromágú, puskaportartóra emlékeztető formát ad. Legvastagabb nyílása ovális, 3·5—2·5 cm. átmérőjű, fölötte 6 cm. hosszú cső emelkedik, a melynek felső nyílása kerek,

27 cm. átmérőjű. A vékonyabb, ferdén emelkedő oldalág körülbelül 4 cm. hosszú, 2 cm. átmérőjű kerek nyílása alatt pedig köröskörül négy kerek lyukkal van ellátva. A nélkül, hogy e rejtélyes csonttárgy rendeltetéséről véleményt kockáztatnék, megemlítem, hogy a *keszthelyi* sírleletek között van egy teljesen megfelelő ép darab és egy hasonlóan töredéke. — A leggazdagabb sírok közé tartozik a 80. férfisír. Különös nagy, nyilván teljes számmal kerültek belőle elő az öv bronzdiszítései, a melyek nem annyira új formájukkal, mint inkább szabatos, izléses kivitelökkel tűnnek ki. Az öntött csatnak (1) a szíjhoz illeszkedő hátulsó része alul hajlott czímerpajzsalakú, oldalai le vannak hajlítva.

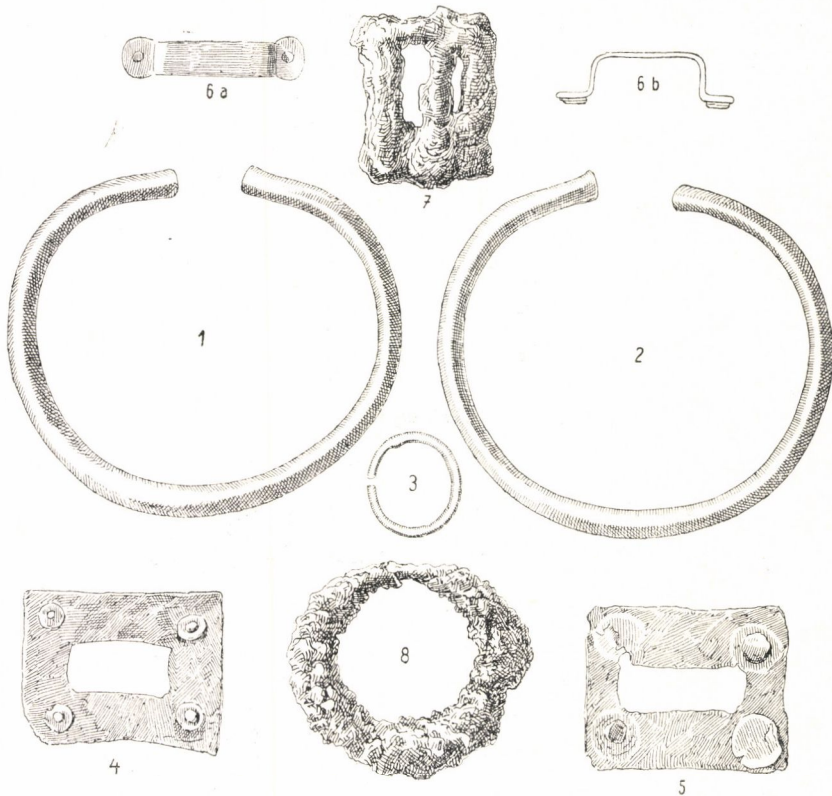
80. sír 2/3 n.

A szíjhoz három szögecs erősítette, a melyeknek apró fejei a fölületen háromszög formában vannak elhelyezve. A szögecsék végén alul megvannak a kerek szorító lemezek. E lemezhez ketts csuklóval, a melyen vasszög jár át és a melyhez a gombos bütyökkel ellátott nyelv is hozzá van erősítve, a csat sarkos hajlású feje illeszkedik. A tekintélyes nagyságú, 7.5 cm. hosszú, 1.7 cm. széles szíjvég (2) két egyforma, öntött, alsó és felső, lehajlított szélű lemezből áll. Vastagsága 9 mm. Az övre való hátulsó végén alul-fölül két-két stilizált madárfej fordul egymás felé, a melyeknek szemei az átjáró szögecsék fejei. A fölületeket szabályos kivitelű, áttört indadisztimény borítja, négyszeres hajlással. A mellékszíjak végei (3, 4) — szám szerint négy — formájukra és kivitelökre nézve azonosak a nagy szíjvéggel, csak hogy jóval kisebbek és a

fölületükön levő indadisztimés csak kettős, S hajlású idomot mutat. Az övnek a szíjvég felé eső oldalán volt egy kétágú, megközelítőleg, piskótaalakú bronzpánt (10), hosszában végigfutó gerinczczel, közepén harántos pálczataggal és ennek közepén lyukkal. Hasonló formák a régibb középkor sírjaiban elég gyakoriak. Kivitelök többé-kevésbé díszesek, de nyilván nemcsak díszítő rendeltetésök volt, hanem az öv megerősítésében is lehetett szerepök. Ezek mellett a tagok mellett, a melyek az öv rendes felszereléséhez tartoztak, nagyszámmal voltak a tisztán díszítő rendeltetésű darabok: nyolcz bronzpityke (5, 6), hosszúság, lehajtott szélű lemezek, egyik, kissé kiszélesedő végükön köríves befejezéssel, másik végükön csuklóval hozzáerősített szív alakú taggal. Fölületüket bevert köröcskékkal érdessé tett alapon két vésett rajzolatú hármalevél díszíti. Az övről lecsüngő bőrsallangok díszítésére szolgálhatott 23 apró bronzboglár. Kettő közülök (9) 1.4 cm. széles, a többi (7, 8) 1.2 cm. széles. Ovális alakú, lehajtott szélű lemezek, egyik széles oldalukon félköríves kiugrással, másik szé-

les oldalukon két egymás felé néző, a fölismerhetetlenségig stilizált madárfejjel. Fölületükön érdes háttérrel hármassal van bevésve. A félköríves kiugráson és a levél tövében egy-egy szögcs, gombos fejjel és alul kerekasztító lemezzel ellátva.

Ismét más technikai kivitelűek a 81., női sír bronzdíszítményei. Két parallelogramm alakú bronzlemez (4, 5) volt az övön, középen hasonló idomú nyílással áttörve, voltaképen nem egyebek egyszerű kereténél. Technikailag az

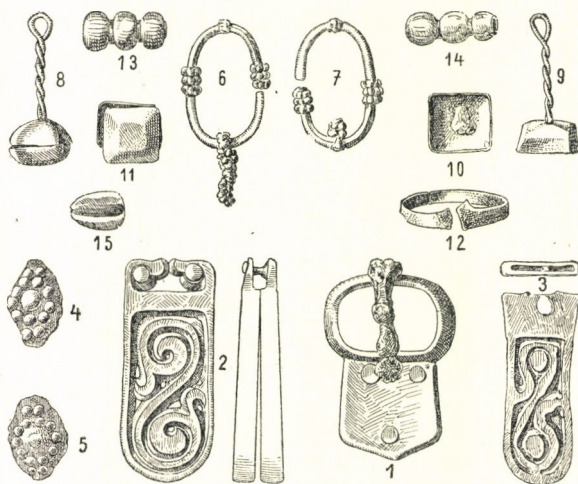
81. sír 2/3 n.

jellemzi őket, hogy mindegyik sarkukon levő szögcsnek nagy, ólommal hozzáforrasztott feje volt. Romlandóságuknál fogva az ilyen kivitelű tárgyak csak kisebb számmal maradtak reánk. Ólmos forrasztás nyomait mutatja például a sziráki 27. sír vagy a csúnyi 116. sír (*Hampe*, i. m. CCXLVIII., CCLXXXI. tábla). Az övhöz tartozott még egy két végén meghajlított, Γ alakú bronzpánt (6a, b); a sír egyéb mellékletei: egy pár egyszerű bronzkarperecz (1, 2), nyílt bronzkarika (3), parallelogramm alakú vascsat (7) és egy 4,5 cm. átmérőjű vaskarika. — Az üveggyöngyöknek, a melyek akkora számmal, olyan változatos kivitelben fordulnak elő az abonyi sírokban, kiváló szép példányát mutatja föl a 82. sír. A nagy

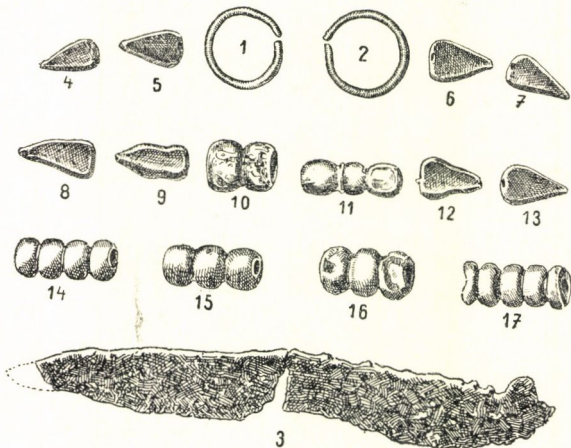

82. sír 2/3 n.

gyöngy (1a, b) üvegpasztából készült, megközelítőleg gömbölyű, fehér. Három sorban 5—6—7 kidudorodó kék pöttytel és ezeket körülvevő vörös körökkel van díszítve. Rongált cserépfazékon és egyszerű bronzfülönfüggőn (2) kívül e sírban nem volt egyéb.

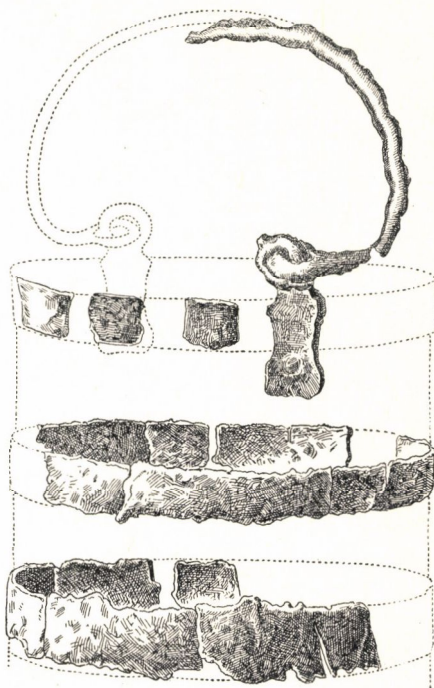
88. sír 2/3 n.

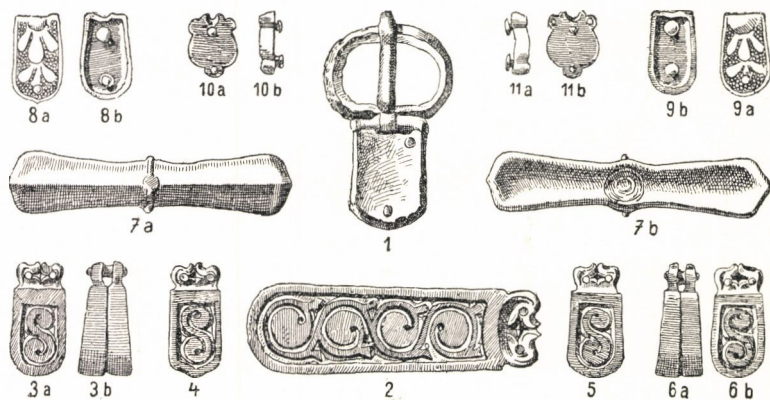
90. sír 2/3 n.

Ugyanazok a tagok, a melyek a férfiak öveit díszítették, előfordulnak a női sírokban is, csak hogy a női viseletnek megfelelően kisebb számmal. A 88. sírban szép, erős kivitelű, vasnyelvű bronzcsaton (1) kívül volt két szíjvég (2, 3), a melyek a jellemző indadíszítést tüntetik föl. Ezek mellett a speciális női ékszerek is föllépnek: egy pár bronzfülönfüggő (6, 7) ovális hajlású, nyílt karikák gyöngyözött tagozásokkal (az üveggyöngyök hiányzanak rólok), egyszerű bronzgyűrű (12), továbbá három bronzpityke (4, 5), vékony bronzlemezről készült domború rhombus idomok beprévelt dudorokkal, középen lyukkal el-

látva. A csontváz nyakáról dinnyemag alakú, zöldessárga, áttetsző üveggyöngyön (15) kívül sárgás, gömbölyű üveggyöngyök kerültek elő, a melyekből három-három egy-egy rudacsát képezett (13, 14). Sajátságos, ritka az a két csüngő ékszer, a mely szintén a nyarat díszítette (8—11): 2·2 cm. hosszú, csavart, kettős és fölül hurokkal ellátott bronzsodronyhoz alul két négyszögű, domború lemezből összetett bogó van erősítve. — Az üveggyöngyök nagy száma jellemzi a 90., női sírt. Dinnyemag alakú sötétzöld gyöngyökön (4—7, 8, 9, 12, 13) kívül ismét gömbölyű, sárgás gyöngyök (10, 11, 14—17) fordulnak elő, mint a 88. sírban, itt is kettésével, hármásával, négyesével. Az egyes szemek összefüggésének az oka technikai fölületesség is lehet, de talán az a törekvés is, hogy a gyöngysor ilyképen tömörebb, rendesebb legyen. E sírban volt még egy pár egyszerű bronzfülönfüggő (1, 2) és rongált vaskés (4). — Nagyon rongált állapotban lehetett csak megmenteni a 92. sír favödrének vasrészeit, sok darabra tört három vasabroncsot, a melyek szélessége 1·7 és 2·5 cm. között váltakozott, továbbá a félkörívben hajlított sodronyfogantyú töredékét, a melynek a felső abronccsal való gyűrűs egyesülése is megmaradt. A vödör kép-

92. sír 1/2 n.

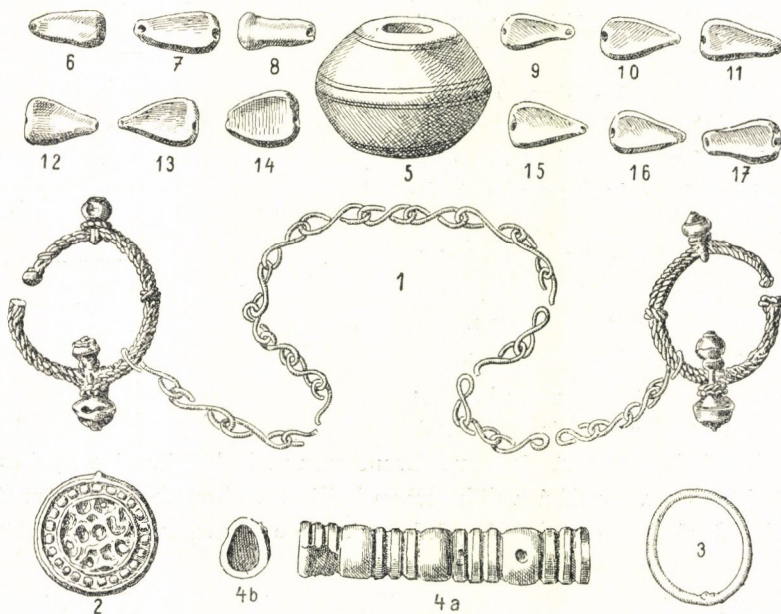

96. sír 2/3 n.

zeleti helyreállításának igazolásául szolgálhatnak a *czikói* 345. sírból és a *horgosi* 3. sírból előkerült hasonló darabok (*Hampel*, i. m. CCXXII., CCCXXIII. tábla). Említésre méltó, hogy e sírban e föltűnő tárgyon kívül csak egy kezdetleges

kivitelű cserépfazék volt még. — A 96. sírban az övről való bronzdiszítványok (1—11) majdnem teljesen azonos kivitelben fordultak elő, mint a 80. sírban, csak hogy még nagyobb számmal, a mennyiben összesen 36 db került ki belőle. Az egyetlen figyelemre méltó különbség, hogy a hosszúkás, két hármalevéllal díszített pitykékről (8a, b, 9a, b) a csuklón forgó szívalakú lemezke hiányzik. Ennek mintegy pótlásául a megfelelő keskeny oldalon, a hármalevél tövében félköríves sima idom van bevésve. A kis boglárók (10a, b, 11a, b) fölületéről azonkívül elmaradt a vésett levél.

A 97., gazdag női sír új formával gyarapítja a régibb középkor ékszerei-ről való ismeretünket (1). Egy pár igen szép kivitelű fülönfüggő volt benne:

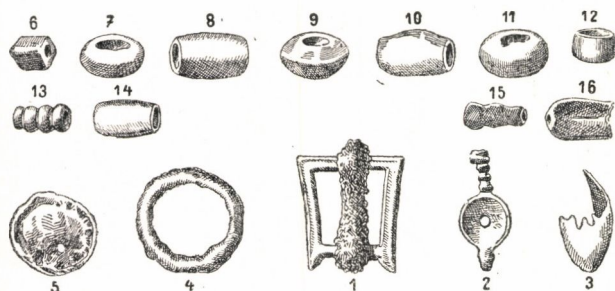

97. sír 2/3 n.

nyílt karikák négyszeres bronzsodronyból láncszerűen fonva. Egyik végükön gombos vastagodással és egy helyen gyűrűtaggal vannak ellátva. Alul kívül nagyobb, belül kisebb, fölül kisebb bronzgyöngy díszíti őket. Föltűnő jelenség, hogy a két fülönfüggőt finom, vékony, ∞ alakú szemekből összetett, körülbelül 20 cm. bronzlánc kötötte össze, a mely meglehetősen épségben maradt fenn. E lánc nem elöl, hanem hátul, a csontváz nyaka mögött vonult és e pontosan megállapított körülmény világos képet ad ez ékszer sajátosságos viseletéről, annál is inkább, mert egy másik, a 97. sírhoz közel levő 101. sírban egészen analog forma fordult elő. Egy pár bronzfülönfüggő volt e sírban: ovális hajlású, nyílt karikák négyélű sodronyból egyik végükön és ezzel szemben hármas gyűrűtaggal. Alul bronzsodronynyal hatélú, nagy, világoszöld üveggyöngy van hozzájuk erősítve, míg ezekkel szemben egy-egy kis peczek kisebb gyöngy megerősítésére szolgált. A két fülönfüggőt itt is finom, körülbelül 36 cm. hosszú bronzlánc kötötte össze egymással, a mely itt is a csontváz

nyaka mögött húzódott. Egészen hasonló kivitelű bronzlánczot ismerünk a *regölyi* temető 13. sírjából (*Hampel*, i. m. CCXCIX. tábla), csak hogy megrongálva és «vasrozda tömeg»-be keveredve. Valószínű, hogy itt is a két, csonkán fönmaradt fülönfüggőre volt reákapcsolva.

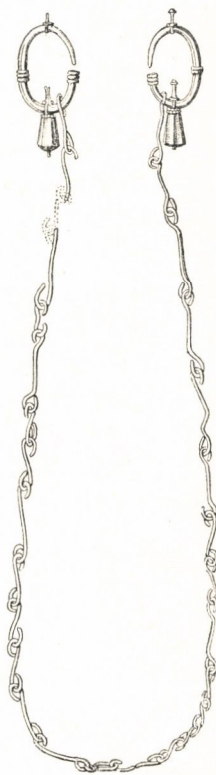
A 97. sírban egy másik érdekes ékszer is volt. A csontváz nyakát 2·4 cm. átmérőjű öntött bronzkorong (2) díszítette, aranyozás nyomaival. Gyöngyös kereten belül áttört, a félreismerhetlenségig átalakított növényi díszítést tüntet föl. Nagyon egyszerű az ujjgyűrű (3): kerek bronzsodronyból készített nyílt karika, egymás fölé hajlított végekkel. A nyakláncz dinnyemag alakú, nagyobb, sötétkék üveggyöngyökből (6—17) állott, a melyekből húszat sikerült meg-

99. sír 2/3 n.

menteni. A fehér agyagból égetett, gondos kivitelű, kettős csonka kúp alakú agyagorsón (5) kívül, a melyet körülfutó vonalak díszítenek, ebből a sírból is kikerült egy olyan csonthenger (4a, b), a melyet szintén a női tevékenység jellemző eszközének, fonál fölgombolyítására való orsónak tekintek.* Átmérője 1, hossza 5·7 cm. Hosszában át van fúrva, esztorgályozott fölületét 4 hármag gyűrűtag tagozza, a melyek között a fölület kissé kidomborodik. Egy helyen lyukkal van ellátva. Nagyságánál és alkatánál fogva az említett czélra különösen alkalmas lehetett.

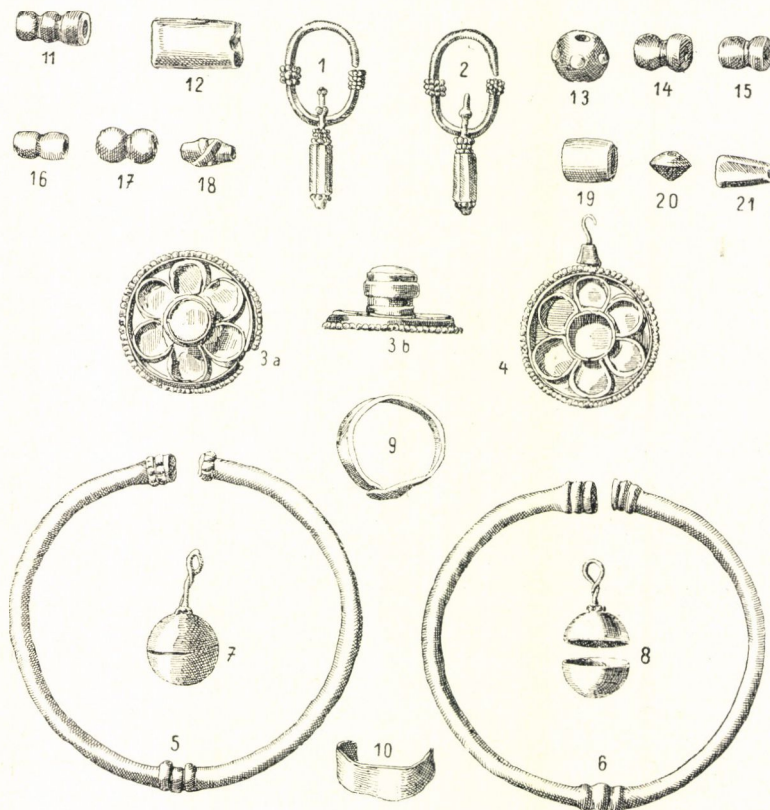
A 99. női sír legföltünőbb darabja a nyakon viselt bronzékszer, illetőleg az a tag, a mely az üveggyöngyökből való nyakfűzér megerősítésére szolgált. Középen átfúrt kis bronzkorongra (2), a melyből egy oldalon rovátkos kar, a másik oldalon horog (csonka) nyúlik ki, középen átfúrt, kopott római denár (5) volt erősítve. Csinosak az üveggyöngyök is (6—16), eltérő nagyságukkal, változatos formájukkal és színökkel. Egy fekete gyöngyszem piros pöttyökkel van díszítve. A sírban volt még: trapezalakú bronzcsat ép vasnyelvvvel (1), kerek sodronyból való, kb. 2 cm. átmérőjű zárt bronzkarika (4), egy eredetileg bogyoalakú ékszer (3) töredékei vékony bronzpléhéből, stb.

101. sír 1/2 n.

* V. ö. Arch. Ért. U. F. XXI. 291. köv. 11.

A leggazdagabb női sírok közé tartozik a 109. sír. Tartalma: egypár bronzfülönfüggő (1, 2) ovális hajlású nyílt karikák, két helyen gömböcskékből álló hengeralakú taggal gazdagon díszítve. Alul ismét gömböcskék csoportjaival díszített bronzpeczekről egy-egy szép, hatoldalú hasábalakú, világoszöld üveggyöngy lóg le. Igazán csinos, művészi kivitelű a nyakékszer, illetőleg a nyakláncz kapcsa (3a, b, 4). Két, 2,7 cm. átmérőjű, gyöngyös keretű bronzkorong közepén kerek, magas rekesz emelkedik, a melyet hat-hat laposabb, a korong keretébe beleilleszkedő kerek rekesz vesz körül. Mind a középső, mind

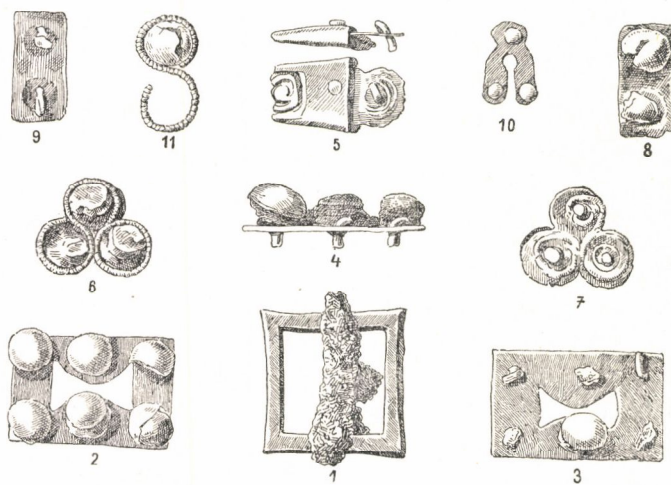

109. sír 2/3 n.

a körülötte levő rekeszekbe lapos, áttetsző, különböző színű üveglapok vannak beleillesztve. Az egyik korong horgos kapocscsal van ellátva, a másik korongnak hozzáilleszkedő része hiányzik. Régibb középkori sírleteink között ez a forma nem épen ritka. Egészen hasonló vagy többé-kevésbbé eltérő módon fordult elő a *síráki* sírmező 12. sírjában (*Hampel*, i. m. CCXLVI. tábla), ugyanazon sírmező 22. sírjában (u. o., CCXLVII. tábla) és 66. sírjában (u. o., CCLIII. tábla), továbbá a *csúnyi* sírmező 11. sírjában (u. o., CCLXVIII. tábla), tehát olyan helyeken, a melyek különben is nem egy analogiát tüntetnek föl az abonyi sírletekkel. A csontváz nyakán levő gyöngysor is változatos formájú, nagyságú és színű szemeket tüntet föl (11—21), közöttük fekete, sárga

pöttyökkel ellátott gyöngyöt (13). A gyöngyök körül lógott le két bronzból való csüngő ékszer (7, 8), csavart sodronyszárról lelógó gömböcske, két félgömbből összeállítva. Kivitelökre és alkalmazásuk módjára nézve a 88. sír két csüngő ékszerével egyeznek meg. A szokottnál valamivel díszesebb a két karperecz (5, 6), a melyeket a nyílt karikák végein és közepén az egyik példányon gyöngyös gyűrűk tagoznak, a két ujjgyűrű (9, 10) viszont egészen egyszerű.

A 112. sírnak cserépfazékon kívül ismét az öv gazdag diszítései képezték egyedüli tartalmát. Nagyon egyszerű szerkezetű a bronzcsat (1): megközelítőleg négyzetalakú, kissé behajló oldalakkal, ép vasnyelvvel. A hat boglár (2—4) tulajdonképen egy-egy 3·6 cm. hosszú, 2·4 cm. széles parallelogrammalakú bronzlemez, középen megközelítőleg X alakban kivágva. Mindegyiknek két sorban alkalmazott hat szögecsse van, a szögecsseknek ólommal hozzájuk forrasztott, nagy, lapos bronzfejek, a melyek egy része azonban elveszett vagy

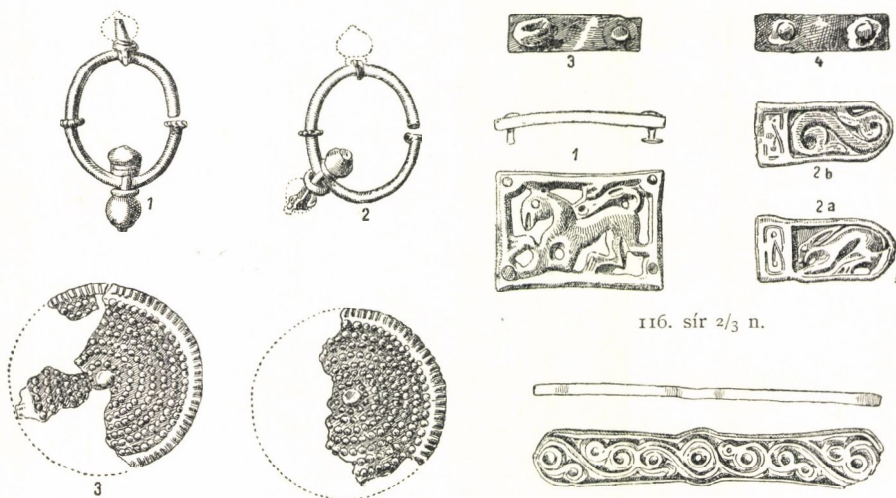

112. sír 2/3 n.

lehullott. A régiebb középkor sírjaiban olyan gyakran előforduló forma, hogy az analógiákat alig szükséges idézni. Csonka a bronzsúlyvég (5), a melynek fölületén indadisztis kezdete látható. Tokkal van ellátva, a melybe szögecsvékony bronzlemez erősít. Sajátságos formájú egy egyetlen példányban lelt pityke (6, 7): háromlevelű lóheréhez hasonló lemez. Mindegyik rész közepén átmenő szögeccsel van ellátva, a melyeknek ismét ólommal hozzáfórasztott nagy, lapos bronzfejek van, körülöttük pedig a lemez formájának megfelelő rovátkos sodrony húzódik. Hasonló egy S alakban hajlított rovátkos bronzsodrony (11) egyik görbületében ólommal megerősített kerek bronzlapocskával. A sírban volt még: megközelítőleg háromszög alakú bronzpántocska (10) három szögeccsel, továbbá három, parallelogram alakú bronzpánt (8, 9) két-két szögeccsel, a melyek némelyikéhez az e sírt annyira jellemző lapos fejek még hozzá voltak erősítve.

Nagyon kezdetleges kivitelű, szinte praehistorikus jellegű a 113. sírből előkerült, ékszerül szolgáló két bronzékszer (3, 4), vékony lemezből készült,

3,6 cm. átmérőjű korongok, a melyek fölületét kitrébelt apró, kerek dudorodások sűrűn egymás mellé körben elhelyezett sorai díszítik. Csonkák. Széleiken a megerősítés céljából apró lyukakkal vannak ellátva. A két fülönfűgő (1, 2) gyöngyözött gyűrűtagokkal és üveggyöngyökkel van díszítve. — A 116. sír föl volt dűlva. A benne lelt néhány darabról ítélve, eredetileg bizonyára gazdag férfisír volt. Egy övboglár (1) hasonló kivitelű mint az abonyi 11. sír boglárjai. Parallelogramm alakú, áttört fölületét négylábú griff díszíti. A négy sarkában levő lyukakon egy-egy szögecs jár át, a melyek kettején alul még megvannak a kerek szorító lemezek. Hossza 3,5 cm., szélessége 2,3 cm. Két, övről való, szögecses, egyszerű bronzpánton (3, 4) kívül fönmaradt még egy bronzból öntött, csak 2,8 cm. hosszú kis szíjvég (2a, b). A szíj felé eső része köpűvel van ellátva, a melynek mindkét fölületét bevéssett, ∞ alakú indák

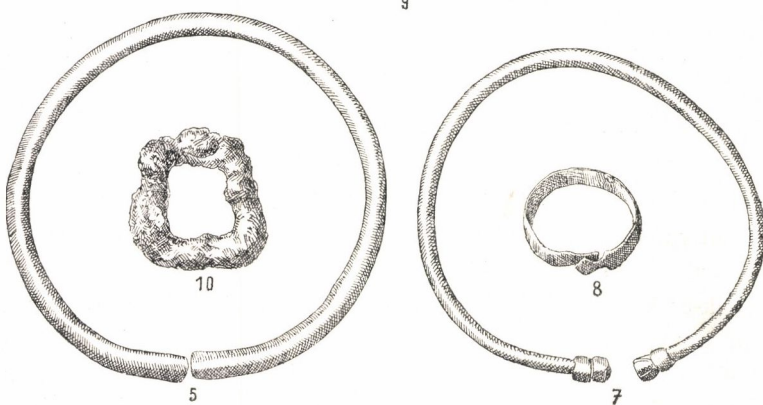
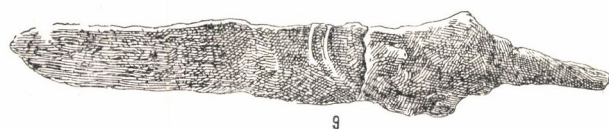
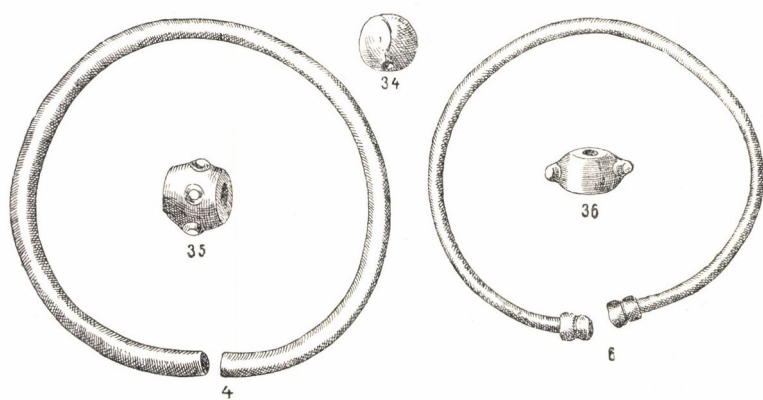
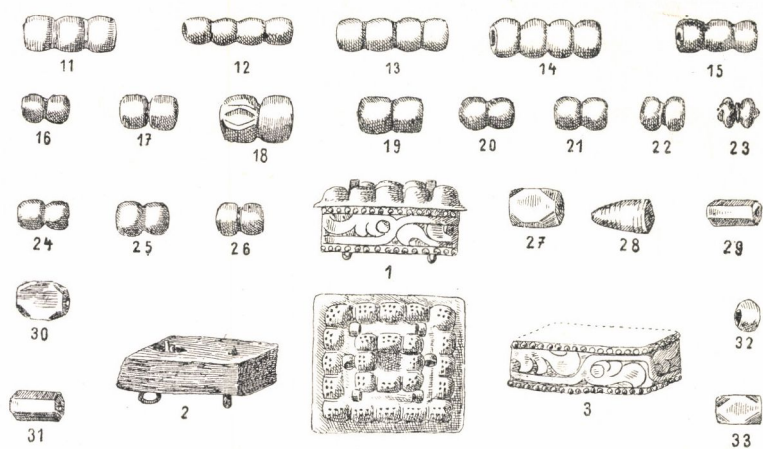
113. sír 2/3 n.

116. sír 2/3 n.

124. sír 2/3 n.

díszítik. A szíjvég másik végződése köríves. Sima kereten belül az egyik oldalon ismét indadíszítéssel, a másik oldalon kuporgó nyúl alakjával van ellátva, a mely ilyen formában inkább nagyobb szíjvégek tokjának fölületén szokott előfordulni. — Úgy látszik, hogy a 124. sírt is kirabolták. Az öv díszítésének csak egy, magában véve teljesen érthetetlen darabja maradt fön: kétágú, piskótalakú bronzlemez, a melynek alsó lapja sima, míg felső lapját rendkívül szabatos kivitelű, végigfutó indadíszítés borítja. Hossza 7 cm. Néhány vastöréden és egy csiholásra való tűzkövn kívül egyéb nem maradt a sírban.

A leggazdagabb abonyi sírok egyike a 128., női sír. Legföltűnőbb darabja a csontváz nyakán lelt ékszer (1—3). Két tagból áll és nyilván a nyakláncz összekapcsolására szolgált. Mindegyik tag lapos, négyzet alakú fadarab, bronzpléhvel burkolva. A felső lemezen apró, kidomborodó, bevert pontocskákkal díszített négyzetek egy nagyobb és egy ebbe helyezett kisebb négyzetet alkotnak. E két négyzet között hat apró, vékony lemezből készült fülecske van elhelyezve, a mely nyilván a gyöngyök fonalainak a megerősítésére szolgált.

128. sir 2/3 n.

gecscsel ellátott tagjának a háromkaréjos áttörése hatásosan mutatta ki az alatta levő szíjat. A fülönfüggőket (2, 3) szép kék üveggyöngyök és gazdag tagozású, rovátkos gyűrűtagok díszítik. Az üveggyöngyök (6—16) között legtöbb a dinnyemagalakú. Egy gömbölyű, sötétszürke darabot (15) fehér sávok díszítenek. Ebben a sírban is előfordult egy hasonló, czérna gombolyítására való

AGYAGEDÉNYEK AZ ABONYI TEMETŐBŐL $\frac{1}{4}$ n.

csonthenger (5), mint a 97. sírban. Teljesen ép és nagyon szabatos kivitelű. Hosszában át van fúrva; fölületét öt kettős gyűrű és ezek között kidomborodó részek tagozzák. Hossza 6·8 cm. Valamivel rövidebb, csak 6·3 cm. hosszú egy négyoldalú csonthasáb (4), a mely bizonyára hasonló czélra szolgált. Hosszában ovális lyukkal van ellátva. Oldalai 1·1—0·9 cm. szélesek. Megjegyezzük, hogy e sírból a női síroknak szinte elmaradhatatlan melléklete, az agyagorsó, hiányzott: nyilván ezek a csontból faragott orsók pótolták a helyét.

Az abonyi sírok e második, nagy sorozatából nagy számmal kerültek elő az agyagedények. Úgyszólván mindegyik sírban volt egy-egy darab, némelyikben kettő is. Rendesen a csontváz lábaihoz voltak helyezve, de néhol a koponya mellett is előfordultak. Legnagyobb részek egészen durva, szabálytalan kivitelű, gyarló égetésű, azért itt csak azoknak a képeit mutatjuk be, a melyek forma vagy díszítés tekintetében a kiválóbbak közé tartoznak.

Általában két csoportba oszthatók. Túlnyomó számmal vannak az öblösek, bő szájúak, a fazekak. Ezeken sokszor nagyon is meglátszik, hogy főzésre hasz-

AGYAGEDÉNYEK AZ ABONYI TEMETŐBŐL 1/4 n.

nálták őket. Égettek, füstösek. Ezekben nyilván ételt helyeztek a halott mellé. A másik, kisebb csoport példányai szűk szájúak, kizárólag folyadék befogadására szolgálhattak. Főzésnek, égetésnek sehol sincsen nyoma rajtuk. Ez utóbbiak soha sem fordulnak elő magukban, hanem mindig csak egy-egy fazékkal együtt. Az étel rendes melléklete volt a síroknak, az ital csak esetleges. Az edények páros előfordulása azonban semmi összefüggésben nem áll a sírok gazdagságával, a mennyiben a fazekakon kívül butykos formájú edények épen a szegényebb sírokból kerültek elő.

Az 1. sz. fazék durva kivitelű, meglehetősen idomtalan. Egyetlen dísze, a kevésbé kihajló perem csipkézése, bizonyos tekintetben az őskori keramikára

emlékeztet. Még inkább mondhatjuk ezt a 2. sz.-ról, a melynek kivitele nem kevésbbé kezdetleges, durva és a melynek pereméről valóságos prähistoriai jellegű bütök állanak ki. A csipkézés és a bütök egyesítését tünteti föl a 3. szám. Kivitel és forma tekintetében sokkal fejlettebb a 4. sz., a mely a régibb középkor keramikájában annyira kedvelt hullámos sávokkal van díszítve. Különös, gazdag ornamentika borítja az 5. számot. Beszurkált, csoportonként bekarcsolt és körülfutó vízszintes vonalak váltakoznak egymással és elevenné teszik e csinos formájú edény fölületét. A két utóbbi, korongon készült példánytól erősen elüt a 6. sz. szabálytalan, suta formájú, kezdetleges hullámos díszítése. A 7—9. számúak nemcsak korongon készültek, hanem finom formájukkal, egyszerű, izléses tagozásukkal határozott összefüggésben állanak az antik keramikával.

Az edények másik csoportja, a mely folyadék befogadására szolgált, ismét két részre osztható. A 10—12. számok még a fazekak formáit viselik, csak hogy nyílásuk szűkebbé válik. Kivétel nélkül korongon készített, csinos kivitelű, vízszintes vagy hullámos vonalakkal egyszerűen tagozott példányok. Az egyik darabnak (10. sz.) oldalt kis, meglehetősen ügyetlen formájú füle van, nyilván az antik korszak fülének elfajulása. Classikai formára emlékeztet a palack- vagy kancsóalakú edények egyike is (13. sz.). Sajátságos, hogy durva megjelenése dacára sem tagadhatja meg az antik amphorától való leszármazását. Szabad kézből formált a 14. sz. palackalakú kis edény, tökéletesebb, szabatos kivitelű, díszítésében is fejlettebb a 15. sz. nagyobb palack, a mely az 1. abonyi sírban lelt példány motivumának a kifejlődését tünteti föl.

Dr. Éber László.

SZÍNES ABLAK A ZÜRICH MÚZEUMBAN MAGYAR ÉS OSZTRÁK CZÍMERREL.
FÖLIRATA: SANCTA MARIA SANCTA MARGARETA ANNO 1438.

LEVELEZÉS.

I. Dr. MAHLER EDE KÖKORI ZSUGORÍTOTT CSONTVÁZAKRÓL.

Azok az ásatások, a melyeket Flinders Petrie végzett Naqadában, J. E. Quibell pedig Ballasban, Felsőegyptomban, nemcsak Egyptom legrégebbi történetére nézve korszakalkotó jelentőségűek, hanem hasznot hajtottak a prähistoriai kutatásnak is. A föltárt sírmezőkön zsugorított csontvázakat is találtak, a melyek mind a lelet körülményei, mind pedig a talált tárgyak tekintetében az Európában (Adlerberg, Flomborn és Wachenheim, Worms mellett ; Auenier a neufchâteli tó mellett ; Hinkelstein a Rajnavidéken ; Katzenthal Elzászban ; Lengyel Magyarországon ; Mugem Portugáliában ; Wales Angolországban, stb.) fölfedezett zsugorított csontvázakkal hasonlítandók össze. E föladatot dr. Forrer oldotta meg és kutatásainak eredményeit kis terjedelmű, de figyelemre méltó kiadványban közli.* Helyesen hangsúlyozza azt a jelentőséget, a mely az archæologusok és egyptologusok összeműködéséből várható, azután beható vizsgálat alá veti valamennyi előtte ismeretes egyptomi guggoló sírt és azoknak az európai leletekre nézve fontos jelenségeit. *Egyptom és Európa neolithikus guggoló vagy zsugorított csontvázai, valamint azok sírmellékletei között belső összefüggés áll fenn*, a mely kétségbe vonhatlan módon tesz arról tanúságot, hogy itt *ugyanabban az időben egyazon kultúra uralkodott* és hogy e közvetlen vagy közvetett összeköttetés révén *Egyptom és Közép-Európa már a kőkorból összefüggésben állott egymással*.

Az egyptomi guggoló sírokat első sorban a festékek törésére szolgáló kőlapok előfordulása jellemzi. Alig van olyan sír, a melyből hiányzanának, még a legszegényebben is megtalálhatók. Némely példányon a festék befogadására szolgáló mélyedés van, nagy részük azonkívül fűrt lyukakkal van ellátva, a melyek a kőlap fölakasztására szolgáltak. E kövek némelyikén még *festéknyomok* is láthatók, mellettök pedig kis *bőrtáskákat* találtak *malachitos földdel*, a melyet kétségkívül a test, a szem környékének befestésére használtak. Mindenesetre figyelemre méltó körülmény, hogy a test befestésének szokását az európai guggoló síroknál is megállapították. Dr. Koehl a Worms mellett fölfedezett guggoló sírok nagy részében hæmatitot és vasokkert talált ; a chambladesi (Pully mellett, Svájcban) hasonló sírokból ismételtén sárga és vörös okker került elő, és pedig, mint az egyptomi guggoló sírokból, a csontváz arca mellől. Festéknyomokat találtak a mentonei guggoló sírokból is és egyebütt.

* Über Steinzeit-Hockergräber zu Achmim, Naqada etc. in Oberägypten und über europäische Parallelfunde. Strassburg, 1901.

Az egyiptomi gúggoló sírokat továbbá csontból és elefántcsontból készült magas, hosszúfogú *fésűk* jellemzik, a melyeket *Ballasban* és *Naqadában* mindenütt a koponya alatt találtak. Ezeknek a fésűknek is megvannak megfelelő darabjai európai kőkori leleteink között, bár itt csont és elefántcsont helyett többnyire fát használtak föl anyagul.

A naqadai, ballasi és egyéb fölső-egyiptomi gúggoló sírokból *csonthajtűk* is kerültek elő, a melyek a svájci czölöpépítményekben talált hajtűkre emlékeztetnek.

Egyiptom neolithikus gúggoló sírjainak tipikus jelensége a *zárt karperecek* előfordulása, a melyek elefántcsontból vagy szarúból, néha kovaköböl, szürkészöld palából vagy a Földközi tengerben található kagylók héjából készültek. Sajátságos, hogy a karpereceknek ez a fajtája az európai gúggoló sírokban is visszatér, sőt épen jellemző reájok nézve. Európában belföldi kőből vagy *szintén kagylóból készültek, még pedig ugyanabból a fajtából*, a melyet az egyiptomi gúggoló sírokban találnak.*

Európai leleteinkhez sok párhuzamos jelenséget tüntetnek föl a ballasi és naqadai *agyagkészítmények*. Az ott talált edények mind színökre, mind anyagukra, mind technikájokra, formájukra és díszítésök módjára nézve a lengyeli, butmíri (Bosnia) a spanyol ciempornelosi cserepekre, valamint a közép-német, *rösseni típusú* keramikára emlékeztetnek, nemkülönben újabb kőkorunk egyéb díszítményes formáira is. Neolithikus edényeink *zsinórfülei*, a milyenek különösen magyar- és németországi és belgiumi sírokból ismeretesek, megtalálhatók az achmimi, ballasi és naqadai edényeken is.

Forrer még egyéb hasonlóságokat is talál az egyiptomi és európai gúggoló sírok között. Arra is emlékeztet, hogy a körülbelül 3000 naqadai sír több ezer darabra menő mellékletei között alig van 30 réztárgy és hogy a lengyeli sánczoknak mintegy 150 gúggoló sírjában a kőből, csontból, agyagból, stb. készített szerszámok és ékszerek ezrei mellett alig találtak néhány rézgyöngyöt és sodrott rézbádogból készített csövecskét. A wormsí sírokban, valamint a Mondsee és Attersee gazdag telepeiben a rézleletek ugyanilyen viszonyban állnak az egyéb készítményekhez.

De Forrer nemcsak e párhuzamos jelenségek megállapításával foglalkozik Achmim-tanulmányai első részében, hanem ki akarja fürkészni az *okát* is e hasonlóságoknak, a melyek nemcsak a lelt tárgyakra, hanem a leletek körülményeire és a megrögzött, tipikus népies szokásokra vonatkoznak. Egyiptomban és Európában, vagyis Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban, Svájcban, Francia- és Spanyolországban, Portugáliában és Angolországban ugyanabban a korszakban nemcsak a temetkezés azonos módjával (gúggoló vagy zsugorított csontvázak) találkozunk, hanem ugyanazokkal a temetési szertartásokkal is, mint azt a sírmellékleteknek és azok elhelyezésének azonos volta bizonyítja. Forrer ebből azt következteti, *hogy az egyiptomi és európai neolithkori népességek közös az eredete, hogy valamennyi egy törzshöz tartozik*. Minden esetre figyelemre méltó, hogy a naqadai és ballasi sírok általában a *dolichocephal*

* Lásd a flomborni (Worms mellett), a glisi (Svájcz), lengyeli stb. gúggoló sírokat.

fajhoz tartoznak és hogy *Virchow* a lengyeli gúggoló sírok gazdag koponya-anyagából ugyanazt a fajt állapította meg. Az is föltűnő, hogy a neolithkori gúggoló sírok földrajzi elterjedése éppen az *«indogermánok» kiterjeszkedési területével esik össze*, a mely magában foglalja az indiai és iráni, az örmény és európai ágak területeit. Forrernek ennél fogva az a nézete, hogy a gúggoló sírok őshazája a Földközi tengertől nem éppen messze, talán az attól keletre vagy délkeletre eső vidékeken keresendő.

Forrer a gúggoló sírok hozzávetőleges korával is foglalkozik. Amélineau és Morgan ásatásai és fölfedezései nyomán — Petrie nézetével egyező módon — a gúggoló sírok idejét a *Menes előtti két évezredbe teszi*, vagyis körülbelül a 5000—3000. évekbe Krisztus előtt. Az egyiptomiak bevándorlásával, tehát körülbelül Menes idejében, mindinkább eltűnt a gúggoló temetkezési mód és az evvel kapcsolatos kultúra és helyét az egyiptomi nyelvnek, művelődésnek és evvel együtt a halottaknak kinyujtva, bebalzsamozott állapotban való eltemetésének engedte át.

Forrer egyelőre nem terjeszkedik ki a gúggoló sírok népének a kérdésére; megelégszik avval, hogy kimutatja azt az összefüggést, a mely az európai és az egyiptomi neolithkori gúggoló sírok között fönnáll és reáutal azok hasonló kultúrájára. Hangsúlyozza egy határozott törzs létezését, a mely egyes ágait Babyloniába, Libyába és Indiába, Egyiptomba és Afrika északi részébe, Magyar-, Olasz- és Spanyolországba, nemkülönben Észak-Európába terjesztette ki.

A szövegbe nyomott számos kép és négy fénynyomatú tábla kíséri Forrer dolgozatát, a mely az archæologia egyik fontos problémáját nem oldja meg ugyan teljesen, de több tekintetben közelebb viszi megoldásához.

Dr. Mahler Ede.

II. Dr. FINÁLY GÁBOR A SARVÁRI FÖLDVÁRRÓL. Sárvár község Szolnok-Doboka vármegyében fekszik a Sajó balpartján, a folyónak Keletről Észak felé hajló kanyarulatánál, mintegy 17 km.-nyire a Sajónak a Nagy-Szamosba való beömlésétől. A falutól Délkeletre, alig 300 m.-nyire a szélső házaktól, közvetlenül az országút mellett meredeken emelkedik az a földvár a mely a községnek nevet adott.

Dr. Karácsonyi János a Katholikus Szemle X. kötetében (1896) a 479. lapon említi; a Sárvár név szerinte annyi, mint Sárjavár, keletkezését Szent Lászlóval hozza kapcsolatba, a ki a Sajó völgyén többször betörő kunok illetve besenyők ellen erősítette meg e kiválóan alkalmas stratégiai pontot.

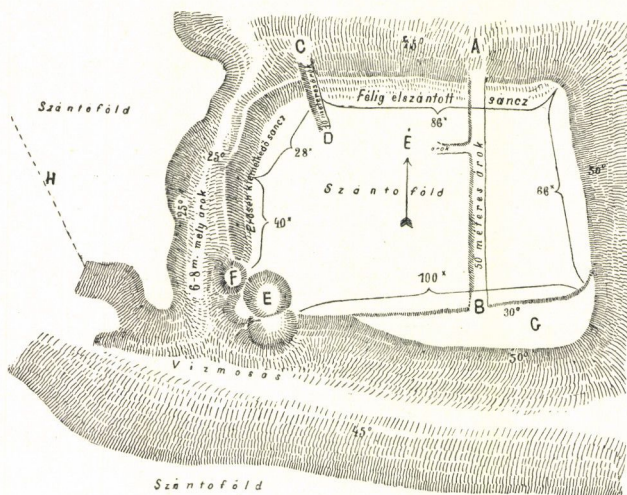
Az itt mintegy három kilométer széles völgyben a Sajó még egészen hegyi patak jellemű, medre nem állandó, hanem szeszélyes kanyarulataival keresztül-kasúl bejárja a völgyet, úgy, hogy fel lehet tennünk, hogy a ma a balparti magaslatoknak itt csaknem egészen tövében levő meder valamikor szélesebb és csinált út nélkül is jól járható sík területet hagyott a betörő csapatoknak. A szomszédos Kerlés község a Kyrie eleysomból származtatott nevével és Cserhalom magaslatával őrzi is annak az emlékét, hogy a lovas csapatok ezt a balpartot használták hadjárataikban.

A Szolnok-Doboka vármegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulatnak érthető vágya az, hogy a vármegye deési múzeumának a vármegye területéről árpádkori leleteket szerezzon, s mikor a múzeumi főfelügyelőség megbízásából az egyesülettel egyetértve indultam meg régészeti kutatásokra, a szamosújvári római castrum felásása helyett a múzeumi főfelügyelőség beleegyezésével szívesen vállalkoztam Sárvárnak és környékének bejárására, annnyival is inkább, mivel az egyesületnek előreláthatólag módjában volt olcsón hozzájutni (azóta tényleg hozzá is jutott, v. ö. Arch. Ért. 1902, XXII, 76—78. lap) a szamosújvári római castrum felásásához, holott a múlt nyáron csak a castrum területe bérlőinek fizetendő nagy kártérítés fizetése mellett lehetett volna e munkát megkezdeni. Azonkívül az ottani ásatás vezetőjének, Ornstein József nyug. cs. és kir. őrnagy úrnak neve arról is kezeskedik, hogy az ásatás múzeumi eredményei a lehető legmegbízhatóbb és legpontosabb módon jutnak majd a deési múzeumba és a tudományos eredményeknek tőle várt megállapítása is becses adalékul fog szolgálni Dacia megismeréséhez.

Kérésemre Ornstein őrnagy úr augusztus hó 12-én a sárvári földvár fekvésének és stratégiai helyzetének meg szemlélése végett eljött Sárvárra, a hol együtt mentünk fel a földvár magaslatára. A Sajó völgyének baloldalát szegélyező magaslatot itt megszakítja egy mély vízmosás (a katonai részletes térkép 17. zóna, XXX. columna Szamos-Ujvár cz. lapján $47^{\circ} 6'$ északi szélesség, $41^{\circ} 58'$ keleti hosszúság alatt, v. ö. I. ábra), a melynek egy mellékága az I. ábra *H* betűjénél pontozott vonallal jelölt irányban a fensikből egy kereken 300 lépés hosszú és ÉD. irányban 70—80 lépés széles darabot vág el, a melynek magassága a völgy színe felett m. e. 25—30 méter. A földvár e területnek keleti végén egy kb. 70 lépés széles és 100 lépés hosszú szabálytalan ötszöget foglal el (méreteit I. az I. ábrán), a melynek déli oldalát még egy 5 lépés széles előfok szegélyezi, a fensik párkányánál négy méterrel mélyebben (I. ábra *G.*). A földvár déli, keleti és északi oldalának természetes védelmet ad a meredek, 45 — 50° -os lejtő, míg nyugat felől egy mindkét oldalán 25° -os lejtővel ázott, 6—8 m. mély árok akadályozza meg a hozzáférést. Az így elszigetelt területnek északi és nyugati oldalán földsáncz húzódik végig; a keleti oldalon a sáncznak csak nyomai vannak, míg a déli oldalon teljesen hiányzik mindenféle kiemelkedés. Valószínűnek látszik, hogy a keleti oldalon a Sajó mosta el a magaslat egy részét, míg Délről az említett vízmosás rombolta le a magaslat alját s az Északról Délre lejtő plateauól lefolyó esővíz simította el a sánczolás nyomait.

A vár délnyugati sarkában, az I. ábrán *E* és *F* betűkkel jelöltem meg két kerek gödröt, kincsasók működésének helyét. A sárváriak emlékeznek rá, hogy a tagosításkor egy odavaló földmives mindenáron magának kérte a vár területét, meg is kapta, kereste is benne a kincset (a mint mondták, pinczét és benne bort keresett!) de nemcsak hogy kincs nem került elé, hanem még másféle lelet hírére sem lehetett beszédjükből kivenni. Később Floth Adolf anyakönyvi kerületi felügyelő úr Bethlenben mondta el nekem, hogy egy nagy kék üvegpasztagyöngyöt ajándékozott volt Torma Károlynak, a melyet viszont Torma a erdélyi múzeumba adott be; ez az üvegyöngy a sárvári földvárból

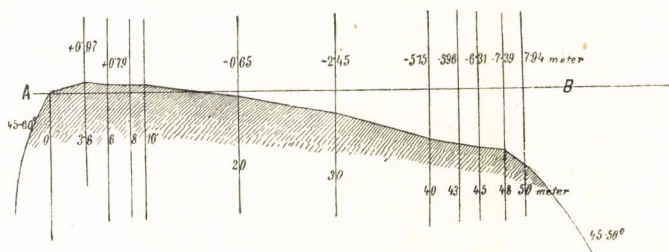
került elé. Ma is az erdélyi múzeum régiségtárában van; 116. szám alatt, mint sajóudvarhelyi lelet volt leltározva, most már a lelőhely megjelölése helyre van igazítva.

1. ábra.

2. ábra.

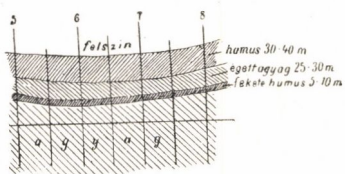

3. ábra.

A mi a földvár stratégiai helyzetét illeti, kétségtelen, hogy fekvése e szempontból igen kedvező. A Sajó völgyét nagy darabon lehet belőle megfigyelni, Észak felé Somkeréig (10 km.), Kelet felé Magyarósisig (6 km.) szabad a kilátás. A vár közvetlen közelében pedig 1000 lépésnyire bármely irány-

ban nincs nála magasabb pont, sőt 150—200 lépésig teljesen uralkodik. Világos, hogy nyíllal lövő támadó és védő közül a védő itt feltétlen előnyben volt. Azonban Szent László korában itt a gyalogharcz másodrendű jelentőségű; lovas volt a betörő besenyő, lovas a magyar sereg. Lovas csapat lehetett volna a betörést megfigyelő őrség is, s az így kiállított megfigyelő csapat nem annyira ellenállás, mint inkább gyors híradás végett lévő felállítva, inkább könnyen elhagyható, mint jól védhető helyet keresett. Betörő ellenséges csapat pedig a völgy szélén fekvő erődítményt könnyen kikerülhette, s így a védelemre való berendezkedés ismét feleslegesnek tűnik fel.

A földvárról két fényképet vettem fel. A csak itt, Budapesten foganatosított kidolgozásnál azonban az derült ki, hogy a Délről, a vízmosás tulsó

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

partjáról felvett kép teljesen rossz, a másik a vár keleti oldalát ábrázoló fénykép sem alkalmas egyenes reprodukcióra. A fényképről készített rajz talán mégis ad némi fogalmat a vár külső alakulásáról, l. 2. ábra.

A földvár külső helyzetének számbavétele után az 1. ábrán *AB*-vel jelölt vonalon próbaárkot húztam s egyúttal e vonalnak lejtőviszonyait is megmértem. A mint a 3. ábra mutatja, észak-déli irányú lejtése tetemes. A déli oldal széle csaknem 8,5 méterrel fekszik mélyebben az északi földsáncz tetejénél, s míg itt, az északi oldalon a földsáncz jól kivehető, a déli oldalon a 48-ik méternél látszó egyenetlenség aligha mondható a sáncz maradványának, inkább a kb. 46-ik méternél végződő szántás hozhatta létre. A próbaárkot mindenütt az érintetlennek látszó talajig ásattam le. A sáncznál 120—140 cm. mélységig volt megmunkálás nyoma észrevehető, Dél felé haladva mind kevesebb volt a már megmunkált réteg, sőt a 40 méter tájától a szántással forgatott réteg alatt mindjárt a természetes agyag feküdt. Lelet az egész árokban nem volt, azonban az 5—8-ik méter között 30—40 cm.-nyi humus alatt egy 25—30 cm.-es, vörösre égett agyagréteg fekvését állapítottam meg, a mely egy Nyugat felé m. e.

5 méternyire ásott mellékárookban is folyton meg volt található, alatta minde-
nütt egy 5—10 cm.-es fekete humusréteggel együtt, l. 4. ábra. E tájon sok
nagy kavicskő is fordult elé, különösen tömegesen épen e mellékárok mentén,
de mivel maga a terméshagyag is tele volt egyes elszórt ily kövekkel, úgy
hiszem, nem lehet e dolognak nagyobb fontosságot tulajdonítanom.

Megnyugtatóul még egy helyen átvágattam a földsánczot, az 1. ábrán
CD betűkkel jelölt vonalon. A külső felén 35° , belső felén 25° lejtésű föld-
sáncz (l. 5. ábra) 9 m. széles, s külső szélétől 25 méternyire 140 cm. magas
a vár belső területét jelenleg elfoglaló szántóföld felső szélétől számítva. Lelet
itt sem fordult elő.

E szerint a földvár korának meghatározásánál hozzávetésre vagyunk
utalva. Valószínű, hogy nem lovasnép készítette s a leletek hiánya arra is
mutat, hogy lakói nem tartózkodtak benne huzamosabb ideig. Ha Karácsonyi
már idézett adata alapján Szent László korára helyeznők keletkezése idejét,
akkor sem mondhatnók megfigyelésre vagy a völgy megvédésére készült erő-
dítésnek, legfeljebb a környékbeli lakók menekülő helyének. Az erdélyi mú-
zeum régiségtárában őrzött üveggyöngy őskorinak látszik, de arra, hogy a
földvárat őskorinak állíthassuk, ez egy bizonyíték nem elég, az ásatás pedig
semmiféle támogató adatot nem nyújtott. Az általános benyomás alapján mé-
gis inkább mondanám őskorinak a sárvári földvárat, mint árpádkorinak.

Miután így Sárvárott csak negativ eredményt érhettem el, a Sárvártól
Keletre fekvő Kentelke község határában akartam felkeresni azt a két hal-
mot, a melyeket Nagyajtai Kovács István említ az Erdélyi Múzeum Egylet
Évkönyvei 1859—61. évi I. kötetének 102. lapján: «Van két pont a kentelki
határon Kerléssel áttalellenben a Sajó jobbpartján, melyekről azt tartják, hogy
az 1070-ben elhullott kúnok temetvék oda. Egyik pont Kendtelkén alól, másik
távol attól a hegyaljában találhatik. Kún sírhalmok-e valósággal, csak ásatások
által lehetne kideríteni.» Nem tudom, honnan való ez az elég határozatlan adat;
Kendtelkén nem tudtam felvilágosítást kapni e két halomról, a Sajó partján
ily halmok létezéséről senki sem tud, de figyelmeztettek, hogy a Kerléstől
DK-re fekvő Szász-Czegő község határában vannak olyan halmok, a melyeket
megvizsgálni érdemes volna, illetőleg a melyeket még nem vizsgáltak meg.

Bár a halmok külső képe és az a kor, a melyből származniok kellene,
ha a cserhalmi ütközet eseményei volnának beléjük eltemetve, előre is ismét
csak negativ eredményt jeleztek, mégis elmentem a helyszínére, a hol azon a
fensíkon, a melynek közepén (az ismét rosszul sikerült fénykép után rajzolt
6. ábrán látható) két halom emelkedik, a szántóföldekről egy pár őskori cse-
répedénytöredéket szedtem össze. Ezért a nagyobbik és épebb, fűvel benőtt
halomba próbául beleásattam, de már egy pár ásonyomnyi mélységben szabá-
lyos agyag és márga rétegek mutatták, hogy természetes alakulásról van szó.
A kisebbik, kevésbé meredek oldalú s ezért egészen felszántott felületű domb
is épen ilyen rétegeket mutatott.

Így az árpádkori leletekre irányított kutatás e szempontból teljesen ered-
ménytelen volt. Más irányú eredmény a sárvári földvár felvétele és megállapí-
tása annak, hogy a szász-czegői halmokban régésznek nincs mit keresnie.

Annak az őstelepnek a feltalálását, a honnan a jelzett cseréptöredékeket a víz a szász-czegői halmok tövéhez lemosta, a véletlenre kell bízni. Az ügy érdekében csak az volna kívánatos, hogy a Szolnok-Doboka vármegyei egylet állandó figyelemmel kísértesse az e helységből esetleg előkerülő leleteket. E megfigyelést bizonyára legjobban nt. Muzsnay Károly ottani ev. ref. esperes úr végezhetné, a kinek, valamint Fejérvári Jenő sárvári birtokos úrnak — a szerkesztő úr engedelmével — e helyen is legyen szabad köszönetet mondanom azért a szíves támogatásért, a melyben kutatásaim alatt részesítettek.

Dr. Findly Gábor.

III. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ A PÉCSKAI ŐSTELEPRŐL SZÁRMAZÓ ÖNTÖMINTÁKRÓL. Az elmúlt augusztus hóban a pécskai őshalmon 20 napon át folytatott ásataim eredménye között, az igen tekintélyes számban előforduló kő- és csonteszközök és sok szép edény között nemcsak gyűjteményünkre nézve becses tárgyak, hanem általában a bronzkorra vonatkozó ismereteinkre nézve is nagyon fontos az ott talált 5 drb öntőminta. Különösen becseseknek tartom azoknak mindegyikét, mivel a bronzkorszak legkorábbi idejéből származnak és másrészt pedig nagy mértékben kárpótoltak a nagyon ritkán előforduló és kevés értékű bronztárgyakért. A már három ízben folytatott ásatok alkalmával ugyanis egy torquesen, egy lándzsacsúcson és egy kis üllőn kívül alig fordult elő néhány igénytelen töredék, habár a bronz jelenlétének számtalan nyomával találkoztam és igen szép bronzkori cserépedényeket leltem.

Az öt közül az 1. sz. alatt bemutatott minta teljes, a mennyiben mindkét fele megkerült. A két fél összeillesztve ellyptikuson lapos és kiégetett agyag. A két fél közül az egyik 11·8, a másik 12·2 cm hosszú, legnagyobb szélességük 8 cm és a kettő együtt 7·4 cm vastag. A benne öntött eszköz lapos, tömör véső, mely első pillanatra a késő kőkori csiszolt vésőkre emlékeztet. Nagyon kéznél fekvő az a föltevés, hogy az érczolvasztás fölött már valamenynyire uralkodni tudó ember a kezeügyében eső *kőeszközt* kemény *agyagba lenyomta*, az így kapott mintát kiégette és folyó érczczel teleöntötte. Kezdetlegessége mellett bizonyít a lemintázott eszköz formájának egyszerűsége mellett az a körülmény is, hogy a kísérletező ember a minta két felének egyezőségét még nem biztosította czövekekkel, mivel azoknak a mintán semmi nyoma sincs. Ily biztosító peczek nyoma a többi mintán sem látható. A munka eredményének tökéletessége tehát a minta egyik vagy másik felének elmozdulásával sok esetlegességnek volt kitéve.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a már készen kapott tárgy negatívjának agyagmintában való lenyomását nemcsak a primitív korban, hanem a virágzás korában is gyakorolták. Innen magyarázható a bronztárgyak általános uniformitása.

Adom a két félnek rajzát külön és összeillesztett állapotban (1., 2., 3.).

A következő mintának anyaga aprószemcséjű sötétszürke homokkő. Alakja hosszúkás, ferde négyszög. Hossza 12·1 cm, legnagyobb szélessége 6·6 és legkisebb 5·3 cm. Vastagsága is különböző. Legvastagabb helyén 3·9 cm és a hol legvékonyabb, 2·3 cm. A darabka kő nagyon gazdaságosan van kihasználva,

a mennyiben mindkét felén 2—2 tárgy negatívja van kivájva. Erre a takarékosagra az öntés gyorsaságán kívül a minták könnyebb mozgósíthatása is kényszerítette a bronzművest.

Az egyik oldalán egy, az előbbinél domborúbb tömör véső és egy tű negatívja van kivájva, a másikon pedig egy karcsúbb és már ívekben hajló domborulatokkal díszített, fél fokosra emlékeztető éké és egy hegyes tojásdad alak keresztmetszetű szűrő eszközé. A két nagyobb tárgy mintája itt is tömöröntésre volt szánva, mivel az öntőnyílás szűk volta itt sem engedhette meg magnak az alkalmazását, tehát ezek is csak fanyél hasítékába való illesztésre, illetve ahhoz való kötözésre voltak szánva. A véső negatívjának alsó részén észlelhető repedésbe egy darabka bronz beletörött és most is benne van.

Mind a négy negatívon tisztán kivehető az öntés előtt bedörzsölt grafitpor, mely az izzó ércz hatása alatt a mintával egyesült. (A mintának mindkét oldala a 4. és 5. ábrában.)

A 3. számú minta anyaga aprószemcséjű sárga homokkő. Hossza 9,1, szélessége 7, vastagsága 2 cm. Hiányos volta mellett is teljes képét adja a benne öntött tárgyaknak, mindamellet, hogy az alsó részéből hiányzik egy darab, mivel az egyik oldalon levő, mérsékelten vékonyodó és a vastagabb végén éles gyűrűvel ellátott hengerded pálcza alsó vége hiányzik. Valószínű, hogy a pálcza mintáját az eltörés után nem is használták többé öntésre, hanem a könnyen kezelhető kő másik oldalát egy lapos, ismeretlen rendeltetésű tárgy negatívjának bevésésére használták föl. Hogy ez így történt, mutatja a törési végén levő öntési nyílás fele, és mert ebben az állapotában hosszúságra nézve egyezik a rögtön tárgyalás alá kerülő 4. sz. mintával.

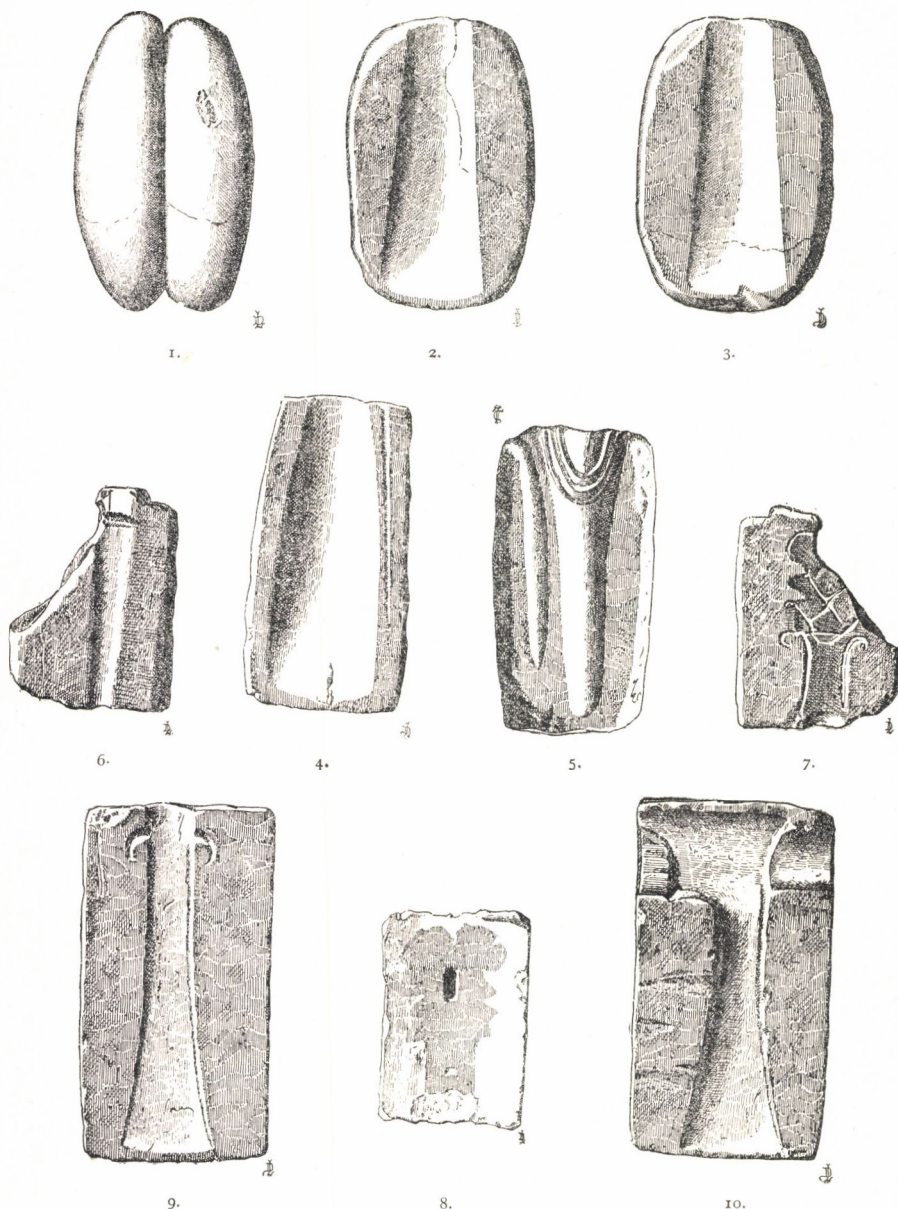
Az ismeretlen rendeltetésű tárgy síma lapot szegélyező, fent szarvalakúan széthajló perem fölött, két csipkepáron emelkedő nagyobb ízekből alkotott karéjt mutat. Hogy e karajnak fent bemetszése volt, az az 5. sz. mintán tisztán kivehető. A csipkéktől és karajaktól bezárt felületen derékszögű, a szarvak között trapézalakú barázdák metszik egymást, melyek, úgy látszik, az egész alkotmány ellenállási képességének fokozására, a vékony öntvényen mint bordák jelentkeztek (6., 7. á.).

A 4. sz. minta az előbbinek kiegészítő része, a mennyiben a grafitpor bepörzsölődése folytán a síma felületen az előbbeni tárgy képe állott elő. Az előbbeni tárgy rendeltetését még rejtélyesebbé teszi a 0,6 cm széles és 1,3 cm magas és 2,7 cm mély hosszúkás lyuk, mely a vékony öntvénynek hátul aránytalanul vastag csapot volt hivatva adni. A lyuk slatt, attól 2,7 cm-nyire trapézalakú kis horpadás van, melyről azonban nem tudtam eldönteni, hogy szándékos vésés, vagy pedig későbbi esetlegesség eredménye? (8. á.)

A minták között ez a legformátlanabb. Látszik rajta, hogy egyetlen síma lapja tette méltóvá a használatra. Legjobban lehetne egy hosszában hasított ellipsis alapú csonkakúp negyedrészéhez hasonlítani. Kékesszürke homokkő. Hossza 9 cm. Legnagyobb vastagsága 4—5, a legkisebb 3 cm.

Az 5. sz. minta hosszúkás négyszögalakú. Hossza 14,3 cm, szélessége 7,8 és vastagsága 3,1—4 cm. Anyaga palás trachit. Szintén mind a két oldala fel van használva. Az egyikén az eddig előfordult alakokhoz viszonyítva a forma

és czél harmoniája tekintetében, már határozott haladást mutató véső vagy balta mintája van bevésve kiszélesedő éllel és a tömör eszköznek nyélhez való erősítésében nagy segítséget nyújtó, az él felé görbülő két szarvalakú nyul-

A PÉCSKAI ÖSTELEPRŐL SZÁRMAZÓ ÖNTŐMINTÁK $\frac{1}{3}$ n.

ványnyal. A másik oldalon még fejlettebb formájú, nyélcsöves, valószínűleg balta egyik felének negatív képe van bevájva. Ez a tárgy a túlsó oldalon levőnél húsozabb, tehát erősebb, a nyél befogadására vastag csővel, melybe a nyélnek

szánt üreg részére már mag is volt alkalmazható. Mindkét negatív fekete és és síma a belepörköldött graphittól.

Aradon, 1902. márcz. hó.

Dömötör László.

IV. Dr. JÓSA ANDRÁS: A TAKTA-KENÉZI BRONZLELETÉRŐL. A Tiszának jobbpartján, az ú. n. Taktaközben, a Szabolcsmegye kötelékéhez tartozó Takta-Kenéz határában 1889. évben bronzleletre akadtak. Mi mindent hordtak szét a leletből, nem tudni. A leletből néhány nap múlva a találás után a 13., 14. számú tokos balta és egy ketté tört lándzsa 15. sz. Szelóczky Géza rakamari gyógyszerésznek birtokába került, a ki azokat nekem ajándékozta. Huszonkét darab gróf Andrassy Géza úrhoz jutott, a ki kegyes volt a tárgyakat a napokban múzeumunknak ajándékozni.

Az I. tábla 13—16. sz. alatt feltüntetett négy lándzsa, melyek a nyélhez erősíthetés végett a köpü és penge határán két átellenes lyukkal vannak ellátva, úgy nagyságra, valamint súlyra és alakra nézve is egymástól eltérők, tehát előkelő bronzöntő iparosnak műhelyéből került, a ki többféle öntő mintával rendelkezett.

A 14. számú lándzsának pengéjén három élesen kiemelkedő lécz fut végig. A köbülső a penge letört hegyétől a penge és köpü határáig a lándzsa pengéjét két egyenlő részre határolva; a két oldalsó a köpüsrész felé egy kissé kifelé irányul és itten hirtelen kifelé kanyarodik.

A 2., 13. számnak a köpütől a csücsig üres és keskenyedő bordája hengerded.

A 16. számúnak bordája hasonlít a két előbbiéhez azon különbséggel, hogy ezeknek bordája a pengével párhuzamos síkban el van lapítva úgy, hogy átmetszetük mindkét lapon alakot képez.

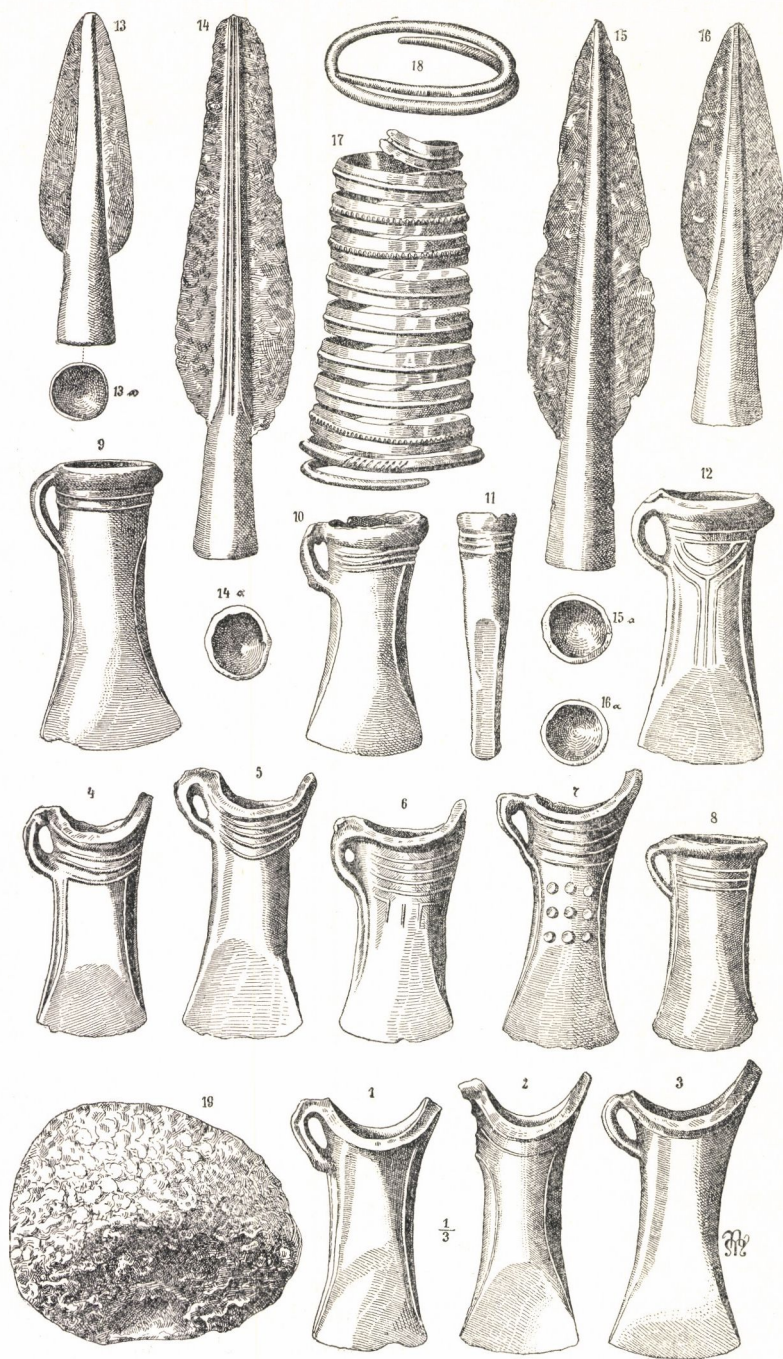
Az 1—10. és 12. számú, fülecskével ellátott köpüs balta is egymástól nem csak annyiban különbözik, hogy hét darab (1—7. ábra) ú. n. magyarországi típus; — a mennyiben peremük félkörben van kivágva és a fülekkel szemben álló perem csücsökben nyúlik fel, — hanem abban is, hogy díszítésük és nagyságuk nem egyforma.

Ez is azt igazolja, hogy a bronzműves nagyban űzte mesterségét, mert sokféle öntőmintával rendelkezett.

Hogy ezen bronztárgyak nem máshonnan lettek behozva, hanem itt készültek, bizonyítja a 18. sz. bronzpogácsán kívül azon körülmény is, hogy számos bronzleleteink között alig akad egy-kettő, a melyeknek kiegészítő részét bronzrögök ne képeznék; de még az is, hogy a rakamaz-timári őstelepről unicum számba menő agyagból készült öntőkemenczének töredékét és Nyiregyházáról egy graphitos agyagolvasztó csészét őriz múzeumunk, a mely utóbbinak külső oldalához a megolvasztott odatapadt bronz ma is látható.

A baltákra vonatkozólag mellékesen megjegyzem, hogy némelyeknek azon nézete, miszerint a szárnyas balták régibb időből származnának, mint a köpüsek, téves, mert több olyan csoportos leletet őriz múzeumunk, melyben mindkét változat előfordul.

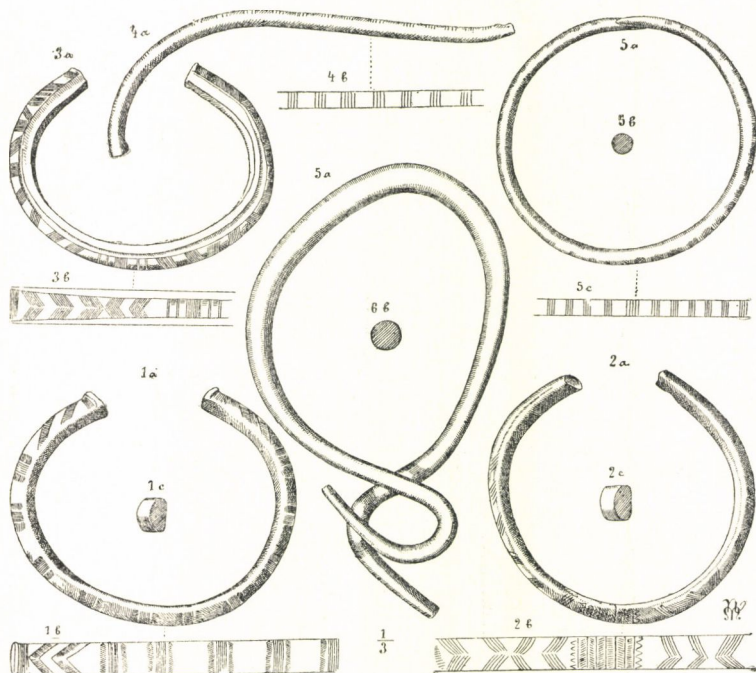
A 11. sz. alatt feltüntetett köpüs véső Szabolcsban ritka. Csak egy került N.-Halasról, mely ehhez némileg hasonlít.

I. TAKTA-KENÉZI BRONZLELET $\frac{1}{3}$ n.

Nem mindennapi a 17. alatti karvédő bronztekercs sem; mert csak női, vagy gyermekkarra volt alkalmazható, mivel belátmérője alól 7, felül pedig csak 4 cm.

Felső vége úgy látszik, hogy le lett törve. Most a hogy van, 1 cm. széles, 2 mm. vastag tíz szallag-tekercsből áll. Belfelülete lapos, külső felületén kissé domború, a középén pedig egy és fél milliméternyire kiemelkedő élesen határolt lécz fut körül, mely felülről számítva a második tekercestől a negyediknek közepéig és a nyolczadiktól a kilenczediken túl mélyen és sűrűn be van rovatolva úgy, hogy az gyöngysoros disztítésnek tűnik fel. A kilen-

II. TAKTA-KENÉZI BRONZLELET $\frac{1}{3}$ n.

czedik és tizedik tekercs a szalagból kihegyesedő hengerded alakúá válik, szigetenként csoportosult részsutos rováttal disztítve.

A 18. sz. alatt nyitott, végei felé vékonyodó és egymás fölé hajló hengerded átmérőjű huzalból készült, nem disztített karikát látunk.

A II. tábla 1. száma egy hosszában kétfelé hasított hengerhez hasonló bronz-darabból készült nyitott végű karperecz, melynek külső domború felülete különbözőleg csoportosított párhuzamos rováttal van disztítve, úgy szintén a 2—4. és 6. számú karperecz-töredékek is, melyeknek disztítése csak kettőnél azonos.

A 24. számú karperecznek külső domború felülete kétfelől részsut el van lapítva úgy, hogy átmetszete olyan házfedélnek keresztmetszetéséhez hasonlít, melynek gerince hosszában le van vágva.

Az én gyarló szememben az 5. szám régészeti szempontból a legérdekesebbnek látszik ; mert ez *kétségtelen bogrács gúzs*, tehát a takta-kenézi — részben elkallódott — leletnek kiegészítő részét bogrács is képezte.

Meggyökerezett azon nézet, hogy a félgömb alakú, egyben vagy két külön darabban öntött, kereszt-alakú füllel és két gúzszal (nem magyarosan fogantyúval) ellátott bográcsok hallstadti culturára vallanak ; valamint a bronz-kondérok (fazekak) is, a milyenek a hallstadti mintegy 2000 sírban kétszáz

III. A SÉNYŐI BRONZEDÉNY $\frac{1}{4}$ n.

körül, — de minden díszítés nélkül — találtattak, de valószínűleg nem díszedények voltak, hanem csak sófőzésre használtattak.

Érdemes volna, ha szakrégészek, a kiknek nemcsak személyes tapasztalatok, hanem könyvtárak is állanak rendelkezésükre, kritika alá vennék azon általános állítást, hogy az úgynevezett hallstadti cultura csakugyan Etruriából, vagy Illyriából származott-e? Bösörményben — a Nyírnek nyugoti szélén — 1854-ben egy nagy bronzleletre akadtak, a mely egy trébelt díszítésű kondérból, két kettőskereszt-fülű, két gúzszal ellátott bográcsból, (lásd Hampel «Bronzkor emlékei» LXIV, LXV-ik tábla) bronz-sisakból és 20—30 darab bronz-kardból állott. Vasnak nyoma sem volt.

Sényőn (Szabolcsm.) 1900-ban Molnár József birtokán, szőlőtalaj forgatás

alkalmával, a böszörményi kondérhoz hasonló bronz-edényt találtak III. ábra, a mely a böszörményitől csak abban különbözik, hogy míg a böszörményi a rajz szerint 296 mm. magas, a sényői 317 mm. Patinája fényes sötétzöld, trébelt diszítése csaknem ugyanaz. A lelhelyen 15 méter hosszúság és szélességben ásatásokat eszközöltem, de semmit sem találtam.

Teljesen hasonló diszítésű, de más alakú kondérokot látunk lerajzolva Hörnes «Urgeschichte des Menschen» című munkájának 398. és 399. lapján, melynek egyike Dániában, másika Svédországban találtatott.

A Monarchia műnek Istriára vonatkozó kötetében 127. lapon látható egy kondér, mely hasonlít a sényőihez, de csak négy körülfutó gyöngysorral diszítve.

Ezen sajátos diszítésű gyöngysoros, trébelt művű, körkörös, — talán napot ábrázoló — korongnak mindkét oldalán szembe néző hatyúfej és nyak szintén gyöngysorosan trébelve tűnik fel.

Ilyen diszítést látunk azon öt félgömb alakú kettőskereszt-fülű két gúzsos bográcsoknak egyikén, mely a bécsi udvari Naturhistorisches Múzeumba Galicziából Unizról került, valamint azon hét ilyen bográcsnak egyikén, melyről Demetrykievicz Vladimir, a Rudolf trónörökös Monarchia munkájában a Galicziára vonatkozó kötetnek 122. lapján megemlékezik. Ezek Kungsowcéban a Dniester folyó mellett találtattak, a melyeket D. a mai Magyarországból származóknak tart.

Azon körülmény, hogy némely bronzkondéron és kettőskereszt-fülű két gúzsú bográcsokon azonos és jellegzetes különleges diszítéseket találunk, ezeknek egykorúsága mellett tanuskodik.

Az említett diszítést Európa keleti részén találjuk egy uniri, egy kunysoncei bográcson, a böszörményi, sényői, laniai, svédországi összesen négy kondéron, mely két utóbbinak alakja a mieinktől eltér. A hallstadi mintegy 200 kondérnak az alakja azonos ugyan a böszörményi és sényőivel, de minden diszítés nélküliek, tehát valószínűleg sófőzésre használták. Ugyanott bográcsot csak egyet vagy kettőt találtak, de az említett jellegzetes diszítés nélkül.

Ugyancsak a bécsi múzeumban van Bardóczról (Udvarhelymegye) két kettőskereszt-fülű bogrács, melyek közül egyik nagyszemű gyöngysoros trébelt hasonló diszítéssel bír, mint a mi két mária-pócsi bográcsunknak egyike IV. ábra.

Ilyen kettős fülű síma bográcson ösmertet Makowszky Sándor a Monarchia Morvaországról szóló kötetének 63. lapján a Becziskala-barlangból.

Egy ugyan ilyet a krajnai kötetnek 309. lapján a Sittich melletti Virból Deschman Károly által közölve.

A Darnay-féle múzeumban is van egy, a mely a veszprémmegyei Somlyóról került.

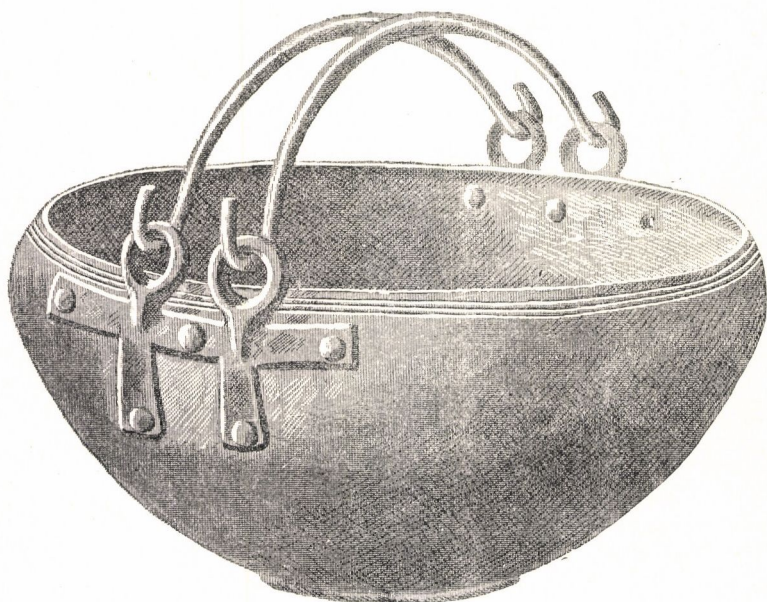
Egy-egy keresztalakú bográcsfületet láttam Lehóczky gyűjteményében és a felsőmagyarországi múzeumban Kassán.

Lehet, hogy másutt is van kettőskereszt-fülű bográcsoknak nyoma, de én csak a felsoroltakról bírok tudomással.

Feltűnő, hogy hazánktól nyugotra a felsoroltak közül csak a két hallstadi, a morvaországi és a krajnai ösmeretes, 12 Galicziából való, a hova

IV. ŐSKORI BRONZBOGRÁCS MÁRIA-PÓCSRÓL cca $\frac{1}{4}$ n.

V. ŐSKORI BRONZBOGRÁCS MÁRIA-PÓCSRÓL cca $\frac{1}{4}$ n.

Demetrykiewicz szerint Magyarországból jutott. Kettő Bösörményből, 2 Bardóczról, 2 Mária-Pócsról egy Kántor-Jánosiból V. ábra, egy pedig Somlyóról került.

Egy bográcsgúzs a takta-kenézi leletet egészíti ki. Egy-egy keresztalakú bográcsfület pedig a Lehoczky-féle bereghi gyűjteményben és a felsőmagyarországi múzeumban Kassán láttam.

A kántor-jánosi-i bogrács igen sok bronztárgyat tartalmazott, melyek közül a következő — nagy részben töredék — tárgyak kerültek meg a bográcsra kívül. Öt fülecskével ellátott köpös balta (magyarországi típus), 2 egyenes peremű balta (európai típus), 1 kés, 1 kard, melynek pengéje és markolata egy darabból van öntve és a mely nem korongban, csészében vagy csápban, hanem kis gombban végződik; egy fűrész, egy sarló, 4 db kívül-belől éles zárt karika, 6 db nyitottvégű karperecz, melyeknek egyike kívül szépen van díszítve, 2 bronzrög, 1 bronzlemeztöredék. Vannak a leletben nyoma sem volt. Nem emlékezem, hogy a hallstadti tárgyak között hasonlókat láttam volna.

A takta-kenézi leletben sem volt vas, hanem csak bronztárgyak bogrács gúzsával. A bösörményi kincs is tiszta bronzlelet. A más vidéki Kondérok és kettőskereszt-fülű bográcsoknak lelet, körülményeit nem ismerem; de az utóbb felemlített három lelet kétségtelenül bizonyítja, hogy az edények jóval a hallstadti cultura előtt a bronzkorszakban használatban voltak.

A mi vidékünk volt a keleti népeknek behatoló útja nem csak a honfoglalás idejében, a mit a honfoglaláskori leleteknek statisztikája minden okoskodásoknak daczára kétségbe vonhatatlanul beigazol, hanem valószínűleg az ősi időkben is.

A mennyire tájékozva vagyok bronzokban a Nemzeti Múzeum után a szabolcsi múzeum a leggazdagabb. Nem sokkal áll hátrább a Lehoczky gyűjteménye, mely unghi és bereghi leletekből áll.

Bronzaink nem kereskedelem útján kerültek hozzánk, hanem itt helyben készültek. Tanuskodik e mellett egy cserépből készült öntőkemenczének darabja, melynek rajza a szabolcsmegyei múzeumnak őskori tárgyait ismertető füzetkének 36. lapján ábrákban látható; egy graphitos agyagból készült olvasztó csésze, melynek oldalán az oda tapadt bronz ma is látható; valamint tíz csoportos leleteink közt levő számos bronzrög.

Hogy a Kondérok és bográcsok társaságában vannak nyoma sincs, megczáfolja azon nézetet, hogy ezek Hallstadt vidékéről vagy délről származtak volna hozzánk, mert tőlünk délre ilyen edények elő nem fordulnak.

A hallstadti edények díszítés nélküliek, míg a mieink közt gyönyörű díszítések vannak. Az itteni bronzkori népeknek szépművészeti érzékük sokkal magasabban állott, mint a hallstadtiaknak, a kik pedig már a vasnak ismeretéhez jutottak.

Úgy látszik, hogy a mi vidékünk volt azon híd, mely az akkor művelt keletet a barbár Közép-Európával összekötötte.

Végül megemlítem, hogy Nyíregyházán részben a belterületen hat különálló La Tène-kori urna temetőből számos leletet örzünk.

Nyíregyháza, 1902. február 17-én.

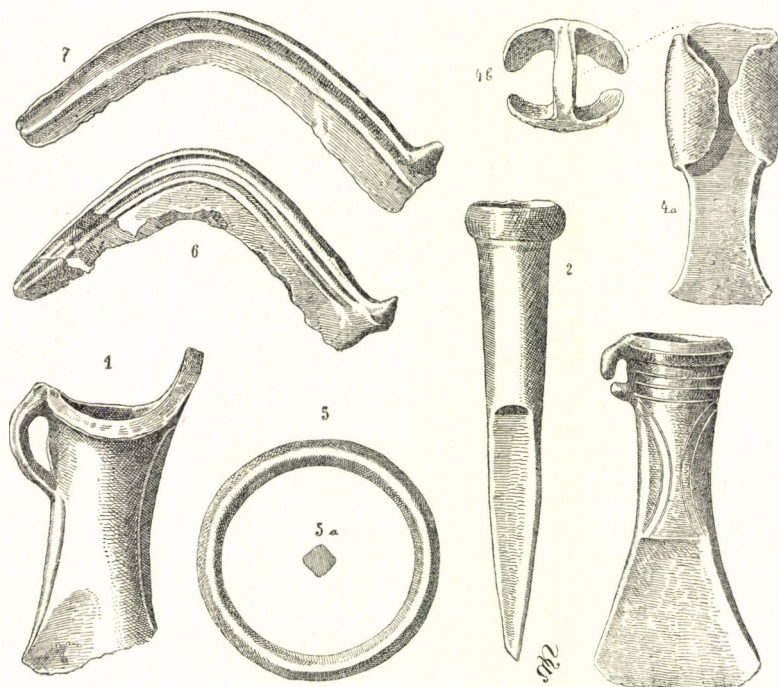
Dr. Jósza András.

V. SENNOVITZ GYULA: GESZTI LELETEKRŐL (Borsod m.) Geszten és környékén apróbb archaéologiai kutatásokat eszközölvén, a szakértők figyelmébe ajánlom ezt a szinte kimeríthetetlen lelőhelyet, mely a neolith-kor ősemlékeitől kezdve gazdag készletben öleli föl a kelta-, jazyg-, honfoglaláskori stb. emlékeket. Az 1901-dik év május havában a határszéli vízmosások közt barangolván, az egyik partszakadásnál egy kiálló, erősen korhadt lábszárcsont vontam magára figyelmemet. Óvatosan ásni kezdtem, eltávolítottam az alig két arasznyi humusz-réteget, mire egy zsugorított helyzetben fekvő csontváz tűnt elém, arczzal napkeletnek fordulva. Ha nem csalódom, ugyanilyen helyzetben fekvé találta Wosinszky is, a lengyeli őstelep lakóit. Gondosabb ásásra nem lévén elkészülve, a csontokat nem őrizhettem meg a széthullástól, s mire visszamentem egy erős cinlemezzel és tollseprűvel fölszerelve, a csontváz az ott ólálkodó sihederek vandalizmusának lett áldozata. Egy másik, ugyancsak zsugorított helyzetben fekvő csontvázat a Geszt és Mocsolyás pusztá közötti határban, az előbbenitől mintegy 3—400 lépésnyire találtunk közvetlenül a humusz alatt, ez most a borsod-miskolci múzeumban van. Azt hiszem, hogy e zsugorított helyzetben fekvő csontvázakkal összefüggésben lehetnek azok az agyagtömbök, melyek a mocsolyási erdészlak építésekor láttak napvilágot s melyek alighanem az ősember szövőszékének lehettek nehezékei. Az említett agyagtömbök hamuréteg között találtattak, mi véleményem szerint talán az olaszországi terramárékhoz hasonló czölöpépítmény itteni létezését sejtetné. A «Kerek-hegy» nevű domb alján levő vízmosásból bronzkorbeli tárgyak kerültek ki, melyek közül néhánynak rajzát és leírását nyújtjuk: Tokos véső (3. ábra), a nyél megerősítésére szolgáló szélkarimával és fülecskével. Hossza 11.5 cm.; középmérete 7 cm.; élhossza 5.5 cm. A vésőt díszítő vonalak egyik felén, hol a víz által görgetett homok, kővecsek súrlódásától mentve volt, erősen kidomborodók. A 1. ábra egy primitívebb és talán valamivel régebbi tokos vésőt ábrázol. Érdekes a csőrszerű nyulvány, mely az erős füllel szemben látható. Lapjai egészen simák, az öntésnél származó él lecsiszolva nincs, s az egész ólom- vagy ónszerű patinával van bevonva, mit inkább tartok a víz mésztartalmából lerakódott rétegnek, mint bázikus rézkarbonátnak. Hossza 9 cm.; a csőrszerű nyulvány külön 2 cm.; a törött él hossza 4.2 cm. Szárnyas véső (4. ábra). Ötvénye egészen más; túlnyomó lehet benne a réz. Hossza 9 cm.; a szárnyak hossza 4 cm.; középmérete 5.5 cm. Tokos véső (2. ábra), a nyél megerősítésére szolgáló szélkarimával. Felső része hengerded, az alsó lapos. Fél kaszkóhoz hasonló. Mint a második számú, úgy ez is mintegy milliméter vastag oxidált ólomszínű réteggel van bevonva. Az egész véső hossza 14.5 cm.; melyből a hengerded 6.5 cm., a lapos 8 cm. Élhossza $\frac{3}{4}$ cm., miből az következik, hogy kisebb lyukak kivésésére használták. Bütökös típusu sarló (6. és 7. ábra). A bütök felőli lapján két, egymással párvonalosan haladó domború vonaldiszítmény van; az ellenkező lap sima. A kúpalakú bütököske kétségkívül a szerszámnak nyélre való erősítésére szolgált. Az idő vasfoga nagyon meglátszik rajta. A másik bütökös sarló jobb; a külső széllal párvonalosan csak egy domború vonaldísz fut. Alsó lapja ennek is lapos, úgyszintén a penge foka is. Hossza 17 cm.; a penge szélessége 2 cm.

Ugyanabban a vízmosásban találtatott egy 8 cm. átmérőjű, 90 gr. súlyú bronzkarika, (5. ábra) minőket pénzt nem ismerő népnél pénz gyanánt használhattak.

Rigolozás alkalmával 85 cm. mélységben gömbcsuklós bronzkarperecz találtatott. Ha a gömböket egymástól távolabb toljuk, a karperecz szűkül; ellenkező esetben tágul.

A Kerekhegyben talált urnák száma több ezerre megy, melyek azonban csekély kivétellel a tudatlan munkások vandalizmusának lettek áldozatai. Az edények között nem egy volt 1—1½ vékás ürtartalmú, hasonlólag a terra-

GESZTI BRONZLELET.

maré-korszakbeli gabonatartókhoz. Az edények között sok a kézzel formált, egyenetlen falú; ezek azt hiszem még a kezdetleges korba tartoznak. Vannak szabályosabb, de ugyancsak kézzel formált edények, melyeket hogy korongon készítettek-e vagy sem, árnyékvizsgálattal állapítottam meg. Eljárásom röviden ez: az edényt asztalra helyezem; előtte meggyújtok egy kis lámpát, mögéje fehér árkus papirost teszek. Az edény árnyéka ráesik a tiszta papírra. Az árnyék széleit óvatosan meghúdom; a papírt kicserélem, az edényt kissé fordítom, az árnyék széleit ismét meghúdom, szóval ezt az eljárást ismételem 5—6-szor. A nyert edényárnyékokat kivágom és egymásra illesztmem. Korongkészítéknél a papirlapok többé-kevésbé fedik egymást; de a kézzel formázottaké soha és egyik vagy másik oldalra mindig kihasasodó. Ezt az eljárást csak

ott alkalmazom, hol az edény készítésére nézve kétségem támad. A kézzel formázott edények egyébiránt igen durva, szemcsés anyagúak, szénporral keverték, melyek a kiégés alkalmával apró likacsokat okoznak az edényben.

Vannak igen szép ép példányok is, kidomborodó gyöngysordíszszel, vonalas rajzzal; ezek már a miskolczy múzeumban vannak. Hogy mennyi mindenfélét talál itt a paraszt nép, arról fogalmat alkotni nem lehet. A szőlőfordítók csákánya és ásója alatt elpusztul minden, mert ebben a népben nincs egy szikrája se az ősök, a régi emlékek iránti tiszteletnek, kegyeletnek, s ha egy-egy edényt talál, előbb kikutatja, vajjon nincs-e abban «gyémánt és arany» s ha hamut, egy-két gyöngyszemet vagy tűt lel abban, boszúságában darabokra töri.

Csaknem ez a sors érte azt a 14 darabból álló igen szép *középvaskori* vasleletet is, melynek csuklós pántjai s virágdiszítványai valóban csodálkozássunkat kelti föl. Mult év február havában szőlőtalajfordítás alkalmával találták ezt 82 cm. mélységben. Véletlenül ép ott voltam — s ez a szerencse — mert a mint az egyik munkás ásója kivetette az első darabot, magam kaparásztam ki a többi s ez által megmentettem a végmegsemmisüléstől. 1901 szept. havában 142 cm. mélységben egy fekvő helyzetben levő csontvázat találtam, melynek lábainál egy lőfejmaradvány és három lólábszárcsont volt. Azt hiszem, hogy honfoglaláskorabeli magyar sír és pedig abból a korból, mikor a hős sírjába már nem az egész lovat, hanem annak csak fejét és összerakott négy lábszárát tették.

Kerekhegy mellett van a Potyogó nevű hegyoldal, mely különösen vasleletekben gazdag. Vannak innen sarkantyúim, melyek részben még a XI. századból valók. Száraik gyengén hajlanak; a száruk végén hosszú négyszögű lyuk van a szíjak befűzésére. A sarkantyú tuskéje csaknem derékszögben áll s közepén laposra kovácsolt karimája van. A száruk átlagos hossza 12,5 cm.; a tuske hossza 4,5 cm., a száruk egymástóli távolsága 10 cm.

A Geszt fölötti «halom- vagy lányvár» nevű földvár körsánczaiban igen sok XVI—XVII. századra valló harci csákányt, szekerczét találtak — a geszti kincskeresők, melyek ma élesre köszörülve mint favágó és faragó fejszék használatnak.

Az itteni ref. templom karzatába 16—18 darab 1 m. széles, 1½ méter magas deszkafestmény van befoglalva, melyről más alkalommal bővebben fogok értekezni.

Geszten, 1902 márczius 15.

Sennovitz Gyula.

VI. PAP KÁROLY: SZILASSY JÁNOS ÖTVÖS ÉLETRAJZÁHOZ.

A XVIII. század e kitérő magyar ötvöseivel máig kevesett foglalkozott a műtörténelem. Barokk stílben remekelt műveiből maradt ránk fölös számmal, néhányat ép e folyóirat mutatott be, de magának a mesternek élete körülményeiről, pályájáról vajmi keveset tudunk. Az alább közölt pár adat, mit a lőcsei «Arany-ezüst-műves czéh» íratai közt találtunk, sok becses új dologról tájékoztat. Jobbára általános érdekűek, de ép azért egyéni vonatkozásaik mellett sokban korjellemzők is. Kronologikus sorral, lehetőleg hű másolatban íme valamennyi.

A) A^o 1729 den 21 Mertz. Hat sich Herr Johannes Szilassy, bey dem Löbl. Mittel gebührender Weise angemeldet, bey damaligen Herrn Eltermann als Herrn Elias Lang, auch das gehörige entrichtet.

E pár sornyi kivonat, mely Szilassy «legénynyé» lételéről szól, főként életrajzi adatai megállapítása körül bír nagy fontossággal. Az 1747-diki löcsei tűzvész ugyanis, melyről alább bővebben szólunk — elhamvasztotta az ötvös-czéh összes irományait is, miáltal a Mester származása, születési helye, vallása, élte más külső körülményei, mint annyi másé, ismeretlenné lett előttünk. A mi keveset még tudunk róla, így czéhmasteri intézkedéseiről, halálozási évéről stb., jobbára mind ez iratokból tudjuk. A főntebbi adat azonban — legalább hozzátetve — tájékoztat a Mester születési idejéről is. Ha Szilassy 1729-ben szabadult föl legénynyé, tekintve, hogy az inaskodás átlag a 10—12. évben kezdődött s a löcsei (meg kassai) ötvös-czéh szabályai szerint 6 évig eltartott (lásd alant az *E.* pontot): alig tévedünk, ha születése évét visszamenőleg 1710 tájára tesszük. Ez talál a többi ismert adatokkal is. 1747-ben, 37—40 éves korában már lehetett czéhmasterre, s ha 1782-ben, 70-nél idősebb korában hunyt el, bőven rászolgált az «öreg Szilassy» névre, melyen az utókor emlegette. Vallására nézve, mint a löcsei czéhek általában, szintén protestáns lehetett. Születése helyéről, nemesi voltáról közelebbit nem tudunk, egy kétségtelen, hogy tősgyökeres magyar származású.

B) Nachdem wir zu Ende dieses Zeugniszes benante, durch Verhängnisz Gottes den 22 Aug. dieses 1747 Jahres in eine entsetzliche FeuersBrunst gekommen, und allwo durch solches unsere arme Stadt das meiste und vornehmste Theil abgebrannt und verdorben, wie den auch umständlich dass von unserer Löbl. Stadt gegebene Atestat genügend bezeuget; in sonderheit aber hat es uns Goldschmiede betroffen, da es leyder Gott zu erbarmen, unsern gewesenem Älter Mann N. Elias Lang, nebst seiner Frauen in eigenen Hause, in ihren Zimmer jämmerlich verbrand, so das nach gands unter der Asche und Geschütt ihre Gebeine sind gefunden worden; ihre unmündige Kinder aber sind durch Gottes Bewahrung am Leben geblieben, doch so unglücklich, dass sie nicht nur ihre Hertzgeliebte Eltern, sondern alle ihre Habschaft zu gleich mitverloren, und sie nicht anders, als sie entlauffen, um und an gehabt bloß unter der Sonnen geblieben; dass grosse Mittleyden, ihres grossen Elend jetzigen Zustandes halbes haben wir vor gut befunden, dieses Zeugnisz von uns zu geben an alle Löbl. Zünffte und mitglieder derselben in der Hoffnung dass dieselben aus dem Segen Gottes etwas mittheilen werden; vor zeuger dessen Hr. Cristoph Müller, Burger allhier, welcher bestellet, und zwar das gute Werk freywillig vor die höchst betrübten armen Weisen zu Erbauung des abgebrannten Hauses etwas an Beysteyer zu sammeln auf sich genommen; als werden um die Vergeltung des Liebreichen Gottes auff das demüthigste gebeten seyn, vorzeuger Hr. Cristoph Müller nicht leer von sich zu lassen, der Hoffnung lebende, dass auch die verweisten armen Kinder nicht unterlassen werden. Gott anzurufen um Vergeltung aller ihnen erzeugenden Wohlthaten, wir auch als zeugen, solchen jetzigen Elendes versprechen erzeugende Wohlthat an allen solchen nothleydenden auch zu thun; und bekräftigen dieses nur mit unseren gewöhnlichen Hausz- und Hand-Sigil, weilen unsere Zunft laden, nebst darin befindlichen Instrumenten mit verbrandt; Gott wolle aus Gnaden alle frommen Christen dafür bewahren.

Gegeben Leutschau An 1747 d. 18 7-bris. P. H. Johannes Szilassy derzeit erwerter Eltermann. Elias Bernhardt Kreichel derzeit erster Beisitzer.

C) In Nahmen der Allerheiligsten Dreifaltigkeit. Amen. Nachdem in Ao 1747 d. 22ten Augusti durch Göttliches Verhängnisz und Strafe unsere arme Stadt Leutschau, in eine sehr erschräkliche und unbeschreibliche Feuers-Brunst

gerathen, worinnen nahe bey 300 Häuser, nebst Kirchen, Thürmen, Glocken, Rathshausz etc. verzehret worden, auch unter Andere Hr. Bürger und Einwohner dieser Stadt, unser gewesener Herr Aeltermann der weyland Wohl ehrengedachte und Kunsterfahrene Elias Lang nebst seiner Ehefrau in seinem Hause elendiglich ersticket, und verbrand, in dessen Hause auch unsere Lade, in welcher unsere Privilegien, Schriften und Kleinodien verwahret gewesen, durch dasselbe Feuer verzehret würde. Als haben wir Endes Benahmte zu erhaltung gütter Zucht und Ordnung, auch erhaltung unserer Rechte und Gerechtigkeit vor uns und unsere Nachkommen, abermahl vor einen Allhie-sigen Stadt-Magistratt, diejenigen Artikul welche Gemeiner Stadt Büchern u. Protokoll inseriret gewesen, gegen erlegung einer gewissen Taxa extrahiren und aufrichten wollen untern Lato d Ao. 1748, wobey uns, und unsere Nachkommen der Allerhöchste Gott in Gnaden bewahren auch nach seiner väterlichen Gütte und Barmherzigkeit verhüten wolle, dasz dergleichen Unglück uns und unsere späte Nachkommen nicht betreffen möge.

Und weile uns nicht alles wiesend ist, was in denen Bemeldten verbrandten Büchern und Schriften verzeychnet und enthalten gewesen; als haben wir doch nach möglichsten Fleisz und Nachsinnen, was vor unser, und auch zu unserer Zeit in unseren Löbl. Mittel abgehandelt und geschloszen worden zu einer Direction vor uns, und unsere Nachkommen aufzeichnen und Hinterlassen wollen, wie die nachfolgenden Zeilen dieses unsern Protokolls zeugen werden. Diejenigen Hr. Meister, welche in vorgemeldten Jahre die neuen Artikul von Einem Wohledlen Magistrat impretriret und erworben haben, sind follgende Alls. Herr Johann Szilassy Aeltermann, Herr Elias Bernhard Kreuchl Beysitzer, Herr Paul Löw, Herr Daniel Finck, Herr Michael Eusebius, Hendel. Herr Johann Kaynar. Gott segne all unser Thun und Vornehmen zu seines heil. Namens Ehre uns und unsern Nachkommen zu grossen Ruhm und Aufkommen, dass wir alle unsere zusammen künfte in Liebe, Fried und Einigkeit verrichten mögen.

A (B. és C. alatti) iratok az 1747-diki tűzvészt beszélik el, első sorban a czéh szempontjából. A csapás, melyről a réműlet hangján szól a Hain-féle krónika is, egyike volt a legnagyobbaknak, melyek a szerencsétlen várost már oly sok ízben meglátogatták. Csodálatos, hogy e pusztító elem a mult századokban hányszor söpri végig fölső vidéki városainkat. Néha valósággal porig égeti őket, a bástya melletti viskóktól a főtéri középületekig, bennük tömérdek múkincset téve semmivé. Pedig igazi okát nem is a tűzoltás szervezetlenségében kell keresnünk, hisz ma is meglep az az aprólékossáig menő gond és szigorúság, melylyel a tanács és a czéhek ez ügyben már eleve intézkedtek, hanem a városok zsufolt építkezési modorában és hitvány építőanyagában. A házaknak rendszerint az eleje készült kőből, míg a hátsó része — tele mindenféle mellékhelyiséggel — jobbára fából. Ha már most kigyult valamelyik, a szűk udvaron, szűk utcán képtelenség volt rögtön úgy elfojtani, hogy néhány szomszédház áldozatul ne essék. E bajt, a polgárság minden buzgalma mellett, kétségtelen, hogy a tűzoltószerek tökéletlensége is növelte. Az 1747-diki tűzvész, az általános katasztrófától eltekintve, talán az ötvös-czéhet sujtotta legkeserűbben. Czéhládájuk a benne lévő okíratokkal, pecsétekkel, kincsekkel stb. együtt elégett, sőt a mi a csapást még tragikusabbá teszi, ott veszett a czéh Atyamestere Lang Éliás uram is. Csak a porait tudták összeszedni, néhány árváját megmenteni.

A jajok és a romlás e nagy zűrzavarában különösen két hang illet meg bennünket, a mit elhallgatnunk lehetetlen. Az egyik: a rég mult idők embereinek az a mély vallásossága, szinte bibliai hite, mely a legnagyobb nyomor

közepett se hagyja el őket, sőt még közelebb emeli az Istenhez. Az Úr bűntetésének tartják ezt a tűzvész is, a mit megérdemeltek, az Ő nevében könyörgnek segélyt az árván maradt mestergyermeknek.

A másik: a rendi összetartásnak erős érzete, a melylyel egymás sorsa iránt viseltetnek s az a féltő gond és lelkes buzgalom, mely a köz megmentése körül a czéh minden tagját áthatja. Szinte látjuk, hogy az első kábultságból fölcusdva, mint sietnek a «Rathshaus» felé, s küszködnek a régi szabadalmakért, kivonatolják a másodlatokat, állítják vissza emlékezetből egykori jogait és kiváltságait. — Hogy az újra teremő munkában Szilassynak, mint ez idő tájt megválasztott «Eltermannak» milyen szerep jutott, az iratokból eléggé kiviláglik. Fáradozásuknak lett is eredménye, egy év múlva, 1748-ban kiváltságait megújították.

D) Einnahme. NB. Ao. 1760 haben die damaligen 4 Herrn, Namens Hr. Johann Szilassy, Hr. Elias Bernhard Kreichel, Hr. Paul Löw und Hr. Friedrich Hiob Kreichel, dass bey der Lade entbehrliche Geld mit innbegriff dass vor die Einwerbung. Hr. Paul junior Löws, Hr. Johann Dawid Hendels, und Hr. Johann Daniel Szakmáry's unter sich vertheilet, unter Bestreutung der ferner erforderlichen Ausgaben in Rfl. 22., 44 Xgr. zurück gelassen. Ao 1753 d. 7 Juni. Ist von Hr. Joh: Szilassy ausgelerntes einkommen. Rfl. 6, X 45. Ao 1754. d 10. Jan. Hat Herr Joh. Szilassy einen Jungen auffdingen lassen ist einkommen Rfl. 9. X. 45.

E) Wir Endes Unterschriebene Aelteste derer Gold- und Silber Arbeiter der königl. Freyen Stadt Leutschau, urkunden und bekennen vor jedermanniglich denen hierangelegen, dasz Vorzeiger dieses Hr. Johann Bernhard Liedemann von Georgenberg einer privilegirten XIII Stadt gebürtig bey unserem Aeltermann, den Herrn Johann Szilassy Ao. 1747 d. 3 Augusti ordentlich auffgedungen in die Lehre getreten und nach seinen die gantze Zeit der Lehre hindurch rühmlichen Betregen ordentlicher Weise wiederum den 7ten Juny 1753. freygesprochen worden. So geschehen in oben erwöhten königl. Freyen Stadt Leutschau d 19. Juny 1760.

A *D*-vel jelzett okiratnál, mely egyszerű pénztári kimutatás, fontosabb a következő *E* alatti, Egy ú. n. «Tanuló-levél» kivonatának látszik, melyet a fölszabadított a lőcsei ötvös-czéh szabályai szerint — hat inasi év letelte után kapott. E pont nagy forduló volt a legény életében. Miután «a nyitott czéhláda előtt ünnepélyesen megesküdt, hálát kellett adni először az Istennek, hogy kitanulhatott, aztán mesterének a tanításért, a kezeseknek a jótállásért.» (Szádeczky L.: «A czéhek története Magyarországon.» 46. o.) Aztán jött a hivatalos (!) eszemiszság keresztapa és anya választásával, társposhár üritésével az országért, a városért, a czéhért, végül külön-külön az új legénytársakért stb. Ettől fogva inassal barátkozni tiltva volt, de viszont részt vehetett a legények gyűléseiben, jogai gyakorlásában, az Atyamester, dekán s a bejárómesterek választásában. A legtöbbjénél pedig megkezdődött a hosszú három éves vándorlás, vagy a mint a miskolczi csizmadia-czéh mondja: «bujdosás», melyet kevés kivétellel mindenütt föltételül szabtak a czéh-törvények. A fölszabadított legény, kiről itt szó van, bizonyos Liedemann Bernát, a ki magának Szilassynak volt egyik derék tanítványa, később kitűnő ötvös, mestere halálakor (F. okirat) egy időre a czéh ügyeinek vezetője.

F) Ao 1782 Nachdeme unter dem 6te May dieses jetzt lauffenden Jahres, es dem Herrn über Leben und Todt gefallen hat. Unsern, seit 1747 gewesen

würdigen Aeltesten Herrn Johann Szilassy, aus dieser Zeitlichkeit abzufordern ; so ist nach seiner Beerdigung den 10ten gedachten Monatss, die Lade zu dem damahligen Neben Aeltesten Herrn Johann Bernhard Liedemann nebst dem darinnen befindlichen gebracht worden.

*Johannes Szilassy
Für sein zuvörderst Eltman*

1. ábra.

SZILASSY JÁNOS NÉVALÁIRÁSA.

Ez utolsó irat a Mester elhunytát jelenti, pontosan közölve a halál és temetés napját. Utána nyomban a «köz» ügyeire gondolva, a czéh-láda elszállításáról is gondoskodik.

Befejezőül ide csatoljuk még a B. alatti okírat eredetije alól a híres ötvös és egyik tanácsosa 1747-ből való névaláírását (1. ábra) meg a pecsétjét (2. ábra). Érdekes itten, hogy míg a szöveget, mely úgy látszik a Szilassy tollából való, elejétől végig gót betűkkel írta az írója, a nevét már, ugyan idegenes sorral, nagy, erős latin, illetőleg magyar betűkkel kanyarította alá. — Közvetlen a nevek előtt, vörös viaszba nyomva áll a két mester «házi és kézi» pecsétje, mely e helyt az elpusztult czéhbeliek erejével bir. A Szilassy-czímer paizsmezejét egy ágaskodó, fegyvertelen griff tölti ki, szárnya sugárát magasan lebegtetve, miközben két első lábával támadni készül. A paizst körül futó «címertakaró», már a mennyire kivehető, a szokásos díszből sokban elüt. Czirádái ennek is stilizált levelek és virágok, de olyszzerű barokk-elemekkel, a minőknek előképeit a mester ötvösművein szoktuk meg. Nem lehetetlen, hogy Szilassy, e különben is új vésetűnek tetsző pecsétjét most, czéhmesterré választásakor (1747) maga készítette s csak a paizs képét hagyva

2. ábra.

SZILASSY JÁNOS
ÉS KREICHL
MESTEREK
PECSÉTJEI.

3. ábra.

SZILASSY JÁNOS MESTERJEGYE.

meg hűen, a «takarók» rajzába itt-ott belejavított. A czimersisak hiányzik, vagy legalább kivehetetlen, a kúpot egy ötágú, köznemesi korona tetőzi be.

Mesterjegyét (3. ábra), mely szokatlan bőséggel egész életrajzát nyújtja a tárgynak, a kitűnő ötvös egy Kis-Szebenben őrzött, idáig ismeretlen monstranciája aljáról közöljük. A kissé nyomott köralakban külön, betűnként bele verve állnak a szavak, elől a megrendelő és birtokos egyház neve, aztán a készítés ideje, 1758, végül alatt a mester neve, a mű készítési helye. Természetesen a szöveg a század divataként: latin. Mindez együtt, a jegy és kerete a betűk típusáig Szilassy minden művén ép oly jellemző, akár maguk a remekek korukban annyira bámult barokkó-elemei.

Közli: *Pap Károly.*

ÓNKORSÓ A XVII. SZÁZADBÓL.

Találták a hajdani kapornaki vár (Vas m.) beomlott kútjában; Szily Dezső úr tulajdonában.

IVSA DIVSTITIAMREVOCAREAEQVMOQVETVERI
 DALMATIOLIXESTQVAMDEDITALMAFIDIS S
 BISSEXSCRIPTATINIPRAETORISOVLOMNEVOLVMEN
 DOCTVSETASANICISCONDIAPRINCIPIBVS S
 HICIDEMINTERPRESECVMIQVMOQVEMINISTER S
 QVAMPVDEINSCALITITAMBONVSEXIQVETVR S
 MVLTISPROMERITISVALTERIVSTIS SIMIRECTOR S
 MVLTISPROMERITISSTATIMACOTIBVS S
 QVAMPOSITILONGITESTANDESPUBLICAVOIA S
 VSQVEPROCVLPATRIAMITTIMVSINCRIMIVM S
 HINCPRAEFECTVRATSVMMOQVENVIRVMVIRIONORIS S
 HOCTICAVIDENTPSOMINEPROSTOQVIMVR S
 OVISOVISSCIREVOLEIQVORVMCHLIBRISAMORE S
 ITTTHOCINDICIVMSVMSTRITXTITVLO S
 DALMATIOPOSVITPROVINCIALVSDVNENST S S
 TERTIAPATRONOCRATACTITINIASVO S

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

FÖLIRAT VALERIUS DALMATIUS TISZTELETÉRE.*

(Fénynyomatos táblával.)

A Schaumburg-Lippe hercegi uradalom Idahof nevű majorján 1901. évi novemberben az épületek közelében gazdasági munkálatoknál egy bronztáblát találtak, mely Berlinbe küldetvén a hercegi kamarás dr. Stradonitzki Kekulé István révén az akadémiai föliratos gyűjtemény kiadói tudomására került és az illetékes hely engedelmével az akadémianak bemutatattik.

A súlyos bronztábla 565 mm. széles, 350 mm. magas és vastagsága 5 mm., felső és alsó szélén három lyuk nyilván arra szolgált, hogy falra erősítsék. A tábla majdnem teljesen ép és sértetlen. A rajta lévő nyolcz kettős versből álló fölirat így szól:

- Ius ad iustitiam revocare aequumque tueri*
Dalmatio lex est, quam dedit alma fides.
Bis sex scripta tenet praetorisque omne volumen
*Doctus et a sanctis condita principibus.***
5 *Hic idem interpres legum legumque minister*
Quam prudens callet tam bonus exequitur.
Multis pro meritis, Valeri iustissime rector
Multis pro meritis haec stat imago tibi,
Quam positi longe testantes publica vota
10 *Usque procul patriae mittimus in gremium.*
Hinc praefecturae summos ven (így) ramur honores
Hoc te gaudentes omine prosequimur.
Quisquis scire volet, quorum celebreris amore,
Ille hoc indicium sumserit (így) ex titulo :
15 *Dalmatio posuit provincia Lugdunensis*
Tertia patrono grata clienta suo.

* Mommsen Tivadar szíves engedelméből közöljük itt azt az értekezést, melyet a tisztelt tudós a berlini akadémia f. év július 10-ikén tartott teljes ülésén előadott és mely azóta a berlini akadémia «Sitzungsberichte»-iben XXXV. 836—840. ll. megjelent. Együttal az illetékes tényezők beleegyezésével ismételjük a Mommsen értekezését kísérő fénynyomatos mellékletet.

A szerk.

** Hirschfeld helyesen megjegyzi, hogy *condita* aligha kötendő össze *tenet*-tel, hanem *doctus*-sal, a Horatius-féle Carm. 3, 8, 5: *docte sermones utriusque linguae* mintájára.

Az írás idomai, melyeket a mellékelt fénynyomat feltüntet, a császárság későbbi korában használatos jelleget mutatják; csak az A betű az ő megtört harántos vonalával érdemli figyelmünket és használható időhatározásra; emlékeken csupán a IV. század vége táján és gyakran csupán az V. század folyamán jelenik meg.*

Ugyanaz áll a helyesírásról, ez akkor divott és a 11. sor íráshibájától eltekintve (VENRAMVR e helyett VENERAMVR) csupán azt a sajátyszerűséget mutatja, hogy az első sorban AEQVM áll egyszerű V-vel és a 14. sorban SVMSERANT áll az *m* és *s* közt a jobb korokban ritkán hiányzó *p* elhagyásával.

A fölírat tiszteletbeli fölírat, melyet a provincia Lugdunensis tertia az ő helytartójának (rector 7. sor) Valerius (7. sor) Dalmatiusnak (2. és 15. sor) valószínűleg akkor állított, mikor visszalépett hivatalából, miután a tartományi közgyűlés (9. sor) őt a tartományi védnökséggel (14. sor) tisztelte meg; a fölíratot arczképével együtt (imago 8. sor) állították az ő messze eső szülőföldjén (patria 10. sor). A fölírat nem tartalmaz tárgyi szempontból egyéb különösséget. A hatodik distichonnál kétség lehetne, vajjon azt a reményt fejezi-e ki, hogy Dalmatius praefecturára jusson, avagy a szerencsekívánatot a már elnyert praefecturához; kétségtelenül az előbbi fölfogás a helyes. Mert egyrészt, hogyha a már elnyert praefecturáról volna szó, nem hiányzanék annak megállapítása, vajjon a fővárosi avagy a birodalmi praefecturára vonatkozik-e a szerencsekívánat, másrészt ezen legmagasabb polgári közállást a galliai tartomány helytartóságától, mely a római magistraturának körülbelül legalacsonyabb foka, az egész hivatalos lajtorja különíti el s végül úgy a *hinc* szó, valamint a *hoc omine* szavak világosan a jövőre utalnak. Egyebütt nincs szó Dalmatiusról.

Az otthont, melyet a fölírat nem említ névszerint, maga a lelőhely állapítja meg; mert világos, hogy a tiszteleti fölírat, mely külső mivoltánál fogva nem igen alkalmas nyilvános fölállításra, valamikor az ünnepelt férfi házában az atriumban az ő mellszobra vagy képe alatt volt a falba erősítve. A pusztán, hol a fölíratot találták, római időben nem állott város; a lelőhely tehát alighanem Dalmatius villája volt.** A városi kerület, melyhez ez a villa tartozott, és a mely tehát Dalmatius otthona volt, vagy a lelőhelytől délre eső Mursa lehetett, a mai Eszék, vagy a tőle éjszakra eső Sopianæ, a mai Pécs. Pécs a lelőhelytől valamivel távolabb esik mint Eszék, de a távolság nem elég

* Hübner Exempla p. LIV.

** A leletről hozzánk érkezett jelentés azt mondja, hogy »további ásatások az épületek közvetlen közelségére való tekintettel ki vannak zárva». Legyen szabad reményleni, hogy ez a tekintet magasabb helyen nem lesz állandóan irányadó és hogy Dalmatius villájának a maradványait még át fogják kutatni.

nagy, hogy azért ez a lehetőség ki volna zárva. A helyi kutatók dolga lesz, hogy megállapítsák a két terület határait, ha ez egyáltalán lehetséges; Mursa nevezetesebb város és nincs is semmi akadály arra nézve, hogy határa a Dráva mindkét partján terült el. Ez a vidék a régibb időben a Pannonia inferior nevű római tartományhoz tartozott. Nem lehet eldönteni, hogy a mikor Diocletianus idejében ezt a provinciát ketté osztották *Valeriára* (Aquincum Ó-Buda fővárossal) és *Pannonia secundára* (Sirmium-Mitrovicza fővárossal), az előbbihez vagy az utóbbihoz csatolták-e; a Not. Dign. Occ. 32, 52. Mursát a dux Pannoniæ secundæ ripariensis sive Saviaë-hez helyezi; e szerint tehát Sopianának a valeriai tartományhoz kellett tartoznia. Mind a két tartomány addig, a míg római kézen volt, a nyugati birodalomnak volt alkatrésze, a keleti birodalomhoz tartozó Justinianus-idejébeli Pannonia, melynek fővárosa Sirmium volt, szintén nem terjeszkedett ezen éjszakibb vidékre.¹

Az időhatározás szempontjából különös fontosságú a tartomány neve. A galliai dioecesis két tartománya Lugdunensis tertia (a mai Bretagne és a Touraine Tours fővárossal) és Lugdunensis Senonia (Sens fővárossal) nem fordul elő sem a Diocletianus idejébeli tartományok jegyzékében, sem Rufius Sextus 369-ben szerkesztett Compendiumában, sem Ammianus Marcellinusnál, a ki 383 és 390 között irt; legelőbb előfordul a 425 körül szerkesztett Notitia Dignitatum Occidentis² és a 449 körül író Polemius Silviusnál.³ E szerint a jelen fölírat, valamint néhány egészen hasonló emlék, mely a Lugdunensis Senonia egyik helytartója tiszteletére készült,⁴ nem igen lehet régibb az v. századnál és ez az időmegállapítás összetalál az írás jellegéről tett előbbi megjegyzéssel. Nem is lehet e megállapítással szemben arra hivatkozni, hogy Illyricum ebben a korban már nem volt teljesen a rómaiak hatalmában, hanem pusztították a barbárok, kivált a hunnok és legalább időnként egyik-másik vidékét is hatalmukba kerítették.⁵ Ámbár figyelemre méltó,

¹ E késői tartomány hatáiról a C. I. L. III. k. 416, 482. alatt értekeztem. A C. I. L. III. k. 10981. sz. alatti bregétioi fölíratban előforduló rövidítések DUX · P · S · S általam javasolt olvasása «dux Pannoniæ secundæ Saviaë» nem tartható fenn; még inkább arra lehetne gondolni, hogy úgy olvasandó «dux Pannoniæ superioris Savariensis.»

² A szerkesztés időpontjára vonatkozólag v. ö. Hermes 36, 547.

³ Lásd az én Chron. min. I. p. 532; a hol az általam megkísérlett időhatározás helyre van igazítva.

⁴ Lásd C. I. L. XIII. 921. Erre a fölíratcsoportra Hirschfeld figyelmeztetett engem. Ott néhány bronztábláról van szó, melyet Claudius Lupicinus v. c. consularis maximæ Senoniæ tiszteletére az ő Agen közelében fekvő villájában Aquitania secundában e tartomány két törzse a Senones és Artissiodorenses állítottak. Az illyr táblánál azonban újabb korbelieknek látszanak, nem annyira a rajtuk lévő keresztény monogrammmiatt, hanem azért, mert a tartomány, melyet a Notitia Dignitatum csupán Lugdunensis Senonianak nevez, itt a maxima Sequanorum mintájára mint maxima Senonia szerepel és a tartomány élén itt consularis áll, míg a Not. dig.-ban præses a főnöke. Azonkívül a galliai fölíratok épenséggel nem csinosak, hanem némileg barbar durvasággal készültek és világosan mutatják a fokozódó hanyatlást: tantis pro meritis felix provincia per t(e), que (így) tribuit tabulas, statuas decernere vellet.

⁵ V. ö. a mit erről részletesebben mondtam Hermes 36. 519. 538 A 2. 540 Á. 1.

hogy még az V. században lehetséges, hogy a nyugoti birodalom legkeletibb tartományaiban született illyr ember a közönséges hivatalnoki pályára léphetett és otthoni villáját békésen birhatta; mégis épenséggel nincs ellentétben mindazzal, a mit különben ez állapotokról tudunk. Igaz, hogy ezek szerint tanácsos lesz a fölíratot e század első évtizedeiből származtatni.

Maguk a duplaversek szabatosak és csinosak és ilyeneket alig várhatnánk egy V. századbeli szerzőtől, a ki nyilván a Bretagne-ban élt. Félreismerhetlen Ausonius, az aquitaniai költő hatása, például a fölírat vége épenséggel emlékeztet arra a szerzőre,¹ a kitől valók a következő sorok:

nam correcturæ tibi Tarraco Hibera tribunal
præbuit adfectans esse clienta tibi.

A tizenkét táblára való sajátyszerű visszautalás a második kettősversben is emlékeztet arra, hogy Ausonius ugyanezt teszi.² De mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy a fölírat háromfelé osztja a jogtudományt: a XII táblás jogra avagy *ius civile*, *prætori jogra* és a császári constitutiók jogára. Bármily természetes magában véve ez a tagozás, a jogi irodalomban nem fordul elő, és ezt a tapasztalásomat jobban értesült jogász ismerőseim is helyben hagyták. Mert a mire Mitteis úr engem figyelmeztetett, hogy a Justinianusféle institutiók a római magánjogot úgy jellemzik, mint *ius civile* et *prætorium*-ot, melyet a gyakorlat és a császári határozmányok (*constitutiones*)³ emendálnak, az ugyan közel áll a fölírat álláspontjához, de nem azonosítható vele, inkább csak hasonlít hozzá. A római jogi anyag és a római jogtudomány a köztársasági jogra (*iura*) és a császársági jogra (*leges*) oszlik ugyan és amaz ismét kétféle: *ius civile* és *ius prætorium*, de ez a fölosztás nem vezet hármas tagozásra, mert a *ius civile* és a *prætori jog* ugyan mint két egyenrangú fejlemény áll egymással szemben, csakúgy mint a városi *prætura* és a *prætura peregrina*, de a constitutiók csupán a részletekben hoztak létre változásokat és belőlük nem fejlődött ki sajátos jogi rendszer.

Azonban a hármas tagozást, mely a római jogtudománynyal nem vág össze, talán annak a kornak a jogi tanítására lehet vonatkoztatni, a melybe a mi táblánk tartozik. Hogyha gondolatban fölidézzük a mi

¹ Ausonius *parent.* 26, 11.

² Ausonius *griphus terni numeri* 61. 62: *ius triplex tabulae quod ter sanxere quaeternae sacrum, privatum populi commune quod usquam est.* V. ö. Sidonius *Carm.* 23. 447: *doctiloqui Leonis aedes, quo bis sex tabulas docente iuris . . . Claudius Appius lateret.*

³ Just. 2, 10, 3: *paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et prætorium iungi.* Ezt alkalmazzák a végrendelkezésre, melynek két tanuját a *ius civile*-re, a két pecsétet az *edictum prætoris*-re, az aláírásokat a *constitutiones*-re vezetik vissza, ut hoc *ius tripertitum* esse videatur.

tudósunk (doctus 4. sor) jogi tanulmányát, a mennyire a Justinianus-féle tanulmányi rend segítségével lehetséges, az öt évre terjedő tanulmányi folyamiban a második évbéli jogtanulókat *edictales* néven találjuk és úgy látszik, hogy az utolsó tanulmányi évet már akkor a constitutióknak szentelték. E szerint bizonyára sejthetjük, hogy az első tanulmányi év mindenekelőtt a ius civile, a következő három az edictumi jog és az utolsó a császári jogra volt szánva.

A RÉGIBB BRONZKOR CHRONOLOGIJÁHOZ.

A chronologia, a melynek a történeti tények kutatásánál döntő szerepe van, a történelem segédtudományai között hosszú időn keresztül mostoha sorsban részesült. Csak az utolsó évtizedekben méltatták nagyobb figyelemre a tudományos kutatásnak ezt a fontos ágát és ezzel a történelmi tudományokat lényegesen előmozdították.

Nem csuda tehát, hogy az őskori *archaeologia* is kiterjeszti a chronológiára a figyelmét és megállapított korszakainak, a kőkorszak, bronzkor, egymás után való következését számokkal, *chronologiai-lag* is igyekszik meghatározni. Ez alkalommal az a célom, hogy bizonyos tévedésekre utaljak, a melynek a legújabb munkákba, különösen *Monteliusnak* «Die Chronologie der ältesten Bronzezeit stb.» című, egyébként jeles könyvébe annál a körülménynél fogva férköztek be, hogy a szerzők az egyiptomi királyok dynastiáinak a chronológiáját nem részesítették kellő figyelemben és így a rézkor és a legrégebb bronzkor absolut és relativ chronológiájának a megállapításában nem jutottak egészen helyes eredményekhez. Minthogy ezzel a tárggyal már a folyóiratban is részletesebben foglalkoztak,* talán időszerű, hogy az egyiptomi *Kahun*-ból legújabbban előkerült papyrusleletekre való tekintettel vizsgáljuk e kérdést.

A magyar, nevezetesen a *lengyeli* (Tolnamegye), *lucskai* (Ungmegye) és *vladházi* (Erdély) réz- és bronzleletek és az ókor keleti népeinek területéről előkerült réz- és bronztárgyak között analogia mutatható ki. Bizonyos azonban az is, mint azt *Bella* helyesen hangsúlyozza, hogy ezek a tárgyak vagy formáik azért még nem kerültek szükségképen a keletről Magyarországra, hiszen valamely művelődési foknak megfelelő hasonló nyilvánulásoktól még nem lehet arra következtetni, hogy azok idegen földről származtak át. Vannak bizonyos kulturális sajátosságok, a melyek mindenütt egyformán és hasonló módon fejlődnek ki. Leg-

* *Reinecke Pál*, Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról. Arch. Ért. U. f. XIX. 225—251 és 316—340, *Bella Lajos*, Az éjszaki bronzkor régibb szakaszának chronológiája. Arch. Ért. U. f. XXII. 160—174. I.

világosabban az astronomiai-chronologiai fogalmaknál tapasztalhatjuk ezt. Ez esetben épenséggel nem kell idegen népektől való kölcsönzésre gondolnunk, minthogy a csillagászati események mindenkre, minden népre nézve egyformán, érthető nyelven vannak az ég boltozatára írva. Egész sora van a művelődési elemeknek, a melyek mindenütt hasonló módon érvényesülnek, a nélkül, hogy az illető népek között bizonyos érintkezési pontokat kellene föltételeznünk. Mégis ez esetben, a magyarországi réz- és bronzleletek tárgyában, szinte önként kínálkozik a keleti, nevezetesen *babyloniai* eredet gondolata. Nem a réznek és a belőle származott bronznak a használata utal keleti eredetre, hanem a vegyi összetétel, vagyis a bronz-, réz- és óntartalmának a hasonlósága, továbbá az egyes tárgyak hasonló típusai és azonos ornamentikája döntők e kérdésben. *Hoernes* az «Urgeschichte des Menschen» című munkájában¹ megismertet avval az úttal, a melyen bronz találománya Európába eljutott. *Hampel* is² *Hoernes* föltevésének ad elsőséget a többi fölött. Reánk nézve ennek a kérdésnek azért van közelebbi jelentősége, mert a legújabb kutatások szerint Dél-Babylonia legrégibb lakóit, a *sumerek*ket, alighanem az ural-altáji nyelvtörzs turk-tatár családjához kell számítanunk, tehát ahhoz a nyelvcsaládhoz, a melyhez tartozik a mi nyelvünk is. Ilyen körülmények között különös érdeklődéssel birhat reánk, hogy az archaeologiai leletek tanúsága szerint a magyar földön (*Lucska*, Ungmegye) lelt, ötvözetlen rézből készült fejszék³ teljesen megfelelnek a Babyloniában talált példányoknak. Kétes és talán nagyon is merész, de aligha teljesen alaptalan az a föltevésünk, hogy már ősrégi időben olyan nép élt földünkön, a mely a magyarsággal egy törzsből származott.

Bronzculturánk keleti eredetét a babyloniai leleteknél még inkább bizonyítják azok az analógiák, a melyeket az egyiptomi régiségek tüntetnek föl. Ma már bizonyos, hogy Egyiptom és Közép-Európa már az őskorban olyan összeköttetésben állottak egymással, hogy mindkét területen hasonlóak voltak a culturális viszonyok. A *Nagadá*-ban és *Ballas*-ban, valamint *Kahun*-ban, *Gurob*-ban és *Hawará*-ban lelt agyagedények, a melyek a kőkor végéről vagy a bronzkor kezdetéről valók, mind az anyag minősége, mind pedig a kiviteles forma és ornamentika tekintetében megfelelnek a *lengyeli* leleteknek. Különösen föltűnő ez az anyagedények bekarczott vagy festett spirális disztítésében.⁴ Azok a

¹ Bécs, 1893. 356—359. l.

² A bronzkor emlékei Magyarhonban III., 226—228. l.

³ *Pulszky*. A rézkor Magyarországon. Budapest, 1883. 60. l.

⁴ V. ö. *Flinders-Petrie*: «Kahun, Gurob and Hawara (London, 1890.)» cz. művének XII. és XIII. tábláját *Hampel József*: «Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn. (Budapest, 1887.)» cz. művének LXXII—LXXX. tábláival és lásd még: *Montelius*, 90. lapot.

lapos és négyszegű vékony rézvésők, a melyeket nálunk találtak¹ nagyon hasonlítanak a kisázsiai, syriai és egyiptomi vésőkhöz. Olyan fűlszerűen sodrott végű bronznyakpereczeket, a milyenek Magyarországon olyan általánosak és a bronzkor legrégibb szakából származnak,² *Kahun*-ban is találtak.

A magyarországi és a keleti leletek további analogiája, hogy míg typologiai szempontból a bronzbalták általában nagy különbséget tüntetnek föl Európa és a kelet között, a mennyiben keleten az egész bronzkorban csak egyszerű, lapos balták ismeretesek, míg Európában többnyire domború oldalú balták fordulnak elő, Magyarország ebben a tekintetben is megegyezik a Kelettel és Európa egyéb népeivel ellentétben éppen lapos baltákat nagy számmal, domború oldalú baltákat csak nagyon elvétve mutathat föl. Mindebből kiviláglik, hogy, ha e művelődési elemek kifejlődését idegen befolyásoknak kell tulajdonítanunk, ezek csak *keletiek* lehetnek.

Mindezt csak azért hangsúlyozzuk, hogy reá mutassunk arra, mekkora fontossága lehet a keleti, nevezetesen az egyiptomi chronologia helyesbítésének hazai művelődési viszonyaink szempontjából is.

Az egyiptomi XII. dynastia chronológiájának a megállapítása a legfontosabb, hiszen a bronzkor kezdete ahhoz az időhöz fűződik. Maga a chronologiai indokolás nem tartozván e folyóirat körébe, itt csak az eredményeket foglalom össze a következő táblában.³

A XII. dynastia uralkodói:

1. I. Amenemhat 1995—1965.	{ 1995—1975. mint egyedüli uralkodó. 1975—1965. fiával együtt.
2. I. Userteszen 1975—1930.	{ 1975—1965. atyjával együtt. 1965—1933. mint egyedüli uralkodó. 1933—1930. fiával együtt.
3. II. Amenemhat 1933—1895.	{ 1933—1930. atyjával együtt. 1930—1901. mint egyedüli uralkodó. 1901—1895. fiával együtt.
4. II. Userteszen 1901—1882.	{ 1901—1895. atyjával együtt. 1895—1882. mint egyedüli uralkodó.
5. III. Userteszen 1882—1856.	
6. III. Amenemhat 1856—1814.	
7. IV. Amenemhat 1814—1805.	
8. Sebeknofer 1805—1801.	

¹ Pulszky Ferencz. A rézkor Magyarországon 47—49. l. és Montelius, Die Chronologie der ält. Bronzezeit. 93. l., 250. kép.

² Hampel. Alterth. d. Bronzezeit, CXVI. l., 21. kép.

³ V. ö. Mahler. Zur Geschichte des mittl. Reiches der Aegypter; *Orientalistische Literaturzeitung* 1902, VI. sz.

Egyiptom bronzkorát, mely ott a XII. dynastia korában vált általánossá azt az ónban gazdag néhány egyiptomi bronztárgyat, a melyek állítólag régiebbek a XII. dyastiánál, vagy csak kivételnak kell tekintenünk, vagy még inkább helytelenül határozták meg őket,* most már nem a Kr. e. 2500 év tájékára, hanem a Kr. e. XX. század elejére, vagy legfölbbebb a XXI. század végére kell tennünk.

Ezzel kapcsolatban az I. dynastia korát is tetemesen le kell szállítanunk és nem mondhatjuk többé, hogy «az egyiptomiak *legalább is* a Kr. e. ötödik évezred óta ismerték a réz használatát»,** hanem a helyett csupán a negyedik évezred végét (kb. 3100 Kr. e.) fogadhatjuk el.

Az által, hogy az egyiptomiak chronológiáját olyan tetemesen le kellett szállítani, a réz- és bronzkor meghatározására nézve az ókor többi művelt országában és Európában is lényegesen más szempontokat nyerünk, mint a milyeneket a kutatók eddig fölvetettek. Így például, ha egyiptomi és európai leletek közt kimutatható bizonyos analog jelenségek alapján még továbbra is fönn tartjuk az Egyiptomból való behozatal tételét, akkor a mai napig érvényben levő évszámokat tetemesen le kell szállítanunk, vagy — a mit természetesebbnek tartok — az egyiptomi elméletet el kell ejtenünk. Ha már ragaszkodunk az idegen befolyás elméletéhez, akkor ahhoz a föltevéshez kell visszatérnünk, hogy az európaiak — első sorban természetesen a görögök — egyéb művelődési elemekkel, mint például a csillagászzal és időszámítással együtt a bronzculturát is egyenesen a babyloniaktól, nem pedig az egyiptomiak közvetítése révén vették át és hogy ilyképen az európai bronzkor chronológiája az egyiptomiakétól nagyjából független. *Dr. Mahler Ede.*

RÉGISÉGEK A HONFOGLALÁS KORÁBÓL.

Mióta 1900-ban megjelent az Akademia milleniumi műve, melyben föladatom volt a honfoglalás korából ismeretes sírleleteket lehető teljes számmal egybeállítani, adataink e fontos kor emlékeiről ismét kedvezően gyarapodtak.

Ez az örömdetes tünemény nemcsak a véletlennek tulajdonítandó, de a fokozott éberségnek is van benne része, melylyel szorgalmas munkatársaink az újonnan színrekerülő maradványokat országszerte szemmel tartják. Az első összeállítás tehát máris kiegészítésre szorul, minek senkisé örülhet inkább, mint annak szerzője, a ki maga is kötelességének tartja, hogy a még itt-ott lappangó emlékeket, melyek figyelmét első ízben kikerülték, kifürkészsze.

* Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit, 149. l.

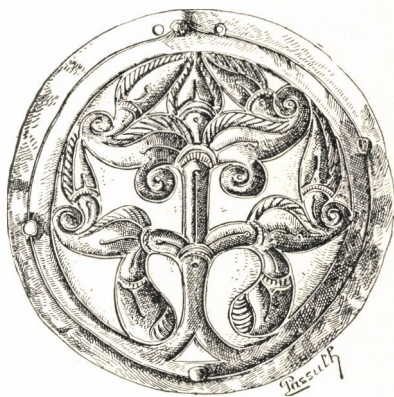
** Montelius, i. h. 144. l.

Nagy szükségünk van arra, hogy közös erővel folytassuk az emlékek gyűjtését, hogy világossággá változtassuk a homályt, mely eddigi igyekezetünk daczára még rajta van e koron. Az adatok gyűjtése még mindig legfontosabb földadatunk. Termékeny képzelem kiegészítheti a hiányokat és gyér adatainkból festhet színes képeket; de ezt a szép hivatást egyelőre még a költőkre kell hagynunk. Lassubb munkát végzünk, mint a szárnyaló költészet. Gyűjtésünknel mindig a röghöz vagyunk kötve, mely irígyen őrzi a föld mélyében rejlő sírokat és kincseket.

Eddigi tapasztalataink szerint, melyek egyébként a históriának és a mai állapotnak is megfelelnek, a honfoglalási kor hazánk sík részein hagyott reánk legtöbb maradványt.

Mostani adataink is az Alföldről és a Dunántúl két síkföldi helyéről valók. Szabolcsmegye, tisztelt munkatársunk, az örökké mozgékony dr. Jósa András érdeméből három új lelhelylyel gyarapítja a leltárt. Anarcsról, Demecserről és Kotajról közölhetünk újabb leleteket; gyarapodásunkban Borsódot Domaháza képviseli. Van egy lelet Esztergomból és egy a szilasi pusztáról Komárommegyében. Pestmegyét képviselik a kis-kun-halasi határ leletei, egy Kecskeméten előkerült érem és a pusztaszent-imrei régiségek, Torontálban Török-Kanizsán került elé néhány darab; végül van Fejérvárról egy éremlelet és egy igénytelen, de érdekes ékszer Duna-Szekcsőről származik.

Anarcsról szerzett dr. Jósa András a szabolcsmegyei múzeum számára egy díszítő korongot, vékony ezüstlemezből. Átmérője 6·8 cm. A korong felső lapját mintegy 3—4 mm. széles síma sáv köríti, gyöngén bevert körvonal különíti el egy hasonló szélességű belső sávától, melyből a korong függélyes középtengelye tövén hajlott oldalú háromszög idomában kidomborodik úgy, hogy a háromszög két felső oldalának csúcspontján, két, gyökér módjára közös törzsszé egyesül. Ez a tengely irányában áll, laposan kidomborodik, kétfelé hajló, hármalevelű ágakat bocsájt jobbra-balra azután a kettő között mint egyenes szár folytatván irányát, hatlelevelű bokrétaival végződik. Mind e növényidomok a vékony aranyhártyával borított háttérből laposan kidomborodnak. Formáikra a tarczali és galgóczi díszített tarsolylemezek találunk hasonlatosságokat.

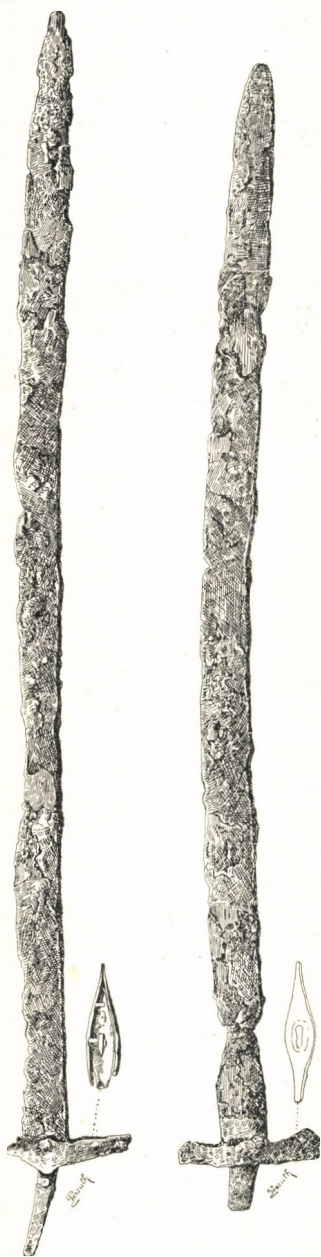
ANARCSI DÍSZKORONG
a szabolcsmegyei múzeumban 4/5 n.

A felső palmettes bokréta leginkább a galgóczi mintát közelíti meg és szorosabb összehasonlítás után azt is állíthatjuk, hogy korban megelőzi. Az anarcsi lemez növényi idomai, minden modorosságuk dacára még jóformán élő növények képzetét keltik. A szárat és leveleket a találkozási helyeken közberakott szalag szorosan összefűzi. A levelek idoma, a középső gerincz vonalas jelzése, valamint a levelek

egyik oldalán végighúzódó vonalzott sáv csupa oly sajátzerűség, melyet a honfoglalási kor növényornamentikájában, mint jellemző sajátzerűséget, állandóan észlelhetünk. A korong alját aligha nem egy második lemez borította és a két lemezt négy helyen, fölül-alul s két oldalt egyenlő távolságokban alkalmazott akla kötötte össze, három akla most is helyén van és mindegyik mellett még egy csonka fémlemezecske maradt meg. A felső akla mellett két átjáró lyukacska lefelé hajló széle azt mutatja, hogy ezek arra szolgáltak, hogy a korongot valamire reáerősítsék, nem tudjuk bizony megmondani, hogy mire.

Demecser község kötelékéhez tartozó Borzsova pusztán ifj. Elek László ur birtokán 1900. évi februarius hóban a Dinnyés-hegy dülőben hat hold szőlőtalaj rigolozása alkalmával a munkások állítólag 75 cm. mélységben néhány sírra akadtak, melyből ifj. Elek László ajándéka gyanánt dr. Jósza András két kardot, egy vasbalta, egy darab bronzkarpereczet és egy kis csüngő bronzpitykét mentett meg* ugyancsak a szabolcsmegyei múzeum számára.

Az első kard (1. ábra) mostani hossza 76.4 cm., a penge legépebb részén a legnagyobb szélesség 3.4 cm. A penge kevésbé hajlított és egyélű, az ellenző két szára fölfelé hajló, mindkét szára végefelé szélesbül, egész hossza lehett 10 cm.; a markolatból megvan egy 3 cm. hosszú darab; a markolat az ellenzőre ferdén állott. A penge vége ép, helylyel-közzel fölületén még rajta vannak a hüvely farostjai.

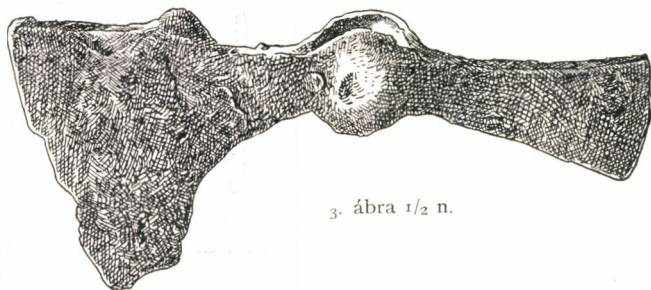

1. ábra cca 1/5 n. 2. ábra cca 1/5 n.
DEMECSER.

* Az érdekes leletről legelőbb a «Nyirvidék» márczius 2-iki számában adott hírt dr. Jósza András.

A második kard (2. ábra) mostani hossza 82 cm.; a penge szélessége 3 cm.; a penge hajlása igen csekély, hátának a vastagsága tövén 5 mm., az ellenző idomát (d) rajzunk fölülről is szemlélteti, függélyes fala mandola idomra csúcsosodott kétfelé és két tompa csúcsban szélesbül a penge tengelyén és markolatán; a markolat tüskéjével a fala belsejét közepett vízszintesen érő lemez révén függött össze, ennek a lemeznek két vége nem ér a csúcsig, de hajlásban fölünkörödik.

A vasbalta (3. ábra) két karú, egyik karja szélesebb, a másik rövidebb és keskenyebb, a hossz tengely a hüvelyben kétfelé lehajló, a hüvely szélei fölül-alul körszelvény idomúnak; az él mindkét pengén csak kevéssé kihajló.

3. ábra 1/2 n.

4. és 5. ábra 2/3 n.

DEMECSEK.

A karperecz csonka darabja (4. ábra) körded átmetszetű, tömör s hegyes végű. A csüngő pityke (5. ábra) körded idomú nyolczlapú, fölül apró gyűrűs füllel s alul kis körülfutó dudorral.

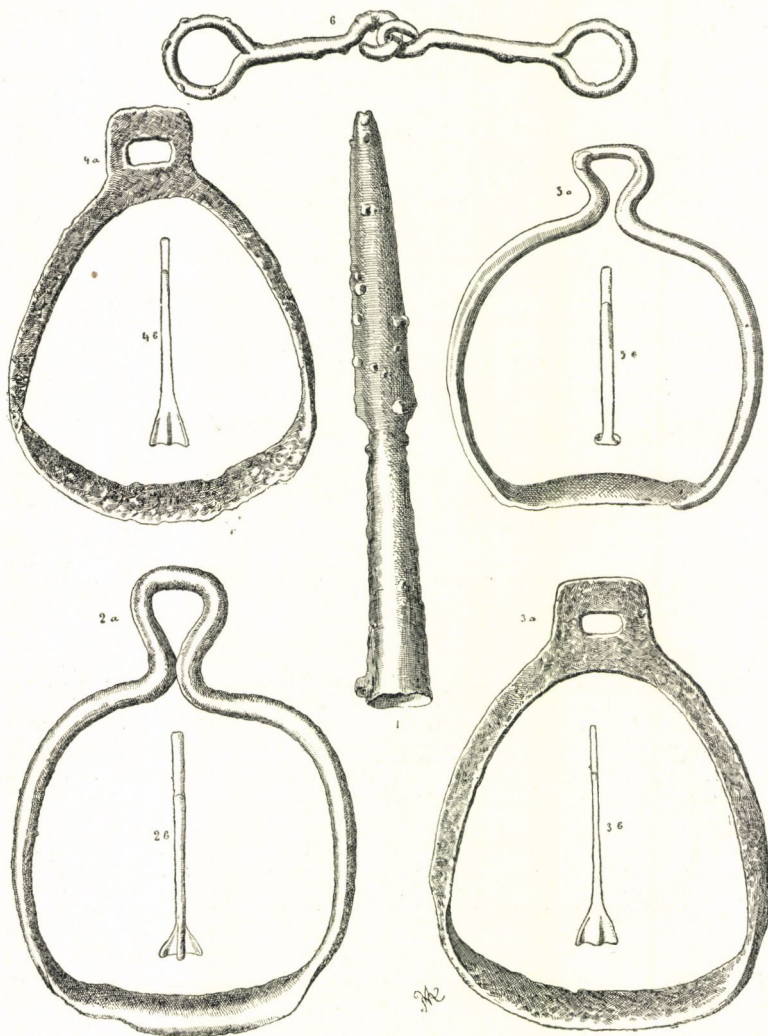
Kotaji lelet (Szabolcsm.) dr. Jósza András úr szivességéből közölhetünk itt egy lovas sírból megmentett néhány tárgyat, melyet a nyíregyházai muzeum őriz. Vasgerely (1. ábra), idoma igen jellemző; ismerjük az idomot a bezdédi temető 7-ik sírjából. Mindkét példánynál a penge meglehetősen keskeny és élük kevéssé kihajló, alul a köpü felé éllel végződnek; a penge ezuttal nélkülözi a középső gerinczet, míg a bezdédi példánynak van tompaszögű gerincze; mindkettőnek a nyél beillesztésére szolgáló köpü hossza majdnem megközelíti a penge hosszát.

Feltűnő hogy a leletben két pár oly idomu kengyelvasat kapunk, mely eddig nem igen fordult elő együttesen. Mind a két forma ismeretes, a 3. és 4. sz. alatt ábrázolt négyszögfüllű kengyelt Bezdedről, Horgosról, Zalaszentmóról birjuk.

A másik kengyelformát a fül hurkos alakítása jellemzi (2. és 5. sz.). Ezt az alakot az u. n. avar-bolgárkor sírjaiból ismerjük, fönmaradására a honfoglalási időszakban ez az első hiteles példa. 6. A vaszabla a meg-

szokott «csikózábla» példáját mutatja, a mely azonban a két szélső nagyobb karikát nélkülözi.

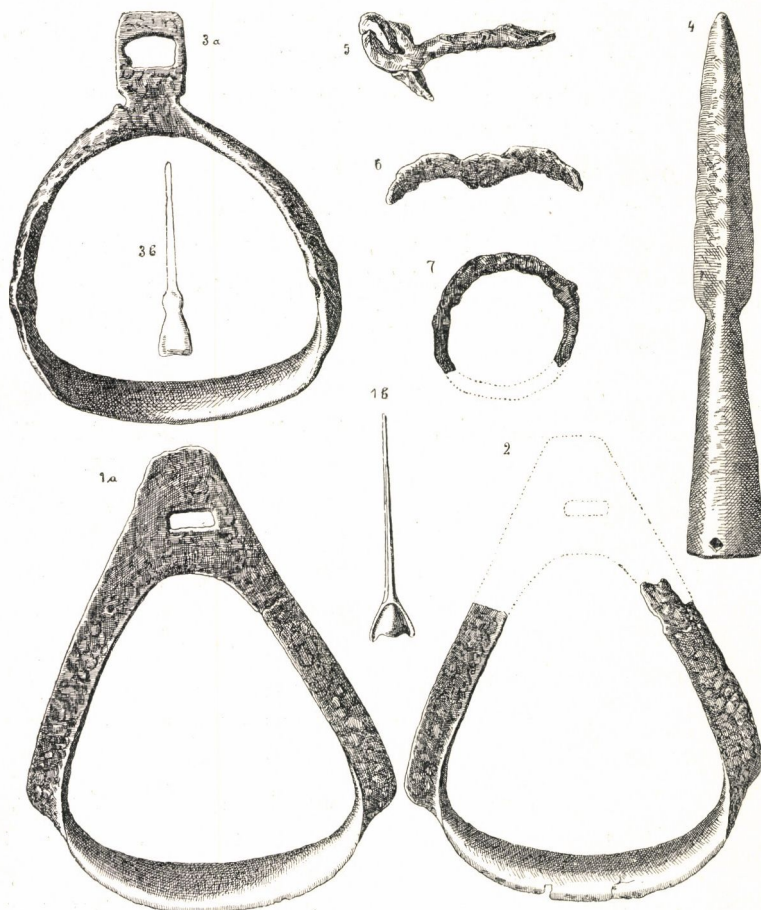
Domaházai lelet (Borsódm.). Úgy látszik, hogy több sírból való vas-tárgyak kerültek itt együvé. Az 1. és 2. szám alatt ábrázolt sajátságos kengyelformát néhányszor honfoglalási korabeli sirokban láttuk. Jellemző

KOTAJI LELET (SZABOLCS M.)
a szabolcsmegyei múzeumban $\frac{1}{3}$ n.

a száruk széles és lapos idoma, a külső szélők nem hajlással, de egyenesen fut a csúcsos szög felé, belső szélők csúcsos ívben hajlik; a talp igen széles, alja gerinczes és két széle erősen lehajló; a szíjnak való rés igen szabályos négyszögű áttörést mutat; egyik példány (1.a) ép, a másiknak (2) csak az alsó fele van meg. 3.a a kengyel idoma az avar-

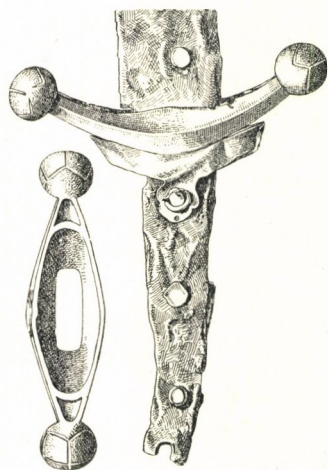
bolgár kengyel formákat közelíti meg, fülénél fogva, melynek a tengely irányában álló hosszényszögformája van és alulról fölfelé vékonyodik. A hol a szárai a talpból kiemelkednek körded kihajlás ékíti; ez oly jellemző részlet, melylyel a XI. századi aradmegyei sírmezők kengyelvasain is találkoztunk. 4. sz. A lándsa idoma inkább a lándsák bronzkori formáját példázza, mint a régi középkor avar s magyar szakaszából

DOMAHÁZA $\frac{1}{3}$ n.

ismert idomokat. A köpü falán a széle táján apró négyszögű áttörés, a nyél beleerősítésére szolgált. 5, 6, 7. a zabla töredékei.

Az *esztergomi* egyházmegyei könyvtár helyiségében őriznek egy kardot, melyet Némethy Lajos esperes és esztergom-vizivárosi plébános szíves közlése szerint, talán a könyvtár épület építése alkalmával, leltek. Ugyancsak az ő szívességének köszönhető, hogy a kard rajzát itt bemutatathatjuk. A kard a legérdekesebb honfoglalási korabeli emlékek egyike. Megmaradt majdnem teljes hosszában a penge, megvan az el-

ESZTERGOM.

lenző és a markolat vasának külső végéből is csak egy kis darab hiányzik. A penge kevésbé görbe és egyélű, különös sajátsága, mely miatt a többi, eddig ismert honfoglalási korabeli kardpengétől külön válik az, hogy mindkét lapján hosszában végigfutó tompa gerincze volt, melynek nyomát a hegyétől mintegy a közepéig még most is követni lehet, bár fölületét a rosda megmarta és érdessé tette. A penge hossza a beugró szögletéig, a hol rajta ül az ellenző, 72 cm., ugyanott épségben maradt szélessége 2·7 cm.; ez a penge tehát a keskenyebb példányokhoz tartozott. A penge saját-szerűségei közé tartozik, hogy tövétől mintegy 1 cm-re és 9 cm-re egy-egy aklasszögecs jár keresztül rajta, mindkét szögecs sárgásfehéres fémből, talán rossz ezüstből való és rendeltetése az lehetett, hogy a penge tövét egykor borító ezüstlemez megerősítésére szolgáljon, a penge külső oldalán az alsó szögecs még most is szorít oda egy darabka ezüstlemezt.

Az ellenző idoma a szokásos hajlást mutatja; legszélesebb a közepén, fölfelé hajló karjai keskenyülnek és mindegyike gömbbel végződik, anyaga bronz vagy sárgaréz. Hátsó oldalán az ellenző fölületét csak középső hossz tengelyén végig futó lapos gerincz díszíti, elülső oldalán közepett sarokra állított négyszög idom domborodik ki rajta, melynek oldalsó két sarkából egy-egy tompa gerincz vonul a gömbös végekig, mindegyik mezőben, mely így támad, egy-egy mélyített vonal, talán valamikor ezüst szál befogadására szolgált, mindegyik vonal két végén egy-egy mélyített pont.

A gömbök fölületét kereszt-idomba helyezett négy vonalas idom ékíti. Az ellenző vízszintes alkatát fölülről tekintve külön ábrában mutatjuk. Idomát csúcsos végű kis sajkához lehet hasonlítani, mint az egyik demecseri kardnál, csak hogy ezuttal a felálló falakat a két csúcs táján egy-egy harántosan futó fal összeköti úgy, hogy három mélyedés támad. Alulról tekintve a tagozás hasonló, csak hogy a csúcsok felé eső háromszögű mezőben csúcsos cikkely domborodik ki a mélyedésben, mely ezuttal csak díszítés és reminiscencia, mert

az egész ellenző egy darabból öntött bronzdarab. Ily bronzellenzője van a székesfehérvári (demkóhegyi) kardnak. Máskor, midőn a kard markolati nyújtványát ölelő lemez vasból való, mint az egyik már idézett demecseri kardnál (2. ábra) a sarokcikkely üres, a bronzöntvényénél tehát a háromszögű domborulat az ürességbe nyúló kunkorodás emlékezetének tekinthető. Úgy sejtjük, hogy az ellenző felső oldalán látszó mélyedést valamikor ezüstburok borította csakúgy, mint a hogy még most is ezüstlemezű hüvelypánt takarja az alsó mélyedést. A hüvelymburkolat síma és a markolatnyújtvány mindkét lapos oldalán a középtengely irányában álló hármascikkelyű levél idomával végződik. A levélen átjáró aklasszögecs erősítette a lemezburkolatot a famarkolatra, melyből egy darabka még megmaradt a burok s a markolatvasa között; a buroknak most nyílása van alul, azelőtt a nyíláson át kibujt a markolat fája, mely ezentúl a vasnyújtványt borította. A nyújtvány vége felé keskenyül, tengelye hajlított és ferdén áll az ellenzőre úgy, hogy a penge kihajló élével ellentétesen behajlik. A vasnak mintegy közepén átjáró aklasszögecs az egyik oldalán egy darabka vaslemezt szorít le; úgy látszik, hogy ez utólag került reá, talán mivel meglazultak a markolatok farészei. Ugyan ily utólagos javításról tanúskodik az a kis vaspléh, mely a hátsó oldalon a felső szögecs feje alatt s az ezüstlemez fölött megmaradt. A tarczali karddal együtt előkerült egy ezüstlemezű hüvely, mely az esztergomi kard az imént jelzett hüvelyével összetalál; az esztergomi példány szerint most már a tarczali kardmarkolatának a kiegészítését is el tudjuk képzelni. Viszont a tarczali markolat végső befejező gömbjéről megmaradt borítólemez szerint lehet az esztergomi kard markolatának a befejezését eltalálni. Két szögecs szolgált a gömb megerősítésére, az egyik megmaradt és három karélyú ezüstlemezt szorít még most is a markolat vasához, a másik szögecsnek csak az átjáró lyuka maradt meg, mert itt a markolat vasa csonka; egész hossza most csak 9 cm.

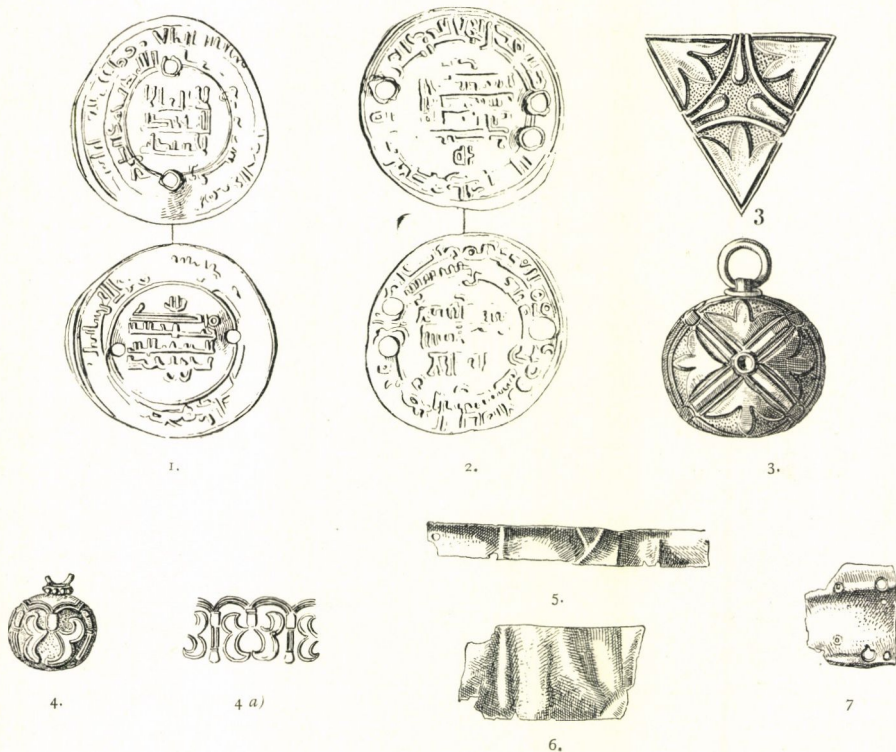
Komárommegyében a szilasi pusztá tercsi dülő nevű részén 1899-ben földmunkálatok alkalmával sírokra akadtak, melyeknek mellékleteiből a birtokos szívesességéből néhány darab a n. múzeumba jutott. Az összes daraboknak az ábráit ide csatoljuk.

1. és 2. két X. századi sammanida pénz (dirhem), többszörösen átlukasztott példányok, melyeknek nyilván az volt a rendeltetésök, hogy a ruhára varrassanak.

3. Gömbidomu gomb aranyozott, ezüstlemezből, apró karikával a megerősítésre. Fölületét domborura trébelt ékítmények díszítik, az alapot gyűrűző poncczal érdessé tették. Ábránk oldalnézetben mutatja a gombot és a fölötte lévő háromszög a gömb aljának kiterített képét ábrázolja. A mustra derékszög alatt egymásra találó négy léczet mutat; az alsó felén a keresztágak végeit körszelvényű léczek kötik össze egy-

mással. Az így bekeretelt szögöket mindig hármas levél tölti ki, míg a körszelvények közt három szívídomu levél domborodik.

4. és 4.a. Kisebb gömbidomu gomb aranyozott ezüstből; a gyűrűcske csonka, tövét gyöngyözött kör fogja körül. Fölületét domborulatok ékítik. Ezeknek a mustrája dupla léczekből alakított csipkézett keretet mutat, mely a gömb tövéén köröskörül vonul. Így hat csúcs támad; minden második csúcsból kiindul a gömb fő tengelye irányában futó lécztag és ezek befoglaló keretül szolgálnak a közbeeső csúcsokból

PUSZTA-SZILAS.

1. és 2. 1/1 n. 5-7. 2/3 n.

kiinduló négytagu levelek számára; a kiterített mintát mutatja 4a) ábránk; mindig két-két levél áll egymásmellett és mindegyik levél bekeretelt kisebb és nagyobb félholdidombból áll.

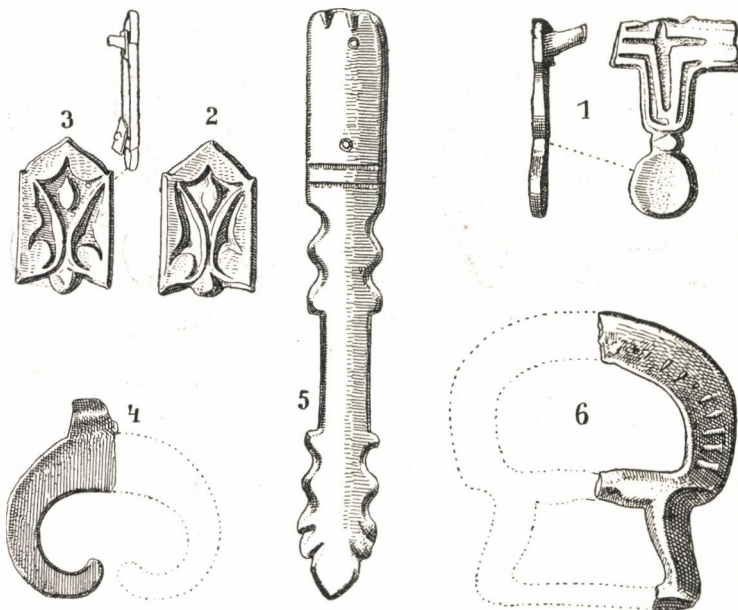
5.—8. Keskenyebb és szélesebb ezüstszalagok töredékei egykoru rendeltetéséről csak annyit sejtethünk, hogy a rajtuk lévő lyikacsokon valami alapra voltak erősítve.

Kis-Kun-Halas. A halasi ev. ref. főgymnasium múzeumában a halasi határból származó több leletet őriznek, melyeket a múzeumi gondnokság szíveségéből rajzban is bemutathatunk. a) A balotai pusztáról származik rossz ezüstlemezéből vert szívídomú boglár. Szélesebb

átmérője 3 cm. a csúcs irányában kisebb átmérője 2.5 cm., a csúcscsal ellentétes szélén 8 mmnyi rés van. A rés külső szélén síma párkány, mely mindkét végén apró bütyökkel végződik, azontúl laposan kidomborodó sáv fut végig a boglár szélén. Az áttörés belső szélét két felől ujjasvégű keskenyebb domború sáv szegélyzi, mely a rés csúcson egyesül s odább ismét ellentétes irányokban kihajlik; mindegyik ág hármassal levéllel végződik, a levelek s a sáv vége között rovátkolt harántos szalag, mely azonban csak a balsó ágnál maradt meg tisztán, a jobbik ágon határozatlanok az idomok. A két ág elhajlási szögéből szintén hármassal levélidom emelkedik ki. A lemez alján három apró szögecs állott ki, az egyik letört.

KIS-KUN-HALAS,
BALOTAI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

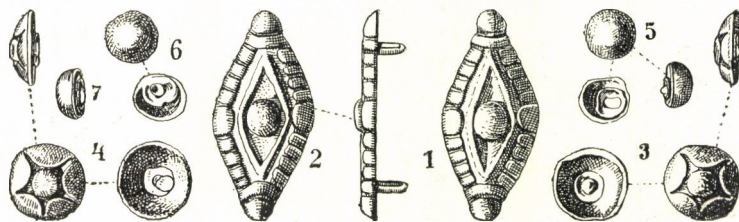
KIS-KUN-HALAS, BODOGLÁRI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

b) Bodoglárról való kilencz apró fémtárgy, sárgarézről vagy bronzból, legtöbbje csonka. 1. Pánt-féle lapos lemez, mely mostani csonka állapotában kereszt három ágát példázza, egyik ág koronggal végződik, közepett négyágú keresztmélyedés talán zománcz-féle anyaggal van megtöltve, a szegély hosszában vékony vonalas mélyedés futott körül. Az egyik a keresztág aljából 8 mm. hosszú tompa szögecs áll ferdén ki, mely nyilván arra szolgált, hogy vastag bőrrétegben álljon meg.

2. és 3. Két egyforma ötszögű lemezke szíjak végéről. Szélességük 12 mm., hosszuk 2 cm. Csúcsos végén két széle kördedszelvényű

domborodással szélesbül befelé, két párhuzamos széle mellett hosszában ketté szelt palmett idom szélesbül a tér felé, a két félpalmett között az alsó levéltől a felső levél csúcsáig vonuló két keskeny ág domborodik ki, a két ág hajlási szögében a csúcs irányában tojásdad idom domborodik, az ellenkező hajlási szögből bütykös idom áll ki. A két lemez alján két apró szögecs áll ki és mindegyiken még rajta van az apró négyszögű szorító pléhecske. 4. Félholdidomú csüngő feledarabja hajlásának felső széléből hengerded idomban hajlik ki a füle. 5. Pántlemez, talán szekrénykére volt erősítve, a mit végső harmadán látható két kis átjáró lyuk mutat; az ellentett végének idoma palmett körvonalait példázza, közben pedig párhuzamos idomú és csipkézett szélű a pánt két része.

Volt még a leletben egy bronzcsatt fele töredéke és egy kis palcza, melynek fele négyélű, másik fele hengerded, valamint két más határozatlan bronz-töredék.

KIS-KUN-HALAS, INOKAI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

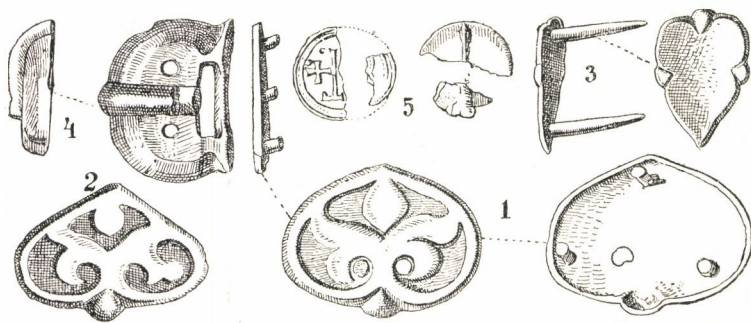
c) Inokáról valók rhombikus és kerek boglárkák rossz ezüsből. A rhombikus idomot két ábrában mutatjuk be (1. és 2.), a középső gömbszelvényű domborulat belső egyenes vonalas és külső gyöngyözött keret szegélyezi; a gyöngykeret két hegyes és két tompa csúcsán a gyöngyidom nagyobb mint a többi. A fölület mélyedésein az aranyozás most is megvan. A lemez alján a hegyes csúcsok táján egy-egy sodronyos fül áll ki. Az egyik boglár egyik hegyes csúcsán átlyukasztott, a többi nem. Megmaradt egészben hét ilyen boglár.

Kerek idomu boglár kétféle van, nagyobb és kisebb. A nagyobbiknak (3. és 4. ábra) a fölületén közepett gömbszelvény idom s körülötte öt szírom domborodik, az egész fölületen megmaradt az aranyozás nyoma. A boglárkák aljából kiálló szögecsen megmaradt a pléhes szorító lemezke. A kisebbik fajta boglárka (5., 6., 7.) síma ezüst félgömb, melynek aljából kiáll a szögecs s rajta megmaradt a szorító lemezke, egészben van hat darab.

A lelethez állítólag hozzátartozik egy kerekded ezüst sodronygyűrű fele része és két sodronyos munkát utánzó, áttörtművű, lapított gömbszelvényű rozetta, melynek középső áttört gyűrűjéből hat három-

szögű áttört czikkely indul ki. A hol a hegyesszögök a gyűrűvel összeérnek, közben mindig egy apró gyűrűcske ül; a hegyes szögű czikkelyek egyenes szárai egy-egy pettyel végződnek, mely fölött a harmadik záró oldal körszelvényidomban kihajló; a kihajlásokat mindig egy-egy kerekded petty köt össze. Úgy látszik, hogy e két ékítmény modern időből való, mert nem sodronyos mű, de pléhből való és préselt.

d) Rekettyéről való két szívidomú pityke, egy szívidomú lapos diszítvány s egy csatféle. A két pityke bronzöntvény és az egyiknek (1. ábra) a felső lapján még világosan fönmaradt az ezüstözés. A szegélyző lécz a csúcscsal ellentett oldalközepén összeér, külső sarkát gömbszelvényű petty tölti ki, belső csúcsából ötszirmú palmett nő ki; a boglár alján három szögecs maradt meg, egy negyediknek megmaradt az áttört lyukacsakája. A másik boglár (2. ábra) durvább mű,

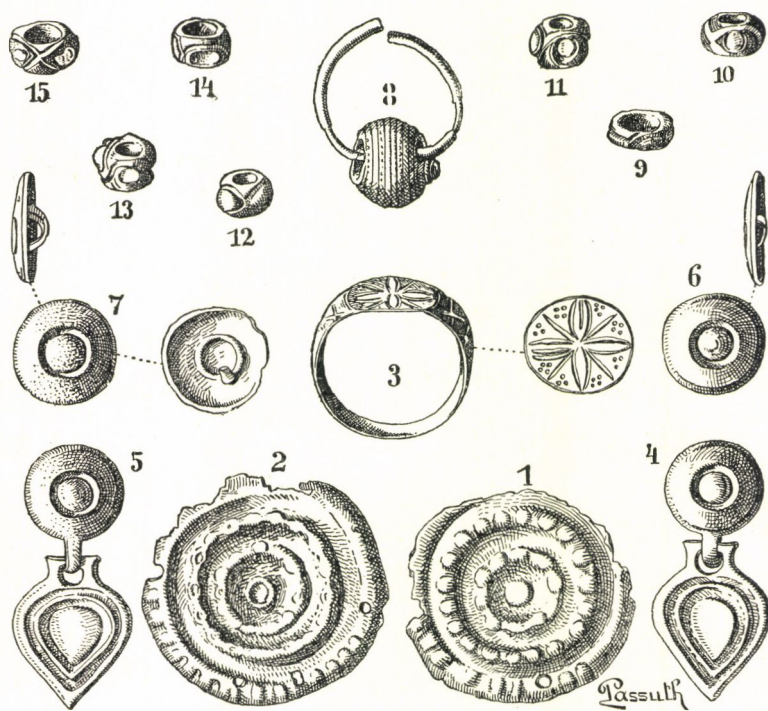

KIS-KUN-HALAS, REKETTYEI PUSZTA $\frac{2}{3}$ n.

fölülete nem volt aranyozott, domborművének a rajza hasonló az előbbiéhez, de zavarosabb, a mennyiben a palmetta középső levele egészen külön válik s a két oldalsó levélpár sem tartotta meg szorosan a szokásos idomot. Aljából két szögecs áll ki. Hármasszelevelű szívidom bronzból (3. ábra) fölülete síma, a három szírom sarkait egy-egy kisebb czikkely tölti be, aljából két cm. hosszú szög áll ki, a mely bizonyára fára való erősítésre szolgált csat. Ezüstözött utánzású (4. ábra) a kidomborodó lemezen a ferdén fölfutó széle példázza a gyűrűt és közepett kidomborodik a nyelv idoma, mely mellett két apró lyukkal van áttörve a lemez, a nyelv tövén harántos rés van.

Apró ezüst korongocska, átmérője volt 12. mm. van belőle egy nagyobb s egy kisebb töredék a nagyobb töredéken egyenszerű keresztke s fölötte gömböcs domborodik, mellette egyenes vonal domborodik s a kisebb darabon mintha a P kerek hajlata maradt volna fön; az egészet párhuzamos vonalkelet futotta körül. Az alján közepett gerinczforma emelkedés, mely egyik részében keskeny fal gyanánt mutatkozik, a második töredéken pedig mintha tűzben vett volna föl szabálytalan formát.

e) Zsand korongos pléhek (1. és 2. ábra) központi dudorral és három központi dúdoros körrel, a külső dúdoron, a hol megmaradt a hat példányon, apró lyukas áttörések vannak fölvarrásra. A korongok egymással össze izzasztott több lemezből állanak, némely példányokon a dúdorok gyengén behorpasztattak, a dúdorsorok közein a külső lapon az aranyozás most is sok helyütt megvan. 3. ábra. Újra való gyűrű sárgarézből; kiszélesbülő feje tojásdad, rajta vonalas rajz, egyenszárú, keresztbe rakott négyszirmú virág, a keresztágak s a szirmok között négyesével elhelyezett apró pontok; a fej rajzát vonalas kör foglalja

KIS-KUN-HALAS, A ZSANDI PUSZTÁRÓL $\frac{2}{3}$ n.

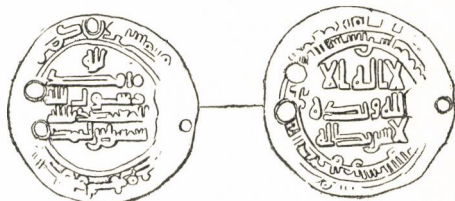
be, attól jobbra-balra a gyűrűt két-két egymás mellé helyezett kereszt diszíti. 4. és 5. ábra csüngős pityke, rossz ezüsből, két részből áll, kerek felső lemezből, melyet mélyített s aranyozott vonalkör ékít s a lemez széléből kiálló fülöncsüngő lemezből, melynek fölületét, a külső szélét kísérő kettős, aranyozott mélyedés diszít; a felső lemez alján kiálló fül. A leletben három teljes csüngős pityke van; két, más pár-nál, a fül letört, egynél csak a felső korongos pityke maradt meg.

6. és 7. ábra. Korongos pitykék, rossz ezüsből, köridomú aranyozott vonaldísz, alján apró füffel; van három ép példány és két csonka darab.

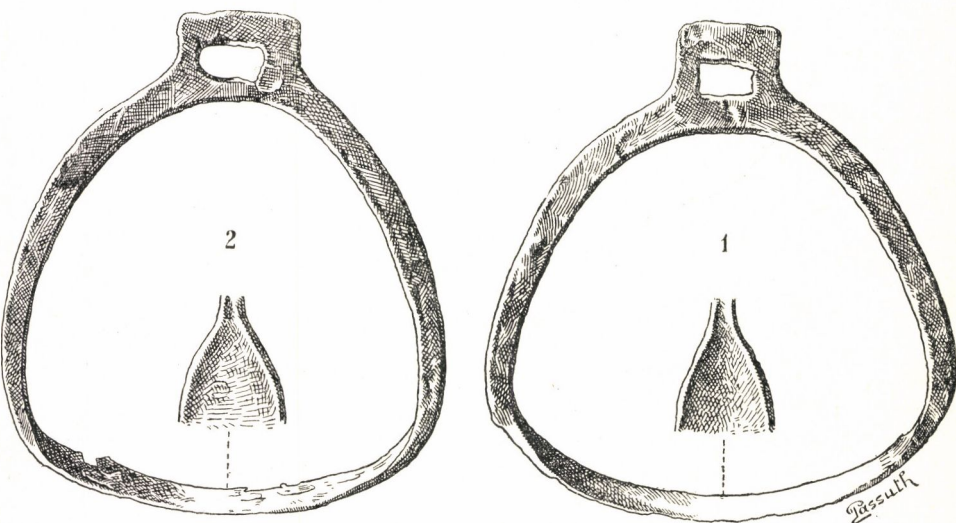
8. Rossz ezüsből való sodronykarika, rajta csüngő csigaidommal, melyet egymás mellé forrasztott rovátkos sodrony szálakból alakítottak.

Hat darab üveggyöngy is volt a leletben, melyből ötöt mutatnak be 9—15. számú ábráink. 9. Kékesfekete üveggyöngy, melyen zöld betét volt; 10. feketés üvegben fehér hurkos betét, minden hurokban zöld petty; 11. fekete üvegben vöröses hurkos betét, minden hurokban zöld petty; 12. fekete üvegben fehér hurkok, minden hurokban sárgás petty; 13. fekete üvegben zöldes hurkos betét, minden hurokban zöldes petty; 14. feketés gyöngy hurokra járó kidomborodó sárgás körülfutó sávokkal; 15. zöld hurkos sávok, a hurkokban kidomborodó zöld pettyek.

Kecskeméten az evangélikus collegium gyűjteményében többszörösen átlukasztott sammanida érmet őriznek, mely Szilády Áron meghatározása szerint Ismael ben Achmed fejedelem korából való, a ki Kr. u. 892/3—907/8-ig uralkodott. Minden valószínűség szerint a városi határban lelték.

KECSEKEMÉT.

 A) PUSZTA-SZENT-IMREI KENGYELVASAK $\frac{1}{2}$ n.

nek együvé tartozása nem egészen biztos. A tulajdonos szíves volt a gyűjteményében őrzött tárgyakat rendelkezésünkre adni és most ábrákat közzéteszünk.

A) Két kengyelvas biztosan e korból való (1. és 2.); valószínűleg lovassírból származnak. A kengyelszárok laposak, a talp kevésbé kihajló és nélküli alul a gerinczet, a fül szabályos négyszög, a szíj-

nak való áttörés egyiken szabályos négyszög, a másikon szabálytalan az idom.

B) 1. Ásó vasalására szolgáló lemez. Külső szélén éles a közép-tengely felé vastagodik a lemez és belső széle felé kétrétű, itt magába szorította az ásó fából való hajlított tagját. Hasonló vasalást ismerünk kecskeméti sírból. A pusztaszentimrei ásóvas is származhatik a honfoglalás korából; de mivel a fából készült ásók ily módon való fölszerelése vasból készült éllel a XIX. századig volt szokásban és semmi lényeges átalakuláson nem ment keresztül a pusztaszentimrei példány újabb származása sem tekinthető teljesen kizártnak.

B) PUSZTA-SZENT-IMRE $\frac{1}{3}$ n.

2. és 3. Egy egész és egy fél vaspatkó. Patkókat a honfoglalók korából nem ismerünk; valószínű, hogy a pusztaszentimrei példányok is a későbbi középkorból származnak.

4. Vaszabla fele része; megvan a lapított karika és a ló szájába való egyik rúd. Az egyszerű «csikószabla» fajtájából való, a mely sűrűn jelentkezik honfoglalók sírjaiban.

C) A pusztaszentimrei leletek között legérdekesebb az itt bemutatott 10 darab csontlemez, melynek alsó oldala síma, míg a felső oldalt a lemez fölületéből kifaragott lapos domborművek ékítik.

Az 1. és 2. számú lemezek formája azt engedi sejteni, hogy nyereg alsó állványának első végeit díszítették velök. Mindegyik lemez hosszú tengelye irányában néhány átjáró lyuk arra szolgálhatott, hogy faszöggel az alapra reá erősítették. A dombormű mintája kissé kopott, de az első darabon elég jól fölismerhető. A mustra a széles végen két

harántosan fekvő levéllel indul meg. A levelek külső végei kördedek, belső végeik találkozási pontján a középső tengely irányában két szirmú virágnak alsó hurkos keretű szívidomú tagja nő ki, ez az idom a lemez szélesebb részén a középtengely irányában egymással összefüggően háromszor ismétlődik; a harmadik virág dupla szirmaihoz még egy szírompár csatlakozik, ezentúl a virágok a tér szűke miatt mindinkább elsatnyulnak és a végen már csak egy levélnek jut helye.

E középső virágsort a hullámzatosan kiképezett szélkeret hosszában szalagos indák követik úgy, hogy végig körökben egymáshoz

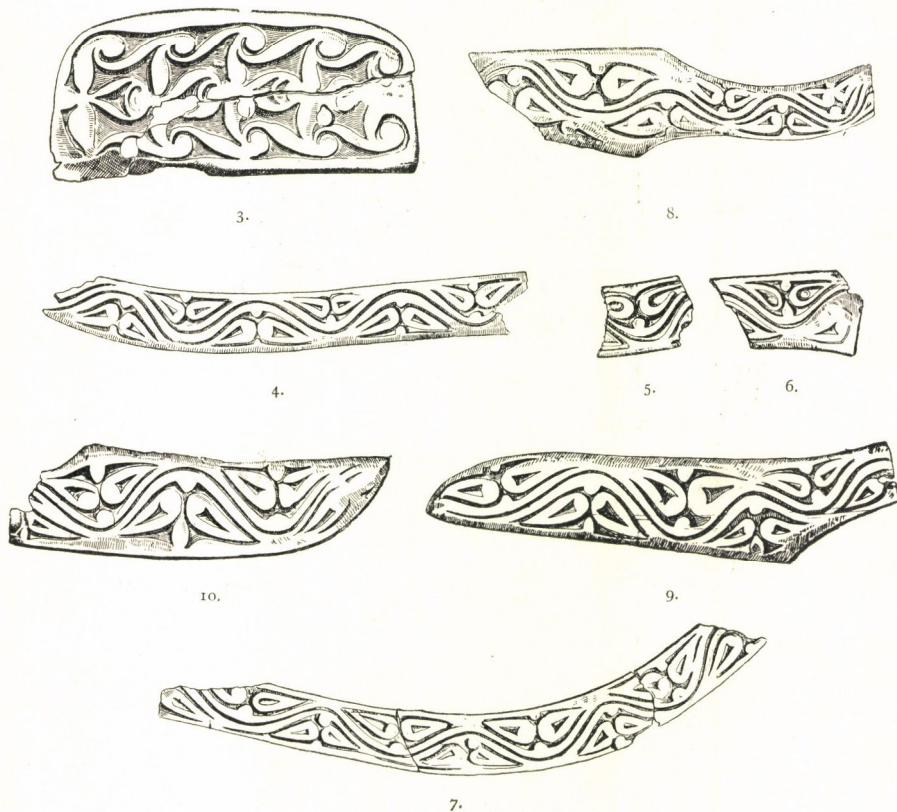

C) CSONTLEMEZEK PUSZTA-SZENT-IMRÉRŐL (PEST M.) $\frac{1}{1}$ n.

csatlakoznak, ugyanott a virágszirmok végeivel egyesülnek és onnan a középtengely felé, a két szírom alá, egy-egy szalagos indát bocsájtanak. Ezek a ferdén álló indapárok csak négyszer ismétlődnek, azontúl a szűkülő téren nincs számukra hely. A 2. lemez mustrája csak kevésbé különbözik az elsőtől.

3. Hossznégyszögű lemez két derékszögű és két tompított csúccsal. A hossz tengely irányában csekély változással ugyanaz a virágmustra ismétlődik, melylyel az első két lemezen ismerkedtünk, a két harántos szírom végeit a két hosszoldal irányában vonuló szalagos indák kötik össze.

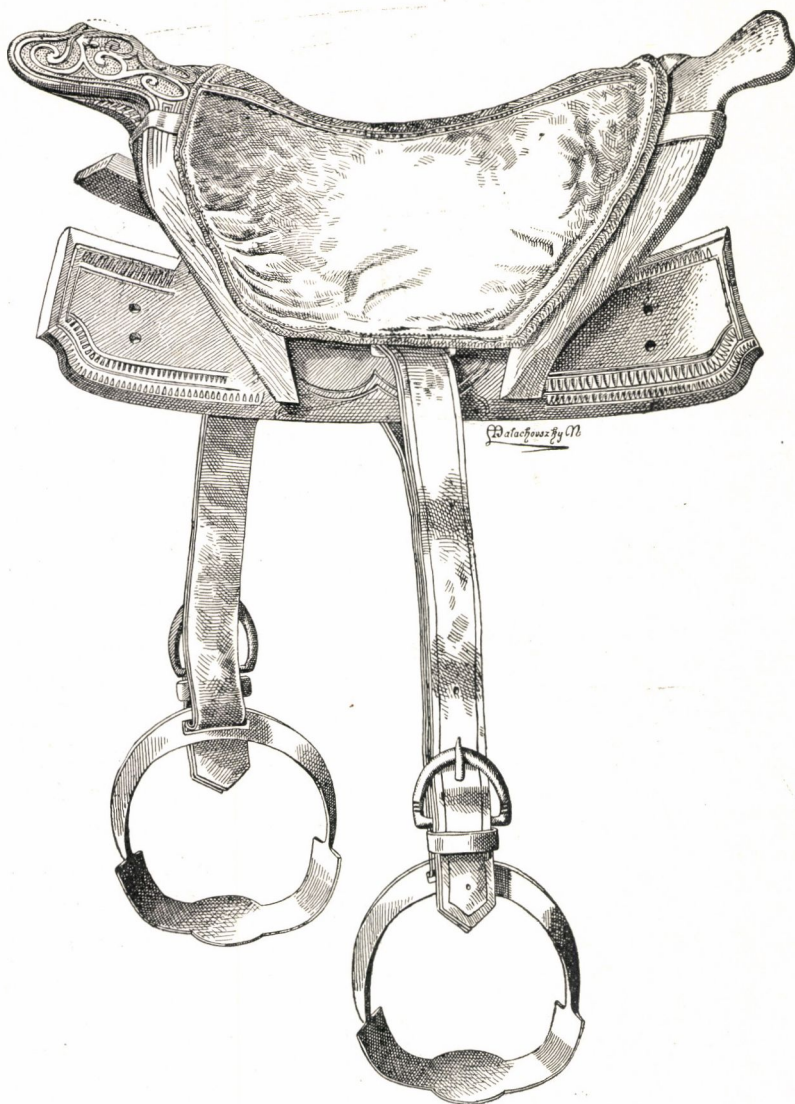
4—10. Legtöbbnyire hajlított sávok, melyeknek fölületét majdnem egyenlő indás mustrával díszítettek, a mi mutatja, hogy egymással összefüggtek, bár a fönmaradt töredékek hiányos volta nem engedi az eredeti folytonosságot fölismerni. Csak valószínűséggel lehet állítani, hogy nyeregállványának alsó szélén futottak végig. A rajtuk mutatózó mustra, hol egyszerű, hol dupla inda; mely a tér keskenyebb vagy szélesebb terjedelméhez képest alacsonyabb vagy erősebb hullámokban végig vonul. Kétszer megvan az inda vége vagy kezdete.

C) CSONTLEMEZEK PUSZTA-SZENT-IMRÉRŐL (PEST M.) $1\frac{1}{2}$ n.

Egyik esetben (8. ábra) körrel végződik, a másik alkalommal belé fut a sarokba (10. ábra), mindegyik hullámvölgy felé kis félkörű kihajlás áll ki az indából, mely mintegy virágszárát helyettesíti, mert két hegyesvégű levél közé nyul, mely két felé áll, félkörű szélesebb végén egymással érintkezik és egyik oldalával az inda hajlását követi, minden levélben ékforma mélyedés van, mely a levelet úgy tünteti föl, mintha zárt hurok volna. Mennél nagyobbak a levelek, annál közelebb jár az idomuk az 1. és 2. lemez ornamentikája közepén észlelt virágok alsó hurokforma tagjához. Némely sávon (4. és 8. ábra) a sáv

keretéből is indul a két lapról érintkező pontja felé egy kis félkör, hogy ha a tér megengedi (9. ábra) a nyulvány csúcossá válik és egy ízben (10. ábra) csúcsos levéllé növi ki magát, mely a keret két hullám vonalának találkozási pontján nő ki.

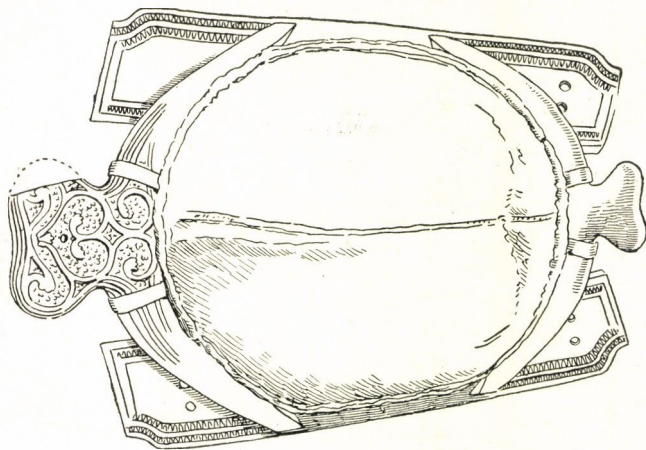

11. ábra.

A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG OLDALRÓL TEKINTVE.

A n. múzeumi régiségtár faállványú magyar nyeregjei sorából közlünk egyet a 11—13. ábrákban, melyet nem rég Szabad-Szállásról szereztünk. Látni való, hogy e példányon úgy az alsó szánformájú állványt, valamint a felső ülőhelyből elől-hátul kinyuló csücskét faragásokkal diszítették. Vannak más nyergeink, melyekben a diszítésre ele-

fántcsont és fémbetéteket használtak. Úgy képzeljük, hogy hasonló módon a reá erősített pusztá-szent-imrei csontlemezekkel díszíthették a megfelelő fölületeket.

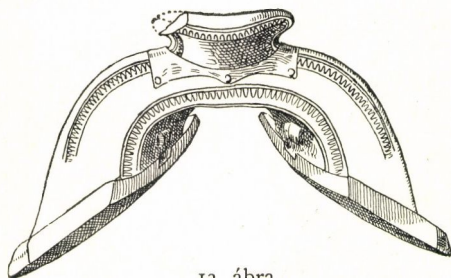

12. ábra.

A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG FÖLÜLRŐL TEKINTVE.

Török-Kanizsa (Torontál m.) Tallián Béla képviselőházi alelnök úr birtokán 1899-ben a szőlőművelés alá előkészített területen a földmunkások számos régiségre akadtak, melyeket a tulajdonos a n. mú-

zeumnak ajándékozott. A régiségek az őskortól az újabb korig terjedő legtöbb időszak van képviselve. Néhány darabja, melyet ábrában is bemutatunk, a honfoglalási korbeli lovassírból látszik származni. 1. ábra Vaslándsa keskeny szárnyú erős gerinczczel, a köpüje csonka. 2. ábra, egyélű vaskard három össze nem függő töredéke. 3. ábra, kengyelvas

13. ábra.

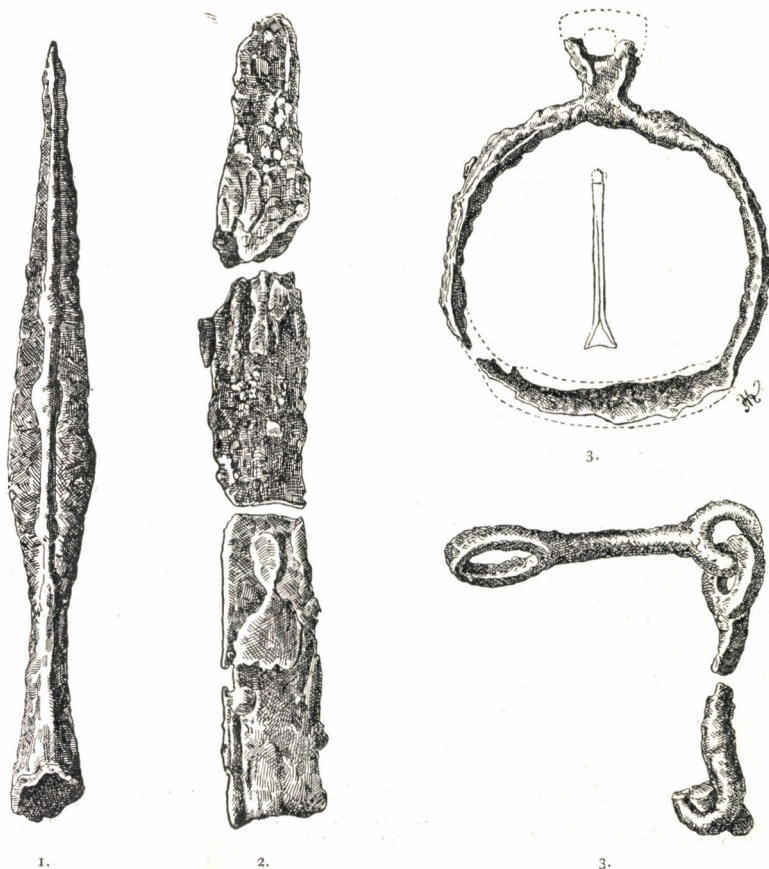
A SZABAD-SZÁLLÁSI NYEREG ELŐLRŐL TEKINTVE.

kerekdeden kihajló szárakkal, a talp keskeny és kevésbé hajlott, a fül csonka. 4. ábra, zabla csonka töredéke; kérdéses, vajjon a rajzban melléje tett töredék oda tartozik-e. Valószínű, hogy ehhez a leletcsoporthoz tartoznak még egy szíjcsat darabja s egyéb apró vastöredékek.

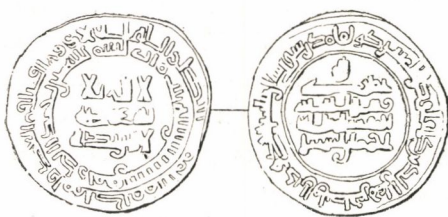
A *székesfejérvári* határból való sammainda dirhemet szerzett 1900-ban gr. Zichy Jenő úr kereskedő útján. A gróf úr szívességéből közzéhetjük hű ábráját, mely mutatja, hogy az érem a X. századból való.

Duna-Szekcsőről származó bronzpitykét szerzett a nemzeti múzeum 1902-ben egy pécsi magángyűjteményből. A hatszögű lapos lemezke oldalai kihajlók hurkos levelekből alakított lapos domborművű keret

szegélyzi szélét és a hol a hurkok végei hatszor szögben találkoznak, mindig egy-egy kis körded gyűrűtag köti őket össze. Az egyik gyűrűtagból palmett idom indul ki és tölti be lapos kidomborodásban

TÖRÖK-KANIZSAI RÉGISÉGEK $\frac{1}{3}$ n.

SAMMAINDA DIRHEM SZÉKESFEHÉRVÁRRÓL $\frac{1}{1}$ n. DUNA-SZEKCSŐI LELET $\frac{1}{1}$ n.

a mezőt. A palmett szára kettős hurokból áll kéthurkos levélpár áll kétfelé és a tengely irányában a felső levélpár találkozási helyén félgyűrű és kúpos levél borítja a közt. A kor mustrái között vannak

rokonízlásúek, de úgy a palmett középtagjának az alakítása, valamint az oldalsó levelek formája sajátoszerű jelleget öltött. A gyűrűcskékel váltakozó hurkos keret a bőr ptykéin közönségesen tapasztalt sajátság. A lemezke alján három tompa szögecs a bőrre való erősítést tette lehetővé.

Budapest, 1902 szeptember.

Hampel József.

A MUNKÁCSI PÉNZVERDE.

Bereg vármegye Munkács vára és az ahhoz tartozó uradalommal együtt 1619. évben *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemnek élte fogytáig átengedtetvén és gróf *Eszterházy Miklósnak*, ki ez uradalom birtokába neje, *Mágóchy Ferencz* özvegye, *Szerdahelyi Dersffy Orsolya* kezével együtt jutott, 1620-ban Munkács helyett *Fraknó* adatván, az 1622-dik évi soproni országgyűlés 29. és 30. törvénycikkébe foglalt határozatai szerint háromszázezer magyar forintban örökösen átadatott. S ennek következtében a fejedelem koronkint, így 1623 február hó elején is személyesen tartózkodott itt. Úgy tudjuk, hogy e fejedelem érmeit leginkább *Nagybányán* verette, mégis nyoma van annak, mintha pénzverdéje *Munkács*on is lett volna.

A város irattárában ráakadtam egy azonkorú okmányra, mely erről némi, bár homályos említést tesz. A városi pecsét alatt kiadott oklevél egész terjedelmében következő tartalmú: «*Memoriale anno 1627. die 2-a junii. Urunk ő felsége jó akaratjából jöttenek volt ide városunkba pénzverők, úgymint Jakabus Cejt (Zeit?) is, az a pénzverő urunk ő felsége akaratjából kívánván itt házat avagy házhelyet azhol megszeretné venni, annak okáért az korbéli udvarbiránk, úgymint Buday István urunk a várost eljárván, úgy kedvelték meg a Dobronyi Tamás pap uram házát és ugyanott mellette az Halász András házát, úgymint harmadrészt; annak okáért Buday István urunk ide hivatván Dobronyi Tamás papot és a házát megáruulván Tamás paptól, úgymint a kétrészt százharmincz forinton, ilyen conditioval, hogyha Jacobus Cejtnak elmenése avagy holta történnék, tehát az Tamás pap maradéki leténnék azt a pénzt, tehát az épületet kitudván avagy elhordatná, visszaszálljon a Tamás pap gyermekeire; viszontag a harmadrészt Halász Andrástól árulták meg negyven forinton; annak okáért Isten kiszólitván itt városunkban azt a pénzverő Cejtot és a nemzetes nemes és vitézlő Balling János urunkat, Munkács várának főkapitányát és Dobronyi Tamás papné alázatos duplicatiója által megtalálván, hogy kapitány urunk könyörölne rajta, az őstől maradott örökséget eresztene kezekhez a véneknek; mely*

alázatos suplicatióját meghallgatván és megértvén, kapitány urunk és szalasztott ide mireánk, a városbeli birákra és polgárookra, hogy tudósítsuk és bizonytságot tegyünk róla, hogy tulajdon őstől maradott örökség volt és nem szinte jó akaratjok szerint adták volt el. Annak okáért én, Macsolai Mihály, Munkács városának főbirája, az én polgári tanácsimmal és eskütt biráimmal együtt adjuk bizonyságul ez levelünket kapitány uramnak, hogy a felül megírt Tamás pap háza tulajdon őstől maradt örökség, melyet mind egész várostól tudunk. Anno 1631. dei 1-a Septembris. P. S. Ha a Halász András maradéki jövőben ki akarják váltani, tartozék kibocsátani azt az részt, úgy mint a pusztát».

Bethlen fejedelem e közben, még 1629. évi november hó 15-kén elhunyván, a vár és uradalom nejére, Brandenburgi Katalinra szállt, kinek hű embere és kezelője volt a fönnebb említett gelsei Balling János, kit főkapitánynya és uradalmi prefektussá még a boldogult fejedelem tett volt. Vajjon Cejt Jakab pénzverő itt valóban alakított műhelyt, pénzverdét, vagy más czélból telepedett le Munkácson, arról bővebb adatok nem adnak felvilágosítást; de az bizonyos, hogy ez időtől a város egyik utcáját még nyolczvan év multán is *pénzverő-utczának* nevezték, mint arról lentebb teendek említést.

Bethlen és illetve özvegyéről a munkácsi birtok *I. Rákóczy Györgyre* s általa utódaira szállt, úgy, hogy utolsó birtokosa a nagynevű és nimbusú *II. Rákóczy Ferencz* volt. Ez, mint tudjuk, 1703. évi június 16-kán az elébe ment kurucz felkelők élére a beregmegyei Beszkid hegy ormán állván s azokkal Munkács alá vonulván, az első megghiúsult összecsapás után, június 28-kán, mely alkalommal az egész város is elhamvasztatott, ismét Galiczia felé kivonult, de július 4-ikén Zavatka (most Rákóczyszállás) nevű ruthén helységben gróf *Bercsényi Miklós* segédcsapataival találkozáván, innen kibocsátá ama örök emlékezetű s gyujtó felhívását a nemzethez, mely így kezdődik: «Recrudescent vulnera gentis Hungaria», s visszaindult s nemsokára a Tisza mentében hozzá csatlakozott fölkelőkkel diadalmasan lobogtatá zászlóit. November hó 6-kán Tokajból írt levelében értesíti a megyét, hogy a munkácsi vár bevétele *Majos János* ezredkapitányra bízta; ki még azon év őszén megjelent itt kuruczaival, a várat körülzárolá és koronkint megostromlá, míg végre 1704. február hónapban be is vevé. Ez ostromlás alkalmával a szilaj kuruczok nemcsak a vár alatt elterült úgynevezett Huszárvárat, hanem annak sánczain belül a Latorcza folyó balpartján állott, négy kőre forgott malmot is fölégették, úgy, hogy annak csupán falai maradtak meg. Ezt azért említem meg itt, mert 1705. évben Rákóczy Ferencz fejedelem, midőn Nagybánya várost, hol pénzverdéje működött, veszély fenyegeté, intézkedett az iránt, hogy a *pénzverde itt Munkácson állíttassék fel*; e végre kiszemelték az ostrom *alatt elpusztított malomépületet*, mely

a sánczokkal bekerített és az alsó várhoz tartozott Latorczaparton, a mostani palánkai temető mögött állván, teljes biztosságot nyújtott.*

A fejedelem még 1705. decz. 20-kán *Beregszászban* lévén, onnan írt Bárczy Zsigmond nagybányai kapitánynak, hogy ott hagyjon ötven hajdút, s midőn *Ajtay Mihály* pénzverdei felügyelő a fejedelem intézkedéséhez képest a pénzverdét Munkácsra szállítandja, adjon melléje kíséretül tizenhat hajdút.** Deczember 30-ról ismételten írt ő ez ügyben a nagybányai birónak és Bay László munkácsvári alkapitánynak is. Majd 1706 január 10-ki levelében megrendelte a fejedelem, hogy Bay az ideszállított pénzverdét a várban alkalmas helyen helyezze el; január 31-ki parancsában pedig akkép intézkedett, hogy a pénzverő gépezet felállításához szükséges munkásokat az udvarbiró illő díjazás mellett állítson ki. Így Ajtay személyes felügyelete alatt a gépezet felállítatván a helyreállított malomépületben, a pénzverde működésbe hozatott, a szükséges verőmintákat a pénzverde személyzetéhez tartozott jeles vésnök, Ocsavay Dániel készítvén. S jóllehet, hogy Ajtay itt pénzt csupán 1706. év elején kezde tényleg veretni, az erre alkalmazásba vett verőminták mégis már az 1705. évszámmal jelöltettek meg, mennyiben az első itt kiállított *libertások* ez évszámmal láttattak el.

Ezen Rákóczy fejedelem által nemcsak Munkácson, hanem Nagybányán és Körmöczbányán is veretett rézpénz, melyet azon időben közönségesen *kongó*-nak neveztek, nincsen általában az illető kiállító pénzverde nevével megjelölve, mennyiben csupán némelyikén látható a K. B. és illetve C. M. (Castrum Munkács). A három cm. átméretű X és három és fél cm.-nyi átmérőjű XX polturas rézérmekek, melyeknek egyik oldalán a fejedelmi koronával fedett országos czimer, a másikán pedig a szent Szűz a kisdéd Jézussal ölében és e fölirat: *Pro libertate* látszik, úgyszintén a két cm. átméretű s hasonló alakokkal ellátott *poltura*, 1704—1707. évszámokkal vannak megjelölve. Hasonló ezekhez az ezüstből vert *tallér* is, mely három és fél cm. átmérőjű s épen oly czimert és szűz Mária-képet visel, mint a libertás, csakhogy köriratul ezt bírja: «*Mo. Nova Arg. Reg. Hung.* Ilyeneket 1706-ban Körmöczbányán nagy mennyiségben verettek. Az elterjedt hamis rézpénzek ellenőrzéseül később a már kész éremre 8 mm. hosszú és 5 mm. széles kerülékes alakú, szűz Mária-képpel ellátott bélyeget ütöttek, sőt némelyikre kettőt is, mint gyűjteményemben levő példányokból is kitűnik.

* 1724-ben a munkácsi uradalom a gróf Schönborn-családnak adományoztatván, e helyen ismét malmot alakított; erre vonatkozólag egy 1761-dik évi iratban ez foglaltatik az uradalmi irattárban: «Ein am Latoritz (Latorcza folyó) in fine oppidi gegen die Festung stehendes Steinerne Mühlergebäu, so das *Rákóczy*sches Münzhaus gevesen. 1765-ben szeszfőzdét rendezett be itt az uradalom hat üstre és istállót állíttatott marhahizlálásra «im alten Münzhaus zu Munkács.»

** Thaly Kálmán közleménye. Arch. Ért. X. k. 303. lap.

Azon 1704. évből való X-es rézérem, melyen a műhely megjelölve nincs és a paizs feletti ötágú korona fél centiméterrel keskenyebb, mint az 1705. évben Munkácson (C. M.) veretett, hasonló érmen lévő; de van 1706-ból ily pénz, melyen veretése helyeül M. I. betűk láthatók.

Az 1706-ban Munkácson megindított pénzverdében tehát nagy mérvben kezdett Ajtay különösen libertásokat és polturákat készíteni, mely működés azután tovább, a szabadságharcz végeig akkép folytattott, hogy Ajtay időközben Lányi Pál felügyelő váltá fel, míg Ocsovay Dániel metszőt 1710-ben Enyedy Dániel váltá fel; ki alatt különösen ez időben itt arany és ezüstpénz is verettetett.¹ Ajtay Mihály Nagybányáról 1706 április 11-ről írta Károlyi Sándornak, hogy megszemlélte ott a bányákat és «valami vékonyan metszette és példázni Munkácsra küldi a pénzt, de a mit ide hoztanak volt is, ismét visszaviteti a félelem miatt (tartván tudniillik Herbeville cs. hadvezér büntetésétől). Írja továbbá: «hogy a pénz szűken compilálódik, hol Munkácson sem verünk, itt sem verünk; eddig különben 300 mille forintot beadtam volna».² Majd ismét április 19-iki jelentésében is panaszkodik a pénzverés akadályairól; írván így: «Munkácson pedig sem Istenért, sem pénzért az udvarbíró nem succurralt, melyet Urunknak megírtam, mivel az a Méltóságos hercegi dominium annyira szállott, hogy oly sok épületet sem erigálhatna, kit senki sem hihet». Menti magát továbbá, hogy ő nem oka a késlekedésnek, az officinának valami kicsiny részét reducálta, Nagybányán önteti, nyújtatja, metszeti és fejezítteti; *de példázni Munkácsra viteti*, felhíván Fekete János urat, hogy küldje emberét, kivel mintegy negyvenezret küldhet, de mikor példázzák azt Munkácson, nem tudja. E szerint a pénzlemezeket Nagybányán alakíttatá s kiverés végett ide küldé. A Munkácson lévő fejezépénz készletét Lőcsére kelletvén küldenie, sürgeti, hogy ott a műhely mielőbb helyreállíttassék. Ajtay különben löpor és golyó készíttetésével is foglalkozott s a fentebbi levélben írja erre vonatkozólag, hogy Nagybányán ily készlet nincs s a Munkácson lévőnek is nagyrészt elküldette ő nagyságának; de most a portörést és töltéscsinálást helyreállította Bay László kapitánynyal.³ Április 25-ről írja ismét Károlynak Nagybányáról, hogy most kifizetvén a bányászokat, reggel elindul Munkácsra, hol Fekete Jánosnak 40—50 ezeret adhat a pénzkészletből; hogy a golyóbisokat, 300 bokor töltést és papirost is Munkácsra vitetett, hol ily dologban lazán forgozódnak.⁴

Úgy látszik, hogy ez időben megkisérlék a rézlibertásokból ara-

¹ Történelmi Tár. 1881. 2. füz. 371—376. lap.

² Gróf Károlyi-család oklevéltára. V. k. 446.

³ Ugyanott 462.

⁴ Ugyanott 464.

nyat is nyerni; erre vonatkozólag így ír Rákóczy fejedelem Ersekújvárról 1706 május 25-kén Károlynak: «Ha az német libertásból aranyat nem tudott csinálni, abból még nem desperáltam, hogy ne lehessen; mert sokakban tapasztaltam negligentiáját. Arany nélkül nincs, az bizonyos, mert Selmeczen megpróbáltatván, ott is találkozott benne, de igen kevés. Lehet tehát oly titka az természetnek, a mely által az olvasztás alkalmatosságával történhető dissipatio aut evaporatio impedíálthatatik és per consequens szaporodhatik az arany».¹ Május 20-kán sürpette a fejedelem Ajtaynál, hogy Munkácson kétszázezer forintot mielőbb veressen, az a hadak fizetésére kelletvén.²

Később az 1706 óta itt működött pénzverde a következő évben tökéletesbítettett, midőn Rákóczy fejedelem engedelmével *Waron Daniel* francia eredetű vésnök az 1707. évi ónodi országgyűlés emlékére készített díszes emlékérem veretését a munkácsi pénzverő műhelyben személyesen eszközöl.³ Sréter János kurucz-dandárnok ugyanis Besztercebányáról jelenté 1707 szept. 25-kén, hogy a fejedelem rendelethez képest Körmöcbányáról tűzérsegi társzekéren Munkácsra elküldötte az érem veretéséhez szükséges gépet és ahhoz értő embereket, hogy azokat ott addig is, míg maga Waron megérkezik, Bay László várparancsnok vegye át s készíttesse elő Kálnássy János udvarbíróval a géphez szükséges tárgyakat. Ezen, valamint más két emlékéremnek aczél matrice-ai később a munkácsi várban feltaláltatván, most a kolozsvári Erdélyi Múzeum ritkaságai közt őriztetnek és 1889-ben azokról a körmöczi pénzverdében néhány érmet is veretett a miniszterium.

Említésre méltó, hogy az 1707. évi ónodi gyűlésen június 4-kén a szövetkezett rendek hosszasan tanakodtak arról, hogy ezentúl a hadakat réz vagy ezüstpénzzel kelljen-e fizetni és június 7-kén a «kongót» (így) értékében két garasra szállították.⁴

Később volt a munkácsi műhely igazgatója *Fidler Salamon*, kinek naponkénti élelmén kívül kijárt három itcze bor, négy font hús és havonként 14 frt 40 denár készfizetés. Számvevőül működött Trebics Zakár, havi 25 frt fizetéssel; ércválasztó Venczel 9 frt fizetéssel, míg Enyedy, a metsző kapott havonként 8 frtot, a gépész 10 és a két pénzverő 8—8 forintot. Ugyanitt lévén az öntő és nyujtóműhely is felállítva, az itt felhasznált szénért kapott a szénégető minden kastól 87 denárt...

1710-dik évben történt, hogy Tatár Miklós nevű kurucz Munkácson a városban elhunván, *Nagyiday Sámuel* hajdúkapitány megkeresé írásban a munkácsi főbirót, Tornosi Györgyöt, hogy az itteni *Pénzverő* nevű

¹ Történelmi Tár. 1881. 2. füz. 478. lap.

² Ugyanott 470.

³ Századok. 1896. évf. 110. lap,

⁴ Tört. Tár. 1902. III. köt. 3. füz. 416. lap.

utczában lakott és magtalanul elhunyt nevezett katonája után maradt holmiját, különösen *dolmánya kapcsait*, kardját és egyéb fölszerelését s marháját (azaz ingóságait) küldje el a tizedessel. Ime e megmaradt azonkori írásból is kitűnik, hogy akkor itt még Pénzverő nevű utca volt, mely később nyomtalanul eltűnt, bizonyára más idegen nevet vevén fel.

1711. évi tavaszon az 1703-tól tartott szabadságharcz és magyar világ gyászos befejezést nyert, ekkor csakhamar a munkácsi vár is feladatott s így a városban is a viszonyok és helyzet teljesen megváltozott. A város azonkori jegyzőkönyvébe beírta a jegyző: hogy 1711 június 24-kén *Löffelholz császári generalis bevonulván a várba*, adott Tornosi János bíró az ő konyhájára 99 denárnyi élelmet. Innen túl azután folyton jöttek-mentek az osztrák csapatok és parancsnokok, kiket a vároznak el kellett tartani. Így a többi közt, július 10-kén ezt jegyezte be számadásaiba a bíró: «Július 10-kén Pálffy generális viczéje megszállván itt, a konyhájára Kulissarék és borra exogálódott 3 frt 92 denár stb. De az a legkülönösebb értekezésem tárgyára nézve, hogy a *Rákóczy-féle pénzverdében* még azontúl is tartózkodtak *pénzverők*, mint az szintén a város akkori számadásaiból kitűnik. Így 1713. évi február hó 25-kén Eötvös János akkori bíró számadásában ily tétel fordul elő: A *pénzverőházban* a pénzverő *németeknek* gyertyára 96 denár; majd ismét: az udvarnál és a *pénzverőháznál* levő németek számára vöttem faggyút, melyből gyertyát mártottam stb. De hogy vajjon működtek-e ezek valóban, arról a feljegyzés nem emlékszik, valamint arról sem, hogy mi sors érte később a pénzverő-műhelyt; mikor szereltetett le s hová viték gépezetét. Bizonyos csupán az, hogy 1724 után, az adományozott gróf Schönborn család a pénzverőházból ismét lisztőrlő malmot készített, mely azután sokáig fennállott és működött; közelében, tözsomszédságában pedig a szintén régóta fennállott lakházból korcsmát csináltak, melyet a várpalánkiak béreltek s melynek, valamint a nevezetes malomnak koronkénti kibérlésénél, mint uradalmi ügyész, még magam is közrehatottam. A korcsmaépületen különösen a magas sugár kémény megmaradt eredeti alakjában, lévén az fent tölcseyszerűleg kiszélesedett és sarkain négy golyóval diszített. E két épület közel állván a Latorcza folyóhoz, így a víz, mely különösen tavaszkor, hóolvadás alkalmával rohamosan mosta a magas partot, mindinkább veszélyezteté, annyira, hogy 1885. évben végleg elseperte onnan, úgy, hogy nyoma sem maradt az érdekes történeti emlékü épületnek s azoknak helyén ma a Latorcza hömpölyögteti sebes árját. Libertások azonban bőven fordulnak elő a vár körül s azokat az elmúlt nagy idők emlékeül nemcsak kegyeletesen szokta a nép megőrizni, de talizmánokként még viselni is. Pedig e kongók folyamatjuk idejében is csekély anyagi értékük miatt elég bajt okoztak, hasonlót azokhoz, minőket 1849-ben a Kossuth-bank-

jegyek előidéztek. Így a munkácsvárosi jegyzőkönyvben megörökített: hogy 1708 július hó 19-én *Palágyi Ferencz*, a munkácsi vargaczéhs mestere, megperelte a tanács előtt *Beregszászi Mihályt* azért, hogy 1707. évben ez lévén a czéhmester, a ládában tartott 22 frt és 20 pénzt libertásokban, mely pénz akkor még úgy folyt, *mint a fejérpénz*; a czéhgyűlés egyszer-másszor fel is hívta őt, hogy a libertásokat értéke-sítse, mire ő bőrt készült rajtok vásárolni, s ha dézsmások jönnek, abból majd fizetni; de tényleg sem bőrt nem vett, sem a pénzt ki nem adta, hanem most, mikor már a veres pénz értéke megszűnt s annak semmi hasznát venni nem lehet, akarja a czéhnek visszaadni; miért is kéri felperes Beregszászit abban elmarasztalni, hogy az *összeget fejérpénzben tegye le* a czéhnek. Mely értelemben a tanács azután csakugyan ki is mondá a határozatot, akképen *deliberálván*: hogy ha alperes nem ap-pellál, akkor a költségtől ment lészen, ellenben azt is tartozzék fizetni.

Lehóczky Tivadar.

A NÁDASDI ÉREMLELET.

Az 1899. év nyarán Sopron megyében, Nádasd (Rohrbach) köz-ségnél, a vasút melletti Breitbauer-szántón egy állítólag szétszórta, 12, 1, 6, 13 és 11 dbból álló csoportokban talált, összesen 43 dbból álló rendkívül érdekes kelta aranypénz-kincs került a napvilágra, mely-nek nagy része (23 db) Kugler Alajos soproni levéltáros, múz. ör szives közvetítésével a nemz. múzeumba, többi részei pedig a soproni, ver-seczi és egyéb hazai múzeumokba kerültek. E leletekben a mellékelt képtáblán bemutatott 11 faj vagy változat volt képviselve, melyeknek számarányát az egyes fajok darabszerinti és átlagos súlyával együtt áttekintés végett már itt közlöm.

1. faj vagy típus: (3 db) 7'34, 7'50, 7'535 gr., átlag 7'458 gr.
2. faj (2 db): 7'32, 7'45 gr., átlag 7'385 gr.
3. faj (3 db): 7'35, 7'41, 7'54 gr., átlag 7'433 gr.
4. faj (1 db): 7'54 gr. A nemzeti múzeumban.
5. faj (3 db): 7'355, 7'45, 7'845 gr., átlag 7'550 gr.
6. faj (14 db): 7'27, 7'31, 7'39, 7'40, 7'41, 7'42, 7'475, 7'48, 7'49, 7'52, 7'55, 7'59, 7'60, 7'605 gr., átlag 7'45 gr., ha pedig a két legkönnyebb (és legkisebb átmérőjükből és külső peremük alkatából, kivált pedig élesebb tagozódásából következően — lekoptatott vagy körülvágott szélű) darabot leszámítjuk, a többi 12 db átlagos súlya 7'494 gr.*

* A strassburgi Forrer-féle gyűjteményben négy Podmoklban (Csehország) lelt példány van e fajból. Súlyuk 7'6, 7'55, 7'5 és 7'45 gr. (átlag 7'525 gr.) E négy darabbal együtt mind a 18 db átlagsúlya 7'479 gr., a 2 legkönnyebb dbot leszámítva pedig a többi 16 dbé 7'503 gr.

7. faj (8 db): 7'135, 7'31, 7'33, 7'36, 7'39, 7'395, 7'49, 7'56 gr., átlag 7'371 gr., (a legkönnyebb, esetleg túlkönnyűre szabott db-tól eltekintve, a többi 7 db átlaga 7'405 gr.).

8. faj (1 db): 7'47 gr. Hosszú finom sugarú kagylótípus. A soproni múzeumban.

9. faj (5 db): 7'20, 7'23, 7'28, 7'32, 7'35 gr., átlag 7'272 gr.¹ Rövid sugarú kagylótípus.

10. faj (2 db): 7'29, 7'40 gr., átlag 7'345 gr. Sugaratlan, síma kagylótípus.

11 faj (1 db): 7'45 gr. (A 10. és 11. faj 3 dbjának átlagos súlya együttvéve 7'38 gr.)

Az egész lelet (43 db) súlya 319'080 gr., darabonként való átlagsúlya 7'424 gr., a legkönnyebbik db 7'135, a legsúlyosabbik 7'845 gr. Ezen súlyadatokat az érmek technikai különbségei szerint csoportosítva, azt látjuk, hogy az 1—7. sz. «bizonytalan» vagy jelentés nélküli típusok² (34 db) darabonként való átlagos súlya 7'456 gr., a kagylótípus változatait viselő 8—11. fajbeli 9 érme átlagos súlya pedig 7'374 gr., más szóval az előbbieket átlag 8'2 ct.-grammal, vagyis több mint egy százalékkal könnyebbek az utóbbiaknál.

Leletünket, már az első megtekintésre, még a laikus szeme is két határozottan megkülönböztető csoportra oszthatja. Az 1—7. faj közös tulajdonsága, hogy durva, öntvénytörő, szabálytalan domborodást viselő, domború karakterű előlapjuk és bizonytalan, meg nem határozható jelentésű, gyöngén homorú karakterű hátlapjuk van. Közülök az 1—3. faj vastagabb és kisebb, közelebb áll a golyó alakú lapka eredeti formájához, míg a 4—7. faj laposabb és szélesebb, a 8—11. faj pedig a kagylótípus különböző változatait képviseli. A 11. fajta érme már hátlapjának mezejében is határozott jelentőségű kis éremképet visel. Nehogy már ismertettet dolgok hosszas ismétlésébe bocsátkozzam, e két csoport technológiai fokozatainak, illetve fejlődési stádiumuknak újabb magyarázata helyett egyszerűen utalok az Arch. Ért. tavalyi 1901. évf. 351—359. és 403—421. lapjain,³ különösen pedig a 403—408. lapon elmondottakra. E szerint az 1—7. faj a technológiai fejlődés első fokát, a 8—10. faj a második fokot, a 11. faj pedig a negyediket képviseli. Valamennyit ülön vagy aljzaton verték, melybe az eredetileg gömbalakú lapka vagy lassankint ágyazódott be, az ismételt pénzverési manipuláció által létrejött gödröcskébe, vagy legföllebb egy durván, szabálytalanul előre elkészített gödröcske volt előkészítve a lapkák

¹ A Forrer-féle gyűjtemény hasonló podmokli példánya 7'25 gr., ezzel együtt, mind a 6 db átlaga 7'268 gr.

² Lásd Arch. Ért. 1901. 359. lap.

³ Kelta és egyéb barbár-érmeink technikai sajátosságairól szóló cikkeimben.

számára az ülön. Érmeinket csak egyetlen verőtővel (felsővel) verték, de ez csak a 8—11. fajoknál árúl el öntudatos, értelmes vésetet. A 11. faj készítéséhez az aljzati szabálytalan mélyedésbe kis ponczczal mélyítették be előzetesen a kereszt-jelet. Ez az átmeneti fokozat a két bélyeggel való pénzveréshez! Hogy ezen érmeink csak egy bélyeggel verettek, azt nem magyarázhatjuk ugyanazon indokokkal, mint az archaikus kisázsiai stb. érmek készítmódját, t. i. a pénzverő mesteriség fokozatos föltalálásából, mert a bójok a gagersi, podmokli, vercelli stb. leletek tanúsága szerint már réges-régen fölvették forgalmukba, tehát ismerték a bajorországi és württembergi két bélyeggel vert szivárványtálakat, sőt később, mint tudjuk, saját, római mintát utánzó kétoldalú veretű ezüstpénzeik mellett is folytatták a 11. éremfajunkéhoz hasonló, immár elavult technikai eljárással gyártott (Biatic-féle) aranypénzek kibocsájtását. Itt inkább, sőt csakis valami vallásos obszervanciáról és a már meghaladott, elavult technológiai eljárásoknak ilyen vallásos hagyományon alapuló, konzervatív rögzítéséről lehet szó, mely magyarázatát az ó-kori pénz, kivált az aranypénz hieratikus jellegében* és a pénz e szent jellegének magára a pénzverési eljárásra való kiterjesztésében találja. Hasonló konzervativizmust találunk a rómaiaknál a szent tűz újraélesztése, némely áldozati szertartások a pons sublicius tatarozása stb. körében, melyek még a kő- illetve a bronzkori kultúra idejébe nyúlnak vissza. Éppen így kellett lenni ezen, a kultúra haladása által eredeti természetességükből kevésbé kiforgatott kelta népnél is. Az arany, ezüst először nyers darabkákban, vagy por-alakban, majd összeolvasztott rögöcskékből került forgalomba. Később megalapították a rögöcskéket s ez volt az első lépés a pénz mai korong-alakjához. (Siamban még a legújabb időkig is rudacskák-ból kalapácsal összehajlított galacsinok a pénzek! Az archaikus görög éremfajokon is világosan meglátszik eredeti gömbölyded alakjuk!) Én tehát egyelőre a vallásos és talán egyszersmind nemzeti hagyományon kívül nem ismerem egyelőre más magyarázatát az egylapú veretek ily soká föntartott használatának, mely a kagylótipus elterjedési területére ezzel együtt kiterjed és legfejlettebb állapotában az említett negyedik fejlődési fokon, vagyis a szabálytalan (az ezüstnél szabályos) aljzati gödröcskébe előzetesen beponczolt *kis* jegyek használatával éri el tetőpontját. Ez a technika a középeurópai keltaság későbbi kutatóinak becses vezérfonalat nyújt majd kezeikbe az egyes törzsek elterjedése, összeköttetései, stb. megállapítására, miként hogy egy francia

* Lásd még erről: Ch. Robert: Essai de rapprochement entre les monnaies celtiques du Danube et quelques monn anépigraphes de la Gaule cisrhénane. (1868.)

tudós jelenleg épen a kagylótípus révén véli megállapíthatónak egy középeurópai kelta szövetségi államnak a létezését.*

Mindarra nézve, a mit e pénzekről tudni kívánunk, csak ők maguk adják meg a választ. Hogy mely népek verték, használták, mikorában voltak forgalomban, erre nézve csak a földrajzi elterjedésük és a leletekben velük együtt előforduló egyéb pénznemek és az egyes változatok különböző finomsága átlagos súlya nyujtanak tájékozást.

A «bizonytalan» vagy «jelentés nélküli» veretű érmek (1—7. faj) összehasonlíthatatlanul ritkébbaknak látszanak a kagylótípusúaknál. Az idevágó nádasdi típusok a bibl. nationale éremtárában egészen ismeretlenek, szintúgy a müncheni éremtár dús szivárványtálai s egyéb barbár pénzei között. A bécsi cs. és k. éremtár pár év előtt vásárolta egy-egy, állítólag Brassónál lelt példányát a nádasdi 5., 7. és 9. fajoknak, Windischgrätz Ernő hg. gyűjteményében a 2773. sz. (7.30 gr.) a nádasdi 7. sz. hátlapjának a 11. sz.-éhoz hasonló előlappal való kombinációja. Ezt Podmoklban lelték, de Stradonitzben is előfordult. Forrer R. strassburgi gyűjteményében ugyancsak Podmoklban újabban lelt példányok képviselik a nádasdi 6. és 9. fajokat. Lásd még Adauctus Voigt: (Beschreibung Böhmischer Münzen és Schreiben an einem Freund cz. műveit és Wydra füzetét az 1771-iki nagy podmokli (Csehország) leletről, melyekből ezen eléggé ismeretes vezérletnek a nádasdival való közeli rokonsága eléggé kitűnik. Több adatot egyelőre nem ismerek a nádasdi fajok előfordulására nézve. Ezek is elegendők a bójok lakta terület megállapítására, azonfölül a nádasdi s a podmokli és stradonitzi leletek a kagylótípusú érmek révén is összefüggnek egymással.

A kagylótípusú pénzek sokkal gyakoribbak az előbbieknél, számos változatuk van és lelőhelyeik nagy földrajzi területen oszlanak szét. Magát a kagylótípust is sokféleképen magyarázták s e kérdés ma sincs még eldöntve. Balbinus (Hist. Sancti Montis Auctar. I. c. 3 p 23.) szerint «perte altera solem, altera luram expressam habent.» Lambert (Essai, 130. l.), Saussaye (Rev. Num. 1837. 83.), Duchalais (Descript. 358. l.), Mömmsen (R. M. 694. l.) és Pichler (Repert. I. 143) sugaras félholdnak nézik, a Wiczay-féle katalogus szerzője (I. k. 346. l.) a félhold fölött a nap sugarait látja rajtuk, sőt «intra solis radios quasi macula», a mi a nádasdi 9. sz. éremre is ráillik. Mionnet (Descript. VI. 626 és Suppl. I. 144) a félhold és a kagyló közt ingadozik, Streber (Regenbogenschüsselchen II. 157) már határozottan kagylónak, még Aphrodite jelvényének tartja, Kenner (Num. Zeitschr. XXVII. 64.) a

* Lásd még A. Del Mar: Les systèmes monétaires 36—44. l. és Fr. Lenormant: La monn. dans l'antiquité I. 28—38, II. 81—83. l.

«Muschelserie» elnevezéssel illeti, egyik változatáról pedig (De la tour és Muret-Chabonillet 8743—4 és 9444—9) idézett szerzők a hajónak tekintik. Lásd még Ch. Robert i—h., a ki a hajótípust s általában a kagylótípust a tengeremelléki Menapii-től származtatja. Ha azonban tekintetbe vesszük a megfelelő Menapius-érmek 4'92 és 5'93 gr.-nyi súlyát és azt, hogy e nép mily messze esik a kagylótípusú érmek lelőhelyeinek zömétől, lehetetlen el nem vetni e föltevést és azt hiszem legtöbb joggal a bójok számára vindikálhatjuk ezen pénznem és e típus használatának, gyártásának elsőségét. Ha e magyarázatok közül választani kell, minthogy a hajóhoz hasonló válfaj csakis az alsó Rajna tájára szorítkozik, továbbá hogy a nádasdi 10. és 11. sz. változatokon a sugaraknak nyoma sincs és nem is volt, én is inkább kagylónak nézem, mint holdnak vagy hajónak, ámbár ez a magyarázat sem elégít ki végképen. Nem tartom kizártnak, hogy ez valami ős kelta vallásos jelkép, vagy valamely vallásos jelvény képe, talán olyanféle, mint azok a talapzaton álló agyag félholdak, melyeket a zürichi, meg a neuenburgi tavakban, meg egyebütt, pl. nálunk éppen bój területen a soproni Burgstall-on találtak (ezeket l. a soproni múzeumban). E föltevésnek kedvez, mint már említém, e típus sok változatán kívül annak mindvégig való megtartása, a Kr. u. IV. századig. (Lásd Arch. Ért. 1901. 421. l.)

A kagylótípusú pénznek *számos változatát* ismerjük. A változatok lényege részint magának a kagylótípusnak, részint a tulsó lapnak különféleségében áll. Kétségtelenül hasznos lesz a főbb változatok összeállítása az előlap technológiai fejlődésének sorrendje alapján.

A) *Típus nélküli, öntvényyszerű, szabálytalanul dombos előlappal.*

1—3. A nádasdi 8—10. sz. fajok, (átlag 7'37 gr.) hosszú és rövid-sugarú és sugaratlan fajok. Ez utóbbihoz hasonló Lembergől Cillinél a bécsi cs. k. múzeumban. (6'78 gr.) (Doberna-retye-i lelet.)

4—6. Hajóhoz hasonló kagylótípusok. A Beilage zur Nr. 23 der Mittheilungen der Mährischen Ackerbaugesellschaft, Jahrgang 1840. A típus középső mélyedésében B, jobboldalt N alakú jeggyel. — De la Tour: Atlas d. monn. Gauloises 9444—5. 7'36 és 6'74 gr.

7. Fenyőfa módjára elágazó sugarakkal. A jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban. 6'49, 6'47 gr.

B) *Homorú benyomással az öntvényyszerű szabálytalan előlapon domborulatán.* (Sugaras kagyló): 1. a jahrendorfi (mosonmegyei) leletből a nemzeti múzeumban (6'78 gr.) és a bécsi cs. k. múzeumban (6'46 gr.) Ezekhez hasonló Strebernél (Regenbogenschüsselchen I. 108—111. sz. Gagersből és Windischgrätz hg. gyűjteményében 2780. sz. a stradonitzi leletből (7 gr.) — 2. a sugarak fenyőfa módjára, egy függélyes vonaltól ágaznak kétfelé. A jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban

(6'49 gr.) — 3. Arch. Ért. 1900, 228. l. 5—6. sz. a nagybiszterecezi leletből, kiálló karimával a kagylótipus középső mélyedése körül, háromszögű és elágazásokkal bíró homorú lattal az előlapi domborúlaton. Durva munka. 5'20—5'43 gr.

C) *Különféle apró domború típusokkal az előlapi domborúlaton.*

1. De la tour 8743. Hajótipus? a hátlaon ágas-bogas alakok («halak»!?) Utrechti lelet 4'92 gr. (Ch. Robert: Essai de rapprochement 1—2. sz.) — 2. De la tour 8744. Hajótipus, a hátlaon háromágú típus (lant) 5'92 gr. Hollandiai lelet. — 3. Hajótipus, mint a De la Tour 8744. sz., hanem jobboldalt H alakú jeggyel. Rev. l. háromágú lant. Electrum. A strassburgi egyetem gyűjteményében. Valószínűleg németországi lelet. — 4. A nádasdi 11. sz. faj R) + jellel. 7'45 gr.

D) *Emberi kézhez hasonló domború típussal az előlapi domborúlaton, fölötté többnyire golyó.* 1. A jahrendorfi leletből a nemzeti múzeumban (6'49, 6'51, 6'54, 6'675 gr.), továbbá a bécsi cs. k. múzeumban (6'450, 6'48, 6'510, 6'58, 6'81, 6'95, 7'08 gr.) részben Podmoklból és a Windischgrätz gyűjteményben a stradonitzi leletből. Wind. 2779. sz. (7'12 gr.) és De la tour 9447—49. sz. (6'95, 6'90 és 6'40 gr.) — 2. A podmokli leletből: kagylótipus fenyűfa módjára elágazó sugarakkal. Donebauer: Beschreibung d. böhm. Münzen III. k., I. t., 2. sz. (6'45 gr.) — 3. A «kéz» fölött egy golyó, a kagyló sugarai közt három golyó. Ch. Robert i. h. 3. sz. — 4. A «kéz» valami virágféléhez hasonló. Ch. Robert i. h. 5. sz. — 5. A «kéz» fölött nincs golyó, a kagylótipus jobboldalán V alakú jegy. Ch. Robert i. h. 4. sz.

E) *A hátlapi domborúlaton «kéz» és golyó, és BIATEC.* A nemzeti múzeumban. Jahrendorfról (6'48 gr.), a bécsi cs. k. múzeumban Jahrendorfról (6'50 gr.) és Parndorfról (6'44 gr.), Num. Zeitschr. XXVII., III. t., 9. sz., a Windischgrätz gyűjteményben (2820. sz.) Jahrendorfról (6'45 gr.) De la Tour 10165, (6'47 gr.)

F) *Kagylótipusú félstaterek:* a jahrendorfi leletből a bécsi cs. k. múzeumban. Homorú benyomással az előlapi domborúlaton. Num. Zeitschrift XXVII., 83. l. (2'99, 3'080, 3'47 gr.)

G) *Kagylótipusú (?) ezüst kispénzek, a hátlaon ló balfelé.* Velem-Sz.-Vidről a nemzeti múzeumban és báró Miske Kálmánál Kőszegen, (0'395, 0'44, 0'45, 0'47, 0'49 és 0'69 gr.), továbbá De la Tour 9472. sz. ez bretonne-i lelet, Franciaországban 0'60 gr. Ugyanott 9473. sz. 0'90 gr. (A kagylótipust emberi fejnek magyarázza.)

Összegezve a fönnebbieket, látjuk hogy vannak kagylótipussal vert aranystaterek és félstaterek, (a kisebb részdarabok más típust viselnek) és talán e rendszerhez tartozó apró ezüstpénzek. Maga a kagyló hosszú vagy rövid sugarú, síma és hajóidomú. Az előlap mindig igen jellemző, öntvénszerű, szabálytalan domborodással bír, néha e

domborlat közepén homorú vagy domború jegyekkel, végül felirattal. Az ezüstpénz, ha ide sorozható, annyiból nevezetes, hogy kétoldalú veret s a kagyló átköltözik rajta a dombordad előlapra. Az aranysterek súlya 7.47 és 5.01 gr. közt ingadozik.

Földrajzi elterjedésére nézve a kagylótípus egész Közép-Európára kiterjeszkedik. Határai: éjszakon a Menapiusok földje az alsó Rajnánál, nyugaton az aeduusok földje a Loire-nál és egy még közzé nem tett nagy lelet révén az atlanti tenger partvidéke, délfelé tudtommal Stájerország (Frauenburg), keletfelé Nádasd, Nagy-Biszterecz, Felgyógy és Brassó. A mi az egyes változatokat illeti, a hajó-forma a menapiusok földjén, a rendes kagylótípus a közép Duna vidékein és Csehországban, a Biatec feliratú változat Ausztria keleti és Magyarország nyugati szélén otthonos.

A *leletekből* tudhatjuk meg, miféle pénznemekkel volt a kagylótípusú pénz együttes forgalomban.

A) *«Bizonytalan»* típusú bój aranyokkal együtt: 1. az 1771-i nagy podmokli leletben (l. Num. Zeitsch. XXVII., 80—84. l. Streber i. h. I. 20. és Voigt, meg Wydra idevágó közleményeit). — 2. egy állítólag 10—12 év előtti podmokli-leletben a nádasdi 6. fajta pénzekkel együtt (l. Forrer R. gyűjt.). — 3. a brassói leletben a nádasdi 5. és 7. fajta pénzekkel, (bécsi cs. k. múzeumban). — 4. a nádasdi leletben.

B) *Kisebb fajta bój aranypénzzel* 1. az 1771-i nagy podmokli leletben (l. N. Z. XXVII., 2. Stradonitzben (Csehország) 1877-ben. (L. a bécsi cs. k. múzeumban).

C) *Elektrum szívárványtálakkal* együtt: 1. az említett 1771-i nagy podmokli leletben, 2. a gagersi leletben, Bajorországban, (1751-ben 1500 db. Lásd Streber i. h. I. 4., 8., 9., II. 5—6. l. és 108—116 kép), 3. a nischburgi leletben Csehországban. (Lásd Streber i. h. I. 22. l. és 2—3. tábla.)

D) *Lapátalakú elektrum pénzekkel* és nógrád-borsodmegyei kelta ezüstpénzekkel (De la Tour 9892. sz.) együtt Nagy-Bisztereczen (Árva megye). Lásd Arch. Ért. 1900., 224—241. l.

E) *Noricumi néma és felírtos (10—11.5 grammos) kelta ezüstpénzekkel*: 1. Lembergben Cilli mellett (l. N. Z. XXVII. 65. l., Monatsblatt III., 152. sz. 330. és De la Tour 9916. sz.), 2. Leibnitznél a Frauenbergen (Stájerország), (l. Pichler i. h. I. 143—144.),

F) *Audoleon-féle tetradrachmon utánzatával* Csehországban, Fürstenberg K. hg. birtokán (lásd Neumann F. Pop. et reg. vet. ined. 142. l. és N. Z. XXVII. 84.)

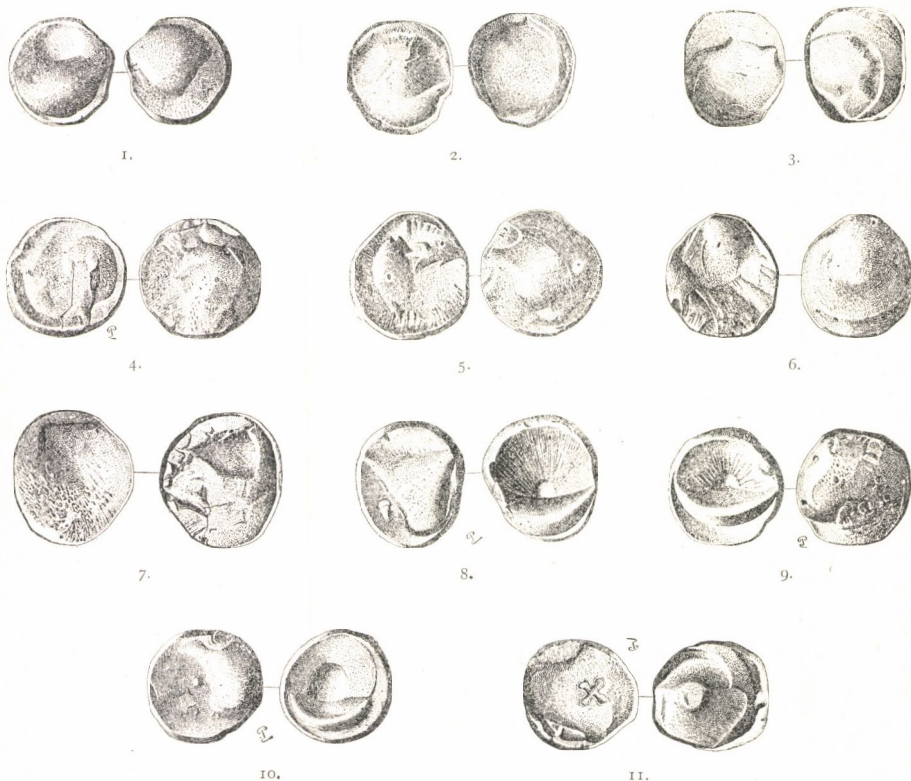
G) *Noricumi és pannoniai kisebb-nagyobb kelta ezüstpénzzel*: Stradonitzben, Csehországban 1877. (A bécsi cs. k. múzeumban.)

H) *Újabb fajta (17.1 grammos) felírtos bój ezüstpénzzel*: az 1855-i

német-jándorfi (Jahrendorf) leletben, Moson megyében (26—27 arany és 101—102 ezüstpénz. Lásd N. Z. XXVII. 58. és Eggers Num. Monatshefte III. 98—106. 1.)

Láttuk immár a kagylótípusú pénz változatait, megismertük lelőhelyeit, földrajzi elterjedését és a vele együtt forgalomban volt pénznemeket. Lássuk most, mit következtethetünk mindebből?

A kagylótípus előfordulásának határai: az atlanti tengertől Brasoig és a Rajna torkolatától Stájerországig óriási területet zárnak körül.

Az egyes lelőhelyek s a lelt érmek mennyisége nincsenek arányosan megosztva e határokon belül. Galliára, Noricumra kevesebb jut, legtöbb pedig Cseh- és Bajorországra, aztán Pannoniára. A változatok nagyrésze is e három területre esik, míg a menapiusok hajója magára van hagyva saját változataival. Arra tehát aligha gondolhatunk, hogy a menapiusok aránylag könnyebb hajótípusú aranyait tekinthessük a kagylótípus őse gyanánt. A galliai æduusok is számításon kívül maradnak, mert hiszen Noricumból 32000 bój vándorolt ki, mielőtt Pannonia határát látta volna s ezek az æduusok földjén települtek meg. Noricum, Pannonia, Dácia kelta népei egészen más stílusú pénzt és ezüst-

valutát használtak. Pannoniában a kagylótipus szemmel látható összefüggésben van a bójok bevándorlásával. Nem lehet tehát e pénznem hazája, eredete, kiinduló pontja más, mint Boiohaemum, a bójok országa, a mai Csehország. Tőlük, a bójoktól vették át szövetségeseik: a morvaországi kotinok, (cotini) e típust, a vele járó sajátos technikával együtt. Hogy a menapiusok mikor és mi okból vették át e típus lényegét, (és hogy vajjon csakugyan ők gyártották a hajótipusú pénzt és esetleg nem-e a bójoknak — eredeti rajnamelléki hazájukból való kiköltözésük alkalmával éjszak felé szakadt — valamely nyomaveszett töredéke), arra senki sem felelhet biztosan. Azt látjuk, hogy a Duna-Rajna-Majna közében, a Bódentótól az Innig, és Csehországban a kelták aranyvalutával éltek. Az előbbi két területen az electrumból vert kissé súlyosabb és kétlapú veretű szivárványtálak voltak otthon, melyek azonban (l. f.) három nagy leletben vegyesen fordultak elő a kagylótipusú bój aranypénzzel, tehát úgy látszik ezekkel egyenértékűeknek számítottak. Úgy a szivárványtálak, mint a kagylós aranyak pénzrendszerének valószínűleg a Nagy Sándor-féle attikai (8·6—8·7 gr.) súlyrendszerű aranystatere volt az eredeti kiinduló pontja. A Gall aranystaterek egyrésze 6·8—8 gramm közt váltakozó súlylyal bír, mely a macedón aranyak leszállított súlyában nyeri magyarázatát. A szivárványtálak már a 8 grammnál is jóval alább szállnak, míg a kagylós aranyok még ezeknél is pár decigrammal alább adják, míg végre 6·5—6·4 grammnyi minimummal végzik be, a legkeletibb ponton, hosszú pályafutásukat. Noricum és Pannonia, meg Dácia keltái ezüstvalutával éltek. A noricumbeliek állítólag a régibb pæoniai érmek könnyebb alapsúlyát vették alapul, vagy pedig, mint a pannoniaiak is, kik macedóniai II. Fülöp pénzt utánozták, a macedón tetradrachmonok súlyát szállították alá igen nagy mértékben. Láttuk a egyes leletek felsorolásánál, hogy a kagylótipusú bój arany Bajorországban szivárványtálakkal, Noricumban odaváló ezüstpénzzel, Pannoniában a bójoknak már itt vert nagy 17·1 grammos feliratos ezüst staterjeivel fordul elő együtt. Tehát Csehország minden kelták lakta szomszéd tartományában az illető tartomány pénzeivel együtt, míg magában Csehországban viszont a rhætiai és vindeliciai szivárványtálakkal találták őket együttesen. Úgy látszik tehát, a bójok népében hatalmas életerő és nagy üzleti szellem uralkodhatott. Mindenféle összeköttetések voltak és pénzüket mások érdemesnek tartották utánozni! Egyszóval olyan szerepe volt a kagylótipusú, meg a szivárványtál-aranyaknak a kelták közt, mint ugyanazon időben a görög kultúra körén belül Fülöp és Nagy Sándor aranyának!

Még egy szót! A nagy podmokli leletben együtt fordult elő a határozatlan típusú aranynyal a kagylós arany pénz. Magyarország terü-

letére Kr. e. 60 táján jöttek be a bójok. A 6·5 grammos Biatec-féle aranyat s a 17·1 grammos nagy ezüststatereket már itt verték, még pedig tekintve, hogy ezek a római pénzzel együtt soha és sehol nem fordultak elő és figyelembe véve azt a hatalmas csapást, melyet Baerebistes mért a bójokra és a velük szövetséges noricum-i keltákra, — csakis e vereség előtti időben képzelhetjük el e hirtelenül feltűnő és ép oly nyomtalanul eltűnő szokatlan, pompás pénzek kibocsájtását. Ez csakis a Kr. e. 60—45 évek közzé eshetett. Ez az időköz nem elég hosszú arra, hogy a 7·4 grammos bizonytalan típusú és a kagylótípusú, meg még a Biatec-féle 6·5 grammos pénz gyártása is elférne benne. Azt hiszem ennél fogva, hogy a Nádasdon lelt bój aranyakat nem itt Magyarország területén készítették, hanem ezek még a Boiohæmumból magukkal hozott régi bój kincsnek voltak alkotó részei.

Gohl Odön.

REJTÉLYES BÉLYEGŰ EDÉNY A SZEGZÁRDI MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. KEMENY LAJOS FELSŐMAGYARORSZÁGI KÉPFARAGÓKRÓL.

A csücsíves stílus uralma alatt divatba jött szárnyas oltárok szekrényében rendesen hársfából faragott, befestett szoborképek foglalnak helyet s az oltárpolcz (predella) is gyakran faragott domború művekkel ékeskedik. E szobrok és faragványok művészeit *képfaragóknak* (schnitzer, bildenschnyczer) nevezték. A fenmaradt szárnyas oltárok száma nálunk is nagy, jóllehet a reformáció alatt sok elpusztult. Kassán Lippay János bírósága idejében (1550.) a nép a domonkosok templomában levő oltárokat és szobrokat romboltak össze:

«... tabulas et altaria eiusdem monasterii difregissent, et dissecuissent. Præterea duas imagines beatissimæ Mariæ virginis, *mira arte* et magnis sumptibus fabricatas et exsculptas, alteram in templo prædicto suffixam et pendentem, alteram vero lapidibus præciosis et gemmis exornatam, in latereque templi ipsius monasterii inclusam et sub clausura et sera conservatam, iidem iudex et ceteri complices sui in minutas particulas dissecuissent, quas quidem particulas imaginum prædictarum in singulas domos civium ipsius civitatis Cassoviensis divisissent.»¹

1567-ben ugyancsak Kassán a Szt. Mihály-kápolna oltárait törte össze Bakay István és Tóth Ferencz.² Hasonló képrombolásról nem egy ízben tudósít a xvi. századbéli krónikás.

Szárnyas oltáraink németországi és pedig nürnbergi származásra utalnak s ez volt az oka, hogy fából faragott középkori szobraink mestereit Riemenschneiderben és Veit Stuoßban kerestük. A németországi hatás azonban Krakón át szűrődött le hozzánk; 1515-ben is Tamás krakói (cracoviensis) képfaragó (schnitzer) nyert Kassán polgárjogot.³ A lengyel hatás nyilatkozik még ma is a kassai aranyozó műhelyekben, a melyekben a technikai eljárás egyik módját a «polonizíren» műszóval jelölik.

A nagy nürnbergi képfaragó, Veit Stuoß családját Lepszy Lénárt magyar eredetűnek állítja.⁴ Stuoß 1464—1496-ig Krakóban működik s tőle való a krakói Mária templom főoltára. Közelebbről érdekel bennünket egy domború mű, mely *Krisztust az Olajfák hegyén* ábrázolja és a Mária templommal átellenben egy ház falába van beillesztve; e kőfaragványnak Stuoß valószínűen csak a mintáját alkotta.⁵

¹ Kassa város levéltárában, 1762. évi 153. sz. a.

² Városi jegyzőkönyv.

³ Városi jegyzőkönyv.

⁴ Archæologiai Ertesítő. 1893. évf. 192. lap.

⁵ Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. XVI. k. Galiczia. 728—730. lap. A Mária templom főoltárának képét lásd u. o. 723 l.

Besztercebányán a Königsberger-kápolnában szintén *Krisztust az Olajfák hegyén* ábrázoló, kőbe faragott dombormű van, mely az akkor divatozó faragás modora szerint készült.¹ A domború mű alakjainak genreszerű felfogása, — Ipolyi «passiói genrekép»-nek nevezte el,² — a realistikus ábrázolás oly közel rokonságot mutat Stuoss krakói műveivel, hogy mindezeket ugyanegy teremtő fantázia és kéz munkájának kell tekintenünk. A csillagos háttér s az ugyanazonos tárgy is e mellett bizonyít. Nürnbergben Stuossnak a Boldog-ságos Szűz hét örömet ábrázoló faragványa van és ugyanilyen van Besztercebányán is.³ S azonfelül egy eddig nem méltatott körülményre kell reá mutatnunk. Besztercebányán az egyik szobron levő mondatszalg felirata a következő:

«**Stuosz mich nicht, denn ich stuosz dich.**»⁴ Ezt a pogány felfogásra valló mondatot egy keresztyén templomban s hozzá a középkorban nem írhatjuk egyedül a renaissance rovására, hanem azt kell látnunk, hogy benne a művész, tehát maga *Stuoss*, kétszer is megnevezte magát.

Ezzel a besztercebányai régi városháza korának meghatározásához is támaszpontot nyertünk s építését, mert képe domborművünkön látható, korábbra tehetjük.⁵

A kassai Szt. Erzsébet egyházban megmaradt két szárnyas oltár közül a főoltár 1474—1477. közt készült. A városi számadáskönyv a költségekről tájékoztat, de a mesterről nem nyújt felvilágosítást.

Az első kassai képfaragó, a kiről írott feljegyzésekre bukkanunk: «*der fürsichtige*» *Alexander Schnyczer*, 1489-ben házát vesz 50 frton.

A következő évben az eladó fitestvére tilalmat tesz a házra, mert Alexander képfaragó a ház árával — részben — adós maradt. A ház «auf dem Stege», más meghatározás szerint «ex opposito cimiterii monasterii beatæ Mariæ versus murum civitatis», tehát a domonkosszerzet kolostora mellett állt s érte a vevő még ez évben utolsó részletként 12 frtot lefizetett.⁶

1492-ben házát elcseréli: «Vorboth Alexander Schnyczers. Auch am genannten Tag (t. i. feria sexta post Sophiæ) hat er ein vorbott geton of das haus, das er vom Hans Bryz gekauft und gewegszilt hat *bey der Schul gelegen* und darzu of das haws auf dem Steg, das er Im daran geben hat.»

Az alku azonban meg nem állt, mert még ez évben Alexander régi házát 40 frton eladta Lénárt lakatosnak és Bryz János házát 100 frton megvette.

1496-ban tilalmat tesz Zubereyter Albertre: «Vorbot herr Alexander Schnyczer. An demselben tage (t. i. in die beati Stephani regis) hot er lossen tun vorbot of alle hab Alberti Zubereyters vor 1 gulden und X denar.»

1512-ben is tilalmat tesz: «Vorbot herr Alexander Schnitzer. Am freitag vor Palmarum hat der *namhafte* herr Alexander Schnitzer, dyzeit *ratman*

¹ Divald Kornél. A felsőmagyarorsz. renaissance építészet. 1900. 12. 1.

² Ipolyi Arnold. A besztercebányai egyházi műemlékek. 103. 1.

³ U. o. 107. 1.

⁴ Ipolyi id. műve. 42. 1.

⁵ Archæologiai Közlemények. VII. k. 1868. 11. 1. Heuszlman Imre. Jelentés a bányavárosokban 1865-ben tett régészeti kirándulásról.

⁶ Városi jegyzőkönyv.

dyszer stadt eyn vorbot geton auf etliche czeyde (= seide?) bey dem Hanns Kittlich bysz czwm rechten.»

Mielőtt házat vett, tehát 1489 előtt, a mint egy évszám nélkül való adólajstrom töredékből kitűnik, Schwarcz Mihálynak a ringen (circulus) levő házában, mint zsellér, lakik s évi adóban $\frac{1}{2}$ frtot fizetett. 1492-ben egyik leendő polgártársának jótállója a polgári jog elnyerésében s 1515-ben Babocza János képirónak ugyanily szolgálatot tett. 1493—95., 1505—10., 1515., 1517—18-ban a városi közgyűlésnek tagja, sőt 1496—97., 1511—14. és 1516-ban tanácsstag.

Az 1516-ban elhunyt Güntert Mihály kassai kereskedő volt a Szt. Erzsébet egyház u. n. Mária látogatása oltárának donátora. Erről végrendeletén kívül az oltár polczán levő Szt. Mihály és Szt. Margit képei is tanuskodnak. Nejének, kinek első férje Czymerman János volt, keresztneve ugyanis Margit, a mint az 1515. évi hagyatéki tárgyalásból kitűnik:

«Freysagung herrn Michael Günterts von den freunden (= rokonság) fraw Margarete, Hanns czymermanyn, seyner hauszfrauen. Es yst zcw wyssen, das am dynstag noch Michaelis vor ganczen gesessenen Rott kommen und erschynen seyn dye namhaftigen weysen herren Hannsz Zyma, Jakob Doebryczer von Offen, Paul Lipczky und Peter Roth von wegen testaments der toguntsamen frawen Margarete, Michel Güntertin freunden sat.» s jóváhagyták a köztük megejtett osztályt, kivéve Döbryczer Jakabot, a ki «am freytag noch Michaelis ist er wyderumb gutwillig erschynen und kommen und hat auch dasselbyg testament der genannten frawen Margarete, Michael Güntertin, seyner schuester freygesagt sat.»

Ha a nagy oltár szobrainak faragását Alexander képfaragónak tulajdonítjuk, annál bizonytalanabb a Güntert-féle oltár mestere, mert az 1516-ik évig már négy kassai képfaragóval találkozunk.

György (Jurg) schniczzer neve csakis az 1501. évi adólajstromban fordul elő, mint a ki «Auf dem Steg» lakik, adóját azonban nem fizette meg.

István (Steffen) sniczert 1510-ben a *rudóbányai oltár* faragásával bízták meg, a mit a Bertalan rudóbányai tanító (baccalarius) által az egyház nevében reá tett tilalomból következtetjük: «Arestum Bartholomei baccalaurei de Ruda. Am Freitag . . . hat Bartholomeus baccalarius vón der Rwda eyn vorbot geton instadt *der kyrchen von der Rwda* auff alle gutter des mester *Steffen schnitczzer*, wor her dy erfinden mag.» István képfaragó előleget kapott a megrendelő templomtól s késedelmes munkája miatt vethettek reá tilalmat, a mint az az ekkorbeli művészekkel számos izben megesett.

Egyet jelentett-e a középkor terminológiájában a képfaragó vagyis schnitzer a sculptorral s egynek vehetjük-e tehát *Wydasy István sculptort*, a ki Kassán 1507-ben polgárjogot nyert, István képfaragóval?

A lőcsei Urbanovitz Márton síremlékén levő felirat szerint, neje, Margit a lőcsei Szt. Jakabról nevezett egyház főoltára művészenek, Pál *sculptornak* unokája volt.* Pál sculptor pedig valószínűen egy azzal a *Pál nevű lőcsei schniczzerrel*, a kitől polgártársa, Stancel Teophil képiró 1523-ban festéket vásárol.**

* Pulszky Ferencz. Magyarország archæológiája. II. k. 226. l.

** Történelmi Tár. 1884. évf. 543. l.

A krakói származásu *Tamás képfaragó*, mint már említettük, 1515-ben nyert Kassán polgárjogot.

Weisz János képfaragó az 1491—1521-ik években működik Kassán. Vezetéknévét egy 1510. évbeli hagyatéki tárgyalásból ismerjük:

«*Vorrichtung Martini organista mit Hans Schnitczzer*. Es ist gescheen eyn vorrichtung czwischen den erbern Martinum organistam anstadt seyner hauszfrau Dorothea, ettwen Martini Eyben und *mester Hannes Weysz* anstadt seyner stiffsuns Caspar Ambrosi genant am andern teil, von wegen der gelossenen guetter ettwen Laczko Ambrosy yn solcher weysz. Am ersten von des weingarten wegen am bergk gelegen, also das von demselben weingarten der bemelte Caspar nemen und haben sol eyn fyrtel und weiter das alle andere guetter, wy dy genant mocht werden, wo aber bey wem sy yczunder aber yn czukunfftiger czeyt erfunden wurden, yn czwe teil sullen getelt werden, eyn teil dem Martino organista und seyner hauszfrau, das ander dem Gaspar Ambrosy und den weingarten sol der organista das Jor lesen und nucz des nemen, was aber des Laczko cleder seyn, sol der Caspar Ambrosy nemmen, das ist gescheen vor den vorsichtigen herren: Sigmunth Richter, *Alexander Schnytzer*, Herman Teczel, Hannes Achtzernicht und Hannes Schwarcztytschler am Sontag an Sant Tiburcius tag und weiter vor siczendem rott in sulche vorrichtung dy bemelten: Martini organista hauszfrau und Caspar Ambrosy personlich erschnyen, vorwilligt haben und gebeten, sulchs in das buch czw schreyben auff das, das sy auff beyden teylen in czukunfftigen czeyten in fryd bleyben mugen auch und das noch dem todt eynes dem andern von sulcher bemelter gütter wegen seyne nochkomling und erben nicht hyndern soll.»

Weisz János képfaragóval az 1491-ik évben a városi jegyzőkönyvekben találkozunk először. 1494-ben házat vett: «Vorbot Mathie pawrs. Am dinstag noch Quasimodogeniti hot er vorbot geton of das gelt unter *Hanns Schnyczern*, das er schuldig ist am haws, welchs er Kauft hot von der Cristan Gondischyn etc.» A házvételre vonatkozik az 1496. évi következő feljegyzés: «Dominus Petrus plebanus de Göntz etc. Notandum, quod idem dominus Petrus expedit Mathie Frydrich pellifici ratione domus, quam Johannes *Schnyczer alias pictor (!) nominatus* comparuit, fl. 51 1/2, prout hoc prædictus Mathias Frydrich per se coram prudentibus dominis Georgio Gabriel tunc iudice et Johanne Opiczzer iurato huius civitatis recognovit. Sabbato ante Valentini.»

Telkibánya városa 1496-ban János képfaragóval megalkudott 100 frtban egy szárnyas oltár faragásában. Az oltár elkészítése azonban késedelmet szenvedett, mert Weikhart Erasmus, kassai polgár, a kinek kezéhez a művész 4 frtot adott, hogy részére Budán az aranyozáshoz szükséges aranyat beszeresse, a megbízást nem teljesítette. A telkibányaiak ezért tilalmat vetnek János képfaragó vagyonára, a kinek nevében neje, Hedvig viszont ugyanigy tesz Weikharttal.

«Vorbot civium de Thelkybánya. In die beati Stephani regis fecerunt arestum super omnia bona mobilia et immobilia Johannis Schnyczer pro 100 flor., ut ipsi asserunt, quod permansisset obligatus ratione *thabule* ad ecclesias ipsorum pertinentem. Ad scitum domini Greifansteyn.»

«Vorbot *Hedwigis Hans Schnyczerynn*. An Sant Michelstag hát sy vorbot geton off alle gutter Erasmi Weikhart vor fl. auri 4, dy Hans Schnyczer em (= ihm) ken Ofn mitgeben hat off golt etc. Mit wissen herrn Hans Czebner.»

Hedvig asszony bártfai származásu volt; 1506-ban tilalmat tesz «fraw Hedwig Schnitczerin von Bartphal;» férje, mint vándorló legény, bujdosása közben ismerkedett meg vele.

János képfaragó 1514—16-ban a városi közgyűlés tagja volt s neve az 1521. évbeli adólajstromban még előfordul, de adóját ki nem fizette. 1524-ben már mint néhait emlegetik.¹

Wolfgangus bildenschnyczer 1524-ben tüntetik fel.² 1526—34-ig a városi közgyűlés tagja. Özvegyét Kis János ötvösmester vette feleségül.³

A felsőmagyarországi képfaragó iskola a xvi. század végével elhanyaglott, mert a protestánsá lett Magyarországon hiányoztak a megrendelők.

A Szepességben azonban a xvii. század második felében ez a művészet másodvirágzását éli. A szepes-szombati róm. kath. templomban, melynek középkori szárnyas oltárai megmenekültek az enyészettől, Gross Pál «bildhauer» egy 1688-ban készült epitaphiumon örökítette meg magát s valószínűen ő faragta a négy evangelistának a szőszék oldalán levő domborművű, polychrom alakjait.⁴

Hasonlíthatatlanul felette áll e korbeli ilyenmű faragványainknak a strázsai róm. kath. templomban levő fából faragott, befestett domborművű tábla, mely az Urvacsorát ábrázolja. Az alakok kifogástalan elrendezése, az Apostolok arcán az indulat hű kifejezése, a benső vallásos áhitat, mely a művet körüllegi, magával ragad. Ez az egy mű megdönti, hogy nekünk a xvii. században nem volt művészetünk. A domború mű felirata: «Hoc opus fieri curavit honestus ac egregius vir d(ominus) Thomas A(nno) D(omini) 1668.»

Kassán, 1902 január hó 30-án.

Kemény Lajos.

II. FINÁLY GÁBOR: EGY SZAMOSUJVÁRI RÓMAI FELIRATRÓL.

Ornstein őrnagy úr rövid ismertetéséből (Arch. Ért. 1902, 76—78. l.) folyóiratunk olvasói tudják, hogy a szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat a szamosujvári castrum területén ásatott, épen a közlő Ornstein őrnagy úr lelkiismeretes és szakértő felügyelete és vezetése mellett. A tárgyleletektől eltekintve számos kődombormű és kőfelirat is került a dési múzeumba. A feliratok közül kétségkívül legérdekesebb az, a melynek olvasását és értelmezését itt megkísértem. Az 1901. évi október 22-én talált 67 cm. magas, 82 cm. széles, 22 cm. vastag kőlapon nyolcz, 57 cm. széles sor volt, a melyek közül az elsőből alig maradt valami a betűk aljából, a 2—5. sorokból a sor végéről sorrendben a kőlap szélétől mérve 35, 17, 13, 9 cm. le van törve. A kőlap ormányi dacittuffa; a betűk pirosra voltak festve.

Az első sortól eltekintve, kétségtelenül a következő szöveg olvasható a kőről: . . . | . . . *perpetuam fama* (1) | *gloriae semper pro* . . . (2) | . . . *urnurus pietate nati fre|quentant* . . (3) *v* . . (4) *xisti grate* | (5) *vis celebrantur ami|ci æternumq vale nobis pi|entissima mater v l r*. A hézagokra nézve a következőket jegyzem meg. (1) fama MA betű után egy betűnyi térközre betűtöredék látszik, talán M. (2) az O után S vagy L (B, D, E) alsó vonása látszik,

¹ Kassa v. lt. 1064. sz. a.

² U. o. 1072. sz. a.

³ Mihalik József. Kassa város ötvösségének története. 134. l.

⁴ Myskovszky Viktor. A szepes-szombati templom. Arch. Értesítő. 1886. évf.

a 4. sor elején talán T betű volt. (3) a T és V közt pont vagy kis o, (4) a V és X közt a kő törése miatt üres hely van; a (4) helyen kis i állhatott, így VIXISTI. (5) ... VIO előtt Ornstein őrnagy úr CONVIVIO-t olvas, a mi a hézag nagyságának megfelel. E szerint a felirat vége az 5. sor közepétől e szöveget adná: *vixisti grate|convivio celebrantur ami|ci aeternumque vale nobis pi|entissima mater votum libens reddidit.* Az utolsó három szó nélkül két hexametert vélek ezekben felismerhetni:

3. *Vixisti grate. Convivio celebrantur amici.*
4. *Aeternumque vale nobis. Pientissima mater (v. l. r.).*

PERPETVAM·FAM·
GLORIAE·SEMPER·PRO·
TV·RN·V·R·SPIET·AT·EN·ATI·FRE·
QV·ENT·ANT·VIXIST·GRATE·
O· VIO·CELEBRANT·V·RAMI·
I·AETERN·V·MO·VAEN·O·BI·SPI·
ENTISSIMA·MATER·V·L·R

E feltevésből kiindulva a felirat elejét így olvasnám:

1. *Perpetuam fama(m) — gloriae semper*
2. *Pro (t)urnurus pietate nati frequentant.*

A négy hexameteres epigrammát kiegészítve pedig így:

1. *Perpetuam famam militaris gloriae semper*
2. *Prosequitur nurus. Pietate nati frequentant.*
3. *Vixisti grate. Convivio celebrantur amici.*
4. *Aeternumque vale nobis. Pientissima mater (v. l. r.).*

És mint táborban talált sírfeliratot értelmezném: A fiatal asszony (nurus) siratja elhunyt vitéz férjét, gyermekei látogatják sírját; kedves voltál, barátaid is ünnepelnek. Örökre Isten veled. Szerető anyád (állította ez emléket). Ez értelmezéshez mindenesetre szó fér, még több a hexameterekhez. Az 1-ben gloriae szóban az *ae* rövid; hasonlóképen egy Singidunumból való verses feliraton (CIL III 6306, 10): *Singulāe declarant exordia (li)niāe primae*, vagy Scardonából (CIL III 6414) egy sor végén: *Romē (sic!) lātantem*. A 2. versben a pro- és -(t)ur közé *prosequitur*-t helyeztem, a mi a versmértéknek teljesen megfelel. A 3. versben a grate szót, úgy látszik, két rövid szótagnak kell

néznünk, pedig két hosszúból áll! A 4. versben az *aeternum vale* lehet = örök Istenhozzád.

Magam nem dönthetem el, hogy ez a magyarázat mennyiben elfogadható. Annál inkább szükségesnek tartottam közzétételét. A mi a kövön látható betűket illeti, azoknak elől közölt olvasása kétségtelen, mivel pedig szedéssel aligha lehetett volna a betűk idomait és nagyságát kellően utánozni, a mellékelt rajzot készítettem a pacskolat után. Az első sorban mi állhatott, az erősen pusztuló kőről bizonyosan látni nem lehet. Azt hiszem, nem is egy, hanem több sor hiányzik, a melyekben a halott neve és katonáskodása lehetett felírva, s befejezésül e nagyon provinciális ízű epigramma.

Olvasásomat bemutattam a philologiai társulat október 8-iki ülésén. Örömmel jelenthetem, hogy olvasásomat és az értelmezést elfogadhatónak találták.

Dr. Finály Gábor.

III. GUBITZA KÁLMÁN: A BODROGH-MONOSTORSZEGI SÍRLELETEKRŐL. Bodrogh-Monostorszezen az utóbbi pár év alatt számos régiség-lelet került napfényre. A «Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat» gyűjteményének egyik tekintélyes része e helyről való. Most, hogy rendszeres ásatásokat végeztetek, látom, hogy mily hálás telepeink vannak, melyeknek felkutatása évekig tartó gyönyörteljes munkával és dús sikerekkel biztatnak. Legelső telepünk, az u. n. Reiter-féle téглаégető volt, a hol a véletlen folytán, pár év előtt, egy gazdag sarmata jazyg sírmezőre akadtam. A megejtett ásatások már akkor is bőven jutalmazták fáradozásomat.*

Időközben a kutatásokat a község egyéb nevezetes pontjaira is kiterjesztettem, s e miatt a sírmező folytatólagos ásatása egy időre függőben maradt. De mert a beköszöntött rövid őszi nappalok most már nagyon megnehezítették a távolabb eső telepeken való kutatást, elhatároztam, hogy e sírmezőt próba-képen tovább kutatom.

F. é. november 16-án megkezdtem az ásatást. A siker nem sokáig váratott magára, mert már délután egy gyermeksír nyomára akadtunk. Az előre haladott időre való tekintetből a felbontást 18-ára halasztottam, a mikor u. i. Hadanich Endre tanító-társammal neki láttunk a munkának. Az eredmény valóban meglepő volt. A sír egy 10—12 éves leánykéé lehetett. Mint már korábban is meggyőződünk, e népeknél az ülő helyzetben való temetkezés volt szokásos. Ettől csak ritka esetben tértek el, de akkor is úgy helyezték halottjukat a sírba, hogy a feje magasabban állt, mint a test alsó része. Ezt most újra megerősítette, úgy ezen sír, mint a korábban és az utóbb felásott sírok legtöbbje. A sírok megásásánál a kelet-nyugoti irányt, jobban mondva: a napkelés irányát követték. A halottat is úgy helyezték a sírba, hogy az ülőhelyzetében, arczával napkelet felé fordult. Ez a helyzet egyik-másik sírban teljesen szembetűnő; másban, a hol akár a behantolásnál, akár az utóbb bekövetkezett földcsuszamlásnál a test összenyomult, némi változást mutat ugyan, de lényegében mégis felismerhető az ülőhelyzetben való eltakarítás.

* «Arch. Értesítő» 1899. évf. 3. szám.

Egyes sírokban a karok és a lábak elhelyezése is változást mutat. Találtunk sírt, melyben az eltemetettnek a balkarja könyökben derékszög alatt meghajolva úgy helyezkedett, hogy a kéz-fej az arcz mellé került; a jobbkar pedig, merően kinyújtva, a testtől mintegy 2 dm. távolságra elállt. Ugyanezen sírban a jobb láb keresztbe téve a ballábszáron pihent. Egy másik esetben meg azt tapasztaltuk, hogy a jobbkar a hastájékán, a balkar pedig a test mellett kinyújtva nyugodott. A sírok sorosak. A sorok a sírok hosszúsági irányában húzódnak; egymástóli távolságuk 3 m.

A most feltárt I. számú sír a nyári kelet-nyugoti irányt mutatja, s épen ezzel a nyári temetkezést árulja el a gödör. A sírt alig 2 dm. magas földréteg földte. Szinte csodálatos, hogy az abban fekvő leletek mind a mai napig oly épségben megmaradtak, mikor a tégláégetők kubik-gödrei már mintegy 30 évesek. A csekély lősz-réteg — e hosszú idő minden viszontagságainak annyira ellenállt, hogy épebb leleteket a 2 m. magas takaróval bíró sírokból sem emelhettünk ki. Csupán a csontvázon látható az enyészet pusztító hatása; ezt ma már csak egy barna sáv jelzi, s annyira elporladt, hogy az ujj között, mint a föld teljesen szétmállik. Az I. számú sír már a mellékletek különös elhelyezésénél fogva is érdekes, s azt mondhatjuk, hogy azok általában mind a test balfelén feküdtek. Így az öv táján taláztatott egy nagy bronz-csatt; közvetlen mellette egy elefántcsontból készült fésű. A mell balfelén fibulák, nagy szurok-gyöngyök, bronzdísz és két zápfog. Ez utóbbiak, valószínűleg az ülő helyzetben eltemetett leányka fejének egyetlen maradványa. A fej u. i. a behantolás alkalmával reá neheződő teher folytán összezúzva e helyre került. A medencze-csont balfelén feküdt az egyik fülbevaló és a gyűrű, valamint 6 szurok-gyöngy, egy csörgő és három nagyobb szemű üveg-gyöngy. A czomb-csontok között egy orsógomb; s végre: a lábfejeknél egy kis cserépedény, apró üveg-gyöngyök, átlukasztott szarvasfog, bronz-drótra fűzött csörgők, az öv tájékán talált fülbevalónak párja, nagyobb szurok- és gyanta-gyöngyök és gyantadarabok taláttak.

Az I. sz. sír mellékletei közül első sorban a nagy *bronz-csatt* érdemel említést. (1. ábr.) Karikája 4.5 cm., szélességben hajló elipszís-alak. Ugyan ilyen hosszú az éles gerinczben kiemelkedő nyelv is, mely a forgóban derékszögben, a másik végén pedig ívalakban záródik és némi díszítést is mutat. A szíj befogadására alkalmas 3.5 cm. hosszú és 3 cm. széles részt, a valamivel keskenyebb ezüstlemezzel, a négy sarokba vert szegek tartják össze. A csatt teljes hossza: 8 cm.

Két drb *bronz-fibula*. (2. ábr.) Alakjuk hosszúkás, két végén gömböcskével. A hegyes háromszögben záródó végeket a középén, az ezen fibulákat jellemző gyengén ívelt kihajlás díszíti. Tüskéjük vas. Hosszúságuk 8 cm.

Lapos bronz-fibula. (3. ábra.) Alakja négyzet, négy sarkán kerek kiszögelléssel. A szélek és az ellentétes sarkok, egymást keresztező párhuzamos vonalakkal díszítvék. A kerek kiszögellések köralakú díszítést mutatnak. Tüskéje: vas.

Bronz-dísz. (4. ábr.) Alakja: halfarkban végződő madárfej. (?) Aranyozott bordázattal van díszítve és a felfűzésre alkalmas lyukkal bír. Valószínű, hogy

ezen tárgy is, mint az átlukasztott szarvasfogak is, nyakékül szolgált. Hossza: 3 cm.

Fülbevalók. (5. ábra.) Karikájuk ezüst, átlukasztott szarvasfog-csüngővel. Átmérőjük 2·5 cm.

Gyűrű. (6. ábra.) Karikája ezüst. Az összehajló végek itt is, mint a fülbevalóknál, az összeforrasztás legkezdetlegesebb formáját mutatják. Nem állt az egyébből, mint a drótvégek összesodrásából. A gyűrűt két átlukasztott, oldalain és sarkain laposra csiszolt üveg-gyöngyök ékesítik. Az egyik kék, a másik sárgás-barna. A gyűrű átmérője 2 cm.

Csörgők. (7. ábra.) Ezekből három drb találtatott, melyek vékony bronz-drótból készült füleiknél fogva bronzdrótra voltak felfűzve. Alakjuk: kúpalak. Anyaguk vékony ezüst(?)-pléh.

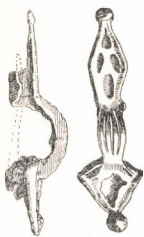
Gyöngyök. (8. ábra.) A lábfejek közelében, az apró gyöngyök között találtatott egy felfűzésre alkalmas, átlukasztott szarvasfog. (Az átlukasztás helyén el volt törve.) A gyöngyök olyan gazdag változatot mutatnak, hogy azokat nagyság, anyag, szín és alak tekintetében külön kell osztályoznom. A gyöngyszemek közül nagyságra nézve kiválik 4 darab kék szurok-gyöngy. Oldaluk halványan pettyezett. (8. ábra, *a.*) Átmérőjük: 2·5 cm. Ugyan ezen fajból 5 darab kisebb (mogyoró nagyságú) pecsétviasz-színű pettyekkel tarkázott szurok-gyöngy. A ritkán előforduló és épen ezért különösen érdekes gyanta-gyöngyökből ez uttal csak egy példány került felszínre. Alakja lapos. Átmérője: 2 cm. (8. ábra *b.*) Említést érdemel egy darab mogyoró nagyságú, veres agyaggyöngy és 3 darab nyers üvegből készült nagyobb gyöngyszem (8. ábra *c.*) és végre: egy fűzér apró üveg-gyöngy zöld, kék, veres, fekete és fehér színű változatokban. Alakjuk: lapos, gömbölyű és hosszúkas. (8. ábra *d.*)

Orsó-gomb. (9. ábra.) A felső lábszárak között feküdt. Anyaga: gyengén égetett agyag. Átmérője: 3 cm. Ilyen orsó-gombot (lehet, hogy háló-nehezék) e helyen már máskor is találtunk. A női sírok jellemző melléklete, a *fésű*, itt is előfordult. (10. ábra.) Hasonló a mai nap is használatos szarúból készült sűrű fésűkhöz. Anyaga: elefántcsont. Bordája három helyen (a két végén és a közepén) vas szegekkel volt megerősítve. Hossza: 8 m; szélessége 4·5 cm. E sír egyik különösen szép darabja egy *agyagedény*. (11. ábra.) Korongon készült. Magassága 5·5 cm; öble 8 cm; szájnnyílása: 4 cm. Pereme gyengén kihajló. Oldala érdes, mintha homokkal volna beverve. Máz nélkül, szürkére jól kiégetett; egyik oldala kormos és repedt. Ugyan ezen edényke mellett feküdt egy másik kis bögre is, de ez oly gyengén, s oly rosszul volt kiégetve, hogy azt csak dirib-darabokban szedhettük ki. Annyit láttunk rajta, hogy füle volt.

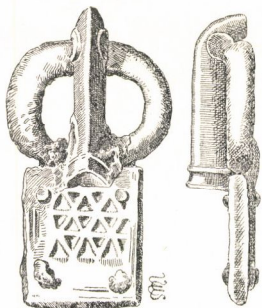
A lábak mellett 3 *gyanta darabocská* (?) feküdt. A fejből csupán két *zápfogat* találtunk. Az egyik teljesen kifejlett, a másik még tejfog, gyökér nélkül.

A 2. *sír*, melyben szintén egy női csontváz ülőhelyzetben találtatott, mellékletet nem tartalmazott.

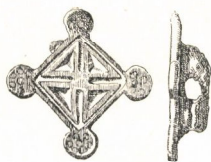
A 3. *sír* is nőé lehetett. A csontváz mellett szétszórva (de leginkább a mell-táján) kevés (alig 25 szem) apró üveggyöngy találtatott. Alakjuk: göm-

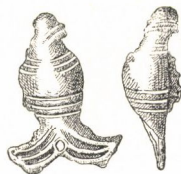
2. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

1. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

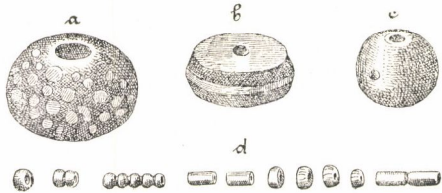
3. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

4. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

6. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

8. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

7. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

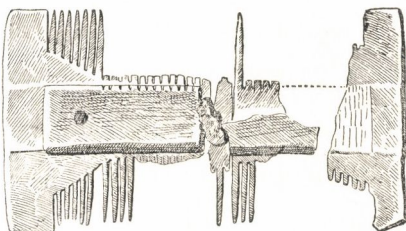
5. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

9 a) ábra. $\frac{2}{3}$ n.

9 b) ábra. $\frac{2}{3}$ n.

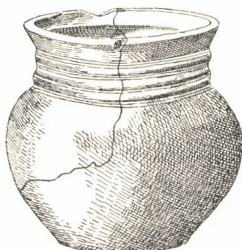
10. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

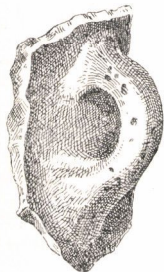
12. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

14. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

11. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

13. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

15. ábra. $\frac{1}{2}$ n.

16. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

17. ábra. $\frac{2}{3}$ n.

bölyded. Színök: kék. Nagyságuk: mint a kendermag. (12. ábra.) Ülőhelyzet. Sírmélység: 2 m.

A 4. sz. sírt feldúlva találtuk. Valószínű, hogy azt a téglamunkások hányták széjjel, s bizonyára találtak is benne egyet-mást, mert egyes csontokon zöld rozsa-foltokat láttunk. Az egészben egy *bronz-tűcskét* és egy *edénydarabot* (13. ábra) találtunk. A tűcske hossza: 3 cm. Az edény-darab egy nagyobb, s körülbelül 1 cm. vastag oldalfallal bíró, veresre égetett edényből való, melynek füle is volt. A többi darabokat nem találtuk. Lehet, hogy a téglamunkások összetörték és elhántták.

Az 5. sír férfé lehetett. A felső testrész alig 170 cm. mélyen, a kinyújtott lábak azonban 2 m. mélyen feküdtek. A csontváz hossza: 170 cm. Fekvésének iránya a nyári kelet-nyugot.

A leletek közül különösen a vasból valók érdekesek. Az eltemetettnek jobb kezében — mely a has tájékán nyugodott — mintegy 11 cm. hosszú és 1.5 cm. széles *csíholó-vas* (14. ábra) találtatott. A csontváz baltenyerében egy *tűzkövet* is találtunk. A medencze tájékán feküdt egy 2.5 cm. szélességű *kis vas-csatt* (15. ábr.), mely alkalmasint az öltöny összekapcsolására szolgált. A balkar mellett is feküdt néhány *vastárgy*, de ezek — mert részben csak rozsa-csomók — felismerhetetlenek. Egy pár *ezüst-csatt* a lábról. (16. ábra.) Bizonyára a sarú-szíjak összecsatolására használták, mert a szíjvégek befogadására alkalmas nyúlvánnyal bír. A csatt nyúlványának lemezei két félgömb alakú fejjel ellátott szegecskével vannak megerősítve.

A fennebb említett és felismerhetlen *vastárgyak* mellett egy *bronz-tárgy* (17. ábra) is feküdt. Nem egyéb ez, mint egy 4 cm. hosszú lapos eszköz, mely valamely tárgynak a nyele lehetett. Az egyik vége nyitott és egy szegecskével van átverve.

A sírmező folytatólagos kutatására alkalmasint tavaszra kerül ismét sor. Soraim végén nem mulaszthatom el köszönetemet kifejezni Hadanich Endre úrnak, a ki ásatásaim munkájában oly szíves készséggel segédkezett és akadályoztatásom eseteiben helyettesített.

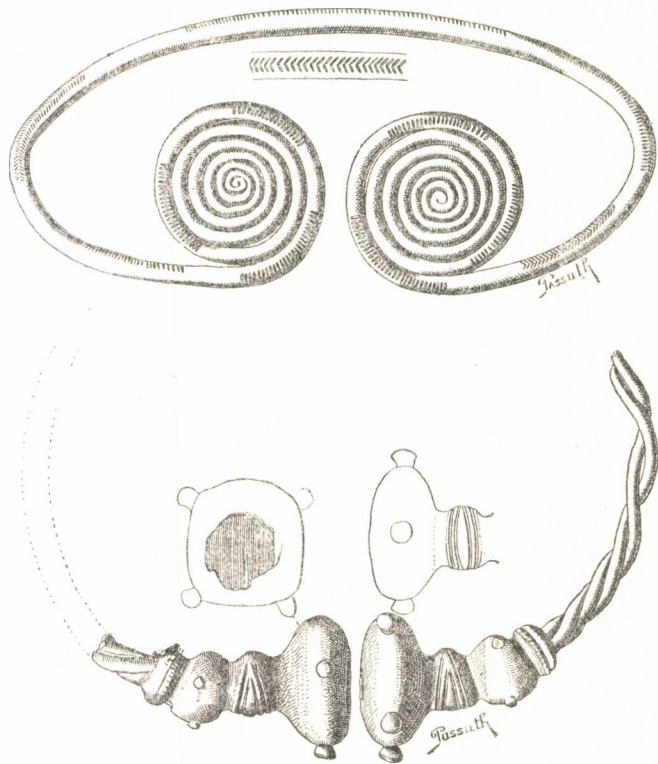
Bodrogh-Monostorszeg, 1901. november 30.

Gubitz Kálmán.

IV. KUBINYI MIKLÓS: AZ ISZTEBNEI BRONZLELETRŐL. Árva vármegye *Isztebne* nevezetű helységétől délnyugat felé, ott, hol a Párniczától jövő országút keleti irányban Nagyfalu mezőváros felé kanyarodik, az országút és az Árva folyó között emelkedik a «*Hradok*» nevezetű, alig 50 méter magas domb, mely sajátságos tompa kúp alakja, fekvése, de főleg elnevezése miatt (hrádok=váracsk) régi idők óta magára vonta az archæologusok figyelmét. Mint valószínűleg pogánykori erődről e sorok írója is már ismételve említést tett e dombról, a nélkül, hogy feltevése igazolásul a domb föltűnő alakján és elnevezésén kívül egyebet tudott volna felhozni, mint a hagyományt, mely a «*Hradok*» közelében fekvő szántóföldben talált régi sírokról és fegyverekről tud regélni.

Az itt előfordult leletek, melyekre öreg emberek még emlékeznek, sajnos,

elkallódtak s így nem is maradt emléktárgy, mely az erőd valószínűleges fennállása és koráról tanúságot tehetne. Ama tény, hogy Zsigmond király idejében és később a cseh hussziták garázdálkodása alkalmával itt és a felvidéken általában fa-váracskok, erődök keletkeztek, sokaknál azt a hitet keltette, hogy az isztebnei «Hradok» is csak ily várhely lehetett s e hit valóban még soká foglalkoztathatta volna a képzeletet, ha a véletlen egy igen nevezetes kincsleletre nem vezet, mely a bizonytalanságot immár teljesen megszüntetheti.

Az árva-völgyi helyi érdekű vasút építése alkalmával 1898-ban történt, hogy a vaspálya vonalába eső «Hradok»-ot is át kellett szelni s ekkor akadtak a földmunkások ama leletre, melyet itt ismertetni szándékom.

A lelet helyét, annak részleteit közelebbről — sajnos — senki sem jegyezte fel. A gyönyörű bronztárgyakat a munkások egymás között osztották fel és csak úgy szerezte meg azután nem is első kézből azok nagy részét (25 darabot) főtiszteltető Hrobony János, isztebnei evangélikus lelkész, két darabot pedig Radlinszky Ignác, alsó-kubini ügyvéd, kiknek szívesességéből a tárgyak ma, letét gyanánt, a turócszentmártoni múzeumban őriztetnek. Jóval később ugyanazon leletből még két tárgy került gróf Zierotin Előd birtokába s ez utóbbi szívesességéből kis gyűjteményembe, úgy, hogy a «Hradok»-on

lelt tárgyak összesen 29 darabból állottak; ha ugyan egyes tárgyak a birtokosok kezén már eredetileg el nem kallódtak.

A turócszentmártoni múzeumban őrzött, ezen leletből származó tárgyak a múzeum-egylet évkönyvében, illetve az ennek mellékleteül megjelenő «Sbornik» 1899. évi II. füzetében már ismertetve voltak s azoknak fényképrajzai is megjelentek; mindamellet azt hiszem, hogy nem végzek meddő munkát, ha akkor, midőn a hradoki leletből birtokomba került két tárgyat ismertetni szándékozom, a kincslelethez tartozó többi tárgyat is felsorolom. Ezek a következők:

1. Két hengeralakú *korongos tekercs*, vastag bronz-huzalból, mely visszahajlított csigakorongokban végződik. A huzal felső része csavarszerűen díszített. Mind a két tárgy egy-egy korongja hiányzik. Súlyuk: 1175—1192 kilo.

2. Egy hasonló *korongos tekercs*, lapos huzalból mindkét végén visszahajlított csigakoronggal. (18 dkgr.)

3. Tizenegy darab különféle *karika és karperecz*, hullámosan dudoros és reczészölületű bronzhuzalból. (4—8 dkgr. súlyú.) 4. Egy korong tövis nélkül, csinosan áttört csipkézett fölülettel. (75 súlyú.) 5. Egy hosszukás ugyancsak áttört gombos kidudorodásokkal díszített *bronzcsat* töredéke. (4 dk.) 6. Korongos csigatekerccsel díszített hajtott hegyű *hajtű*. (8 deka. A tekercsek egyike hiányzik.) 7. Kereszt alakú, három gombos pánttal díszített *hajtű*. (5 deka.) 8. Két, korongos tekercsekben végződő 49 centim. kerületű *abroncs*, (torques). 9. Négy vastag, csavart bronzhuzalból készült 57 centim. kerületű *nyitott abroncs* (fejdísz), melynek ellapított végei, két egymással ellenkező irányban visszahajlított csigatekerccset képeznek. (27, 31, 36 és 505 deka súlyúak.) 10. Lapos drótból készült törött *bronztekercs*, melyen egy nyilván hozzátartozó tövis van áthuzva. 11. Hullámos dudorokkal díszített felületű bronz *karperecz* törött.

12. Lapos drótból készült törött *bronztekercs*. (A két utóbb nevezett tárgy Radlinszky Ignác adományából.)

Az összes tárgyakat igen szép sötétzöld színű szirony borítja. A lelet ismertetője (dr. J. P.) a tárgyakat azon hozzánk közelebb eső korba helyezi, melyben már a vasat is használták s a bronzércz inkább csak a dísz tárgyak készítésére szolgált, mely következtetést ama tény is támogatja, hogy egyes bronztárgyakon a vasrozda nyomai látszanak. Az összes tárgyak a közel morva-leletektől, lényegesen elütő magyarországi jelleget viselik magukon; s hasonmásaik a nemzeti múzeumban őrzött hazai leletekből származó tárgyak között sokszorosan feltalálhatók. Legnevezetesebbnek tartja a cikk írója és méltán, a fejdíszül szolgált tekercses abroncsokat, melyekhez hasonló, állítása szerint — unicum gyanánt — a nemzeti múzeumban is csak egy (?) őriztetik.* Ezen fejdíszeket és a dudordíszítéssel ellátott karpereczet czikkíró a hallstatti korba sorozza, a többit fiatalabb eredetűnek tartja.

Ezek után áttérek a birtokomba jutott két tárgyra, melyért itt is köszönetet mondok gr. Zierotin Előd úrnak, ki azokat gyűjteményem számára átén-

* A blatniczai leletből.

gedni sziveskedett. Nevezetesen: Egy vastag bronzhuzalból készült 50 centim. kerületű szépen visszahajlított 5 cent. átmérőjű csigatekercesekbe végződő nyitott *abroncs* (valószínűleg nyakék) hasonló azokhoz, melyekről fentebb a 8. szám alatt említés történt. Súlya 21 dekagr. Az abroncs kerülete halborda vonalakkal a csigatekeres párhuzamos bevágásokkal van díszítve. Patinája sötétzöld, a kerületen kissé kopott. Nevezetesebb ennél a másik tárgy, mely sajnos már törött állapotban került az első birtokoshoz is. A mennyire e két töredékből álló tárgy maradványai után ítéltet, az szintén *nyakék* lehetett, három kötél módon összezsavart hengerded bronzhuzalból, melynek mind a két vége egy-egy kördudorokkal díszített, belül üres tehát öntött, három szabályosan elhelyezett tömör gömböcskével díszített pántha, ez egy négy gömböcskével hasonlóan díszített 3 centim. átmérőjű lapult gömbbe megy át. A körívet, melyet a kötélszerűen csavart huzal hajlása mutat folytatva, a valószínűleg nyitott abroncs kerülete eredetileg 50 centim. lehetett. A két töredék súlya összesen 20 dekagr. Patinája sötétzöld, a dudoros gömbökön kissé érdes.

Összevetve már most az isztebnei bronzlelethez tartozó összes tárgyakat, kétségtelen, hogy a lelet a történelem előtti kor azon hozzánk közelebb eső szakába tartozik, melynek culturáját a Hallstatt és a La-Tène vidékén előfordult tömeges leletek jellemzik. Ide tartozik a birtokomban lévő gazdag árva-krasznahorkai lelet is, mely a bronztárgyak készítése módja, díszítése, de még az anyag és a patina tekintetében is rokon az isztebneivel s ama körülmény, hogy a Krasznahorkán talált tárgyak között vasrögök és eszközök is előfordultak, támogatja azt a felfogást, hogy az isztebnei bronzlelet, mely kizárólag dísztárgyakból áll, szintén azon átmeneti korba tartozik, melyben a bronzot már csak dísztárgyak készítésére használták.

Befejezésül ismételve felhivom a szaktársak figyelmét a turóczmegyei Prékopa helység közelében emelkedő sajátságos, csonka-prizma alakú dombra, (tumulus?) mely alighanem szintén édes testvére az isztebnei «Hradok»-nak.

Árva-Váralja, 1902 július.

Kubinyi Miklós.

V. Ifj. LOSSONCZY ISTVÁN : A VATTAI TESTHALMI ÖSTELEPRŐL (BORSOD M.). A borsod-miskolczi múzeum régiségtárának egyik legelső szerzeményei azon tárgyak voltak, melyek a vattai Testhalomból kerültek elő. Vatta község Miskolcztól déli irányban 25 km.-nyire fekszik a miskolcz-mező-kövesdi országút mentén. Maga a halom a Csincse patak mellett br. Seckendorff Herman úr birtokán fekszik. A halmot br. Seckendorff ásatta fel, s a belőle kikerült leleteket a borsod-miskolczi múzeumnak ajándékozta. Az ő ásatainak befejezte után Gálffy Ignác, az archeologiai szakosztály vezetője s Petró József, a múzeumbizottság elnöke próba ásásokat eszközöltek a halom helyén, de már csak néhány cseréptöredék került fölszínre. A beállott rossz idő miatt a különben sem sok eredménnyel kecsegtető ásítás befejeztetett, de tervbe van a halom vidékének tüzetes átkutatása.* A halom váltakozó föld és hamurétegekből állott, leletei kő- és csonteszközök, agyagedények és azok

* A borsod-miskolczi közművelődési és múzeum-egylet 1900. évi évkönyve. 39. l.

töredékei, konyhahulladékok stb. Az összes talált tárgyak száma 147 darab. Ebből: kőeszköz kilencz darab, csont- és agancseszköz 18 darab, agyagedény, részben ép, részben törött 14 darab, edénytöredék 35 darab, egyéb tárgy 12 darab, agancsok és csontok különféle munkálási nyomokkal nyolcz darab, konyhahulladékok 51 darab.

A fontosabb kőeszközöket részletesebben ismertetjük: 1. Lepattintás útján készített fehéres kovakőkés, melyről már a nucleuson két pengét pattintottak le. Hossza 5 cm. 2. Lepattintás útján készített obsidian kőkés töredéke; előzőleg a nucleuson három pengét pattintottak le róla. Hossza: 3·5 cm. 3. Pattintás útján durván kinagyolt kovakő szakócza, ovális mandulaalakú. Hossza: 10·5 cm., átmérője: 6 cm. 4. Átfuratlan csiszolt kőbalta, mely alul lapos, fölül pedig domború, úgy, hogy keresztmetszete félkört mutat. Az eszköz egyik vége tompa csúcsban végződik, a másik vége félköralakú éllel bír. Az él nemcsak felülről csiszolt, hanem alulról is, úgy hogy az él nem laposan fekszik, hanem kissé fölfelé konyúlt. Méretei: hossza 18 cm., az él szélessége 4·5 cm., a fok átmérője 4 cm. *Analogiák*: *Wosinszky M.*: Tolna vm. története I. k. XX. tab. 3—4. fig. és *Radimsky*: *Die neolithische station von Butmir* XVII. tab. 27. fig. 5. Átfuratlan csiszolt kővéső, mely mindkét felől domborúra van csiszolva. Három helyen a használattól ki van töredezve. Hossza: 9 cm., szélessége 8 cm. *Analogia*: *Wosinszky*: i. m. XVII. tab. 2. fig. 6. Átfuratlan csiszolt kővéső, melyet kicsinyisége miatt aligha használtak, vagy játékszerű vagy halotti mellékletül szolgálhatott. Úgy éle, mint egyéb része teljesen ép. Hossza: 4 cm., az él szélessége 2·5 cm. 7. Átfúrt csiszolt kőkalapács töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 5·5 cm. hosszúságban. Éle is magán viseli a használat nyomait, de úgy látszik eltörése után törtek rajta valamit, mert minden lapján köralakban sűrű csillagszerű bemélyedések vannak. 8. Átfúrt csiszolt kőeszköz töredéke. Megvan a nyéllyuktól hátraeső rész 3 cm. hosszúságban. Ez a rész egy kőbalta vagy kalapács gömbölyű fokát képezi. Erős használati nyomok látszanak rajta. Szélessége 4 cm. 9. Átfúrt csiszolt kőbalta töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 7·5 cm. hosszúságban. Kivitele gondos munkára vall, inkább fegyver, mint eszköz lehetett, talán fokos, mert teste a mai fokoséhoz hasonlólag előre hajlik. Egyik oldalán, közel az élhez \times jegy van bekarcsolva. Él szélessége 4 cm. Ide számíthatunk még egy patakkavicsból alakított csiszoló követ is. Hasonló csiszoló köveket *Wosinszky* is mutat be, i. m. I. vol. XVII. tab. 3. és 4. fig.-ján.

A telep eszközeinek legérdekesebb részét az *agancseszközök* teszik. A borsodmegyei déli vidékén fekvő halmok leletei közt általában túlnyomó többségben vannak a csont és agancseszközök. Átfúrt agancsbalták nagyobb számmal a szihalmi «Árpád várából» kerültek elő. Újabban számos prehistorikus csonteszköz került elő a szirma-bessenői «Berek» nevű terramara halomból. Az itt ismertetett agancseszközök épűgy, mint a telep többi eszközeinek legnagyobb része, a hamurétegből kerültek elő. 1. Átfúrt szarvasagancsbalta, a nyéllyuktól hátraeső rész az agancs rózsájából alakult, úgy, hogy ez a rész kalapácsul is szolgálhatott. Hossza 15 cm. 2. Átfúrt agancseszköz. Mindkét vége tompa lévén, inkább ütőeszköznek, kalapácsnak lehetne minősíteni.

Hossza 17·5 cm. 3. Átfúrt agancskalapács. Hossza 10·5 cm. 4. Átfúrt agancskalapács. Hossza 13 cm. 5. Átfúrt agancskalapács. Hossza 13 cm. 6. Átfúrt agancsbalta töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 6 cm. hosszúságban. Nem a nyéllyukfúrásnál, de a használat következtében tört el. 7. Szarvasagancsból készült balta töredéke. A balta az agancs közepén levő kiágazásból van készítve, s a nyéllyuk alatti agancstörzs fele van letörve. A nyéllyukat később négyszögletesre faricskálták ki, fölötte egy helyen befaragás (rovatkolás) látható. Hossza 22 cm. 8. Az agancseszközök egyik legérdekesebbje egy átfúratlan balta, mely nyelével együtt egy tagból van készítve. Az egész kőkéssel való faricskálás útján van alakítva. A balta egyik vége éllé van kiképezve, a másik része pedig tompa ütőeszközzé. Mind az élen, mind a fokon látszanak a használat nyomai. A nyél hossza 25 cm. A balta hossza 11 cm. Hasonló agancseszközt hazai leleteinkből eddig nem ismerek. 9. Átfúrt agancseszköz. Minden oldalról simára kicsiszolva. Nehéz elképzelni, hogy mire használhatták, lehet hogy csak díszül hordták nyakukon, zsinórra fűzve. Hossza 15 cm. 10. Egy hasonló eszköz töredéke. Megvan a nyéllyuktól előre eső rész 11 cm. hosszúságban. 11—12. Két teljesen hasonló agancseszköz, minden oldalról simára lecsiszolva, két oldalról megkezdett nyéllyukfúrással. Hosszuk 14·5 és 16·5 cm. 13. Csontár, kisebb állat csontjából készítve. Ezek úgy a hazai, mint a külföldi leletekben gyakoriak. Akként készítették őket, hogy az egyik forgót teljesen vagy részben meghagyták, ez szolgált az ár fejéül, a másik végét pedig hegyesre és vékonyra kicsiszolták. Az eszköz az ismételt hegyezés folytán gyakran tetemesen megrövidült.* Analógiák: *Wosinszky*: i. m. I. vol. XXIII. tab. 1. és 4. fig. és *A. et G. Mortillet*: *Musée préhistorique* Pl. XXXVIII. fig. 312. Telepünkről négy hasonló eszköz került elő.

Az egyes agancsdarabok közül, melyeken különféle munkálási nyomok észlelhetők, csak két érdekesebb darabot kívánok bemutatni. Egyik őstulok szarva, mely már teljesen baltává van elkészítve, csak a nyéllyuk nincsen teljesen befejezve. Hossza 20 cm. A másik egy szarvasagancsdarab, melyből az őslakók szintén baltát akartak készíteni, s e célból az agancs két elágazását kőkéssel már le is akarták vágni, de megkezdett munkájuk félbemaradt. *Agyageszközök*: a) Kanalak. Két darab fordult elő, melyek közül az egyik egészen egyszerű, s ennek nyele le van törve; ** a másik ellenben nagyon csinos, gondos munkát mutat s nyelén két szarvalakú nyúlvánnyal van díszítve. b) Orsógombok. Ilyen csak egy fordult elő őstelepünkön. Ez egész egyszerű díszíttelen. Hozzá teljesen hasonló ki van adva *Wosinszky* i. m. I. vol. XXX. tab. 9. fig. alatt. *Edények*. Mint minden őstelepről, úgy a vattairól is nagy számmal kerültek elő edénytöredékek s agyagedények. Az agyagedényeknek csak nagyon kis része teljesen ép, a legtöbbről kisebb részletek hiányoznak. Az edények kivétel nélkül korong nélkül készültek, s majdnem mindannyi a prähistorikus keramika jellemvonásait mutatja: a gyöngye égetést, durva falakat, tisztátalan agyagot, mely gyakran mész és kvarcsczemcsékkel van keverve. A durvább vörös

* Müller Sophus: *Nordische Alterthumskunde* I. vol. 150. pag.

** Analógia: *Wosinszky* i. m. I. vol. XCII. tab. 5. fig.

szinű edények törési felülete rendesen fekete belsőrészt mutat. Mindamellett találunk olyan fekete szinű edényeket is, melyek finoman iszapolt agyagból készültek, vékony falúak s felületek szorgalmasan ki van csiszolva. Az ilyen edények rendszerint aprók s gondosan vannak díszítve. Az edényeken a szokottabb ornamentális elemek képviselve vannak ugyan, de összetételükben nem mutatnak igen nagy változatosságot. Az egyszerűbb díszítési motívumok közül képviselve vannak: a vessződíz, a különféle karczolatok, új és vesszőbenyomás, a bütykdíz, a spirális, a háromszögű pecsétbenyomat dísz, az ú. n. «futó kutya» dísz stb. Mészbetétet az edényeken nem találtam. Formájukat tekintve az edények elég változatosak. A keramika általános jellemzése után térjünk át az egyes edények részletes leírására:

1. Agyagfazék. Durva mészszel és kvarcyszemcsékkel kevert agyagból készült, lapos fenekű, félig kihajló peremű, barnásszürkére égetett, belső felületén fekete törést mutató, hasán két szalagfüllel ellátott. Magassága 33 cm.
2. Csupor durván iszapolt agyagból, lapos fenekű, félig kihajló peremű, világos téglavörösre égetett simitatlan füles. Nyakán díszítésül hármás bütykök vannak alkalmazva. Magassága 14,5 cm.
3. Agyagváza. Durván iszapolt agyagból készült, vastagfalú simított, szürkéssárgára égetett, lapos fenekű, félig kihajló peremű. Hasán egymással szemben két szalagfül van. Magassága 12 cm.
4. Edény. Finoman iszapolt agyagból készült, sötétszürke, karimás fenekű, kihajló peremű, fülei le vannak törve. Hasán körbe elhelyezett bütykökkel s vessződísszel van ékesítve. A perem alatt két soros fél hullámvonaldísz fut. Belül a peremen szögbe futó cik-cak dísz látható. Közvetlen a fül alatt bütyök van. Magassága 7 cm.
5. Edény. Finoman iszapolt agyagból készült, fekete. Körpárkányos fenékkal s kihajló peremmel. Átlyukgatott bütyökfogantyúval. Hasán vonallal kerített bütykdíz van körbe elhelyezve. Magassága 9 cm.
6. Agyagpohár. Sötétszürke, finoman iszapolt agyagból készült, felálló peremű, vessződísszel ékesített. Füle le van törve. Magassága 8,5 cm.
7. Agyagedény. Fekete, finoman iszapolt agyagból készült, vékony falú, éles hasú, lapos fenekű, ovális szalagfüllel. Testén hét soros körbefutó vonaldíz van. Pereme köröskörül le van törve. Magassága 6 cm.
8. Az előbbihez hasonló, csak hogy díszítetlen agyagedény töredéke.
9. Agyagedény. Finoman iszapolt agyagból készült, vékony falú, körpárkányos fenekű, alacsony talpas, fekete. Füle s nyaka le van törve. Hasán «futó kutya» dísz látható. Nyaka alatt reczés borda fut körül.
10. Csolnak idomú tál, durván iszapolt agyagból készítve, szürkéssárgára égetve. Két végén bütyökalakú fogantyúja van. Hasonló csolnakidomú tál ki van adva a kölesdi őstelepről Hampel: A Bronzkor emlékei Magyarhonban II. kötet CXXIX. tab. 13. fig. alatt, csak hogy itt bütyökfogantyú helyett a tál két oldalán szalag fülek vannak alkalmazva.
- 11—12. Két hasonló agyagpohár. Kicsinységükönél fogva valószínűleg gyermekjátékokul szolgáltak. Magasságuk 3 és 2,5 cm.

Analógiák: Radimsky op. cit. Tab. IV. fig. 13. és Fiala* tab. III. fig. 6. Mindkét szerző szintén gyermekjátékoknak minősíti őket.

9. Poháralakú, őskori agyagedény töredéke. Magassága 2,5 cm.
14. Lángborító töredéke. Hasonló

* Fiala: Die neolithische Station von Butmir. Ausgrabungen. 1894—96.

lángborítókat ismertetett Wosinszky M. Lengyelről és Kölesdről.* A tolna-megyei példányok és a vattai közt az az eltérés tapasztalható, hogy míg amazoknál a szarvak fölfelé nyúlnak, addig ezek lefelé hajlanak. 15. Rendkívül durva agyagból simítás nélkül készült alacsony talpas agyagtál. Hasonlókat Schlieman** «Räucherbeken» név alatt mutat be. Magassága 6 cm. A tál átmérője 7 cm. 16. Finoman iszapolt agyagból készült, feketére égetett éles hasú behajló peremű agyagedény töredéke. Érdekes pálczatag és köralakú benyomott díszítéssel.

Az említetteken kívül van még néhány más tárgy, mely figyelmünkre méltó. 1. Durva, szemcsés, földes agyagból készült, sötétszürkére égetett fődő. Gömbszelvény idomú, belül közepén gömbölyű szalagfüllel. 2. Durván iszapolt agyagból készült, szürkessárgára égetett agyagtárgy. Gulaidomú, belül üres s füle van. Talán fődő. 3. Durva szemcsés agyagból készült, vastagfalú, világosvörösre égetett, vesszőkarczolatokkal díszített agyagtárgy. Egyik oldalán füsttől megfeketítve. Alakja felfordított kúp alakú, belül üres, s belsejében füle van, a kúp hegyén három kis szarvalakú lába van. Hasonló tárgyat sem külföldi, sem hazai leletből nem ismerem. Ilyen apró három lábbal bíró edények Lengyelen s Hissarlikban fordultak elő, de hozzá hasonló alakú egy sem. Hogy mire használhatták, azt mai napság már bajos elképzelni. Magassága 13 cm., A száj átmérője 14 cm. 4. Égetetlen agyagból készült botfej alakú tárgy, alul beléfúrással. 5. Csonka kúpalakú, durva agyagból készült, szürkére égetett agyagtárgy. Keresztül van fúrva, s a lyuk lefelé mindinkább szélesbül. Magassága 5,5 cm. 6—8. Szürkére égetett négyoldalú agyaggúlák. Kettő közülök teljesen egyforma s keresztül van fúrva, a harmadik kisebb s a befúrással mindkét oldalról csak meg van kezdve. 9. Vörösre égetett agyagkúp, közepén átfúrva. Teteje le van törve. Magassága 10 cm. 10. Egy hasonló, de igen rongált állapotban. 11. Nyers agyaggömb, melyen az ősemlék három újának a benyomata maradt meg. 12. Őskori vesszőfonatos kunyhó agyagtápaszának darabja. Ez a kunyhó egyik sarkáról való.

A konyhahulladékok közt a következő állatok csontjai fordultak elő: Cervus Elaphus, Cervus Capreolus, Equus Caballus, Bos Taurus és Sus Scrofa.

A vattai «Testhalom» Borsod megye déli részén fekszik, körülvéve a sályi, geszti, Mocsolyás pusztai neolithikus telepektől. Az itt leirt leletek szintén a neolithkorba helyezendők. Kőkorra utal a sok kő- és csonteszköz, valamint a keramika általános jellege. A fém hiányzik, a leggondosabb vizsgálat mellett sem tudtam a fémnek vagy fémmel való munkálásnak legcsekélyebb nyomát is felfedezni. A keramikánál az ornamentatio egyszerűsége, a kivitel durvasága, az átfúrt bütöfkülek stb. mind a kőkort mutatják. Az agyagművéség sokban egyez a boszniai butmiri telep keramikájával, csak hogy sokkal fejletlenebb s kezdetlegesebb. Maga a telep általánosságban a szíhalmi (Borsod megye) telephez hasonló jellegű s képződésének körülményei is hasonlóak, de a szíhalmi telep kulturája is sokkal fejlettebb, mint a vattaié.

* Wosinszky M.: Tolna vm. Monographiája. I. vol. XCIV. tab. 1—3. fig.

** Schlieman: Ilios. pag. 647—648. fig. 1321.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn hálás köszönetemet fejezem ki Petró József úrnak, a borsod-miskolczi múzeum elnökének, a miért a vezetése alatt levő múzeumban őrzött tárgyak tanulmányát és közzétételét számomra lehetővé tette.

Iffj. Lossonczy István.

VI. DUDÁS GYULA: A BEGECSEI ÁSATÁSOKRÓL. A rómaiak egyik fő határvárát képező Bononia (ma Bánostor, Szerém m.) szemközti erősségét a Duna bácskai oldalán az Onagrinum nevű castellum képezte, melyet néhai dr. Fröhlich Róbert fedezett fel a mai Begecs község «Kura» nevű határrésznél. Fröhlich ásatásokat nem végzett, de a nagyszámú kőtörmelék között feliratos téglákat is talált. Újabb időben Téglás Gábor járt Begecsen, ő is talált római téglákat, sőt egy fogadalmi oltárrészletet is, de ásatásokat ő sem végzett, sőt mint az Arch. Értesítőben annak idején elbeszélte, jegyzeteit is elvesztette. Úgy Fröhlich, mint Téglás Gábor kutatásainak és a helyszínen történt megjelenésének hatása volt egyrészt a Bács-B. vármegyei történelmi társulatra, mely ettől fogva állandó figyelemmel kísérte a begecsi leleteket, másrészt pedig magára a község lakosságára is, mert érdeklődni kezdett a «Kuva» nevű területen levő romok iránt. A közelmúltban én is ismételtén megfordultam Begecs községben és annak vidékén, s mivel a megyei történelmi társulat más helyeken folytatott kutatásai miatt az itteni ásatások megkezdéséhez nem foghatott, buzdítottam a község derék jegyzőjét, hogy a kutatásokat kezdje meg. Így történt, hogy Brezovics jegyző egyik tanítóval az ásatást már ez év elején megkezdte s a történelmi társulat támogatásának reményében újabban is folytatta. Eddig számos érmet ástak ki a Constantinusok korából, azonkívül római téglákat, edényeket és alapfalakat ástak ki. A római téglák jegye egészen megegyezik a Fröhlich és Téglás által talált téglák bélyegével, mert azok tényleg a Legio VI. Herculea készítményei. Az eddig kiásott alapfalak csak csekély részletét adják a régi Onagrinum erődjének, mert az összes romok — mint a helyszínén meggyőződtem — pár holdnyi területen fekszenek. Mivel azonban lépéseket tettem az iránt, hogy az itteni ásatásokat a megyei történelmi társulat folytassa, remélhető, hogy a romok a jövő évben már jó részben át lesznek kutatva. Nem függ össze a mostani újabb kutatásokkal, de föl kell említenem, hogy a romokból már előzőleg egy fogadalmi oltár (ara votiva) töredéke került elő, mely most egyik begecsi polgár tulajdona. Ezt az oltárt Fröhlich nem ismerte, Téglás Gábornak azonban bemutatták, de miután az ő jegyzetei elvesztek, ide írom a római felirat olvasható szövegét:

M · CAI · C · · · ·

HYMAEN

LIB · · · POSVIT

Remélem, hogy az ásatások folytatása alkalmával több hasonló föliratos emlék is felszínre kerül.

Zombor, 1902 szeptember 18.

Dudás Gyula.

VII. Dr. NYÁRY ALBERT BÁRÓ: A PILIN-VÁRHEGYI KONYHA-HULLADÉKHELYRŐL. Piliny mint urnatemető lelhely már régtől fogva

ismeretes. Nyáry Jenő báró több mint harmincz év előtt tárta föl a bronzkori urnasírokat és az őslakók köpü alakú földbe ásott hajlékait. A Bortos, Köviceses voltak a legtöbbet adó lelhelyek, de a falu több más dombján találtak időről-időre bronztárgyakat és hamuval telt edénykéket. Ennek a kulturának, a bortosi lakhelyeknek megfelelő konyhahulladék helyet a Hollós völgyében, a most nagyon sekély vizű patak mentén véltem tavaly feltalálni, a hol felületes, inkább csak tájékoztató pár órai ásás után iszapolt edénytöredékeket, vörösfalu cserepeket találtam nagy mennyiségben a termő humusban. A patak azon időben kétségkívül sokkal nagyobb lehetett, s az egész völgy hihetőleg víz alatt állott, s hogy nem egyszer kiöntött, mutatja azon körülmény, hogy a cserepek is rétegenként beiszapolódtak. Bővebben e helyről ez alkalommal nem szólhatok, mert megelégedve a tény egyszerű constatálásával, hogy ott lelhely van, tovább mentem északra, honnét a völgy kiindul, a Várhegyhez. Nemcsak Pilinynek, hanem az egész vidéknek legmagasabb pontja van itt. A megyei mérnökség sok évvel ezelőtt már háromszögre állított magas pónával jelölte meg a csücsöt. A Várhegy, bár erdőborított volt az egész vidék, aligha volt fával benőve valamikor. Mint egy fehér nagy kúp emelkedhetett ki a sűrű rengetegektől, hol bölénytől kezdve a vad sok neme tanyázott, meredek, nehezen megmászható oldalaival. Lábánál pedig széles víz terült el, telve hallal, kagylókkal. A természet minden kellékkel megáldotta, hogy használatlanul ne heverjen.

Emberemlékezet óta szőlőtermő hegy volt. Szőlő kapáláskor mindig egész kis gyűjteménynyel tértek haza a munkások. Orsókarikák, agyaggyöngyök, a miket a palócok csak olvasószemeknek neveznek, meg a kis agyagállatok oly nagy mennyiségben fordultak fel a kapa nyomán, hogy felszedni is alig tartották érdemesnek az emberek. A barázdák porhanyó földje pedig telve volt cserepekkel. A vékony, körömmel karczott diszítésű edénydarabok mellett tenyérnyi nagyságú edényoldalak feküdtek, durva, szinte kavicsos földből formálva, ujjnyi vastagok, melyek oly színtelenek, hogy úgy látszanak, mintha nem is lettek volna tűzön kiégetve, hanem csak a nap heve szárította volna őket. S mégis kövel is alig lehet szétverni a darabokat. A kis szallag szőlő gazdái megemlékeznek róla, hogy gyermekkorukban a hegyoldalokon kis edényeket is kapáltak ki, melyekben vagy egy-egy bronzkarpercz, vagy tű, vagy csupa hamú volt. Ennek a Várhegynek a legtetejét vettem ásás alá. Óriási kövek borítják a tető nagy részét, s egy ilyen alatt kis horpadás jelezte barlang bejárását, melyen keresztül évtizedek előtt még be-be jártak az üregbe. A mint pedig bolyong valaki a tágasra lapult hegycsúcson, hosszasan döng a föld, mintha nagy üregek fölött járna a láb, s a mélyről jövő hang tompán oszlik szét a föld alatt.

Mult év őszén pár munkással hozzáláttam a barlang kinyitásához. Az iszap tetőig beöntötte már az egész üreget, s meglehetősen nehezen ment a munka. A kövek között igen szűk volt a bejárás, csak egy ember ereszkedhetett be rajta. Így kosárban adhatták csak fel a kikapart földet, s bizony eléggé eluntam nézni az egyhangú, lassan folyó munkát. Szétnéztem tehát tüzetesebben a hegytetőn. Csakhamar érdekes nyomokra találtam. Sok sílexpenge

hevert szerte szét, jáipisdarabot, nucleuszokat, szépen diszített edénytöredéket, nagy őrlőköveket szedtem fel a földről.

E közben elkészült a munka. Ki volt tisztítva a barlang. A csalódás bizonyos érzetével szemléltem meg a helyet. A szunyogok nagy raja fődte a boltíves tetőzetet, a mely oly alacsony volt, hogy alig állhatott benn egyenesen az ember. Bizony nem ilyennek képzeltem én ezt a barlangot. Az egész vagy két lépés széles s vagy 8—9 lépés hosszú volt. Úgynevezett mesterséges üreg. Falai a kemény homokba voltak vágva, teteje nagy kövekből állott. Sehol semmi nyoma annak, hogy mire használhatták valamikor. Keskeny nyíláson kell lebecsátkozni bele, elég mélyre, s ez ellene mond annak a föltevésnek, hogy valamikor pinczének használhatták volna. Aztán ki építene meredek hegy legtetejére pinczét. Próbáltam falait dőngetni. Valami tompa hangot, kongásfélét ad, különösen adja egy helyen, de oly kemény mindenütt, hogy csak a csákány fogja a szinte kőszilárdságú homokot. Kezdtém nagy fáradtsággal ásatni az alját, — hiába. Sivár terméshomok. Szerte csak tágas nyílásai futnak a barlanglakó borznak. S mégis ez az állat az, a mely bizonyosság arra, hogy itt nincs vége még egészen az üregnek. Ezek az oldalt vivő lukak egy oldalon szűk falon mennek csak keresztül, s csakhamar napvilágot érnek a hegy lejtőjének cserjei között, de a másik oldalon nem jönnek a föld felszínére sehol. Tehát itt belefutnak a hegy belsejében levő igazi barlangba. Miért nincs tehát nyílt összefüggésben a nagy barlang ezzel a kis előpitvarfélével? Valószínűleg azért, mert beomlott a barlang ezen része, hol megszakadt az összefüggés, és a sok száz év alatt az egymásra nehezedett nagy földtömeg úgy összenyomódott, hogy a terméstalaj jellegét vette föl.

Föl lehetne tehát talán nyitni az egész barlangot, de ki tudja, milyen vastag falat kellene lehordani, s nem fenyegetne-e a veszély, hogy újabb leomlás történik. Az idő, a tél nagyon előre haladt volt már ilyen nagy munkába fogni, máskorra halasztottam tehát régi kedvencz tervem megvalósítását, a barlangba juthatást. A remény azonban meg van még, hogy valamikor talán érdekes lelhelyet fogok itt felkutathatni.

Kivezettem munkásaimat a könnyebb munkához. Széles árkot kezdtem, csak úgy taláломra, a tető kellős közepén. A messzelátó lábainál. Alig dobták le az első ásó földet, egymásután hajigálták ki az érdekes őskori emlékeket. Csakhamar bizonyos lett előttem, hogy egy nép régi lakhelyén állok. Nagy tűzhelyek alapjait találtam, téglakeményre égett padlattal, s a környékbeli rögök közé rengeteg, általuk használt tárgy volt keverve. A második és harmadik ásónyomás valósággal csak úgy öntötte a csont- és kőeszközöket, agyagból készült tárgyakat. Mintha azok az őslakók számítottak volna arra, hogy évezredek múlva kutatni fognak utánok, s szándékosan dobálták volna szét emlékeiket. Feltűnő sok volt a magas hegytetőn a közönséges tavi kagyló teknője. Élennyült, összetapadt állapotban egész vastag rétegeket képezett. Nem igen tudom e jelenséget másképp megmagyarázni, mint hogy a kagylók állatja rendes napi eledele volt a lakósoknak, hisz a hegy alján levő víz mélyéből nagy mennyiségben kavarthatták fel őket, s teknőiket aztán egymásra dobálták.

A hirtelen rosszra vált idő megakadályozott abban, hogy kikutassam az egész területet, összesen csak három napot tölthettem itt. Erről a pár napi munka eredményéről akarok most röviden beszámolni.

A Várhegy nevének megfelelően kétségkívül vár volt. A neolith kor szülöttei ismerték védelemre és lakhatásra egyaránt alkalmas voltát, s ők alakították át bizonyára még inkább megerősített helylyé. Északi oldalon még ma is tisztán láthatni az emberi kéz munkáját, a mint ellapították a tért és a leszedett földdel lejtős oldalt csináltak, mely körül árok futott. Ez ma teljesen be van töltve már, de észrevehető még körötte az árok lejtős partja. Így lehetett az egész hegytető a védelemre átalakítva, de jellegét a sok későbbi kulturális használat elvette. A mélyre ható szőlőgyökerek, a többszöri földforgatás, a természetszülte okok, mint a nagy záporok, melyek lemosták a földet, lassanként legömbölyítették az éleket, s ma nagyjában természetesnek látszik az ellaposodott kúp. Valamikor három oldalról járhatlan rengeteg környezte a Várhegyet, ezen oldalakról tehát nem kellett meglepetéstől, vagy támadástól tartani, csak egy oldalon volt szabad előtte az út, a Hollós vizének mentén. Ennek a szűk völgynek, mely a Ménes víz völgyének egy melléknyulványa. A két völgy összeshögellésénél egy domb emelkedik, mely mintegy őrizője a befelé vezető útnak, a mostani nép is Leshegynek hívja, s talán már az őskorban is arra szolgált, hogy a mostani találó elnevezésének megfelelően innét előzetesen ki lehetett kémlelni a Ménes völgyben fölfelé vonuló ellenséget. A bronzkultura is otthont talált a Várhegyen. Rövid kutatásom alatt ugyan nem találtam bronztárgyat, s inkább a kőkor jellegét láttam, de a földbirtokos gazdák letek kisebb e korból való dolgokat az oldalakban.

Mielőtt elhagytam volna e hegyet, egy helyen az oldalban rövid időre megállapodtam, hogy kísérletet tegyek az ásóval. Annyi csontot egy helyen szinte lehetetlennek hittem. Nagy marhalábszárak, bölényforgók, lófogak voltak roppant mennyiségben összehányva, de az égetés nyomai nélkül. Az állatcsontok hallatlan mennyisége és a csontok nagysága megérdemlik a fáradságot, hogy a kutatást e vidékre is kiterjeszsem.

Ásatásomban kőeszközöket nem találtam. A harci tárgyak csoportjából két parittyakő került csak elő, szép gömbölyű darabok, s az egyik egy félig eltört edény fenekén hevert. Az őrlőkövek oly nagy súlyú és terjedelműek voltak, hogy visszatettem megint a földbe. Csak egy töredéket tettem el a gyűjtemény számára. Valamennyi lukacsos anyagu kőnemből készült, s alsó fele a használattól nagyon lekopott. Egészen laposra simított kövek, sütőkövek gyanánt szolgáltak. Eszközöknek a szarvas és juh csontjait használták fel leginkább. 13 darab szerszám van a közönséges vagy gémszarvas agancsából készítve. Ezek közül 5 darabnak kisimított hegyes vége egy oldalon laposra van csiszolva, míg a másik a természetadta domborulattal maradt meg. A bőr lefejtésénél lehetek használatban, a lapos lesimított oldal a hús felé eső részt érintette, a másik pedig az írha hajlásához simult. Mindenesetre a nyúzáshoz alkalmasabb szerszám volt e nem túlélés, túlhegyes fejtdöszköz, legszebb köztük egy 160 mm. hosszú szépen csiszolt, alkalmasan hajlott darab, mint a most használatos aczélpenge, mely könnyen megsértheti a vékony bőrt.

E fejtőkések egyikén fúrni kezdtek egyszerre mindkét oldalon lyukat is. Ugyanennél a tompa véget is szépen körül akarták először vágni, s a többször megkezdett — valószínűleg fonállal eszközölt — bevágások sorban meglátszanak, végül aztán mégis türelmetlenül egyszerűen letörték. Egy 205 m. és egy 160 m. hosszú vastag agancsdarabnál a megmunkálásnak csak nyomai maradtak. Egy másik darabnak hegyes vége egészen hiányzik, s rézsutosan van oldalt levágva. Lehet, hogy a hosszas használatból kophatott ennyire le. Közepébe vastag nyílással lyuk van fúrva, mely egyidejűleg szintén mindkét oldalról lett eszközölve, erre mutat az, hogy a lyuk közepe jóval szűkebb, mint a két fúrás kezdőhelye. Hasonló módon van egy töredékbe is vastag lyuk fúrva. A lyuk annyira széles és oldalt az agancsfal vékony maradt, hogy ezen darabok kalapácsnak nem lehettek használva, mert használat közben nagyon hamar eltörték volna.

Egy egyszerűen kisimított végű darab talán a bőrbe lyukat ütő ár lehetett, másik két darabnak rendeltetését nem ismerem. Mindezen szerszámoknál a tompa használat nélküli rész egyszerűen le van törve az agancsról. Csak egyenél van félig símára körülvágva, egy másiknál pedig kúpos formára van lefaragva.

60 mm. hosszú s vastag végén 60 mm. széles egy szarvnak a darabja, a melyen felülről lefelé lyukat kezdtek fúrni, de nem fejezték be, mert a szarv alkalmatlannak bizonyult szerszámnak. Belseje nem tömör, üregesen üres, fala vékony, gyenge. E szarv valószínűleg a podoliai (primi genius) fajta csoportjába tartozott szarvasmarha szarvcsapja. Vagy talán az őstulok fejről levált dísz.*

Juh csontjából 13 darab eszközt ástam fel. Ezek a láb csontjaiból lettek alakítva, s aligha a véletlennek tudható be, hogy mindannyia a baloldali lábból lett véve.

Erősebb árákul a juh bal elülső lábközép csontjának alsó felerészét használták fel, melyet egy esetben egészben hagyták meg, csak a végén faragták hegyesre, két más esetben pedig az ízület hengertől kezdve ketté hasították, s belső elvágott oldalát is szépen simítva inkább két alakra csiszolták. Ugyancsak felhasználták a bal elülső lábközépcsontnak felső végét is, melynek ízületlapja magától is egyenes síkú, s vékonyabbfalú csontot nagyon hegyesre csiszolták ki. Ugyane fajta csontokból van metszve 4 kisebb szerszám, melyek egyike nyílcsúcs lehetett. (65 mm. hosszú.)

A vékonyabb piszkálóknak a fiatal birka baloldali könyök csontjának felső végét használták fel, csak egy darabot találtam, mely rókából, kisebb kutyából vagy macskából van kivéve. Ez is könyökcsontról, rendeltetése pedig ugyancsak a piszkálás lehetett. Juhcsontból készült egy kis 60 mm. hosszú mindkét végén kicsiszolt végű, elsimított oldalú eszköz, mely szerintem egy őskori szövőszéknek vetélője lehetett. Van egy közepén ketté vágott hasonló formájú darab, mely feketére van égetve. Ez a felerész 62 m. hosszú, és a

* E meghatározást dr. Nádaskay Béla állatorvosi főiskola tanára adta, a ki a csonteszközöket szakavatott tudásával átvizsgálta és csoportosan meghatározni szíves volt.

letörésnek helyét gondosan lecsiszolták. Sertés jobb oldali alsó agyarának lesimították a hegyes felét, s használhatták részint simításra, részint felmetszeni vele a bőrt. A közönséges sertés metszőfogát minden átalakítás nélkül lehetett simításra használni. Egy jáspis pengécskének csak kis töredéke maradt, varjúkőből két szilánkot találtam, egy pedig ossidiánból készült.

A csontból készült tárgyak után legszámosabbak és kétségkívül legérdekesebbek az agyag művesség darabjai. Ezek a tárgyak nem szerszámokkal készültek, az ujjak nyomása alatt formálódtak ki csupán.

Legmeglepőbb az eredmény, mely a rövid ásatást követte, a bizonyára játékszernek készült, agyagállatkák nagy számát tekintve. 13 agyagállat került ki az ásó nyomán. Az egyes állatoknál megtaláljuk a faji jelleg kitüntetésére való törekvést. A disznónak a túráshoz van laposítva orra vége, s a fölálló sörte gerinczet képez a háton. Ezek az agyagsertések a vaddisznó típusának felelnek meg, bár az azon korbéli emberek a sertések mindkét fajtát ismerték, s mindkettőnek felhasználták agyarait. A kutya hosszú nyakán lelógó fülekkel hegyes hosszú orrú fej van. A juhnak hegyesek kis fülei, s orra vékony, hajlott. A kosnak pedig annyira hajlott az orra, hogy még átfúrní is lehet. Jellemző ezen alakoknál az is, hogy míg a nem feltüntetésére mindig gondot fordítanak, addig a szemet még csak egy lyukacskával sem jelzik.

A szobrászművészet kezdetleges megnyilatkozásai a kis agyag lábak is. Az emberi lábat utánozták ezekben az őslakók. Mindig csak az alsó lábszárat találjuk meg a földben, s a lábacsok felső vége mindenkor az erőszakos letörés hepe-hupás síkját mutatja. Aligha voltak ezek mások, mint edények lábai, a mint hogy a parasztszempénnyök ma is gyakran állanak a tűz fölött ilyen emberlábakon, csak az a különös, hogy ép edény nem akad a bronzkorból, melyről ne volna letörve az alátámasztó kis emberlábacska. 4 db ilyen lábat találtam, melyek hossza 51—42 mm., vastagsága a 24—17 mm. között változott. Agyagból készült karika szintén nagy számmal van a Várhegyről való gyűjteményekben. Ezek formában kevés változatosságot mutatnak. Van közöttük 4, alapzatukkal egymáshoz fordított, 2 gúlából képezett gyöngy, melyeknek csúcsa le van metszve, hogy a fölfűzésre szolgáló lyukakat belé fúrassák. Magasságuk 40—33 mm. között, vastagságuk pedig 46—35 mm. közt váltakozik. Talán még e gyöngyök közé lehetne sorolni egy 25 mm. vastag karikát is, bár ennek nagyon keskeny volta és erős éle legalább is azt engedi gyanítani, hogy viselhetése nagyon kényelmetlen lehetett. Orsókarikának egyet sem mernék tartani. Azért nem, mert a beléjük fúrt lyuk csak két esetben látszik olyannak, a melynél feltehető, hogy az a fa befogadására szolgált. Ezek közül az egyiknek átmérője 57 mm. oly nagy a középbe ütött lyuk, hogy nem tartom valószínűnek, hogy egy 13 mm. átmérőjű botra pergették volna fel a fonalat. Ez a kisimult szélű lyukoldal inkább arra vall, hogy foroghatott valami szilárd pálcza körül. Marad két kis 33 mm. átmérőjű kerek agyaglap, a melynél meg van a valószínűség, hogy csakugyan orsógomb lehetett. Van két, alakra teljesen megegyező agyagból formált kerek lap, a melyek azonban mint a kerek, az átfúrásnál mindkét oldalon agygyal vannak ellátva. Az egyik 53 mm., a másik csak 32 mm. átmérőjű, de rendeltetésük mindenesetre azonos lehetett.

A lyuk, mely a nagy agyagkarikába fúrva van, oly kicsi, hogy abba fonálnál egyéb nem volt fűzhető. A kisebbik hihetőleg kicsorbult elkészülte előtt, s nem is ütötték már belé a lyukat. Nem is tudom rendeltetését másképp magyarázni, mint hogy a fonalak nehezékei lehettek, hogy mosás után össze ne zsugorodjék, vagy a szövőszéken kellően megfeszüljön. Ugyancsak a szövésnél nyert alkalmazást a fonálfelgombolyító is, karika, közepén mélyedéssel, mely fajtából 2 egész és két töredék került birtokomba. A mindennapi élet szükségleteire készült az a 80 mm. átmérőjű dörzsölő is, melynek erős talpa vastag nyélbe megy át. Az agyagból készült dörzsölő ki van égetve, s alighanem ételmi szer összezúzására szolgált. Inkább hinném, hogy a fazekasipar üzésénél volt rendeltetése, s az agyag finomabbá dörzsölésére szolgálhatott. Lyukacsai-ban legalább szerves anyag részecskéit nem találtam.

Sok vita tárgyát képezte már a tudományban, hogy az őskori telepeken oly gyakran található agyaggúlák minő célra lettek készítve. Az általam talált várhegyi példányok kicsinyek, keskenyek és felül élben futnak össze. Mindkettő át van fúrva, tehát fölfüggesztésre készült, s az érintkező tűztől feketére van égve.

A lelhely természete hozza magával, hogy egész edény innét csak nagy ritkán jöhet napfényre. Hogy maradna a hulladékba betaposva a törékeny anyagból készült díszes, egész darab? Egy ivó csésze azonban mégis eléggé ép, a sok cserép között, mindössze hosszú fülének nagy része veszett el. Inkább mély mint öblös, s finom agyaga vörösre van kiégetve. Csak teljesen szabályos alakja mutatja, hogy gondos kéz csinálta, de nem vésett rá díszet alkotója. Két másik csészének csak fele-fele maradt meg. Ezek laposak, s formájuk igen tetszetős. Mind alakjuk, mind rajzuk csaknem teljesen ugyanaz. Pálczával nem nagyon mély, függélyesen futó árkok vannak a puhaagyagba nyomkodva.

Az edények közé lehet még sorozni egy apró, durván mintázott magas oldalú tálacsát, melynek gyors, gondatlan munkája arra mutat, hogy csak játszó gyermekek szórakoztatására készülhetett. Egy edénynek érdekes formájú talpa került ki az ásatáskor. Maga a fazék, vagy talán tál koralapból idul ki, de ez a vastag talpban négyszögüvé olvad át, alul kiálló négy bütyökkel. Céljának bizonyára megfelelt, mert nem egyhamar volt a földülés veszélyének kitéve. Ha egy kis fekete, szépen simított, lapos fedőcskéről és két edényfogó bütyökről megemlékeztem még, úgy végeztem a Várhegy agyagtárgyaival.

Dr. Nyáry Albert báró.

IRODALOM.

ÓKORI LEXIKON. Szerkeszti *Petz Vilmos dr.* Budapest, 1900—1902. I. k. A—L. betűk. 8° 1142 l. 542 ábrával és 8 képes táblával. Irodalmunk régóta nélkülözött egy encyclopædiát, mely az ókorra vonatkozó ismereteket tudományos földolgozásban összefoglalja. Annál nagyobb szükség volt egy ily munkára, mert a köztapasztalás azt mutatja, hogy nálunk az ókorral foglalkozó tanulók és tanárok körében évről-évre fogy azok száma, a kik idegen nyelvű szakmunkákat forgatnak. Tehát örömmel üdvözljük, hogy ez a hiánytpótló mű létrejött és hogy három évi folyamat után teljessé vált az első kötet. A szándékba vett czélt több módon lehetett volna elérni. Egyik lett volna az egész anyag rendszeres tárgyalása. Ez a megoldás tudományos szempontból ajánlatosabb, mint a betűrendes fölsorolás. Mégis ez utóbbit választották, nyilván azért, mert gyakorlati szempontokból czélszerűbb. De nem ridegen alkalmazták, nem aprózták föl végtelenségig az anyagot és ezt helyesen tették; nagy fejezeteket ékeltek a rövidebb czikkek közé és azokban módszeres összefoglalásra is volt alkalom. A szerkesztő ebben igen helyesen cselekedett, mert így ideiglenesen pótolhatta egy pár kézikönyv hiányát, melyre szerény irodalmi viszonyaink közt még nem akadt kiadó. Kifogást lehet tenni a cím ellen. «Ókori lexikon» szorosán véve nem azt jelenti, hogy az betűrendes munka, mely az *ókorról* szól, de olyant, a mely az ókorból származik, a mint «ókori ember» oly egyén, a ki az ókorban élt. De hát nem első eset, hogy éppen a philologusok követnek el gyöngéd erőszakot nyelvünkön és mivel a szerkesztő szíves volt minden egyes füzet borítékán kimerítően elmondani, hogy mit akar a lexiconnal és mikép akarja, a hibás cím sem okozhatott bajt. A német Lübker-féle lexicon szolgált mintául. Ez kipróbált könyv és első sorban ezt akarják a magyar átdolgozással kiszorítani. A szándék sikerrel járhat, mert csakugyan magasabb színvonalon fog állni a magyar «Petz», mint a német «Lübker». A negyven és egynéhány derék szakember legtöbbje ugyanis csakugyan a legújabb irodalom fölhasználásával bővítette Lübker-t. A czikkek száma tetemesen gyarapodott. A hozzánk legközelebb eső vidék ókori viszonyait és emlékeit hasonlíthatatlanul bővebben tárgyalják Petzben, mint Lübkerben és végül a jelen munka igen nagy előnye a német lexicon fölött a sok illustratio. Mindezeket az elismerésre méltó előnyöket a figyelmes szemlélő már az első félórán fogja észrevenni. A ki folytatja az áttekintést és hajlama szerint a czikkek olvasásába is belémerül, azt fogja tapasztalni, hogy hazai szaktársaink közt sokan vannak, a kik élvezhetően tudnak írni s ez már a siker fele; mert a ki egy pár sikerülten fogalmazott közleményt élvezettel elolvasott, az bizonyára szíve-

sen és sűrűn fogja a könyvet forgatni. Kezdőknek nagy hasznára van, hogy sokszor a cikk végén megkapja a külföldi bibliographiát. Sok író a szerkesztő ígérete szerint a hazai irodalmat is figyelembe vette és azok közül legtöbbször a hazai szerzők neveit meg is nevezi és idézi az ő munkáikat, de vannak olyanok is, a kik a maguk nevét és munkásságát előszeretettel részesítették, a korábbiakat pedig kényelemből, kicsinylésből, vagy talán kimélelemből (?) jóformán mellőzték.

Ezeket a tapasztalásokat a vaskos kötet szorgalmas lapozgatása nyújtotta. Nem olvashattam el az egész kötetet; csupán mintegy másfélszáz cikkre fordítottam különös figyelmet, azokra, melyek szorosabban tartoznak ennek a folyóiratnak a keretébe. Ilyenek kivált azok a közlemények, melyek a pannoniai és daciai helyrajzra tartoznak. Örömmel láttam, hogy szép számmal vannak és a CIL. szorgalmas fölhasználásával készültek. A laikus természetesen nem is sejti, hogy e három betűben leginkább Mommsennek és Domaszewskynek, de rajtuk kívül még egy legio más embernek tömérdek szellemi munkája rejlik. Emberi dolog, hogy a szerző legszívesebben a saját nevét idézi. Ellenben p. o. Marsigli vagy Mommsen nevét csak egyszer olvastuk, ez utóbbit ott, a hol a tábori városokról van szó. Hazai szerzők dolgozataira csak ritkán és aligha szívesen utalja szerző az ő olvasóit. «Aquincum»-nál sem Schönwisnerről, sem Fickerről, sem Römer, Hampel, Kenner vagy Salamon munkálatairól nem értesülünk. «Apulum»-nál nem idézi Cserni többrendű értekezését, nem méltatja Annamatianál a boldogult Szele Zsigmond monographiáját Duna-Földvár régiségeiről, a hogy p. o. Brigetiónál Marsigli és Rómert illetet volna idézni és így tovább. Mikor «Bato»-ról van szó, nem csak a két hős históriájáról volt alkalom szólni, de a Bato név jelentésére is lehetett volna kiterjeszkedni és a fölíratokban szereplő egyéb Batokra is kellett volna röviden utalni. «Bendis»-ről legújában van egy külön monographia; Torma Zsófia is foglalkozott vele. Mikor a «Boji» népről volt szó, kár volt e népnek hazánkban fönmaradt archæologiai hagyatékát elhallgatni. «Brigetio» címén hiába kerestük annak a fölíratnak az említését, a mely egy fontos templom helyreállítását Maximinus által adja hírül, a hogy a Brigetióhoz tartozott dunabalparti erődről sincs szó. «Burgus» alatt a «quadriburgium»-ok is jöhettek volna szóba. «Camponá»-nál és számos más cikkben a Notitia dignitatumra szerző mindig úgy hivatkozik, mint *IV. századi* kútfőre, pedig Mommsen érdeméből tudjuk, hogy az *425 táján készült*. A «canabae» fejtegetése közben talán czélszerű lett volna említeni, hogy a markotányosok eleinte vászonsátrakban laktak (csakúgy, mint mai nap), és onnan (canabis) kapta a hajlékuk is a nevét. A «Carnuntum» cikk olvasását mintegy ötven idézet teszi nehézkessé. Csodáljuk, hogy szerző többször «castrum»-ról szól. A castellum berendezéséről alig lehet azt mondani, hogy olyan volt, mint a táboré. A «Castra» cikkéhez pótlásul említeni lehet majd Domaszewsky legutolsó közleményét a praetoriumról. A «celták»-ról szólva talán hasznos lett volna megemlíteni, hogy hazánkban hol laktak és milyen celta törzsek ismeretesek és talán jó lett volna az ő archæologiai hagyatékukra is reáutalni. A «cippus» cikkben idézett fölírat helyreigazítandó, «cum pontibus» irandó e helyett: «cum fontibus». A mértföldkövek nem oszlopok, csak

hengerek ; néha a fölíratos tábla keretes négyszögét külön kidolgozták rajta stb. A cikk vége nyilván úgy értendő, hogy néha a sírtáblákat is cippusoknak nevezik. Ugyanegy mértföldmutatót néha többször is fölhasználtak az utak javításánál. Nem minden utat jelöltek mértföldkövekkel. Erdélyben nyilván azért oly ritkák, mert ott nem igen építettek a császárok új utakat. A «Claudius mons» vagy a Dráva és Száva közé esik, vagy Varasdtól éjszakra volt ; mind a két helyen nem állhatott. A «Cohortes» cikknél kevés volt csupán Kellermann művét idézni. A «collegium» cikknél éppen nem kapunk irodalmi útbaigazítást. «Daciá»-nál Téglás soknemű dolgozatainak említése elmaradt. A szegszárdi vas diatretumnál csupán Kubinyit idézi a szerző ; a definitio hibás, mert hogyha a vas diatretum külső fölülete «hálóba van foglalva», akkor a szegszárdi edény nem diatretum. Az ilyfajta edények száma újabban gyarapodott és erről az Arch. Értesítőben is volt szó, — ezt a folyóiratot szerző talán nem is szokta látni ! A «Dies» cikkhez jó lesz pótlólag említeni, hogy a hét nap személyesítése domborművekben ékesíti az egyik «császári» szekrényke oldalát.

Ad vocem «diploma militare». Jó lett volna épebb diploma képét adni. Sem a magyarázat, sem a hiányos mutató után a laikus olvasó nem nyer szabatos fogalmat a rómaiak katonai okmányainak alakjáról, zárási módjáról stb. A «diptychonok»-nál miért nincs kép ? Meglepő, hogy a «dux» cikk túlnyomólag a centurionak van szentelve és oly honi capacitásról, mint Frigeridus, nem esett benne szó. Mikor a lovakat említik, a pannoniai lovakat és lovasokat nem kellett volna hallgatással mellőzni, azok híresek voltak. Az «Aravisci» népről többet lehet mondani, mint e közlemény jónak lát közölni. Hozzávetőleg ismeretes a határuk. Vallási góczpontjuk minden valószínűség szerint, közösen a szomszédos celta népekkel, Székesfejérvár táján volt és alighanem azért alapítottak itt a rómaiak augustalis cultust, a melyre legelőbb Mommsen utalt. «Fegyvereket» nagyobb számmal lehetett volna pannoniai lehelhelyekről idézni ; van pilum, parazonium, paizsdudor stb. Csodálom, hogy a Floriana cikk szerzője kiadatlan csikvári római fölíratokra hivatkozik és azt sem mondja, hogy hol őrzik ; ott állanak mindenkinek a szeme előtt a múzeum földszinti folyosóján. A «földművelés» szerzője említhette volna, hogy maradtak hazánkban római ekék és hogy a fenéki ismeretes szekrény domborművei közt ábrázolva van a vetés, aratás és szüretelés. A «frumentatio»-nál lehetett volna a sabariai búzaraktárakra hivatkozni, melyekről létezik hiteles fölírat. Funambuli, kötél tánccsozok többször szerepelnek hazánkban lelt ú. n. terra sigillata edényeken. A fürdőkről szóló irodalmat alaposan nélkülözzük. «Gerulata» maradványa gyanánt ismerünk egy jókora épülettömböt ; ez alighanem a legtetemesebb burgus-rom hazánkban. A római limesről szólván, nem elég a bécsi szakirodalmat idézni. A szótárban nélkülözzünk egy összefoglaló cikket az epigraphikáról, úgyszintén egyet, mely a Corpus inscriptionum latinarumot méltányolta volna. Lehetett volna az agyagművességről, az ötvösségről és egyéb pannoniai iparágakról szóló cikkeknek helyet szorítani. A kisebb-nagyobb antiquarius érdekű közleményekben is sokszor nélkülöztük az eredeti pannoniai és daciai emlékekre való utalást. Egynéhány vezérszót idézek, melynél ily utalás helyén lett volna : Ara, aratrum, arca, armatura, armilla, aret-

tiumi edények, caliga, capsula, cera, tabula cerata, cochlear, colum, crusta, currus, diadema, dona militaria, drepanum, electrum, emblema, fibula, imbrex, jugum, írószerek.

Kár volt a fáradságtól visszariadni, melylyel a megfelelő emlékeknek a hazai múzeumokban s az irodalomban való fölkeresése járt volna; talán lassabban jelent volna meg a lexicon, de bizonyára tetemesen gyarapodott volna helyi érdeke és általános értéke is, különösen hogyha a leírás mellé az eredetiek ábráit is odacsatolták volna. A közölt képek kiválasztása általában dicsérendő. Nagyrésztük igen sikerülten adja vissza az eredetieket. Van köztük mintegy ötven hazai vonatkozású. Az ügy érdekében legyen szabad megjegyezni, hogy az ily komoly tudományos munkában illenék minden ábráról megmondani, hogy honnan vették. Irodalmi szokás, hogy a használatra átvett duczoknál, mint p. o. az Arch. Értesítő szerkesztősége szívességéből kapott ábráknál, a származás el ne hallgattassék! Az ábráknál igen gyakran a mérték megjelölése is igen fontos; különösen fontos oly táblákon, a melyeken kicsi és nagy tárgyak egymás mellett vegyesen, a legkülönfélébb arányok szerint ábrázoltatnak. Az ábrák magyarázatát legtöbbször megkapjuk a szövegben; de az ábrázolt fölíratok olvasását sokszor nem kaptuk. Így p. o. a 243. sz. Delhæs-féle diploma, a 295. sz. gellérthegyi oltárkö és több más emlék fölíratát sajnálattal fogja a laikus nélkülözni. Némelykor az ábrázolt tárgyakról bővebb leírást kívánhatunk volna, így p. o. a 177. sz. alsó-ilosvai táborról. A 181. sz. celta kardról jó lett volna megmondani, hogy hol létezik az eredetije. A 220. sz. Philippus-féle daciai érem nincs leírva. A 405. sz. domborműves díszű pohárról véletlenül azt mondja az aláírás, hogy kőből való, pedig üvegpohár stb. Sajtóhibát az átolvasott részben csak kettőt láttam. Egyet föntebb helyrehoztam, egy második a kötet utolsóelőtti lapján tűnt szemembe: az 514. ábra alatt Lysicrates írandó Lysicates helyett.

Végül e sokféle megjegyzés, kívánság vagy kifogás daczára szerencsét kívánok a szorgalmas szerkesztőnek és derék munkatársainak, hogy a hazai irodalmat ily jelentékeny munkával megajándékozták és legmelegebben kívánom nekik és az irodalomnak, hogy a hátralevő kötetet szerencsésen befejezhessék.

Hpl.

A MAGYAR TÖRTÉNET KÚTFÖINEK KÉZIKÖNYVE. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából dr. Angyal Dávid és dr. Mika Sándor egyetemi magántanárok közreműködésével szerkesztette dr. Marczali Henrik, a kir. budapesti egyetemen a hazai történelem nyilv. rendes tanára. Budapest. Az Athenæum kiadása. 1902.

E mű áttekintéséből arról győződünk meg, hogy az azon körben, a melyet a szerkesztő is kijelölt, t. i. az egyetemi történeti oktatás szolgálatában, igen hasznos hivatást fog teljesíteni. Azt hisszük, mindazoknak a nézetével találkozunk, kik az egyetemen a történettudomány elemeivel foglalkoztak, midőn rámutatunk arra, hogy az egyetemi történeti oktatás legfontosabb és bizonyára legérdekesebb oldala az emléktárggyal való bánásmódba, más szóval a történettudós ítélete kialakulásának módjába való bevezetés. Minden segédeszköz, mely ennek az előmozdítására van hivatva, örömmel üdvözölhetünk, kü-

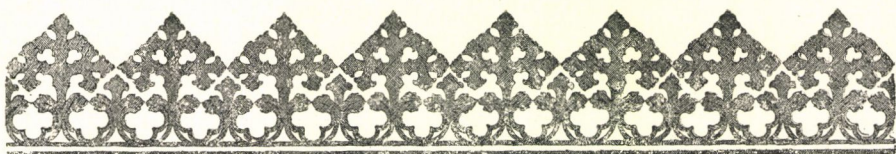
lönösen ha tekintetbe vesszük azon nehézségeket, melyekkel a történeti forrásainkhoz, különösen pedig a középkoriakhoz való hozzájutásban nem csak a tudományos munkásság kezdetén álló, de még az önálló kutató is nem egyszer találkozik. Forrásgyűjteményeinknek nem jelentéktelen részét képezik azok, melyek csakis antiquariusi forgalomban és ott is gyakran igen nehezen szerezhetők meg; középkori szövegeink editiója az utóbbi évtizedekben igen keveset haladt előre s épen ezért azt hisszük, hogy e mű, egyes nehezebben hozzáférhető emlékeket tartalmazó részei által, nemcsak azoknak, a kiknek számára készült, hanem az önálló kutatónak is szívesen látott segítségül fog szolgálni.

A mű beosztása chronologiai rendet követ. A középkor és a két utolsó század emlékeit dr. Marczali Henrik, a közébeső időszakból pedig a xvi. századot dr. Mika Sándor, a xvii-et dr. Angyal Dávid dolgozta fel. Minden korszak anyaga két részre oszlik: az első az illető korszak hazai és külföldi forrásainak ismertetését, az első fejezetben részletes tartalmi útmutatás, a többieknek inkább az általános forráskritikai tudnivalók összefoglalása alakjában, tartalmazza, ezt követi legnevezetesebb emlékeinknek, és pedig első sorban a politikai történet keretébe tartozóknak, közlése, minden darabnál részletes bevezetéssel kísérve.

Legterjedelmesebb az első, a fejedelmek és az Árpád-házi királyok korát tartalmazó fejezet. Ebben főleg a fenmaradt törvények szövegét kapjuk, néhány az egyházi, katonai és rendi ügyek fejlődésére világot vető oklevél és elbeszélő kútfőből vett részlet által kiegészítve. Utóbbiak között első helyen áll Bölcs Leó művének ismeretes részlete, a melynek némileg hátrányára szolgál, hogy megjelenése a Leo-tanulmányok befejezése elé esik, a min a szerkesztő a pótlások és javítások rovatában igyekezett segíteni. — Az előbbenihez viszonyítva rövidnek tartjuk a következő fejezetet (vegyes családból származó királyok kora). A mohácsi vést megelőző évtizedek teljesebben vannak ugyan képviselve, de a korszak első felére vonatkozólag szívesen vettük volna Róbert Károly decretumának az adózásra vonatkozó részét, továbbá Zsigmond 1405. és 1435. törvényeit. — A harmadik, 1526-tól 1606-ig terjedő fejezetben különösen az erdélyi állam megalakulásának fontos eseményére vonatkozólag találhatunk érdekes emlékeket. Megelőzi ezeket a nagyváradi béke oklevelének szövege, melynél a jegyzetbe szánt variánsok a szedő hibájából a szövegbe kerültek, a min az olvasó a pótlások és javítások rovatában foglalt útmutatások igénybevételével segíthet. — A negyedik fejezettől kezdve mindinkább előtérbe lépnek a törvények és szerződések; különösen bő az 1606—1711. korszaknak a vallási és alkotmányos küzdelmekre vonatkozó része. Ebben, de a következő fejezetben is, különösen a bő bevezetéseket tartjuk becseseknek. Végül az utolsó, a legújabb kor történetére vonatkozó részből, egyéb érdekes emlékek mellett, a reformországgyűlések legnevezetesebb törvénycikkeinek és a kiegyezésnek szövegét emeljük ki.

A mi a mű berendezésének általános szempontjait illeti, a szemelvényesen közölt számoknál a haladottabb kutató érdekében talán nem lett volna fölösleges a kihagyott részek pontosabb kimutatása. Mindemellett is e könyvet a történettudomány művelésébe való bevezetést jelentékenyen előmozdító és kiváló gyakorlati érzékkel megírt munkának tartjuk.

M. J.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT május havi rendes ülését 27-én, kedden d. u. 5 órakor, ezúttal a m. n. múzeum csarnok termében tartotta, hol régi szobrászati emlékeink és annak másolatai vannak felállítva. Báró *Nyáry Jenő* elnöklete alatt jelen voltak Forster Gyula másod-elnök, dr. Czobor Béla, Szumrák Pál, dr. Gerecze Péter, Nagy Géza, Gohl Ödön, Halaváts Gyula, dr. Mahler Ede ig. választmányi tagok, dr. Finály Gábor, Möller István műépítész és ifj. Losonczy István és néhány más hallgató. Elnök az ülést megnyitván, Forster Gyula másodelnök ismerteti az ülés tárgyát képező Hunyady-féle síremlékek kérdésének ügyét; felemlítve, hogy miután az eredetiek a gyulafehérvári székesegyházban oly hozzáférhetetlen helyen vannak, hogy azokról a helyszínen sem jó fényképek föl nem vehetők sem pontosan nem tanulmányozhatók, a műemlékek országos bizottsága azokról a nemzeti múzeummal együtt gipsz másolatokat készíttetett. A három síremlék ime most itt van felállítva s így a szakférfiak most már akadálytalanul tanulmányozhatják. Dr. *Éber László* nyitotta meg a vitát azzal az állítással, hogy a hagyomány szerint Hunyady Lászlónak tulajdonított síremlék fedőlappja Hunyady János tumbájáról való, a hozzá való tumba két hosszú oldala pedig azon síremlékre van alkalmazva, a melyet eddig Hunyady Jánosénak tartottak. Ezután *Varju Elemér* olvasta fel alapos tanulmányát, melynek végeztével kimondatni kéri, hogy Hunyady János kormányzó síremléke országos költségen és méltóan restauráltassék. A kérdéshez hozzászóllottak még dr. Czobor Béla, Nagy Géza, dr. Gerecze Péter, Möller István, Halaváts Gyula és dr. Szendrei János. A síremlékek ügye végleg nem mondható ezúttal sem tisztázhatónak, mivel kétségtelen, hogy négy, sőt talán több sírláda részei is össze vannak keverve a három összeállított síremlékben. Az irodalmi téren, a legközelebb közölteendő ezen tanulmányok valószínűleg végleg tisztázni fogják műtörténünk ezen érdekes kérdését, a mi már a nemzeti kegyelet szempontjából is kívánatos.

Miután elnök a m. n. múzeum igazgatóságának a csarnok átengedéseért köszönetet mondott s a jegyzőkönyv hitelesítésére *Szumrák Pál* és dr. *Gerecze Péter* választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT szept. hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet után első rendes havi ülését. Jelen voltak dr. Czobor Béla

osztályelnök elnöklete alatt, dr. Kammerer Ernő, Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Nagy Géza, Szumrák Pál, Kunváry Fülöp ig. választmányi tagok, dr. báró Nyáry Albert, Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és több más hallgató. Elnök a nyári szünet után üdvözölvén a választmányt, az ülést megnyitja. *Haugh Béla* értekezését az újonnan megnyílt szegzárdi múzeum nevezetesebb régészeti emlékeiről a titkár olvasta fel, be is mutatva a tárgyalt leleteket. Azután *dr. Mahler Ede* értekezett a magyarországi bronzkor időszámításáról. Elmondván, hogy az európai bronzkultura legkezdetlegesebb alakjait az égei szigetcsoport kulturája mutatja, a mely egyidőre esett az egyiptomi XII-ik dinasztia uralkodásával. A XII-ik dinasztia uralkodását rendszerint a Krisztus előtti 2500—2300 évekre teszik. *Montelius* az európai bronzkor legkorábbi nyomait a Krisztus előtti 2000 év körül találja. Azonban ezelőtt néhány évvel az egyiptomi Kahunban egy papiruszt találtak, a melyben fontos kronológiai adat foglaltatik, az tudniillik, hogy a Sziriusz csillag hajnali fölkelése III. Usurtesen király uralkodásának hetedik évében Pharnuti hónap 16-ik napjára esett, a minek a Krisztus előtt 1878. év felel meg. Ebből aztán a XII-ik dinasztia uralkodásának idejét egész pontosan meg lehet határozni. Kezdődött Krisztus előtt 1995-ben és végződött Krisztus előtt 1861-ben. A tudósok tamáskodva fogadták el ezt az adatot hitelesnek. Előadó az említett papirusz amaz adatait vizsgálta át, a melyek alapján az új hold beállásának ideje határozható meg s ezen az alapon bizonyította be a fentebb elmondott korszámítás helyességét. Vizsgálódásainak a végeredménye az, hogy a bronzkor kezdetét általában, tehát Európában is, és így nálunk is körülbelül félezer esztendővel későbbre kell tenni, mint a hogy eddig tették. *Nagy Géza* hosszasan méltatja Mahler tanulmányának értékét és végül köszönetet mond neki, hogy ezen fontos tanulmányát nálunk, társulatunk kebelében közölte először. Titkár hivatalos jelentése folyamán a társulat rendes tagjaivá megválasztattak *dr. Nyáry Albert* báró, *Tűry Gyula* festőművész, *dr. Márton Lajos* múzeumi segédőr Budapesten és végül *dr. Wellesz Gyula* Nagy-Bittséről. A pénztárnok havi kimutatása fölolvastatván, tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *Halaváts Gyula* ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A SZEGZÁRDI MÚZEUM. Folyó évi szeptember 1-én megnyitották Tolna megye székhelyén, Szegzárdon a tolnamegyei újonnan rendezett múzeumot az ő díszes épületében, mely az ország és a megye áldozatkészségéből létesült. A múzeum több osztályból áll. Leggazdagabb a régiségek tára. Magja gr. Apponyi Sándor lengyeli ismeretes kőkori gyűjteménye és *Wosinsky Mór* tolnamegyei gyűjteménye, melyhez 1895 óta leginkább *Wosinsky* buzgalmából, ásátás, vétel vagy ajándék útján számos érdekes lelet járult. A hivatalos jelentés szerint a szegzárdi múzeumban most 32,599 darab régiséget őriznek. Üdvözljük a derék férfiakat, kiknek önfeláldozó munkássága tudományunknak a vidéken ezt az új góczpontot teremtette. Fejlesztésük ép oly lelkesen alkotásukat, a hogy létesítették és kérjük őket, hogy a gyűjtés fárasztó munkája köze-

pette úgy, mint eddig, irodalmilag is értékesítsék újabb szerzeményeiket. Folyóiratunk rendeltetéséhez híven készséggel nyújt erre alkalmat. H. J.

A SZEGZÁRDI MÚZEUM ÚJABB SZERZEMÉNYEI. A) *Római tárgyak*. Szegzárd határában az ú. n. Bencze völgyben a Kakasdra vezető útnak hegy felé eső lejtőjén igen sok, római téglákból összerakott sírra akadtak, de mikor ez Wosinsky Mór tudomására jutott, a sírok már mind ki voltak fosztva, a téglák széthányva. A múzeumba behozott téglák egyébként arról nevezetese, hogy legnagyobb részük bélyeggel van ellátva. A bélyeg: COH · II · ∞ B · = Cohors II. milliaria Breucorum. Eddig csak az volt ismeretes, hogy itt, Pannonia eme részén, Szegzárdhoz legközelebb Florentiában (Duna-Szekcsőn) a cohors VII. Breucorum állomásozott; az újonnan lelt téglákból azt lehet következtetni, hogy a cohors II. Breucorum Alisca területén tartózkodott. Szegzárd közelében, mintegy órai járásra, a Duna árterületén végig vonuló, még most is látható, s jelenleg «ördögvetetés»-nek nevezett hadi út mellett terül el a Szigeth-pusztá. Innen már régebben is kerültek elő római régiségek, a melyekből néhány darab bejutott a tolnavármegyei múzeumba. Most újabban ásatás folytán szintén néhány tárgy birtokába jutottunk, melyek közül minden különös jelentőség nélkül való egy gombbal ellátott, hegy nélküli réztű és egy bélyegtelen vörös agyagmécse. A vastárgyak között van egy késtörődék, egy baltának tokja, három ismeretlen rendeltetésű vasdarab, s négy meglehetősen ép balta, illetőleg szekercze. Az első a mostani fejszékhez hasonlatos, de 21 cm. hosszú, s szélessége majdnem egyforma fokánál és élénél. A nyél felé eső oldalon kissé hajlott, a másik oldalon egyenes. Foka rendkívül erős és vastag, s a lyuk szinte aránytalanul kicsi a nagy balta testhez. A másodiknak csákányformája van, 23 cm. hosszú, ív alakban görbült, s a nyéllyuknál kidomborodik. A harmadik szekercze 19 cm. hosszú. A nyél beillesztésére itt nem lyuk, hanem köpű szolgál, a mely 11 cm. hosszú. A nyéllel átellenben levő oldal eredetileg egyenes volt, de erőszak folytán megrongálódott. Az él kissé görbült, 10 1/2 cm. széles, de fölfelé fokozatosan, majd 5 cm. magasságban hirtelen kanyaruló ívben keskenyedik úgy, hogy a nyél tokja alatt csak 3 cm. széles. Végre a negyedik szintén szekercze alakú, de az előbbi-től jóval eltérő. A 20 cm. hosszú és 6 cm. széles él vízszintesen áll, ennek közepére függőlegesen helyezkedik a 8 cm. hosszú, de már a rongálódás folytán megrövidült tok.

Ide tartozik hét darab ólomból készült mérlegsúly. A mérlegsúlyok alakja a pogácsáéra emlékeztet. Alsó felületük lapos, a felső pedig domború. Közöttük kettő nagyobb, öt kisebb. A nagyobbak átmérője 6 cm., a kisebbeké 5 1/2 cm. A súlyban már eltérőbb a különbség. Két darab 25 dekát, 2 darab 28 dekát, egy 38 dekát, egy 27 dekát és egy 22 dekagrammot nyom. A 27 dekás domború felületén egy × jegy látható másfél milliméterre bekarczolja, s valószínű, hogy ez a karczolás nem újabb keletű, mint egy másik darab peremén szemlélhető rovások. Ugyancsak a Szigeth pusztáról való egy földolgozatlan ólomlepeny társaságában talált domborműves ólomlap, a melyen a domborművek a napisten tiszteletének titokzatait ábrázolják. Hasonló lapok

őriztetnek a N. Múzeumban a szombathelyi, komáromi, eszéki, kaposvári és zágrábi múzeumokban, s a Tolnavármegyei Múzeumban is van egy másik példány, melyet Tüske pusztán (Tolna vm.) leltek (1. ábra). A tüske-pusztai példány összehasonlítva a szigeth-pusztaiával, teljesen azonos jeleneteket ábrázol, csak hogy a tüske-pusztai példány alakjai kisebbek és finomabban kidolgozottak. A másik különbség az, hogy a Tüske pusztán talált teljes képet mutat, a mely oszlopos boltívbe van foglalva, míg ellenben a Szigeth pusztáról (2. ábra) előkerült példány csak fél. Az a része van meg, a mely a tüske-pusztainak alsó felét alkotja, vagyis a legalsó csoportban a háromláb, oroszlán, füles edény, kigyó és kakas, fölötté a másik csoportban az oltár körül álló három alak s az oltártól jobbra-balra álló alakok. Hogy erőszakosan vágták volna le, annak nincs nyoma; ellenkezőleg kivehető, hogy itt van a lap felső széle, noha itt-ott megrongálódott, miképen a többi három szél sem tökéletes.

Végül megemlíthető még a római gyűjtemény között az a csoport, mely a mult év folyamán Florentiából (Duna-Szekcsőről) került a múzeumba. Ebbe a csoportba tartozik 252 darab réz- és 24 darab ezüstérem, egy csont-dombormű, egy «Aug.» jeggyel ellátott ólomsúly, csiptető, csontkoczká, kis bronzszobrocska, két bronzkarperecz, 10 gyűrű, számos fibula, néhány vastárgy, három, bronzból készült kicsi phallus, melyek közül az egyikken levő karika arra enged következtetni, hogy fülbevalóként szerepelt.

Összesen 155 darab bronz- és vastárgy és 161 darab aranytárgy. Mindezek azonban nem rendszeres ásatás eredményei, hanem egy ottani kereskedő útján gyűltek egybe, s Wosinsky Mór vásárolta meg a múzeum számára.

Az aranyelet tárgyai legnagyobbbrészt minden jelentőség nélkül való apró, szinte parányi töredékek, a melyeknek hajdani rendeltetését megállapítani alig lehetséges. Vannak továbbá lemezek, drótok, apró karikák, gyöngyszemek, a melyek bizonyára valamely ékszer kiegészítő részei lehettek. Van néhány, meglehetősen jókarban maradt tárgy, mint két gyermekfülbevaló egyszerű, aranydrótból; s két női fülbevaló szintén egyszerű, de vastagabb aranydrótból. A két női fülbevaló összetartozó pár, s eredetileg mindkét darab rubinttal volt ékesítve, de az egyikből a rubint kihullott, vagy valószínűbb, hogy kifeszegették, mert a kő aranytokja szét van nyomva. Teljesen ép tárgy a női gyűrű. A gyűrű átmérője 13 mm., s maga a karika, mely rovátkolt, két-két apró gömbbel támaszkodik a gyűrű kék kövének tokjához. A tok széle épen úgy van behajlítva, mint az egyik női fülbevaló rubintjának tokja. Ide tartozik egy karkötő is, mely legszebb tárgya a leletnek. A karkötő arany láncz-

I. TÜSKE PUSZTÁRÓL (TOLNA M). $\frac{2}{3}$ n.

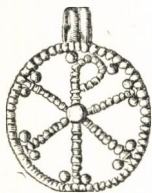
szemei négy smaragd kövel és négy igaz gyönggyel váltakoznak olyképen, hogy egy hosszúkás láncszemre egy vékony aranydrótra fűzött gyöngy következik, erre ismét egy hosszúkás láncszem, s a kicsi csoportot befejezi egy aranydrótra fűzött smaragd. A gyöngyszemek egyenlő nagyságúak, de a kövek különbözőek, s szabálytalanul vannak csiszolva; míg az egyik hengeres, a másik hat lapra csiszolt, de ezek a lapok sem szabályosak. Eredetileg öt kő és öt gyöngy volt az ékszeren, de egy kő és egy gyöngy már hiányzik, legalább erre vall a beosztás. Három láncszem között ugyanis megvan a drót,

2. ÖCSÉNYRŐL A SZIGETH PUSZTÁRÓL (TOLNA M.) $2/3$ n.

a mely azonos az említett kövek és gyöngyök drótjával, de kő és gyöngy nélkül.

Végül ebbe a sorozatba való egy öskeresztény jel, Krisztus-monogrammal. 18 mméter átmérőjű gyűrű, ez akasztó lyukkal ellátva, a mely akasztó lyuk aránytalanul nagy a kicsi tárgyhoz, s lapos, közepén bemélyedő lemezből készült, míg maga a gyűrű olyszerű, mintha számtalan mákszem nagyságú gömböcskékből volna összerakva. Ugyanilyen a gyűrű belsejében elhelyezett két betű is: X és P. Ezek a betűk monogrammszerűen keresztbe fektetve vannak beillesztve, s a betűk minden ágának végénél két-két gömböcske teszi díszesebbé a monogrammot. A két betű találkozási helyén, a közepén egy síma gombocska emelkedik ki, de csak

3. ábra $1/1$ n.

az előlapon. A hátlapon pedig tisztán kivehető, hogy az X betű két Λ alakból áll, a melyek hegyükkel támaszkodnak a P-hez. (3. ábra).

B) A népvándorlás idejéből újabban Regölyről (Tolna vm.) hoztak be egy lánczon lógó két fülbevalót. A závodi, czikoi és regölyi népvándorláskorabeli sírmezőből már több ilyen ezüstkarika került elő, a melyek rendeltetése nem volt bizonyos. Ez újabb regölyi példány, bár nem teljesen ép, mégis sokkal teljesebb az eddigieknél.* Egy lánczon lógó két fülbevalóról van szó. A láncz négy helyen el van szakadva, de a darabok összetartozandósága kétségtelen. A különböző, 18—20 mm. hosszúságú huszonegy darab láncszem

* V. ö. Arch. Ért. 1902. 254. és 255. II. Sz.

igen egyszerű; fonál vastagságú ezüstdrót két vége vissza van hajlítva, s így kapaszkodik egyik a másikba. Magával a fülbevalóval összefüggő szem vissza-hajlítása nagyobb, mintegy 6 mm. átmérőjű kört képez. A lánczról lógó két fülbevaló átmérője 47 mm. s eredetileg mindkettő három-három gömbbel volt ellátva, de az egyikről az egyik gömb eltűnt. A karikának az a része, a melyen a gömbök ülnek téglalap átmetszetű, a karika másik fele kör átmetszetű, közönséges vastagabb ezüstdrót, amely vége felé keskenyedik, s összeér a karika másik végével, illetve a karikán levő gömbbel. Wosinsky Mór a závodi sírmező XVI. sírjában talált már régebben egy ilyen lánczon lógó fülbevaló párt olyan helyzetben, hogy a láncz a csontváz szájában volt, de még akkor nem tudta a láncz rendeltetését meghatározni. A Zichy-féle expeditio alkalmával a Kaukasusban járva Dagestán tartomány Hunság városában ugyanilyen függőket látott használatban. A láncz a fej felső részén átnyúlik a fülekig, s arra szolgál, hogy a nehéz fülbevaló súlyát megkönnyítse. Nagyon valószínű tehát, hogy a népvándorlás korában szintén ezt a czélt szolgálta a láncz.

C) Az *Árpád-kori* leletek közül említésre méltó a Szegzárdon a (Hidas-Fetre dűlőben) talált zabla, kengyelvas, hat darab bronzból készült szíjdísz és öt darab ezüstérem. A kengyelvas párja eltörött az ásás alkalmával, s darabjait a találó ott hagyta, valamint ott hagyta a lelt emberi és lócsontokat is. A vas zabla négy darabból, két karikából és a vaskarikákat összetartó egy-egy visszahajlított végű vaskapocsból áll. A kengyelvas belső és külső formája körtealakú. Alul a talp támasztására szolgáló rész felé fokozatosan kiszélesedik, s középső legnagyobb szélessége 35 mm. Felső része átlukasztott s verő alakot mutat. A bronzból készült szívalakú szíjdíszeknek a szíjhoz símuló felületén 3—3 szögecske áll ki, kifelé forduló lapján pedig a szélen keskeny peremszerű dísz domborodik ki, a mely a felső oldalon kétfelé válva S alakban kanyarodik. A szív alakot a középén ketté választja egy-egy nyéllel bíró félgömböcske, s ennek folytatása a szintén középén domborodó, s hármas tagozású hegyes levéldísz. Az öt ezüstérem közül négy két helyen, egy pedig három helyen van átlukasztva.

Ugyancsak Szegzárdon (a Gyüszű völgyben) került napfényre egy másik sír, a melyben emberi csontokon kívül öt darab hosszúkás és két kerek ezüstcsüngő találtatott. A találó állítása szerint a hosszú csüngők a koponya körül, a kerek díszek pedig a mellcsontok körül heverték. A hosszúkás levélalakú csüngők közül csak kettő teljesen ép, háromnak alsó félgömböcskéje letörött, de a felső keskenyebb részen a felvarrásra szolgáló lyuk mind az ötnél megvan és tisztán kivehető a közép részen bemélyedő dárdacsúcs alakú díszítés, a mely bemélyedésből szintén dárdacsúcs formájú emelkedés domborodik ki. A két köralakú lemez megrongált. Egyiknek majdnem fele hiányzik, de azért megállapítható, hogy épen olyan volt, mint teljesebb párja, a melynek peremes széle szabályosan rovátkolt, s a közepéből paizsköldökhöz hasonló csúcs emelkedik ki. Ez a csúcs keskeny bemélyedéssel van körülárkolva.

Rendszeres ásatás történt 1899-ben Török János szegzárdi polgár ember «jobb-remete»-i szőlőföldjén. A tulajdonos rigolozás alkalmával néhány csontvázra akadt, s a csontvázak mellett halántékgyűrűket talált. Ennek nyomán

kezdődött meg az ásás. A sírok általában meglehetősen szétszórva találtak, körülbelül 70—75 cm. mélységben; azonban a sírmező keleti felén vonuló szakadék egykor jóval magasabban álló, járható kocsiút volt, valószínű az is, hogy a fölászott területről hosszú idő folytán az esővíz sok földet lehordott, s így föltehető, hogy a sírok eredeti mélysége nagyobb lehetett. Huszonnyolcz sír föltárása volt az eredmény, s minden csontváz nyugot-keleti irányban feküdt. (Fejjel nyugotnak, lábbal keletnek.) A karok általában véve oldalt nyújtottak, a kéz csontjai legtöbbször a has tájékán feküdtek.

1. sz. sír. Melléklet nélküli csontváz. Fekvése nyugot-keleti, északnak fordult arcczal, oldalt nyújtott karokkal. 2. sz. sír. A csontváz nyugot-keleti fekvésű. Melléklet egy darab ezüstpénz Péter király idejéből. Dr. Réthy Corpus Numm. II. t. 20. sz. 3. sz. sír. A csontváz nyugot-keleti, de nem hanyatt, hanem hason fekve találtak; feje visszafordítva, arca ég felé, karjai a hátan keresztbe téve. Hossza 165 cm. A halánték táján egy-egy ezüst halántékgyűrű, szájában, illetőleg a nyeldeklnél egy ezüstpénz I. Endre király idejéből II. t. 19. sz. 4. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú, kezei a medenczénél egymás mellett. A jobb halántéknál 22 mm. átmérőjű sodronyból való bronzkarika II. t. 3. sz. 5. sz. sír. Melléklet nélkül. 6. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú. Melléklet: vállánál egy bronzkarika II. t. 4. sz. 7. sz. sír. A csontváz 165 cm. hosszú. A jobb halántéknál, a bal vállnál és a szájüregben egy-egy halántékgyűrű II. t. 1. sz. 1., 2., 5. sz. 8—13. sz. sírok. Melléklet nélkül ugyanolyan fekvésben, mint a többiek. 14. sz. sír. A csontváz 178 cm. hosszú. Szájában egy ezüstpénz volt, de elkallódott, két karján egy-egy bronzkarperecz. Az egyik karperecz átmérője 6 cm. Két szembe néző vége kigyófejekben végződik, s a fejek alatt hat-hat körrovás látható. A karperecz többi része sodrott III. t. 2. sz. A másik karperecz szintén kigyófejekben végződik, s a fejek alatt négy-négy rovás van. A karika belső fele lapos, külső domború fele pedig balról jobbra dülő rovátkákkal van díszítve III. t. 1. sz. 15. sz. sír. A csontváz 184 cm. hosszú. Bal keze negyedik ujján egy ezüsből való sodrott ezüstgyűrű volt II. t. 1. sz. 16. sz. sírnek nincs melléklete. 17. sz. sír. A csontváz 175 cm. hosszú. Bal keze negyedik ujján egy lapos bronzhuzalból készült, szembe néző végével egymásra fektetett gyűrű. 18—19. sz. sír. Melléklet nélkül. 20. sz. sír. A csontváz 180 cm. hosszú. Bal keze negyedik ujján egy 18 mm. átmérőjű gyűrű volt, a melynek két szembe néző vége összeér. A koponya tájékán három karika, melyek a szokott halántékgyűrűktől eltérők. Az egyik II. t. 11. sz. a földnyomás következtében elnyúlt, □ átmetszetű, két vége keskenyedő, s egyike hegyes, másika tompán lemetszett. A második gyűrű két szembe néző vége összeér, előbb keskenyedve, aztán kup alakra szélesedő gömböcskében végződve II. t. 12. sz. A harmadik az előbbinél vékonyabb, két végén kör rovátkával elválasztott gömböcske látható II. t. 13. sz. 21. sz. sír. A csontváz 181 cm. hosszú. Bal kezén két karikagyűrű, a koponya körül két halántékgyűrű volt. 22. sz. sír. A csontváz 175 cm. hosszú. Bal kezén két karika gyűrű. 23. sz. sír. A csontváz hossza 181 cm. Bal kezén karikagyűrű. A koponya körül egy szokatlanul nagy (II. t. 14. sz.) és egy rendes nagyságú halántékgyűrű. 24. sz. sír. A csontváz 177 cm. hosszú. Melléklet nélkül. 25. sz.

sír. A csontváz hossza 161 cm. A koponya körül halántékgyűrű és jobb karján egy 65 mm. átmérőjű bronzkarperecz III. l. 3. sz. 26. sz. sír. A csontváz 170 cm. hosszú. A koponya körül egy kis halántékgyűrű és egy vékony drót, mely egyik végén ötszörös kanyarodású tekercsben végződik II. t. 18/a-b. sz. A 27. és 28. sz. sírban nem volt semmi melléklet. Honfoglaláskori leletekkel nemcsak Szegzárd területéről gazdagodott a múzeum, hanem a megye más részén is nyomára akadtak egy-egy sírnak. Így Nagy-Dorogh mellett elterülő Bereg pusztán szintén igen érdekes tárgyakat találtak, a melyeket gr. Széchenyi Sándorné a múzeumnak ajándékozott. Bereg pusztán, közvetlenül a gazdasági épületek mellett egy magas homokbuczka vonul délről északi irányban. E domb keleti oldalánál homokot kezdtek hordani, s e helyütt a játszó gyermekek egy igen szép római leletet kotortak ki, mely irizáló üvegből, tükörfémből készült hosszú nyelű csészéből, s részben bélyeggel ellátott terra sigillata edényekből áll. Ez utóbbiak közül különösen kiválik egy remek domborműves edény, melyen a négy lótól vont Phœbus Apollo s párducz ismétlődnek.

A grófné által rendezett ásások alkalmával e helyen a római lelet közvetlen közelében húzott árokban egyfejjel nyugotnak s a lábbal keletnek forduló oldalt fekvő csontváz bukkant elő honfoglaláskori mellékletekkel. Mellén egy bronzkarika s két szilva alakú mélyen rovátkolt ezüstgomb hevert, a medenczecsonton pedig két kisebb ezüst pitykegomb s egy kis arany lemez. A csontváz lába végénél egy csikó csontváza olyan helyzetben feküdt, hogy mind a négy pata egy rakáson volt. A csontok között egy vascsat és ezüst lemezek töredékei találtattak.

Hencse pusztáról vétel útján került a múzeumba hat darab csüngő disz, a melyek szintén honfoglaláskori jellegűek. Közöttük 3 darab ovalis alakú, s alsó végük pálczikává keskenyül. Kettőnek felső végén akasztásra vagy varrásra szánt lyuk látható; a harmadik felső része le van törve. A kidomborodó diszítés, mely a közepén szívalakot, s a szív közepén két egymásnak forduló csigaszerű szalagot mutat, mind a három csüngőn egyforma. A negyedik tárgy szív alakú, s szélének peremszerű szalagja a közepén összehajlik és levéldiszben végződik. A csúcs felé eső végen lyuk látható. Ugyancsak szív alakú az ötödik tárgy is, mely egy a közepén kicsúcsosodó pitykéről lóg le. A pitykének két felvarrásra szolgáló füle van. Legdiszesebb a hatodik darab, a mely szintén csüngő disz, s felül füllel van ellátva. Hármassal beosztású, de egymással összefüggő csigavonalakban kanyarodik rajta a diszítés, a mely részint kidomborodó pontokban, részint áttört lyukakban végződik. Hosszában egy kettős vonal osztja két részre a csüngőt, s a vonalon a fülhöz közelebb eső helyen egy hosszúkás szív emelkedik ki.

D) *Rejtélyes bélyegű edény.* Itt is ugyanazon szavakat lehet elmondani, a melyeket Kugler Alajos írt az Arch. Értesítő 1901. évf. 74. lapján. «E folyóiratban — ugyanis — már gyakrabban volt szó bizonyos szürke csillámkeverékű bélyeges cserepekről, a melyeknek magyarázatát eddig nem tudtuk megadni». De valamint a soproni úgy a szegzárdi edény (ábráját lásd a 331. lapon) sem fogja a kérdést végleg eldönteni.

A szegzárdi edény Tolna városából került ide, már régebben, a hol cigányok találták házépítés alkalmával. Az edény találásának részletesebb körülményeit nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy sok viszontagságon ment keresztül, míg végre Wosinsky megvásárolta, s hogy volt benne egy másik kis edény, a mely tele volt halpikkelylyel, s volt benne hat darab ezüst ékszer, a melyek itt vannak a múzeumban. A bélyeges edény alakja henger, színe pedig grafitos szürke. Magassága 38 cm., belső üregének átmérője 27 cm. Egészen visszahajtott vastag peremének területe 106 cm. Közvetlenül a perem alatt az oldal behajlik, de 3 cm. távolságra ismét kidomborodik s itt 100 cm-éteres kerülete két rovátkával van díszítve. Legalsó (talpának) kerülete 94 cm. A perem szélessége 7 cm. s a két-két egyforma, rejtélyes bélyeg egymással szemben van elhelyezve. Az egy oldalon levő két bélyegnek egymástól való távolsága 2 cm. A bélyegek ugyanolyan keresztrel ellátott paizsalakot mutatnak, mint a soproni bélyegek. Ez edényben talált ékszerek ezüsből készültek, kettő, illetve két pár teljesen egyforma, a másik három, illetve három pár kidolgozása szintén egyforma, csak nagyságuk különböző. Mind az öt pár ruhakapocs volt, egyik-másik aranyozott, s mindannyi gyöngyökkel és gránátokkal kerített. Az a körülmény, hogy az ékszerek a nagy edényben találtattak, Wosinsky Mór magyarázata szerint arra enged következtetni, hogy az ékszerek beolvasztásra voltak szánva, s az edény olvasztó edény lehetett. Azonban nem valószínűtlen, hogy az ékszerekből előbb kiszedték volna a gyöngyöket és köveket, s csak azután dobták az olvasztóedénybe.

Szegzárd, 1902 szept. 17.

Haugh Béla.

VIDÉKI MÚZEUMOK. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége közzétette 1901. évi hivatalos jelentését és a felügyelete alatt levő múzeumokról statisztikát közöl, melyet itt fölhasználunk és vidéki szakértársaink fölemlítésével egészítünk ki. Egészben 40 vidéki múzeum állott állami felügyelet alatt és kapott subventiót. Az aradi múzeum 1898 óta évenként 600 koronát kap és azt Dömötör László szép sikerrel a pécskai őstelep fölállítására fordítja.* — Mit csinált az aranyos-maróthi múzeum az ő 400 koronás javadalmával 1898 óta, arra a hivatalos jelentésben hiába kerestünk választ. — A besztercebányai városi múzeum 1901-ben 300 koronát kapott és ez összeg fölhasználásáról «szabályszerű jelentést» adott; tegyük föl, hogy hasznosan költötték el. — A békéscsabai múzeumegyesület kapott 1200 koronát és közzétette első évkönyvét. — A debreczeni collegium múzeuma elvileg állami felügyelet alatt áll ugyan, de még nem kapott segélyt. — A deési múzeum nyomtatott évi jelentést tett közzé.** — A dévai múzeumról szintén évkönyv útján értesültünk, hasonlóképp az esztergomi múzeumról. — A felkai múzeum kapott segélyt, de nem használta föl, mert nincs szakembere; azért nem is adott jelentést; a békés-gyulai múzeum is kapott 1901-ben segélyt, de ennek sincs jelenteni valója. — A gyulafejérvári múzeum új hajlékot kapott.

* E folyóiratban többször értekezett pécskai leletekről lásd Arch. Ért. 1901. 327—335; 1902. 271—274.

** Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 384.

Dr. Cserni Béla évek óta jól vezeti az apulumi ásatásokat és a múzeumnak van évkönyve. — A kunhalasi múzeumot az 1900. és 1901. évi segélylyel újra rendezték; újabb szerzeményeiről nincs hír. — Az ipolsági múzeum a «kezdet nehézségeivel küzd»; régiségtára még nem kapott állami segélyt. — A kassai múzeum új palotája elkészülvén, Mihalik József mint min. biztos föllállítja benne a gyűjteményeket; ez lesz a legszebb és legtanulságosabb múzeumok egyike. — A kecskeméti múzeum megteremtése és folytonos gyarapodása Kada Eleknek köszönhető; kimerítő jelentést majd akkor kapunk róla, hogyha a jelenlegi helyiségek annyira megtelnek, hogy a gyűjtemény gyarapításában kénytelenek lesznek kis szünetet tartani. — A keszthelyi Balaton-múzeum leginkább két buzgó férfiúnak köszönhető: dr. Lovassy Sándor és Csák Árpád uraknak. A régiségtárban leginkább római emlékeket Fenékről és népvándorláskori régiségeket a környékbéli temetőkből őriznek; a föllállítás igen csinos. Most kilátás van reá, hogy alkalmas helyen külön épületet kapnak. — A komáromi múzeum már kapott a várostól új helyiséget és abban föllállították Weszelovszky és Milch urak az érdekes gyűjteményt; a múzeum évi jelentését ismertettük e folyóiratban.¹ — Magyaróvár büszke lehet dr. Sötér Ágost alapítására; a gazdag római és régibb középkori (sírmezőkből származó) régiségek már teljesen megtöltötték a helyiséget; az újabb ásatásokról legutóbb e folyóiratban adott hírt dr. Sötér²; várjuk a folytatásokat. — A miskolczi múzeum rövid két-három év óta létesült és nőtt nagyra; buzgó alapítói már évkönyvet is adtak ki.³ — A nagybányai «múzeum»-nak ugyan még nincs helyisége; de azért kapott 1700 korona segélyt. «A helyiség kérdésének megoldásáig az állami segély felhasználása könyvek vásárlásán kívül jobbra a régi nagybányai veretű pénzek gipszmásolatainak megszerzésére szorítkozott». A nagybányai subventio ugyanoly kifogás alá eshetik, mint az aranyos-maróthi, mert a hivatalos szabályzat értelmében valamely múzeum csak akkor kaphat állami segélyt, ha van megfelelő helyisége. — A nagyenyedi múzeumot a nagyérdemű Herepey Károly tanár alapította és rendezte. Tanulságos közleményeit e folyóirat olvasói ismerik; legutóbb Alsó-Fehérmege őskori monographiáját kaptuk az ő tollából.⁴ — A nagyváradai múzeum intézőiről szigorú ítéletet mond a főségi jelentés, a nélkül, hogy levonná belőle a kellő consequentiát. Szerinte Nagyváradon csak 1901 óta van «megfelelő szakember». — A nyíregyházi múzeum dr. Jóna Andrásnak köszöni lételetét és az ő buzgóságának eredménye, hogy oly szépen gyarapodik. A gyarapodásról leginkább a nyíregyházi lapokban ad a megyei közönségnek számot, mely az ő közleményeit szereti és érdeklődéssel olvassa.⁵ — A pécsi múzeum alapját Juhász Antal baranyamegyei gyűjteményének megvétele által vetette meg a főfelügyelőség. — A pozsonyi múzeum dolga a boldogult Könyöki József halálával megakadt; már két év óta fölhatalatlanul

¹ Legutóbb megjelent tőle Alsó-Fehérmege története a római korban; ismertetését dr. Finály Gábortól, lásd Arch. Ért. 1902. 173—182.

² Arch. Ért. 1899. 47—56; 341—351; 410—412.

³ Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 89.

⁴ Lásd az ismertetést Orosz Endrétől Arch. Ért. 1902. 175—178.

⁵ A legújabb leletről (a tekta-kenéziről) értekezett az Arch. Ért. 1902. 274—280. lapjain.

hever az állami segély. — A selmeczbányai múzeum az 1901. évi állami segélyt egy éremgyűjtemény vételárának a törlesztésére használta. — A sepsi-szentgyörgyi múzeum helyisége túl lévén tömve, szükségessé vált egy új hajlék szerzése. Ebben már évek óta vajudik az intézet. Ujabb szerzeményeiről az «Erdélyi Múzeum»-ban szoktunk értesülni. — Az ország egyik legjelentékenyebb vidéki múzeumát, a sopronyt, most rendezik az intéző férfiak Kugler J. múzeumi ör és Bella Lajos társ. titkár; a helyiségei szépek, csak azt sajnáljuk, hogy a városház második emeletére tették. — A szabadkai múzeum új helyiségre szorul, ez a nehézség állja útját egészséges fejlődésének. Gyűjteményéről új jegyzéket tettek közzé. — A szegedi múzeumról Reizner János és Tömörkény István jelentései alapján adtunk hírt e folyóiratban.¹ — A szegzárdi múzeum új palotát kap, melyre a főfelügyelőségi javadalomból 56000 koronát szánt a miniszterium. A régészeti gyűjtemények gróf Apponyi Sándor és Wosinsky Mór nagylelkűségének köszönhetők; a palota létrejöttében Wosinskyt illeti a legnagyobb elismerés. — Szentesnek Csallány Gábor személyében van igen buzgó múzeumi öre, ő alapította az egyesületet és a múzeumot; ásatásairól is tesz közzé becses jelentéseket; legutóbb a múzeum a város belsejében kapott megfelelő helyiséget; a múzeum-társulat jelentést tesz közzé.² — A szombathelyi múzeum Szent-Viden ásatott az ismeretes őskori telepen, az ásatást vezették gróf Kornis Emil és báró Miske Kálmán. Most egy múzeumi épület emelését tervezik, melyre 1901-ben 5000 koronát szánt a miniszterium. — A temesvári múzeum működéséről negyedéves közleményeiben ad hírt.³ — A tiszafüredi múzeum gyarapodásáról Miliesz Béla ör ad időnként számot az Arch. Ért.-ben (1901. 360—363, 1902. 376—377.). — A váci múzeum 1901-ben kapott 300 koronányi állami javadalmat; működéséről nincs hír. — A verseczi múzeum Milleker Bódog buzgósága következtében oly jelentékenyen gyarapodik,⁴ hogy új helyiségekre van szüksége, melyekre a kormány 2000 koronát engedélyezett első részletül. — A zombori múzeum leginkább Cziráki Gyula és Gubitza Kálmán ásatásai révén gyarapodott, kik ásatásaikról folyóiratunkban is szoktak hírt adni. A múzeum kedvezőtlen helyen van és nem oly népszerű, mint kívánatos volna; vannak jelentései.⁵ *ab.*

SZEGEDI MÚZEUM. Leletek a szegedi határban. *I. A bilisitsi pusztán*

A szegedvárosi határban, az alsótanyai pusztán, (átokházi kapitányság), a bilisitsi erdő mellett, nem messze a város tanyájától, a múlt évben bérletre adta ki a város azt a földet, a melyet eddig mindig csak legelőnek használtak s ősidők óta nem volt ott mezőgazdasági kultúra, a mely a földet bolygatta volna. Itt, Kiss Ferencz m. kir. erdőmester bérletén a bérlő úgynevezett gerendás-kubikolást végeztetett, hogy a magasabb pontból kiemelt földdel a terület semjékes, vízállásos részét feltöltse. E munkánál rendszerint körülbelül egy mé-

¹ Arch. Ért. 1902. 87—89. és 372—376.

² Ismertetését lásd Arch. Ért. 1901. 383.

³ Vsd. ö. Arch. Ért. 1901. 384.

⁴ M. jelentését lásd Arch. Ért. 1902. 191—192.

⁵ Vsd. ö. Arch. Ért. 1901. 383—384.

ternyi mélységű árkokat ásnak a munkások. Ilyen, olykor kisebb mélységben, csontokkal, cserépdarabokkal keverve, az alábbi leletekre találtak:

a) Két karperecz, bronzból, csuklóra. Mindkettő a legszélesebb helyén 10 mm. széles, átmérőjük 56 és 57 cm. Nyílt részükön kihajlók és tompítottak. A forma mindkettőnél ugyanaz, ellenben a disztítés vonalai igen elütöek. b) Két laposfejes tű bronzból. Mindkettő csavarodott alakú s elgörbült, a fejek mellett a tű tövénél lyukkal. A fejek átmérője mindkettőnél 42 mm., az egyik hossza 200, másiké 240 mm. c) Két karék, bronzból, össze nem érő hegyes végekkel. Egyik vastagsága 4, másiké 3 mm. Disztítés nélkül. Átmérők 63 és 65 mm. d) Bronz halántékkarika. Vastagsága $1\frac{1}{2}$ mm., átmérője 22 mm. e) Karék, bronzból, elgörbülve, harántos disztítések nyomaival. Vastagsága 4 mm. legn. átmérője 60 mm. A leletek Kiss Ferencz m. kir. erdőmester adománya gyanánt a városi múzeum régiségtári osztályába kerültek.

Ásatás Bilisitsen. Ugyanazon földterületen, a honnan az itt említett leletek előjutottak, 1902 február 21 és 22. napjain ásatást rendeztem. A hely pontosabb neve: bilisitsi első dűlő. Domborultatos hely, mellette semjék, a melybe ekkor bár már a gerendás kubikolásból a munkások állítása szerint 140 kocsi földet behordtak, ez nem látszott meg rajta s a tetején még akkor is víz volt. Innen nem messze van az az árok, a mely Szeged és Szabadka határa között húzódik; manap száraz terület, de még ma is a Kőrös-ér, Kőrös-pataka neveket viseli, így még Csongrád megyének 1887-ben készült térképén is. Ez indokolhatja, hogy víztől ennyire messze, bent a pusztában, aránylag kis területen annyi lelet került elő, a mennyi egy telep fentállását bizonyítja. A megvizsgált területen a munkásokkal 18, illetve 9 munkás két napon át öt árkot ásattam.* A leletek:

a) Karék, bronzból, harántos disztítéssel, össze nem érő véggel. Az élegülés oly szép rajta, mintha modern emailmunka volna. Találtatott az első számú sirban, nyári napnyugatnak fejjel fektetett csontváz balkarján. Egyéb melléklet itt nem volt. Vastagsága 5, átmérője 55 mm. b) Gyűrű bronzból, össze nem érő véggel, többszörösen elgörbülve. Találtatott az 5. számú sirban levő csontváz jobb keze ujján. Más melléklet hiányzott. Szélessége 2, legnagyobb átmérője 23 mm. c) Penge bronzból, minden oldalán megkopva, kissé hajlitott formájú. Hosszabb késnek, görbe vágófégyvernek darabja. Találtatott a 2. számú ásatási helyen, törött edénydarabok között. Hossza 135, legnagyobb szélessége 21 mm. d) A 4. számú gödörben fejjel nyári napnyugat felé egy teljes csontvázat találtunk. Körülbelül egy méter mélységben feküdt, bár ennek a mértéke, tekintve, hogy a területről a föld már előbb is hordva volt, pontosan meg nem határozható. A föld felül barna, alul sárgás, kissé nedves homok. A csontváz az említett helyzetben, teljesen kinyújtózva feküdt, a bordák mélyen betörve a gerincz alá. A csontok sárgásbarnás színűek (egy másik, alatta mélyebben talált koponya szürke és kövületes formájú volt). E csontváz mellett találtam: 1. Két gyűrűt, bronzból, ugyanazon formájúak, mint a

* A hely lehetőleg pontos térképét s a megvizsgált területen ásatott árkok helyrajzát a régiségtári naplóba bevezettem.

b) pont alatt említett, de nincsenek elgörbülve. Egyik lapos, csak gyenge domborulatu, szélessége $2\frac{1}{2}$ mm., legn. átmérője 22 mm., a másik szélessége 2, legn. átmérője 21 mm. Egyik a jobb, másik a balkézen. 2. Három vasdarab a balkéz mellett: egy rövidke késvas, hossza 10 cm., egy nyílvas, hossza 9 cm., s egy 6 cm. hosszú meghatározatlan vasdarab. 3. Egy vasdarab a jobbkez könyöke táján: erősebb nyílpenge, elkorhadt csúcscsal, hossza 9 cm., legnagyobb szélessége 32 mm. 4. Kis cserépedény, a csontváz (tőle számítva) jobb oldalán, alul, a térdnél. Füles edénybe, törött, diszítés nélkül. Törött állapotában legnagyobb magassága 71 mm., a nyílás átmérője 55 mm. *e)* Ezen csontvázból két láb távolságra, oldalt, de mintegy egy méterrel mélyebben feküdt egy másik csontváz. Nem gondoltam, hogy oly mélyen is akad, de a munkás az ásás könnyebbségéből megérezte, hogy ott is «forgatott föld» van s így lejjebb is mentünk. E csontváz már csaknem egészen elkorhadt. A koponya a felvételnél szétesett. Régibb csontnak látszott, mint az előzőek, a varratok alig látszanak, olyan, mintha kővület volna. Oldalt feküdt, közvetlen a halánték alatt, úgy, hogy az élegülés a csontra is átragadt és azt zöldre festette, feküdt, a fejfelé keresztben egy tű, bronzból, erősen élegülve, felső végén rovátkos diszítéssel. Hossza 176 mm., felső széle a karimánál 7 mm. A koponya szétesvén, nem lehetett megállapítani, hogy bele volt-e szúródva a tű, vagy feküdt a tűn a csont. *f)* Ugyanazon ásatási gödörben, mintegy két méternyi mélységben egy csontvázon, sajátágosnak látszó alkatú medenczecsonton, az izvápa és a szeméremizület között vasnyíl csúcs találtatott, a melynek rozsdája már beleette magát a csontba. *g)* A 3. számú ásatási gödörben sír nem volt. Ellenben egy méternyi mélységben, mintegy fél méternyi kerületben agyagedények cserpei. Ezek fölszedetvén, alattuk nagy és szép agyagedényt találtunk, bár szét-töredezve, de kevés híján a cserepek, a melyek a nyakából letöredeztek, összeállíthatók voltak. Magassága 45 cm., kerülete a legszélesebb részén 1 m., 37 cm., alul összenemő, kicsiny aljjal. Középtáján négy erős, de kis lyukas fül; ezeket egymáshoz kiemelkedő diszítés, újjal vagy faággal nyomott czifrázat kapcsolja. Az edény a cserepekkel beborítva, a földben egyenesen állt, tartalma sűrű fekete televény föld, a barnás homoktalajtól igen elütő. *h)* Agyagedény, egyenetlen falazattal, egy füllel (letörve), egy jól kiemelkedő, s egy kisebb bütyökkel. Szabálytalan, nem horogon készült. Magassága 13 és $\frac{1}{2}$ cm., szélessége felül a nyílásnál 13 cm. Még az ásatás előtt való időben találták a munkások. Ezeken kívül jellegzetes edénytöredékek kerültek elő, a miket itthon részben sikerült összeállítani. A telep a további kutatásra alkalmasnak látszik, a megvizsgált területtől a domborulat széléig, a mely 180 lépés távolságra van. A mostani esetben a munkát az erős fagy (9°C.) és a föltámadt északi szél miatt be kellett szüntetni.

II. A Feketeszélen. Szeged-alsótanyán, a feketeszéli déli kapitányságban, Ördögh György földjéről gerendás kubikolással földet hordattak Széll Gergely és társai. Ez alkalommal találtattak:

a) Ékkövek, eddig meghatározatlan kőből, átfurtak, kettő a görögdinnye kisebb magjaihoz hasonlít, a többi hat darab kékes csillámú anyagból való. Közülök egy kettétörtben rézsodrony van, a mely belülről üres. *b)* Két függő,

ezüstműből. Szélességük 2 mm., átmérőjük 12 mm. Egyiknél a vég egymásba ér, de nincsen összeforrasztva, a másiknál az összeforrasztás helyén dudor van. Ezt a területet, a hol e régiségek találtattak, február 11-én próbakép megtekintvén, a domborulat helyen három sírt nyitottunk fel, a melyek minden melléklet nélkül voltak. Egy, lehetőleg teljes csontvázat kiemeltünk. Ugyanez alkalommal az ásás közben kihányt homokban egy vaspengét találtam, hossza 108 mm., legn. szélessége 19 mm. Márcziusban Széll Gergely és társai a folytatott földmunkánál újabban találtak sírokat, a melyekből előkerültek: *a)* Vas késpenge, erősen rozsdásodva, alsó végén szűkül. A hol barna rozsa nincs rajta, ott fehér réteg borítja. Hossza 262 mm., legn. szélessége 25 mm. *b)* Vaspengé, erősen rozsdásodva, a végén szűküléssel. A pengén a rozsdában tisztán látszanak a fatok rostjának nyomai. Hossza 211 mm., legn. szélessége 17 mm. *c)* Vaspengé, kisebb, hossza 100 mm. *d)* Vas nyílcsúcs, széles, felerészben elpusztulva. Hossza 100, legn. szélessége 44 mm. A csontvázak mellett még apróbb vasdarabokat s tyúkfélék csontjait, így egy szárnyasnak a sarkantyús lábszárcsontját is találták.

Ásatás ugyanott. 1902 márczius 4-én e helyen csekély munkaerővel ásatást rendeztem. Ez alkalommal három sír bontatott fel, mintegy egy méteres mélységben. E helyeken a mélységmérés nem biztos, mert a homokföld a domborulat helyeken változatos magasságú, a mint ráhordja, vagy lehordja, róla a szél a homokot. A munkások állítása szerint e hárommal együtt már összesen húsz csontvázat találtak, melyek között volt gyermeké is. Fekvésük, állításuk szerint, a legkülönbözőbb irányú volt. 1. Az első sírban csak apró vasdarabok voltak a csontváz mellett, a köldök tájáról kerültek elő. 2. *Lovas-sír.* Észak-nyugatnak fekvő, kinyújtózott csontváz, természetes helyzetben. Lábánál lókoponya feküdt, féloldali helyzetben (mint a kecskeméti czédualaházi lovassírnál). A lófej alatt lócsontok (lábszár), az álla alatt két kengyel, vasból; már csak töredékes állapotban volt felszedhető. Mindegyiknek csak az egyik fele ép, az alsó rész is csak rozsdás vasdarabokban került elő. Vastagságuk 5 mm., egyiknek legnagyobb hosszúsága 150, másiké 170 mm. A csontváz törzse mellől előkerült egy késpenge, vasból, hossza 86, legn. szélessége 15 mm., továbbá a törzsön egy csatt, vasból, szélessége 33 mm. A lókoponya alatt volt még egy darab vas: zablarészlet. Továbbá ugyanezen sírből, de meg nem határozható helyről, a felhányt homokból, három apró tárgy került elő, a melyeknek, esetleg ékkő darabjának látszik. 3. Ugyanezen helyen, a lovassírtól pár lépés távolságban, állítólag 2 méter és 25 cm. mélységben fekvő csontváznál egy munkás egy fél zablakarikát talált.

Ásatás ugyanott. Márczius 24-én ismét megtekintettem ezt a helyet. A gazdasági munkák már megindulván, csak három napszámost kaphattam. Ezekkel különböző irányokban, melyekről térképet vettem föl, három árkot ástam, a melyekből négy sír került elő: egy gyermeksír melléklet nélkül, két férfi- s egy női-sír mellékletekkel:

a) Férficsontváz, rendes fekvő helyzetben, fejfelé nyári napnyugat felé. Jobboldala mellett, a kéz irányában, hosszában vaspengé, hossza 21 cm., legn. szélessége 2 cm. Rajta farostok nyomai vannak. *b)* Férficsontváz, rendes fekvő

helyzetben, fejjel nyári napnyugat fel. A ballábszár mellett vaspenge, hossza 14 cm., legn. szélessége 21 mm. c) Csontváz, fekvő helyzetben, a vállcsontok fölhúzódnálva a koponya feléig. A koponya oldalt feküdt, balra. Rajta a földben bronz függő, a koponya alatt ennek a párja. Legn. vastagságuk 2 mm., egymástól elütő nagyságú karikák. Egyiknek alján hengeralakú kis diszítés. A csontváz csípője körül egy orsókö, szürkésfehér, vastagsága 8 mm., szélessége 40 mm. A hely a további kutatásra alkalmasnak látszik. Ez ásatásoknál részint a csekély munkaerő miatt nem lehetett jobb az eredmény, részint mert mindkét nap eső, meg jégeső akadályozta a munkát. *Tömörkény István.*

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1901. évben is szépen gyarapodott. Az érmek 77 darabbal, a régiségek 344 darabbal, a vegyesek osztálya (természettudományi tárgyak, iparművészeti tárgyak) 15 darabbal, a könyvtár (könyvek, folyóiratok, nyomtatványok) 310 darabbal, tehát az összes osztályok 746 darabbal gyarapodtak. A gyűjtemények állománya 1901. év végén, 9937 darabot tett ki, melyek közül 2444 érem, 2903 regisztartárgy, 936 vegyes és 3654 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények stb. A régiségek és könyvtár szaporulata állami segélylyel, az érmek és vegyesek szaporulata ajándékozások útján jött létre, a gondozás személyi s az administratio vegyes kiadásai városi segélyből s tagsági díjakból fedeztetek. Az egyleti működés főként a múzeumnak, illetve régiségtárnak ásatások útján való gyarapítására irányult, részint az előző évben megkezdett munkálatok folytatásával, részint az év folytán eszközölt újabb kutatásokkal. A munkálatok legnagyobb része az itteni «*Ásotthalom*» nevű ősemberi telepre irányult, honnan már évek óta becses leletekkel gazdagodott múzeumunk s a melyet érdekességénél fogva, a tudományosság szempontjából, tüzetesen alapjáig meg kell ásatni mindenütt, hol még kutatva nem volt. Így aztán megfelelő rendszerrel, nagyméretben kutattuk a tavaszi és őszi hónapokban e nevezetes telepet, meglepő eredménnyel, míg közben róla, rétegeiről s a belőle eddig kikerült tárgyakról fényképfelvételeket eszközöltünk.

Az ásatásra már szintén megkezdett *pusztarabolyi* szomszédos ősrégi telepben a kísérleti ásatásokból felkerült tárgyakról ítélve, világos, hogy itt őstelep van a Tisza s mellékfolyója az Eger közelében.

Egy másik folyóközeli őstelep is magára vonta egyesületünk figyelmét, hol kísérleti ásatást is tettünk. Ez a szomszéd Tiszaigaz községben id. Székely Péter úr birtokán levő ú. n. «*Földvárhalom*» és környéke, a kiapadt Holt-Tiszapart déli oldalán, melyről Tariczky Endre, e vidékek régészbuvarlója, még régebben tett említést, 1876-ban ott teljesített kutató kísérletei, eredményének közrebocsátása alkalmával s már akkor a tiszafüredi Ásotthalomhoz hasonló ősrégi, történelemelőtti alkotmánynak tünteti fel.

A tulajdonos úr engedelmével s hozzájárulásával itt teljesített kísérleti ásatás eredménye nemcsak biztató, de kielégítő volt. Itt hamus, tapaszos égetett rétegekkel, nagymennyiségű tűzhelylyel találkozunk s bennök neolithkori alkotású tárgyakkal, kő-, csont-, agancseszközökkel, agyagedényekkel, az alakítás és cizfrázat nagy változatú jellegzésével, szelid és vad emlősök csontjaival. Egy ősrégi telep megérdemli a tüzetes foglalkozást s a különös tanulmányt.

Szerzeményeink legnagyobb részét az itteni Asotthalomban teljesített ásatásainkból nyertük. Ilyenek, örlőkövek (kiváló szép példányok), bunkók, kalapácsok, zúzó törő-, morzsoló, tisztító-, csiszolókövek, fokosok, vésők, vakarók. *Csontból* való árák, tűk, lyukasztók, bordasimítók, kések, földvágók, szövőszerszámok. A csonttűk közt kiváló szép kettő, melyeknek feje, vagyis lyukas vastagabb vége csinos karczolatokkal van díszítve s a fonal befogadására szánt lyuk nem keresztben van átfúrva, hanem a végről hárántosan le a tűfej oldalán; mindkettő csiszolva van s a használattól síma, fényes. *Agancsból való fokosok*, kalapácsok, csákányok, fűzők, lyukasztók, edényczifrázó eszközök, szigonyok vagy horgok, agancskapák. Kiváló és ritka két agancsfokos; egyike úgy van szarvasagancsból alakítva, hogy tökéletesen egy mai fokos jellegét viseli, mind éle, mind a foka, mind az átfúrás arányosan van faragva és pallérozva. Egy másik nagyobb agancsfokos meg azért nevezetes példány, mert már megélezve és elkészítve van, de nem volt még használatban, mert a nyéllyuk két oldalról kövessű ütésekkel megkezdettnek látszik, de átfúrva nincs, abbahagyták. Agyagtárgyak: szabad kézzel idomított, majd korongon készített síma, füles, dudoros szélkék, csuprok, findsák, tálacsok, hosszukás lapos edények (mécsek vagy talán sütőtepsik?), talpcsőves edények részei, bögrék, gyermekcsuprok; kisebb-nagyobb edénytöredékek fogantyúkkal, dudorokkal s az őskori edénydíszítés, czifrázás különféle jellegzésével, a durva szövet- vagy vesszőlenyomattól a vonalas, körös és pontozott, szépen sikárolt vagy grafitval festett, izlésesebb, tökéletesebb, czifrázati motívumokig; edénycserépből, kerekített vagy agyagból alakított orsókarikák. Áldozati asztal- vagy oltárlábak, agyag gunyhódíszek, tűzpadok, égetett agyagpyramisok (súlyok). Továbbá kréta- vagy mészféle tömbök, a kréta vagy mészbetétes edényczifrázatokhoz, égett faszéndarabok, tömeges szenesült búzaszemek tapaszban átfúrt kavics- és csigagyöngyök (ékszerekül), halpikkelyek, csigahéjak nagy tömegekben. Ebből a halomból kaptunk még mindjárt a felső rétegekből vörösréz és bronz-tárgyakat, ú. m. vörösrézlemezeket, vörösréztűt, fejjel, tekercses réztűt, bronz-tűtöredékeket, bronzhengertekercset. Az eledelül szolgált szelíd és vad állatok nagyszámú csontjaiból nem vettünk fel semmit, mert ezek előbbi ásatásokból bőven vannak. Ide sorolandók még a tiszaiagari lelemények, ú. m. neolithkori alkotású és díszítésű edénydarabok, az alakítás és czifrázat jellegzésével, bögrék, findsák, tálacsok, örlőkőtöredékek, kőszekerczék, csiszolókövek, bordakések, simítók, csontlyukasztók, árák, tűk, agancsfokosok, agyaggulák, ornamentumok, tapaszok, orsókarikák, Pusztarábolyról, mint ajándékok érkeztek, sílex nyílhegyek, lándsavégek; agancs- és csontszerszámok. Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folyamán is élénken nyilvánult. A tárlatot a helybelieken kívül, az év folytán 240 idegen látogatta. Az egyleti rendes tagok száma 125, mint helybeliek. A tiszteletbeli tagok száma 32. A könyvtár használata igen élénk. A titkár mind a múzeumban, mind a könyvtárban új rendezkedést teljesített, az ásatásokat vezette, az egyesület évi működéséről s az évi gyarapodásról jelentést készített.

Tiszafüred, 1902. június.

Milesz Béla.

UJ RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNY. Az aradi *Kölcsey-egyesület*, mint közművelődési intézmény, alakulásakor fölvette az alapszabályaiban körvonalazott közművelődési tényezők közé a vármegye régészeti telepeinek föl kutatását is. E téren kifejtett működése azonban 1898-ig csak a véletlenül fölmerült s hozzá ajándékképpen jutott tárgyak gyűjtésére és megőrzésére szorítkozott. Rendszeres gyűjtésről csak 1898 óta lehet beszélni, a mióta a Muzeumok és Könyvtárak főfelügyelőségétől 4 ízben kapott 600—600 kor. segélyt rendszeresen a m.-pécskai őstelep föl kutatására szenteli. Az ásatásokat 1898—1900 és 1901-ben Dömötör László áll. főreálisk. tanár végeztette.

A három esetben végzett ásatás olyan eredményt mutatott föl, hogy az egyesület többé nem térhetett ki a tárgyak tisztességes elhelyezésének kérdése elől. Rendelkezésre is bocsátott a 48-iki emlékek gyűjteménye mellett egy kétablakos udvari szobát, melyet a télen 1246 folyó méter üveges szekrényekkel és egy 140—260 m. szabadon álló kettős tárlóval bebutorozott.

Az ásatások előtt szerzett tárgyak száma 243. E számból legnevezetesebb a tövisgyházi őskorú lelet, 13 drb. (dr. Takátsy Sándor ajándéka) és az 1890. év nyarán a szt.-annai avargyűrűben talált aranykoszorú és más ékszerekért a Nemz. Muz.-tól cserébe kapott collectió, 153 drb. A 98-iki eredmény 195 drb. A 99. év folyamán vett meg az egyesület a Károssy-féle hagyatékból egy 85 drbból álló gyűjteményt Paulisról (kő- és bronztárgyak, edények). A 900-iki ásatás eredménye 285 és a 901. évié 786 drb. Az összes leltározott tárgyak száma tehát 1594.

A tárgyak felfűzését és elrendezését D. tanár decz. közepétől ápril közepéig végezte. 37 drb 345—495 cm. papírkéreg táblán 744 tárgy van kiállítva, melyek között 128 kő-, 165 csont- és 450 bronz, kelta, római és népvándorláskorú tárgy van.

A többi tárgy a szekrényekben szabadon áll, a nagyobbak azok tetején vannak elhelyezve. E tárgyakon kívül a tárló fiókaiban van az a több százra menő edénytöredék, melyet ornamentikája vagy valami más természetű vonatkozás miatt megőrizni érdemes volt. A gyűjteményhez D. tanár írt rövid ismertető katalógust. Az egyesület becses éremgyűjteményét helyszűke miatt most még nem állithatta föl.

—r.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET folyó június hó 15-ikén tartotta XII. rendes közgyűlését. Dr. Kóródy Péter jelentéséből kiemeljük, hogy a lefolyt társulati évben az egyletnek van 145 tagja, mostan belépett 10 új tag. A múzeum igen jelentékenyen gyarapodott úgy az *apulumi* ásatások, mint egyesek adománya és vásárlásokból, stb. Egyben szomorúan konstátálta a megyei birtokosságnak és az értelmiségnek nemtörődömségét a kulturális mozgalmakkal szemben. A múlt évi bevétel volt: 3417 K. 17 f., kiadás: 3218 K. 74 f. Dr Ujfalusi József apátkanonok tartott felolvasást a *gyulafehérvári székesegyházról*. Abból az elvből indulván ki, hogy a ki az erdélyi egyházmegyét alapította, az vetette meg alapját a mostani székesegyháznak is, 16 történetiróval bizonyította annak Szent István idejéből való származását. Azután a székesegyháznak különböző

időben épült részeit ismertette. Bővebben foglalkozott a Hunyadi-sírokkal az újabb kutatások alapján.

x.

A GERMÁN MÚZEUM NÜRNBERGBEN. Mult ősszel egy hosszabb útról hazatérve, alkalmam volt megállani Nürnbergben és eltölthettem a germán múzeumban egy napot. A hetvenes évek végén tett látogatásom óta már ismertem ezt a múzeumot, melyet gazdag tartalmával Bajorországban csak a müncheni bajor nemzeti múzeum bír felülmulni. Ezuttal csak a múzeum-épület kibővítése és gyűjteményeinek újabb gyarapodása érdekelt. Közismeretű, hogy a mostani épület zöme régi templom és klostromok átalakításából keletkezett, mihez azután a múzeum volt igazgatója, Essenwein a híres góthista, csúcsíves ízlésű kibővítéseket tervezett. Utódja Bezold, szintén műépítész, e tervek szerint folytatta az építést és épen most fejezett be ismét egy jelentékeny szárnyat, melynek berendezése a legközelebbi jövő földadatai közé tartozik. Ennek a szárnyépületnek földszintes terme a fegyvertár fölállítására fog szolgálni és úgy látom, hogy ez a nagyterjedelmű múzeumnak alighanem a legvilágosabb és legdiszesebb helyisége lesz, a mi annál örvendetesebb, mert a germán múzeumnak a nyolczvanat meghaladó mostani helyiségei néha meglehetősen homályosak. Annál súlyosabb ez a baj, ha az ember kénytelen borus októberi napokon vonulni végig a félhomályon. Ily benyomás után arra a véleményre jutottam, hogy csúcsíves klostrom vagy templom nem való tudományos múzeum elhelyezésére.

Máskülönben a legnagyobb bámulattal tapasztaltam, hogy az intézet vezetői az elmúlt évtizedekben mily óriási sikerrel gyarapították a gyűjteményeket és mily visszhangot talált a német nép áldozatkészségében az ő buzgóságuk.

Nemcsak az őskori, római és korakeresztény csoport, és nemcsak az építészeti, szobrászati, festészeti, valamint a graphikus osztályok gyarapodtak, de a meglevő múzeumi osztályokat egész újakkal toldották meg. Fölállítottak egy kereskedelmi és gyógyászati múzeumot, külön jelentékeny gyűjteménynyé tömörítették a tudományos és művészeti szerszámok osztályát, nagyszerűen bővítették az ágyúk és egyéb fegyverek táráát és nem csekélyebb a gyarapodás az egyházi és magán-élet emlékeiben.

Külön kell kiemelnem a régi lakó-szobákat. Van egy tiroli parasztszoba az 1500 körüli időből, egy 1600-ból való kölni szoba, a XVII. század végéről való schweizi szoba és még egy tiroli szoba a déli részekből, végül fölépítettek egy 1600-ból származó nürnbergi patricius hajlékot. Mindezekben a helyiségekben nem a «festői elrendezés» volt az irányadó elv, a mely annyira el szokta kápráztatni a laikusokat, de pillanatnyi hatás kedvéért nem egyszer föláldozza a tudományos őszinteséget. A nürnbergiek egész őszinték, nem engedik, hogy más egyéb, mint szigorú kritikával megválogatott eredeti butorzat és hozzá való eredeti egykorú fölszerelés kerüljön egybe, tehát csupa oly tárgy van itt, melyet a culturtörténész ép oly megnyugvással tanulmányozhat, mint a hogy fölhasználhatja a történeti valóságra törekvő festőművész.

E komoly őszinteség szempontjából a germán muzeum luxus nélküli és

kevésbé ízléses elrendezését magasabbra kell becsülnöm, mint az új müncheni nemzeti muzeumban divó, sokszor pusztán festői szempontokat érvényesítő és a komoly kritikát néha mellőző eljárást. Igaz, hogy Münchenben nagy eszközökkel dolgoztak és fényes modern épület állott rendelkezésre, míg Nürnbergben rendszerint összegyűjtött fillérek-ből építenek és a góthika szereti az egymás fölé tornyosuló, labirinthikus utakat, a lépcsőket, tornáczokat és zugokat. Ilyeneken haladtunk végig, míg e szobáig eljutottunk. Igazi áttekintést az itt fölhalmozott óriási emlékanyag-ról nem is nyerhetünk másképp, mint a lajstrom többszörös áttanulmányozása alapján. Áttekintő sétám után szűkre kellett szorítanom specialis föladatomat, mert kevés idő volt rendelkezésemre.

Figyelmemet mindenek előtt a nürnbergi muzeum egyik legutóbbi szerzeménye, a pferseei sisak igényelte, a mi eskütéri sisakunk kortársa és testvére.* 1897-ben találták másodmagával; a kettő közül a teljesebb példány Nürnbergbe jutott. Ismertem fénykép után és közzé is tettem, de nem tudtam, hogy a pferseei sisakok is meg voltak aranyozva, a mi a fölületet borító mészke-reg alatt most is szembetűnő és jelentékenyen fokozza a hatását. A sisakhoz tartozott orrvédő is megvan. Az eskütéri sisaknál csak a szemöldök-vonal hajlása jelzi, hogy bár most hiányzik, ez a lemez itt is megvolt. Jobb állapotban maradtak meg a nürnbergi sisaknál az arcot borító lemezek; azonban a diszítése szegényes és messze marad az eskütéri sisak színgazdag pompájától és az alsó szegélyt diszítő apró domborművek ékítései is hiányzanak rajta. Nem osztom a nürnbergi collegák fölfogását, hogy ez «germán» sisak a népvándorlási korból; de korábbinál vélem (III—IV. század), a mit részletesebben indokoltam az Arch. Értesítőben (1902) és a Zeitschrift für hist. Waffenkunde-ban.

A régibb középkorba tartozó emléksorozatban leginkább érdekelt egy kis aranyelet, melyről tudom, hogy magyarországi sírból eredt és magánkézből kerülhetett a nemzetközi kereskedésbe, a honnan a nürnbergiek megvették.** Az a benyomásom, hogy nürnbergi collegáink nem annyira azért szerezték meg ez aranyövdiseket, mert okuk volna azoknak germán származást tulajdonítani, de inkább azért, mert nagyon szegények e fajta aranyékszerekben.

Végül lekötötte a figyelmemet a templom VIII. szekrényében fölállított fél korona, melynek sárgaréz pántjait és liliomait középkori sodronyzománcz ékíti. Ezt a koronát 1882-ben szerezte Essenwein egy árverésen és azóta ki volt állítva a nürnbergi muzeumban, de csak most fog a szakirodalomban oly méltánylást nyerni, melyre hazai műtörténetünk szempontjából érdemes. *Hpl.*

* Vsd. ö. Arch. Ért. 1900. 361—375.

** Rajzát lásd A régibb középkor emlékei II. köt. 329. tábla.

KÜLÖNFÉLÉK.

† VIRCHOW RUDOLF a nagy természettudós, a ki egyúttal a prähistorikus archæologiának Németországban legjelesebb képviselője volt, f. é. szeptember hó 5-ikén fejezte be 81 éves korában eredményekben páratlan életpályáját. Meleg érdeklődéssel viseltetett tudományos törekvéseink iránt és 1876 óta, midőn a budapesti nemzetközi ősrégészeti congressusban részt vett, ismételten kereste föl hazánkat és jól ismerte hazai múzeumainkat. Emlékét mindig legmelegebb rokonszenvvel fogjuk megőrizni. *Hpl.*

† STEINDL IMRE tanár 63 éves korában 1902 augusztus 31-én meghalt. A kitűnő művész emlékét modern alkotásai és jeles középkori épületek őrzik meg, melyek vezetése alatt újra épültek. Az akadémia archæologiai bizottsága lelkes tagtársát gyászolja benne. Áldás emlékére!

† DOMJÁN ISTVÁN, a székely nemzeti múzeum őre, folyó évi szept. hó 28-án negyven éves korában meghalt. Az elhunyt tizenkét évig a székely múzeum lelkes és munkás őre volt. Nyugodjék békén!

AZ IDAMAJORBÉLI FÖLIRATOS TÁBLA.* Schaumburg-Lippe herceg dárdai uradalmához tartozó «Idahof» nevű majorján az elmúlt 1901 november elején lelt érdekes bronztábláról röviddel azután, hogy színre került, legelőbb Lechner Antal, Beremenden lakó régiségkedvelő gyógyszerész úr volt szíves értesíteni, a miért neki ismételten köszönetet mondok. Nyomban megtett több rendbeli kísérleteim, hogy a becses pannoniai emléket hazánknak megmentsem, sajnos, eddig nem jártak sikerrel, sőt még arra sem bírtam engedélyt nyerni, hogy a lelet helyén tudományos ásatást intézzek. Minden, a mit tehettem, az volt, hogy a M. Tud. Akadémia második osztályának heti ülésén múlt évi decemberben a fontos fölirat szövegét bemutattam és róla értekeztem; de közzétételére jogom nem volt. Midőn most *Mommsen* értekezését olvasóinkkal közölhettem, minden egyéb tudományos magyarázat fölöslegessé vált.

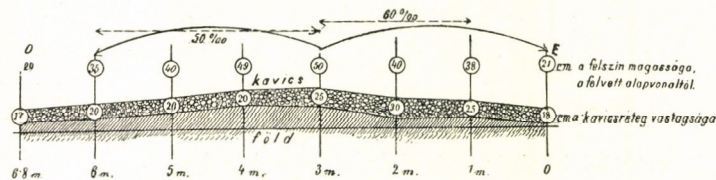
Budapest, 1902 szeptember 23.

Hampel.

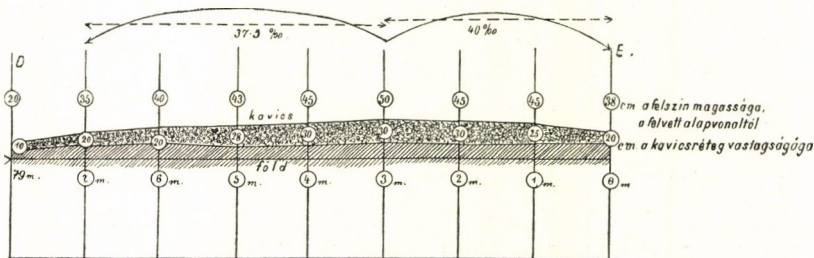
RÓMAI ÚT KERESZTMETSZETE. A római országútak építéséről a kézikönyvek rendszeren a via Appia leírásával kapcsolatban szoktak szólni és

* V. ö. 289. l.

elmondják, mily gonddal készült az útnak nyomjelzése és milyen pompásan készítették el a rómaiak az út kövezetét, hogy a szabálytalan sokszögű kőlapok pontos összeillesztése még az évszázadok viharainak romboló hatása alatt sem bomlik szét. Nagy általánosítással ugyanezt a tételt ki szokás terjeszteni a provinciális útra is. Ismeretes, különösen a németországi kutatásokból, hogy a dolog nem áll így; ellenkezőleg, a közlekedés nagyságához képest és a helyi viszonyok szerint más-más módon építették ki a rómaiak országútait, s a provinciákban csak kevés útvonalon lehetett valóságos kövezet lételet megállapítani, megelégedtek többnyire az úttest felszínének kavicsolásával. Magyarországi területről római útnak keresztmetszetei megállapítva nincsenek, ezért

I. A dülöúttól Keletre.

II. A dülöúttól Nyugatra.

talán nem lesz egészen hiábavaló legalább egy ilyen út keresztmetszetét bemutatni. Szolnok-Doboka vármegyében Bethlen község határában, a községtől keletre gr. Bethlen Bálint birtokán a katonai részletes térkép Szamos-Ujvár cz. lapján *La mare Cociului* nevű területen, a Kolozsvár—Bukovinai országút 90.9 km.-énél az országúttól Észak felé kiágazó dülöút rávezet egy darab római útra, a mely éles szög alatt ágazva ki a mai országút vonalából, mintegy 500 méter távolságig követhető. Itt a jelzett dülöúttól Keletre és Nyugatra 100—100 lépés távolságban átvágattam a római utat. A mellékelt két ábra felment a talált tiszta, homoktól mentes kavicsréteg méreteinek részletezésétől. Elég annak a felemlítése, hogy az Északra mért harmadik méternél van a csákánynyal is nehezen megbontható kavicsolás legmagasabb éle, ettől jobbra-balra elég erős lejtése van a kavicsrétegnek kétfelé. A keleti átvágásnál az út két széle nem volt már ép, a mellette kétfelől folyó szántás lassanként elrombolja az úttestet s mivel a szántóföldre menő járművek ma is ez utat használják, lejtése is sokkal erősebb (50—60‰), mint a dülöúttól Nyugatra eső részben, a hol a lejtés csak 37.5—40‰. E nyugati rész kaszáló alatt vonul végig, nem járnak rajta; az ábrán is látható, mennyivel épebb állapotban ma-

radt meg. A nyugati átvágásnál az út két széléről egy eltört római cserépedény néhány töredékét szedtem ki a kavicsréteg színéről, a melyet itt m. e. 10 cm. vastag humusréteg borít, holott a keleti, ma is használt útrészen a kavics felett alig van mérhető földréteg. Megjegyzem még, hogy oldalárkok nyomát nem találtam, pedig az egész út nem emelkedik ki észrevehetően a felszínből. Érdekes volna más magyarországi római utak keresztmetszetét az itt leírttal összevetni.

Budapest.

Dr. Findly Gábor.

RÓMAI SÍREMLÉK AQUINCUMBÓL. Hogy Aquincum mily nagy kiterjedésű város volt, igazolja az, hogy az Ó-Budán levő tulajdonképeni várostól messze a mai budai hegyek és halmok körül, egész a Gellért hegyig mindenütt fordulnak elő emlékek, a melyek nem mint építési anyag a későbbi rombolás időszakában jutottak oda, hanem eredetileg, leginkább a várostól távolabb eső villák és temetők díszéül készültek. Pár évvel ezelőtt az Attila-körút 114. szám alatti ház kertjében ásták ki az itt bemutatott síremléket, melyet annak tulajdonosa *Zaitz József* úr volt szíves közlés végett átengedni. Anyaga az aquincumi szobrászati emlékek ismert kemény mészköve. Szélessége 33 cm., magassága 75 cm., vastagsága 22 cm. Minden bizonyynyal csak alakos felső része az egész síremléknek, melynek a feliratot tartalmazó alsó része már korábban napvilágra került s elkallódott. Erősen kivésett dombozművünkön díszes fejű oszlopos csarnokot látunk, melynek oromzatát a

szöglet párkányokon kívül delfinek díszítik. Ezalatt van kifaragva a férjből, feleségből és gyermekből álló család. Az anya kivágott nyaku ruhát visel, haja középen kétfelé fésült, fent tekercsbe csavart hajfonattal. Egyik kezében gyümölcsöt tart. A középen levő kis gyermek, kezében galambot fog. Az apa erőteljes vonásokkal ábrázolt körszakállas, bajuszos, felfelé fésült dús hajzatú férfiú, aki egyik kezében irattekercset, vagy pálczát tart. Az arcok oly részletes gonddal vésvék, hogy valószínű, miszerint arcképhűséggel készültek. Hasonló hármasként képzett családi síremlékek elég gyakoriak. A m. n. múzeumban is van több. Ilyen a Vibenus Vinnus-féle.* Domborművünk technikai sajátosságait s az analógiákat tekintve, minden valószínűség szerint a Kr. u. 4-ik századból származik.

Dr. Szendrei János.

ROMÁN ÉPÍTÉSZETI EMLÉK A SVÁBHEGYEN. A főváros területén s különösen a budai részeken, még igen sok aprólékos emlék lappang ismeretlenül, a melyek pedig mind bizonyítékai annak, hogy a középkorban mily kiváló műépítészeti alkotások emelkedtek a testvér város falai között.

A Svábhegyen, a «Béla király kútja»-nak forrását ódon kis épület zárja magába. Ennek az út felé eső külső falába egy kemény mészkőből készült faragott kő van befalazva. Hossza 1 m. és 42 cm., szélessége 41 cm. Minden valószínűség szerint, valamely nagyobb arányu templom ajtó béléte lehetett. A lefelé menő, oszlopszerű, hornyolt részek még tisztán kivehetők. Fent állatalkos díszítményt látunk kifaragva, melyek között elől két egymásba font nyaku s egymást harapó szárnyas griff, középen egy szörnyfej s tovább ismét egy közös fejjel és kettős grifftesttel bíró szörny vehető ki. Hasonló ábrázolások a románkori szobrászati emlékeken elég gyakoriak. Legközelebbi példáját a jáki templom egyik oszlopfőjén találjuk meg. Készítésének korát a XIII-ik század első felére tehetjük: Jelenlegi helyére bizonyára fővárosunk, valamely fényes középkori egyházának romjaiból került.

Dr. Szendrei János.

* Desjardin-Rómer. A m. n. múzeum római feliratos emlékei. Budapest, 1873. XXXIII. tábla 209. szám.

Fénynyomat Divald Károly műintézetéből Budapesten.

Mettertia oltár a kassai székesegyházban, 1516-ból.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

XVI. SZÁZADI MAGYAR FESTŐ MŰVE A KASSAI SZÉKESEGYHÁZBAN.

(Fénynyomatú melléklettel).

Kassa városának ama számos műemléke között, a melyek mind mai napig sincsenek kiadva és szakszerűen ismertetve, művészettörténeti értékénél fogva előkelő helyet foglal el az a festmény, a mely jelenleg a székesegyház déli mellékhajójában az első kápolnának szolgál oltárképül.

Bubics Zsigmond püspök, Kassa finom izlésű Mæcenása fedezte föl évekkel ezelőtt a kassai városházának egyéb beraktározott régiségei között. Fölismervén a festmény jelentőségét, a püspök megtisztíttatta és az általa alapított új oltárra helyeztette, úgy hogy 1896-ban, a székesegyház újból való fölszentelése alkalmából, már mostani helyét foglalta el. Azóta az irodalom is foglalkozott vele, de nem kimerítően, hanem csak mellékesen, alkalmilag és teljes fontosságát nem helyezte a kellő világításba. Az eddigi irodalmi adatokat ez ismertetés folyamán illő helyen megemlítjük.

A kép fára festett olajfestmény. Magassága 1'23, szélessége 0'82 méter. Compositiója, az ábrázolás módja teljesen megfelel a festmény arányainak.

A festmény alul, föltűnő helyen és nagyságban annak donatorát nejével együtt ábrázolja. A kép fölületének legnagyobb részét szentek ábrázolásai foglalják el. Az egész compositio, az egyes alakok méretei arra vallanak, hogy a festmény eredetileg alig lehetett oltárkép. Jellege inkább valamely alkalomból készült fogadalmi képnek felel meg.

Alul, középen, barnássárga alapon, a mely a perspectivai térhatás eszköze, hatalmas, kétfülű, barnás bronzszinű mozsár áll, — olyan forma, a melynek megfelelő valóságos példányok elég nagy számmal maradtak reánk. A mozsártól balra a kép donatora térdel; előtte czimere látható, mögötte védőszentje áll. A jobb oldalon teljesen megfelelő ábrázolás a donator neje, szintén czimerével és háta mögött angyal alakjával. A legföltűnőbb helyen, a mozsár közepén, Kassa város czimerét látjuk, alatta az 1516-os évszámmal.

A térdelő házaspár ábrázolásával határozott egyéniségek képmás-szerű föltüntetésére törekedett a művész. Könnyen megfejthető oknál fogva e törekvése különösen a férfi képében sikerült, a melyet bizvást egészen egyéni hűségű képmásnak tekinthetünk. A java korában levő férfi csupaszra borotvált és csontos arcú. Orra hosszú, vastag, husos, kissé horgas. Álla erős; vastag nyaka minden izmának ábrázolásában kedvét lelte a művész. Barna, sima haja elől homlokába van fésülve, hátul gallérjára lóg le. Az oldalmézetben ábrázolt fej mögött, az áll alatt is kilátszik egy hajfürtnek a vége. Igazán egyéni hatású apró, szürke szemeinek éles pillantása és az a mód, a hogy ima közben, keskeny ajkait kissé kinyitja. Ruházatának festésére is nagy gondot fordított a kép mestere. Czinóbervörös ujjására bő sötétbarna köpeny van vetve, a mely vastag hajtásokban omlik alá. A köpeny bő ujjai hosszában föl vannak hasítva, csak a kézcsuklónál mennek át közelöbe, úgy hogy a hasitékon keresztül az ujjas vörös ujjai kilátszanak. A köpeny, a melynek széles, csinos szabású, szürke prémgallérja van, a térdelő alak egész alsó részét eltakarja: csak vörös harisnyájának legvége és fekete félcipője látszik ki alóla. A donátor imára összetett két kezében rövid, pirosszemű rózsafüzért tart.

A donátorral szemben, a kép másik felén térdelő felesége kevésbbé egyéni megjelenés. Ennek oka, mint arra már Mihalik József figyelmeztetett,* nyilván az, hogy a kép festésekor az asszony már nem volt életben. Ezt fejezi ki a háta mögött álló angyal, a ki a nő vállára teszi kezét. Az asszony térdeltében fölfelé néz. Csinos, fiatalos, egészséges, vonzó kifejezésű arcza van, ha formái nem is nevezhetők finomaknak. Azt a hatást kelti, mintha ez lett volna a kép mesterének a női szépségről való józan, polgárias ideálja. Csekély változattal előfordul a kép egyéb alakjain is, a szent nők ábrázolásaiban. Itt is nagy gondot fordít a művész a viselet minden részletének a megfestésére. A nő fejét áttetsző fátyol borítja, a mely alól, a homlok fölött előcsillan a fejkötő aranyos szegélye. Mig a fátyol a gallér alá elől csúcsba futva van lehúzza, álla alatt fehér kendő látszik. Hosszú fehér köpenyének szürke prémgallérja van; a köpenyt, a melynek hosszú, egyenes hajtásai a nyaktól indulnak ki, elől rózsza alaku arany kapocs tartja össze. A vörös újjasból csak az újjak vége és lejjebb egy keskeny sáv látszik. Az asszony is, úgy mint férje, imára emelt kezeiben pirosgyöngyös olvasót tart.

E házaspár kilétét magán a képen látható jelek révén megközelítőleg meghatározhatjuk. A nagy mozsár elárulja, hogy a férfi 1516-ban gyógyszerész volt Kassán, a melynek czimerét joga volt a képre ráfes-

* A kassai dóm régi síremlékei Archæologiai Értesítő. U. F. XVII., 165. 1.

tetnie. A donator és donatrix előtt látható, föltűnő nagyságú és igen gazdag, finom kivitelű két czimer bizonynyal kulcsát adná a kérdésnek, ha eddigelé sikerült volna azoknak a nevét teljesen kideríteni, a kik azok használatára jogosultak voltak.

A donator czimere¹ váltakozó, függélyes zöld és arany mezőkben egymás fölött álló három, félig arany, félig zöld, hatágú csillagot mutat. A címér színeit ismétli a gazdag, kacsaringós címertakaró, a mely fölött zárt csőrsisak emelkedik, arany és piros fonású tekerccsel. Ez oromdíszből koronás angyal félalakja emelkedik ki, balra arany, jobbra zöld szárnynyal, mellén az alsó címér ismétlésével. A donatrix czimere zöld mezőben háromszögben elrendezett, jobbra néző, három barna madarat, nyilván fürjet mutat. A címertakaró arany és zöld színű; a fölötte emelkedő, tekerccses zárt csőrsisak fölötti oromdísz zöld szárny, a melyen a címér három madara ismétlődik.

Kemény Lajos régebben² azon véleményének adott kifejezést, hogy a kép megrendelője esetleg Güntert Mihály lehetett, a kiről tudjuk, hogy 1516-ban kelt végrendeletében a székesegyház számára általa megrendelt két oltárkép elkészítéséről intézkedik. E két kép egyike alighanem a szóban forgó festmény, az ú. n. Mettertia-oltár. Ezzel szemben Mihalik helyesen mutat reá arra a körülményre, hogy a Güntert siremlékén látható egyszerű családjegy nem vág össze a kép donatorának a czimerével. A donatort különben is nem Mihálynak, hanem Bertalannak hívták, mint azt védőszentjének alakja kétségtelenné teszi.

Ez alapon tovább indulva, Kemény immár³ annak az újabb nézetének ad kifejezést, a melynek a legnagyobb valószínűsége van, hogy a kép donatora Czottmann Bertalan, kassai gyógyszerész, a ki annak az emlékére rendelte meg, hogy 1516-ban gyógyszerétárát vejének átadta. Kemény ugyan nem említi meg forrását, illetőleg azt, vajjon a megrendelés ténye van-e följegyezve, vagy csak az átadásé. Ez utóbbi esetben is azonban határozott értéke van adatának. Mindenesetre figyelemreméltó az a körülmény is, hogy az évszám a föltűnő helyre festett városi címér alá van írva. Így nincs kizárva az sem, hogy a kép annak az emlékére, örömére készült, a mikor a jómódú, tekintélyes gyógyszerész a városi tanácsosok, patriciusok sorába emelkedett és így bizonyos tekintetben a városi címér használatához is volt joga.

A donator mögött, a festmény bal szélén áll a férfi védőszentje, a kit az aranyos dicsfényében látható fölirat (S·BARTOLONEVS) nevez meg. Az egész festmény legnagyobb alakja (magassága a dicsfény nélkül 44·5 cm). és bizonynyal a legsikerültebbek egyike. Szépen, gondo-

¹ V. ö. *Mihalik*, i. h.

² A kassai szent Erzsébet-egyház történetéhez. *Archæologiai Értesítő*. U. F., XVII. 46. l.

³ *Archæologiai Értesítő*. U. F. XXII., 1.

san mintázott erőteljes férfi fejét dús, borzas barna haj és tömött szakáll veszi körül. Eleven, erélyes arczából szinte kivillan fekete szeme. Hosszú fehér, pirosan árnyalt palástot visel, a mely hátát és bal felső karját eltakarja, míg jobb karja alá föl van szedve. A palást alatt sötétzöld, hosszú köntöst visel. Jobb kezét az előtte térdelő férfi vállára teszi, baljával rendes jelvényét, a nagy görbe, kampós nyelvű kést tartja. A művésznak minden részletre kiterjedő figyelmére vall, hogy a késre még a mesterjegyet is reáfestette.

Épen úgy, a hogy egyéniség dolgában a donatrix alakja mögötte marad férje megjelenésének, a mögötte álló angyal sem ér föl az erőteljes, férfias szent Bertalannal. Szőke, dús, nyakig érő fürtökkel körített fejének formái üresek és nem is vonzóak. Az arcznak nagyon is mogorva a kifejezése. Testét derékban fölszedett, aranysárga, galléros, hosszú, bő újjú, de a kézcsuklóknál szűk ruha borítja. Az angyal jobbát mellére teszi, baljával a térdelő nő vállát érinti.

Az eddig leírt ábrázolások borítják a kép alsó részét, olyképen, hogy annak két széle az egész magasság mintegy harmadára el van foglalva, míg középen, a mozsár fölött a tér egészen szabad. Az ilyenképen szerkesztett sajátságos alakú térbe festi be a művész tulajdonképeni főtárgyát, a szentek alakjait, a kikhez a térdelők imája fölemelkedik. A háttér jelenleg sötétkéék, eredetileg bizonyára az eget ábrázolta, a hol a szentek alakjai megjelentek. Egyforma függélyes sík, a nélkül, hogy a mélység különbségeit föltüntetné, valósággal conventionalis háttere a szentek képeinek, míg alul a térhatás kifejezésének félre nem ismerhető jeleivel találkozunk.

A kék égnek e kétkiterjedésű, úgyszólván semleges terében a szenteknek nem egész alakjait látjuk: a legtöbb derékon alul el van metszve. Ez alól csak a két legfőbb ábrázolás tesz kivételt. A milyen conventionalis a tér és az ábrázolás módja, olyan a compositio is. Az egyes alakok sajátságos keretbe vannak beléhelyezve. Alul a mozsárból kapaszkodó, indás növény — leginkább talán a babhoz hasonlít — kettős, erős szára emelkedik ki. A két szár kevéssel följebb a kép függélyes tengelyében egymás fölé hajlik és *mandorla* alakú tért zár be, a mely közvetlenül fölötte ismétlődik. Fölül egymás fölé hajló, jobbra és balra futó két vége fejezi be az egész compositiót, míg egyebütt az indák kacskaringós, levelekkel ellátott mellékajtásai kerítik be az egyes alakokat. A sötétzöld növény finom, sárga vonalakkal van árnyékolva.

A compositiónak ez a módja, illetőleg a növényindának alkalmazása önkénytelenül is családfára emlékeztet. Alig lehet kétséges, hogy a kép mestere az ú. n. Jesse fája gyakori ábrázolásainak egyikét vette mintául, bár művén a leszármazási kapcsolat kifejezésére nem volt alka-

lom. Az inda mindenesetre megkönnyítette a festmény síkjának a beosztását és minden alaknak egyszersmind tetszetős keret gyanánt szolgált.

Középen, a mozsár fölött, az alsó *mandorla* alakú keretben szent Anna alakja jelenik meg. Szent fényének fölirata: S'ANNA·MET-TERCIA·ORA. Alakja matronai, arcának vonásai határozottak, kemények, szintén élemedett kort fejeznek ki. Ülő helyzetben van ábrázolva. Fejét, a melyet kissé balra fordít, nagy fehér kendő burkolja be úgy, hogy az áll alatt is elhúzódik és egy-egy végével a két vállra lehull. Eredetileg világoskék, most megszürkült, derékon átkötött ruhája fölött világos czinóber színű palástot visel, a mely egészen lehúzódik, az alak alsó részét és lábait teljesen eltakarja. Szent Annának térde fölött előre tartott jobb kezén a kis Jézus ül, egész meztelen kisdéd, kissé elnagyolt, nem egyéni formákkal, de különben eleven mozdulattal és különösen sikerült, benső arczkifejezéssel. Bal kezét nagyanyja baloldala felé nyújtja, a hol Anna másik kezén Mária ül. Máriát gyermekleány képében mutatja be a művész. Csinos, kerek arcát két oldalt vállára lehulló szőke haja veszi körül, fején ötágú aranykoronát visel. Ruhája egyszerű, hosszú, fehér köntös, a mely egész testét eltakarja. Jobb kezét a kis Jézusnak nyújtja, baljával pedig reámutat.

Szent Annának e harmadmagával való ábrázolása — középkori latin nevén *Mettertia* — a festmény keletkezési idejére nézve rendkívül jellemző. Anna tisztelete, a melyet voltaképen a szeplőtlen fogantatás dogmája tetőzött be, főleg a XV. században lendült föl. Azokon a történeti ábrázolásokon kívül, a melyek Anna életéből vett egyes jeleneteket tüntetnek föl — többnyire Anna és Joachim találkozását — magát szent Anna alakját is igyekeztek önállóan jellemezni. Minden egyéb attributum hijával az az ábrázolási mód vált uralkodóvá, a hol Anna leányával és unokájával jelenik meg. Ez a *Mettertia*. A XV. és XVI. században számos festmény és szobor hirdeti e forma népszerűségét, közöttük olyan remekművek, mint Leonardo da Vinci festménye, vagy Andrea Sansovino szoborműve. A művészi fő problema valamennyiben az, hogy a különböző korú három szereplő csoportosításában mind-egyiknek a jelentősége kidomborodjék és a mellett Anna, Mária és a kis Jézus mellett ne szoruljon háttérbe. A három alak kapcsolata néha genreszerű motívumokra vezetett. Így például a kassai székesegyház ú. n. *Mária látogatása* oltára fölötti fából faragott csoportban az öreg szent Anna karjaiban tartja a kisdédet, a ki hirtelen, pajkos mozdulattal kapaszkodik szép fiatal nő képében ábrázolt anyja felé, az után az alma után, a melyet Mária feléje nyújt. A mi képünk mestere a compositio szempontjából egyszerűbb, szellemére nézve hieratikusabb formát választott, a mikor Máriát mint fejletlen gyermekleányt ültette

fiával szembe. Szent Anna jelentősége így mindenesetre erősen érvényre jutott.

Ez ábrázolási módot bizonyos tekintetben igazolja az a körülmény, hogy a *Mettertia* képe fölött, a felső mandorlában Mária mint anya ismét megjelenik. Szembe fordulva, egészen kiegyenesedve áll. Lábai alatt a hold sarlója látszik, teste mögül két oldalt aranyos sugarak törnek elő. Arcza tojásdad, talán nagyon is telt. Koronája alól kibontott haja két vállán derékig hull le. Fehér palástja alól, a melyet fölül kettős aranykapocs tart össze, világospiros, hosszú ruhája látszik ki. Jobbjával gyermekét tartja, olyképen, hogy palástja ott fölhuzódik és mintegy középpontja az innen szétinduló, különben meglepően nagy és egyszerű hajtásoknak. Bal kezével kettős virágszálat nyújt az ülő kisdednek, a melyet az baljával megfog. A kis Jézus testének formái elég jók, de kissé mereven ül és némileg erőtelen veti fejét hátra és néz anyjára. Mária szentfényében a S·MARIA·ORA·PR fölirat olvasható. A Madonna ábrázolása a kép művészi egyensulya szempontjából legalább is egyenrangú szent Annáéval és ilyképen a festmény eddig használatos elnevezése, a *Mettertia oltár*, nem egészen jogosult.

E két fő ábrázoláson kívül huszonkét szent félalakjának a képét látjuk a festményen, egyenlően, teljes symmetriával elosztva, mindegyik oldalon tizenegyet. Schematikus csoportosításuk, a mely az indák hajtásainak a keretébe illeszkedik be, olyan, hogy mindegyik oldalon alulról először két alak, fölötte három, ismét kettő és legfölül három jelenik meg.

A sorból alul Kozma és Demjén válnak ki, az orvosok és gyógyszerészek védőszentjei, a kik a legelőbbkelő helyen, szent Anna képe mellett, a házaspár közvetlen közelében jelennek meg. Szent Kozma a baloldali: csupaszra borotvált arcú, jóságos tekintetű, javakorbeli férfi, a kinek vonásai a teljes képmásszerűség hatását keltik föl. Magas, vörös sapkája alól két oldalt dús haja tűnik elő. Vállá körül egy keskeny, vastag zöld kendő kétszer körülcsavarodik. Ujjatlan, oldalt hasított, czinóber színű ruhájából nyúlnak ki karjai, a melyeket a szürke alsó ruha bő újjai borítanak. Két kezével vizeletes palaczkot emel szeme elé. Szinte meglepő itt, annyi conventionalis vonás közepette, a régi orvosok e jellemző ténykedésének a természetű, genreszerű ábrázolása. (Szentfényének fölirata: SANCTVS·COSMAS). Valóságos képmás testvére, Szent Demjén is. Orra hosszú, előre álló, szája sarkaiban lehajló, arcza beesett. Két csúcsba nyírt haja és vállára leomló haja gesztenyebarna. Épen nem valami ideális typus, hanem határozott egyéniség ábrázolása. Érdekesekek viseletének részletei is, a vörös sapka, a mely szürke prémes karimával van ellátva, kivágott nyakú, ujjatlan vörös köntöse, szintén szürke szegélylyel, alsó ruhájának narancssárga újjai.

Jobbjával hengeralakú, sárga, födeles szelenczét emel, baljában gyógyszerészi kenőkanalat tart. Szentfényében S·DAMIAN olvasható.

A festmény fő alakjainak ismertetése után rövid leírását adom a többi húsz szentnek, alulról fölfelé haladó rendben, soronkint balról jobbra haladva.

Az első sorban az 1. alak *szent Kristóf*. A művész a fél alakot is óriásnak igyekszik jellemezni. Durva, egyéni arcza van, orra nagy, benyomott, haja, szakálla, lelógó bajusza barna. Feje fehér kendővel van átkötve. Nyitott inge alól födetlen melle kilátszik. Zöld újjasa fölött piros palástot visel, a mely jobb válláról hull alá, teste előtt fölhuzódik és bal vállán át van vetve. Fölemelt balkezevel faágyszerű botra támaszkodik. Jobb vállán ül a kisdéd Jézus, hosszú, fehér ingecskében. Jobb vállát kezével támogatja Kristóf, a ki szeretettel tekint a kitünően jellemzett gyermekre. Szentfényének fölirata: S·CRISTOFOR⁶. — 2. *Szent Erazmus*. Sovány, csupasz képű, papi arcz. Fején aranszegélyes fehér infulát visel, vállát aranszövetű, renaissance motivumokkal gazdagon mustrázott, elől kettős aranykapocscsal megerősített pluviale borítja. Jobb kezében aranykampós ezüst pásztorbotját tartja, baljában kinos halálának jelvényét, a motolát, a melyre belei fölcसारodtak. Fölirata: S·ERASMVS. — 3. *Szent Fabianus*. Az előbbihez hasonló, simára borotvált, de gondosabb kivitelű arcz. Fején tiarát visel, a melynek három aranykoronája ezüstalapon nyugszik, Palástja hasonló, mint Erazmusé, különösen szép dinnyés és gránátalmás motivumokkal. Jobbjával kardot emel — vértanúságának jelét — baljában kettős ezüsteresztet tart. Fölirata: S·FABIANVS. — 4. *Szent Sebestyén*. Meztelen ifjú, a kinek csipője alatt fehér kendő van átkötve. Bal keze feje fölött fatörzshöz van hozzákötve, jobb keze hátul, dereka mögött van a fához erősítve. Nyilakkal átlőtt testének formái általánosak, de mozdulata természetes. Fiatal csupasz arcának nem annyira fájdalmas, mint inkább mogorva a kifejezése. Szentfényének fölirata: S·SEBESTIAN⁶.

II. sor. 1. *Szent Bálint*. Erőtlen, csupasz aggastyánarcz. Ruházata majdnem teljesen megfelel Erazmusénak. Alsó ruhája kék, kesztyűi sárgák. Jobb kezében ezüstnyelű, aranykampós pásztorbotját tartja, baljával eleven mozdulatú, meztelen gyermeket szorít magához palástja alá, rendes attributumát, annak emlékére, hogy Creton rhetor fiát betegségből kigyógyította. Fölirata: S·VALENTINVS. — *Szent Wolfgangus*. Arcza az előbbihez hasonló, de gondosabb kivitelű. Infulája fehér, pluvialéja vörös, dalmaticája zöld, kesztyűi sárgák. Palástjába burkolt baljával csúcsives templomintát emel, jobbjával arany pásztorbotjának és egy ácsfejszének a nyelét fogja. Modell és fejsze gyakori jelvényei St. Wolfgang alapítójának. Szentfényének fölirata: S·WOLFGANG. — 3. *Jób*. Ősz hajú és szakállú meztelen aggastyán, két kezét melle előtt

imára összeszi és fölfelé tekint. Fölrata: SANCTVS·IOB·ORA. —

4. *Szent Pongrácz*. Kerek, telt arcú, szőke, dús, göndör hajú, szép ifjú, a ki elevenen tekint fölfelé. Arany kapcsos, fehér palástja alatt világoskék ruhája látszik. Jobbját mellére emeli, baljában széles, rövid kard aranygombos markolatját tartja. Szentfényének fölrata: S·PON-GRACIVS·M. — 5. *Szent Jodocus*. Simára borotvált, telt, rendkívül élettelmes, képmásszerű arcú. Leborotvált fejét sűrű hajkoszorú veszi körül. Barna, hasított újjú csuhája alatt kéesszürke, magas gallérú újjasa látszik. Két kezében zarándokbotot tart. Kezei igen jó kivitelűek. Fölrata: S·IODOCVS. — *Remete Szent Antal*. Aggastyán egyéni arcza. Orra horgas, szája ferde, mélyen fekvő szemei mogorván néznek ki üregeikből. Haja hátrafésült, fejének teteje kopasz. Elöl-hátul lelógó bő kámszája alatt sárga újjast visel, jobbjában csengetyűt, baljában T alakú botot («Antalkeresztet») tart. Fölrata: S·ANTHONIVS.

III. sor. 1. *Szent Ilona*. Matronális arcza kissé férfias jellegű. Hatágú aranykoronája alatt fehér kendőt visel, a mely hátul van megkötve, úgy hogy két oldalt erősen kidomborodik. Kettős aranykapocscsal megerősített világospiros palástja alatt citromsárga újjast hord, a mely derekán át van kötve. Két kezével T alakú, hosszú szárú keresztet emel, a mely fölött papirtekercs látható, INRI fölirattal. A szentfényen látható fölrata: S·CTA·ELENA·RE. — 2. *Szent Ottilia*. Arcza különösen finom, gyöngéd; álla keskeny. Szép kifejezésű barna szemeivel merengve néz maga elé. Fejét álla alatt megkötött fehér kendő fűdi, a mely két oldalt vállára hull le. Aranykapcsos fekete palástja alatt bő újjas világossárga köntöst visel. Kezeiben vastag, aranyvágásos, kapcsos, vörös kötésű könyvet tart, a melynek felső borítékán két szem, a vakságból való csudás kigyógyulásának jelvénye nyugszik. Fölrata: S·CTA·OTILIA·VIRGO. — 3. *Szent Rókus*. Barna szakállas férfi, hosszú, lelógó bajússzal. Fején széles, hátul lehajló karimájú zarándokkalapot visel. Piros palástja alatt zöld újjast hord. Jobb karja nem látható, baljában görcsös végű zarándokbotot tart. Fölrata: S·CTS·ROCHVS. — 4. *Szent Miklós*. Sovány, beesett arcú, ősz hajú és szakállú aggastyán. Fején aranszegélyes, vörös bélésű fehér infulát visel, kapcsos, zöld bélésű sárga palástja alól vörös dalmaticája látszik ki, keztyűi sárgák. Jobbját áldásra emeli, baljában könyvet tart, a melyen három aranygolyó nyugszik. Bal karjával aranykampós, ezüstszerű pásztorbotját szorítja magához.

IV. sor. 1. *Szent Veronika*. Arczát álla alatt megkötött fehér kendő veszi körül. Nyakán aranykapocs tartja össze vörös köpenyét, a mely alatt világoskék újjast visel. Mindkét kezével kendőt tart maga elé, a melyen Krisztus arcképe látható. A Krisztusfej vonásai durvák, szemei merevek, haj- és szakállviselete conventionalis. Fölrata: S·VERONICA. — 2. *Szent Hedvig*. Éltes női arcú. Két oldalt egy-egy csücsök-

kel lelógó fehér fejkendője fölött zárt koronát visel. Narancssárga palástját elől két rózsza alakú aranykapocs tartja össze. Bal kezével, a melyet palástja eltakar, csúcsíves templom mintáját emeli, teste elé tartott jobbában fekete szegélyű fehér tárgyat — nyilván czipőt, rendes jelvényét — tart. Fölirata: S·HEDVIGIS·V...A. — 3. *Alexandriai szent Katalin*. Csinos arc, két oldalt vállára hulló hajjal, fején hatágú aranykoronával. Arcza hosszúkás, de telt, homloka domború, szája kicsiny. Feje kissé félre hajlik. Kapcsos vörös palástja, a mely alul kivágott nyakú, derékon átkötött, zöld ruhája kilátszik, alul, teste előtt összeér. Bal kezében nyitott, aranypántos könyvet tart, jobb kezét hosszú keresztvassal, fölül aranygombos kardra támasztja. Fölirata: S·KATHERINA. — 4. *Szent Borbála*. Fején hatágú koronát visel; szőke, hosszú haja két oldalt vállaira omlik. Arcza hasonló, mint szent Kataliné, de más kifejezésű. Mereven maga elé néz. Palástja fehér, alsó ruhája világoskék. Jobb kezében a vértanúk pálmaágát tartja, baljával hegyes sisaktetővel ellátott toronymintát emel. Fölirata: S·BARBARA·MAR. — 5. *Szent Margit*. Az előbbihez hasonló arc. Fejét ájtatosan balra hajtja és ábrándosan tekint fölfelé. Köpenye vörös, alsó ruhája narancssárga. Jobbjában hosszúszerű aranykeresztet tart, baljával hosszú nyakú, gyöngén jellemzett, taréjos kis sárkányt szorít magához. Fölirata: S·MARGARETA. — 6. *Magyarországi szent Erzsébet*. Matronalis typus. Hegyes orrú, épen nem szép, de eleven arc. Koronája és kendője olyan, mint Hedvigé. Világosbarna, nyílt palástja alatt fehér újjú piros alsóruhája látszik. Jobbjában tányért tart maga elé, baljában karcsú, födeles kancsót, a melyből önteni készül. Az alak mozdulata következtében különösen föltűnő annak karcsúsága, törzsének erős elhajlása, a mely a késő gotikus művészetet annyira jellemzi. Fölirata: S·ELIZABET.

Ki volt a művész, a ki a nem épen nagy terjedelmű táblán az alakok akkora számát örökítette meg olyan gondosan, olyan ikonographiai pontossággal, helyenkint olyan figyelemre méltó jellemző erővel? Sikerül-e kilétét kiderítenünk, úgy mint a megrendelő személyét? A festmény fölfedezője, Bubics püspök volt, a ki helyes nyomra vezetett. Ő figyelmeztetett először arra, hogy a szentfények némelyikén látható föliratok írásmódja eltér a rendes, latin orthographiától. A Sebastianus név helyett Sebestianus-t, Pancratius helyett *Pongracius*-t olvasunk. E tévedések a maguk jellemző voltában kétségtelenül arra vallanak, hogy a művész magyar ember volt, a ki e föliratokban önkénytelenül, semmi esetre sem tudatosan, a nevek magyar kiejtése után indult.* Ez alapon Kemény Lajos** az 1516 körül Kassán működő,

* V. ö. Szilágyi Sándor-féle Magyar nemzet története, IV köt., 602. l.

** Archaeologiai Értesítő, U. F. XVII., 46. l.

addig ismeretes festők egyikében-másikában keresi a mestert. Hogy csakugyan Babocsai János volt-e, vagy Ambrus mester, vagy más valaki azok közül, a kiknek létezését Kassa város multja buzgó kutatójának megállapítani sikerült — e kérdést csak valamely lappangó írott adat oldhatja meg.

Egyelőre bizvást beérhetjük azzal, a mit maga a festmény elárul. Készítője magyar festő 1516-ban Kassán, a kinek művészi egyénisége világosabban áll előttünk, mintha csak nevét és élete körülményeit ismernők, műve pedig tűzvésznek, pusztításnak esett volna áldozatul, mint annyi, csupán névleg ismert társáé.

A gyógyszerész fogadalmi képe teljesen elüt mindazoktól a művektől, a melyek Kassa gazdag művészi multjából reánk maradtak. A hatalmas főoltár, a többi festményekkel és faragványokkal ékes oltár mellett kevésbbé föltűnő jelenség. Formájában, compositiójában, az ábrázolás módjában van valami, a mi azoktól lényegileg megkülönbözteti. Nem valamely jelenet, cselekmény ábrázolásáról van itt szó, hanem a szentek gyülekezését látjuk, a mely előtt a jámbor ajándékozó térdel nevével. És e szentek nincsenek valóságos testi együtt-létben egymás mellett, hanem egy síkban, szinte geometriai pontossággal vannak elhelyezve. Létök sem teljes: a két fő csoportot, a védőszentet és angyalt kivéve csupa fél alak. Aligha tévedünk, ha az elrendezésnek és átruházásnak ezt a módját a graphikai művészettel hozzuk kapcsolatba. Az eszmei tartalom kifejezése, inkább mint a festői tartalomé, a belső jelentőség kiemelése a külső megjelenés rovására, a schematikus, geometriai rendszeren alapuló beosztás, — olyan vonások, a melyek a kor vallásos tárgyú metszeteiben igen gyakoriak. Valószínű, hogy a kép mestere valamely metszet hatása alatt állott és meglehet, hogy maga is festett már hasonló dolgot, de kicsinyben, mint miniatüre-képet, nem oltár, hanem könyv díszé gyanánt.*

E megjegyzéssel azonban az ismeretlen festő művészi lényegének csak egyik oldalát merítjük ki. Ha a részleteket, az egyes alakokat vizsgáljuk, rájövünk arra, hogy az egésznek a szerkezete és az egyes részek kivitele között bizonyos ellenmondás tapasztalható. Már reámutattunk arra, milyen megkapó valószerűséget árul el a kép megrendelőjének a képmása. De a művész ezzel nem elégszik meg. A szentek hosszú sorában is, a hol egyáltalán lehetséges, életet igyekszik önteni alakjaiba. E szempontból szent Bertalan hatalmas megjelenésén kívül a felső, csak fél alakban ábrázoltak közül is kitűnik egynehány. Ilyenek első sorban Kozma és Demjén, nyilván a művész két kortársának képmásai, továbbá Jodocus, szent Antal, Fabianus és mások. Sebestyén

* Erre vall talán a címerek kivitele is.

gyöngye alakja mellett üde elevenségével tűnik ki Pongrácz. A női szentek sorában nem törekedhetett annyira az egyéniség érvényre jutására — e tekintetben leginkább Erzsébet jöhet számba — mint inkább az áhitat külső kifejezésére. E törekvése szent Katalin alakjának a tartásában, a belső érzések visszatükröztetésében nyilatkozik meg a legtisztább, legvonzóbb módon. Ez alakkal szemben az umbriai festők női szentjeire gondolunk.

A festési technika szempontjából föltűnő a fejek és néhol a kezek gondos, lágy mintázása és az a festői érzék, a mely a ruhák színeinek a megválasztásában megnyilatkozik. Ez a körülmény, kapcsolatban az annyira föltűnő képmásszerűséggel, művészünk tehetségének, képzettségének határozott irányára vall. Új életet, új tartalmat helyezett egy régi, meglehetősen alkalmatlan, művészietlen keretbe. Képessége nem felelt meg mindenütt törekvésének. Így például a Madonna vagy az angyal ábrázolása sok egyéb alaké mögött marad — de műve legjobb részeiben meglepő festői fölfogásról, az egyéniség kifejezése iránt való erős érzéséről tesz tanúságot. E tulajdonságokat alig sajátíthatta el egészen ellentétes irányú környezetében. Nézetem szerint a németalföldi festészet művei, a melyekkel talán vándorútjában ismerkedett meg, gyakoroltak fejlődésére befolyást.

Bizonyos, hogy a kép fölfedezése révén nemcsak a kassai székes-egyház gyarapodott multjához fűződő becses emlékekkel, hanem a hazai festészet története is több szempontból érdekes, meglepő jelenséggel lett gazdagabb.

Budapest, 1902 december 8.

Dr. Éber László.

A BUDAVÁRI DOMOKOS-TEPLÖM KIÁSATÁSA.

A középkorban, a XIII. század elejétől kezdve a Domokos-rendi szerzetesek, mint prédikáló rend rendkívüli hatással voltak a valóság, a tudomány és művészet fejlesztésére.

Paulus Hungarus a bolognai egyetemen tanulván s elnyervén az egyházjog tanítói széket, miután szt. Domokossal megismerkedett, annak szerzetébe lépett s három más társat vevén maga mellé, 1221-ben hazánkba érkezett, hol már a következő évben megalapította az első szerzetet. IV. Béla király uralkodása alatt Julián Domokos szerzetes három más társával Észak-Ázsiába megy felkeresni a magyarok ősróknait, hogy azokat megtérítse. Társai az út fáradságai közben elhalnak, vagy visszatérnek, de ő maga megtalálja Nagy-Magyarországot. Ott értesül a tatárok hadjáratának tervéről, miért is visszasiet királyához, hogy hírt vigyen neki a fenyegető veszedelemről.

IV. Béla királynak e rend volt leghatalmasabb támasza a tatárpusztítás után az ország kulturájának helyreállításában. Viszont a király is mindent elkövetett a szerzet érdekében. Kétségtelen, hogy ő alapította a budavári szt. Miklósról nevezett kolostorukat és templomukat. Pesten az Angol kisasszonyok mai zárdájának helyén szt. Antalról nevezve már korábban állott zárdájuk és templomuk.

Hogy a budavári zárdá már 1244-ben állott, onnan tudjuk, hogy a rend káptalani ülését ez évben már ott tartotta.*

Midőn ugyancsak IV. Béla a nyulak szigetén, leánya, boldog Margit kedvéért felépítteti a boldogságos szűzről nevezett zárdát, 1250—54-ig, az ottani apáczákat is a budavári Domokos perjel alá rendeli.

A budavári zárdában lakott 1254-ben a római szt Hubert is, a rend főnöke, ki utóbb boldog Margit tanítója lett.

A XIV. században Nagy Lajos és Zsigmond alatt játszik történelmi szerepet a budavári Domokos-zárdá. Temploma nagy kegyeletnek örvend. Midőn 1396-ban a franczia urak, élükön a burgundi herczeggel, a török elleni hadjáratra Zsigmondhoz érkeznek, első sorban templomunkat keresik föl, hol művészileg festett czímerpajzsait a falakra agatják.

Minden valószínűség szerint e zárdában szerveztetett már Zsigmond alatt a budai főtanoda is.

De akkor emelkedik e zárdá közművelődési tekintetben a legjelentékenyebb polczra, midőn I. Mátyás 1477-ben felállítja az első egyetemet Budán s azt szintén ezen épületben a Domokosok vezetésére bizza. Nem sokára külföldi, különösen olasz tudósokat hív meg, kik szintén e helyt laktak.**

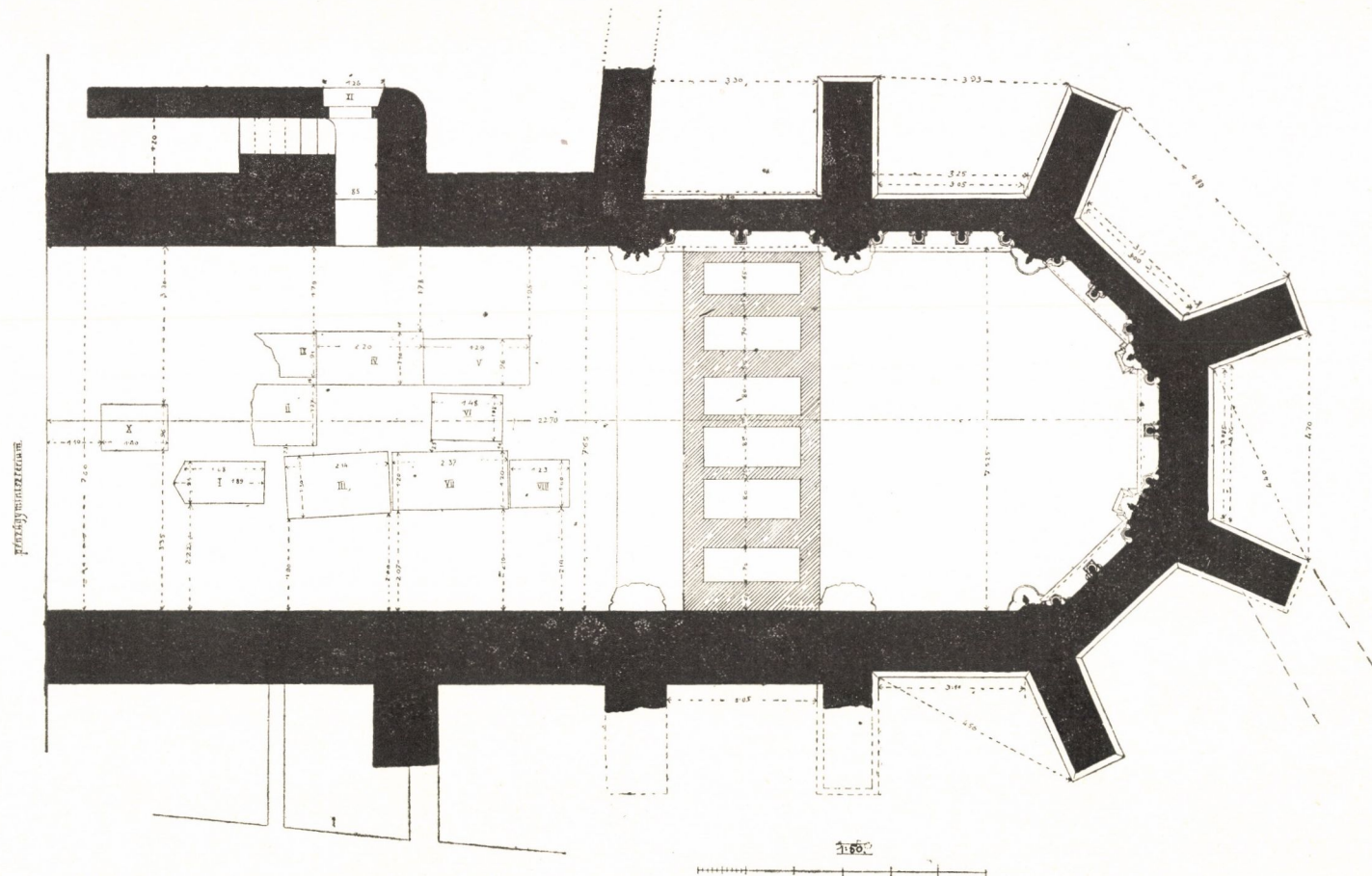
Itt laktak Niger Péter, az intézetnek még 1481-ben is igazgatója, továbbá a dalmát Antal Jadrából, a király káplánja és Beatrix királyné gyóntatója, Ligor Pál moneliai püspök, VI. Sándor pápa követe, ki itt is halt meg s bizonyára templomunkban temettetett el.

A törökök elfoglalván Budavárát, többi egyházunkkal együtt ezt is pusztulás érte, a mennyiben a templomot istállóvá alakították át, az 1686-iki ostrom idejében pedig a szentélyben konyhát állítottak fel.

Az épület nem messze a Mátyás-templomtól, a pénzügyminisztérium épületének végében akként terült el, hogy a hajó és szentély ki nyúlt a halászbástyára úgy, hogy ez utóbbinak merészen kiugró támpillérei már a bástya erődítményrészeit képezték, míg az épület eleje és tornya a mai Iskola-utczában emelkedett. E torony hatalmas négyszögű teste még ma is áll s tévesen az eredetileg a királyi palota mö-

* *Fejér.* Cod. Dipl. VII. 2. 274 lap.

** *Salamon Ferencz.* Budapest története. 1885. II. k. 200., 308., 561. és 574., III. k. 288. és 302. lap.

A DOMONKOSIAK RÉGI BUDAI TEMPLOMÁNAK ALAPRAJZA.

gött állott «csonka toronynak» tartatott.* Ez alatt a torony alatt később katonai sütőde és raktár állott. A templomtól balra terült el a zárda-épület, a későbbi egyetem, melynek helyén a mai felsőbb leányiskola áll.

Az 1686-iki ostrom alkalmával a szentély áttört nagy ablaku falai nem nyujtván kellő védelmet az ágyúgolyók ellen, részben lehordattak, részben azok közei befalaztattak.

Mindamellett az egész épület még 1711-ben is oly jó karban volt, hogy városi plébániává akarták tenni s ez csak a katonai kincstáron múlt, a mely a torony alatt levő sütődéjéről nem akart lemondani.

A templom szentélye és hajójának nagy része azonban már az 1686-iki ostrom alkalmával bizonyára annyira megrongáltatott, hogy a vár helyreállítása alkalmával a Halász-bástya földszintjével egyenlővé tétetett.

A Mátyás-templom befejezett újjáépítése alkalmával a főváros a templom környékének rendezését a Halász-bástyára is kiterjesztvén, ennek munkálatai közben a talajt több mint egy méterrel le kellett mélyíteni, miközben ez év őszén, történelmi becsű egyházunk maradványai újra napfényre kerültek.

A szentély fehérmészkőből készült s gazdagon tagolt egyik főpillérének talapzata került legelőbb felszínre, számos aprólékos lelet által kísérve. A koronázó templom plébánosa, Nemes Antal apát buzgólkodása folytán a szakkörök figyelme a leletekre felhívatván, az ásás vezetését a műemlékek országos bizottsága vette át, melynek folyamán az összes műveletek és leletek a leggondosabban összegyűjtettek, felvételtek és tanulmány tárgyává tételtek.

A szentély és hajó alapfalai teljesen kiásatván, itt-ott több méter magas falrészek kerültek ki és kitünt, hogy a templom padozata a külső földszintnél, ép úgy mint a Mátyás-templomnál jóval mélyebbre esett.

A szentély a szabályos nyolczszög három oldala által záródik. Érdekes, hogy a külső támpillérek egymástóli távolsága szabálytalan, a mennyiben 3 métertől 3'80-ig váltakozik. Ennek folytán a szentély kissé ferdén áll. Hasonló szabálytalanságok középkori egyházainknál elég gyakoriak. Ilyen például a bártfai székesegyház is. Érdekesekek az ablakok közén, a szentély belsejében körülfutó s kis oszlopocskák által tagolt kőpadok, melyek vörös homokkőből vannak faragva.

A szentély belsejében kiásatott a régi török konyha alapfala, a szentély oldalfalát áttörő levezető csatornájával s számos állati csonttal, közöttük egy tevé koponyájával.

A szentélyben a diadalív előtt, a padozat alatt hat falazott sírüreget ástunk ki, melyek mindegyikében öt-öt nyújtóztatott helyzetben levő

* *Rupp Jakab.* Budapest helyrajzi története. 1868. 62., 106., 109. és 244. l.

csontváz feküdt. Az egyikén a fekete posztóruha egy része fenmaradt. Azonkívül azonban semmiféle lelet nem fordult elő mellettük. Ez és azon körülmény, hogy a sírokat fedő kőlapok mindenütt hiányoztak, továbbá a csontvázak többé-kevésbbé rendetlen helyzete s a kőtörmelék, a mely az üregeket részben takarta, azt bizonyítják, hogy azok a török időkben feldulattak és kipusztítottak.

Ez üregek sem szabályosak, amennyiben szélességük 65—85 cm. között váltakozik. Ezen üregeken kívül a talajban még több rendetlenül ázott sírgödörbe temetett csontváz találtatott, úgy hogy azok száma 44-re emelkedett, melyek között több női, sőt egy gyermekcsontváz is találtatott. A szentélyben ily módon eltemetett erőteljes s 1 méter 80 cm. hosszú férfi csontváz lábánál egy pár teljesen ép XVI. századbeli típusu, egészen tűzben aranyozott sarkantyú találtatott.

A fenmaradt falrészek s pillértalapzatokból ítélve, templomunk építészeti fejlődésében három korszakot különböztetünk meg, nevezetesen, a legfelső rész a XV. század második felében épült át, valószínűleg I. Mátyás alatt, a második korszak a XIV. században Nagy Lajos korára esik, míg a legalsó réteg, melyet romanizáló építészeti maradványok s a legalsó olasz terazzo padozat jelölnek, az első építkezés, mely a XIII. századra, IV. Béla korára esik. Ugyanezt látszanak bizonyítani a belső terület különböző pontjain talált érmek is, nevezetesen Imre, IV. Béla, Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok ezüst denárai.

Ezekén kívül a szeptember hó végétől egészen a hó leeséséig folytatott ásások folyamán felmerült több száz darab lelet között előfordulnak török kengyelek, zablák, csattok, számos ágyúgolyó, húsvágó bárd, rézedények, kard- és puskazávártöredékek, rabbilincsek sok törött török pipa, ablak ólomkarikák, a festett ablakok csúcsíves stílusú díszítményekkel bíró cserepei, keleti eredetű cseréptöredékek, végül számos igen gazdagon polichromirozott, itt-ott aranyozott és feliratok majuskulás betűmaradványaival tarkázott fal- és vakolatdarabok a XIV—XV. századokból.

Legbecsesebbek azonban a templom hajójában a padozattal egy szintben talált középkori sírkövek, összesen 12 darab, amelyek csaknem mind címeresek is levén, hazai heraldikánkra nézve páratlan becsűek.

Csaknem mindannyi vörös márványból készült, nagyságuk 1 és féltől 2 és fél méterig váltakozik s van közöttük több teljesen ép példány. Legrégibb a majuskulás betűkkel vésett Zacharias filius de Sancillai sírköve a XIV. század elejéről, remek oroszlános címerrel, továbbá egy hit- és jogtudoré 1373. évszámmal és címerrel, Tamás mesteré, a Miklós fiáé 1371-ből, ugyancsak egy másik címeres kő 1371-ből, eddig még meg nem határozott tulajdonossal, Péter fia sírkövének töredéke címerrel a XIV. századból. Ugyancsak XIV. századbeli fölírtos vörös márvány sírkő a déli bejárat lépcsője gyanánt alkalmazva XI. szám

alatt, Ábelé, a flórenczi Benedek fiáé 1451-ből, címerrel, művészi kivitelű címeres sírkő 1433-ból, a francia Chatillon-család címerével, mely családból származik III. Béla király neje is, két I. Mátyás korabeli címeres sírkő felirat nélkül, Miklós mester leányának sírköve a XV. századból, bevéssett alakkal, egy XVI. század végéről való síremlék címerrel és végül az épületen kívül, mint csatornafedő kő, egy XIII. századbéli sírkő fehérmészkőből felirat maradványaival.

A beállott fagy folytán egyes sírkövek megrepedvén, földdel újra betakartattak s csak tavasszal fognak kiemeltetni, amikor az alattuk levő sírokból még érdekes leletek várhatók. A sírkövek az eddigi megállapodások szerint az újonnan épített toronytömb középkori stylusu nagytermében fognak állandó elhelyezést találni.

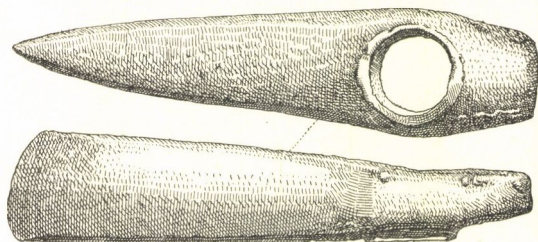
A pénzügyminisztérium épületének kis udvara felé további ásatás nem kecsegtet eredménnyel, mert itt a múlt század ötvenes éveiben az irattár épületét alapozván, mint *Rupp* írja, már több középkori sírkövet ástak ki. Ellenben az iskolaépület felé, a régi zárda helyén, a Halász-bástyán, a régi keresztfolyosó irányában még bizonyára számos sírlelet várható.

Kétségtelen, hogy a Dominikánus-templom alapjaiban a testvér főváros legbecsesebb középkori romja került napfényre, hogy fentartatik-e, vagy visszaadatik az enyészetnek, a jövő titka; hogy mi archæologusok mit óhajtunk — könnyű kitalálni.

A műemlékek országos bizottsága, történelmi jelentőségét megillető méltó módon fogja azt közzé tenni.

Budapest, 1902. december 12.

Dr. Szendrei Fános.

ŐSKORI RÉZBALTA A CZOBORHEGYRŐLL (NYITRA M.) $\frac{1}{3}$ II.

Dokus Gyula gyűjteményében.

LEVELEZÉS.

I. HÜBNER EMIL: ÖSKORI RÉGISÉGEKRŐL CZEGLÉDEN. Czeplédén a szőlő-reconstructio munkálatai alkalmával gyakrabban kerülnek elő őskorbeli tárgyak. Az Öreghegy nevű szőlőkben talált leletekről szóló ismertetésem * óta előkerült tárgyakat ismertetem az alábbiakban. Az öreghegyi újabb leletek közül említésre méltó 1901. év tavaszán Német János szőlőjében döntés alkalmával talált agyagtál. Magassága 7 cm., szájnnyílása 17 cm. Behajló pereme van egy oldalán a széléhez érő füllel. A peremen négy, egymással szemben álló kis dudorodás van. Technikája kezdetleges. Ugyanitt került elő két kis agyagbögre. Fekete agyagból készült az egyik. Magassága 5.5 cm., kissé kihajló peremmel, erősen kidudorodó hassal; a bögre hasa ferdén csavart. A peremtől magasan felfelé emelkedő s az edény hasáig érő füllel van ellátva. A másik bögre 7 cm. magas, szürke agyagból készítve. Falai egyenetlen vastagok. Szélettől hasáig érő füllel van ellátva. Nyaka majdnem az öblével egyenlő széles és igen hosszú. Ezen tárgyak gyűjteményembe kerültek. A folyó év tavaszán ugyancsak az Öreghegyen, az Orosz-féle szőlőben, egy kis darab föld fordításakor találtak több tűzpadot, számos apró agyagbögret, továbbá több nagy urnát, melyben csontok voltak. Ezek a munkások kezén részben elkallódtak, részben összetörték. Előadásuk szerint minden nagy urna körül több kisebb urna és bögre volt elhelyezve. Épen csak egy kis urnát láthattam, mely körülbelül 20—22 cm. magas volt, fekete agyagból készítve. Hasának felső részén bekarcolt cikk-cakkos vonaldiszítéssel. Ezen szőlők területén gyűjtöttem össze több diszítéssel edénycserepet, orsógombot, hálónéhezéket, továbbá örlőkő töredéket.

Ez ideig csak az Öreghegyről ismertünk leleteket. Folyó év szeptember havában Zsiros János örkényi út melletti rétjén földfordítás alkalmával érdekes agyagtárgyak jöttek napvilágra 80—100 cm. mélységből. Alkalmam volt azokat megtekinteni, s így leírásukat közölhetem.

1. Egy nagy agyagurna fekete durva agyagból. Magassága 40 cm. Öblének nyílása 28 cm. átmérőjű. Hirtelen öblösödő hasának kerülete 146 cm. A has felső részén négy egymással szemben álló, szimmetrikusan elhelyezett kis füllel. 2. Agyagkancsó; 15 cm. magas, fekete agyagból; kissé kihajló peremmel, hosszú, lassan öblösödő nyakkal. A perem szélétől az edény közepéig húzódó lapos füllel. Szájnnyílása 9 cm. Hasának átmérője 40 cm. 3. Ugyanilyen agyagkancsó sárgás agyagból; az előbbinél gyengébb technikájú. Magassága

* Arch. Értesítő XX. 77—78. lap.

25 cm. Füle az edény egyenetlen peremétől körülbelül 2 cm.-rel alább kezdődve az edény közepéig ér. Szájnyílása 10 cm. 4. Kancsó fekete agyagból. Magassága 15 cm. Kissé kihajló széllel, magas nyakkal, mely hirtelen hasasodik, az edény szélétől kiinduló füllel ellátva. 5. Bögre sárgás agyagból. Kezdetleges technikájú. 13 cm. magas, kissé kihajló szélű. Az edény szélétől kezdődő két szemben álló lapos füllel. 6. Tál sárgás agyagból. Magassága 9 cm. Befelé hajló széllel, nyílásának átmérője 15·5 cm. Korongon készült. 7. Urna sárgás-fekete agyagból. Magassága 18·5 cm. Pereme egyenetlen, alatta 2 cm.-nyire négy egymással szemben álló fűlszerű kiemelkedés. A nyak alsó részén körbe futó kiemelkedő ujjbenyomásos szalagdísz, alatta párhuzamosan, sűrűn bekarcolt, ferde vonalakkal álló, a nyaktól az edény fenekéig húzódó díszítés. 8. Urna fekete agyagból. Magassága 13 cm. Nyakát hasától egy körbe futó, gömbölyűen kiemelkedő szalag választja el. A hasat ezen szalagból lefelé futó párhuzamos hármass domború vékony szalagdísz 3 mezőre osztja; két mező közepén domborúan kiemelkedő köralakú díszítmény, melynek közepéből egy kis gömbalakú dudor áll ki. A harmadik mezőben a nyak alján kis kerek lyukú fül van. La Tène ízlésre vall. 9. Végül egy talpas bögre fekete agyagból. Az edény majdnem gömbalakú teste négy lábon pihen, mely lábak négyszögalakban össze vannak kötve. Kissé kihajló peremmel és két szemben álló füllel van ellátva. Magassága 13·5 cm. A lábak magassága 5 cm. A lábakat alul összekötő négyszög egy oldala 4 cm.

Ezen 1—9 alatti tárgyak jelenleg a városi mérnöki hivatalban vannak elhelyezve.

Czegléd, 1902 szeptember hó.

Hübner Emil.

II. OROSZ ENDRE: ŐSRÉGÉSZETI LELETEKRŐL APAHIDÁN (KOLOS M.). Apahida község előnyös fekvésénél fogva ősrégészetileg az éjszakerdélyi vidékek egyik legalaposabban átkutatott és kimerített lelethelye. Az általam már innen közölt * prähistoriai adatokon kívül három igen érdekes őskori telep, több őstanya, egy bronzkori temető és egy La Tène sírmező várja ismertetését. Ezúttal közlött lelhelyeket és szórványos lelettárgyakat, melyek az erdélyi felföld ősemléktani ismeretéhez újabb adalékkal kínálkoznak.

1. *Csuha*. Apahidától délre a Csuha nevű magaslat dk. nyúlványának legalsó szántóin őskori, apróra töredezett cserepeket és néhány csontforgácsot láttam, miből következőleg ottan egy őskori tanya volt. 2. *13 Km. oszlop*. Az áll. út és a szamosvölgyi vasut közötti területen kavicsrostálás alkalmával az 1—1·5 m. vast. homokos televényföldben római leleteken kívül durva prähistoricus edénydarabok és egy kis obsidián szilánk is jutottak felszínre. A rosszul égetett agyagtárgyak között volt egy 20 cm. átmérőjű tartó-edényfenék, néhány sima felületű tűzpad darab és egy szalmapelyva keveretű, agyagból készült dézsasforma edény 20 mm. vast. faltöredéke. Ugyancsak itten a sz. v. állomás melletti kavicsgödörökből került egy hosszú, fekete kőből csiszolt ék (celt) dr. Finály

* L. Orv. term. tud. Értesítő. 1901. évf. 16—33. lapon. «Ősemléktani adatok Erdélyből». 13., 14., 15., 16. és 17. sorsz.

Gábor útján Budapestre. 3. *Fatia Merezis*. Ennek tetején újabban a következő őstárgyakat gyűjtöttem: mesterséges hasítások nyomait magukon viselő kilencz szarukő és két vaskos quarzforgács, egy parittyakavics, egy párhuzamos összezöggelésű, egyenes vonaldíszes cserép, égetett csontok, likacsos agyagsalak és számos égett agyagrög, melyeken hengeres fapálczikák benyomatai látszanak. A hegy dk. lejtőjén találtam egy 9 cm. h. vaskos quarz ép törökövet, a jellemző ferde oldali ütések koptatásnyomaival. 4. *Darvashegy*. Egy 28 mm. h. obsidiánszilánkot találtak a hegy tetején lévő szántókon. A gyűjteményembe került szilánk külső oldala a kőmag eredeti természetes felületét mutatja. A közeli Paduritia őstelep lakói útján jutott a lelőhelyre. 5. *Darvastó*. A tó keleti és délny. partja feletti alacsony terrasokon szórványosan egy-egy őskori cserép fordul elő. A SW. old. dombon egy trachyt örlőkő töredékét és egy gneiszkavics ütőkövet találtam. 6. *Zepogya*.* A Darvastó keleti oldalán emelkedő (a special-térképen: Zapogitia nevű) hegynék a tóra néző terrason talált egyik tanítványom egy zöldes amphibol-andesit-(dacit-)ből alakított, fűrt és simán csiszolt, nagy kőfejsze féltöredéket, a nyéllyuknál haránt eltörve. H.=12·5 cm., legn. széless. a ny. ly.-nál = 8·5 cm. Nagysága mellett e kőeszköz még azért is érdekes, mivel eltörése után azt, mint törökövet, tovább használták, s így mindkét végén elkoptatott. Szórványos lehet. 7. *Csara Vetye*. A mezőségi út jobboldalán fekvő ezen határrész szántóiról hozott nekem Moga Tráján tanítványom egy igen szépen alakított, 4 cm. h. ép szarukőjaspiskést, melyen előzőleg lehasított öt szilánk helye látható, valamint egy 35 mm. h. chalcedon kavicsforgácsot, melyet az ősember éles szegélyű késnek alakított. 8. *Contyinit*. A mezőségi országút 17·2 Km. oszlopa mögött, a baloldali lankás oldal szántóföldjein kapáláskor egy dús homoktartalmú, korongolatlan agyagból pirosra égetett, ép kis csuprot találtak fedővel együtt. A találótól megszerzett edényke mag. 80 mm., hasátm. 82 mm., pereme 47 és feneke 28 mm. átm. Pereme kihajló; ellentett oldalain négy átfűrt kis csücsökfüle van, a melyek között ferde vesszősorú lánczdísz fut körül. A fedő egy 40 mm. átm. sima cseréplap, felső részén egymásra keresztben kétszer átfűrt kis bütöyökfüllel ellátva úgy, hogy a fülén keresztben áthúzott két vékony zsineggel az edényen lévő négy fülhez volt erősíthető. A földbe rejtett két égtelenül őskori csupor, mint füstölő, alighanem cultus célra szolgált. Lelelőhelyének megtekintésekor dús quarzhomokkal kevert, korongolatlan, primitív, apró cserépdarabokat találtam, a melyeknek valamint néhány hengeres pálczabenyomatos agyagrögnek tanúsága szerint e hely rövid idejű állomás volt az ősember vándorútjában. 9. *Kiállítás helye*. A falu déli végén, az 1901. évi járási, állat-, termény- és háziipar-kiállítás területén a bódék czölöpeinek leásása közben őstanyára akadunk. Az ősemberi tárgyak az ó-alluviális kavicsüledékre telepedett 30—50 cm. vast. kavicsos és homokos humusban voltak s a következők: néhány igen torha sövényagyagtapsz darab égetve, hengeres rúdbenyomattal kevés agyagnak többnyire pelyva és fűszál keveretű gyúrmájából; dús homokos agyagból téglavörösre égett tűzpadroncsok, felületükön habarcsszerűen simára sikárolva. E leletek a helynek

* L. Új speciális térkép. Z. 18. Col. XXIX. lapját.

lakottságát igazolják. Egy sötét kis szarukő kavics szilánkok lehasogatásának nyomaival; korongolatlan, többnyire dús homoktartalmú, részben kavicszemesekkel kevert, jobb égetésű edénycserepek, melyek között hét felálló perem, egy bütyökfogantyú, két lánczdíszes, egy aprón tűzdelt, egy háromszögletű benyomatú és párhuzamosak összeszőgelléséből alkotott egyenes vonaldíszű cserép fordult elő. Konyhahulladékokból a *Bos taurus* L. és a *Sus scrofa* L. csontjai mutatkoztak. Tekintve, hogy a Gírla patak jobb partja egy alacsony ponkot képez, kétségtelen, miszerint az őstanya a kiállítás területén kívül még a partba belevágott állami út, valamint az ennek nyugati oldalán fekvő Csap nevű vendéglő telkére is kiterjedett. 10. *Omharus-kincs lelhelye*. A nevezetes sírlelet kavicstermelési munkálatainál egy durva szövetű, korongolatlan és rosszul égetett talpcsöves edény talptöredékét találták a földben. Az edény 1 dcm. átm. fenéktöredékéből és a csőnek 5 cm.-nyi részletéből álló szórványos lelet saját gyűjteményembe került. 11. *Rettegi kert*. A község ház és a zsinagóga közé eső útszakasz baloldali kertjeiben néha-néha prähistoricus tárgyakat hoz felszínre a földmunkálat. Mint régebbi leletet, említettek nekem a munkások négy darab égetett agyagconust, a melyeket vastag cserepek társaságában a Gírla p. jobbparti emelkedésén cigányhurubák építése közben találtak. Ezek egyikét megszerezni sikerült: magassága 9.4 cm., alapterületének átmérete 7 cm. Magasságának majdnem közepén 8—10 mm. átmérőjű lyuk van két oldalról be-, de nem egészen átfúrva, a mi érdekes jelenséget képez, mert e conus átfúratlansága nem zsinoghasználatra utal, tehát nem nehezék volt, hanem tényleg cultustárgy. A tetején kevésbé csonkakúpalakú tárgy ép és anyaga természetes homoktartalmú, finom iszapolású égett agyag. A fentebb idézett adatár 16. sz. a. leírt conus szintén ezen lelet egyik darabja. Kertben találtatott egy 9.5 cm. h. szarvasagancs hegye, a mely, mint ár, a használattól simára csiszolódott. A vén állattól származó agancs hegye fémeszközzel van körül-fűrészelve és azután letörve. Őskori voltát jellemző cserepek bizonyítják, melyek között egy vessződiszes, kettő tűzdelt mæanderes és egy fekete belsején párhuzamos újjbenyomatdíszű darabot láttam. A talált őstárgyakból ítélve, a gírlaparti szép terrason szintén egy őstanya létezett a bronzkorban. 12. *Gírlaköz*. Ennek egy kertjében egy 26 mm. h. szarukőszilánk fordult elő. 13. *A falu keleti részének* egyik kertjében egy 24 mm. h. és 20 mm. sz. sötét tűzkővakaróként találtak négy szilánklehasítás nyomával, szélein csíholással. 14. *Főutcza*. A község közepén, az állami út keleti oldalán fekvő telken fák kiszedése alkalmával mintegy 2 dm. mélyen egy 5 cm. h. s 44 mm. legnagyobb szélességű tiszta fekete üveg obsidián nucleus töredékét találták televényben. Felületén ütések és már előzőleg lehasogatott szilánkok helyei láthatók. Saját gyűjteményemben. Itten megjegyzem, hogy Apahida vidéke gazdag obsidiánleletekben. 15. *Gírlapart*. Az állami út 14.8 Km. közelzésével átellenben, a Gírla patak közvetlen balpartján árokásás alkalmával egy — keresztmetszetében rhombusalakú, négyélű — bronzkarika találtatott, melynek külső átmérője 29 mm., a lap szélessége 3 mm. A találó patináját ledörzsölte. Jelenleg saját gyűjteményemben. Analogia: Hampel, Bronzkor. I. k. XLIX. t. 3. sz. Újgyűrű az oroszmezői kincsből. 16. *A falu É. vége*. Az állami iskolakertben találtam

egy 26 mm. átm. s 8 mm. vastagságú finom, vörös agyagpalából (phyllit) csiszolt s 9 mm. átm. lyukkal fúrt kőkarikát, mely a jelenkorban czéltalan készítmény volna, ellenben csinos ékszer az őskorban, a hová az Apahida környékén elő nem forduló anyaga is utalhat. 17. *Gáti hegyfok*. Az idézett adattár 13. sz. a. közölt lelhely, mint őstanya, már ismeretes, azért itten csak az újabban gyűjtött leletek följegyzésére szorítkozom. Az érdekes pyroxén-andesit őrlőkövek egy darabját itten is regisztrálhatom. Egy ép törőkö trachytkavicsból s egy gömbded morzsolókö granvakke-homokkőből. Cserepeken kívül egy fiatal Cervus zápfog. 18. *Melegvölgy*. Az Apahidától nyugatra a Szamosba torkolló Tarcsa patak völgyében, a Flegner-birtok átellenében a patak balparti szántóföld szegélyén egy kétségtelen őskori tanyahelyre bukkantam az 1899. év őszén. Mintegy 300 lépés hosszúságban fordulnak elő a cseréptöredékek a 20—30 lépésnyi széles terrason kavicstöredékek és kevés csont társaságában. A talált tárgyak közül felemlítendő: egy quarz-homokkő őrlőkődarab, az ősember által hasogatott vaskos quarzforgácsok; korongolatlan, bő homoktartalmú, tökéletlenül égetett cserepek, négy felálló peremtöredék, három szalagfűl, vessző- és párhuzamos egyenes vonaldíszes cserepek. Konyhahulladék állatfajok: *Bos taurus* L., *Ovis aries* L. zápfogai és az *Anodonta* sp. kagyló héjtörmelékei. A fővölgytől félreeső kis mellékvölgy őskori nomád lakói rövid idejű ottartózkodás után eltávozván e tanyahelyükről, semmi nevezetesebb nyomot nem hagytak maguk után s tehát úgy ez, mint általában minden jelentéktlenebb őstanyahely csupán az illető vidék benépesedési viszonyainak feltüntetése szempontjából követel tudományos méltatást az általános ősrégészet keretében.

Apahidán (Kolos m.), 1902 július.

Orosz Endre.

III. TÉGLÁS ISTVÁN: ŐSKORI SÍROKBAN TALÁLT EDÉNYEKRŐL TORDA-ARANYOS VÁRMEGYÉBEN. A római telepéről már ismeretes Maros-Bogát község határában a vasút közelében lévő kavicsbányában a munkások emberi csontvázakat és azok mellett különböző nagyságú cserépedényeket találtak. A munkások ezen leleteknek semmi becsot nem tulajdonítva, a csontokat széthányták és az edényeket szétérték s csak nagy utánjárással sikerült egy pár edényt Nagy Sándor mérnök- és Papp Albert tanítónak megmenteniök. Ezek a meglehetősen ép állapotban megmaradt edények most az én gyűjteményemet gazdagítják. A nagyobb edény 12 cm. magas, az alján 8, a felső részén 12 és kidomborodó oldalánál 21 átmérőjű. Érdekesek az edény magasra felkanyarodó fülei, melyek egy gombszerű nyúlványban, vagyis szarvban csúcsosodnak. Az edény sötétszínű anyagból korong nélkül, de sok ügyességgel van készítve. A másik edény az előbbinek hasonmása, csak valamivel kisebb. Az emberi csontok egy és fél méter mélységben találtattak és a halottak egyike ülő helyzetben volt eltemetve. A Maros és Aranyos folyók által befoglalt szögben a Mezőség nyugoti felében Alsó-Detrehem község határában már gyakran találtak őskori cserépedényeket, sőt a mezőkooki határ felé római épületmaradványokat is, közelebről pedig a községtől délnyugatra az egerbegyi határ felé a téglavetéssel foglalkozó cigányok találtak különféle cserépedényeket, melyek közül egy pár darabot Pál Mária tanítónő részemre meg-

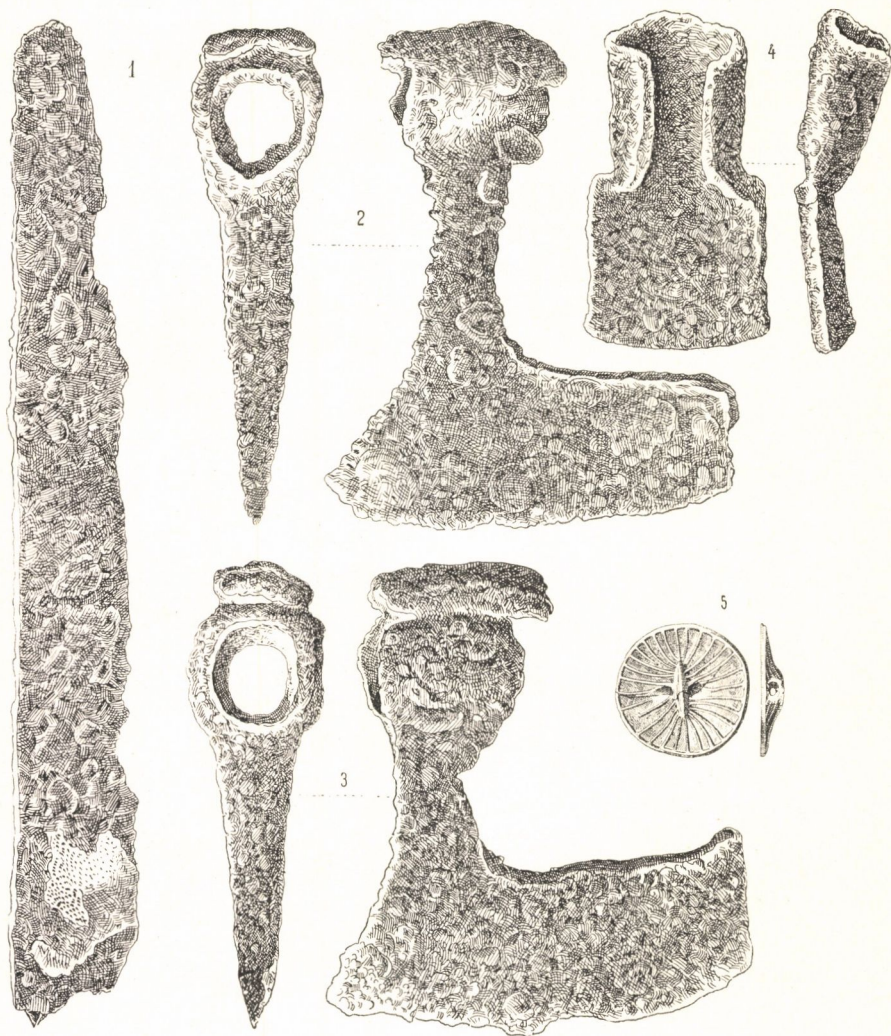
mentett és megszerzett. Ezen edények a maros-bogáti sírokból talált edényekhez annyira hasonlítanak, mintha ugyanegy mesterember keze alól kerültek volna ki. Oldalaik szintén úgy kihasasodtak s füleiket is épen úgy ékesíti a magasra csúcsosodó gombdíz. A különbség csakis annyi, hogy a detreheми egyik edény kidomborodó oldalát közepén egy félkör és azon túl jobbra és balra is dült vonalak, az edény felső részén pedig körbe futó vonalak czifrázzák. Korábban a Torda szomszédságában lévő Szind községnek a Tordahasadék felé eső határ részéből szerezhettem egy a maros-bogáti edényekhez teljesen hasonló cserépedényt, továbbá a Keresztesmezőn fekvő Alsó-Szt.-Mihályfalván a Wolff-udvarban, a kocsiszín építése alkalmával kiásott őskori sírokból talált cserépedények egyike is azt bizonyítja, hogy az őskorban egy időben — talán a bronzkorban — ezen a vidéken az ily edények használata nagy területen volt szokásban.

Torda, 1902 október.

Téglás István.

IV. HIDVÉGHI SÁNDOR: BAKONY-TAMÁSI-I LELETEKRŐL. A pápa-bánhidai helyiérdekű vasút építése elé nagy várakozással tekintettem, mert e község határában szórványosan ugyan, de igen sok kő- és bronz-régiség, nagymennyiségű római érem (leginkább Aureliánustól Valensig) fordul elő, végre a Pulszky: Magyarország Archeológiájához mellékelt Rómer-féle régészeti térkép halom- és urnasírokat jelez. A halmoknak ugyan már nyomuk sincs, a földműves munkája elsimította azokat, de remélni lehetett, hogy a község határán átvonuló vasút építése, különösen az ú. n. Sósdomb átvágása felszínre hoz e sírokból. Sajnos, nagy várakozásomban csalódtam, érdekesebb leletekben gazdag sír csak két csontvázsír volt; a feltárt urnasírok, melyek az egész vonal mentén nagy számban jutottak felszínre, szegények voltak. Az urnákból csak kettőt sikerült megmentenem, mellékletül mindegyikben Constantius II. bronz érme volt, csak egyben találtak egy bronz kést és két db. bronz hajgyűrűt, az érmen kívül égetett csontokkal vegyest. A tamási—n.-déli út melletti bevágásban 16 csontvázsírra akadtak, melyek közül többet alkalmam volt megvizsgálni s gondosan kibontani. Tapasztalataim a következők: 1—9. sír. Az első kettőben a váz fej nélkül pihent, a 3., 4. és 5. váz feje mellett bögrék voltak, ezek a föld súlya s a munkások csákányai alatt összetörték. Dísz nélkül, feketés agyagból készültek, durva, vörösre égetett edények, melyeken látszik, hogy készítőik a korongot nem ismerték. A tetemek rend nélkül feküdtek, a két fej nélküli csontváz kivételével mind fejjel észak-déli irányban. 12 sír egy csoportban, közvetlenül az út talajában és az 12 m. magas partban, a 6—9. sír az úttól nyugatra 1 km. távolban minden melléklet nélkül. E négy sír koponyái egész más jellegűek voltak a 12 sírban találatknál, ezek egyikét sikerült épen kiemelni s azt elküldtem Laczkó Dezső veszprémi piarista gymn. tanár úrnak, ki arról ezt írja: «A koponya tényleg érdekes. A közfalazatokon látható lapos bemélyedések mesterséges deformálás eredményei, tehát torzított koponyával van dolgunk. Azt hiszem, régibb a vas-kornál». A fej nélküli csontvázak hanyagul voltak a sírba dobva, egyiknek feje, ha ugyan azé volt, megtaláltatott az őrház udvarának lemélyítése alkal-

mával a sírtól 5 m. távolban a démi út keleti oldalán a part alatt. A 10. sírban bögret nem találtam, a csontváz 60 cm. mélyen feküdt a sárga, kemény agyagrétegben, fekete humus nem jelezte, mint az urnasiroknál a temető jelenlétét. Az észak—déli irányban hanyatt fekvő csontváz jobb felső lábszár-csontján rozsdától megemésztett vaskés, jobb válla mellett egy szarmata-cso-

BAKONY-TAMÁSI SÍRLELETEK $\frac{1}{3}$ nagys.

portba sorozott vascsakány feküdt (2. ábra), jobb alsó lábszárcsontja mellett egy egyélű kardnak 33.5 cm. hosszú darabját találtam (1. ábra), balról pedig egy 11.5 cm. hosszú, 6 cm. élszélességű füles vaskésőt leltem (4. ábra). A vascsakány nyéllyukjában a fanyél nyomai láthatók; a kard darabja érdekes a szélesebb végén látható ruha-lenyomatokról, melyek a rozsdán megmaradtak, ez valami durván szőtt vászonruha lenyomata s az alsó végtagokon hordott lábravaló lehetett. A 11. sírban a föld színe alatt 70 cm. mélyen a hanyatt

fekvő csontváz jobb felső karcsontja mellett egy vascsákány találtatott (3. ábra), jobb lábszára mellett a szokott rozsdáette vaskés.

A 12. sírt 1901. december 27-én találták fel, melyet sajátkezüleg szedtem ki s figyeltem meg.

Kavicsos agyagrétegben 40 cm. mélyen feküdt a nagy, erős, 186 cm. hosszú ember váza, koponyája delichocephal jellegű, szépen fejlett, ép fogú, 30—40 éves férfié lehetett. Hanyatt feküdt, feje erősen beágyazva a kavicsos agyag közé, úgy, hogy épen kivenni nem lehetett. Jobb felső lábszárcsontján vaskés rozsdáette maradványai voltak, jobb keze csontjai közt egy csigaalakú kő, mintha kezében tartotta volna, lejjebb egy 18 mm. hosszú, 8 mm. széles hasábalakú sárgás-barna csiszolt követ találtam, melynek végén mindkét oldalon megkezdett lyuk furása látható. Azt hiszem, amuletnek készülhetett. A felső ballábszárcsonton egy négyfelé tört 4.5 cm. átmérőjű korongos fémtükör feküdt (5. ábra), szürke fémből való, egyik oldalán sima, másik oldalán füllel. Füles oldal a fül tájékáról sugárszerűen szétfutó domború vonaldíszek.*

Hidvéghi Sándor.

V. BIBÓ-BIGE GYÖRGY: NÉPVÁNDORLÁSKORI TAKÁCSÉSZKÖ-ZÖKRŐL. Az «Arch. Ért.» mult évi évfolyamában (431—432. l.) szerencsés voltam egy érdekes népvándorlaskori sírletről tehetni említést. A talált tárgyakat, ú. m. nyílhegyet, ezüst lapocskát, csatot és csonteszközöket már akkor leirtam, de az utóbbiak rendeltetéséről nem lévén tisztában, azokról mit sem szólottam. Azóta főtiszt. Wosinszky Mór úr szives felvilágosítása s útbaigazítása folytán azokat pontosan megállapíthattam és most rajzok kíséretében már határozottabban nyilatkozhatom róluk. A leletben egy népvándorlaskorabeli takácsemler eszközeit és használati tárgyait kaptuk. A csattok s ezüst lemezek ruházatának voltak kiegészítő részei. A nyílhegyek fegyverei voltak. A csonttárgyak pedig vele együtt eltemetett eszközei. A csonteszközök rendeltetésük szerint két csoportba oszthatók.

Az I-ső csoportba valók a mindennapi életben, nem ipari munkássága közben használt eszközei, a II-ik csoportot a mesterségéhez szükséges eszközök alkotják.

I-ső csoport. Ide tartoznak a mellékelt ábrán 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. sz. alatt látható tárgyak. Megjegyzendő, hogy a 8. és 9. sz. ábra ugyanegy eszköznek két darabja, mely teljesen összeilleszthető; hasonlóan egy darabot látszik alkotni a 6—7. alatti is, csak hogy itt az összeillesztés nem oly teljes. Ezek egyszerű házi eszközei voltak s talán a bőrök, szíjjak elkészítésénél használtattak. A 4., 5. és 6—7. lyukasztó-eszköz volt, a 8—9. két végű egyenes kés talán simításra vagy vakarásra, a 10. sz. alatti inkább görbített alakú vájásra vagy kaparásra szolgált.

II-ik csoport. Ide tartoznak az 1., 2., 3., 11., 12—13. szám alatt látható eszközök. Itt is a 12—13. számú egyazon eszköz két darabja, mely teljesen

* Hasonló tükrökről szó van «A régibb középkor emlékei» II. kötetének 156. és 157. lapjain.

össze is illeszthető. A 2—3. sz. két teljesen egyforma, belső lapjaikkal össze is tehető eszköz. Az egyes eszközök rendeltetése a következő volt: 1-ső számú: a «vetélő». A középén látható lyukon * bocsátották át a fonalat, a mely az

NÉPVÁNDORLÁSKORI TAKÁCSESZKÖZÖK SZABADKÁRÓL $\frac{1}{2}$ nagys.

eszközön látható vályuban futott tova. 2. és 3. számú: simító vagy a fonal vastagságának szabályozója lehetett. Talán mind a kettő. 11. számú: fésűalakú eszköz. A fonal készítésére használt anyag rendezésére, fésülésére használ-

tatott. 12—13. számú: hosszában ketté szelt furulyához hasonló tárgy, több fonal eresztésénél mint fonalszétválasztó jöhetett alkalmazásba. A látható lyukakon keresztül vezették az egyes szálakat, melyet később ismét összesodortak új fonallá.

Az eljárás tehát a következő lehetett: A 12—13. sz. eszközön keresztül bocsátva az egyes egyszerű fonalszálakat, az 1-ső számú eszköz középső lyukán vezették át. Ezen át vezetve kezdték egy fonallá sodorni, mely műveletnél mint simító vagy vastagság szabályozó jöhetett alkalmazásba a 2-ik és 3-ik számú két egyforma eszköz. A 11-ik számú fésűt talán az egyszerű fonal készítésénél használták.

Fordult még elő több apró csonteszköz-töredék, de azok egyrészt töredezett s hiányos voltuknál fogva meghatározhatatlanok voltak, másrészt legfeljebb mint mindennapi eszközök nem fontosak s azért leírását mellőzhetőnek tartom.

Szabadka, 1902 október.

Bibó-Bige György.

VI. KEMÉNY LAJOS A KASSAI KÉPIRÓ CZÉHRŐL. A középkor a képirás mesterségét is czéhben üzte. Kassán a képirók (moler) 1459-ben társulnak az asztalosokkal, kerékgyártókkal és esztergályosokkal, s a szabályzatnak a képirókra vonatkozó — sajnos egyetlen pontja — így szól:

«Moler. Darnach haben sich nu die erbar maister dy moler mit in (= ihnen) verainet und sindt auch in ire zech getretten.»

Képirók szép számmal élnek itt már a 14-ik században is és Lukács pictor működéséről a városi jegyzőkönyv megemlékezik: «1400. Feria secunda proxima post dominicam Oculi. Conradus Schoffeldir super Lucam pictorem 27 fl., pro quibus debet ei laborare.»

A képirók 1476-ban — a sz. Erzsébet egyház nagy oltárképének, a tabula magna készítésének évében — az ötvösökkel állnak egy czéhbe. Erről csupán az a pecsétnyomó tanuskodik, amelynek a köriratába: «Sigel der Goldsmide in Casscha 1479» iktatott művészpaizs ékesen szól az egyesüléstől. Maga a pecsétlő készítésének is az oka az együlés volt s azt a közös czéh rendelte meg.*

1514-ben az úrnapi körmenetben együttesen vesznek részt.**

1519-ben a Molerczeh tesz tilalmat János képiróra. «1519. Vorbot der Molerczech. Am Donnerstag noch Innocentum hat dy gancze erbare czech der moler eyn vorbot gethon of fl. 6. bey dein meister Hanusz moler, Alexander molers edem bys zum rechten. Actum hora 3 circa pulsum vesperum.»

A képiró műhelyekben segédekkel (geselle) dolgoztak, a miről az alábbi adatok szólnak:

«1504. Eadem die (t. i. am Sonnobent vor Invocavit) hat eyn vorpot gethon Livkach, der des master Lorencz molers dyner gewest ist, auf dy selbigen güter desselbigen master Lorencz molers von wegen den. LXXV lydlon.» A lydlon munkabért jelent.

«1520. Am mytivoeh in vigilia omnium sanctorum hat meister Steffen

* Br. Nyáry Albert «A heraldika vezérfonala» című művének 88. lapján a pecsétlőhöz fűzött következtetések tarthatatlanok. A művészpaizsnak az ötvös czéhhez nincs semmi köze.

** Történelmi Tár. 1887. 786. lap.

schlosser eyn vorbot gethon auf allen czewgk und geredt (= geräthe, szer-szám) des Endres *molergesellen* newlich vorschiden.»

«1521. Feria sexta aute dominicam Judica. Cristoff eyn *molergesell* erlangt of meister Simon moler fl. 1½ czw czalen in 3 tagen *lydlon*. Von wegen des wberigen geschee eyn recht.»

1518. Feria rexta post octavas Corporis Christi. Meyster Anthoni Scherer ist frey geteylt worden durch recht von den *moler gesellen und goltschmyden* des mortschlages halben im Spyttal. Zunder von seyner wort wegen sullen dy herrn des rottis yn stroffen noch irem erkanthnuss.» Ez adat szerint az 1518. évben az úrnapiján tartott közös czéhlakomán vagy hasonlő alkalommal a képviső legények összeverekedtek az ötvösökkel.

A képvisők munkásságáról, képek megrendeléséről gyakrabban tudósítanak a jegyzőkönyvek.

Mátyás mester 1472-ben egy Trium regum táblaképen dolgozik. «Meyster Matis der moler hot inpekant, das er schuldig ist dem erbarn Stenczel schneydern fl. 2 minus ort 1, dofor versetzt er im eyne *toffel Trium regum*, wenn er dy *auspereyt* und dy verkewffen mög, so soll Stenczel schneyder der erste sein czu dem gelde umb seine scholdt. Dorczu hat Stenczel schneyder seynen willen gesaczt und hot im dorczu tag gegeben. Actum feria 3 crastino beati Francisci.» A mester képét alighanem az egyik kassai szerzetes kolostor vásárolta meg, mert 1475-ben szó van «der heiligen drei kunige olter in dem closter.»

Ambrus képviső 1496-ban sz. János képének megfestésére kötelezte magát, «am tag Sancti Stephani prothomartiris» megosztozván Schnel Elekkel, s megegyezvén, hogy «vor (= für) dy leczen 76 flor. soll Ambrosius eyn *toffel Sancti Johannis machen* von fl. 50, dy wbrigen 16 gulden soll er umb gottis willen geben.» Ez a kép talán egy a megmaradt sz. János oltárképpel.

1499-ben Simon mester Miskolcz városa részére fest: «Feria sexta post octavas Corporis Christi. Philip Thamas de Myskolcz super Simonem pictorem, ut *vel thabulam* appromptuet, vel ipsis pecuniam levatam reddit in quindena. Sed notandum: quia prius in Myskolcz super ista causa concordatum fuit per medium duorum indicum et Georgii Swarcz consuli etc., prout ipsis patet.»

Simon 1509-ben zászlót fest a sz. Lénárd kórház számára. «Feria tertia aute Urbani. Master Simon moler hat erlangt auf dy Kwncz Ambroschin fl. 3. von wegen der *fan*, dy her (= er) gemacht hot czw Sant Lenhart.»

Lőrincz megrendelői szintén a sz. Lénárt egyház és Póka Mihály. «1504. Vorbot herr Ambrosi Kwnszesz. Am Sonnobent vor Invocavit hat her gethon eyn vorpot auf des master Lorencz molers gütter, alle von wegen fl. 5, dy her schuldig ist Zenth Lenhart.»

«Feria secunda post Mathie apostoli auf dy gütter des master Lorencz molers von wegen etlichs geldes, das her ym auf *eyn pild* geben hat.»

Kristófnál a vathai (Borsod várm.) nemesség rendelt meg 1525-ben egy táblaképet: «Vorbot Koncz Albyrt de Watha. Am achten tag corporis Christi hat Török István eyn vorbot gethon instott der edellewt von Watha of das haus Cristoff molers von wegen eyner *toffel*, dy er den edelleuten *molen szol*, bis czwm rechten, actum hore 12 cum scitu d. indicis.»

Kassai képirók a codexek miniálásával is foglalkoztak. «1492. Vorbot Niclas moler. Am tag Sancti Jacobi hot er verboten eyn *meszbuch* zu Vrban moler.»

Képmegrendelésről szól 1505. évi adatunk, mely szerint «das *pild*, das dy Oppiczerisi gelossen hat *czu machen auf das Altar sanctorum Petri et Pauli*, das soll der herr Hanns Oppiczer lassen machen sat.»

Güntert Mihály kassai kereskedő 1516-ban végrendeletében két képet ajánlott fel a sz. Erzsébet egyháznak. Az egyik, a Mária látogató oltára, korunkra maradt. Vajjon elkészült-e a másik kép, arról felvilágosítást nyújthatna a templom alapítványi könyve, mely lappang vagy elveszett. A könyvről 1508-ban van utoljára szó, a mely évben a Güntert nejének első férje, Zimmerman János által tett alapítványról a városi jegyzőkönyv ilyképpen megemlékezik: «alz den yn den *Kyrchenbuch Sancte Elizabeth* clerlichen begriffen ist.»

Güntert rendelkezéseinek végrehajtóit a városi tanács 1523-ban, illetve véglegesen csak 1526-ban oldotta fel; így tehát feltételezhetjük, hogy a Mária oltár az 1516—1526. évek között készült. Ez éveken belül Tamás mesterről két feljegyzésünk van, melyek benne gyaníttatják a Güntert-féle oltár mesterét. Az egyik 1524-ben kelt: «Feria sexta aute Invocavit. Item Michel eyn moler of mester Thomas erlangt fl. 2. d. 15 *lydlon*.» 1525-ben pedig arra a pénzre tesz tilalmat Mátyás esztergályos, a mely Tamás képirónak végzett munkája után járna a templomatyáktól: «Am dynstag vor Fabiani hat Mathes dressler eyn vorbot gethon off das gelt Thomas molers, das ym dy kyrchenfetter geben sollen, bis zcwm rechten. Actum hora X-a prandii cum scitu d. iu dicis.» Kétséget kelt azonban, hogy az oltáron a képfaragó munka, hogy úgy mondjuk, az előkelőbb, — s kérdés, vajjon Tamás képiróval azonosítható-e Tamás képfaragó?

A dóm Mettercia oltárképeinek szintén csak donátorát sikerült megállapítanunk. A képen az 1516. évszám van s első helyen sz. Bertalan, mögötte pedig sz. Kozma és sz. Dömjén, az orvosok és *gyógyszerészek* őrszentje, a mint attribútumaikból is kitűnik. A képet tehát Czottmann Bertalan kassai gyógyszerész rendelte meg, annak az emlékére, hogy a jelzett évben gyógyszerárát vejének átadta.

A képirót a képfaragóval a városi jegyző gyakran felcseréli, annak jeléül, hogy egy czéhbe tartoztak; mint 1496-ban «Johannes schnyczer alias pictor» és Nicolaus pictor alias sculptor»-t.

1506-ban Nagy Balázs farbmacher, 1528-ban Márton «farbmacher» élt.*
Kassán, 1902. november hó 22-én.

Kemény Lajos.

VII. TAKÁTS SÁNDOR: DONNER SZOBRÁSRÓL ÉS A SÜTTŐI MÁRVÁNYRÓL. Ismeretes, hogy *Donner György Rafael*, a jeles szobrász, egy ideig Eszterházy Imre esztergomi primás szolgálatában állott. Mint ilyen nemcsak szobrászattal, hanem építési tervekkel is foglalkozott. Így például

* Az Arch. Értesítő mult számában 332. l. «Felsőmagyarországi képfaragók»-ról irt cikkemben szó van, hogy Alexander schnitzer Kittlich Jánosra tilalmat vetett. A tilalmazott tárgy nem zeyde, hanem a táblaképhez szükséges *creyde* (= kréta).

Donner építette az *«alamizsnás sz. János» tiszteletére a primás által emelt kápolnát.** Maga Eszterházy primás is elismeri és dicséri ezen építés körül kifejtett buzgóságát. Úgy látszik e kápolna építése birta rá Donnert, hogy az esztergomi hegyekben alkalmas építési anyag után kutasson. Kutatásai közben *Süttőn* gazdag márványanyagra talált. A fölfedezés nagy örömet keltett a primási udvarban, mivel eddig mit sem tudtak a hegyekben rejlő, kitünő minőségű márványról, s mivel azt hitték, hogy a márvány kiaknázása nagy hasznot fog hajtani. Maga Donner is azt remélte, hogy a márványbányák megnyitása nemcsak az érsekségnek, de a közjónak is javára fog szolgálni. Mivel Eszterháznak a bányanyitáshoz és a márvány kihasználásához értő embere nem volt, s mivel nem is akart nagyobb összeget kockáztatni, elhatározta tehát, hogy márványtelepeit Donner szobrásznak adja bérbe. Donner kapott a kedvező alkalmon, s 1734 május 31-én közte és a primás között a szerződés létrejött. Eszterházy primás az egyesség elején elmondja, hogy a süttöi márványtelepet, melyekben többféle, s a legkiválóbb minőségű márvány bőségesen található,** Donner György, a kitünő szobrász fődözte fel. *«Posteaquam — írja az érsek — Deus et natura beneficium illud in bonis nostris Archiepiscopali bus ac montibus supra possessionem nostram Archiepiscopalem Süttö adjacentibus tribuisset, quod in iisdem varium, idque speciosum et laudatissimæ qualitatis marmor in abundantia habeatur, cujus recenter reperti atque exquisiti potissimum structura et ædificium sacelli in honorem Sancti Johannis Eleemosynarii per nos isthic extracti, occasionem præbuit, providusque et in arte sua admodum peritus ac virtuosus vir Georgius Raphael Donner statuarius per solertem indagationem author fuit!»* Ezután elmondja az érsek, hogy eddigi szolgálatai s kiváló érdemei fejében a most felfedezett márványtelepeket, s a régi elpusztult közönséges kőbányát Donnernek s társainak adja bérbe 24 évre a következő feltételek alatt: az első hat évben 75, a második hat évben 100, és a többi 12 évben pedig 150 rajnai forint bért fizet évenként. Italmérési joga nem lesz. Fát mérsékelt áron kap. Munkásokul lehetőleg az érsekség jobbágyait köteles alkalmazni. Az érsekség részére esetleg szükséges márványt ingyen köteles átengedni, s csupán az előállítási költségeket kapja meg. Ettől eltekintve úgy itthon, mint a külföldön szabadon értékesítheti a kiaknázott márványt. *A két szobából álló műtermet, melyet az érseki kertben hű szolgálatai fejében, s derekasan teljesített munkái fejében emeltünk, mint épületeinknek igazgatója* (ædificiorum director), a bérlet egész ideje alatt megtarthatja; s mint szabad kurialis telket birhatja. Letelvén a 24 év, úgy a márványtelepek, mint az említett régi elhagyott kőbánya visszaszállnak az érsekségre, de ha újra bérbe adnák azokat, Donner Györgynek elsőbbségi joga leszen azokra. Ámbár eme szerződéssel az érsekségben következő utódokat nem lehet lekötöni, mindazonáltal, mivel sehogy sem kell félni a márványtelepek teljes kiaknázásától; mert hisz maga

* Közös pénzügyi levéltár: Hung. 1736. máj. Eszterházy primás írja ezeket: «Tum vero attentis etiam fidelibus servitiis et zelosa industria, quibus præfatus virtuosus statuarius Georgius Raphael Donner, tum in extruendo præfacto divo Joanni Eleemosynario sacro sacello, velut totius operis assiduam directionem gerens» etc.

** Ugyanott: «varium, idque speciosum et laudatissimæ qualitatis marmor».

a Gerecse hegye egy mérföldnyi területben márványt tartalmaz, s egész várost lehetne márványból építeni, a nélkül, hogy hiánytól kéne tartani: azért bizton lehet hinni, hogy a későbbi érsekek is fentartják ez üdvös s a közjóra nézve is fontos szerződést. S hogy Donnernek semmi aggodalma se legyen, megengedtetik neki, hogy eme szerződésre a királyi megerősítést is kieszközölje.¹

A királyi megerősítésért Donner maga folyamodott.² Folyamodásában ő is elmondja a süttői márványtelepek fölfedezésének körülményeit, s kijelenti, hogy jelentős költséggel és munkával az országra nézve hasznos és jövedelmező intézményt akar létesíteni, s ez alapon kéri a királyi beleegyezést.

Donnernek kérelmét 1735 ápril 22-én a magyar kancellária is támogatta.³ 1736 február 22-én pedig a magyar kamara is fölír mellette. Mindezek alapján aztán 1736 május 26-án az udvari kamara is kimondja, hogy a kérelmezett királyi megegyezés megadásának mi sem állja útját.

Bár minden kormányzék ajánlotta őt, azért még a királyi ügyek igazgatójának véleményét is kikérték. Reviczky János Ferencz aztán ékes szavakkal kifejtette, hogy nemcsak helyes, hanem szükséges dolog is az engedély megadása. *Az állam haszna és fénye — úgymond — megkívánja, hogy a művészetben jártasakat, főleg a kiválóbbakat, a tehetségeket s magát a művészetet is ápolják s támogassák.* Azokat pedig, kik tehetségüket kiváló munkákkal már bebizonyították, jutalmakkal is kell ösztökélni, hogy hasznos és üdvös céljuk mellett megmaradjanak. Ezen az alapon ő is melegen ajánlja Donner szobrász kérelmének teljesítését.⁴

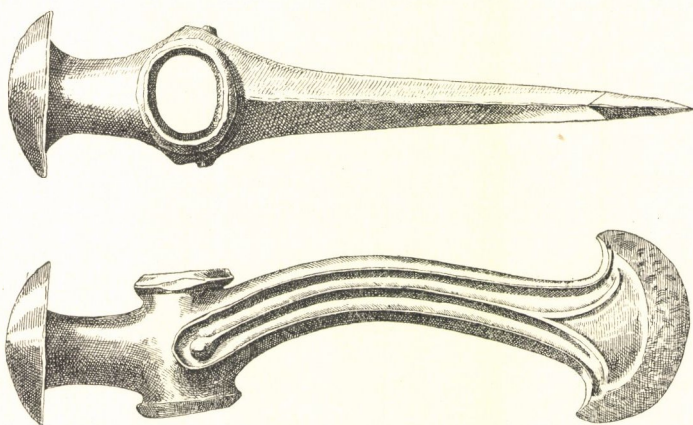
Dr. Takáts Sándor.

¹ Kelt Pozsonyban 1734. máj. 31. Aláírva: Frater Emericus (t. i. Eszterházy Imre).

² Közös pénzügyi levéltár A folyamodás kelet nélküli, aláírva: «Georgius Raphael Donner statuarius».

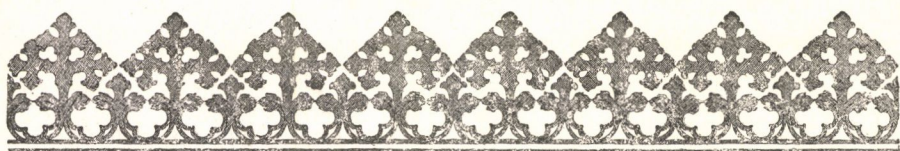
³ Ugyanott: átírata az udvari kamarához.

⁴ Ugyanott: kelet nélkül.

ŐSKORI BRONZCSÁKÁNY (1/2 n.)

Tágfalváról (Szolnok-Doboka m.) gr. Teleky Domokos gyűjteményében.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 28-án tartotta rendes havi ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. Jelen voltak dr. Forster Gyula elnöklete alatt Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Gohl Ödön, dr. Réthy László ig. választmányi tagok, továbbá Szily Kálmán, Gyulay Pál, Szinyei József, Hermann Ottó, Tóth Béla, báró Nyáry Albert, dr. Sebestyén Gyula, Lipcsey József, dr. Finály Gábor, dr. Márton Lajos, dr. Pap Károly, dr. Mahler Ede, Simonyi Zsigmond, Négyesy László, Zsolnay Gyula és számos más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, első sorban üdvözli Nagy Gézát a m. n. múzeumnál történt előléptetése alkalmából. Ezután *Nagy Géza* tartja meg értekezését a hun-székely írásról, illetőleg a rovásírásról. Nagy Géza elmondja, hogy a székelyírást az a körülmény kerítette ismét napirendre, hogy a nemrég elhunyt Király Pál, Tar Mihály személyében olyan élő embert talált, a ki a rovásírást még ma is a hagyomány alapján tudja. De bár Tar Mihály az apjától s az megint az apjától tanulta el a rovásírást, ez még nem dönti el a kérdést, hogy valamelyik ős nem irodalmi úton jutott-e ehhez az íráshoz, a mely a XVII. század folyamán a protestans papok, professzorok és tanulók közt általánosan el volt terjedve s a külföldi egyetemeken titkos írásként szélteben használták. Nagy Géza annak bizonyítására, hogy a székely írásjegyek ősi hagyomány s nem hamisítás a renaissance korából, argumentumait három csoportba foglalta. A magyar az írásra vonatkozó ismereteit nem mai hazájában tanulta, hanem már magával hozta ide, a mint az ír, a betű s a könyv szavak bizonyítják. Az ír szó megfelel a török jaznak, mint az ökör s a tenger a török öküznek és dengiznek felel meg. E szavak mindabból az r-ező török nyelvből származhattak át, a melyet az újabb kutatások nyomán a hun-bolgár nép nyelvének tekinthetünk. A betű szó a különböző török-tatár dialektusokban: bitik, bicsik, betik, bitü, beti formában írás, könyv, okirat, jelentésben fordul elő; de e bit, bics eredetileg olyan betűt jelentett, a melyet metszettek vagy vágtak. A könyv szó török közvetítéssel a kínai kín, írást jelentő szóból támadt. Ezekhez sorakozik a tiszta magyar rovás szó, a mely rabisch, rabuse, rabos, ravas, rhavasi formában úgy osztrák, mint balkáni szomszédainknál általán használatos s mintha olyanformát bizonyítana, hogy a rovásírás valamikor sokkal divatosabb volt, mint ma képzelnénk. A székelyek különös írásáról már a XIII. században van említés, s mint azt Mátyás király ítélő mestere, Thuróczi János följegyezte, a székelyek a betűket: «nem tintá-

val papirosra festik, ha botokra való metszés mesterségével rovás módjára használják». A székelyírás legrégibb ismert emléke, a különben csak másolatban fönmaradt csik-szentmiklósi fölirat, úgy általános jellegével, mint egyes betűivel emlékeztet a mongolföldi és szibériai, úgynevezett Jeniszej és Orkhon menti ó-török föliratokra, a melyeket csak 1894-ben fejtettek meg a dán Thomson s az orosz Radloff. Mind a két írás, az ó-török s a székely egyaránt jobbról balra halad, hisz metszeni fára nem is lehet másként, s mind a kettőben az egyes szavakat egymástól a szavak fölé rakott pontok választják el. Az ó-török írásban harmincznyolcz betű van, ebből csak négy a magánhangzó, a többi mind mássalhangzó. A mássalhangzók között al- és felhangu magánhangzókhoz kapcsolódó betűket különböztet meg. A székelyírás harminczhárom betűjéből kettő: a felhangu sz s az alhangu n teljesen azonos az ó-török írás megfelelő betűivel. Azonkívül többé-kevésbbé még kilencz betűnek: az o, ü, k, g, t, s, sz, u, r-nek rokonsága mutatható ki. Mindebből az következik, hogy a székelyírásjegyek ősrégiek, de ez írásrendszeren a latin írásmód sokat rontott s rovásjellegétől majdnem teljesen megfosztotta. *Gerecze Péter* véleménye szerint, bár a székelyírást az Árpádok korabeli krónikák s a xvii. században Gelei Katona István is említik, de ha áll az, a mit Nagy Géza említ, hogy az ó-törökben s következésképen a székelyírásban is külön al- és felhangu mássalhangzók vannak; akkor a legrégibb nyelvemlékek szerint, a melyek a ragozásban még az al- és felhang között nem tesznek különbséget, a rovásírás koholmány. *Sebestyén Gyula* a hagyományok fönmaradását fejtegeti, úgy hiszi, hogy a székely s általán az erdélyi háziipar emlékeiben kell a rovásírás nyomait kutatnunk. Nagy Géza válasza s *Kunváry Fülöp* rövid felszólalása zárta be a vitát, mely szerint határozott eredmény a további kutatásoktól várható. Titkár fölolvassa a Magyar numizmatikai társulat levelét, melyben megalakulását jelenti s erkölcsi támogatást kér. A választmány örömmel fogadta az új szaktársulat megalakulását s annak elnökségét átiratilag üdvözli. *Marczián Julián* honvéd százados Deésen (ajánlja dr. Finály Gábor) a társ. rendes tagjává megválasztatván, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gerecze Péter és Halaváts Gyula vál. tagokat kérte föl, az ülést véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT decz. havi rendes ülését 28-án d. u. 5 órakor ezuttal kivételesen a M. N. Muzeum lépcső-csarnokában tartotta meg, miután a Hunyadiak gyulafehérvári síremlékeinek másolatai itten vannak elhelyezve s a társulat most már második ülésében foglalkozik ezen emlékek ügyével. Jelen voltak: Báró Nyáry Jenő elnök, dr. Forster Gyula másodelnök, Fraknoi Vilmos püspök, Thaly Kálmán, Huszka József, Halaváts Gyula, dr. Éber László, dr. Boncz Ödön, Vásárhelyi Géza, dr. Gohl Ödön, dr. Gerecze Péter, Kunvári Fülöp ig. választmányi tagok, továbbá báró Nyáry Albert dr., Möller István műépítész, dr. Finály Gábor, Lipcsey József pénztárnok, Strobl Alajos és Tóth István szobrászok, mint meghívott szakértők és a titkár.

Elnök távozni levén kénytelen s az elnöki széket *Forster Gyula* másod-

elnök foglalván el, hivatkozva a május hó 27-iki ülésnek a Hunyadiak síremlékeit illetőleg e helyt folytatott tárgyalásaira, figyelmébe ajánlja a jelenlevő szakférfiaknak, hogy a Hunyadi János síremlékére vonatkozólag fennálló hagyományt csak az esetben helyezhetjük figyelmen kívül, ha annak helyébe a történelmi és archæologiai kritika által igazolt valóságot állíthatunk.

Ezután *dr. Veress Endre* tartotta meg értekezését a Hunyadiak síremlékeiről:

I. Mátyás király a küüllőmegyei Zsitve és Bolgács nevű birtokokat azért adományozza a gyulafehérvári székesegyháznak, «melyben — úgymond — atyja Hunyady János kormányzó, besztercei gróf, testvére László és más boldog emlékü vérrokon nyugszik», hogy ott, «azon oltáron, mely elébe testeik temetve vannak, naponként egy énekes és egy olvasó misét végeztesse» a prépostság. Az idők folyamán látták ott s említik a sírokat: Janus Pannonius, Szapolyai János erdélyi vajda, Oláh Miklós esztergomi érsek, az olasz Giovanandrea Gromo, somlyai Báthory István, a lengyel király unokaöccse s egyszázad mulva (1685-ben) az erdélyi Kreckwitz György földrajzi író.

Mint tudjuk utóbb a székesegyház és benne a Hunyadi síremlékek is több ízben feldulattak s romjaiból csak a XVIII. század elején kelt ki ismét, midőn báró Sztojka Zsigmond, erdélyi kath. püspök, 1753-ban restauráltatta. A szanaszét heverő síremlékeket utódja Bajtay József báró állíttatta ujából fel 1766-ban a tudós Szeredai Antal kanonokkal. A ki ezen munkálatokról hátrahagyott munkájában megjegyzi, hogy «semmi írás vagy jel nem találtatott, sem külsőkép, sem belsőleg, annak felbontása után» a mi a közvéleményt igazolta volna, hogy az Hunyadi Jánosé. Így tehát későbbi avatatlan kezek műve, hogy az egyik emlék vánszárára a kormányzó, a másiknak oroszlan-jára, — tehát egészen szokatlan helyre, — fia, Hunyadi László neve vésetett.

Szeredai után, mintegy száz évvel, 1852-ben Kövály László, 1868-ban pedig P. Szatmáry Károly jegyezte meg, hogy a Hunyadi János névvel jelölt síremlék «fedélzete — sokak véleménye szerint — újabb mű lenne aljánál, s hogy a tumba nem is a kormányzóé, mert rajta oly jelek vannak, melyek a véleménynek inkább ellene, mint mellette szólnak.» *Veress Endre dr.* szerint a legrégibb Hunyadi János öccsének síremléke. Kétségtelenül eredeti, autentikus XV. századbeli mű, még ha 1440-es évszáma és minusculus felirata nem igazolná is. Hibátlan csúcsíves stylu, művészi becsü munka, mely nemes arányaival, jól mintázott alakjával és címerképeivel teljesen korára vall.

A Hunyadi Lászlónak tulajdonított síremlék, nem XV. századbeli, hanem a János királyé, mit a korona diadémjének az alak fején ma is látható töredékei is igazolnak.

A Hunyadi János-féle síremléken levő alak, tényleg a kormányzót ábrázolja. Csakhogy a tumba, — úgy a mint reánk maradt, — nem egykorú, hanem a XVI. század közepéről való, vagy átalakított mű és Castaldó olasz tábornok készíttette 1551 nyarán, midőn az ország s a korona átvétele végett Erdélybe jött. Ezen adatot *Du Puy Péter* francia történetírótól tudjuk, a ki 1659-ben Martinuzzi György barátról írván tanulmányt, megjegyzi, hogy ennek hulláját Hunyadi János kormányzó síremléke mellé temették, «mely síremléket Castaldó

állíttatott fel akkoriban ujonnan — Ferdinánd megbízásából; miután a régi eredeti emlék már nem volt meg teljesen és fedőlapja megromlott.» *Veress* e restaurált síremlék művészetét is kimutatja a reá vésett mesterjegy után, — az 1579 márczius hó 24-én elhunyt Seres János kolozsvári szobrászban. A tumba két hosszú oldala csatajelenetet ábrázoló domborművével a kormányzó eredeti régi sírládájáról való, melyet már Kreckwitz is leír.

Möller István kimutatja a sírkő gipsz-másolatán, hogy az a xvi. században után lett faragva s így nem az eredeti xv. századbeli mű. Fontos körülménynek tartja még, hogy mindhárom síremlék kőanyaga ugyanazon mészkő. *Strobl Alajos* és *Tóth István* szobrászok osztják ezt a nézetet.

Boncz Ödön ragaszkodik régi álláspontjához, hogy az alak teljesen a xvi. század második feléből való s így nem lehet a kormányzó eredeti síremléke. *Éber László dr.* szintén ragaszkodik a májusi ülésben vallott nézetéhez, hogy t. i. a Hunyadi János kormányzó kivésett alakja el van cserélve s jelenleg a László sírládájának tetejét képezi. *Dr. Szendrei János* véleménye szerint az összes viselettörténeti s fegyverzeti adatok a leghatározottabban igazolják, hogy a Hunyadi János névvel jelölt alak a xvi. század második felében készült, s így a kormányzóval nem egykorú. Lehet, hogy a *Veress* által idézett francia authornak igaza van, de ábrázolhat ez az alak más erdélyi fejedelmet is a xvi. század végéről, vagy a xvii. század elejéről.

Elnök a vitát bezárja. A kérdés azonban még mindig nem tekinthető végleg eldöntöttnek.

Elnök köszönetet mond a társulat nevében Szalay Imre úrnak, a M. N. Muzeum igazgatójának a helyiség átengedéseért s egyuttal meleg hangon emlékezik meg a M. N. Muzeumnak a napokban lefolyt száz éves jubileumi ünnepélyeiről. Jelenti, hogy az elnökség ez alkalomból üdvözlő iratot intézett a muzeumhoz, mely társulatunknak bölcsője volt s mely tudományunkat, az archæológiát, a leghathatósabban segíti a mai nap is. Jelenti, hogy a társulat a jubileumi ünnepélyeken küldöttségileg vett részt. Ez ünnepélyek alkalmából való lelkes örömeinek és a muzeum iránti hálájának a társulat ez alkalommal újból is jegyzőkönyvileg ad kifejezést s egyuttal a jubileum alkalmából kitüntetett Szalay Imre igazgatót s dr. Hampel Józsefet, a régiségtár igazgatóját, melegen üdvözli.

Takáts Sándor Bécsben (ajánlja dr. Hampel József) és *Tályi Dezső* Komáromban (ajánlja dr. Cseley János) a társulat rendes tagjaiul megválasztattak.

Miután az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Boncz Ödön és Vásárhelyi Géza vál. tagokat kérte föl, — az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A MAGYAR NEMZETI MUZEUM megülte folyó évi november 26-ikán főnnállásának száz éves fordulóját. Az emlékezetes mozzanatot megörökíti egy négyszögű domborműves fémlemez az alapító nádor és Széchenyi Ferencz gróf arczképével, az ünnepségek kimagasló pontjai voltak a nádor mellképének megkoszorúzása és Széchenyi gróf természetnagyságú bronzszobrának a leleplezése.

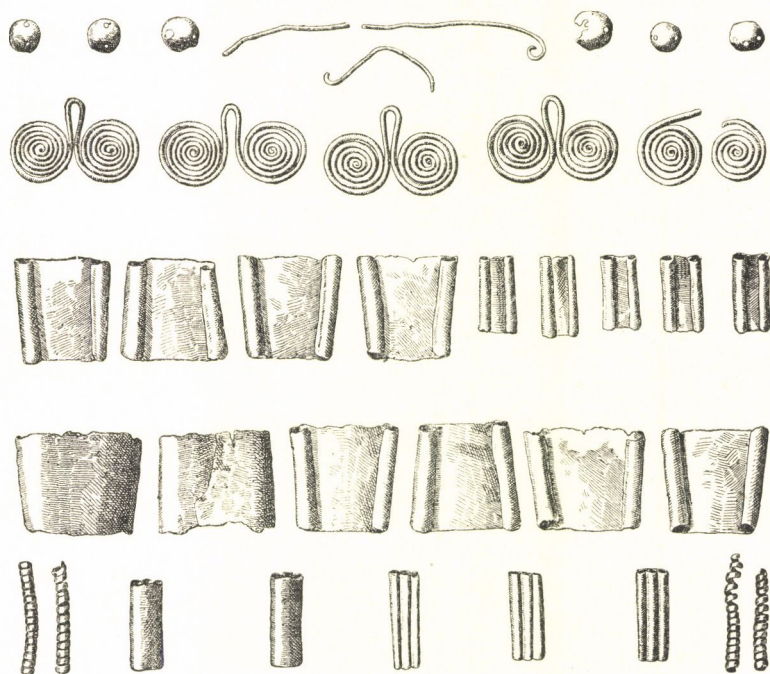
Egy diszes és gazdagon illusztrált kötet is látott ezúttal napvilágot

«A nemzeti muzeum multja és jelenje», mely az egész intézet történetéről és minden egyes osztály multjáról és jelenéről szól; irták a nemzeti muzeum tisztviselői. Folyóiratunkhoz legközelebb áll az érem- és régiségtárt érdeklő szakasz mintegy száz quarto lapon. Első fejezetében Hampel az érem- és régiségtár történetét adja, ezután dr. Éber értekezik az őskori emlékekről, dr. Mahler az egyiptomi emlékekről, Hampel az antik, népvándorláskori és a hazai élet emlékeiről, dr. Éber ismerteti a muzeum szobrászati gyűjteményét, Nagy Géza a hadtörténelmi gyűjteményt, Gohl Ödön és Réthy László külön-külön az ő kezelésében lévő muzeumi éremcsoportot tárgyalja. Kapjuk e szakaszban az öreg Érdy János, Rómer Flóris, Pulszky Ferencz, Bitnitz Lajos, Jankovich Miklós, dr. Mészáros Károly és Delhaes István arczképét; az osztály térrajza mutatja, hogy az osztály az utolsó harmincz év óta nem terjeszkedhetett; a gyűjteménytárak képei között van egy az osztály dolgozó terméről, melyben egyúttal a szakkönyvtár van fölállítva, más képek az őskori, a római, a fegyvertári és kincstári termekről nyújtanak áttekintést; van számos érdekes kép az osztályban őrzött régiségekről, legtöbb a Delhaes István-féle becses gyűjtemény ismertetésére szolgál, végül van színes melléklet is a Franklin-Társulati nyomda háromszinrendszerében, mely a nemzeti muzeum legszebb erdélyi zománczú ezüst-övét ábrázolja.

ab.

A NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA 1902-ben. Botfalun (Brassó m.) a «Papdombon» rendezett ásatás eredményéből Teutsch Gyula a n. muzeum százéves jubileuma alkalmából ajándékol küldött őskori kő-, csont- és cserépmaradványokat. Különösen érdekesek a cserepek, melyeknek fölülete fehér alapon egymást metsző vagy szögben egymással találkozó egyenes sávokat mutat. Ezekkel ugyanegy rétegben voltak kovaszilánkok, szerszámok állati csontokból és egy fenékö darabja. — Perecsényben (Ung m.) az osztály megbízásából dr. Éber László ásatott föl urnasírokat, melyekből kovakődarabokat és nyolcz darab cserépedényt, bögrét és tálat hozott. — A híres tószegi «Laposhalom»-ban a nemzeti muzeum megbízásából dr. Márton Lajos folyó évi július havában ásatást rendezett és ezúttal mintegy negyven különböző csont-, kő- és cseréprégiséggel gyarapította a nemzeti muzeum tószegi gyűjteményét. Az ezúttal lelt tárgyak közt legérdekesebb egy durván mintázott kis emberi fej. Más alkalommal ugyancsak Tószegen leltek egy négylábú állatot agyagból és egy átfurt agancskalapácsot, melynek lyukában még benne van a nyél szintén agancsból, ezeket és többcserépedényt dr. Márton Lajos más alkalommal gyűjtötte és ajándékba adta a muzeumnak. Ugyancsak ő hozott Tisza-Buráról, Tisza-Beőről és Abaujból származó őskori cserépedényeket. — Ároktőről (Borsod m.) dr. Bátty Zsigmond hivatalos kiküldetés alkalmával hozott a gyűjtemény számára egy őskori obsidiánnucleust, néhány állati csontot faragás nyomaival, egy kővéső csiszolt töredékét és edénycserepeket, melyek típusuk és díszítésük szerint a régibb középkorból származnak. — Hazai származású, de ismeretlen lelhelyről való igen csinos kőkalapács élfelöli darabját szereztük meg kereskedő útján. Azokhoz a hazánkban ritkán előforduló idomokhoz tartozik e példány, melyeknek külsején a tengely irányában fino-

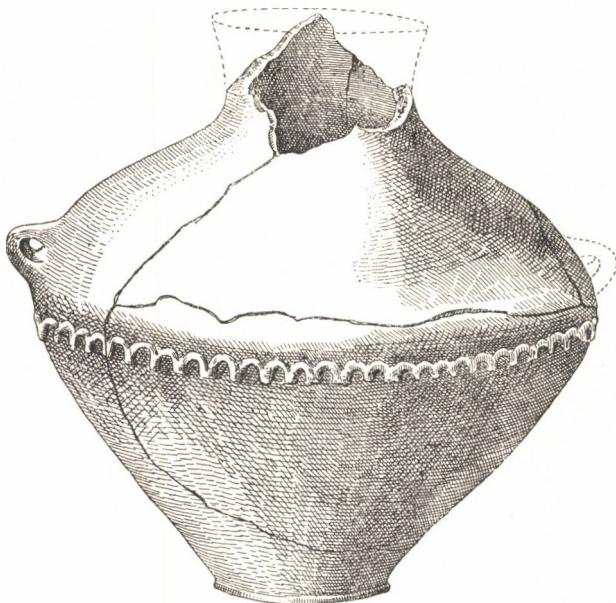
man kicsiszolt keskeny lécdísz vonul a pengén végig, a lyuk tájékán eredvén, melynek környezete a pengétől gyöngye behajlással külön válik. — Almásfüzitőn dr. Löwinger Vilmos birtokán vasuti földmunkálatok alkalmával több rendbeli urnasírok kerültek elő; a nagyobb urnákból egy 49 cm. magas két-fülű karcsúbb példányt és egy csonka négyfülű 45 cm. magas gömbölyded edényt a tulajdonostól ajándékba kapott a nemzeti múzeum. — Makóról való 10 cm. magas füles cserépkancsót ajándékozott Ágoston István. — Szatmár-megyei eredetű csiszolt kőszerszámot vettünk, mely nyilván nagyobb «gyalu» idomú szerszámból készült; mikor az kettétört, a nyél számára lyukat furtak át rajta s így kalapácscsá változtatták. — Vingáról (Bács m.) származó csiszolt

ÓCSAI BRONZLELET (PEST M.) $\frac{2}{5}$ n.

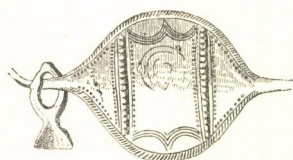
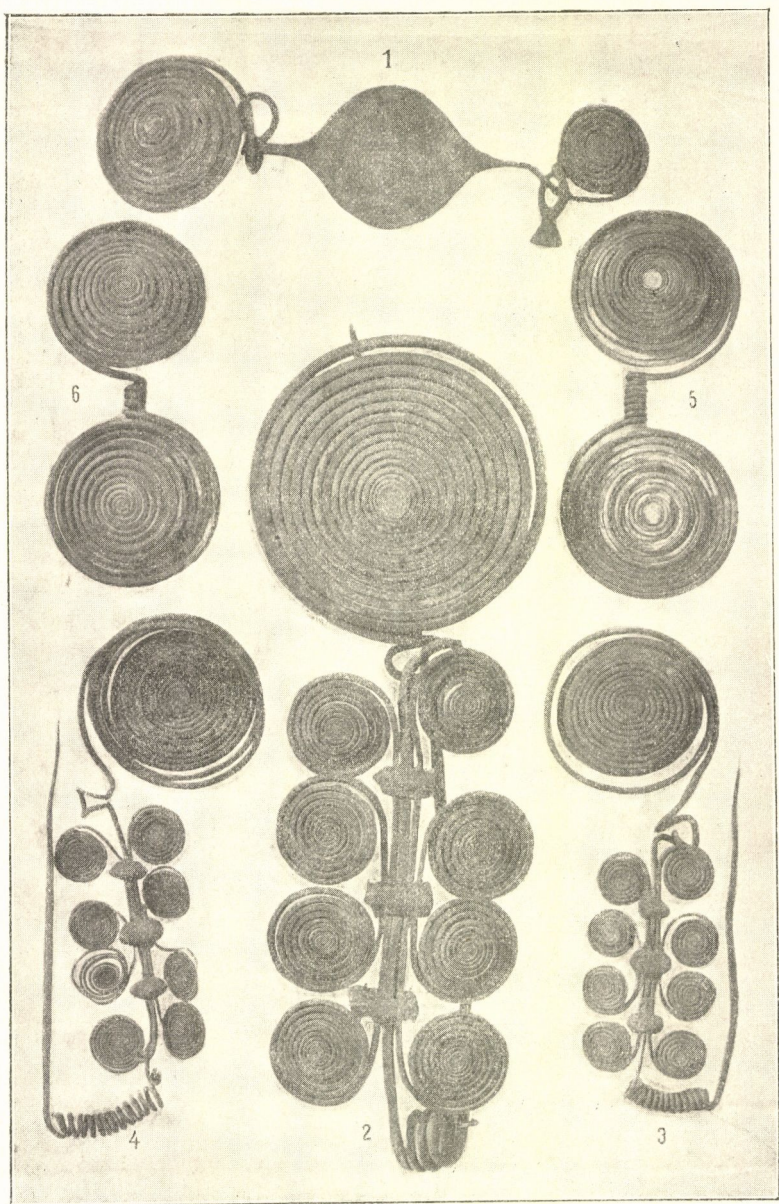
és átfurt kőbalta töredékét és egy csonka fenőkövet ajándékozott ifj. Schäffer Vilmos, Pokorny Péter pedig ugyancsak Vingáról való apró hosszukás, mintegy 4.5 cm. hosszú olvasztó tégelyt hozott ajándékba. — Csepel-Újfaluról Knöbl Károly ajándékozott a múzeumnak egy gömbölyded hasu cserépedényt és egy öntőmintát homokkőből, mely mindkét szélesebb oldalán karikák öntésére szolgált. — Bihar-Félegyházáról a Gyapoly-pusztáról hivatalos uton érdekes őskori rézleletet szerzett a múzeum. Volt benne egyenes tengelyű zömök csákány és egy hosszabb, de hajlított tengelyű csákány; az előbbinek hossza 17 cm., az utóbbié 24.5 cm. Még érdekesebb a harmadik tárgy, egy nyárs forma penge, mely tövén 2.5 cm. széles és végefelé keskenyül; mindkét végén csonka, alja lapos felső fölületén tompa gerincz fut végig, a gerincz két lejtő-én hegyesszögbe rakott vonalkák ékítik. — Kerepesről (Pest m.) szereztünk

egy őskori rézcsákányt; egyik vége tompa, a másik éles, hossza 15.5 cm. — Állítólag Szeged vidékéről származik egy őskori rézcsákány két darabja, a nagyobbik töredék hossza 14 cm., a kisebbiké 11 cm.; a mikor a csákány ketté tört volt, mind a két részét külön-külön szerszámul használták. — Egy bel-földi, de bizonytalan lelhelyű aranykincs vétel útján került a múzeumba. Csupán két darabot lehetett megmenteni. Egyik sima négyélű nyílt végű aranykarperecz, melynek súlya 27.5 gr., a másik egy négyágú aranylemez, melynek csucsbaftató ágai derékszög alatt indulnak, három ága hosszabb, egy rövidebb, a rövid ág csúcsa táján két lyuk lehetővé tette, hogy a lemezt valami alapra erősítsék. Az egyik hosszabb kar csonka. Az ékszer súlya 17.5 gr. legnagyobb átmérője 16 cm. — Domanizson (Trencsén m.) a gróf Erdődy-féle birtoknak a községi határ felé eső szélén ez idei őszi földmunka alkalmával

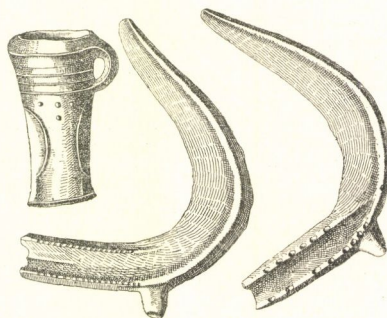

ÓCSAI URNA mintegy $\frac{1}{4}$ n.

érdekes bronzlelet jutott fölszínre, melynek megmentésében elismerés illeti az uradalmi titkárt Bodó Lipót urat. Dr. Thallóczy Lajos közbenjárására gróf Erdődy Imre és neje szül. Migazzi Irma a főnkelt szellemű honleány a nemzeti múzeumnak ajándékozták. A lelet nyilván egy bronzkori család kincsestárából származik, mert legfőbb darabjai két fibulapár, egy nagyobb sodronyos díszfibula s egy más magára álló fibula. Valamennyit feltüntetjük az idecsatolt ábrákban és mivel a lemezes középtag az egyik fibulán (4.) mindkét oldalán vonalakkal díszített, a második oldal ábráját is adjuk. (4. a.) A magyarhoni bronzművesség ez ékítő tűkben fejlettsége legmagasabb fokát érte el. Volt a leletben még egy csonka köpös véső (7.) finoman mintázott szájdudorral, a fül táján harántosan futó párhuzamosokkal, oldalt a szárnyakra emlékeztető domború szelvényekkel és közben domború csücskökkel. Végül hozzátartozik

Az 1. sz. fibula középső
lemeze hátulról.

DOMANIZSI BRONZLELET (TRENCSEN M.) $\frac{1}{3}$ n.

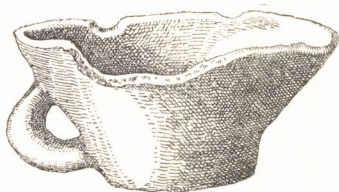
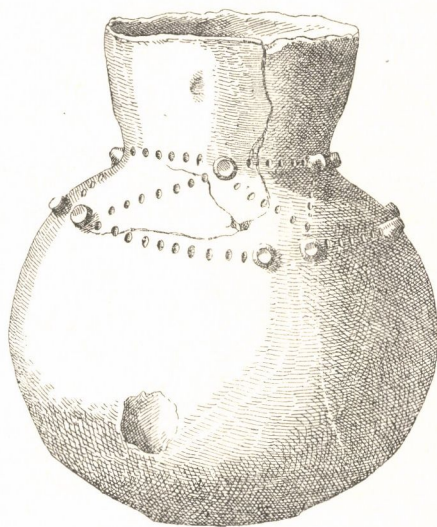
a) BATTAI AGYAGRÉGISÉGEK $\frac{1}{2}$ n.

b) BATTAI CSERÉPEDÉNYEK $\frac{1}{2}$ n.

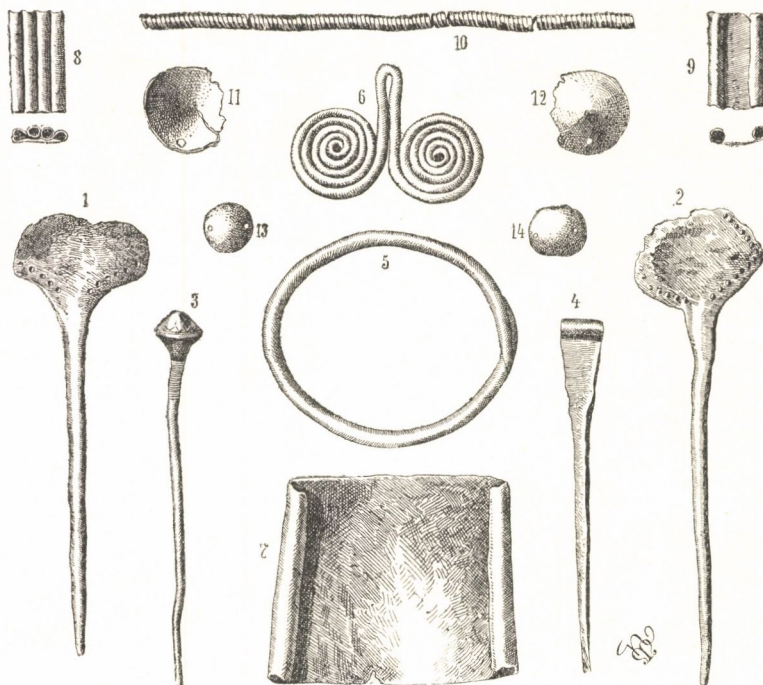

c) BATTAI BÉLYEGZŐ $\frac{2}{3}$ n.

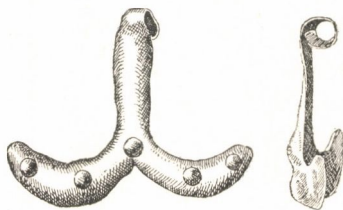

d) BATTAI CSERÉPEDÉNYEK $\frac{1}{4}$ n.

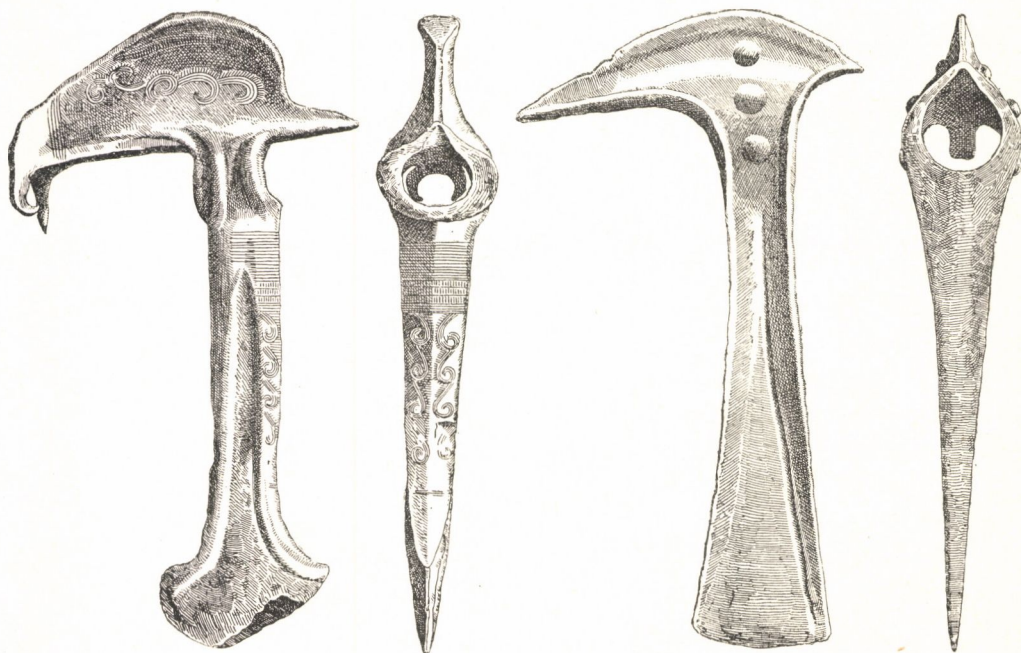
két sarló (8. és 9.) nyélbevaló karimás szélű tövel és a karimából kiálló pecszeggel. — Ócsán (Pest m.) az üveghegyi dűlön az 1902. év folyamán urnatemetőre akadtak, melyből a nemzeti múzeum megszerezhetett egy nagy urnát (ábra) három cseréptöredéket és 78 db. apró bronztárgyat, melynek jellemző példányait bemutatjuk az idecsatolt kis táblán. A hengerded tekercsek (legalsó sor) a bronzpléhes csövecskék (legalsó sor), a hengerded szélű négyszög lemezek (alulról 2. és 3. sor), valamint a kettős korongú kis sodronytekercsek (alulról 4. sor) s a különféle hajlású sima sodronydarabok (legfelső sor) ívek részeinek látszanak, míg a bronzpléhből készült gömbszelvényű pitykét (legfelső sor) a rajtuk rendszeren meglévő két lyukacsán át a ruházatra erősíthették. — Sajó-Vámoson (Borsod m.) az idei évben földmunkálatok alkalmával egy gyűjtéléses bronzlelet került elé, melyből a nemzeti múzeum Wille Lajos tisztartó szivességéből egy sorozatot megszerezhetett, míg másrésze szerte ment. Két izben kaptunk a leletből tárgyakat, az első szállítmányban volt egy tömör bronzkarperecz tompa nyílt végekkel, fölületét csoportokba helyezett párhuzamosok ékítik, egy szárnyas véső abból a típusból, melynél a szárnyak a penge irányában körded hajlásban összefutnak és egy hengerded pálczájú bronzcsákány. Ugyanolyan volt a második szállítmányban, továbbá volt benne két hasonló szárnyasvédő és kilencz karperecz, mely egészben szintén olyan volt, mint az előbb említett karperecz. — Battáról (Fejér m.) szerzett az intézet egy odavaló gyűjtő révén 43 db. őskori és antik régiséget. Az előbbieik közt legnagyobb számmal voltak cserépedények, hálósúlyok és volt köztük két csiszolt kőszerszám. Az antik régiségek közt említésre méltó két bronzfibula és egy csonka bronzmécses. Más alkalommal Battáról szereztünk örlőköveket és agyagtárgyakat, melyek közt a legérdekesebb egy mintázó bélyegforma tárgy fölületén derékszögökbe helyezett kidomborodó vonaldíszekkel (*a—d.* ábrák). — Ugyancsak Battáról szerzett a nemzeti múzeum egy gyűjtéléses bronzleletet, melyből egy sorozatot ábrákban is bemutatunk. Van köztük (I.) két csinos fogas (1. és 2. ábra), melyek a magyarhoni bronzregioban divó idomokat példázzák, egyiket vonalas díszek, a másikat gömböcsök ékítik. Egy fecskefark idomát példázó csüngő ékszer fölületén is látunk ily gömböcsdíszeket (II.) Egy kis táblán (III.) ugyan-e leletből származó tüket (1.—4.) karpereczet (5.), kettős korongú csüngőt (6.), hengerdedszélű lemezeket (7.—9.), sodronyos hengereket (10.) és fölvarrásra szolgáló pitykés pléheket (11.—14.) mutatunk be, a milyenek nagy számmal voltak a leletben. Voltak azonkívül a leletben lándzsacsúcsok, karpereczek töredékei és egyéb csonka darabok. — A tolnamegyei Regölyről szórványosan előkerült s alkalmilag összegyűjtött számos bronzrégiséget szereztünk a kereskedésből. Legtöbbje őskori volt, néhányat rajzban is bemutatunk. Érdekes egy korongos tekercsű csonka fibula, melyen a végső korongon kívül ötször ismétlődik a sodronynak 8-as idomú hurkos hajlása. Hasonlókép érdekes egy simplaidomú kengyeles fibula darabja; tüje hiányzik, de megvan az egyenes kengyel és a tű befogadására szolgáló lapos formájú visszahajlás. Egy kis szárnyas nyílcsúcs, néhány gazdagon tagozott gombos végű kések, karpereczek s egyéb tárgyak töredékei valószínűleg gyűjtéléses leletből származnak. Ugyanazon szállítmánnyal érkezett egy római

II. BATTAI LELET $\frac{1}{2}$ n.

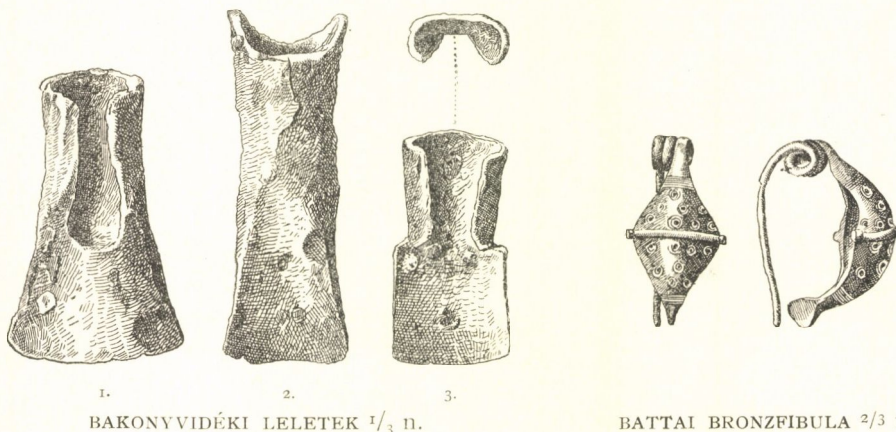

III. BATTAI CSÜNGŐDÍSZ $\frac{1}{2}$ n.

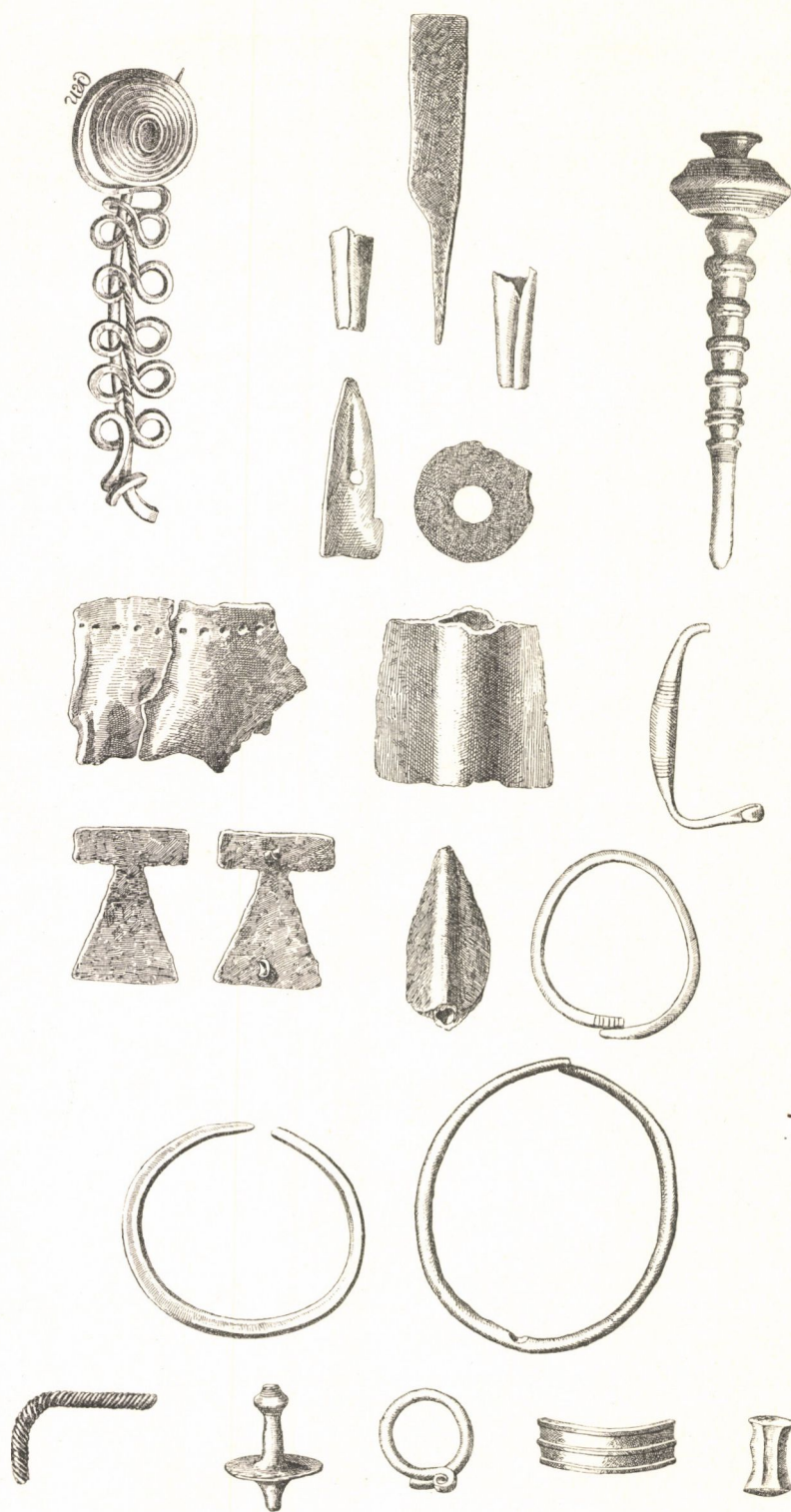

I. BATTAI BRONZRÉGISÉGEK $\frac{1}{2}$ n.

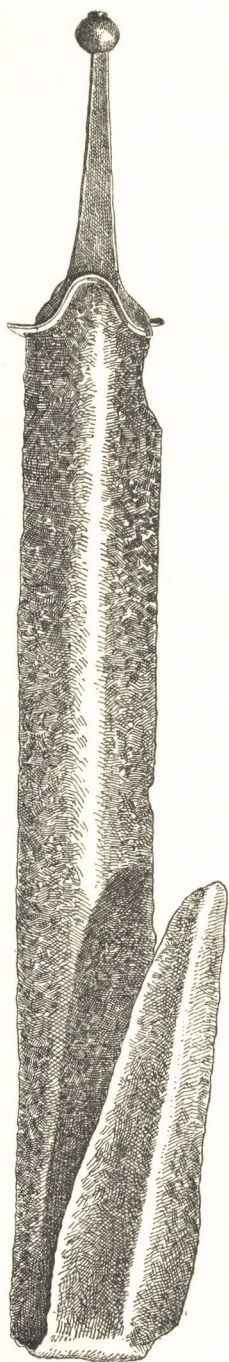
bronzkulcs és egy csonka római fibula. — Istvánfalváról (Temes m.) való köpüs bronzvésőt ajándékozott Damaszkén Arzén és Nagy-Enyed vidékéről származik egy más köpüs véső, melyet vétel útján szereztünk. — Kereskedő útján állítólag Kalocsáról származó bronzkardpengét szereztünk. A rövidebb pengék közé tartozik, hossza csupán 41.5 cm. a tőfelőli markolatba való lemezes nyujtványnyal együtt, mely körded formában kiszélesbül. Vele járt egy 8.8 cm. hosszú tömör bronzkup, mely lyukasztó szerszámnak látszik. — Állítólag Prahováról (Szerbia) származó bronzhorgot szerzett az osztály kereskedőtől. Egész hossza 3.3 cm., idoma annyiban tér el a rendesen kampós formájú horogétól, hogy hegyes vége fecskefark módjára kétfelé ágazik. — A nemzeti múzeum a boldogult Mihály János bakonyvidéki régiséggyűjteményéből szerzett egy hornyolt pengéjű köpüs bronzvésőt. — Hét csonka bronztöredéket a Szerémségből ajándékol kaptunk Fejér Józseftől. — Buda-

BAKONYVIDÉKI LELETEK $\frac{1}{3}$ n.BATTAI BRONZFIBULA $\frac{2}{3}$ n.

pesten a magy. kir. első festészeti mesteriskola kertjében előkerült tokos vésőt dudoros széllel és alatta párhuzamos lécdíszekkel ajándékba küldött Benczur Gyula. Hossza 10.2 cm. — Kereskedő útján szereztünk magyarhoni származású áttört művű csüngő dísz bronzból. Idoma legközelebb jár a Bronzkor II. kötetében ábrázolt (CXXXIII. t. 4. sz. mezőberényi lelet rokon csüngő ékszeréhez. — Új-Mindszenten (Baranya m.) lelt kacsafejű csüngő mécsesfélét ajándékozott Ország Lajos. A tárgyat lebegő csónakhoz lehet hasonlítani, melynek teste gömbölyded kerek felső nyílással, a hossz tengely irányában mindkét végén hosszúcsőrű madárfej emelkedett ki, melyek közül már csak az egyik van meg, a nyak tövén apró fül szolgált a fölakasztásra; a csőr tövéig hossza 6 cm. A tárgy idoma legközelebb jár a két szent-vidi madárfejű ékszeréhez (M. Bronzkor Eml. III. k. CCXXXVIII. t. 18. és 19. sz.). — Az aradi múzeumban Magyar-Pécskáról (Arad m.) származó négy öntőmintát őriznek vésők és csákányok készítésére; e folyóiratban Dömötör László tanár rajzok kíséretében ismertette (1902. 271—274.). Ugyancsak az ő révén szerzett a régiségosztály ez érdekes mintákról gipszmásolatokat. — Kőszegről b. Miske Kálmán egy őskori csonka agyagbálvány gipszmásolatát küldte ajándékba. —

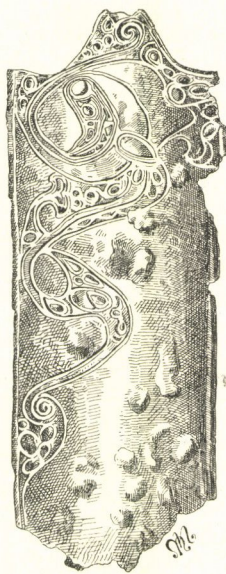
REGÖLYI BRONZRÉGISÉGEK I/2 n.

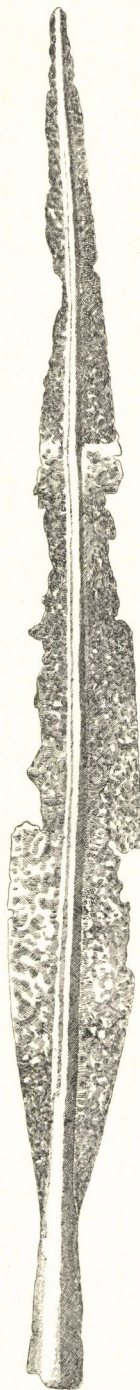
I. a) $\frac{1}{3}$ n.

I. b) $\frac{1}{4}$ n.

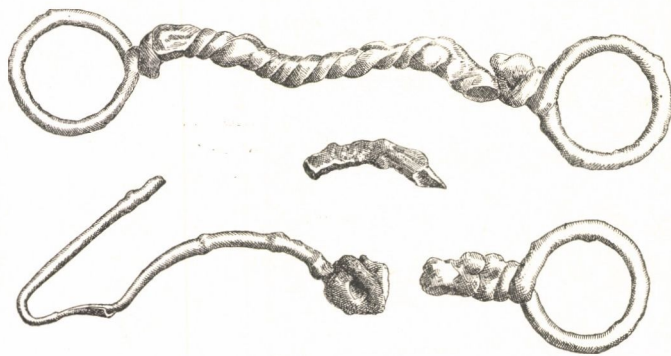
I. c) $\frac{1}{2}$ n.

2. $\frac{1}{4}$ n.

SIMUNOVECI LELET (SZERÉM M.)

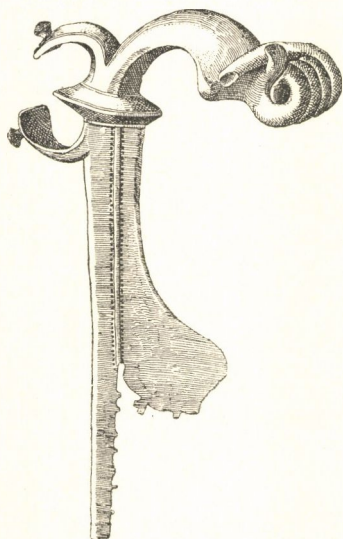
Mihálydy János az egykori bakony-szentlászlói lelkész és érdekes gyűjtő hagyatékából három hallstattizlésű vasszerszámot szerzett a múzeum. Egyik (1. ábra) tokos véső, találták Zöröktetőn, jellemző a szélének két oldali hegyes kiemelkedése. A másik kettő szintén a Bakony vidékéről származik, a hallstatti izlésben divó füles vésők kétféle változatát képviseli. Ugyanabból a gyűjteményből származik két bütykös buzogányfej bronzból. — Simunovecről (Szerém m.) La Tène izlésű sirleletet szereztünk. Volt benne egy erőszakosan meggörbített vaskard (1. a), megmaradtak töredékek (1. b) és az egyik töredéken a fejlett La Tène izlést jellemző vonalas és laposan kidomborodó díszítések (1. c). Hozzá tartozik egy 73 cm. hosszú vaslánda (2. ábra), szárnyai keskenyek és középgerinczén mindkét oldalán erősen kiszőkő keskeny lécz domborodik ki. Volt még a leletben vassodronyú fibula, egy darab a sodrott erős vaslánczból és három 4—4,3 cm. átmérőjű vaskarika (3—6. ábrák). — Állítólag Fejér megyéből való La Tène izlésű vasláncsát szerzett a múzeum vétel útján, köpűje és

3—6. SIMUNOVECZI LELET $\frac{2}{3}$ n.

szárnyainak a szélei sérültek, hossza 33 cm. Talán ehhez a láncsához tartozott a láncsa póznájának egy alsó szöge; a szög vasból való és ugyanazon tengelyben álló két csúcsa van, melyet vízszintesen álló korong választ el egymástól, a felső csúcs keskenyebb, ez belémet a póznába, míg az alsó csúcs erősebb és szabadon állott. — Aszárról (Komárom m.) egy vassarlót szereztünk, melynek idoma majdnem a körszelvényt közelíti meg, pengéje átlag csekély szélességű és tövén keskeny hossznegyszögű lemeze van a nyélbe való erősítésre. — La Tène izlésű kis bronzfibulát (ábra) szereztünk Battáról (Fejér m.). Teste hólyagos, külsején harántosan futó lécztaggal, fölületét pontozott körök, a két szűkülő vége táján harántosan álló vonalcsoportok ékítik. Egyik vége kéthajlású sodronnyal a tübe megyen át, a másik végén a tű végének befogadására szolgáló szorító hiányzik, csak a kiszélesbülő lemezke van meg, melyen az rajta állott. — Kereskedő útján állítólag Erdélyből származó érdekes aranykarpereczet szereztünk, melynek két nyílt vége bikafejű, sikerült képét a n. múzeum emlékkönyvében tettük közzé. Átmérője 10,7 cm., súlya 612 gr. Volt már a n. múzeumban egy (90. l.) hasonló aranykarperecz, de a két bikafej szarvai hiányzanak rajta. — Herczeg-Márokról (Baranya m.) származó aranykarpereczet

hivatalos úton szerzett a múzeum. Az érdekes tárgyat külön értekezésben ismerteti dr. Éber László. Belső kerülete 32 cm., súlya 164.5 gr. — Egy aranykarperecz kiegyenesített végső darabját szintén hivatalosan szerezte a múzeum. Jellemző idomáról dr. Éber Lajos az előbbi aranykarperecczel együtt külön értekezik. A töredék hossza 14 cm., súlya 110 gr. — Baracsról (Fejér m.) való egy kettős bronzsodronyból álló karperecz és valamely tektonikus czélra szolgáló bronzlemez, melyet laposan kidomborított Medusa-fej diszít, hossza 9.5 cm., szélessége 5.6 cm. — Battáról (Fejér m.) való egy szárnyas bronzfibula csonka

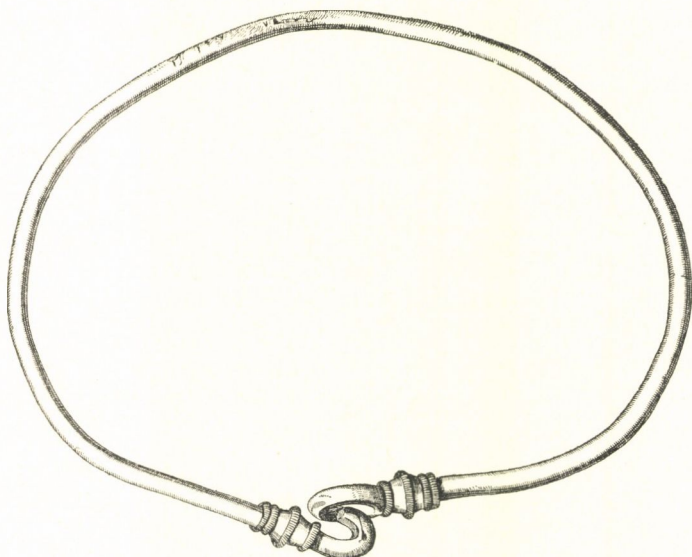
BATTAI BRONZFIBULATÖREDÉK
2/3 n.

darabja, csak a fejrésze a rugóval van meg, a tűje hiányzik, szárnyának a fala áttört módra volt diszítve, ábráját $\frac{2}{3}$ nagyságban ide csatoljuk. — Dunapenteléről (Fejér m.) hét föliratos római emléket szerzett a n. múzeum dr. Kuzsinszky Bálint közbenjárásával. Egyet dr. Kuzsinszky ajándékol adott, a többi vétel. A föliratok közt van öt, mely várja a közzétételt. — Csinos provincialis munka két satyr mellképe bronzból. A mintegy 10.5 cm. magas mellképeket egymásra való tekintettel mintázták; egyik inkább balra, a másik inkább jobbra fordul. A satyrt jellemzi a torzonborz haj, a magasra nyújtott hegyes állati fül, a bal vállát állati bőr borítja és gyümölcsköteg van a bal hóna táján. A mellképből hátra felé négyszögű simafalu bronzhüvely van, melybe farudat lehetett illeszteni, a hüvely falán átjáró lyukak szolgáltak az erősítésre. A két mellképet Ettyeken találták (Fejér m.) és jogos az a föltevés,

hogy ezek is úgy, miként a sárszentmihályi, tétényi és somodori hasonló bronzfejek kocsi diszítésére szolgáltak. Vétel útján szereztük. — Más római kori sírok maradványait szerezte a n. múzeum Kálozról (Fejér m.). Dr. Éber László a múzeum megbízásából járt a hely színén és megmentett a sírletekekből, a mit még lehetett megszerezni. A vasalkatrészek, melyek ott előkerültek, azt engedik következtetni, hogy kocsi alkatrészei voltak és azért Kálozon is ugyanolyan sír maradványaival állunk szemben, a milyen a nagy-loóki, tétényi, somodori és sár-szentmihályi volt, melyekben a halottat kocsijával együtt temették. A kocsin kívül volt bronzmécses, voltak a leletben bronzkorsók, cserépedények, üvegedények és kisebb tárgyak. — Kajászó-Szent-Péterről (Fejér m.) négy szárnyas bronzfibulát és három római cserépedényt szerzett a múzeum vétel útján. — Fejérmegyéből való kis szívidomú bronzlemezket ajándékba kapott a múzeum; hossza 3 cm., szélessége 2.3 cm. — Állítólag Tolna megyéből való egy aranyékszer, mely valami tektonikus czélra szolgált. Lehajtott karimájú ovalis lemez külsejét filigrán diszitmény borítja és közepét karneol kő foglalja el. Hosszabb átmérője 7.5 cm., kisebb átmérője 4.8 cm. — Püspök-Bogádról (Baranya m.) hivatalos úton antik ezüstcsatot szereztünk, melynek pántos

lemeze csonka; együtt volt Kr. u. iv. századból való Constantinus M.-féle apró bronzérmekkel. — Pécsről Juhász László buzgó gyűjtő gyűjteményéből megszerezte a n. múzeum azt a leletet, melyről Juhász az Arch. Ért. 1901. 174. lapján értekezett. Az ottani homokbányai dűlön egy 32·5 hosszú, 29·5 széles és 11·5 cm. magas vasládikában találtak három füles bronzkorsót és egy hajlított árforma vasszerszámot. Az egyik korsó fölületét bevéssett vonalas rajz díszíti, levélkoszorú, Herakles és két satyr alakja. — Dr. Darányi Ignác miniszter úrnak köszönjük az idahofi majorban az 1901. évi novemberben előkerült Dalmatius-féle föliratos bronztablát, melyet neki a földbirtokos György lippe-schaumburgi uralkodó-herczeg nagy érdemei elismeréséül följánlott. Dr. Darányi ez emléktablát nov. 25-én a n. múzeum száz éves jubileuma alkalmával ajándékozta a nemzetnek. Közzétük a fölirat magyarázatát Momm-sentól (Arch. Ért. 1902. 289 s k. II.) és adtuk (u. o.) a tábla fénynyomatos képét. — Mitroviczáról, a régi Sirminium területéről, vétel útján két római bronzszobrocška került a n. múzeumba. Egyik 12·5 cm. magas és Venust ábrázolja, a hogy fölrakja fejére hajfűrtjeit; a másik bacchikus ifjú mellképe fején repkénykoszorúval, magassága 6·5 cm. — Vétel útján sikerült néhány kisebb régiséget megmenteni, mely évekkel ezelőtt állítólag Sziszek közelében a Kulpa szabályozásánál előkerült. Volt köztük négy ólomtablácska ép és csonka bekarczolt római cursivirással, három ólomplomb, egy 1·5 cm. hosszú kis bal-tácska, csontból való játékkocška és két római cserépmécses. — Állítólag Esztergom megyéből szereztünk kereskedő útján egy kis csonka bronzdíszítményt, mely Medusat ábrázol, három féldrágakövet bevéssett ábrákkal és egy üvegpasztából való cameot két egymásba kulcsolt kezét ábrázoló domborművel. — Ó-Szőnyről származó néhány apró római régiséget vétel útján szereztünk, nevezetesen: egy áttört művű lemezes bronzfibulát, egy füles bronztűt, egy 2·8 cm. magas üvegpalczkocskát és a leg. I. adj. p. f. cserépbélyegét. — Más alkalommal ugyancsak a kereskedés útján egy 7·5 cm. magas laposan öntött római ólom-szobrocška került a múzeumba, Venust ábrázolja, feje és jobb karja hiányzik. — Vasuti munkálatoknál Tata-Tóvároson sok apró római régiség került elé, melyet az odavaló m. kir. államvasuti osztálymérnökség küldött be a n. múzeumnak. Egészben volt 46 különféle tárgy, köztük több római bronzfibula, többnyire csonka, bronzszélén láncz, szög, több terrasigillata töredék, néhány bélyeges, volt több cseréptárgy és üvegtárgyak több töredéke. — Csákvárról (Fejér m.) Rácz Géza plébános küldött ajándékba egy római téglát, melyen IIAD látható, nyilván a (LEG)IIAD bélyegének hiányos nyomása. — Aszár-ról (Komárom m.), származó római bronzkörzöt szerzett a múzeum kereskedő útján. A körző szárai 17·5 cm. hosszúak, külső oldalukat csoportokba rakott párhuzamos és egymást keresztező egyenesek díszítik. — A császári leletek (Komárom m.) antik sírok a Kr. utáni iv. századból, külön tárgyalásban részesültek. Dr. Mahler Ede, a ki a hely színén a sírleleteket kiemelte, előadta a lelet előfordulási körülményeit, dr. Kuzsinszky Bálint ismertette a föliratos emlékeket és e sorok írója méltányolta a művészi érdekű darabokat. (Arch. Ért. 1902. első füzet.). — Szernyéről (Veszprém m.) származik egy szárnyas bronzfibula; hiányzik a tüje, lemezes szárnyát sorosan rakott áttört pontok

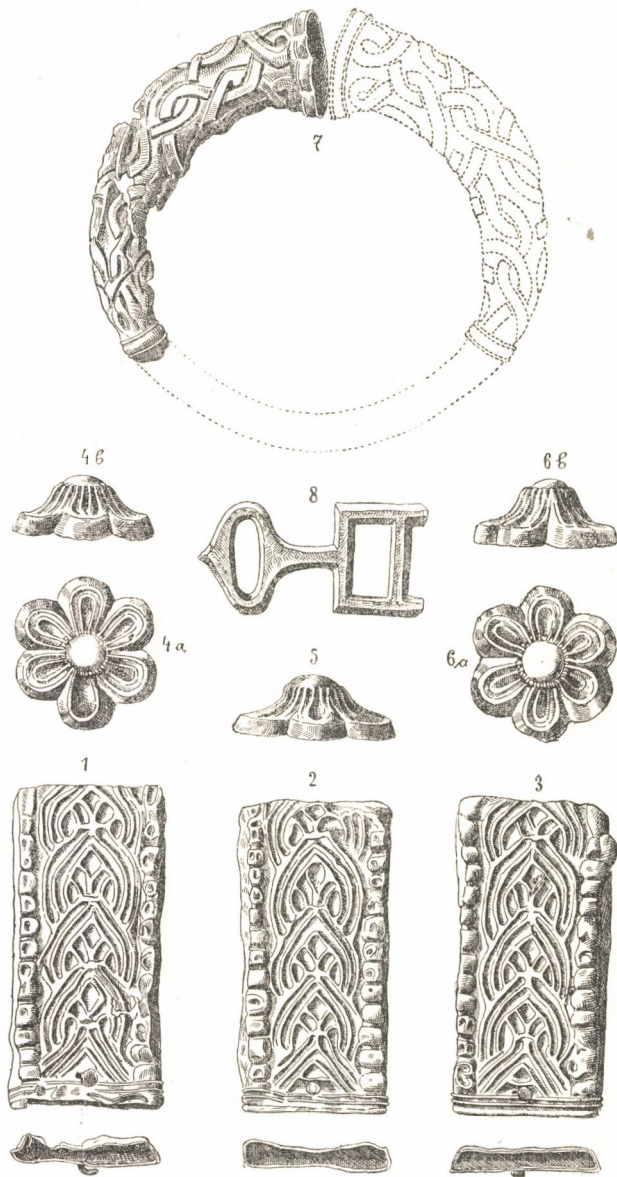
ékitik; hossza 12'5. Zatkalik János ajándéka. — A Mihálydy János-féle bakonyvidéki gyűjteményből szerzett a múzeum néhány antik tárgyat. Köztük a legbecsesebb egy dombormíves díszű bronzmécses, rajta öszvéren heverő Silenus, nőstény párducson heverő Bachus és egy kis Genius képe domborodik ki; egy hét oldalú bronzcső töredéke, rajta a római vígjátékban szereplő kopaszfejű horgos orru Pappus feje, egy apró mintegy 4'6 cm.-nyi fekvő Abundantiát ábrázoló bronzszobrocska, 10 cm. hosszú töredék satyr kőszobrából, megvan a törzs és rajta a hossza szakáll egy darabja, a balkéz, mely billikomot fog és a válláról lecsüngő állati bőr darabja. Egy korongos idomu bábsütő minta cserépből, ülő Roma vagy Minerva mélyített alakjával. Antik bronzfibula félkorongos fejjel, a milyen a Krisztus utáni III. és IV. században Pannoniában dívott, néhány kulcs és festék dörzsölésére szolgáló 11'5 cm. hosszú, 16'7 cm. széles

ARANY NYÁKPERECZ SZAMOS-UJLAKRÓL $\frac{1}{2}$ n.

kölemez, ez utóbbi Kis-Árpásról származik. — Paloznokról (Zala m.) szerzett a múzeum vétel útján, egy 17 cm. csinos hosszú bronzszobrocskát, mely ülő griffet ábrázol, fejét szabadon mintázták, testét mint domborművet üresen hagyták; tektonikus alkalmazásban gyaloghintón vagy egyéb nagyobb tárgyon díszül szolgálhatott. — Szombathelyről a régi Sabaria területén lelt három antik fibulát, egy bronzgyűrűt és egy gombidomú bronztöredéket küldött ajándékkul Stromsky Sándor mérnök úr. — Állítólag Tordáról való két római bronzszobrocska, melyet vétel útján szereztünk. Egyik 12 cm. magas, a trónoló Plutót ábrázolja, a másik Minerva mellképe, magassága 9 cm. Az istennőt sisakkal, pánczélosan és paizsát fogva ábrázolja. — Dr. Darányi Ignác m. kir. földművelési miniszter úr Bethlenből (Szolnok-Doboka m.) római köztársasági korabeli denárokkal együtt előfordult ezüst nyakgyűrű gombos végét ajándékozta. — Szamos-Ujlakról (Szilágy m.) hivatalos úton egy 260'5 grammot nyomó

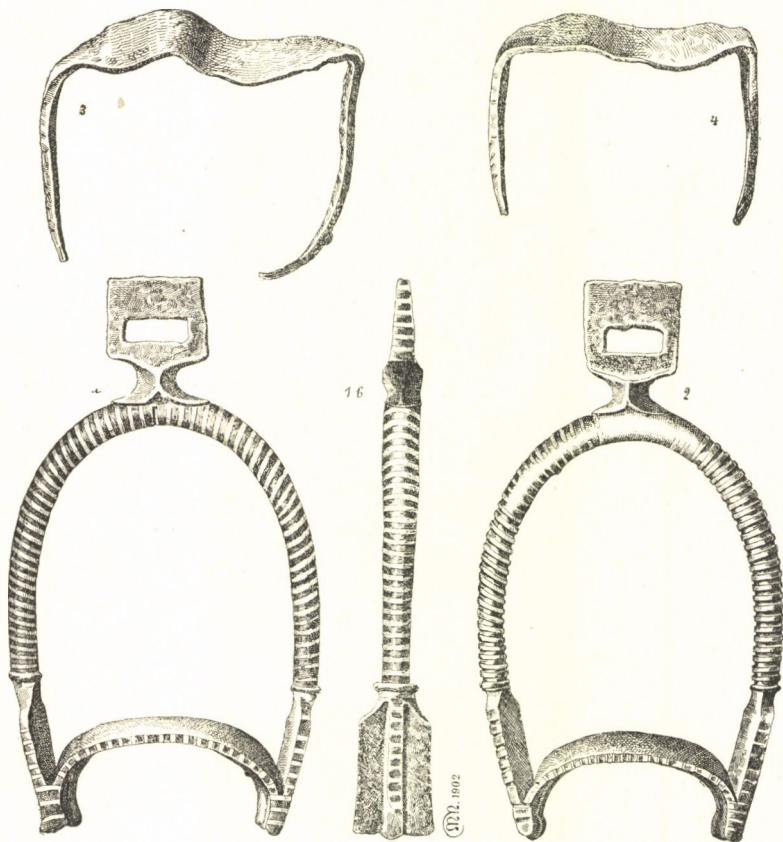
antik nyakperezet szereztünk (ábra). Pálczája sima és kerekded, egyik végén gyűrű, másik vége kampósan hajlik. Mindkét végét gyöngyszerű vastagodás ékíti, melyet legerősebb kihajlásán és mindkét szélén rovátkolt keskeny

VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) A) $\frac{2}{3}$ n.

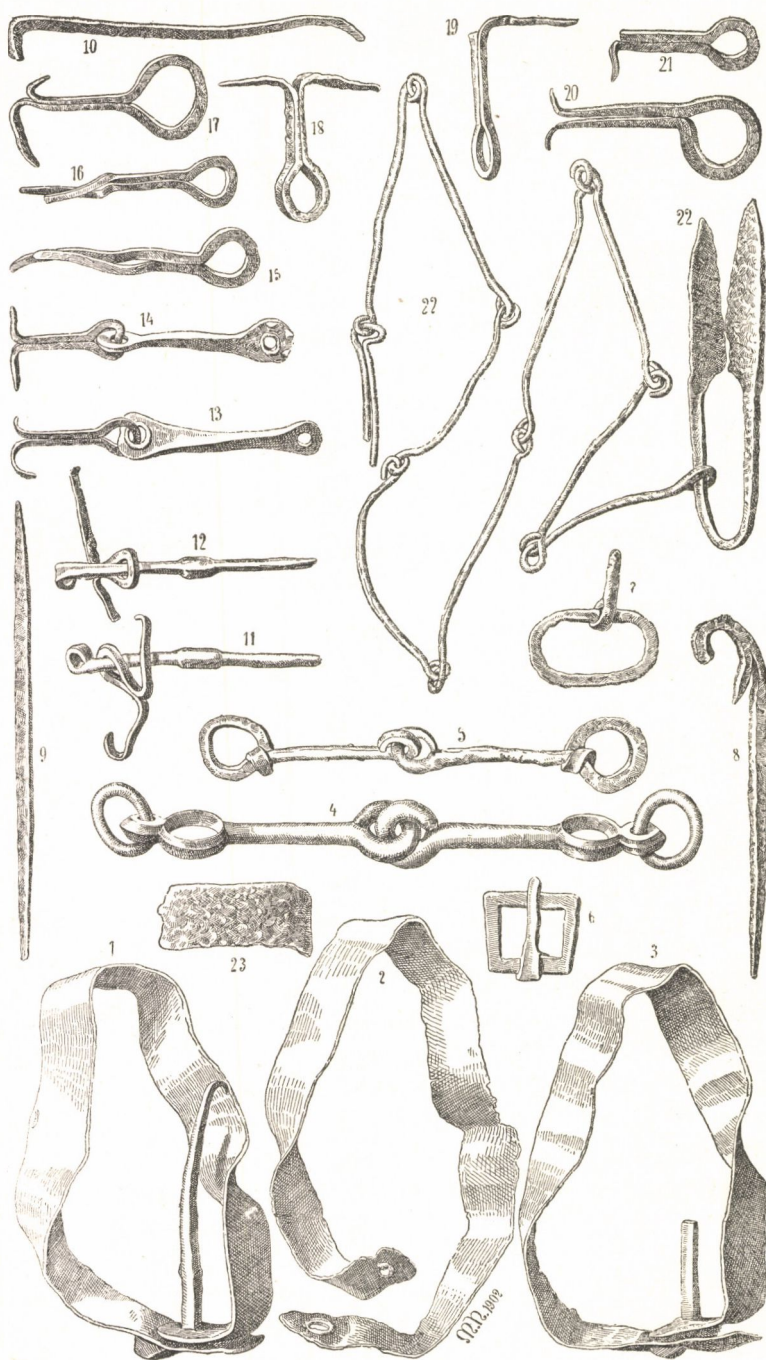
sodronygyűrű körít. — Állítólag Gödöllő vidékéről való 438 db gyöngy, melyet Kemény Kálmán ajándékozott. A gyöngyök anyaga, színe és idoma olyan, a mely miatt azt kell hinnünk, hogy jazyg sirból származnak. A legtöbb átlátszatlan üvegpasztából való, van azonkívül köztük kőből, agyagból és kagylóból

készült kerek, hosszúkás vagy élbemetszett idom. — A régi Palmyra romjaiból Fadlalallah el Heddad Mihály ezredes úr hozott a n. múzeumnak néhány ott kiásott becses antik szobrot és apróbb tárgyat, nevezetesen egy antik női mellszobrot, két férfifőt és három agyagmécsest. — Tisza-Nagy-Révről (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) egy arany fülönfüggőt szereztünk, a karikáján áttört művű aranypántos koczkával; az áttört három- és négyszögökben gránáttáblácskák ültek, melyek még megvannak. Az ékszer súlya 9·6 gr. — Kereskedő révén

VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) B) $\frac{1}{3}$ n.

szereztünk egy 3·3 cm. hosszú és 2·5 cm. széles négyszögű vaslemezkét, mely a keretes mezőbe rakott szalagos ezüsfonadék díszé miatt érdekes, a keretet is sorosan elhelyezett ezüstpettyek ékítik. Lelhelye Magyarország. — A Juhász László-féle gyűjteményből szerzett a múzeum öt kis apró bronzdíszítményt, mely a régibb középkorból való és Dunaszekcsőről származik. Három belőlök szíj díszítésére szolgált, egy szívidomú s áttört és egy függődísz volt. — Módunkban volt az ismert regölyi sírmezőről újabban 24 sírleletet szerezni. Egészen megtehető szerények a sírmellékletek és túlnyomó részük a karperecek, fülönfüggők, szíjvégek s egyéb apró ékítmények megszokott idomait mu-

VÖRÖSMARTI LELET (BARANYA M.) C) $\frac{1}{3}$ n.

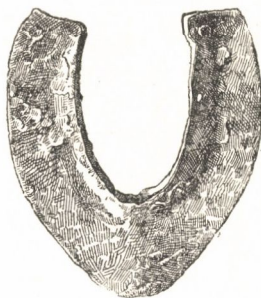
tatja, de ornamentalis tekintetben néhány új változattal ismerkedtünk. — Vörösmartról (Baranya m.) hivatalos úton u. n. avarkori lovas sírleletet szereztünk, mely több új formával ismertet bennünket és azért ide csatoljuk három táblán a tárgyak ábráit. *A)* Egyik táblán a nemes fémből való díszítéseket egyesítettük. Van négy darab szíjvég présölt aranylemezből, rajtuk egymásba fonódó háromréttű sávokból alakított mustra vonul végig, szélük gyönyögzött és lehajló, az alján ezüstlemez (2. és 3. ábra); négy hasonló, de csonka szíjvég és egy alsó ezüstlemez darabja (1. ábra). Egy karperecz aranylemezőnek megvan egyik vége; a kürtidom egész felületét szalagfonadékú trébelt mustra díszíti (7. ábra). Boglárók bronzlemezből vékony aranylemez burkolattal, közepett emelkedő hat szíromból állanak, van 22 darab (4—6. ábra). Ezüstkapocs nőtagja (8. ábra). *B)* Vaskengyelpár, hosszúra nyúló száakkal, a talp erősen fölfelé hajlik, a négyszög fület és a kengyelhajlást rövid nyak köti össze, a kengyelt és a talpat bevert párhuzamos ezüstsávok ékítik (1. ábra). Két kampós vaspánt, talán gerendás sírláda összerovására szolgált. *C)* Kétféle zabla, egyszerű u. n. csikózabla és egy díszesebb, melynek oldalszárai ugyan hiányoznak, de megvan számukra a két gyűrű a két pálcza végén (4—5. ábra). Négyszögű szíjcsat (6. ábra). Tojásdad szíjcsat (7. ábra). Olló, rajta pálczákból alakított láncz (22. ábra). Hurkos végű pántok, némelyen fecskefark módjára széthajlított az egyik végük (15—21. ábra). Hasonló kisebb pántok a hurkba illesztett két végén füles pálczával, ezek a sírfödél csuklóí lehettek (13—14. ábra). Csuklós pántok a csuklón átjáró hurkosvégű szöggel (11. és 12. ábra). Két kampós vasszög (8. és 10. ábra). Szallagos pántok, kettőn még egy-egy erős átjáró szög van régi helyén (1—3. ábra). Pánt darabja (23. ábra). Ár (9. ábra). — Szent-Ágotáról (Nagy-Küküllő m.) való cserépedényt hozott ajándékba Eitel Adolf országgyűlési képviselő. Az edény alakja a régibb közepkorban kedvelt durvább csuporidomot példázza és külsejét szabálytalanul körülfutó hullámvonalak ékítik. — Kis-Pestről Rencsisovszky Ferencz ajándéka gyanánt érkezett egy cserépedény, hullámvonalas díszítéssel; magassága 10.4 cm. — Egy hatszögű kis pitykét a honfoglalási korból, mely Duna-Szekcsőn került elő, a Juhász László-féle gyűjteményből szereztünk; ábráját közöltük az Arch. Ért. 1902. 314. lapján. — Hétkátai Laczkovich István úr útján a czeplédi határból származó honfoglalási korabeli kicsi, de érdekes lelettel gazdagodott, egy bögrével, egy négyágú csillagszerű boglárával és egy pár karikás és gömböcsös díszű aranyfüggővel. — A Mihály János-féle gyűjteményből szereztünk egy szántóvasat (1. ábra) Csesznegről és egy ásóvasat (2. ábra) Pátkáról, továbbá néhány vassarlót és két kampós vasszerszámot, végül egy csúcsbafufó paizsdudort. — A boldogult Mihály János bakonyvidéki régiséggyűjteményének legérdekesebb darabjai közé tartozik egy vaskard, mely ugyan kettétört, de a markolatától eltekintve, majdnem teljességében maradt meg; még a hüvely felső nyílásáról való pánt is megvan. A kard (1. ábra) egyenes, kétélű és fölülete háromlapú a penge szélessége 5.3 cm., a keskeny markolatnyújtvánnyal együtt egész hossza 93 cm. A kard korát leginkább a hüvelypánt alapján a VIII—IX. századra tehetjük, mert ízlése a karolingi művészetre vall, melynek hazánkban oly gyéren maradtak nyomai. Adjuk a pánt szemközti (2. *a*) képét és hátuljának az

I.

1. Csesznegről.

2. Pátkáról.

A MIHÁLYDY-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.

ábráját (2. b). Ezüstből való és előlő felületét megaranyozták, szélét és a madáralakok testét és szemét nielloval díszítették. A fölületnek harántosan álló hosszénégyszög az idoma, csak az alsó hosszú széle csipkézett. Zigzag keret szegélyzi a felső szélét, a keskeny oldalakat és egész széltiben ketté osztja a fölületét. Mindkét mezőben domborúak a díszek. A felső mezőt lécztag bekereteli és ketté választja mindkét téren, ∞ idomok egymás mellé rakva töltik be a helyett. Az alsó mezőben hat madár van. Kettő a szélén kifelé fordul, a másik négy párosan áll egymásfelé tekintve, a két párt egymástól és a szélső madaraktól egy normann paizsidom választja el, melyen két harántos párhuzam mintegy pályát jelez, felső szélükből pedig mintegy két láng csap föl. A madarak csőre némelykor meg van duplázva és mindig csak egy-egy szárny látszik léczek által jelzett tollakkal. A pánt hátulján egy berakott lemez négy akla erősíti a homlokbeli lemez két áthajtott széléhez. — Hajdú-Böszörményből Somossy Béla polgármester ajándéka gyanánt dr. Czobor Béla közbenjárására honfoglalási korabeli lovassírok maradványait kapta a múzeum, melyeket dr. Czobor Béla magyarázat kíséretében az orsz. rég. és embertani társulat ülésén is bemutatott. Egy borda és három koponyarészlettel együtt érkeztek ékszerek. I. Három darab kapcsos pityke, fölületüket laposan domborodó levéldíszek ékítik, aljukon szögecsék az erősítésre (1. és 2. ábra). Hasonló pitykék 3 drb, de kapcsoló rés nélkül (3. és 4. ábra); szíjvég hasonló ízlésű díszítéssel (2. ábra), alján erősítő szögecsék-

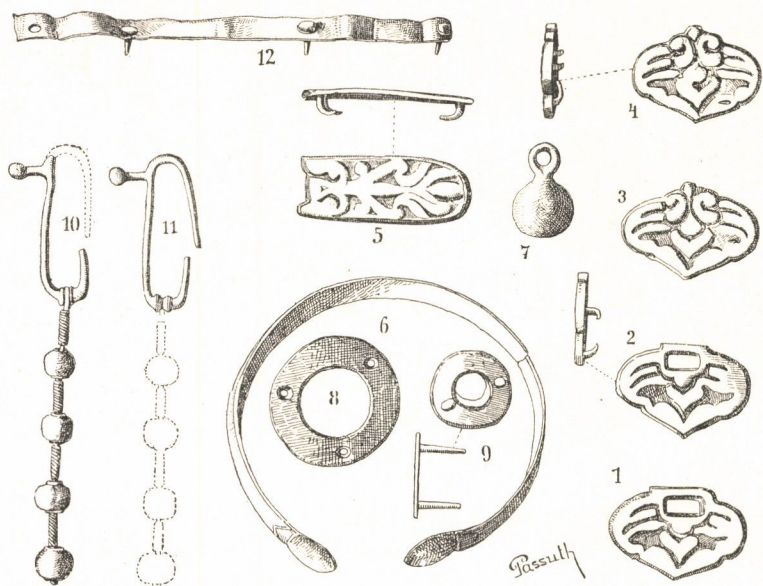
2 a)

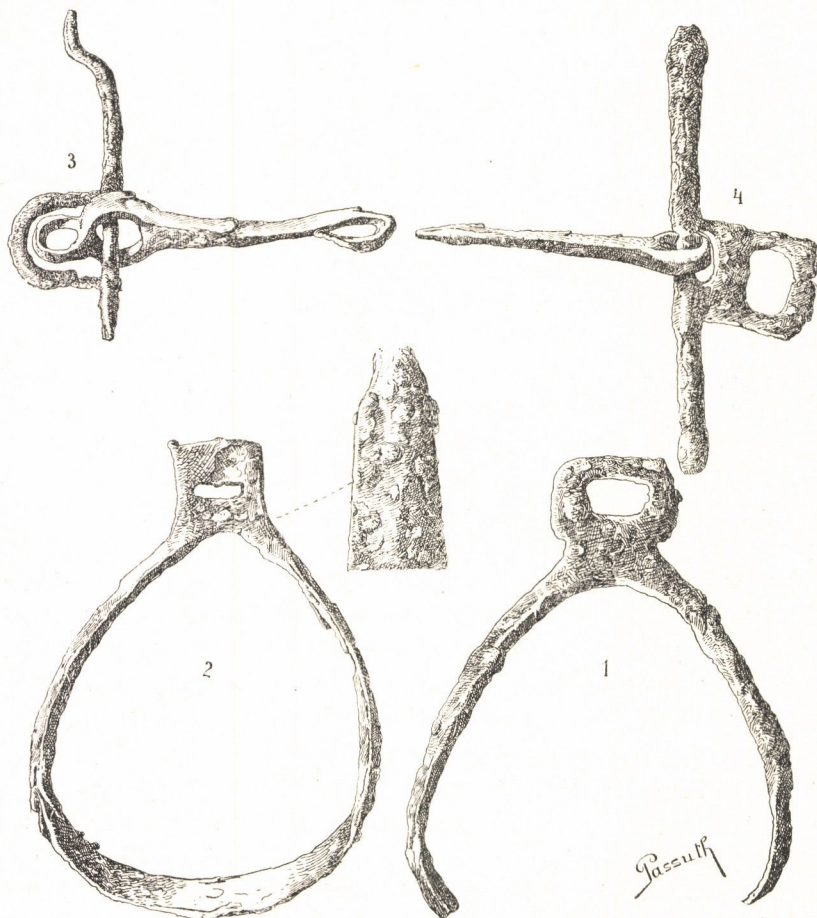
2 b)

KAROLINGI IZLÉSŰ KARD ÉS HÜVELYPÁNT.

kel. Karperecz, kettétört; nyíltan álló végei tojásdad idomúak (6. ábra). Csüngő ékszer, gömbös (7. ábra). Mindezek sárga fémből valók. Lemezes gyűrűk, két egyforma nagyságú van (8. ábra), egyik ezüsből, a másik aranyozott bronzból. Kisebb lemezes gyűrű bronzból, külseje aranyozott, alján egyenes szögecskékkel (9. ábra). Egy pár fülönfüggő (10. és 11. ábra) bronzsodronyból, egyikén meg van a csüngő sodronypálcza, rajta sodrott tekercsekkel váltakozó négy üres üveggyönggyel. Keskeny lemezpánt bronzból, egyik oldalából szögecskék állanak ki (12. ábra). II. Kétféle kengyelvas (1. és 2. ábra), valamint kétféle oldalszáras zabla (3. és 4. ábra) fele része azt engedi sejteni, hogy legalább is két sír maradványai hiányosan vannak képviselve. — A budapesti lipótmezei «kuruczles» nevű vidéken az elmúlt évben előkerült néhány sírlelet, melyet az intézet hivatalos úton megváltott. A tárgyak idomait föltünteti az idecsatolt képes táblácska. Van két karperecz rossz ezüsből, melynek végeit két egymás felé érő csőrös állatfej ékíti (3. ábra). Egy félholdidomú csüngő rossz ezüsből, a félhold csücskei lefelé állanak (6. ábra). Nyakgyűrű három összefont sárgarézsodronyból és közbefont vékony sodrott szálból (1. ábra). Három ú. n. halántékgyűrű sárgarézből (8. és 9. ábra), két kis nyílt gyűrű (7. ábra), egy zárt karika (4. ábra) és bronzkarikák töredékei. Többszörösen hajlított vékony sodrony, valószínűleg csonka fülönfüggő volt (2. ábra). Pléhes korong két hosszénégyszögű, párhuzamosan álló áttöréssel (10. ábra). — Lichtneckert József Székesfejérvárott a Demkő-hegyen huszonegy honfoglalási korabeli sírt ásott föl, melyeket tőle a n. múzeum megszerezett. A sírleleteket ábrák kíséretében Lichtneckert fogja közzétenni. — Árpádkori lovassír maradványait szerezte az intézet kereskedő útján Esztergomból. Vannak benne: I. Két karperecz rossz ezüsből (?), körded kihajlású nyíltan álló végekkel (1. és 2. ábra), két csonka lemezdarabka rossz ezüsből, apró lyukakkal (3. és 4. ábra) és egy sodronykarika egymásfelé hajló végekkel sárgarézből (5. ábra). II. A vastárgyak közt van két egyenlőtlen idomú kengyelvas; egyik háromszögű formája miatt érdekes, szárai és talpvasa ugyanis egyenesek (1. ábra), a második kengyelnek a talpvasa is csak kevésbé kihajló (2. ábra). Egy zabla (3. ábra) majdnem épségben maradt; oldalszárai vannak, melyeknek a végei gömbösek. Egy gerelyvas (4. ábra) kitűnik négylapú csúcsa keskenysége és többoldalú köpűje erős kiszélesbulése által; a köpűt felső végén keskeny gyűrűtag, nyíló szélét sáv köríti, melyben hullámvonal nyomai észlelhetők. — Egy Árpádkori korongos fejű ezüstgyűrűt vétel útján szerezünk; a fej lapján egy bevészt latin kereszt, hold és csillag. — Szerbiai kereskedő útján szerezünk egy régibb középkori 4 cm. hosszú mellkeresztet bronzból, rajta Krisztus (?) alakja bokáig érő hosszú köntösben; szerezünk félhold alakú bronzcsüngőt, egy szívidomú kis bronztárgyat és egy gömböcsös fülönfüggőt bronzból. Volt még a szerzett tárgyak közt egy középkori ezüstgyűrű korongos fejjel, rajta ornamentális vonaldíszek és növényágak, végül volt egy pár délszláv gömböcsös fülönfüggő sárgarézből. — Hazai építészeti és szobrászati emlékeink tára eredetiekkel és gipszmásolatokkal gyarapodott. A budavári Mátyás templom környékének szabályozása alkalmával több középs és újabbkori sírkőtöredéket és építészeti részletet találtak, melyekből a halászbástyát építő vezetőség 22 darabot a n. múzeum emléktára számára adott át. — Mátyás

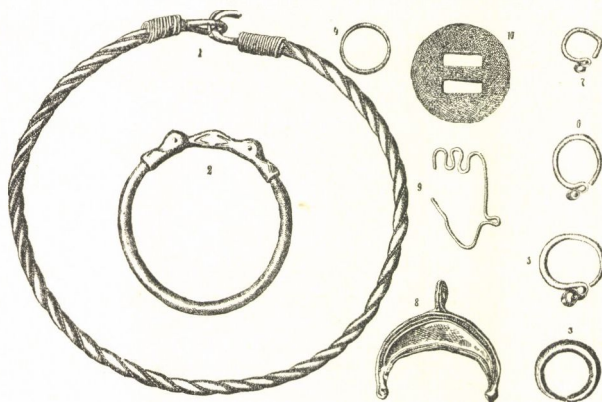

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI LOVAS-SÍR I. 2/3 n.

A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI LOVAS-SÍR II. 2/5 n.

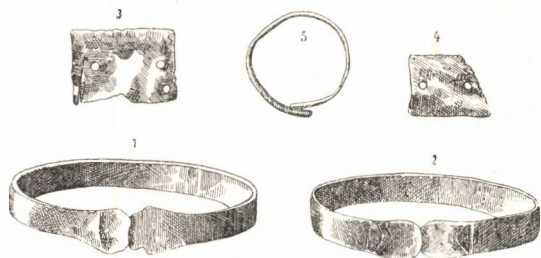
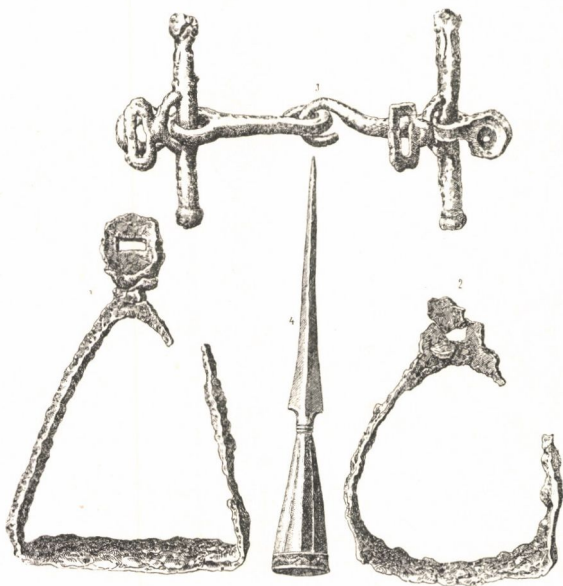
király visegrádi palotájából származó építészeti részletet küldött Gombár György róm. kath. plébános Kis-Oroszról, a hol ez a kő a plébánia falába volt beépítve. A mészkőből finoman faragott töredék gyámkőnek látszik, melynek szemközti oldalát Mátyás király címere ékítette, fölül s oldalt levél- és gyöngy-dísz veszi körül a címet. — Két legjelesebb xiv. századi szobrászunk, Kolosvári Márton és György mester jeles bronzszobrát, a prágai Hradsinon álló Szent György lovasszobrát ő cs. és k. felsége udvarmesteri hivatala leöntetvén, a n. múzeumnak is juttatott belőle egy gipszmásolatot. — A n. múzeum a műemlékek orsz. bizottságával együtt leöntette a múzeumi emléktár számára azt a három síremléket, melyet Gyulafejevárott, mint a Hunyadiak sírjait őriznek. — A budapesti II. ker. koronaőr- és márvány-utca sarkán létezett Prohaszka-féle házba be volt építve egy hornyolt díszű gyámkő és egy négylapú

BUDAPESTI (LIPÓTMEZEI) SÍRLELET $\frac{1}{3}$ n.

köducz, mind a kettő vörös márványból, valószínű, hogy mind a két részlet renaissance-kori palotából származik; az idei augusztus havában lebontatván a jelzett sarokház, a két vörös márványkő Gohl Ödön közbenjárása következtében a n. múzeumba jutott. — Divald Kornél ajándékol adta a n. múzeumnak a sárospataki vár lakótornyának díszkapujáról az ívbéllést ékítő egyik xvi. századi egyik emberi arcz gipszmásolatát. — Az év legértékesebb szerzeményei közé tartozik az a nagyszerű síremlék, melyet Nicolai Illés a xvii. század közepén Apaffy György emlékére készített és a mely az Apaffyak akonakeréki sírkápolnájában jutott napjainkra. Az ékes emlékműről dr. Éber László értekezett ábrák kíséretében e folyóirat 1902. évi 97—113. lapjain. — Vilonyáról (Veszprém m.) az odavaló ev. ref. templom famennyezetét szerezte meg még 1901-ben a n. múzeum. Egészben volt mintegy ötven négyszögtábla és hozzá léczes keret. A táblák közül egyen kétféjű sas és gyomrában magyar czímer, három pedig fölirat van reá festve. Egyik fölirat tizenkét magyar versből áll és elmondja, hogy «Zitsi Imre János» voltak a hitközség «protektorai» utánuk Salomvári János, Kis Sándor és Zámori Magdolna. Egy másik táblán szintén magyar fölirat, ezúttal prózában, elmondja, hogy a mennyezet

készült az 1720—28. években, felsorolja mindazon hatósági egyéneket, kik akkor működtek és a végén Bicskei Földes Mihály az asztalos és festő megnevezi magát és a végén Ballog (?) (így olvasta dr. Éber László) hozzá teszi «per me etiam». Egy harmadik táblán négy latin distichonban magasztalják VI. Károlyt. A többi táblát virágos mustrák ékítik. Az idei évben e mennyezetet a régiségtár keleti folyosója fölé helyeztettük. — Pecséteink és pecsétnyomóink gyűjteménye egy Árpádkori IV. Béla-féle ölomtypariummal gyarapodott. Állítólag

I. $\frac{1}{2}$ n.ESZTERGOMI LELET II. $\frac{1}{4}$ n.

Marinci községben (Szerém m.) szőlőtelepítés alkalmával 80 cm. mélységben találták. Megszereztük, ámbár a szakértők a korhűnek mutatkozó tárgy régi volta iránt eltérő nézetben voltak. Egy középkori bronzpecsétnyomót vétel útján szereztünk. — Vétel útján szereztük a losonczi timár czéh 1754. évi magyar köriratú sárgaréz pecsétnyomóját. — Szijgyártók magyar köriratu pecsétjét a XVIII. századból vétel útján szereztük. A körirat így szól: NÉ(met) C(sanád) SZ(abad) KI(irályi) VA(ros) SZIIARTO PECSITYE A mezőben paizs, kard,

nyereg s egyéb tárgyak. — Vétel útján szereztük az esztergomi asztalosok pecsétnyomóját és az esztergomi ácsok pecsétnyomóját, mindkettőn német a körirat, az előbbin az évszám 1779. — Rigó Menyhért Jászberényből ajándékozott egy nyolczszögű pecsétlőt, rajta P betű, félhold és csillag. — Ernst Lajos úr ajándéka gyanánt került a n. múzeumba az egykori pesti festészeti akadémiát gyámolító társulat pecsétnyomója aczélból. A körirattól bekeretelt mezőben balra haladó oroszlánon Pannonia ül és magasra emelt kezeiben egy-egy koszorút tart. A bevésett kép alatt a vésnök is megörökítette nevét: NEVMANN F. — Garay Alajos ajándékából idekerült az 1846-ik évi budapesti iparegyesületi műtárlat három pecsétlője. — Közép- és újkori záróplombok, czímeresek és föliratosak kerültek elő Pécsen és Duna-Szekszőn; egészben öt darab volt a Juhász László-féle gyűjteményben, rajzok kíséretében közölte Juhász az «Arch. Ért.» 1901. 175. lapján. A n. múzeum vétel útján szerezte. — Hazai ötvösműveink sora pompás kincscsel gazdagodott az idén, mely a Solymosi-vár közelében a radnai erdőben került elő. Hivatalos úton meg lehetett szerezni néhány ezüstedényt, kanalakat és díszes kapcsokat. Néhány tárgyat ábrában is bemutatunk. 1. Ábránk födeles ezüstpoharat tüntet föl, melynek laposra nyomott és alul szűkülő kelyhe hengerszáron és körben szélesbülő lábon áll. A szárát nodus tagozza, mely fölül-alul hólyagos dudorokkal ékes; a lábát, kelyhét és födelét a függélyes tengely irányában fektetett idomok díszítik, melyeknek keletkezését a 2. ábrában bemutatott hasonló, de kisebb födeles edény díszítő idomai magyarázzák. E kisebb edény már régebben volt meg a n. múzeum kincstárában és bátran úgy tekinthető, mint solymosi társának mintája. Világos ugyanis, hogy itt széthasított sárkánybőrök ékítik a fölületet, melyeknek utánzásából származott a solymosi pohár értelmetlen motivuma. A múzeumi pohár födelének a gombján a fölkúszó sárkányok motivuma a solymosi poháron teljesen elmaradtak. Egy más pohárnak csak a födele maradt meg (3. ábra). Ez az egész kincs legdíszesebb darabja. Az alsó liliomos korona, a hólyagos fölület és a csúcsából kiemelkedő keresztvirág, mely mint virágkehely fogja körül a legfelső gömböt, a csúcsíves ízlés ékes alkotása. Van egy kerek csésze, fenekén hiányzik a középső idom, a honnan a szél felé ferdén emelkedő hólyagok kiindulnak, a hólyagok fölülete fölváltva síma és ponczolt (4. ábra). Van továbbá két talpas ezüstpohár, egyiknek (5. ábra) a fala síma és csak a karimáját ékíti lehajló liliomsor, a másiknak a falán fölül-alúl bevésott sáv fut körül, mely stilizált ágat példáz és a két sávot ferdén futó szalagsávok kötik össze, melyeket gotikus és latinos minuscúlból alakított abc-vel töltöttek meg. Az egyik háromszög mezőben paizsidom és benne ~~th~~ díszlik (6. ábra). A Jézus monogramm (latin betűkkel) ismétlődik egy díszes kanálon, melynek sodrott nyele szent Sebestyén szobrocskájával végződik. Míg ez a kanál még a csúcsíves ízlést képviseli, egy másik kanál (8. ábra) nyele már renaissance tagozást mutat. Szintén a két ízlés határszélén áll egy kapocs, mely kerek domborulatban és gazdag változatosságban szabadon alakított levelekből, virágokból és indás szárból van megkomponálva; egy másik kapocsból csak az alsó csipkézett ezüstlemez maradt meg. — Ugyanazon solymosi kincsből más úton még néhány darabot sikerült megszerezni, nevezetesen két pár díszes kap-

1. ábra.

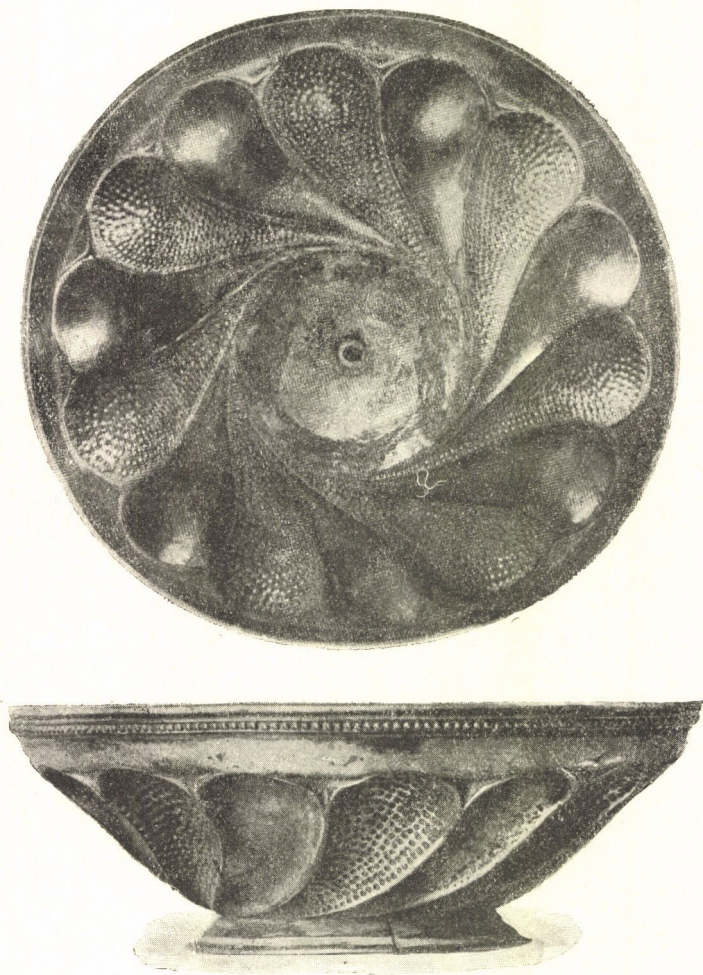
3. ábra.

2. ábra.

1. ÉS 3. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL. 2. ÁBRA A RÉGI JANKOVICH-FÉLE GYŰJTEMÉNYBŐL.
cca $\frac{3}{4}$ n.

csot aranyozott ezüstműből, virágokból, levelekből és indás ágakból és egy süvegre való ezüsthüvelyt taréjos dísz számára. A hüvely alja lapos, külseje kőrded hajlású síma, alul keskenyebb, fölül szélesebb és csúcsba futó lemezzel végződik, melynek fölületét ponczolt alapon levél- és virágidomok ékítik, a hüvely két oldalát sodronykarikákból alakított két sor szegélyezi. A hüvely kihajló

4. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL cca $\frac{3}{4}$ n.

falának közepén bevéssett kép, mely szívidomot hosszában átjáró nagyobb és két kisebb keresztbe rakott nyilat ábrázol. A taréjtartó hossza 23,9 cm. — Tekintve a sok góthikus elemet, mely azonban már sűrűn egyesül renaissance elemekkel, a kincs keletkezését a xvi. század elejére tehetjük. — xvii. századi u. n. verejtékes, aranyozott ezüstpoharat vétel útján szereztünk, a verejtékes mustrán kívül trébelt emberi mellképek is díszítik; magassága 24 cm., súlya 365 gr. — A kelyhek sora egygyel gazdagodott, egy meglehetősen egyszerű példánnyal,

mely azért birt érdekel, mert a rajta lévő ötvösbélyeg Nagy-Szebenre látszik utalni, és mert patenáján megvan az évszám 1613. — Ezüstdből készült tömjéntartót szintén vétel útján szereztünk, a XVIII. század végéről, vagy a XIX. század első évtizedeiből származik, rajta van a pesti ellenőrző jegy és két más bélyeg, melyek közül az egyik I P Johann Prandtner pesti ötvös bélyege lehet. — Vétel útján szereztünk erdélyi származású mentekapcsot; XVII. századi ezüstmű. — XVIII. századi kapocspár, áttört munka rossz ezüstdből a kedvelt lángoló szív-motivummal, vétel. — Főt. Fetzner János Ferencz ajándéka gyanánt érkezett Szilágy-Somlyóról egy zsírköböl való öntő minta; a belé vésett idomok u. l. kapcsok készítésére szolgáltak. — Az osztály egy ízben XVII. és XVIII. századi öltönyökről való 27 db. különféle fajta ezüstmeggyűjtött vétel útján más

5. ábra.

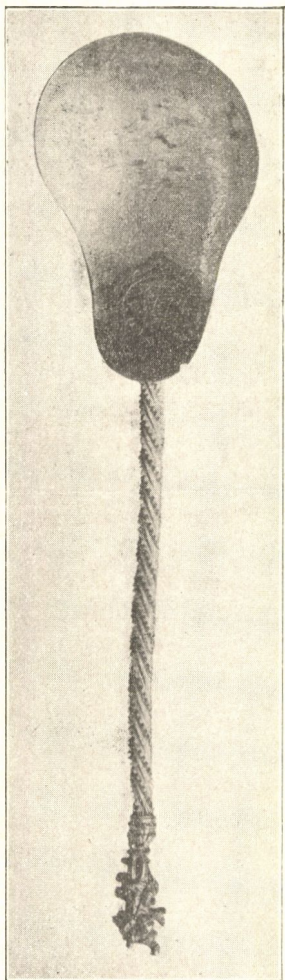

6. ábra.

A RADNAI KINCSBÓL cca 3/4 n.

hét alkalommal a ruhagombok sorát még 81 különböző változatú példánnyal lehetett kiegészíteni; állítólag erdélyi ötvösöktől erednek s így ez a gyűjtemény tanulságos az ötvösség gyakorlati céloknak szolgáló irányában divott izlésre. — Ruhára való tizenkét gombot, részben ezüstözés maradványaival XVIII. századi éremlelet kíséretében hivatalos uton szereztünk. — Magyar Julia sárgarézgyűrűt ajándékozott, a gyűrű a XVIII. századból látszik származni és fején A K betűk kétszer vannak bevésve. — Bronzból való trébelő mintát egy heraldikus lilium bemélyített idomával a XV. vagy XVI. századból vétel útján szereztünk. — Szerbiából származó gömböcsös díszű rézgyűrűt és ezüst fülöngőt vétel útján szereztünk. — Több ingaórát szereztünk vétel útján. Egyikét a mutató lapján látható latin fölírat szerint Withalm Lipót készítette Nyitrán, más hasonlókorú órán Prossy Ferencz pécsi mester neve látszik, egy harmadikon Komáromból Treffler János Györgynek német névjegyzése és

egy negyediken a jelzés «Josef Hatz Eperjes»; ugyancsak német föliratu egy díszes figuralis ingaóra fölirata «Franz Seiffner in Peest», állítólag Scitovszky primásé volt. Végül szereztünk XVIII. századi zsebórát, a szerkezetet borító lemezen a fölirat Anton Woeber In Ofen. — Hans Ducher-féle finom művű 1579. évi iránytűt és napóramutatót elefántcsont tartályban vétel útján szereztünk.

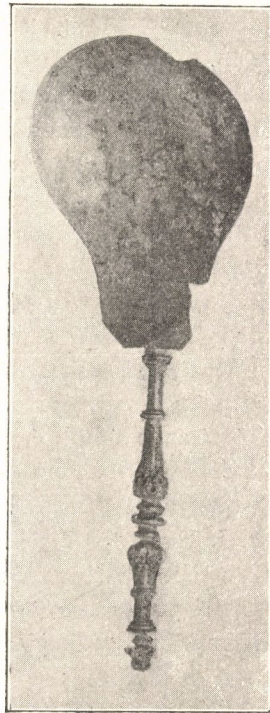

7. ÁBRA A RADNAI KINCSBÓL
2/3 n.

— Födeles ónkancsót, XVII. századi valószínűleg Brassóból származó munkák vétel útján szereztünk. — Jeszenszky Alajos nyitrai kanonok egy 111 cm. magas bronzsöngetyűt ajándékozott, Trencsén-Óvárról való és domborműves díszítése után ítélve valószínűleg a XVII. századból származik. — Csizmadiaczh bemondó táblája 1730-ból, sárgarézről, préselt domborművű kezdetlegesen ábrázolt genre-jelenettel. — Rézlemezről trébelt szenteltvíztartót 1786-ból és M P jelzéssel vétel útján szereztünk. — A XIX. század első feléből való sárgarézről készült koppantót ajándékozott Molnár Viktor. — Pénzesláda, henger idomú vaspléhből, erősen pántolt, a XVII–XVIII. századból. Majláth Béla gyűjteményéből való, a ki a Liptó-Ujvárral szomszédos Prébílina községben szerezte és róla az 1886-iki történelmi kiállítás kalauzában (1437. szám) értekezik. — Vasláda a XIX. század elején divó izlés szerint tagozva és díszítve, állítólag Rudnay Sándor primásé volt; Esztergomból szereztük vétel útján. — Két XVIII. századi ostyasütő-vas vétel útján jutott a muzeumba. Mind a kettőn a vésett kép feszületet ábrázol, az egyik az évszám 1719, a másikon a külsejére két bélyeg van beverve. Más alkalommal ismét két ilyen ollós vasat szereztünk, egyiknek a lapjait növénydísz ékíti, a másikéin Heracles tetteit mutatja az egyik s Amort meg Psychét a másik lap. — Áttörtművű csinos XVI. századi vaskulcsot vétel útján szereztünk. — Zatkalik János ajándéka gyanánt kaptunk egy finom művű vaskulcsot a XVIII. századból, mely valamely gép fölhúzására szolgált. — Solti Zoltán ajándékozott egy középkori ajtó-

kulcsot vasból; lelőhelye Török-Szentmiklós, a tényői puszta. — A budavári Szent-György-tér szabályozásakor előkerült ujabbkori vaskulcsot ajándékozott Zágonyi István. — A Mihálydy János-féle gyűjteményből szereztünk két vasgyertyatartót, egy vaskést, egy vaspálczát és egy románkori zománcozott és aranyozott bronzgyertyatartóból való egyik lábtágját, mely fölfelé és lefelé oroszlánféle fejjel végződik. — Bohus János Besztercebányáról egy 4,5 cm. átmérőjű vasmedaillont ajándékozott egyik oldalán a szentlélek galamb formá-

jában, a másik oldalon Szent Simon képe és SANCT SIMON fölírat. — A mérő súlyok gyűjteményét igen jó s teljes példánnyal gyarapíthattuk. Az egymásba illő sárgaréz súlyok a külső burokkal együtt épségben vannak, a jelzés szerint 15 bécsi font a teljes súlyuk. A földőlapot és a lehajló nyelvet figurális alakításokkal ékítette a készítő, a ki ezuttal meg is örököltette a nevét, a fölírat így szól: CIMENTA MATHEY SOMLYAY a szintén bevert 739. szám alighanem a hitelesítés száma; az érdekes mű készítése korát a XVII. századra lehet tenni és állítólag Nagyváradról származik. — Puspángból készült szelencze, mely formára hasonló a Gall tiszteletére készült burnotszelenczékhez, a milyen a nemzeti múzeum régiségtárában is van; csak hogy ezen a szelenczén a domborműves ábrázolások dr. Gall és tana kigunyolását célozzák. Az egyes jeleneteket magyarázó francia fölíratokkal kíséri a készítő. — Athosi műhelyből való áttört művű puszpáng-medalliont, mely szenteket ábrázol, adott ajándékba Jeszenszky Alajos nyitrai kanonok. — Boszniai Stoláczból szereztünk vétel útján egy tajtpipát, a XVIII. század elejéről, melynek fölületén vár ostromát faragta ki a készítő, a vár folyó mentén van és így hihetőleg Belgrád ostromának egykor népszerű motívumát használta föl a pipa mestere. — Rosenfeld Bernát Bécsben lakó hazánkfia két becses pipával gazdagította a pipagyűjteményt. Mind a kettő XIX. századi és tajtékból való. Egyik alighanem Noeze ismeretes pipagyártótól származik és Sándor gróf Rohan herczeg tiszteletére készíttette; a kifaragott domborművek férfit, nőt s két agarat ábrázolnak. A másik Klapka temesvári polgármesteré volt 1820-ban és a rajta kifaragott jelenet cigányzene mellett menyecskével tánczoló két férfit ábrázol. A pipa nagysága által is kiváló; nem kevesebb a hossza mint 50 cm. — Csaba János a felső ireghi takácscseh 1746-ból való zöldmázaz cserépkorsóját adta ajándékba. — Csücskös végű kályhafiókot, korongos kályhafiókot és mázas cserépbögrét ajándékozott Zágonyi István; találták a budavári Szent-György téren a szabályozási munkálatoknál. — Pontosan datált régibb hazai cserepek a ritkaságok közé tartozván, köszönettel vettük dr. Kammerer Ernő ajándékát, az értényi kincset tartalmazó cserepet, melyben Zsigmond és Máriaféle denárokat leltek. — Egy más alkalommal a kincset rejtő edénynek csupán gipszmásolatát birtuk magunknak biztosítani. Egy Szatmár-németi denárleletet tartalmazó csuporról hű másolatot őrzünk. — Budapesten a Bérkocsis és Német-utca sarkán állott épület lebontásakor f. évi május havában egy 30,3 cm. hengerded cserépvédret leltek, melynek felső szélét dudoros karima szegélyezi, míg a falából két fül áll ki. A nemzeti múzeum a tulajdonostól

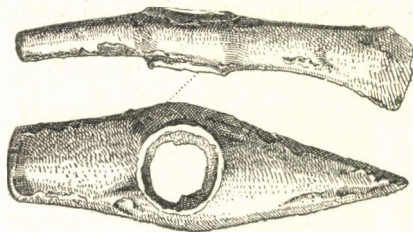
8. ÁBRA A RADNAI KINCSBŐL
2/3 n.

megváltotta. — A budapesti Kalvintéren a városi nagy csatorna építése alkalomával 1902. évi május havában 3'20 méter mélységben egy 21'5 cm. magas, sajátsterű idomú cserépedényt találtak, melynek fala öt gyűrűben lefelé keskenyül, minden gyűrű alatt a fala két ellentett helyen van átlukasztva. Az edény falából két ellentétes helyen, de egyenlő síkban két függélyes szárny indul ki, melyet párhuzamosan futó ferde bemetszések minden oldalon négy-négy szakaszra tagoznak. A rejtélyes edényt Pirovics Aladár fővárosi mérnök ajándékozta a múzeumnak. — Spitzer Mór, széleskúti birtokos gyűjteményéből a nemzeti múzeumnak négy bélyeges cserépperemet ajándékozott, kettő Detrekő-Váraljáról való, kettőt pedig Pozsonyban leltek. A cserepek anyaga graffitós. A bélyegek idomairól e folyóirat 1901. kötete a 447. oldalon 2. b. és 5. b. meg 7. b. alatt közölt ábrákat. — A XVIII. századból való 43 drb. bábsütő mintát vétel útján szereztünk; származásuk állítólag Esztergom. — Idősb Ábrányi Kornél az iránta nyilvánult honfui kegyelet emlékeit tette le a nemzeti múzeumban. Van köztük: egy fénykép, 15 db selyemszallag, egy tollszár kőből, egy papírvágó kés fából és egy czimbalom idomú ládácska ónból. — Gaul Ferencz átadta a nemzeti múzeumnak Lenau Miklós arcza gipszmásolatát, melyet halottas ágyán fölvettek.

A régiségosztályban őrzött hadtörténelmi gyűjtemény gyarapodása az idei évben ajándékokból 23 db., vétel útján 113 db. fegyver volt.

Az itt felsorolt szerzeményekbe nem foglaltuk be azt a nevezetes régiség-gyűjteményt, mely az idei évben Delhæs István hagyatékából a nemzeti múzeum régiségtárára szállott és a múzeum főnállásának századik évét oly emlékeztetéssé teszi. A gyűjteményből egyes becsebb darabokat a nemzeti múzeum emlékkönyvében tettünk közzé; ezúttal egy néhány szám közlésére szorítkozunk. I. Egyiptomi emlék van 510 db. II. Közép- és újkori fegyvernemű van 732 db. III. Egyéb emlék volt egészben 1615 db és pedig a) Őskori 590 db. b) Ókori 566 db. c) Ötvösmű 91 db. d) Iparművészeti különféle 281 db. e) Keramikai 37 db. f) Costume 19 db. g) Hangszer 31 db. *Hpl.*

ÚJ VIDÉKI MÚZEUM-EGYESÜLET alakult Székely-udvarhelytt f. évi szeptember hó 10-én Udvarhelyvármegyei Múzeum-Egyesület czímen. Az egyesület elnöke Jung-Cseke Lajos.

ŐSKORI RÉZBALTA ($\frac{1}{3}$ n.) LETTÉK A NAGYERDŐ-PUSZTÁN,
«BENDVÉS HOMOK» (ZEMPLÉN M.).

Dokus Gyula gyűjteményében.

